

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΩΡΑΪΤΟΥ

ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

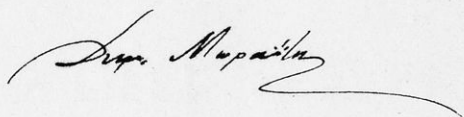

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ Α. Ε. (ΜΠΛΑΖΟΥΔΑΚΗ)

1927

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουν τὴν ιδιόχειρον ὑπογραφήν τοῦ
συγγραφέως.

A handwritten signature in dark ink, reading "Σπ. Μερakis". The signature is fluid and cursive, with a long horizontal flourish extending to the right.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως τοῦ παρόντος ἔργου εἶναι ἡ πλήρως ἐνὸς κενοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδαγωγικὴν βιβλιογραφίαν.

Ὡς γνωστὸν μέχρι τοῦδε δὲν ἐξεδόθη ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς ἀξία νὰ δώσῃ σαφῆ ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως τῶν παιδαγωγικῶν ἰδεῶν καὶ πράξεων. Ἐνεκα τῆς ἑλλείψεως ταύτης οἱ μετεκπαιδευόμενοι καθηγηταὶ τοῦ Διδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως διὰ τὴν κατ' ἰδίαν μελέτην ἠναγκάζοντο νὰ κρατοῦν σημειώσεις κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ μαθήματος τούτου. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν καθηγητῶν, διδασκάλων, φοιτητῶν καὶ ἄλλων ἐνδιαφερομένων διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπεθύμουν νὰ συμπληρώσουν διὰ τῆς κατ' ἰδίαν μελέτης τὰς παιδαγωγικὰς των σπουδὰς εἰς τὸν κλάδον τοῦτον, δὲν εἶχον τὸ ἀναγκαῖον βοήθημα. Τὴν ἑλλειψιν ταύτην ἔρχεται νὰ πληρώσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο.

Κατὰ τὴν σύνταξιν αὐτοῦ ἐν πρώτοις προσεπάθησα νὰ ἐκθέσω τὴν ἐξέλιξιν τῶν παιδαγωγικῶν θεωριῶν καὶ πράξεων ὡς συνέπειαν τῆς ἐπιδράσεως διαφόρων παραγόντων, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ἡ φιλοσοφικὴ περὶ

ζωῆς ἀντίληψις ἐκάστης ἐποχῆς, αἱ ἀνάγκαι τῆς ἰσχυρῶς κοινωνικῆς τάξεως κλπ.

Δεύτερον προσεπάθησα νὰ λάβω τὴν ἄποψιν τοῦ ἑλλήνου ἀναγνώστου, ὁ ὁποῖος θέλει κυρίως νὰ μάθῃ τὰς παιδαγωγικὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδεύσεως. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ξένων βιβλίων δὲν παρεσύρθη ἀπὸ τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν ἕκαστος συγγραφεὺς ἔνεκα ἐθνικῶν λόγων ἔδιδεν εἰς ἕκαστον ζήτημα.

Εἰς τὸ τέλος δὲ προσέθεσα ἓνα παράρτημα ὅπου ἐξέθεσα τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον.

Τὸ τοιοῦτον ἐθεώρησα ἀναγκαιότατον συμπλήρωμα διὰ τὸν ἑλληνα ἀναγνώστην, ὁ ὁποῖος πρὸ παντὸς πρέπει νὰ γνωρίσῃ τὰ ἐν τῷ οἴκῳ του παιδαγωγικὰ συμβάντα, διότι τὴν ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν πρόκειται νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ βελτιώσῃ.

Ἐν τέλει ζητῶ τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἀναγνωστῶν διὰ τὰς τυχόν ἀτελείας τοῦ ἔργου μου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Φεβρουαρίου 1927

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ καθορίσωμεν τὸ ὑποκείμενον, περὶ τοῦ ὁποίου πραγματεύεται ἡ *Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς*.

Ὁ ἡλικιωμένος ἄνθρωπος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καταβάλλει προσπάθειαν πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἀνηλικίων. Τοῦτο κατ' ἀρχὰς παρουσιάζετο ὡς ἔμφυτος ὁρμὴ, δηλαδὴ πρᾶξις τυφλὴ καὶ μὴ συνειδητὴ διὰ τὸν πράττοντα, σκόπιμος ὅμως διὰ τὸν ἔξωτερικὸν παρατηρητὴν, ὅπως εἶναι ὅλα τὰ ὁρμέμφυτα. Οὕτως ἡ μητέρα ἐθίλαζεν, ἐπροστάτευε ἀπὸ κινδύνους, ἀπὸ τὸ ψῦχος, καὶ ἐν γένει ἀνέτρεφε τὰ τέκνα τῆς μέχρις ἡλικίας τινός. Κατὰ τὸν αὐτὸν ὁρμέμφυτον τρόπον πράττουσιν σήμερον καὶ τὰ ζῶα. π.χ. ἡ ἀγέλας, ἡ προβατῖνα, ἡ λέαινα, ἡ γαλῆ, ἡ ὄρνις κλπ.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅμως ἡ προσπάθεια αὕτη πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδιῶν μετεβλήθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς πρᾶξιν καθαρῶς βουλευτικὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πράττων ἔχει συνείδησιν (γνώσιν) τοῦ σκοποῦ, τοῦ σχεδίου καὶ τῶν μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν. Ἐχει π.χ. ὡς σκοπὸν τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ τελείου ἀνθρώπου, ἔχει καθορίσει σειρὰν εἰς τὴν ἐνέργειάν του καὶ ἔχει διαθέσει ὠρισμένα μέσα, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ τὸν νεαρὸν ἄνθρωπον ὅμοιον πρὸς τὸν ἰδεώδη αὐτὸν τύπον. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ προσπάθεια αὕτη

ὀνομάζεται *ἀγωγή*. Ἀγωγή λοιπὸν εἶναι ἡ σκόπιμος καὶ κατὰ σχέδιον προσπάθεια τοῦ ἡλικιωμένου πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνηλίκου.

Καὶ περὶ μὲν τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς πραγματεύεται ἡ παιδαγωγικὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθενται οἱ σκοποί, τὰ μέσα, αἱ μέθοδοι, αἱ μορφαὶ κλπ., τὰς ὁποίας λαμβάνει αὕτη σήμερον. Ἡ Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς ἐκθέτει *πῶς ἐγένετο ἡ ἀγωγή καὶ ἃ τὰς διαφορὰς ἐποχάς.*

Ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνηλίκου ἀνθρώπου δὲν ἔχει μόνον ἡ συνειδητὴ προσπάθεια τοῦ ἡλικιωμένου ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίδρασις ἄλλων παραγόντων. Τοιοῦτοι εἶναι π.χ. τὸ κλῆμα τὸ ἔδαφος, οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες, αἱ ἀσχολίαι, τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, ἡ παράδοσις, ἡ γλῶσσα, οἱ νόμοι, ἡ οἰκογένεια, οἱ φίλοι, ἡ ἐκκλησία ἡ πολιτεία, ἡ κοινωνία κλπ. Τοὺς παράγοντας τούτους τῆς ἀγωγῆς ὀνομάζομεν μὲ τὸ κοινὸν ὄνομα *περιβάλλον*. Πλὴν τούτων ὅμως ὑπάρχουν καὶ οἱ λεγόμενοι *ἐμφυτοὶ παράγοντες ἢ ἐμφυτοὶ προδιαθέσεις*, τάσεις δηλαδὴ τὰς ὁποίας κληρονομεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοὺς προπάτοράς του καὶ τοὺς γονεῖς του. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν μορφώνεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Ὡστε, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐκθέσωμεν ὅλα τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν μορφωτικόν τι ἀποτέλεσμα εἰς ἓνα ἄνθρωπον ἢ εἰς μίαν γενεάν, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅλους τοὺς παράγοντας τούτους. Τοιουτοτρόπως εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγήσωμεν πληρέστερον «διατὶ π.χ. ἓνας ἄνθρωπος τοῦ μεσαίωνος δὲν ὁμοιάζει μὲ ἓνα σημερινόν. Πλήρης λοιπὸν ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει τὴν ἐνέργειαν πάντων τῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι ἐνεργοῦν συνειδητῶς καὶ τυφλῶς. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει θὰ μετεβάλλετο εἰς *ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ.*

Ἄλλ' ἡμεῖς θὰ ἐκθέσωμεν μόνον τὴν ἱστορίαν τῆς συνειδητῆς προσπάθειας, δηλαδὴ τὴν ἐνέργειαν τῶν παιδαγωγῶν ὑπὸ διαφορὰς μορφὰς εἰς τὰ σχολεῖα, εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς

τὴν πολιτείαν κλπ. Κατὰ τοῦτο ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς εἶναι μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλ' ἡ συνειδητὴ αὕτη προσπάθεια πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν δύνатаι νὰ λάβῃ δύο μορφάς. Πρῶτον ὡς καθαρῶς πνευματικὴ ἐργασία, ὡς ἐσωτερικὴ βούλησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐνεργῶν ἀρκεῖται νὰ ἐκθέσῃ τὰς σκέψεις του περὶ τῆς ἀγωγῆς, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς ἐξωτερικὰς πράξεις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει παράγονται αἱ λεγόμεναι *θεωρίαι περὶ ἀγωγῆς*, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ρουσσώ κλπ. Δεύτερον νὰ προβαίνει εἰς ἐφαρμογὴν θεωρίας τινός, ὅπως ἔπραξεν ὁ Πεσταλότσης κἄ.

Ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς θὰ περιλάβῃ καὶ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς ἀγωγῆς. Θὰ ἐκθέσωμεν τὰ συστήματα ἀγωγῆς τῶν διαφόρων μεγάλων ἐρευνητῶν τοῦ προβλήματος τῆς ἀγωγῆς καὶ τὰς ἀποπειράς αὐτῶν πρὸς λύσιν θεωρητικὴν, αἱ ὁποῖαι, ἂν καὶ δὲν ἔσχον πλήρη ἢ καὶ ἐν μέρει φανεράν ἄμεσον ἐφαρμογὴν, ἐπέδρασαν ἐν τούτοις κατὰ τι ἐπὶ τὴν πρᾶξιν, τοῦλάχιστον εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Δεύτερον θὰ ἐκθέσωμεν τὴν πρᾶξιν τῆς ἀγωγῆς, δηλαδὴ τὰ παιδαγωγικὰ ἰδρύματα, μέσα, μεθόδους, προγράμματα κλπ. τῶν διαφόρων ἐποχῶν.

Ἡ ἀγωγή ἐξησκήθη εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς. Μία πλήρης ἱστορία τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ εἶναι παγκόσμιος, δηλαδὴ νὰ περιλαμβάνῃ τὰ τῆς ἀγωγῆς ὅλων τῶν λαῶν τῆς γῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡμεῖς ἔχομεν σκοπὸν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς ἀγωγῆς τῶν λεγομένων πολιτισμένων λαῶν, θὰ περιλάβωμεν τὴν ἀγωγήν τῶν λαῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔσχον μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν σημερινῶν συστημάτων ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Οὕτω π.χ. ἡ ἀγωγή τῶν Ἀσσυρίων τῶν Φοινίκων, τῶν Τούρκων κλπ. δὲν θὰ περιληφθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν, διότι οἱ λαοὶ οὗτοι ἐλαχίστην ἐπίδρασιν ἔσχον ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σημερινοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἢ τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς, τῶν ἄλλων δὲ ἀνατολικῶν λαῶν ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ.

2. ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΣ

τῆς Ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς.

Τὸ παρελθὸν τῶν ἀνθρώπων κατὰ δύο τρόπους ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Πρῶτον ὑποσυνειδήτως διὰ τῆς κληρονομικότητος. Δι' αὐτοῦ μεταδίδονται γλῶσσα, ἥθη καὶ ἔθιμα, τάσεις καὶ ἐν γένει πᾶσα ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ παρελθὸν τότε ὡς τυφλὸς παράγων, ὡς ἔμφυτος προδιάθεσις πρὸς τι, γίνεται ἐλατήριον εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡμεῖς π.χ. οἱ Ἕλληνες ἔχομεν κληρονομίᾳ πολλὰς τάσεις τῶν προγόνων μας, τὸ ὑβρίζειν καὶ ἐξευτελίζειν πᾶσαν ὑπεροχὴν, ἀχαριστίαν τινὰ καὶ ἀγνωμοσύνην πρὸς τοὺς μεγάλους μας ἄνδρας, τὸ εὐέξαπτον καὶ ἀπίκορον, τὸ εὐμετάβλητον τῶν διαθέσεών μας κλπ. Ἐπίσης ἐκ τῶν προγόνων μας διετηρήσαμεν πλείστας παραδόσεις.

Δεύτερον συνειδητῶς ὡς προσπάθεια νὰ χρησιμοποιήσουν τὰς ἀξίας τοῦ παρελθόντος πρὸς τελειοποίησιν τοῦ παρόντος. Τὸ δεύτερον εἶδος τῆς ἀναβιώσεως καὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ παρελθόντος ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον **δημιουργικὸν ἱστορισμόν**, ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ κ. Γληνὸς εἰς τὸ βιβλίον του «Δημιουργικὸς Ἱστορισμός».

Ἐνεκα τούτου ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς συντελεῖ εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ δημιουργικοῦ ἱστορισμοῦ, διότι μᾶς παρουσιάζει ἀξίας παιδαγωγικὰς, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἀφομοιώσωμεν καὶ συνδυάσωμεν πρὸς τὰς ἀξίας τοῦ παρόντος, οὕτως ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἀνώτερον ἰδανικὸν ἀγωγὴς.

Ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς **ἐξηγεῖ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς ἀγωγῆς**, τὰ ἰσχύοντα παιδαγωγικὰ συστήματα, διότι ἡ σημερινὴ ἱστορικὴ κατάστασις τῆς ἀγωγῆς δὲν παρήχθη ὡς ἀπὸ μηχανῆς, διὰ θαυματουργοῦ κινήσεως καὶ διαταγῆς ἀνθρώπου τινὸς ἢ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃν τρόπον πολλοὶ ἀγύρται θαυματοποιοὶ ἐκτελοῦν τὰς ἀγυρτείας των, ἀλλ' εἶναι τὸ κατὰ νόμους ἱστορικοὺς προῖον μακρᾶς ἐξελίξεως. Τὸ σημερινόν

π.χ. εκπαιδευτικὸν σύστημά μας ἔχει πολλὰ στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ βαναρικοῦ. Ἡ διαίρεσις εἰς ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια εἶναι ἢ διαίρεσις τῶν λατινικῶν σχολῶν τῆς Γερμανίας, αἱ ὁποῖαι μετεφέρθησαν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 1836. Αἱ μέθοδοι διδασκαλίας, αἱ ὁποῖαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπικρατοῦν παρ' ἡμῖν εἶναι τοῦ Ἑρβάρτου (1876). Ἡ μεταφύτευσις τοῦ συστήματος ἀπὸ ξένους δὲν ἔγινεν αὐτουσίᾳ, ἀλλὰ μεταβιβλημένη ὥστε νὰ προσαρμόζεται εἰς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν. Τὰ αἷτια τῆς σημερινῆς εκπαιδευτικῆς καταστάσεως θὰ εὗρωμεν εἰς τὸ παρελθόν. Διὰ τῆς μελέτης αὐτῆς ἀποκτιῶμεν τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ παρὸν, δηλαδὴ νὰ εὗρωμεν τὰ αἷτια, τὰς ἀφορμὰς καὶ τοὺς λόγους, ἔνεκα τῶν ὁποίων παρήχθη τοιαύτη κατὰστασις. Τοιουτοτρόπως τὴν κυριωτάτην ἀφορμὴν τῆς συστάσεως τοῦ εκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ Α' εκπαιδευτικὸν Συνέδριον τοῦ 1904. Τοῦτο προέτεινε τότε τὴν ἵδρυσιν συμβουλίου ἔνεκα τῆς ἀτασθαλίας τῶν ἐκάστοτε ὑπουργῶν τῆς Παιδείας, οἵτινες ὑπακούοντες καὶ δουλεύοντες εἰς τὰ πολιτικὰ κόμματα μετέθετον καὶ ἀπέλυνον ἄνευ λόγου τοὺς διδασκάλους. Ἡ ἵδρυσις τοῦ Διδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως τῷ 1912 ἔγινε πρὸς διόρθωσιν μιᾶς ἀξιοθρηνήτου διδακτικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία προήρχετο ἐκ τῆς ἑλλείψεως πάσης μεθόδου ἀπὸ τὸ προσωπικὸν τῶν σχολείων τῆς Μ. Ἐκπαιδεύσεως.

Ὅμοίως εἰς τὸ παρελθόν θὰ εὗρωμεν τὰς ρίζας ὅλων τῶν σημερινῶν παιδαγωγικῶν ἰδεῶν καὶ πράξεων.

Ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς *προφυλάττει ἀπὸ ὑπερβολικῆς συντηρητικότητος καὶ ὑπερβολικὸν νεωτερισμόν.*

Οὕτω π.χ. ἐκ τῆς ἱστορίας θὰ μάθωμεν πῶς ἡ ὑπερβολικὴ συντηρητικότης τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος τῆς Σπάρτης κατέστρεψεν ἐν τέλει τὴν πολιτείαν ἐκείνην. Ἡ ὑπερβολικὴ συντηρητικότης τῶν Σινῶν κατέστησεν αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ ἀφομοιώσουν τὰ νέα στοιχεῖα, ἥτοι τὰς νέας ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ συντηρητικότης τῶν παιδαγωγικῶν συστημάτων τοῦ μεσαίωνα, ἡ ὁποία προῆλθε καὶ ἐνισχύθη ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν, κατέστησε τὸν μεσαίωνα ἐποχὴν πνευματικοῦ σκοτόυς. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπό-

τομος μεταβολή εἰς ἀντίθετον σύστημα φέρει τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Οὕτω αἱ ὑπερβολικὰ νεωτεριστικαὶ ἰδέαι τοῦ Ρουσσώ ἔμειναν ἀπραγματοποίητοι ἐν τῇ ὁλότητι. Ἐπίσης αἱ ἐπαναστατικαὶ ἰδέαι περὶ ἀγωγῆς τοῦ Τολστοί δὲν ἐπραγματοποιήθησαν οὔτε ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἀπεδοκιμάσθησαν δὲ ἀπὸ ὅλους τοὺς συγχρόνους του καὶ ἀπὸ πολλοὺς σημερινοὺς παιδαγωγούς. Μόνον εἰς τὴν σημερινὴν ἐκπαιδευτικὴν κατάστασιν τῆς Ρωσσίας ἔσχον ἐπίδρασιν τινα. Αἱ θεωρίαι περὶ ἀγωγῆς τοῦ Πλάτωνος ὡς πολὺ νεωτεριστικαὶ ἀπέμειναν ἀπλαῖ θεωρίαι. Κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι φρόνιμον νὰ μένωμεν στάσιμοι εἰς τὰς ἰδέας καὶ πράξεις μας, ὅπως ἐπίσης εἶναι πολὺ τολμηρὸν νὰ σπεύδωμεν εἰς ἄλλαν γῆν ἀπότομον τῆς καταστάσεως. Πρέπει νὰ ἀφίνωμεν, ὅπως λέγουν, νὰ ὠριμάσῃ ἡ ἰδέα, διὰ νὰ καταστῇ πράξις.

Διὰ τῆς ἱστορίας *διδασκόμεθα τοὺς νόμους τῆς προόδου τῆς ἀγωγῆς*. Πῶς δηλαδὴ μία θεωρία ἐπικρατεῖ καὶ πῶς γίνεται πράξις, πῶς προκάτοχοι ἡμῶν ἐπεχείρησαν τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀπέτυχον ἢ ἐπέτυχον, τοὺς παράγοντας δηλαδὴ ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς. Μᾶς διδάσκει ὅτι μόνον βαθμιαίως ἐφαρμόζεται μία νέα ἰδέα καὶ ὅτι πρέπει νὰ δοκιμασθῶν τὰ κακὰ ἀποτελέσματα μιᾶς ἄλλης διὰ νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀλλαγὴν. Διδασκόμεθα ὅτι τὰ παιδαγωγικὰ ἰδρύματα ἰδρύνουν αἱ παροῦσαι ἀνάγκαι ἐνὸς λαοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἔλλειψις δημοσίων σχολείων καλῶς λειτουργούντων ἐδημιούργησε τὰ ἰδιωτικά, αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου ἐδημιούργησαν τὰς ἐμπορικὰς σχολάς, ἡ δὲ ἔλλειψις δημοδιδασκάλων ἔκαμε νὰ προσληφθῶν ὡς τοιοῦτοι καὶ ἀπόφοιτοι ἑλληνικῶν σχολείων κλπ.

Ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ μορφώσωμεν *ορθότερον παιδαγωγικόν ἰδανικόν*. Ἐκ τῆς συγκρίσεως πολλῶν συνάγομεν τὸ τελειότερον. Ἐπὶ παραδείγματι τὰ στοιχεῖα παιδαγωγικοῦ ἰδανικοῦ, ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις, καθολικὴ ἐκπαίδευσις, δωρεὰν ἐκπαίδευσις, ἐκπαίδευσις ἀτομικῇ συμφωνῶς πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν ἐκάστου παιδιοῦ κλπ., ἐλήγασαν ἀπὸ τὰς

θεωρίας καὶ πράξεις τῶν διαφόρων ἐποχῶν. Εἰς τοῦτο βέβαια ἐβοήθησεν ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς.

Τέλος ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς *πληροῖ ἡμᾶς ἐνθουσιασμοῦ*, διότι συναντῶμεν προσωπικότητας αἱ ὁποῖαι ἀφιέρωσαν ἀνιδιοτελῶς τὴν ζωὴν των διὰ τὰ μορφώσουν τὴν γενεὰν τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ των. Ὅταν ἀναγινώσκωμεν τὴν βιογραφίαν τοῦ Πεσταλότση, ἀδύνατον νὰ μὴ συγκινηθῶμεν ἐκ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε τὰ πάντα διὰ τοὺς ἄλλους καὶ οὐδὲν διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Ὅμοίως συγκινεῖ ἡμᾶς ἡ γλῶσσα τοῦ Ρουσσώ, ὅταν γράφῃ περὶ τῶν βασανισμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὑποβάλλομεν τὰ παιδιά, τάχα διὰ τὰ προετοιμάσωμεν διὰ τὸ μέλλον. Θαυμάζομεν τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ ἰδρύσῃ σύστημα ἀγωγῆς, στηριζόμενον ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης. Ὁ ἐνθουσιασμὸς δὲ οὗτος γίνεται ἐλατήριον καὶ τῆς ἰδικῆς μας παιδαγωγικῆς ἐνεργείας, αὐτὸς μᾶς διεγείρει πρὸς μίμησιν, πρὸς κατὰκτησιν νέου παιδαγωγικοῦ ἰδεώδους, πρὸς πραγματοποίησιν δὲ αὐτοῦ μᾶς δίδει τὴν ἀναγκαίαν ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν πρὸς τοῦτο.

Ὡστε ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς ἔχει πολλαπλὴν ὠφέλειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1^{ΟΝ}

Η ΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

Α' Ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς Ἀνατολικούς λαοὺς

Ὡς Ἀνατολικούς λαοὺς θεωροῦμεν τοὺς Ἰνδοὺς, Σίνας, Ἰσραηλίτας, Ἀσσυρίους, Πέρσας, Βαβυλωνίους καὶ Αἰγυπτίους.

Οἱ Ἀνατολιτικοὶ Λαοὶ ἐδημιούργησαν τὸν ἀρχαιότατον πολιτισμὸν, αἱ δὲ χῶραι, τὰς ὁποίας κατέκρησαν ὑπῆρξαν ἡ πρώτη κοιτίς τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ κατέκρησαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι, παρακινήθentes πρὸς τοῦτο ἐκ τῆς μεγάλης εὐφορίας τοῦ ἐδάφους, τοῦ καλοῦ κλίματος καὶ τῆς προσεγγίσεως πρὸς μεγάλους ποταμούς.

ΙΝΔΟΙ

Οἱ Ἰνδοὶ ἦσαν κοινωνικῶς διηρημένοι εἰς πέντε τάξεις. Βραχμάνας, πολεμιστάς, ἐμπόρου:, ἐργάτας καὶ παρίας. Ἡ καταγωγή ἐκάστου καθόριζε τὴν τάξιν του. Ἐὰν π.χ. ὁ πατὴρ ἦτο πολεμιστής, καὶ ὁ υἱὸς θὰ ἀνῆκεν ὑποχρεωτικῶς εἰς τὴν τάξιν ταύτην. Ἡ θρησκεία ἦτο πανθειστική. Εἰς πᾶσαν φυσικὴν ἐκδήλωσιν ἔβλεπον τὴν μορφήν τοῦ Θεοῦ. Καθόριζε δὲ τοσοῦτον τὴν ζωὴν τοῦ Ἰνδοῦ, ὥστε νὰ ἐκμηδενίζη πᾶσαν ἐνέργειαν. Προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν θρησκείαν τῶν Ἰνδῶν ἦτο ἡ τελεία ἐκμηδένισις τῶν φυσικῶν κλίσεων, ἐγκατάλειψις πάσης γηϊνῆς σκέψεως καὶ προετοιμασία διὰ διαφόρων νηστειῶν καὶ βασανισμῶν τοῦ σώματος πρὸς συνένωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως ἦτο καὶ ἡ βάρβαρος συνήθεια νὰ ρίπτουν εἰς ἐπισήμους τελετάς τὰ ἀθῶα παιδιά εἰς τὸν Γάγγην ποταμὸν καὶ εἰς τοὺς τροχοὺς τῆς ἀμάξης τῶν εἰδώλων. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ

Ἰνδοῦ ἦτο ἡ **Nirvana** (ἀνυπαρξία), μία κατάστασις ἐκμηδενίσεως τοῦ σώματος καὶ τῶν σωματικῶν λειτουργιῶν καὶ συνένωσις μετὰ τοῦ θεοῦ. Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο ὠδήγει εἰς βίον παθητικὸν καὶ γοητευτικόν, εἰς ὑπομονὴν ἀπεριόριστον, εἰς τελείαν αὐταπάργνησιν, εἰς περιορισμὸν ὅλων τῶν φυσικῶν ὁρμῶν καὶ εἰς μίαν κατάστασιν μεταξὺ ἐργηγόρσεως καὶ θανάτου. Ὁ θάνατος ἦτο λίαν εὐπρόσδεκτος, διότι φέρει τὴν εὐτυχή αὐτὴν κατάστασιν.

Ἐκ τῆς περὶ ζωῆς ἀντιλήψεως ἐξηρτᾶτο ἡ ἀγωγή τοῦ Ἰνδοῦ. Συνεπεία τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ὁ Ἰνδὸς ἐγένετο ἀμέσως μετὰ τὴν γέννησίν του διπλοῦς δοῦλος, τῆς κοινωνικῆς του τάξεως καὶ τῆς μυστηριώδους μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνώσεως.

Ὅταν ἐγεννᾶτο τὸ τέκνον, ἐὰν μὲν ἦτο ἄρρεν, ἐξεδηλοῦτο μεγάλη χαρά, ἐὰν δὲ θῆλυ, ἡ μητέρα ἐλυπεῖτο πολὺ καὶ κατηρᾶτο τὴν τὴν τύχην της. Ἔνεκα τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἡ γυνὴ δὲν ἐλάμβανε καμμίαν μόρφωσιν. Πλὴν τῶν οἰκιακῶν ἔργων ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς χορεύτρια εἰς τὰς τελετάς. Ἐπίσης οἱ παρῖαι ἦσαν οἱ δοῦλοι οὐδεμίαν λαμβάνοντες μόρφωσιν. Τὰ τέκνα τῶν ἄλλων τάξεων ἐφοίτων εἰς σχολεῖα, ὅπου ἐδιδάσκοντο γραφὴν, ἀνάγνωσιν καὶ ἀριθμητικὴν. Πολλὰ τῶν σχολείων τούτων ἦσαν ὑπαίθρια. Εἰς τὰ σχολεῖα ἐν γένει ἐδίδασκον οἱ ἐκ τῆς τάξεως τῶν βραχμάνων καταγόμενοι. Οὗτοι ἐμορφώνοντο εἰς ἀνώτερα σχολεῖα, ὅπου ἐδιδάσκετο ἡ φιλολογία, φιλοσοφία, ποίησις, μαθηματικά, ἱστορία καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν Ἰνδῶν, τὸ Veda. Οἱ διδάσκαλοι ἐπληρώνοντο εἰς εἶδη: ἐνδύματα, χόρτα, ἀγελάδας κλπ. καὶ ἀπῆλυνον μεγάλῃς τιμῆς.

Εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῶν Ἰνδῶν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος, τὴν ὁποίαν μετέφερεν εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Ἄγγλος Bell.

Ἡ παιδονομία ἦτο ἡπία. Συνήθης ποινὴ ἦτο ἡ ψυχρολουσία.

ΣΙΝΑΙ

Εἰς τὴν Κίναν μέχρι τοῦ ἔτους 1900 ὁ πολιτισμὸς παρέμεινεν ἀμετάβλητος παρὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ ἦτο σχε-

δὸν ὁ αὐτὸς, ὅπως πρὸ χιλιετηρίδων. Ἡ παράδοσις, ὁμοιομορφία καὶ ἀποκλεισμός παντὸς νεωτερισμοῦ εἶναι αἱ κυριαρχοῦσαι ιδέαι. Τὸ παρελθὸν καθορίζει τὸ μέλλον. Οἱ πρόγονοι διευθύνουν καὶ τοὺς ἐπιγόνους.

Οἱ Σῖναι ἦσαν διηρημένοι εἰς κοινωνικὰς τάξεις. Τὴν ἀνωτάτην ἀπετέλουν οἱ **μανδαρίνοι**, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ ἱερεῖς καὶ διδασκαλοὶ ὁδηγοὶ τοῦ λαοῦ (θεοκρατικὸν σύστημα). Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δι' αὐτοὺς εἶναι μᾶλλον ἢ **κοσμιότης**. Ἀναλόγως πρὸς τὴν κοινωνικὴν τάξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκεν ὁ νεαρὸς κινέζος, ἔπρεπε νὰ μάθῃ νὰ χαιρετᾷ, νὰ ἀνταποδίδῃ φιλοφροσύνην, νὰ κάμνῃ καὶ νὰ δέχεται ἐπίσκεψιν κλπ., καὶ ἐν γένει ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον λέγεται σήμερον «καλὸς τρόπος», ἐξωτερικὴ ἐντελὼς ἀγωγή.

Σχολεῖα εἰς τὴν Κίναν ὑπῆρχον πολλὰ. Εἰς ταῦτα ἐγένετο μεγάλη καταπόνησις τῆς μνήμης πρὸς ἐντύπωσιν τῆς δυσκόλου γλώσσης τῶν καὶ τῶν τυπικῶν ἐξωτερικῶν κανόνων διαγωγῆς. Τὸ ἀνώτατον σχολεῖον, τὸ πανεπιστήμιον, εὐρισκόμενον εἰς τὸ Πεκίνον χρησιμεύει πρὸς μόρφωσιν τῶν μανδαρίνων. Ὁ μέγας διδάσκαλος διὰ τοὺς Κίνας εἶναι ὁ Κομφούκιος.

Ἐσχάτως ἐγκαθίδρυσαν δημοκρατικὸν πολίτευμα, τὸ ὅποιον πιθανὸν νὰ μεταβάλῃ τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῆς ἀγωγῆς.

Αἴγυπτιοι

Εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Ἰνδοὺς ἡ ἀγωγή στηρίζεται ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ ἀνωτάτη τάξις, ἡ τῶν ἱερέων ἔχει τὸ προνόμιον τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, ἀποκεκλεισμένης διὰ τὰς ἄλλας τάξεις. Δι' αὐτοὺς ἰδρύθησαν σχολεῖα εἰς τὰς Θήβας, τὴν Μέμφιδα καὶ Ἡλιούπολιν.

Τὰ σχολεῖα ταῦτα κατέστησαν περίφημα. Εἰς αὐτὰ ἐδιδάσκοντο ἀνάγνωσιν, γραφὴν, ἱστορίαν, φυσιογνωσίαν, ἱατρικὴν, μαθηματικά, ἀστρονομίαν, ἀρχιτεκτονικὴν καὶ πλαστικὰς τέχνας.

Διὰ τοῦτο αἱ ἐπιστῆμαι εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἐκαλλιεργήθησαν ἐπαρκῶς. Ἐκεῖ τὸ πρῶτον (λέγει ὁ Ἡρόδοτος) ἐδιδάχθη ἡ γεω-

μετρία, ἐκεῖ ἡ ἀστρονομία εἶχε λάβει μεγάλην πρόοδον, ὁμοίως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική. Ὁ λαὸς ὅμως δὲν μετεῖχε τῆς ἐπιστήμης, οὔτε νὰ ἀναγνώσῃ ἡδύνατο, διότι τὰ γράμματα ἦσαν γνωστὰ μόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς (ιερογλυφικά). Διὰ τὸν λαὸν ὑπῆρχον σχολεῖα, ὅπου ἐδιδάσκοντο ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν ἄλλου εἵδους, τὴν κοινήν.

ΟΙ ΠΕΡΣΑΙ

Εἰς τοὺς Πέρσας δὲν ὑπῆρχον αὐστηρῶς διηρημέναι κοινωνικαὶ τάξεις ὅπως εἰς τὴν Κίναν. Ἡ ἀγωγή ἦτο γενική. Κατὰ τὴν Θρησκείαν τοῦ Ζωροάστρου δύο ἀντίθετοι ἀρχαὶ ἐπάλαιον ἀκαταπαύστως. Ὁρμουζ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, Ἀριμάν ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Κατὰ τὴν διαρχίαν ταύτην τὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἦτο «νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν νίκην τοῦ ἀγαθοῦ». Τοῦτο ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς. Τὸ μεγαλύτερον ἐλάττωμα ἐθεωρεῖτο τὸ ψεῦδος, ὅπως καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἀρετὴ ἡ φιλαλήθεια. Εἰς τὰ σχολεῖα ἐδιδάσκοντο ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ τὴν ἄσκησιν εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρετάς. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν Κύρου Παιδείαν ἐπαινεῖ τὴν ἀγωγὴν τῶν Περσῶν παρομοιάζων αὐτὴν πρὸς τὴν τῶν Σπαρτιατῶν.

ΕΒΡΑΙΟΙ

Ὁ μόνος λαός, ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε φανερὰ τὴν δύναμιν τῆς ἀγωγῆς, εἶναι ὁ Ἰσραηλιτικός. Πόσον πραγματικῶς σημαντικὸν θέαμα πρὸς παρατήρησιν προσφέρει εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὁ ἔξαιρετικός οὗτος λαός. Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπέστη τὰς μεγαλυτέρας περιπετείας. Ἐλεύθερος κατ' ἀρχάς, ἐδουλώθη διαδοχικῶς εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, Βαβυλωνίους, Πέρσας, Μακεδόνας, Συρίους, Ῥωμαίους, Ἀραβας. Κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν Ἑθνικῶν, Χριστιανῶν, Μωαμεθανῶν. Διεσκορπίσθη ἐκ τοῦ πατρίου ἐδάφους εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς γῆς, θλιβόμενος, περιφρονούμενος, καταδιωκόμενος, χωρὶς πατρίδα, χωρὶς κράτος, χωρὶς ἀρχηγόν.

Ἐν τούτοις, παρὰ τὰς περιπετείας ταύτας, διατηρεῖ μέχρι σήμερον μετὰ σταθερότητος τὰς παραδόσεις του, τὰς ἑξεις του, τὰ ἦθη του, τὸν ἐθνισμόν του καὶ τὴν πίστιν του. Εἶναι ὀρθὸν καὶ δίκαιον νὰ ἀποδώσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἀγωγὴν.

Διὰ τοὺς Ἑβραίους αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἦτο ὁ παιδαγωγός, ὁ ὁδηγὼν τὸν λαόν του εἰς τὴν ὁδὸν τὴν ὀρθήν. Εἰς τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν Ἑβραίων ὁ Ἰεχωβά παρουσιάζεται πολλάκις, αὐτοπροσώπως ἐπεμβαίνων εἰς καθοδήγησιν τοῦ λαοῦ.

Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν Μωϋσῆν τὰς δέκα ἐντολάς, ἡλευθέρωσε τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους. Ἐνίοτε ἐτιμῶρει αὐτούς, ὅπως ὁ πατήρ τιμωρεῖ τὰ τέκνα του πρὸς διόρθωσιν. Ἔστειλε τοὺς προφήτας πρὸς φωτισμὸν καὶ ἐπαναφορὰν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἦτο **«νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα ἀληθῆ Ἰσραηλίτην, πιστὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ καὶ τηρητὴν τοῦ Νόμου»**.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον (μέχρι 586 π.χ.) δὲν ὑπῆρχον δημόσια σχολεῖα, ἡ δὲ ἀνατροφὴ τῶν παιδίων ἐγένετο εἰς τὰς οἰκίας ὑπὸ τῶν γονέων καὶ εἶχε τὴν οἰκογενειακὴν μορφήν. Τὴν διδασκαλίαν ἀνελάμβανε κυρίως ὁ πατήρ. Αὐτὸς ἐδίδασκε τὰς παραδόσεις τῆς φυλῆς, τοὺς θριάμβους καὶ τὰ παθήματα, δηλαδή, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν ἡμεῖς τὴν ἱστορίαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ παρ' Ἑβραίοις ἡ ἱστορία ἦτο συνυφασμένη μὲ τὴν θρησκείαν των, ἦτο συγχρόνως καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία.

Ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπίσης ἐδιδάσκετο ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ γραφὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βίβλου. Πρὸς τούτοις οἱ μικροὶ παῖδες ἡσκούντο ἑνωρὶς εἰς τὴν ὑπακοὴν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὸν φόβον πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ ἱστορίᾳ των παρουσιάζετο ὡς ὁδηγός, ὡς ἀληθὴς παιδαγωγός τοῦ περιουσίου λαοῦ του. Δὲν ἐδίσταζεν ὁ πατήρ πρὸς ἐκρίζωσιν κακῆς τιнос ἕξωος νὰ μεταχειρίζεται καὶ τὴν ράβδον. «Ὅς φείδεται τῆς ἑαυτοῦ βακτηρίας, μισεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ.»

Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἐπίσης ἐγένετο ἡ ἀνατροφὴ καὶ τῶν κορασίων. Ἰδανικόνεις τὴν γυναικείαν μόρφωσιν εἶχον τὴν διάπλασιν

εὔσεβοῦς καὶ ἑναρέτου (σοφῇ, ἀνδρεία) συζύγου, μητρὸς καὶ οἰκοδεσποίνης.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον (μέχρι 70 π. Χ.) ἰδρύθησαν σχολεῖα δημόσια. Ταῦτα ἦσαν πρῶτον αἱ ἀνώτεραι σχολαὶ τῶν **ραββίνων**, ὅπου οἱ γράμματεῖς ἡρμήνευον τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Ἐδίδασκον δὲ κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς **συναγωγὰς** καὶ ἀργότερον εἰς ἰδιαιτέρας σχολὰς, τὰς ραββινικάς. Ἐπίσης ἰδρύθησαν καὶ στοιχειώδη σχολεῖα διὰ τὸν λαόν. Εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα κύριον μάθημα ἦτο ὁ μωσαϊκὸς νόμος, ἦτοι αἱ θρησκευτικαὶ καὶ πολιτικαὶ παραδόσεις τοῦ λαοῦ. Ἐπίσης ἐδιδάσκετο καὶ ὀλίγη ἀριθμητική. Τὴν γυμναστικὴν ἀπεστρέφοντο οἱ ἔβραῖοι.

Αὕτῃ ἦτο ἐν συντόμῳ ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς ἔβραίους, καθαρῶς ἠθικοθρησκευτικὴ καὶ πατριωτικὴ. Τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν ὀφείλει ἐν πρώτοις εἰς τὴν οἰκογενειακὴν τῆς μορφῆς καὶ δεύτερον εἰς τὴν ἐκ μικρᾶς ἡλικίας μετὰδοσιν τῶν παραδόσεων τῆς φυλῆς δηλαδὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔβραϊκοῦ λαοῦ.

Εἰς τὴν ἔβραϊκὴν ἀγωγὴν διεκρίναμεν δύο περιόδους. Ἡ πρώτη φθάνει μέχρι τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας, δηλαδὴ τοῦ 586 π.Χ. καὶ ἡ δευτέρα μέχρι τοῦ 70 π.Χ., ὅτε διελύθη τὸ Ἰουδαϊκὸν κράτος.

Β' Ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἑλλήνας

Τὴν ἑλληνικὴν ἀγωγὴν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους θὰ ἐξετάσωμεν ἀρχόμενοι ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ἀγωγῆς τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων διότι περὶ αὐτῶν ὑπάρχουν ἀκριβέστεροι σχετικῶς ἱστορικαὶ πηγαί.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα διεκρίθησαν δύο διάφορα συστήματα ἀγωγῆς, τὰ ὅποια ἀντιπροσωπεύουν αἱ δύο μεγάλαι πόλεις, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι. Αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις ἐμιμοῦντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ταύτας.

ΣΠΑΡΤΗ

Οἱ Δωριεῖς ὑποδουλώσαντες, ἂν καὶ ὀλιγαριθμότεροι, τοὺς κατοίκους τῆς Λακωνίας κατέστησαν αὐτοὺς δούλους (Εἰλωτας) καὶ περιοίκους. Ἐπήλυδες καὶ μισούμενοι ἀπὸ τοὺς ὑποταχθέντας καὶ ἀπὸ τοὺς γείτονας, οἱ ὅποιοι ἐφοβοῦντο τοὺς ὀρμητικὸς κατακτητὰς, ἔπρεπε, διὰ τὰ διατηρήσουν τὴν κυριαρχίαν τῆς χώρας νὰ ἔχουν στρατὸν πολυάριθμον διαρκῶς ὑπὸ τὰ ὄπλα.

Ἐνεκα τῆς ἀνάγκης ταύτης *ἡ μόρφωσις καλῶν στρατιωτῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Σπάρτης* ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.

Ἐννοεῖται, ὅτι οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, περιοίκοι καὶ Εἰλωτες, οὐδεμιᾶς ἐτύγχανον ἀγωγῆς.

Ὅλα τὰ μέσα καὶ αἱ μέθοδοι ἔεινον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Διὰ τὰ ὑπάρχει ἐνότης πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ, ἡ ἀγωγή ἦτο εἰς χεῖρας τῆς πολιτείας, ἡ ὁποία ἐφήρμοζεν αὐτὴν μετὰ πάσης ἀσθηρότητος καὶ τάξεως. Ἡ παράδοσις διετήρησε μέχρις ἡμῶν τὸν μῦθον, ὅτι ὁ περίφημος νομοθέτης Λυκοῦργος εἰς τοὺς νόμους του καθώρισε τὸ σύστημα τῆς σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖον κατωτέρω ἐκθέτομεν.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεως ὁ παῖς ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτείαν. Τὸ νεογέννητον ἐτίθετο ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ὡς ἀνῆκον εἰς τὴν πόλιν καὶ ὡς πρῶτα ἀντικείμενα ἔδεικνύοντο εἰς αὐτὸ ἡ ἀσπίς καὶ τὸ ξίφος. Ἐπιτροπὴ ἐξήταζεν τὴν σωματικὴν κατάστασιν τοῦ βρέφους. Ἀσθενικὰ καὶ ἀνάπηρα ἐκ γενετῆς δὲν ἐπολιτογραφοῦντο, ἀλλ' ἐξετίθεντο εἰς τὸν Ταύγετον, ἢ πιθανῶς ἐδίδοντο εἰς τοὺς περιοίκους, διὰ τὰ χρησιμεύσουν ὡς βοσκοί. Σπανίως ὅμως συνέβαινε νὰ γεννηθοῦν τέκνα καχεκτικά, διότι ἡ πολιτεία ἐλάμβανε πρόνοιαν διὰ τὴν συνέωσιν εἰς γάμον ἀνθρώπων ὑγιῶν καὶ εὐρώστων. Τὸ ὑγιὲς παιδίον παρεδίδετο εἰς τὴν περιποίησιν τῆς μητρός του μέχρι τοῦ 7ου ἔτους τῆς ἡλικίας του. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ παῖς ἔμενεν εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἐκεῖ ἐνωρὶς ἡσκεῖτο εἰς τὴν σκληραγωγίαν. Δὲν περιεσφίγγετο εἰς τὴν φασκίαν, οὔτε ἐτίθετο εἰς λίκνον. Ἐδιδάσκετο νὰ μὴ φοβῇται τὸ σκότος, καὶ νὰ μὴ κλαίῃ ὑπερβολικῶς. Προητοιμάζετο τοιουτο-

τρόπως διὰ τὴν ταχύτεραν ἀνατροφὴν τῶν ἐφήβων. Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ ἀνατροφή τῆς Σπαρτιάτιδος, ἡ ὁποία πρωίμως ἐδιδάσκετο τὸν πρὸς τοὺς νόμους τῆς Σπάρτης σεβασμόν, λαμβάνουσα ἡν αὐτὴν μὲ τοὺς ἄνδρας ἀνατροφὴν.

Μετὰ τὸ ἑβδομον ἔτος τὸ παιδίον παρελαμβάνετο ὑπὸ τῆς πολιτείας χωριζόμενον ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν. Ἡ ἀνατροφή κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς παιδικῆς ἡλικίας σκοπὸν εἶχε τὴν μόρφωσιν ἀνδρῶν, δυναμένων νὰ ὑποστῶσι κινδύνους καὶ ταλαιπωρίας νὰ ζῶσι πάντοτε, ἐν πολέμῳ καὶ ἐν μέσῳ στερήσεων καὶ κόπων, ὑπερνικῶντες πᾶν πρόσκομμα, ὑπ' οὐδενὸς πτοούμενοι, ἕτοιμοι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν θάνατον πρὸς διατήρησιν τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς.

Πάντα τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὴν νέαν ταύτην περίοδον τῆς ἀνατροφῆς παιδιά κατετάσσοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ καλουμένου **παιδονόμου**, εἰς τάξεις, τῶν ὁποίων ἐκάστη διηυθύνετο ὑπὸ νεανίου εἰκοσαετοῦς, διακεκριμένου ἐπὶ συνέσει καὶ ἀνδρείᾳ. Οἱ νέοι οὗτοι προγυμνασται οὕτως εἶπείν τῶν τάξεων, ἔργον εἶχον νὰ ἐξασκοῦν εἰς τὰ ὠρισμένα γυμνάσια καὶ νὰ ἐπιτηροῦν εἰς τὴν διαγωγὴν ἕκαστος τοὺς παῖδας τῆς τάξεώς του ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐποπτείαν τοῦ παιδονόμου. Τοιοῦτοτρόπως οἱ παῖδες μακρὰν τῆς πατρικῆς οἰκίας διημέρευον εἰς τὰ γυμνάσια, τὴν δὲ νύκτα κατεκλίνοντο ἐντὸς εὐρυχώρων κοιτῶνων κατὰ τάξεις, ὥστε πᾶσα αὐτῶν ἡ ζωὴ τοῦ λοιποῦ διηυθύνετο ὑπὸ τῶν παιδονόμων, οἱ ὅποιοι παρακολουθοῦμενοι ὑπὸ τῶν μαστιγοφόρων εἶχον δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλουν ποινὴν μαστιγώσεως εἰς τοὺς παρεκτρεπομένους. Οἱ δὲ γονεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐν γένει ἐπεσκόπουν τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν νεομισμένων.

Ἡ σωματικὴ ἀγωγή καὶ σκληραγωγία κατεῖχε τὴν σπουδαιότεραν θέσιν. Ἡ τροφή τῶν ἐφήβων ἦτο λιτή, ἡ ἐνδυμασία ἐλαφρὰ καὶ ἡ αὐτὴ κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα, ὁ ὕπνος μέτριος ἐπὶ στοιβάδος καλᾶμων, τοὺς ὁποίους οἱ ἴδιοι ἐμάζευον ἀπὸ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐρώτα. Τὸν περισσότερον χρόνον τῆς ἡμέρας ἠσκοῦντο εἰς τὰ γυμνάσια, τὰ ὁποῖα κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν ἀπλῶς σωματικά, ἔπειτα δὲ στρατιωτικά. Ταῦτα ἦσαν ἀκατάπαν-

στα καὶ μὲ τὴν αὖξιν τῆς ἡλικίας ἐγίνοντο τραχύτατα. Πλὴν τοῦτου συνεπλέκοντο πολλάκις πρὸς ἀλλήλους χάριν ἀσκήσεως καὶ ἐπάλειον ὥς λυσσῶντες διὰ τὰ κερδίσουν τὴν νίκην. Ἐνίοτε διωργάνωνον ἀγῶνας, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐκτυπῶντο μὲ μάστιγας τρέχοντες περὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος. Καὶ τὸ μὲν αἷμα ἔρρεεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, τὰ δὲ πρόσωπα αὐτῶν ἦσαν ἱλαρά, διότι ὥς δειλὸς καὶ ἀνάνδρος ἐχαρακτηρίζετο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐδείκνυε σημεῖον ἀλγηδόνης. Μὲ τὸ σῶμα αἵματωμένον ἐρρίπτοντο μετὰ τὸν ἀγῶνα εἰς τὸν Εὐρώταν καὶ ἐπέρων κολυμβῶντες εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην. Τοιοῦτοτρόπως ἀπέκτιν οἱ νέοι τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην Ρώμην τῆς ψυχῆς, τὴν δύναμιν τοῦ σώματος, τὴν χάριν καὶ ἐπιτηδειότητα περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων.

Ἡ δὲ διανοητικὴ αὐτῶν μόρφωσις συνίστατο εἰς τὴν ἀκρόασιν τῶν πατέρων, διηγουμένων τὰ μεγάλα τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν ἔργα, εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἀπαγγελίαν ἡρωϊκῶν ποιημάτων καὶ ἰδίως τῶν ἐπῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ τέλος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἀσμάτων πολεμικῶν καὶ ὕμνων τῶν προμάρχων τῆς πατρίδος. Καὶ γράμματα μὲν ὀλίγα ἐμάνθανον, ἀλλ' ἐξησκουῖντο ὑπὸ τῶν παιδονόμων εἰς τὴν σαφεῖ, γλαφυρὰν καὶ σύντομον ἔκθεσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, εἰς τὰς βραχείας ἀπαντήσεις (λακωνισμὸς) καὶ τὸν ὀρθὸν συλλογισμόν. Ἐφιλοτιμοῦντο δὲ τίς εὐφυέστερα καὶ καταληπτότερα τὰ ἀποκριθῆ ἢ τίς σπουδαιότερον καὶ συντομώτερον νὰ λαλήσῃ. Ἐπὶ τούτῳ προσήρχοντο μετὰ τῶν παιδονόμων εἰς τὰ κοινὰ τῶν ἀνδρῶν δεῖπνα, διὰ τὰ ἀκροῶνται τῶν συνδιαλέξεων, αἱ ὁποῖαι πάντοτε περιστρέφοντο περὶ σπουδαῖα ἀντικείμενα. Ἡ ἱστορία διέσωσε πολλὰς συντόμους εὐφυεῖς ἀπαντήσεις Σπαρτιατῶν: «μολὼν λαβέ» «πολεμήσωμεν ὑπὸ σκιάν», κλπ.

Ἀπὸ νεαρωτάτης ἡλικίας ἐξησκουῖντο οἱ παῖδες εἰς τὴν εὐπείθειαν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους. Γνωστοτάτη εἶναι ἡ εὐπείθεια αὕτη καὶ κοσμιότης τῶν Σπαρτιατῶν, ὥστε δικαίως νὰ λέγεται τὸ ρητόν: «Ἐν Σπάρτῃ μόνῃ λυσιτελεῖ γηράσκειν».

Ἡ ἀγωγή τῶν παίδων συνεπληροῦτο περὶ τὸ 18ον τῆς ἡλι-

κίας ἔτος, ὅτε ἤρχιζεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία καὶ ἡ ἀγωγή τῶν ἐφήβων. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον μέχρι τοῦ 30στοῦ ἔτους ἐξηκολούθουν πάντοτε τὴν αὐτὴν ὑπὸ τοὺς παιδονόμους ζωὴν, προστιθεμένων ἤδη στρατιωτικῶν ἀσκήσεων σπουδαιοτέρων καὶ ἐκδρομῶν εἰς τὰ περὶχωρα ἢ πρὸς πολεμικοὺς ἐλιγμοὺς ἢ πρὸς θήραν ἀγρίων ζώων. Ἀπηλλάσσοντο δὲ τῆς μετὰ τῶν συνηλικιωτῶν συμβίσεως καὶ τῆς τῶν παιδονόμων ἐξουσίας, ἅμα γενόμενοι τριακοντούταις, ὅτε μετέβαινον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνδρῶν. Τότε ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς καὶ ὁ γάμος. Ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην καὶ ἔγγαμος διετέλει ὁ Σπαρτιάτης ὑπηρετῶν στρατιωτικῶς μέχρι τοῦ 60οῦ ἔτους, οὐδεμίαν δὲ ἐνασχόλησιν ἄλλην εἶχεν εἰμὴ τὴν ἐξάσκησιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ὅθεν οὐδὲν βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα μετήρχετο, ἀλλ' ἀπελάμβανε τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐκ τῶν ἐν Λακωνίᾳ γαιῶν, αἱ δ' οὗτοι εἶχον διανεμηθῆ εἰς τοὺς πολῖτας τῆς Σπάρτης καὶ ἐκαλλιεργοῦντο ὑπὸ τῶν εἰλώτων. Ἐκαστος πολίτης ὑπεχρεοῦτο νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὰ δημόσια δαίπνα, **συσσίτια** λεγόμενα, τὰ ὅποια ἐγίνοντο ἀπαξ τῆς ἡμέρας περὶ τὸ ἑσπέρας. Χρήματα εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ἀπηγορεύετο νὰ ἔχουν. Ἐπικονομία μετὰ τῶν ξένων δὲν ἐπετρέπετο, οὔτε μακρὰ ἀποδημία εἰς ξένας χώρας, διὰ νὰ ματαιωθῇ νεωτερισμός τις καὶ εἰσαγωγή ἄλλων ἠθῶν καὶ ἐθίμων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνατροφὴν τῶν νεανίδων, αὕτη ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν ἐφήβων ἀρρένων μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ νεάνιδες παρέμενον εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν. Ὑπεβάλλοντο ὅμως καὶ αὐταὶ εἰς αὐστηρὰν δίαιταν, ὅποια σχεδὸν ἡ τῶν ἀνδρῶν. Κατήρχοντο πολλάκις εἰς τὰ δημόσια γυμνάσια, διὰ νὰ συναγωνισθοῦν μετὰ τῶν νέων, εἰς τὰ ὅποια ἐπεδείκνυον μεγίστην ἐπιδεξιότητα καὶ χάριν. Ἡ αὐτὴ ἐπίσης ἐπιμέλεια κατεβάλλετο, διὰ τὰ ἐξεγείρουν εἰς τὴν καρδίαν τῶν γυναικῶν αἰσθήματα γενναῖα καὶ ἐμπνεύσουν φρόνημα ὑψηλόν. Ἡ ἱστορία τῆς Σπάρτης περιέχει πολλὰ παραδείγματα καρτεροψυχίας, ἀνδρείας, μεγαλοφροσύνης καὶ φιλοπατρίας τῶν γυναικῶν τῆς.

Παροιμιώδης εἶναι ἡ ἐντολή, τὴν ὁποίαν ἡ σύζυγος τοῦ Λεω-

νίδου Γοργῶ ἔδωκεν, ἐγχειρίζουσα τὴν ἀσπίδα, εἰς τὸν υἱὸν τῆς ἀναχωροῦντα εἰς πόλεμον, « ἦ Τὰν ἢ ἐπὶ Τᾶς ». Καὶ τὸ παράδειγμα τῆς μητρὸς τοῦ Πausανίου, ἢ ὁποία ἔθηκε τὸν πρῶτον λίθον εἰς τὴν θύραν τοῦ ναοῦ, ὅπου ἀπεκλείετο ὁ προδότης υἱός τῆς. Αἱ νεάνιδες ἐν Σπάρτῃ ἦσαν ἀπλούστατα ἐνδεδυμένοι, πᾶν δὲ εἶδος καλλωπισμοῦ ἐνομίζετο ἀντικείμενον εἰς τὴν σεμνότητα καὶ τὸ καλόν.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωγῆς ταύτης εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας. Σωματικῶς μὲν καθίστα τοὺς νέους ὑγιεῖς καὶ εὐρώστους, ρωμαλέους καὶ εὐκινήτους, ψυχικῶς δὲ ἀνεδεικνυνεν εὐπειθεῖς καὶ ἐγκρατεστάτους, φιλοπάτριδας καὶ καρτεροψύχους, καὶ παρείχε φρόνημα ὑψηλόν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή αὕτη ἐπέτυχε τελείως τοῦ σκοποῦ τῆς, ὥστε ἐπὶ χρονικὸν διάστημα τεσσάρων αἰώνων ἀνέδειξε τοὺς τελειότερους στρατιώτας καὶ πολίτας καὶ ἀνύψωσε τὴν Σπάρτην εἰς μίαν ἐκ τῶν πρῶτων ἑλληνικῶν πόλεων.

Κρίσεις ἐπὶ τῆς σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς.

Ἡ ἀγωγή τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ἀποτελεῖ ἐκπληκτικὸν φαινόμενον « τῆς ἐπιδράσεως τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τὸν τρόφιμον », ὅταν ἡ ἐπίδρασις αὕτη γίνεται κατὰ σκοπὸν καὶ σχέδιον, αὐστηρῶς τηρούμενα, ἀποδεικνύει δὲ τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἀγωγῆς. Δίδει σαφῆ εἰκόνα τοῦ « τί δύναται ἡ ἀγωγή », ὅταν ἀκολουθεῖ αὐστηρῶς διαγεγραμμένον σχέδιον. Εἶχε διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πολλὰς ἀρετάς, τῶν ὁποίων σπουδαιότερα ἦτο ὅτι ἐπετύγγανε τὸν σκοπόν, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγίνετο. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παρουσιάζει ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα ἐπέφερον τὴν παρακμὴν τῆς Σπάρτης. 1) Ἡ περὶ τὰς ἀσκήσεις σκληραγωγία ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τοῦ μετρίου, καθίστα τοὺς ἄνδρας ὄχι ἀπλῶς θαρραλέους, ἀλλὰ θηριώδεις. 2) Ἡ στέρησις νομιμωτάτων φυσικῶν καὶ ἡθικῶν ἀπολαύσεων ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. 3) Ἡ ἔλλειψις τῆς παιδείσεως εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας

ἀποστερεῖ τὸν ἄνθρωπον τῶν μέσων, τὰ ὅποια ἐξευγενίζουσιν, ἀνυψοῦν καὶ πολλάκις διασώζουσιν αὐτόν. Τοιουτοτρόπως οὐδένα ἐπιστήμονα ἢ καλλιτέχνην ἀνέδειξεν ἡ Σπάρτη.

Τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον, ἐὰν δὲν στηρίζεται ἐπὶ γνώσεως σαφοῦς καὶ πιστῆς, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῶν ἔξωθεν καὶ τῆς ἀγωγῆς, δὲν εἶναι προωρισμένον νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολὺ. Ψυχὴ ἀπειρος καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρψεων τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας στηρίζεται ἐπὶ ἡθικῶν ἀρχῶν ἀτελῶν, ὥς μὴ ἐνισχυομένη ὑπὸ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ψυχὴ αὕτη παραδίδεται ἀπροφυλάκτως εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν εὐθὺς μόλις ἀπαλλαγῇ τῶν ἑξωτερικῶν περιορισμῶν. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην οἱ περιορισμοὶ ἦσαν αὐστηρότατοι. «Οἱ νόμοι, ἔλεγεν ὁ Ἀγησίλαος, εἶναι κύριοι τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι κύριοι τῶν νόμων». Οἱ πολῖται κατεκρατοῦντο ὑπὸ τὴν δεσποτείαν αὐτῶν ὥς ὑπὸ ἀλύσσεων ἀδιαρρήκτων, διότι καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀμέλεια, ἂν παρουσιάζετο, ἡ θελκτικὴ τῆς τρυφῆς ἀπόλαυσις θὰ ἐπέφερε τὴν διαφθοράν. Τοῦτο πράγματι ἐγένεν ἀργότερον, ὅταν κατηργήθησαν τὰ συσσίτια ἢ δὲ ἐπίβλεψις εἰς τὴν ἀπόκτησιν πλούτου καὶ τὰς τρυφὰς ἐγένεε χαλαρωτέρα. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως ἦτο ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν, ὅστις σὺν τῷ χρόνῳ ἐγένεν ἐλάχιστος. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους οἱ πολῖται ἡλαττώθησαν εἰς ἀπίστευτον βαθμὸν διὰ τῶν πολέμων καὶ κυρίως διότι δὲν ἐπετρέπετο ἡ πολιτογράφησις τῶν περιοίκων, ἢ τῶν Εἰλώτων ἢ ἄλλων ξένων, οἱ ὅποιοι θὰ ἔδιδον νέαν ζωὴν εἰς τὴν παρακμάζουσαν πολιτείαν καὶ θὰ ἀντικαθίστων τὸ χυθὲν εἰς τοὺς πολέμους αἷμα.

Συγκρινομένη τέλος ἡ σπαρτιατικὴ ἀγωγή μὲ τὴν σημερινὴν παρουσιάζει ἀκόμη τὰ σημαντικώτατα ἐλαττώματα, ὅτι ἦτο **ἀριστοκρατικὴ**, δηλὰ δὴ περιορίζετο εἰς ὀλίγους ἀπέναντι τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν δούλων καὶ **ἀνελευθέρᾳ**, διότι ἐδέσμευε πολὺ τὰς ἀτομικὰς λεγομένας ἐλευθερίας, διότι ὅπως πᾶσα ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις περιορίζετο μόνον πρὸς ἐπιτυχίαν ὠρισμένων στρατιωτικῶν σκοπῶν καὶ ὥς τοιαύτῃ εἶχε τὸ μέγιστον ἐλάττωμα ὅτι ἦτο **μονομερής**. Τέλος ἀγωγή ἀποκλείουσα πᾶν

εἶδος πνευματικῆς καὶ καλαισθητικῆς μορφώσεως δικαίως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς **βάνανσος**.

ΑΘΗΝΑΙ

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς καὶ ἰδίως τῶν Ἀθηναίων δὲν εἶχον νὰ παλαίσουν ἐναντίον ἐχθρικών γειτόνων, ἡ δὲ θέσις τῆς πόλεως ἔθετεν αὐτοὺς εἰς ἐπιμιξίαν μὲ τὰς ἄλλας πόλεις διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἡσφάλιζε δὲ συγχρόνως τὴν πόλιν ἀπὸ αἰφνιδίας ἐπιδρομᾶς. Διὰ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ἀνάγκην νὰ μορφώσουν μόνον στρατιώτας καὶ ἐσχημάτισαν περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀνωτέραν ἀντίληψιν τῆς τῶν Σπαρτιατῶν: **Ὁ καλὸς καὶ ὁ ἀγαθός**, ἰδοὺ ὁ τέλειος ἄνθρωπος διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἐπεδίωκον δὲ διὰ τῆς ἀγωγῆς **τὴν ἁρμονικὴν μόρφωσιν τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος**.

Τὴν ἐπίδρασιν ταύτην τοῦ αἵψυχου καὶ ἐμψύχου περιβάλλοντος ἐπὶ τὴν ἀγωγὴν πολλοὶ συγγραφεῖς ἀνεγνώρισαν. Ἴδου π.χ. τί γράφει περὶ αὐτῆς ὁ Guex.⁽¹⁾

«Ἐκεῖ (εἰς Ἀθήνας) ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοῦ λαοῦ καθίσταται αἰσθητὴ ὅπως εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χώραν. Χώρα προστατευομένη ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ τῶν ὀρέων, περιβρεχομένη ἀπὸ τῶν ἄλλων πλευρῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης, μὲ τὰς ὥραιάς κοιλιάδας τῆς καὶ τοὺς εὐφόρους λεμιῶνας τὰς μειδιώσας ἀκρογιαλάς, μὲ τὸν γαλανὸν οὐρανόν τῆς, τὸ γλυκὺ καὶ θελκτικὸν κλίμα τῆς εἶχεν ὅλας τὰς εὐνοϊκὰς συνθήκας πρὸς ἀνάπτυξιν φυλῆς ὥραιας καὶ ρωμαλέας, ἐπιδεκτικῆς καλαισθητικῶν συναισθημάτων. Χάρῃ εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτὴν συνδρομὴν τῶν περιστάσεων ὁ νεαρὸς Ἀθηναῖος ἡδυνήθη διαπλάσῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς ἕνα τῶν ὥραιότερων τύπων, τοὺς ὁποίους παρήγαγε μέχρι τοῦδε ἡ ἀνθρωπότης, ἄνδρα

(1) Guex. Histoire del' instruction et del' éducation, ἐκδόσεις 2, σελίς 30.

ρωμαλέον εἰς τὸ σῶμα καὶ λεπτόν κατὰ τὸ πνεῦμα, τὸν ὠραῖον καὶ ἀγαθόν (καλὸν καὶ ἀγαθόν).

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀνελάμβανε τὴν φροντίδα τῆς ἀνατροφῆς. Ἡ παιδεία τῶν νέων ἦτο καθήκον τῶν γονέων καὶ ἰδιωτικὸν ἐπάγγελμα τῶν πολιτῶν. Μόνον τὴν στρατιωτικὴν μόρφωσιν τῶν ἐφήβων διηύθυνεν ἀπ' εὐθείας ἡ πολιτεία. Ἡ ἐφηβεία αὕτη ἦτο ὑποχρεωτικὴ διὰ πάντας τοὺς ἑλευθέρους πολίτας, ἦτο δὲ ὡς ἡ σημερινὴ στρατιωτικὴ θητεία. Ἡ πόλις ἀπλῶς μόνον ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν ἐξήσκει ἐπὶ τῶν σχολείων καὶ τῶν γυμναστηρίων. Πρὸς τοῦτο διωρίζοντο οἱ λεγόμενοι *παιδονόμοι* καὶ *σωφρονισταὶ* ὡς φύλακες τῆς εὐκοσμίας τῶν νέων εἰς τὰς παλαιστράς καὶ τὰ γυμναστήρια. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος περιελάμβανον τὰς ἐξῆς διατάξεις περὶ ἀγωγῆς.

1. Τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ μάθουν πρὸ παντὸς νὰ κολυμβοῦν καὶ νὰ ἀναγινώσκουν. 2. Τὰ πτωχὰ ἄς τὰ ὀδηγοῦν εἰς τὰς γεωργικὰς ἐργασίας, εἰς τὸ ἐμπόριον, ἢ εἰς μίαν τέχνην. 3. Πατὴρ, ὁ ὅποῖος δὲν ἐδίδασκεν εἰς τὸ παιδί του καμμίαν τέχνην, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ ἱζητήσῃ ἀπὸ αὐτοῦ νὰ τὸν τρέφῃ ἀργό εἰς. 4. Τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ ἀνοίγουν κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου καὶ νὰ κλείουν μετὰ τὴν δύσιν αὐτοῦ. 5. Οἱ δοῦλοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γυμνάζωνται».

Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων φαίνεται ὅτι ὄντως ἡ ἀνατροφὴ ἦτο εἰς χεῖρας τῶν γονέων, οἱ ὅποιοι πάλιν ἐνεπιστεύοντο ταύτην εἰς διδασκάλους ἐξ ἐπαγγέλματος.

Ἡ ἀγωγή μέχοι τῆς ἡλικίας τῶν 7 ἐτῶν ἐγίνετο κατ' οἶκον. Συνήθως ἡ μήτηρ ἐθήλαζε τὸ τέκνον τῆς ἢ ἐνίοτε τὸ ἐνεπιστεύετο εἰς τροφούς, (*τιτθὰς*) αἱ ὁποῖαι ἐξήσχουν καὶ τὸ σημερινὸν ἔργον τῆς νταντᾶς, τῆς κουβερνάντας. Οἱ πατέρες ὀλίγον ἐφρόντιζον διὰ τὰ βρέφη τῶν. Αἱ διηγῆσαι καὶ τὰ ἔσματα τῶν μητέρων καὶ τῶν τιτθῶν ἦσαν ἡ πρώτη παιδευσὶς τῶν μικρῶν, αἱ δὲ παιδιαὶ ἡ καθημερινὴ ἀσχολία. Οἱ Ἀθηναῖοι χάριν τῶν παίδων εἶχον ἰδιαιτέρας παιδικὰς ἐορτάς, ὡς εἶναι ἡ ἐορτὴ *τῶν χοῶν*,

Ὅταν τὸ παιδίον ἐγίνετο 7 ἐτῶν, ὠδηγεῖτο εἰς τὸ Διδασκαλεῖον ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν καὶ ἐπιτήρησιν τοῦ *παιδαγωγοῦ* ὁ ὅποιος

νήθως ἦτο δοῦλος, ἢ δουλοπρεπής τις ἄνθρωπος. Τὸ καθήκον αὐτοῦ ἦτο νὰ συνοδεύῃ τὸ παιδίον εἰς τὸ Διδασκαλεῖον, νὰ περιμένη τὸ τέλος τῶν μαθημάτων, διὰ νὰ τὸ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν οἰκίαν του, καὶ ἐν γένει δὲ νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς διαγωγῆς του. Οἱ παιδαγωγοὶ οὗτοι ἐκράτουν τὸν κύλινδρον τῶν βιβλίων καὶ τὴν κιθάραν, εἶχον δὲ δικαίωμα τιμωρίας ἐπὶ τοῦ παιδίου. Δὲν ἀπῆλυνον, ὅμως οὐδεμιᾶς τιμῆς οὔτε ἐκ μέρους τῶν γονέων, οὔτε καὶ τῶν παίδων, συνεπῶς δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν ζωηρῶν παιδίων. Ἐνίοτε οἱ παιδαγωγοὶ δὲν ἦσαν Ἑλληνες, ἀλλὰ βάρβαροι.

Τὰ διδασκαλεῖα ἦσαν σχολεῖα ἰδρυόμενα ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν καὶ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ σημερινὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Εἰς αὐτὰ τὰ παιδιά ἐδιδάσκοντο τὰ γράμματα ὑπὸ τῶν **γραμματιστῶν** καὶ τὴν μουσικὴν ὑπὸ τῶν **κιθαρῳδῶν**. Ἐδιδάσκοντο δὲ καὶ ἀριθμητικὴν διὰ τῶν δακτύλων καὶ ψήφων.

Διὰ τῆς λέξεως μουσικὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἡννόουν δύο τινά, τὴν κυρίως μουσικὴν, φωνητικὴν ὁργανικὴν. τὴν ὁποῖαν ἐννοοῦμεν καὶ ἡμεῖς σήμερον, καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, αἵτινες ἀπέβλεπον εἰς τὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς, ἐξ οὗ καὶ αἱ προστάτιδες τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν θεαὶ ἐλέγοντο **Μοῦσαι**. Πῶς ἄραγε ἔννοια τῆς ἰδίως μουσικῆς ἔλαβε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλῆσι τοιαύτην ἔκτασιν; Ἀπ' ἀρχῆς ἡ ἰδίως μουσικὴ ἐθεωρήθη ὡς παράγων ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς μορφώσεως. Τὴν ἰδίως μουσικὴν ἤσκουν, ὅχι διὰ νὰ ἀποκτήσουν τεχνικὴν τινα δεξιότητα, ἀλλὰ πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος, πρὸς καταπράυνσιν τῶν παθῶν καὶ ἐξευγενισμὸν αὐτῶν, πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὰς ταπεινὰς ἐνασχολήσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἰς ἀνωτέρας σφαίρας. Ὁ μὴ γνωρίζων ἢ τοῦλάχιστον ὁ μὴ ἀγαπῶν τὴν ἰδίως μουσικὴν ἐθεωρεῖτο χυδαῖος καὶ κακὸς ἄνθρωπος. «Μουσικὴ ἀρετὴς παιδεία». Ἐνεκα τῆς ἐπιδράσεως ταύτης ἐπὶ τὴν μόρφωσιν ἡ ἔννοια τῆς μουσικῆς ἔλαβεν εὐρύτητα τοιαύτην, ὥστε νὰ σημαίῃ πᾶσαν μορφωτικὴν ἐπιστήμην καὶ τέχνην.

Ὁ γραμματιστὴς ἐδίδασκε τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν καὶ τὴν μυθολογίαν. Ὡς ἀναγνωστικὰ βιβλία (περγαμνηαὶ) ἐχρη-

σίμευον τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου. Τὸ ποίημα ἐθεωρεῖτο τὸ καταλ-
ληλότερον ἀνάγνωσμα διὰ τὰ παιδιὰ. Ἐκτὸς τοῦ Ὀμήρου
ἀνεγίνωσκον καὶ περικοπὰς ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Αἰσώπου, τοῦ
Ἡσιόδου καὶ τοῦ Θεόγνιδος. Αἱ πράξεις τῆς Ἀριθμητικῆς
ἐγίνοντο μὲ τοὺς δακτύλους καὶ λίθινα σφαιρίδια, τὰς ψήφους.
Ἡ μουσικὴ, ὡς εἵπομεν, ἐδιδάσκετο ὑπὸ τοῦ κιθαρωδοῦ, ὁ ὁποῖος
πρὸς τοῦτο μετεχειρίζετο τὴν λύραν καὶ τὴν κιθάραν. Μετὰ τῆς
λύρας καὶ κιθάρας ἐμάνθανον οἱ παῖδες νὰ ψάλλουν.

Ἡ μουσικὴ μόρφωσις τῶν μαθητῶν εἶχε πολλὴν πρακτικὴν
χρησιμότητα εἰς τὰς θρησκευτικὰς καὶ πατριωτικὰς ἐορτάς. Τὰ
μαθήματα εἰς τὰ διδασκαλεῖα συνηθέστατα ἐγίνετο εἰς τὸ ὕπαι-
θρον, εἰς τὰς ὁδοὺς ἢ τὰς δημοσίας πλατείας.

Ἡ φοίτησις εἰς τὰ διδασκαλεῖα διήρκει τρία ἔτη. Μετὰ τοῦτο
οἱ παῖδες μετέβαινον εἰς τὰς *παλαιίστρας*. Αὗται ἦσαν τόπος,
ὅπου ἐγυμνάζοντο οἱ ἔφηβοι. Εἰς τὰς παλαιίστρας ἐδίδασκεν ὁ
παιδοτρίβης. Αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις δὲν ἦσαν τραχεῖαι ὅπως
τῶν Σπαρτιατῶν: Περιλάμβανον κυρίως τὸ *πένταθλον*, ἥτοι:
1) τὸν δρόμον, 2) τὸ ἄλμα, 3) τὴν πάλην, 4) τὸν δίσκον καὶ
5) τὸ ἀκόντιον. Πλὴν τούτων ἐγυμνάζοντο εἰς τὴν ὄρχησιν καὶ
τὸ κολύμβημα. Τὸ τελευταῖον ἐθεωρεῖτο τὸ μᾶλλον ἀπαραίτητον
διὰ τὴν ζωὴν σωματικὸν γύμνασμα. Διὰ τοῦτο ὁ ἐντελὴς ἀμόρ-
φωτος καὶ ἀγράμματος ἦτο «ὁ μήτε νεῖν μήτε γράμματα ἐπι-
στάμενος».

Μετὰ τὴν παλαιίστραν οἱ νέοι ἐφοίτων εἰς τὰ γυμνάσια, ὅπου
ἐσυνεχίζετο ἡ σωματικὴ μόρφωσις καὶ ἡ πνευματικὴ, διότι τὰ
γυμνάσια ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐγίναν ἐντενκτήρια πολλῶν σοφῶν
ἢ σοφιστῶν, ὅπου συνεζητοῦντο διάφορα φιλοσοφικὰ καὶ πολι-
τειακὰ ζητήματα. Δι' ἐπισήμου τελετῆς ἐνεγράφοντο τότε εἰς τὸ
μνητῶν τοῦ δήμου των, ἀνεκηρύττοντο πολῖται καὶ ὠρχίζοντο
τὸν ὄρκον τῶν πολιτῶν, κατὰ δὲ τὴν ἐορτὴν τοῦ Διονύσου ἐνε-
φανίζοντο εἰς τὸ θέατρον ἐνώπιον τοῦ λαοῦ οἱ νέοι συνδημίται.

Ὅταν ὁ νεαρὸς Ἀθηναῖος συνεπλήρωνε τὸ 18ον ἔτος τῆς
ἡλικίας του, ὑπεχρεοῦτο νὰ φοιτήσῃ εἰς γυμνάσιον, ὅπου εἰς ἰδι-
αιτέραν στοὰν ἐδιδάσκετο τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις. Ἀλλὰ

τοῦτο δὲν τὸν ἠμπόδιζε νὰ παρακολουθῇ καὶ τὰ σχολεῖα τῶν Φιλοσόφων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς στρατιωτικῆς θητείας ἢ καὶ πρὸ αὐτῆς ὁ ἔφηβος ἢ ἠκολούθει ἐπαγγελμά τι, συνήθως τὸ τοῦ γεωργοῦ, ἢ ἠκροᾶτο μαθήματα ἀνώτερα εἰς τὰ σχολεῖα τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν τρόπον τινὰ πρὸς τὰ σημερινὰ πανεπιστήμια. Εἰς ταῦτα ἐδίδασκον συνήθως οἱ σοφισταὶ τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν μὲ ἀκριβὰ διδασκτρα. Οἱ σοφισταί, ἄνδρες συγκεντρώνοντες ποικίλην ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν, περιοδεύοντες ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν ἔκαμνον τὰ μαθήματά των εἰς τὰς πλατείας, εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ εἰς ἄλλα δημόσια καὶ πολυσύχναστα μέρη εἰς ὅσους ἤθελον νὰ ἀποκηίσουν τὴν ἱκανότητα εἰς τὸ διαλέγεσθαι καὶ εἰς τὸ συζητεῖν. Ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τῶν σοφιστῶν εἶναι ὁ *σκεπτικισμὸς*, κατὰ τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, διότι τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν ἐκάστου. Οὗτοι ὀλίγον ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν τῶν μαθητῶν των. Περίφημοι σοφισταὶ ἦσαν ὁ Πρωταγόρας, ὁ Γοργίας, ὁ Προδίκος καὶ ὁ Ἰππίας. Ἐναντίον αὐτῶν ἀντεπεξῆλθε δορυμύτατα ὁ Σωκράτης. Ὡς σχολεῖα ἀληθῶν φιλοσόφων διεκρίθησαν δύο. Ταῦτα ἦσαν τὸ *Δύκειον* τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἡ *Ἀκαδημία* τοῦ Πλάτωνος. Ἐκεῖ περιπατοῦντες συνεζήτουν τὰ υψηλότερα φιλοσοφικὰ προβλήματα, περὶ ἀρετῆς, Θεοῦ κλπ. Τὰ σχολεῖα ταῦτα ἦσαν ἰδιωτικὰ ἰδρύματα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν φιλοσόφων. Ἡ εἰς ταῦτα διδασκαλία διετηρήθη μέχρι σήμερον εἰς τὰ ἀθλήματα ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, τὰ ὁποῖα ἐφώτισαν καὶ φωτίζουν τὰς μεταγενεστέρας γενεάς.

Αὕτη ἦτο ἐν συντόμῳ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν Ἀθηναίων, ἡ ὁποία, μολονότι δὲν ἦτο ὑποχρεωτικὴ, ἦτο τόσον διαδεδομένη, ὥστε σπανίως ἐλεύθεροι ἄνδρες ἦσαν ἐντελῶς ἀγράμματοι.

Αἱ γυναῖκες δὲν ἐλάμβανον καμμίαν μόρφωσιν σχολικὴν, συνήθως ἐδιδάσκοντο κατ' οἶκον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ οἱ δοῦλοι δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα φοιτήσεως εἰς σχολεῖα. Ὡστε ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του, ὅτι εἰς τὴν

Ἀττικὴν ἔξων 400.000 δοῦλοι καὶ μόνον 20.000 ἐλεύθεροι, βλέπει εἰς πόσον ὀλίγους ἀνθρώπους ἦτο περιορισμένη ἡ ἐκπαίδευσις.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συγκρίνωμεν τὰ συστήματα ἀγωγῆς τῶν δύο μεγάλων πόλεων τῆς ἀρχαιότητος τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, θὰ εὕρωμεν τὰς ἑξῆς διαφοράς:

ΣΠΑΡΤΗ

Κρατικὴ ἀγωγή.
Μονομερὲς σωματικὴ μόρφωσις.

Καταπίσεις τοῦ αὐτοσυναισθήματος.

Τυφλὴ ὑπακοή.
Ἀπλότης καὶ αὐστηρότης ἡθῶν.

Ἀκαμπτos ἐμμονὴ εἰς τὴν συνήθειαν καὶ τὸ δίκαιον.

Ἐξασφάλισις τῆς ἐλευθερίας τοῦ Κράτους ἑξωτερικῶς.

ΑΘΗΝΑΙ

Ἰδιωτικὴ ἀγωγή.
Ἀρμονικὴ μόρφωσις σώματος καὶ πνεύματος.

Διέγερσις ἐλευθέρας κρίσεως.

Ἐλευθέρα ὑπακοὴ τοῦ πολίτου.

Ἐλευθερία εἰς τὴν ἀπόλαυσιν γηνίων ἀγαθῶν.

Ἐλευθέρα ἀνάπτυξις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων.

Ἀνάπτυξις τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου.

Εἰς ἀμφοτέρας ὁμως τὰς πόλεις ἡ ἀγωγή εἶχε τὸ ἐλάττωμα νὰ προσρρίζηται εἰς ὀλίγους, νὰ εἶναι δηλὰ δὴ **ἀριστοκρατικὴ**. Δοῦλοι καὶ γυναῖκες οὐδεμίαν ἐλάμβανον ἀγωγήν. Ἐν Ἀθήναις μάλιστα ἡ γυναῖκα οὐδεμίαν ἐλάμβανε πνευματικὴν μόρφωσιν, οὔτε ἐπετρέπετο εἰς αὐτὴν νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὰς μετὰ τῶν ἀνδρῶν συναναστροφάς. Μόνον εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἐορτάς ἐλάμβανε μέρος. Ἐνεκα τούτου ὁ χαρακτήρ τῶν ἀνδρῶν εἶχέ τι τὸ τραχὺ καὶ χονδροειδές, ὥς φαίνεται καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνους.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἱστορία τῆς

Παιδαγωγικῆς δὲν ἔχει νὰ προσθέσῃ τι ἄξιον λόγου διὰ τὴν ἀγωγὴν, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς τὴν ἀγωγὴν ὅπως καὶ εἰς τὸ πολιτικόν των σύστημα ἔλαβον ὡς πρότυπον τὰς δύο μεγάλας πόλεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Διὰ νὰ τελειώσωμεν τὴν ἀγωγὴν τῶν χρόνων τούτων, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὰς ἰδέας περὶ αὐτῆς τῶν μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοῦ Σωκράτους, Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος.

Ἑλληνικαὶ Θεωρίαι περὶ ἀγωγῆς

Σωκράτης. (469—399 π. Χ.)

Ὁ Σωκράτης δὲν ἀφῆκε κανὲν σύγγραμμα περὶ τῆς διδασκαλίας του. Εὐτυχῶς ὅμως διὰ τοὺς μεταγενεστέρους διέσωσαν τὰς ἰδέας του οἱ μαθηταὶ του Πλάτων καὶ Ξενοφῶν. Ἐναντι τοῦ σκεπτικισμοῦ τῶν σοφιστῶν, οἱ ὁποῖοι, ὥς εἴπομεν, ἐθεώρουν ὡς ἀληθὲς ὅ,τι ὡς τοιοῦτον ἕκαστος νομίζει, ὁ Σωκράτης ἀντέταξε τὴν γνώμην: ὅτι ἀληθὲς εἶναι ὅ,τι ἀναγνωρίζεται ὡς τοιοῦτον ἀπὸ ὅλους τοὺς λογικῶς σκεπτομένους ἀνθρώπους. Ὁ Σωκράτης ἐθεώρει τὴν θρετὴν διδακτὴν, ὅτι ἐν τῇ γνώσει φύσει ἐνυπάρχει καὶ τὸ πράττειν, ὅτι δῆλα δὴ ἀναγκαίως πράττομεν ὅ,τι γνωρίζομεν. Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ γνωρίσουν οἱ ἄνθρωποι τὸ ἀγαθόν, διὰ νὰ τὸ πράξουν. Ἐν τούτοις παρεδέχετο ὅτι πλὴν τοῦ συνειδητοῦ αὐτοῦ ἑλατηρίου τῶν καλῶν πράξεων ἐνεργεῖ καὶ ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον ἐκάλει *δαιμόνιον*. Τοῦτο ἦτο ἀπλῶς ἀσυνείδητος ἐπενέργεια τῆς ἑξέως ἢ τῆς παραδόσεως. Ἐπὶ τῆς ἰδέας ταύτης τοῦ Σωκράτους ἐστήριξεν ὁ Ἑρβαρτος τὸν σχηματισμὸν κύκλου ἠθικῶν παραστάσεων πρὸς ἠθικὴν μόρφωσιν.

Ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς ἀναφέρει τὸν Σωκράτην κυρίως διὰ τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιοῖ πρὸς διδασκαλίαν. Ἡ μέθοδος αὕτη ὠνομάσθη *σωκρατικὴ*, σήμερον δὲ μετωνομάσθη *εὐρετικὴ* ἢ *ἐξελεγκτικὴ*. Κατ' αὐτὴν ὁ Σωκράτης

δὲν προσέφερεν αὐτὸς μόνος τὰς ἀληθείας, ἀλλὰ διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων προσεπάθει νὰ εὔρουν ταύτας μόνοι τῶν οἱ μαθηταί του.

Εἰς τὴν μέθοδον ταύτην διακρίνονται δύο στάδια. Τὸ πρῶτον στάδιον εἶναι τὸ τῆς *εἰρωνίας*. Κατ' αὐτὸ ὁ Σωκράτης ἐθετεν ἐρώτημα εἰς τὸν ἀκροατὴν, ὥς νὰ ἤθελε νὰ διδαχθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ἐὰν αὐτὸς ἀπῆντα διὰ πλάνης τινός, ἐδέχετο τοῦτο καὶ ἐφαίνετο μάλιστα συμμεριζόμενος τὴν γνώμην του. Κατόπιν διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων ἐξηνάγκαζε τὸν ἀκροατὴν του νὰ κατανοήσῃ τὸ μέγεθος τῆς πλάνης καὶ τέλος νὰ ὁμολογήσῃ αὐτήν. Μεθ' ὃ ὁ Σωκράτης προσέβαιnen εἰς τὴν θετικὴν ἐργασίαν τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας διὰ νέων ἐρωτήσεων. Τὸ δεύτερον τοῦτο στάδιον ὀνομάσθη *μαιευτικὴ* μέθοδος.

Ἡ μορφή τῆς διδασκαλίας του ἦτο *διαλογικὴ*. Ἡρώτα πάντας καὶ πάντοτε, ὅσους συνήντα εἰς τὰ γυμνάσια, τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς μικρούς, τοὺς πολιτικούς, τοὺς σοφιστάς, τοὺς ἐργάτας καὶ ἐμπόρους. Ἐλεγε δὲ ὅτι μετὰ θάνατον εἰς τὰ Ἡλύσια Πεδία θὰ ἐξηκολούθει νὰ ἐρωτᾷ τὰς σκιάς. Ἡ τέχνη τοῦ ἐρωτᾶν κατέστη παρ' αὐτῷ τελειοτάτη καὶ εὐάρεστος διὰ τοὺς ἐρωτωμένους. Σήμερον, ὅποίε εἰς τὰ σχολεῖα κυριαρχεῖ ἡ ἐρωτηματικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας, ἀναγνωρίζεται ὡς πατὴρ αὐτῆς ὁ Σωκράτης.

Πλάτων (429—348 π. Χ.).

Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ πρῶτος συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ἐπιστημονικὸν βιβλίον «περὶ ἀγωγῆς». Κατὰ τὴν σημερινὴν δὲ ἐποχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν μὲ τόσῃν προσοχῇ ἐξετάζεται ἡ σπουδαιότης τῆς κοινωνικῆς παιδαγωγικῆς, «ἡ Πολιτεία» καὶ «οἱ Νόμοι» τοῦ Πλάτωνος διήγειραν τὸ διαφέρον καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν παιδαγωγῶν. ὁ Ῥουσσώ ἐνθουσιωδῶς γράφει ὅτι «ἡ Πολιτεία» εἶναι τὸ ὠραιότατον βιβλίον ἀπὸ ὅσα ἐγγράφησαν περὶ ἀγωγῆς. Τὴν ἀνάλυσιν τοῦ βιβλίου τούτου θὰ ἐπιχειρήσωμεν συντόμως.

Ἡ Πολιτεία κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ ἄτομον. Διὰ τοῦτο διακρίνει ἐν αὐτῇ τόσας τάξεις, ὅσαι εἶναι οἱ τῆς ψυχῆς. Τὸ *λογιστικόν*, τὸ *θυμοειδές* καὶ τὸ *ἐπιθυμητικόν*, εἶναι αἱ δυνάμεις, τῆς ψυχῆς. Πρὸς αὐτὰς ἀντιστοιχοῦν τρεῖς τάξεις ἐν τῇ πολιτείᾳ: ἡ τάξις τῶν *ἀρχόντων*, ἡ *τῶν πολεμιστῶν*, ἡ *τῶν φυλάκων* καὶ ἡ τῶν *δημιουργῶν* ἢ *ἐργατῶν*. Εἰς τὴν ψυχὴν αἱ δυνάμεις, διὰ τὰ εὐδαιμονήσουσιν, πρέπει νὰ εὐρίσκωνται ἐν ἁρμονίᾳ ἐν δικαιοσύνῃ. Ὅμοίως καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ πρέπει νὰ κυριαρχῇ ἡ δικαιοσύνη μεταξὺ τῶν τάξεων, διὰ τὰ ὑπάρξῃ εὐδαιμονία τῆς πολιτείας.

Ἡ πολιτεία κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀφοσιωθῇ ἕκαστον ἄτομον. Ὡστε ἡ ἀγωγή εἶναι κοινωνική. Χάριν τῆς πολιτείας θὰ ἀναιτραφούσιν οἱ πολῖται, διότι ἡ εὐδαιμονία αὐτῆς φέρει καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν αἰόμων.

Ἡ ἀγωγή τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει κοινωνικοῦ συστήματος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ γυνή, τὰ τέκνα καὶ ἡ περιουσία εἶναι κοινὰ κτήματα τῆς πολιτείας.

Ἡ ἀγωγή ἄρχεται πρὸ τῆς γεννήσεως, διότι ὁ Πλάτων ἔχων ὑπ' ὄψει τὰς ἐμφύτους κληρονομικὰς προδιαθέσεις καθορίζει δὲ αὐστηρῶν κανόνων τὰ τοῦ γάμου καὶ τὰς συνεπειὰς αὐτοῦ. Ὅρίζει τὴν ἡλικίαν καὶ ὑγείαν ἀμφοτέρων τῶν γενῶν καὶ ἀπαγορεύει τὰς πρὸ τῆς συζεύξεως συνουσίας. Καθορίζει δὲ τὴν ἐποχὴν καὶ τὸν μῆνα τῆς συνουσίας πρὸς σύλληψιν.

Μετὰ τὴν γέννησιν τὸ βρέφος παραδίδεται εἰς ἰδιαιτέρας τροφούς τῆς πολιτείας, οὕτως ὥστε μετ' ὀλίγον ἡ γεννήσασα ἀγνοεῖ αὐτό. Ἐπίσης ὁ υἱὸς καὶ πολίτης τῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνος ἀγνοεῖ ἐντελῶς τοὺς γονεῖς του.

Διακρίνει πολλὰς περιόδους τῆς ἀγωγῆς. Ἀπὸ τοῦ 1ου μέχρι τοῦ 3ου ἔτους εἶναι ἡ περίοδος τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως. Ἀπὸ τοῦ 3ου - 6ου ἡ ἐποχὴ τῆς διὰ τῶν μύθων καὶ παιδιῶν μορφώσεως. Ἀπὸ τοῦ 7ου - 10ου ἡ ἐποχὴ τῆς γυμναστικῆς μορφώσεως. Ἀπὸ τοῦ 10 - 13 ἡ ἐποχὴ τῆς διδασκαλίας τῆς

ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς. Ἀπὸ τοῦ 14-16 ἡ ἐποχὴ τῆς διδασκαλίας τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς. Ἀπὸ τοῦ 16-18 ἡ ἐποχὴ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν. Τέλος ἀπὸ τοῦ 18-20 ἐδιδάσκοντο αἱ πολεμικαὶ ἀσκήσεις.

Κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐποχὴν ἐγίνετο ἐπιλογὴ τῶν ἱκανῶν πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν. Οἱ ἄλλοι παρέμενον σχηματίζοντες τινὲς μὲν τὴν τάξιν τῶν πολεμιστῶν, τινὲς δὲ τὴν τῶν ἐπαγγέλματιων. Ἡ περίοδος ἀπὸ 20-30 εἶναι ἡ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως δὲ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀστρονομίας. Μετὰ ταῦτα γίνεται ἐξέτασις καὶ νέα ἐπιλογὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ μὴ ἱκανοὶ παραμένουσιν εἰς θέσεις κατωτέρων δημοσίων ὑπαλλήλων. Οἱ καλύτεροι ἐξακολουθοῦν σπουδάζειν. Ἀπὸ τὸ 30-35 ἔτος τῆς ἡλικίας σπουδάζουν διαλεκτικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Ἀπὸ τοῦ 35ου-50 ἔτους οἱ φιλοσοφικῶς μορφωμένοι πολῖται ἀναλαμβάνουν διάφορα ἐπαγγέλματα καὶ ὑπηρεσίας ἐν τῇ πολιτείᾳ. Μετὰ τὴν πρακτικὴν αὐτὴν ἀσκήσιν γίνεται νέα ἐπιλογὴ τῶν ἀρίστων, οἵτινες θὰ γίνουν *ἄρχοντες τῆς πολιτείας*.

Ὁ Πλάτων θέλει οἱ ἄρχοντες νὰ φιλοσοφοῦν ἢ οἱ φιλόσοφοι νὰ γίνουν ἄρχοντες.

Διὰ τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἀγωγὴν τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν πολυαρίθμων δούλων οὐδεμία πρόνοια ἐλαμβάνετο.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης πρὸς διδασκαλίαν ὁ Πλάτων ἀπαιτεῖ ὡς αὐστηρὸς ἠθικολόγος νὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ προάγῃ τὰ ἥθη τῶν νέων. Ἐνεκα τούτου ἀποκλείει τὴν κωμωδίαν καὶ τὴν τραγωδίαν καὶ γενικῶς τὴν ποίησιν ἢ ὁποία ἐπαινεῖ τὴν κακίαν. Οὔτε τὰς ἀποτροπαίους μυθικὰς διηγήσεις περὶ τῶν θεῶν θέλει νὰ διδάσκωνται οἱ νέοι, οἱ π.χ. περὶ τοῦ Κοκυτοῦ καὶ τῆς Στυγὸς καὶ τόσων ἄλλων, εἰς τὰς ὁποίας οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται μὲ διαφόρους κακίας. Καὶ τὴν μουσικὴν ἀκόμη θέλει νὰ εἶναι σεμνὴ καὶ σοβαρά.

Ξενοφῶν. (413-355 π.Χ.)

Ὁ Ξενοφῶν ἔγραψε δύο βιβλία «περὶ ἀγωγῆς». Τὸ πρῶτον, «ὁ Οἰκονομικός», ὅπου γράφει «πῶς νὰ γίνεταί ἡ ἀγωγή τῆς

Δ. Μωραΐτου. Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς.

γυναικός», τὸ δεύτερον «ἡ Κύρου παιδεία», ὅπου μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι περιγράφει τὴν ἀγωγὴν τῶν Περσῶν δίδει ἴδιον σύστημα ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖον πολὺ ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν Σπαρτιατῶν.

Ἡ κόρη, πρὶν νυμφευθῇ, ἔπρεπε νὰ ζῇ ἐπὶ 15 ἔτη εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς ὅπως «ὥς ἐλάχιστα μὲν ὄψοιτο, ἐλάχιστα δ' ἀκούσοιτο, ἐλάχιστα δ' ἔροιτο.» Μόνον ἦτο ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ «ἔρια παραλαβοῦσα ἱμάτιον ἀποδεῖξαι καὶ ἔχειν σωφροσύνην». (Κεφ. 7-11 Οἰκονομ. Ξενοφῶντος).

Δι' αὐτῶν ὁ Ξενοφῶν νομίζει, ὅτι ἀρκεῖ ἡ κόρη νὰ μὴ εἶναι διεστραμένη, νὰ εἶναι δηλαδὴ ἐπιδεκτικὴ ἀγωγῆς, ἀγωγῆσιμος. Τὴν περαιτέρω ἀνατροφὴν ἀναλαμβάνει ὁ ἀνὴρ. Οὗτος διδάσκει εἰς αὐτὴν ὅτι τὸ ἔργον τῆς γυναικὸς εἶναι νὰ διευθύνῃ τὸν οἶκον καὶ νὰ ἀνατρέφῃ τὰ τέκνα οὕτως, ὥστε νὰ εὐτυχῇ ἡ οἰκογένεια. Διδάσκει αὐτὴν νὰ κάμνῃ ὅλα ἐν τάξει, νὰ θέτῃ ἕκαστον εἰς τὴν θέσιν του, νὰ ἀπασχολῇ τοὺς δούλους, νὰ διευθύνῃ αὐτοὺς, νὰ ἀρέσκη εἰς τὸν ἄνδρα χωρὶς κόσμον καὶ ψιμμύθιον κλπ.

Ἐκ τούτου καιαφαίνεται, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐνόμιζον ἀναγκαίαν τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν τῶν γυναικῶν. Ἡ Κύρου παιδεία εἶναι ἔργον, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἔγραψεν ὁ Ξενοφῶν, διὰ νὰ ἀντιδράσῃ ἐναντίον τῶν ὑπερβολῶν τῆς κομψῆς καὶ λεπτοφυοῦς ἀνατροφῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ συστήσῃ ζωὴν ἀπλὴν, ἔγκρατὴ καὶ ἐνάρετον.

Ἀριστοτέλης. (384-322 π.Χ.).

Ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς εὐρείας ἐκπαιδεύσεως, διὰ τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας πειραματιζόμενος ἀπέκτησε, διὰ τῶν θετικῶν καὶ πρακτικῶν τάσεων τῆς μεγαλοφυΐας του, ἦτο προωρισμένος νὰ βλέπῃ σαφέστερον τοῦ Πλάτωνος τὰ πράγματα τῆς ἀγωγῆς. Ἄς προσθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔσχε πρῶτον τὸ πλεονέκτημα νὰ γνωρίσῃ καὶ ἀπολαύσῃ τὰς ἡδύτητας τοῦ οἰκογενιακοῦ βίου, ν' ἀγαπήσῃ καὶ ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα του,

καὶ δεύτερον νὰ ἐφαρμόσῃ ὡς παιδαγωγὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τὴν τέχνην τῆς ἀγωγῆς.

Ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ καταπληκτικὴ καὶ μοναδικὴ εἰς τὸν κόσμον μεγαλοφυΐα τοῦ ἀνδρός, ἐννοεῖται εὐκόλως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὁ ἀρμοδιώτατος ν' ἀποφανθῇ μὲ κῦρος περὶ ἀγωγῆς. Δυστυχῶς δὲν ἐσώθη τὸ βιβλίον περὶ «Παιδείας», τὸ ὅποιον κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένους τοῦ Λαερτίου, συνέγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης. Διὰ νὰ ἀνεύρωμεν τὰς περὶ τῆς παιδείας ιδέας του, ἔχομεν μόνον μερικὰ ἀποσπάσματα ἡκρωτηριασμένα ἐκ τῶν ἔργων του «περὶ ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς».

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐπέκρινε μετὰ δριμύτητος τοῦ κοινωνισμὸν τοῦ Πλάτωνος, ὑπερασπισθεὶς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν καὶ θεωρῶν αὐτὴν ὡς σπουδαῖον παράγοντα τῆς ἀγωγῆς. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἡ ἀδελφότης καὶ ἡ φιλία εἶναι ἡ ἐγγύησις, ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. «Δύο πράγματι (ἔγραφε) συντελοῦν ὥστε νὰ γεννηθῇ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν κοινωνίαν· ἡ *ἰδιοκτησία* καὶ ἡ *φιλία*. Καὶ τὰ δύο καταστρέφονται εἰς τὴν κατὰ Πλάτωνα ἀγωγήν».

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐὰν ἀπορρίπτῃ τὸν κοινωνισμὸν τοῦ Πλάτωνος, δὲν δέχεται ἀφ' ἑτέρου τὴν ἰδιωτικὴν ἀγωγήν τῶν Ἀθηνίων, ἀλλὰ ζητεῖ, συμφώνως μὲ τὴν σημερινὴν ἀντίληψιν περὶ ἀγωγῆς, ὅπως ἡ Πολιτεία διευθύνῃ τὴν ἐκπαιδευσιν τῶν νέων, διὰ νὰ εἶναι ἐνιαῖος δι' ὅλους ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς τὸ νὰ διδάξωμεν *τὴν ἀρετὴν*. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ δι' ὅλα τὰ μέλη τῆς πολιτείας. Τὸ κράτος λοιπὸν πρέπει νὰ ἐπέμβῃ, οὐχὶ διὰ νὰ θηλάσῃ καὶ θρέψῃ τοὺς παῖδας, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ τοὺς ἐκπαιδεύσῃ καὶ τοὺς ἀσκήσῃ εἰς τὰς ἑξεῖς τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἐπέμβασις αὕτη τοῦ κράτους θὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ 7ου ἔτους.

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τρία στάδια τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν πρώτοις *τὴν σωματικὴν* ἀνάπτυξιν. Δεύτερον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ *ἐνστίκτου* ἢ *τῆς κατωτέρας αἰσθηματικότητος*.

Καὶ τρίτον τὴν ἀνάπτυξιν *τῆς διανοήσεως*. Κατὰ τὰ στάδια ταῦτα πρέπει νὰ κανονισθοῦν αἱ ἀσκήσεις καὶ ἡ διδασκαλία. Κατὰ πρῶτον προτοῦ φροντίσωμεν περὶ τῆς ψυχῆς, πρέπει νὰ φροντίσωμεν «περὶ τοῦ σώματος» καὶ κατόπιν «περὶ τῶν ἐπιθυμιῶν». Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παύσωμεν «νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν διάνοιαν», ὅταν φροντίζωμεν διὰ τὴν κατωτέραν αἰσθητικότητα, «οὔτε τὴν ψυχὴν», ὅταν φροντίζωμεν διὰ τὸ σῶμα.

Υἱὸς ἱατροῦ καὶ κάτοχος πολλῶν φυσικῶν γνώσεων, γράφει μὲ μεγάλην λεπτομέρειαν διὰ τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν. «Αὕτη, λέγει, ἀρχίζει πρὶν γεννηθῇ τὸ παιδίον, ἀκόμη πρὶν συλληφθῇ». Δίδει διαφόρους κανόνας «περὶ γάμου», ἀπαγορεύει τὰς λίαν πρωΐμους ἢ ὀψίμους, ἐνώσεις, ὀρίζει τὰς κλιματολογικὰς συνθηκάς καὶ τὰς ἐποχὰς τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, δίδει συμβουλὰς ὑγιεινῆς τῆς ἐγκύου γυναικὸς, συνιστᾷ τὸ μητρικὸν θήλασμα καὶ τὰ λουτρά. Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα διὰ φυσικὴν ἀγωγὴν, τὰ ὅποια θὰ ἐπεδοκίμαζε καὶ σημερινὸς ὑγιεινολόγος.

Μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς (οὐχὶ πρὸ τοῦ ἑξῆς) τὸ παιδίον θὰ προετοιμασθῇ εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἐπασχολήσεως μὲ καταλήλους παιδιὰς καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ κάθε ταπεινὸν περιβάλλον, ἰδίως δὲ τῶν δούλων καὶ τῶν ἀνηθίσκων θεαμάτων.

Ὡς μαθήματα διδασκαλίας ὁ Ἀριστοτέλης προτείνει τὰ γνωστά, τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν, τὴν γυμναστικὴν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἱερογραφίαν. Ἰδίως θέλει νὰ ἀπασχολοῦνται οἱ παῖδες μὲ τὴν μουσικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδει πολλὴν ἠθικὴν ἐπίδρασιν. Διὰ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν ζητεῖ νὰ ληφθῇ πρόνοια ἀπὸ νεαρωτάτης ἡλικίας. Εἰς τὸ βιβλίον του «τὰ Ἠθικὰ» ἐκθειάζει τὴν δικαιοσύνην. Ἀνωτέρας σπουδᾶς ὁ Ἀριστοτέλης συνιστᾷ τὰς ἀνδιδοτελεῖς, ἐκείνας δηλαδή, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καμμίαν ὕλικὴν ὠφέλειαν. Αὐτὰ ἐν συντόμῳ «περὶ τῆς ἀγωγῆς» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ θεωρία του, ἂν καὶ δὲν εἶναι οὐτοπιστικὴ ὅπως τοῦ Πλάτωνος, ἔχει ὅμως τὸ μέγα ἐλάττωμα τῆς ἐποχῆς του : Εἶναι ἀριστοκρατικὴ. Οἱ δούλοι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶχον δικαίωμα εἰς τὴν ἀγωγὴν.

Γ'. Ἡ Ἀγωγή κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἀλεξανδρινὴ ἐποχὴ μετὰ τὸ 323 π.Χ.

Ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας παρήκμαζε καὶ ἐμαραίνετο. Αἱ κατακτήσεις ὅμως τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου μετεφύτευσαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον νέον Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ἑκατὸν νέαι πόλεις ἐκτίσθησαν καὶ χιλιάδες Ἑλλήνων μετεγνάστευσαν. Οἱ ἀμύθητοι τῶν χωρῶν ἐκείνων θησαυροὶ καὶ ἡ ἐλευθεριότης τῶν διαδόχων τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου πρὸς προστασίαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων προσεείκυσαν πολλοὺς φιλοσόφους, λογίους καὶ καλλιτέχνας. Πάντες οὗτοι ἡμείβοντο πλουσιοπαρόχως καὶ ἐτιμῶντο ἐξαιρετικῶς. Πάντα δὲ τὰ μέσα ἀφθόνως παρεχωροῦντο εἰς μὲν τοὺς σοφοὺς δι' ἐρεύνας ἐπιστημονικὰς καὶ συλλογὴν βιβλίων καὶ συγγραφὴν νέων ποιημάτων, εἰς δὲ τοὺς τεχνίτας πρὸς κατασκευὴν μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυδαπάνων ἔργων τῆς τέχνης. Οὐδὲ ὑπάρχει ἄλλος αἰὼν, κατὰ τὸν ὁποῖον τοσαῦτα χρηματικὰ ποσὰ κατεναλώθησαν καὶ τοιοῦτος ἐφάνη ζῆλος περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, τόση δὲ ἀνεπτύχθη πολυμάθεια. Ἀλλ' ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι παρήχθησαν μόνον τοιαῦτα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνάγκην ἰσχυρᾶς προστασίας καὶ δαπάνης ἀδράς, ἐπιμελοῦς ἐρέυνας καὶ πολυχρονίου σπουδῆς. Πρωτότυπα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἐφάμιλλα τῶν ἀρ. στουργημάτων τοῦ Σοφοκλέους καὶ Θουκυδίδου, Φειδίου καὶ Πραξιτέλους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, δὲν παρήγαγεν ὁ Ἀλεξανδρινὸς πολιτισμός. Ἐξάίρεσιν δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἀποτελοῦν αἱ θετικαὶ καὶ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, αἱ ὁποῖαι ἐτελειοποιήθησαν πολὺ. Οὕτως ἀνεφάνη με-

γάλη ιατρική Σχολή, τὰ δὲ Μαθηματικά ἔλαβον μεγάλην ἀνάπτυξιν. Τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ Εὐκλείδου, τοῦ πρώτου συγγραφέως τῆς Γεωμετρίας, ἀποδεικνύει τοῦτο. Οὗτος ἵδρυσεν Σχολὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐμαθήτευσεν ὁ Ἀρχιμήδης.

Τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰππάρχου τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου ἀποδεικνύουν τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ προώδευσεν. Ὁ Δεινοκράτης ἐσχεδίασεν τὴν Ἀλεξανδρείαν ἐπὶ θαυμασίου σχεδίου, ἡ δὲ ἀνοικοδόμησις τόσων ἄλλων πόλεων ἀποδεικνύει ἐπαρκῶς τὴν μεγάλην ἀκμὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμασαν Σχολεῖα ἀνωτέρας μορφώσεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ. Εἰς πολλὰς πόλεις τῶν χωρῶν τούτων ἐκαλλιεργεῖτο ἡ παιδεία, ἀλλ' ἡ Ἀλεξανδρεία, ἡ Πέργαμος, ἡ Ρόδος, ἡ Ταρσός, ἡ Ἀντιόχεια, τὸ Βυζάντιον, καὶ ἡ Ρώμη ἀργότερον, εἶχον τὰ σπουδαιότερα σχολεῖα. Ἡ παιδεία ὅμως αὕτη δὲν ἦτο ἡ τῶν κλασικῶν χρόνων, διὰ τῆς ὁποίας κυρίως ἐπεξεργεῖτο τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος ἡ μόρφωσις. Οὔτε πατρίς, οὔτε θρησκεία ἴσχυον νὰ διεγείρουν συναισθήματα. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἐκείνης ἦτο μόνον ἡ μετάδοσις πολλῶν γνώσεων, ἡ **πολυμάθεια**. Μὴ δυνάμενοι νὰ δημιουργήσουν νέον, εἰς τινὰς κλάδους ἠρκοῦντο εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν παλαιῶν συγγραμμάτων. Ἡ σπουδὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐγίνε συστηματικὴ.

Τότε ἐδημιουργήθη ἡ **γραμματικὴ**, τότε ὠρίσθησαν αἱ **διάλεκτοι**, ἐτακτοποίηθη ἡ γραφὴ διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῶν τόνων. Τότε διὰ πρώτην φορὰν ὠνομάσθησαν οἱ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων ἀσχολούμενοι **φιλόλογοι**. Ὁ Ἐρατοσθένης ἔλαβε πρῶτος τὸ ὄνομα τοῦτο. Διεκρίθησαν τότε οἱ σοφοί: Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος, Ἀρίσταρχος ὁ Σαμοθρᾶξ καὶ ὁ καὶ ὁ μαθητὴς του Διονύσιος ὁ Θορᾶξ. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν συγγραμμάτων συνηντῶντο πολλαὶ γνώσεις φιλοσοφικαί, μαθηματικαὶ κλπ. ἔνεκα τούτου οἱ περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἀσχολούμενοι ἐσπούδαζον καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Οὕτω διευρυνώθη εἰδὸς τι ἐκπαιδύσεως τὸ ὅποιον ὠνομάσθη **ἐγκυκλο-**

παιδική. Διεγράφη μάλιστα τότε και ὁ κύκλος τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὁ **φιλόλογος**, ὁ **γραμματιστής**, δηλαδή ὁ πεπαιδευμένος, ὁ ἀληθὴς λόγιος.

Ἐπὶ εἶδη γνώσεων ὠνομάσθησαν ἀναπόφευκτα. Ἡ **γραμματική**, ἡ **ρητορική**, ἡ **διαλεκτική**, ἡ **ἀριθμητική**, ἡ **γεωμετρία**, ἡ **ἀστρονομία** καὶ ἡ **μουσική**. Αἱ τρεῖς πρῶται εἶναι αἱ βραδύτερον ὀνομασθεῖσαι *trivium* καὶ αἱ τέσσαρες, αἱ τελευταῖαι, *quadrivium*. Ὅλοι μαζὺ ἐλέγοντο **ἐπὶ ἐλεύθεραι τέχναι**.

Τὸ σπουδαιότερον σχολεῖον, ὅπου ἐδιδάσκοντο αὐται, ἦτο τὸ **Μουσεῖον** (τὸ σχολεῖον τῶν Μουσῶν) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

Τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦτο οἰκοδόμημα ἔδρυσεν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς. Περιεῖχεν ἐνδiaiτήματα διὰ τοὺς σοφοὺς καθηγητὰς καὶ μεγάλην βιβλιοθήκην. Εἰς τοῦτο ἐσιτίζοντο οἱ ἐπιστάται καὶ οἱ διδάσκαλοι, οἱ ὅποιοι εἰς τοὺς κήπους καὶ τὰς στοὰς συνδιελέγοντο μετὰ τῶν μαθητῶν. Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπιμελεῖα τῶν Πτολεμαίων συνελέγησαν 700,000 τόμοι. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μετέφρασαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὰ Ἱερὰ βιβλία τῶν Ἰουδαίων (τὴν μετάφρασιν τῶν 70, τὴν ὁποίαν ἔχομεν μέχρι σήμερον). Ἡ πολύτιμος αὕτη συλλογὴ ἔγινε παρανάλημα τοῦ πυρὸς ἐν ἔτει 48 π. Χρ. κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος.

Ἡ διδασκαλία ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χειρογράφων, τὰ ὅποια εἶχεν εἰς χεῖρας ἕκαστος μαθητής. Οὗτος κατ' ἀρχὰς ὑπέβαλλε τὸ χειρόγραφον εἰς τὸν **διορθωτήν**. Μετὰ ταῦτα μετέβαινεν εἰς τὸν **ἀναγνωστικόν**, διὰ νὰ διδαχθῇ τὴν προσφδίαν.

Μετὰ ταῦτα ἠκροᾶτο τῆς διδασκαλίας τοῦ **ἐξηγηματικοῦ**, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκεν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἀνὰ χεῖρας συγγράμματος, συνοδεύων αὐτὴν μὲ παρατηρήσεις ἱστορικές, ἐτυμολογικὰς καὶ ἐν γένει γραμματικὰς περὶ τῆς χρήσεως τῶν λέξεων καὶ τῆς πλοκῆς τοῦ λόγου. Τελευταῖον ὁ σπουδαστὴς ἤκουε τὴν διδασκαλίαν τοῦ **κριτικοῦ**, ὁ ὁποῖος ἐπεχειρεῖ τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ συγγράμματος, ἂν δηλονότι ὁ συγγραφεὺς ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν του, ἂν καλῶς ἢ βεβιασμένως διεξήγαγε τὸ θέμα

ἂν τὰ μέρη τοῦ συγγράμματος ἦσαν σύμφωνα πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ καλοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ ὅλη σειρά τῆς ἐκπαιδεύσεως διηρεῖτο εἰς δύο κύκλους: τὸν κατώτερον μὲ τὴν γραμματικὴν, ρητορικὴν καὶ διαλεκτικὴν—καὶ τὸν ἀνώτερον μὲ τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ μουσικὴν. Ἡ ρητορικὴ μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἦτο ἐπιστὴμῃ ἀχρηστος. Ἡ διδασκαλία αὐτῆς συνίστατο εἰς τὴν κατὰ τὸν ἄνω ἐκτεθέντα τρόπον σπουδὴν τῶν κλασικῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων ρητόρων. Ἡ διαλεκτικὴ συνίστατο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν στοιχείων τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσικὴ, ὅπως ἀντελαμβάνοντο αὐτὰς οἱ Ἀθηναῖοι τῶν κλασικῶν χρόνων, ἔλειπον.

Ἡ ἀγωγή τῶν χρόνων τούτων δὲν ἔσχεν πολλὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἡθῶν, τὰ ὅποια ὁ πλοῦτος καὶ ἡ εὐμάρεια, εἶχον διαφοθεῖρει. Ἐν τούτοις ἔσχεν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων. Εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα διειρηθήη ἡ σειρά τῶν ἐπτά ἐλευθέρων τεχνῶν. Μέχρις ἐσχάτων δὲ ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπίδρασιν τινα τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἀσυνείδητον. Ἡ λεγομένη **τεχνολογία** εἶναι τὸ λείψανον τῶν γραμμάτων τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἡ ἰδέα ἐπίσης, τὴν ὁποίαν εἶχον μέχρις ἐσχάτων, «ὅτι ὁ φιλόλογος εἶναι ὁ ἐγκυκλοπαιδικός, ὁ κατάλληλος νὰ διευθύνῃ τὴν ἐκπαίδευσιν,» εἰς πάσης φύσεως Σχολάς, εἶναι ἡ ἀσυνείδητος ἐπίδρασις τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς. ⁽¹⁾

(1) Σημ. Θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ γράψωμεν ἄτι καὶ περὶ τῆς ἀγωγῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἀξιόλογον πρὸς τοῦτο συμβολὴν θὰ εἶχωμεν διατριβὴν τοῦ κ. Κουγέα, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀγωγή», ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι θὰ ἐμακρύνωμεν πολὺ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἐνῶ πρόκειται νὰ ἐπεκταθῶμεν ἀλλαχοῦ.

Δ' Ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς Ῥωμαίους.

Εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀγωγῆς τῶν Ῥωμαίων διακρίνονται σαφῶς δύο περίοδοι. Ἡ πρώτη λήγει περίπου κατὰ τὴν ἀρχὴν Καρχηδονιακῶν πολέμων. Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον ἡ Ῥώμη μετὰ τῆς περιοχῆς ἦτο πόλις μᾶλλον γεωργικῆ μικρᾶς ἐκτάσεως, ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων ἦτο πατριαρχική, ἡ δὲ διοίκησις τῆς πόλεως ἀπλή. Μετὰ τοὺς Καρχηδονιακοὺς πολέμους ἡ κυριαρχία τῆς ἐπεξετάθη καὶ ἡ Ῥώμη ἔγινε τότε κέντρον ἐμπορίου διεθνoῦς, ἡ δὲ διοίκησις τῶν κτήσεων αὐτῆς ἀπῆτει πολυπλοκώτερον σύστημα. Ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τοῦ συστήματος τῆς ἀγωγῆς.

Ι. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

*μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν Καρχηδονιακῶν πολέμων,
μέχρι 250 π. Χ.*

Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ῥώμης, ἔχοντες ἀνάγκην νὰ ἐπεκτείνουν τὴν κυριαρχίαν τῆς πόλεως, ἐξήγειραν τὴν ἐχθρότητα τῶν γειτόνων. Περιβ αλλόμενοι λο. πὸν ἀπὸ ἐχθρικοὺς γείτονας ἦτο ἐπόμενο νὰ σκεφθοῦν, ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶναι διαρκῶς ἔτοιμοι νὰ ὑπερασπίσουν τὴν πόλιν καὶ ἐπεκτείνουν αὐτήν. Διὰ τοῦτο σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἦτο ἡ *μόρφωσις Ῥωμαίου πολίτου πειθαρχικοῦ, ἱκανοῦ εἰς ἀγῶνας τραχεῖς καὶ συνεχεῖς, ἐπίμονοι εἰς πᾶσαν θυσίαν χάριν τῆς Ῥώμης*. Ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἐθεωρεῖτο ἡ Πολιτεία, χάριν τῆς ὁποίας τὰ ἄτομα ἐθυσιάζοντο. Ὁ κοινωνικὸς οὗτος σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχαίων λαῶν.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ἐστράφησαν πρὸς τὴν οἰκογένειαν. Εἰς αὐτὴν ἀνέθηκεν ἡ Ρώμη τὴν ἀνατροφὴν τῶν Ρωμαίων πολιτῶν, δώσασα εἰς τὸν πατέρα ἀπόλυτα δικαιώματα.

Τὰ τέκνα τῶν Ρωμαίων πολιτῶν ἀνῆκον εἰς τὴν Ρώμην. *Patria potestas*. Ἡ κυριαρχία αὕτη ἐπὶ τῶν τέκνων ἐξησκειτο ὑπὸ τοῦ πατρός. Οὗτος ἀμέσως, μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδίου εἶχε δικαίωμα νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸ ὡς τέκνον, νὰ τὸ φονεύσῃ, νὰ τὸ ἐκθέσῃ ἢ νὰ τὸ πωλήσῃ. Οἰκτρὰ ἦτο ἡ τύχη τῶν ἐκθέτων ἢ πωλουμένων.

Ἄμα ὁ πατὴρ ἀνελάμβανε τὸ εἰς τοὺς πόδας τοῦ κείμενον βρέφος, τότε εἶχεν υποχρέωσιν νὰ τὸ ἀναθρέψῃ. Ἡ πρώτη ἀνατροφή ἐγένετο ἀπὸ τὴν μητέρα. Αὕτη μόνη ἐθίλαζε τὸ τέκνον τῆς, βοηθουμένη ὅχι ἀπὸ δούλην τινά, ἀλλὰ ἀπὸ γηραιὰν καὶ ἔμπειρον συγγενῇ. Ἡ ἐπίδρασις τῆς μητρὸς εἰς τὴν πρώτην ἀνατροφὴν ἦτο ἀληθῶς μεγάλη ἔνεκα τῆς ἑξαιρετικῆς τιμῆς, τὴν ὁποίαν ἀπῆλaven εἰς τοὺς Ρωμαίους. Ἡ *Mater Familias, Matrōna*, παρεκάθητο εἰς ὅλα τὰ ἐπίσημα γεύματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάμβανε μέρος καὶ ὁ σύζυγός τῆς. Ἐπίσης εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς ἡ ἐμφάνισίς τῆς παρηκολουθεῖτο μὲ δείγματα σεβασμοῦ. Πᾶσα προσβολὴ κατὰ γυναικὸς ἐτιμωρεῖτο αὐστηρότατα. Ἡ οἰκογενειακὴ τιμὴ ἦτο ἀπαραβίαστος. Μετὰ τὸ 7ον ἔτος εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων ἐλάμβανε μέρος καὶ ὁ πατὴρ.

Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἀμφότεροι μετεχειρίζοντο, ἦτο «ἡ τοῦ *ἐθισμού*», ἦτοι: διὰ τοῦ μεγάλου ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον εἶχον, καὶ τοῦ παραδείγματός των προσεπάθουν νὰ ἐμβάλουν ὠρισμένας ἑξεις εἰς τὸ τέκνον των. Ἡ αὐστηρὰ πειθαρχία, ἡ εὐσέβεια, ἡ ἐγκράτεια, ἡ σωφροσύνη, ἡ κοσμιότης, καὶ ἡ αἰδὼς ἦσαν αἱ πρῶται ἀρεταί, τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ἀποκτήσῃ ὁ νεαρὸς Ρωμαῖος. Ὁ πατὴρ ἐδίδασκε τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν τῆς λατινικῆς καὶ τὴν ἀριθμητικὴν. Τὸ πρῶτον ἀνάγνωσμα ἦσαν οἱ 12 πίνακες, οἱ ὁποῖοι περιεῖχον τοὺς νόμους τῆς Ρώμης (*Le duodecim tabularum*). Τοὺς νόμους τούτους ὑπεχρέωνον τοὺς παῖδας νὰ τοὺς ἀπομνημονεύσουν. Τὰ ἄρενα τέκνα συνώδευον

τὸν πατέρα πανταχοῦ, εἰς τοὺς ἀγρούς, ἂν ἦτο γεωργός, εἰς τὴν ἀγοράν εἰς τὰς δημοσίας ἐμφανίσεις καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Σύγκλητον, ἐὰν ὁ πατήρ του ἦτο συγκλητικός. Τοιουτοτρόπως ὁ νεαρός Ρωμαῖος ἐποπτικώτατα ἐδιδάσκετο διὰ τῆς ζῶης τὰ διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν του καθήκοντα. Τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων ὠρίμων καὶ ἰδίως τῶν ἀρχόντων, τὸ ὁποῖον ἦτο πράγματι ἀξιομίμητον, ἐπέδρα ἐπὶ τοῦ νεαροῦ Ρωμαίου. Σχολεῖα δημόσια ἢ ἰδιωτικά, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ὑπῆρχον. Ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσικὴ, ἡ ὁποία τόσον ἐτιμᾶτο ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνας, οὐδεμιᾶς ἀπῆλυνεν ὑπολήψεως παρὰ τοῖς Ρωμαίοις.

Ἦσχοῦντο μὲν εἰς σωματικὰς τινὰς ἀσκήσεις, τὸ κολύμβημα, τὴν ἵππασίαν, τὸν δρόμον, τὴν μονομαχίαν, ἀλλὰ ταῦτα μᾶλλον ἦσαν ὥς προπαρασκευαστικαὶ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις. Ἄσματα ἐμάνθανον ὀλίγα τὰ ὁποῖα ἔψαλλον εἰς ἐορτάς. Κατὰ τὸ 17ον ἔτος τῆς ἡλικίας τὸ παιδίον ἀνεγνωρίζετο δι' ἐπισήμου τελετῆς ὥς ἔφηβος, ἀλλάσσων τὸ φόρεμα τὸ παιδικόν, τὸ πολύχρωμον, μὲ τὴν λευκὴν *toga*. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνελάμβανε στρατιωτικὰ καθήκοντα καὶ ἡσχολεῖτο εἰς ὠρισμένον τι ἐπάγγελμα, συνήθως τὸ τοῦ γεωργοῦ.

Αὕτη ἦτο ἓν συντόμω ἡ ἀγωγή κατὰ τὴν πρώτην περίοδον. Ἐκ τῆς ἀγωγῆς ταύτης παρήχθησαν οἱ θαρραλέωτεροι, πειθαρχικώτατοι καὶ πατριωτικώτατοι πολῖται. Δι' αὐτῆς ἡ Ρώμη κατώρθωσε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ κόσμου.

II. ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ἀπὸ τοῦ 250 π.Χ. μέχρι τοῦ 30 μ.Χ. δηλαδή μέχρι
τῆς καταλύσεως τῆς Δημοκρατίας.

Τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἀγωγῆς διαιροῦμεν εἰς δύο μικρότερας. Ἡ μία ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς Καρχηδονιακοὺς πολέμους καὶ φθάνει μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς δημοκρατίας, ἡ ἄλλη περι-

λαμβάνει τοὺς χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων. Μετὰ τὸ τέλος τῶν Καρχηδονιακῶν πολέμων καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος οἱ Ῥωμαῖοι ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν. Ἡ δὲ ὑποταγὴ καὶ ἄλλων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐδημιούργησε τὴν ἀνάγκην γλώσσης τινὸς πρὸς συνεννόησιν μετ' αὐτῶν. Ὡς τοιαύτη ἐπροτιμήθη ἡ λίαν διαδεδομένη τότε Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἡ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων λοιπὸν ἐκμάθησις δευτέρας γλώσσης πλὴν τῆς μητρικῆς καθιερώθη ἔκτοτε ὡς ἀπαιτήσις τῆς μορφώσεως. Ἡ κατοχὴ τῶν νέων χωρῶν ἀφ' ἐτέρου ἀπῆτει γνώσεις καὶ δεξιότη-
τας νέας, τὰς ὁποίας δὲν ἀπέκτα ὁ Ῥωμαῖος μὲ τὴν μέχρι τοῦδε ἀνατροφὴν του. Τὸ πολυάσχολον τῶν γονέων εἰς τὰ δημόσια καὶ ἐπαγγελματικὰ ἔργα δὲν ἄφινε καιρὸν νὰ ἀσχοληθοῦν καὶ μὲ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἐδημιουργήθησαν σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα διδάσκαλοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες δοῦλοι ἢ ἀπελεύθεροι.

Τρεῖς εἴδη σχολείων ἰδρύθησαν τότε ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ σημερινὰ δημοτικά, μέσα καὶ ἀνώτερα (πανεπιστήμια). Εἰς τὸ πρῶτον σχολεῖον, τὸ τοῦ **γραμματιστοῦ** (*Trivial*), οἱ μαθηταὶ ἐδιδάσκοντο τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ ὀλίγην ἀριθμητικὴν. Ὁ διδάσκαλος τῶν σχολείων αὐτῶν ἦτο συνήθως δοῦλος κακῶς πληρωνώμενος, διδάσκων εἰς τὰς ὁδοὺς, ἐνίοτε εἰς μέρος ἀνοικτόν, οἱ μαθηταὶ συνήθως περιεφρόνουν τὸν γραμματιστὴν καὶ διὰ τοῦτο οὗτος μετεχειρίζετο πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως αὐστηρὰς ποινὰς, μαστιγώσεις, δαρμοὺς κλπ.

Δεύτερον εἶδος σχολείων ἦτο τὸ τοῦ **γραμματικοῦ**. Εἰς αὐτὸ ἐδιδάσκοντο τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τὰ πρῶτα βιβλία πρὸς ἀνάγνωσιν ἦσαν τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου. Ἐπίσης ἐδιδάσκοντό τινα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, τῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας. Μεγάλῃ σημασίᾳ ἐδίδετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν γραμματικῶν, ὡς ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Βραδύτερον κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλληνικῶν ἰδρύθησαν καὶ σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδιδάσκετο ἡ λατινικὴ γλῶσσα. Ἄλλ' ἐπειδὴ φιλολογία λατινικὴ δὲν εἶχεν ἀκόμη δημιουργηθῇ,

μετεφράσθησαν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἔργα τινά, κατὰ πρῶτον τοῦ Ὀμήρου ἢ Ὀδύσσεια ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος Λιβίου Ἀνδρονίκου. Κατὰ δὲ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ὀδυσσεΐας ἐγράφη εἰς τὴν λατινικὴν ἢ *Αἰνειάς*.

Τρίτον εἶδες σχολείων ἦτο τὸ σχολεῖον τῶν *ρητόρων* εἰς τὸ ὅποιον ἐδιδάσκετο ἡ ρητορικὴ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς Δημοσθένη, Λυσίαν, Πλάϊωνα, Ἡρόδοτον καὶ Θουκυδίδην. Μετὰ τῆς ρητορικῆς ἐδιδάσκετο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Τὰ πρῶτα σχολεῖα τῶν ρητόρων ἰδρύθησαν ὑπὸ τῶν τριῶν Ἑλλήνων ρητοροδιδασκάλων, Καρνεάδου, Διογένους καὶ Κριτολάου. Οἱ διδάσκοντες εἰς τὰ σχολεῖα τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν ρητόρων ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι τότε κατέκλυσαν τὴν Ρώμην καὶ τὰς ἄλλας μεγαλοπόλεις. Ἐτιμῶντο δὲ πολὺ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ ἡμεῖβοντο ἐπαρκῶς. Πολλοὶ ὅμως ἐξέχοντες Ρωμαῖοι συνεπλήρωνον τὴν μόρφωσίν των φοιτῶντες εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἔλειπεν ἀπὸ τὰ σχολεῖα ταῦτα ἦτο ἡ διδασκαλία τῆς μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς, ὅπως ἀντελαμβάνοντο αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι.

Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον, ὅπως βλέπομεν, τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀγωγῆς ἥλλαξεν. Ἀπὸ καθαρῶς ἐθνικοῦ—ἠθικοῦ ἔγινε κοσμοπολιτικὸν καὶ διανοητικόν. Οἱ Ρωμαῖοι κατακτήσαντες σχεδὸν ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον καὶ μηδένα ἔχοντες νὰ φοβηθοῦν πλουτίσαντες δὲ συγχρόνως πολὺ παρεδόθησαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν.

Αἱ μητέρες ἔπαυσαν πλέον νὰ θηλάζουν τὰ τέκνα των, παρὰ δίδουσαι αὐτὰ εἰς τροφοὺς δοῦλας. Οἱ πατέρες ἀπέστειλαν τὰ τέκνα των εἰς σχολεῖα. Ἡ οἰκογενειακὴ ἐστία ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι ἀγνή. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες παρεδόθησαν εἰς ἀκολασίας καὶ ἀπολαύσεις. Ἡ πατριαρχικὴ ζωὴ ἐξέλιπε καὶ οἱ ἠθικοὶ καὶ πατριωτικοὶ χαρακτῆρες τῆς πρώτης περιόδου ἔγιναν σπανιώτεροι. Καὶ αὕτη ἡ μόρφωσις ἡ πνευματικὴ ἔλαβεν εἰς πολλοὺς Ρωμαίους καὶ Ρωμαίας τὴν μορφήν τῆς μόδας. Ἦτο δηλαδὴ τῆς μόδας νὰ ὁμιλῇ τις Ἑλληνικά, ὅπως ἀργότερα, κατὰ τὸν μεσαῖωνα, «ἦτο τῆς μόδας νὰ ὁμιλῇ γαλλιστί». Εἰς τὴν διαστρο-

φὴν καὶ αὐτῆς τῆς διανοητικῆς μορφώσεως συνέτεινον καὶ πολλοὶ διεστραμμένοι σοφισταί, οἱ ὅποιοι μετὰ τῶν καλῶν εἰσῆλθον ὥς οἰκοδιδάσκαλοι εἰς οἰκίας τῶν Ρωμαίων. Κάθε Ρωμαῖος ἐθεώρει τῆς μόδας νὰ ἔχῃ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἑνα Ἑλληνα σοφιστήν, ὅπως εἶχεν ἑνα ἑπιπλόν. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἐκλογή τῶν σοφιστῶν δὲν ἐγένετο καλῶς, ὅπως γράφει ὁ Λουκιανὸς εἰς τὸ ἔργον τοῦ «περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων»: «Ἐπεὶ πώγωνα ἔχεις βαθὺν καὶ σεμνὸς εἶ τὴν πρόσοψιν καὶ ἱμάτιον ἑλληνικὸν εὐσταλῶς περιβέβλησαι». Ἴδου τὰ προσόντα. Οὕτως, ὥστε γράφει «ἀντὶ τῶν θαυμαστῶν λόγων τὸν πώγωνα καὶ τὸν τρίβωνα μεμισθωκένα».

III. ΠΕΡΙΟΔΟΣ

τῶν αὐτοκρατόρων

30 — 476 μ. Χρ.

Κατ' αὐτὴν ἡ ἀγωγή εἶχε τὴν κατεύθυνσιν τῆς προηγουμένης, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἤδη ἡ ἀνωτάτη μόρφωσις δηλαδὴ τὰ σχολεῖα τῶν ρητό-

ρων, ὑποστηρίζονται χρηματικῶς ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων. Ὡς ἐκ τούτου ἰδρύθησαν πολυαριθμώτερα· 28 ἦσαν μόνον εἰς τὴν Ρώμην. Βιβλιοθήκαι ἡγοράσθησαν πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδασόντων. Περίφημον ὑπῆρξε τὸ ὀνομασθὲν «Ἀθῆναιον», ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ.

Ἐκτὸς τῶν σχολείων τούτων ἰδρύθησαν καὶ ἀνώτερα σχολεῖα, εἰς τὰ ὅποια ἐδιδάσκοντο τὰ νομικά, ἡ ἱατρικὴ, ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ.

Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀγωγή τῶν Ρωμαίων. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ οἰκογενειακὴ μορφή τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ καταλληλοτέρα πρὸς μόρφωσιν ἠθικῶν χαρακτήρων, ἀρκεῖ ἡ Οἰκογένεια νὰ ἀντιληφθῇ καλῶς τὸ καθήκον τοῦτο.

ΡΩΜΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΑΓΩΓΗΣ

Ὁ μόνος συγγραφεὺς Ρωμαῖος, ὁ ὁποῖος συστηματικῶς ἡσχολήθη μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς, εἶναι ὁ **Κουϊντιλιανός**. Μερικοὶ ἄλλοι ὥς ὁ **Σενέκας** καὶ ὁ **Κικέρων**, **Ίουβενάλιος** καὶ **Πλίνιος ὁ Νεώτερος**, ὀλίγα τινὰ παρεπιπτόντως καὶ ἀποφθεγματικῶς γράφουσι περὶ τῆς ἀγωγῆς. Συστηματικὴν πραγματείαν «περὶ ἀγωγῆς» κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ἔγραψε καὶ ὁ Ἑλλήν Πλούταρχος. Ὁ αὐστηρὸς στωϊκὸς ἠθικολόγος Σενέκας θέτει ὥς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὴν **αὐτοκυριαρχίαν**, δηλαδὴ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν παθῶν ὁρμῶν καὶ κλίσεων, διότι ἐθεώρει τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ γενετῆς κακὴν. Μερικὰ ῥητὰ αὐτοῦ περὶ ἀγωγῆς κατέστησαν κλασικά: Non scholae, sed vitae discendum est (ὅχι διὰ τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ διὰ τὴν ζωὴν πρέπει νὰ μανθάνωμεν). Docendo discimus (διὰ τῆς διδασκαλίας μανθάνει τις) longum iter est per praecepta, breve et efficace per exempla (ὁ δρόμος [τῆς ἀγωγῆς] εἶναι μακρὸς μὲ διδασκὰς, βραχὺς δὲ καὶ ἀποτελεσματικὸς μὲ τὸ παρὰδειγμα).

Ὁ Κικέρων θεωρεῖ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀγωγῆς τῆς πρώτης περιόδου ὥς τὴν αἰτίαν τῆς κατὰπτώσεως καὶ διαφθορᾶς τῶν Ρωμαίων. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ ἔργα δίδει πολλὰς νύξεις πρὸς διόρθωσιν τοῦ κακοῦ. «Ποίαν μεγαλύνειαν ὑπηρεσίαν δυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν εἰς τὴν δημοκρατίαν ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μορφωσιν τῶν παίδων;» Ὁ Κικέρων, μολονότι ἐλάχιστα ἀναφέρει «περὶ ἀγωγῆς», ἐν τούτοις ἡ ἐπίδρασις τῶν συγγραφεῶν του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ εἰς τοὺς κατόπιν χρόνους ὑπῆρξε μεγίστη.

Σπουδάσας τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ γλῶσσαν κατάρθωσε νὰ γράψῃ λατινιστὶ εἰς γλῶσσαν ρέουσαν τὰς φιλοσοφικὰς ιδέας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων. Οὕτως ἀργότερον

όποτε ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ μόνη διδασκομένη, ὁ Κικέρων ἦτο ὁ μᾶλλον ἀναγινωσκόμενος συγγραφεύς. Ἄλλοι συγγραφεῖς ὡς ὁ Ἰουβενάλης ἔγραψεν ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὸ περίφημον ρητόν! «*Mens sana in corpore sano*» «ὑγιὲς ψυχὴ εἰς ὑγιὲς σῶμα» ἢ «νοῦς ὑγιὲς ἐν σώματι ὑγιεῖν). ὁ δὲ Πλίνιος ὁ νεώτερος ἔγραψε: «Non multa - sed multum» «ὄχι πολλὰ πράγματα — ἀλλὰ κατὰ βάθος.»

Συστηματικὴν πραγματείαν «περὶ ἀγωγῆς» ἔγραψεν ὁ Κουῖντιλιανός, (40—118 μ. Χ.). νομικὸς καὶ διδάσκαλος βασιλοπαίδων. Εἰς τὸ ἐκ 12 τόμων ὁγκῶδες βιβλίον του «*Institutio Oratione*» ἐκθέτει πλῆρες σύστημα ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας.

Μολονότι ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς ἔθεσε **τὴν μόρφωσιν ρήτορος**, ἐν τούτοις, ὅσα γράφει περὶ αὐτοῦ, ἔχουν γενικὴν ἰσχύν. Ὡς ἀληθὲς παιδαγωγὸς ὁ Κουῖντιλιανὸς παραλαμβάνει τὸν τροφίμον ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεώς του, «διότι—γράφει—αἱ ἐντυπώσεις εἶναι τοσοῦτον βαθύτεραι καὶ ἀποτελεσματικώτεραι, ὅσον ἡ καρδία εἶναι παρθένος»—«Τὰ νέα δοχεῖα διατηροῦν τὴν ὁσμὴν τοῦ πρώτου ὑγροῦ, τὸ ὁποῖον ἔχυσαν εἰς αὐτό.»—«Ὁ ἄνθρωπος (γράφει) γεννᾶται ἐκ φύσεως καλός. Ἐὰν γίνῃ κακός, τοῦτο θὰ ὀφείλῃται εἰς τὴν κακὴν ἀνατροφὴν.» Συνιστᾷ «νὰ γίνῃ ἐκλογὴ τροφοῦ **ἐναρέτου** καὶ **σοφῆς**», ἐννοῶν διὰ τῆς λέξεως σοφῆς «νὰ γνωρίζῃ νὰ ὁμιλῇ γλῶσσαν καλὴν, ἄνευ σφαλμάτων.»

«Ἡ σπουδὴ τῆς γλώσσης πρέπει νὰ ἀρχίσῃ λίαν ἐνωρίς, ἀπὸ τοῦ βου ἔτους, διότι ἡ μνήμη τῶν μικρῶν εἶναι πολὺ ζωηρά». Ὡς τοιαύτην δὲ πρώτην γλῶσσαν συνιστᾷ τὴν Ἑλληνικὴν. Παραγγέλλει νὰ καθιστῶμεν τὴν σπουδὴν εὐχάριστον, ὡς παιδιάν. Διὰ τὴν ἀνάγνωσιν ὁ Κουῖντιλιανὸς συνιστᾷ νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν ἐνμάθησιν τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τεχνητῶν στοιχείων.

Διὰ τὴν γραφὴν συμβουλεύει νὰ γίνουιν προασκήσεις εἰς πίνακας ξυλίνους, ὅπου τὰ γράμματα νὰ εἶναι βαθουλὰ. Αἱ πρῶται ἀναγινωσκόμεναι φράσεις νὰ περιέχουν ἡθικὰ ρητά. Ἐπικρίνει τὴν μαλθακὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν τῆς ἐποχῆς του.

Εἰς ἡλικίαν 7 ἐτῶν τὸ παιδίον θὰ μεταβῇ εἰς τὸ σχολεῖον. Ὁ Κουῖντιλιανὸς προτιμᾷ τὴν ὁμαδικὴν διδασκαλίαν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν κατ' οἶκον, ἀναφέρει δὲ τὰ πλεονεκτήματα τῆς πρώτης.

Ἀπὸ τοὺς διδασκάλους ὁ Κουῖντιλιανὸς ἀπαιτεῖ πολλὰ προσόντα καὶ προτερήματα. «Ἡ πρώτη φροντίς τοῦ διδασκάλου εἶναι νὰ προσπαθῇ νὰ γνωρίσῃ κατὰ βάθος τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ παιδίου». Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς μορφωμένος, νὰ τηρῇ τὸ μέτρον μεταξὺ ἐπιεικείας καὶ αὐστηρότητος, νὰ μὴ μεταχειρίζεται σωματικὰς ποινάς.

Ὅπως ὅλοι οἱ σύγχρονοὶ του καὶ ὁ Κουῖντιλιανὸς διακρίνει δύο βαθμοὺς ἢ κύκλους σπουδῶν. Τὸ σχολεῖον τῆς γραμματικῆς καὶ τὸ σχολεῖον τῆς ρητορικῆς. Τὸ πρῶτον θὰ ἀκολουθήσῃ, ἅμα ὥς μάθῃ νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ γράφῃ. Εἰς τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα θὰ διδάσκωνται τὰ μαθήματα, τὰ ὅποια ἐμνημονεύσαμεν.

Ἄλλος συγγραφεὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι ὁ Ἕλλην **Πλούταρχος**. Ὁ Πλούταρχος ἐγεννήθη εἰς τὴν Χαιρώνειαν τῆς Βοιωτίας, τῷ 50 μ. Χ., ἐσπούδασε φιλοσοφίαν εἰς Ρώμην καὶ διωρίσθη ὡς πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος παρὰ τῇ Ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ. Βραδύτερον ἤνοιξε σχολὴν φιλοσοφικὴν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δομετιανοῦ μὲ ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα. Ἐγράψε πλὴν τῶν παραλλήλων βίων καὶ ἰδιαίτερον βιβλίον «περὶ ἀγωγῆς», τοῦ ὁποίου συνιστῶμεν τὴν ἀνάγνωσιν, διότι ἡμεῖς ἐνταῦθα μόνον σύντομον περίληψιν θὰ δώσωμεν.

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ **χρησιμοθῆεια**. Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ τούτου πρέπει πρῶτον νὰ λάβωμεν γυναικα καλῆς, καταγωγῆς. Δεύτερον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς σπουδαίους παράγοντας τῆς ἀγωγῆς, τὴν **φύσιν**, τὸν **λόγον** καὶ τὸ **ἔθος**. Διὰ τῆς φύσεως ἐννοεῖ τὰς ἐμφύτους προδιαθέσεις, διὰ τοῦ λόγου τὴν διδασκαλίαν, διὰ τοῦ ἔθους τὴν ἄσκησιν.

Ἡ ἀνατροφή πρέπει ν' ἀρχίσῃ πολὺ ἔνωρίς, ἀπὸ τοῦ θηλασμοῦ, τὸν ὅποιον πρέπει νὰ κάμνῃ ἡ μητέρα ἢ τοιλάχιστον τροφὸς χρηστή. Ἀλλὰ καὶ τὰ παιδιὰ μετὰ τῶν ὁποίων θὰ συ-

ναναστραφή ὁ τρόφιμος πρέπει νὰ εἶναι χρηστά. Ὅταν δὲ τὸ παιδίον θὰ ἔχῃ ἀνάγκην παιδαγωγῶν, πρέπει οἱ γονεῖς νὰ ἐκλέξουν καλοὺς παιδαγωγοὺς ὥστε κατὰ τὸν βίον νὰ εἶναι ἄψογοι, κατὰ τὸ ἦθος ἀμεμπτοὶ καὶ κατὰ τὰς γνώσεις ἀριστοί, (τοῖς βίοις ἀδιάβλητοι, τοῖς τρόποις ἀνεπίληπτοι, ταῖς ἐμπειρίαις ἀριστοί). Οἱ γονεῖς δὲν πρέπει νὰ φείδωνται οὐδεμιᾶς δαπάνης διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων των διότι ἡ χρηστὴ ἀνατροφή φέρει τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ νὰ προσέχουν νὰ παρέχουν εἰς αὐτὰ τὴν ἀδιάφθορον καὶ ὑγιαίνουσαν παιδείαν. Μαθήματα συνιστᾷ τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὴν φιλοσοφίαν, διότι αὕτη εἶναι τὸ φάρμακον τῶν ἀσθενειῶν τῆς ψυχῆς. Συμβουλεύει νὰ ὀδηγοῦν τοὺς παῖδας πρὸς τὸ καλὸν οὐχὶ διὰ ραβδισμῶν καὶ σωματικῶν κακώσεων, ἀλλὰ διὰ παρακλήσεων, ἐπαίνων καὶ ψόγων. Νὰ προσέχουν νὰ μὴ ὑποβάλλουν τοὺς παῖδας εἰς ὑπερβολικοὺς κόπους, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς νὰ δίδουν ἀνάπαυσιν. Τέλος προτρέπει νὰ ἀσκοῦν τοὺς παῖδας εἰς τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν κυριαρχίαν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ὀργῆς.

Ὅταν τὸ παιδίον γίνῃ νεανίας, πρέπει νὰ τὸ προφυλάξωμεν ἀπὸ τὴν ἄκρατον ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ ἀπὸ τὰς κακὰς συναναστροφάς, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοὺς κόλακας. Ὅλα αὐτὰ θὰ τὰ ἐπιτύχουν οἱ πατέρες, ἂν εἶναι πρᾶοι καὶ δίδουν τὸ καλὸν παράδειγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2^{ΟΝ}

Η ΑΓΩΓΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

(476 - 1423 Μ.Χ.)

1. Οἱ πρῶτοι Χριστιανικοὶ χρόνοι.

Κατὰ τοῦ χρόνου τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ γενικὴ ἡθικὴ κατάπτωσις παρατηρεῖτο εἰς ὅλους τοὺς λαούς. Οἱ ἱστορικοὶ περιγράφουν μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἰδεώδη ἀνώτερα φιλοσοφικὰ δὲν ἐθέρμαινον εἰμὴ τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος σοφιστάς, ἀλλὰ καὶ τούτους μόνον πρὸς ἀργυρολογίαν, ἡ θρησκεία εἶχε παύσει πρὸ πολλοῦ νὰ ἔχῃ ἐπιδρασίιν τινα. Ἡ ἀγωγή, ὡς περιεγράψαμεν αὐτήν, περιορισμένη εἰς ὀλίγους, ἦτο ἀπλὴ πρόσκτησις γνώσεων μᾶλλον πρὸς ἐπίδειξιν. Ἀφ' ἑτέρου αἱ ἐπιθυμίαι κατεῖχον τὴν κυρίαν ἀπασχόλησιν πάντων. Ἡ ἱκανοποίησις αὐτῶν δι' ὅλων τῶν μέσων ἦτο τὸ κύριον μέλημα. Ἐγκλήματα ἐπὶ ἐγκλημάτων διεπράττοντο ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας. Ὅ,τι εἶχε νὰ δώσῃ ὁ κόσμος τῆς εἰδωλολατρείας, τὸ ἀπέδωκεν: Ἦδη ἔφθασεν εἰς τὸ κατώτατον σημεῖον τῆς καταπτώσεως. Ἡθικαὶ ἀξίαι δὲ ὑπῆρχον πλεόν.

Εὐρισκόμεθα εἰς ἐποχὴν μεταβατικὴν, ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ μὲν παρελθὸν ἔχασε πᾶσαν ἀξίαν τὸ δὲ νέον ἀκόμη δὲν ἐφαίνετο τί ἡδύνατο ν' ἀποδώσῃ. Ἀλλὰ ἀκριβῶς εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτὴν τῶν ἡθικῶν ἀξιῶν ἀναμένεται ἡ βλάστησις νέων ἰδεωδῶν, νέα ζωὴ νὰ ἐκκηδήσῃ ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ παρελθόντος. Γερμανὸς ἱστορικὸς γράφει :

«Das alte stürzt; es ändern sich die Zeiten und neues Leben blüt von der Ruinen».

(Τὸ παλαιὸν κρημνίζεται· οἱ καιροὶ ἀλλάζουν, καὶ νέα ζωὴ ἀναβλαστάνει ἀπὸ τὰ ἐρείπια).

Τὴν νέαν ταύτην ζωὴν φέρει εἰς τὸν καταπεπτωκότα κόσμον ὁ **Χριστιανισμός**.

Ἡμεῖς, περιορισμένοι ὑπὸ τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἡ Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς προτίθεται, θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς. Πρῶτον ἡ νέα θρησκεία ἐπέδρασεν ὡς νέα θεωρία εἰσαγαγοῦσα νέας ἀπόψεις, νέας ἀρχάς. Ἡ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους διδασκαλία τῆς θρησκείας «Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη», ἡ ἔλλειψις πάσης διακρίσεως κοινωνικῆς, ἐθνικῆς, πολιτικῆς καὶ γένους ὑπὸ τῆς νέας θρησκείας «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι ἄρσεν, οὐδὲ θῆλυ· οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδ' ἐλεύθερος· πάντες γὰρ ἡμεῖς εἰς ἑσμὲν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν». Ὑποδεικνύει ὡς ἑτακολούθημα τὴν καθολικὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν ὁποίαν ἡ μέχρι τοῦδε ἀγωγή δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλῃ Ἡδὲ ὅμως ὁ χριστιανισμὸς διὰ φωνῆς ἰσχυρᾶς καὶ μὲ τὸ ἀξίωμα τῆς θείας προελεύσεως εἰσάγει αὐτήν.

Διὰ τῶν ιδεῶν τούτων τοῦ χριστιανισμοῦ καταπίπει ἡ καταδυνάστευσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἡ ἀτομικὴ ζωὴ λαμβάνει περισσότερα δικαιώματα, ὁ ἀνθρώπος ἀνήκει εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συνόλου ἄνευ διακρίσεως ἔθνων.

Ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἐκτὸς τῆς καθολικότητος τῆς ἀγωγῆς ὁ χριστιανισμὸς εἰσήγαγε νέον ιδεῶδες ἀγωγῆς, ἀνώτερον τῶν προηγούμενων. «Ἐγὼ εἶπα θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες». — «Ὁμοιώσις Θεῷ», ἰδοὺ ὁ νέος προορισμὸς τῶν ἀνθρώπων. — «Δημιουργία τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς», ἰδοὺ τὸ νέον κοινωνικὸν ιδεῶδες. Ἐκτὸς τούτων ὁ χριστιανισμὸς εἰσήγαγε τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς πάσχοντας, ἀναπήρους τυφλοὺς καὶ ἐν γένει ἀποκλήρους τῆς τύχης, διδάξας «ὅτι ὁ ἐλεῶν αὐτοὺς ἐλεεῖ τὸν Θεόν». Τοιοῦτοτρόπως καταδικάζει πᾶσαν βάρβαρον συνήθειαν τοῦ βασανισμοῦ καὶ θανατώσεως τῶν ἀτυχῶν τούτων ὑπάρξεων, αἱ ὁποῖαι τώρα

ἀπέκτησαν ἴσον δικαίωμα ζωῆς ὅπως πᾶς ἄλλος. Ἀνυψώνει τὴν-
γυναῖκα καθιστῶν αὐτὴν ἰσότημον τοῦ ἀνδρός, συνεπῶς ὑποχρεω-
μένην εἰς μόρφωσιν ἀνάλογον πρὸς τὸ ἔργον της.

Ταῦτα ἐν ὀλίγοις τὰ θεωρητικὰ διδάγματα, τὰ ὁποῖα ἡ ἀν-
θρωπότης παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τὴν ἀγωγήν,
ἐφαρμόσασα ἀργότερον εἰς συστήματα ἀληθινῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα «πῶς οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ἤρχισαν
νὰ ἀλλάσσουν συστήματα τῆς ἀγωγῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς ἰδίᾳ τοῦ
Χριστιανισμοῦ. Ἐνεκα τῶν προσπαθειῶν πρὸς διάδοσιν τῆς
νέας θρησκείας, τῆς πάλης πρὸς τὰς ἄλλας καὶ τῶν διωγμῶν τοὺς
ὁποίους ὑπέστησαν οἱ πρῶτοι χριστιανοί, δὲν εἶχον καιρὸν, οὔτε
ἄδειαν νὰ ἀνοίξουν σχολεῖα χριστιανικά. Δύο τινὰ λοιπὸν ἐν ἀρχῇ
ἔκαμνον, ἢ ἐδίδασκον τὰ τέκνα των κατ' οἶκον, ἢ ἀπέστελλον
αὐτὰ πρὸς μόρφωσιν εἰς τὰ ὑφιστάμενα σχολεῖα τῶν ἐθνικῶν.

Καθ' ὅσον ὅμως ἐξηπλοῦτο ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐπεκράτει,
αἱ ἀνάγκαι αὐτοῦ ἐδημιούργησαν τὰ νέα σχολεῖα. Ἐν πρώτοις
πρὸς διδασκαλίαν τοῦ πλήθους τῶν προσηλύτων εἰς τὰ τῆς χρι-
στιανικῆς θρησκείας πρὸ τῆς βαπτίσεως ἵδρυσαν **Σχολεῖα κατη-
χουμένων**. Εἰς ταῦτα ἐδιδάσκετο ἡ **Κατήχησις**, δηλαδὴ τὰ
τῆς θρησκείας ἐν συντομίᾳ, ὑπὸ διδασκάλων καλουμένων **Κατη-
χητῶν**. Ἀργότερον ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπερασπίσεως τῶν δογμάτων
τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ ἐθνικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν αἱρέσεων,
αἱ ὁποῖαι ἀνεφύησαν τότε, ἱδρύθησαν καὶ **Σχολεῖα κατηχη-
τῶν**. Εἰς τὰ σχολεῖα τῶν κατηχητῶν ἐμορφώνοντο οἱ θεολόγοι,
ἀπολογηταὶ τῆς νέας θρησκείας, οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.
Ἐκτὸς τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἐδιδάσκοντο πᾶσαι αἱ
γνωσταὶ ἐπιστῆμαι: ρητορικὴ, φιλοσοφία, γραμματικὴ, μαθη-
ματικά, φυσικὰ καὶ ἀστρονομία. Τὰ σχολεῖα ταῦτα, ἀληθινὰ
Πανεπιστήμια, ἀπέβησαν τὸ φυτώριον τῶν νέων ἐκείνων θεο-
λόγων, οἱ ὁποῖοι ὑπερήσπισαν σθεναρῶς τὴν χριστιανικὴν πίστιν,
ἱδρύθησαν δὲ εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀφρι-
κῆς. Τὸ περιφημότερον ἦτο τὸ Σχολεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου
ἐσπούδασαν καὶ ἐδίδαξαν ὁ Ὠριγένης, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ
Ἡράκλειτος ὁ δίδυμος ὁ τυφλός. Ἐπίσης ὅμοια σχολεῖα ἱδρύ-

θησαν εἰς τὴν Καισάρειαν, Ἱερουσαλήμ, Ἀντιόχειαν, Ἐδεσσαν τῆς Συρίας κλπ.

Πολλοὶ ὅμως τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐμορφώθησαν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ρητόρων, ἰδίως δὲ τὸ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ἐδίδασκεν ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος. Τὰ μαθήματα αὐτοῦ ἠκολούθησαν ὁ Χρυσόστομος, ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Μ. Βασίλειος.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν συγγράμματα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας π. χ. τοῦ ἱεροῦ Ἀβγουστίνου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Ἁγίου Ἱερωνύμου, καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, θὰ εὕρωμεν εἰς αὐτὰ διαφόρους παρατηρήσεις καὶ γνώμας «περὶ ἀγωγῆς» καὶ ἰδίως τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς σχετικῶς μὲ αὐτήν. Ἐν πρώτοις, κατὰ τὸν ἱστορικὸν νόμον *τῆς ἐξελίξεως δι' ἀντιθέσεων* ἐκάκισαν τὴν προτέραν ἐπὶ Ρωμαίων θεραπείαν τοῦ σώματος. Ἡ φροντίς περὶ τοῦ σώματος ὑπερέβη πᾶν ὄριον λογικῆς καὶ ὑγιεινῆς καὶ κατήντησε κακία. Τοιουτοτρόπως οἱ ἄνθρωποι ἦσαν δοῦλοι τῶν σωματικῶν ὀρέξεων καὶ ἐπιθυμιῶν, τὰς ὁποίας μάλιστα ἀνηγόρευσαν θεάς δηλαδὴ δυνάμεις ἀκατανικήτους, πρὸς τὰς ὁποίας πᾶσα ἀντίστασις ἦτο ματαία. Τὴν θεραπείαν ταύτην οἱ χριστιανοὶ ἀντικατέστησαν διὰ τοῦ *ἀσκητισμοῦ*, τῆς καταδυναστεύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος διὰ νηστειῶν, σκληραγωγιῶν κλπ. Εἰς τὸ σῶμα οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀπέδωκαν τὴν ρίζαν πολλῶν κακιῶν. *Περιφρόνησις* αὐτοῦ καὶ *καταπόνησις* πρὸς περιορισμὸν τῶν κακιῶν ἦτο ἔργον τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ. Πᾶσαι αἱ φυσικαὶ καὶ νόμιμοι ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου ἐθεωροῦντο ἀφορμαὶ πρὸς ἁμαρτίαν.

«Ἡ Παυλίνα ᾤ τρώγῃ κατὰ μόνας συνήθως χόρτα καὶ τόσον ὥστε πάντοτε νὰ πεινᾷ. Ἄς μὴ πίνη ποτὲ οἶνον. Ἀπαγορεύω δὲ ἀπολύτως τὸ λουτρὸν εἰς νεαρὰν κόρην», (1) γράφει ὁ Ἅγιος Ἱερώνυμος, τοῦ ὁποίου αἱ περὶ ἀγωγῆς ἰδέαι ἔσχυσαν καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα.

(1) Ἐπιστολὴ πρὸς Laeta «περὶ ἀγωγῆς τῆς κόρης τῆς Παυλίνας».

Ἐκτὸς τούτου δύο ἰσχυραὶ τάσεις ἐξεδηλώθησαν εἰς τοὺς πρῶτους χριστιανούς. Τάσις πρὸς *ἀπομάκρυνσιν* ἀπὸ τοῦ Κόσμου, ἵνα εὐκολώτερον ἐνωθοῦν μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τάσις πρὸς *κατανίκησιν* τοῦ Κόσμου.

Ἡ πρώτη τάσις ἐδημιούργησε τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶν γήινον ἀγαθόν, συνεπῶς καὶ πρὸς πᾶσαν γνῶσιν ἀνθρωπίνην, ἰδίως δὲ προσερχομένην ἀπὸ εἰδωλολάτρης. *Ἡ θύραθεν σοφία - ἡ ἔξω σοφία*, ὅπως ὠνομάζοντο τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ἐθεωρεῖτο ἄχρηστος ἢ μᾶλλον ἐπικίνδυνος διὰ τὸν χριστιανόν.

Ὁ *Τερτυλλιανὸς* (150-230 μ. Χ.) θεωρεῖ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὡς τὴν πηγὴν τῶν αἱρέσεων. «Ἐὰν πιστεύωμεν (γράφει), δὲν χρειάζομεθα τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν πίστιν».

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἰς τὸν πολύκροτον «λόγον κατὰ Ἑλλήνων» ἤλεγξε καὶ ἐχλεύασε τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ λέξις Ἑλλην ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν λέξιν *εἰδωλολάτρης - ἐθνικός*. Καθ' ὅλον τὸν χρόνον αἱρέσεων ἐπεκράτει τὸ μῖσος κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔλειψαν οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, πολλοὶ τῶν ὁποίων μετεχειρίσθησαν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. «Οὐκ ἀλλότριά ἐστι τοῦ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ». Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς γράφει: «Φιλοσοφία προπαιδεῖα τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις». Ὁ Μέγας Βασίλειος εἰς τὴν παραίνεσιν πρὸς νέους «ὅπως ἂν ἔξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», συνιστᾷ τὴν μετὰ περισκέψεως ἀνάγνωσιν τῶν ἑλλήνων συγγραφέων λέγων: «Καθάπερ τῆς ροδονιᾶς τοῦ ἀνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτως καὶ περὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα».

Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐξεπαιδεύθησαν ἐν Ἀθήναις. Ὁ πρῶτος ὑπῆρξεν ἀληθὴς λάτρης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὁ δεύτερος ἐχειρίζετο ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Ἐκτὸς τῶν λογίων τούτων, οἱ ὅποιοι εἶχον μεγάλην ἀγάπην πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐν Ἀνατολῇ διατηρήθη καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα ἡ λογία παράδοσις ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ λαὸς ἠννόει τοὺς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ μόρφωσις ἐξέλιπεν.

2. Σχολεῖα μονῶν, ἐπισκοπῶν καὶ ἐνοριῶν.

Εὗρισκόμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ μεσαίωνος. Ὁ χριστιανισμὸς πανταχοῦ ἐπικρατήσας ἐξηπλώθη εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην,

Μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γερμανῶν καὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους (476) νέα ἐντελῶς κατάστασις πραγμάτων ἐδημιουργήθη. Ὁ ἀπομείνας εἰς μνημεῖα ναοὺς, σχολεῖα, συγγράμματα ἑλληνικὸς καὶ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς κατεστράφη. Τὰ σχολεῖα ἔκλεισαν. Οἱ νικηταὶ βάρβαροι οὐδεμίαν ἀντίληψιν οὔτε ἰδέαν εἶχον περὶ τῶν ἀξιῶν αὐτῶν. Ὅλοι αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι παρημελήθησαν.

Οἱ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς παριστῶσι μὲ ζωηρὰ χρώματα τὸ σκότος αὐτὸ τοῦ μεσαίωνος ἐν τῇ Δύσει.

Ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐργασία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων ἦτο ὥς νὰ μὴν ἦλθῃ ποτε. Τὸ παρελθὸν δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ἡ ἀνθρωπότης ἤρχιζε πάλιν ἀπὸ τὸ ἄλφα τὴν διανοητικὴν μόρφωσιν της. Εἰς τὸν ὅον αἰῶνα ὁ Ἀπολλινάριος ἔγραφεν : «Οἱ νέοι δὲν σπουδάζουν πλέον, οἱ καθηγηταὶ δὲν ἔχουν μαθητάς, ἡ ἐπιστήμη πνέει τὰ λοίσθια, «ξεψυχᾷ». Κατὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα ὁ ἐπίσκοπος τῆς Λυῶνος ὁμολογεῖ, ὅτι ὑπῆρχον ἐπίσκοποι μὴ γνωρίζοντες ἀνάγνωσιν. Κατὰ τὸ 1291 ἀπὸ ὅλους τοὺς μοναχοὺς τοῦ Saint-Gall οὐδέεἰς ἐγνώριζεν ἀνάγνωσιν. Οἱ συμβολαιογράφοι ἦσαν δυσεύρετοι. Διὰ τοῦτο συνέταττον τὰ συμβόλαια προφο-

ρικῶς. Οἱ ἱππότες τοῦ μεσαίωνος ὑπερηφανεύοντο διὰ τὴν τελεαίαν ἀγραμματοσύνην των.

Καὶ μετὰ τὸν 12ον διῶνα ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο μόνον δι' ὀλίγους. Τὰ πολλαπλᾶ αἷτια τοῦ πνευματικοῦ τοῦτου σκότους εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ἐλλειψις πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ οἱ διηνεκεῖς ἀγῶνες κατὰ τοῦ φεουδαρχισμοῦ.

2) Ἀστάθεια πολιτικῇ, πόλεμοι, ἐπιδρομαί.

3) Ἡ μὴ χρησιμοποίησις τῆς μητρικῆς γλώσσης ὥς ὄργανου μορφώσεως.

4) Ἐλλειψις βιβλίων καὶ

5) Κακὴ ἀντίληψις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ μόνος φορεὺς παιδείας τινὸς διὰ τῆς διδασκαλίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία. Πρῶτον διὰ τοῦ κηρύγματος ἐδίδασκε τακτικῶς τὸν λαὸν τὰ τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἠθικῶν καθηκόντων. Δεύτερον ἵδρυσεν καὶ διάφορα σχολεῖα.

Τὰ σχολεῖα τῶν κατηχητῶν καὶ τῶν κατηχομένων μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔπαυσαν νὰ ἔχουν χρησιμότητά τινα καὶ διελύθησαν, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἱδρύθησαν ἄλλα. Ταῦτα κατ' ἀρχὰς εἶχον σκοποὺς ἐντελῶς Ἐκκλησιαστικούς, χάριν τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὥς γνωστόν, ὁ μοναχικὸς βίος εἶχε λάβει ἑκτασιν καὶ νέοι πολλοὶ ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἀφιερώνοντο ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν τῶν νέων (*pueri oblati*) ἱδρύθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτίνων μοναχῶν τῷ 520 μ. Χρ. σχολεῖα εἰδικά, ὀνομασθέντα **σχολεῖα μονῶν**.

Τὰ σχολεῖα ταῦτα ἐλειτούργουν ἐντὸς τῶν μονῶν καὶ οἱ μαθηταὶ ἦσαν οἰκότροφοι. Μαθήματα ἐδιδάσκοντο τὰ ἑξῆς:

1. Θρησκευτικά, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ὥς τὸ κυριώτερον μάθημα καὶ ἀπησχόλει τὰς περισσοτέρας ὥρας.

2. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἦτο καὶ ἡ γλῶσσα τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων καὶ τῆς προφορικῆς ὁμιλίας, ἀπηγορευμένης αὐστηρῶς τῆς μητρικῆς.

3. Αἱ ἑπτὰ ἐλεύθεραι τέχναι, τὸ *Trivium* καὶ τὸ *Quatri-*

vium. Τὸ Trivium περιελάμβανε τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς τῆς Λατινικῆς γλώσσης, τὴν ρητορικὴν καὶ Διαλεκτικὴν αὐτῆς. Βιβλίον γραμματικῆς μετεχειρίζοντο τὸ τοῦ *Donat*, συνίστατο δὲ ἡ διδασκαλία αὐτῆς εἰς τὴν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, τὴν κλίσιν ὀνομάτων καὶ ρημάτων.

Ἡ ρητορικὴ ἦτο περίπου ὅ,τι ἡ σημερινὴ σύνθεσις ἢ ἔκθεσις, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι περιορίζετο εἰς ἔκθεσιν ρητορικῶν λόγων μὲ ὑπόδειγμα τὸν Κικέρωνα ἢ τὸν Βιργίλιον.

Μετὰ τὴν ρητορικὴν ἐδιδάσκετο ἡ διαλεκτικὴ, δηλαδὴ ἡ λογικὴ, ἡ ὁποία ἐγένετο ὑπὸ μορφὴν συζητήσεων, ὅπου ἕκαστος προσεπάθει διὰ τῶν τεχνασμάτων τῆς λογικῆς νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν γνώμην του.

Τὸ Quatrivium περιελάμβανε τὴν Ἀριθμητικὴν, Γεωμετρίαν, Μουσικὴν καὶ Ἀστρονομίαν. Ὡς ἀριθμητικὴν ἐδιδάσκοντο τὰς 4 πράξεις καὶ ἐπιπροσθέτως τὰ τοῦ ἡμερολογίου καὶ τὸν ὑπολογισμόν τῆς ἡμέρας τοῦ Πάσχα. Ἐκ τῆς γεωμετρίας ἐδιδάσκετο μόνον ἡ μέτρησις ἐπιφανειῶν. Ἐκ δὲ τῆς ἀστρονομίας τὸ σύστημα τοῦ Πτολεμαίου. Ἐκ τῆς μουσικῆς ἐδιδάσκοντο τὴν ἱερὰν ψαλμωδίαν καὶ νὰ παίζουσιν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον *orgel*.

Τοιαῦτα σχολεῖα ἰδρύθησαν διὰ τὰ παιδιὰ καὶ τὰ κοράσια τὰ *pueri oblati*.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ μὴ προωρισμένοι διὰ τὸ μοναχικὸν τάγμα παῖδες καλῶν οἰκογενειῶν ἐζήτουν νὰ φοιτῶσιν εἰς ταῦτα, ἐγένεν ἰδιαίτερον τμήμα διὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς τούτους μαθητάς.

Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς αὐτοὺς ἡ διδασκαλία ἦτο στοιχειωδὲς στέρα.

Ὁ Διευθυντὴς τῶν Σχολῶν ἦτο ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς, ὀνομαζόμενος *Magister*. Οὗτος ἐξέλεγε τοὺς βοηθοὺς, πάλιν μοναχοὺς ἐκ τοῦ ἰδίου τάγματος.

Ἡ παιδονομία ἦτο αὐστηροτάτη. Ἡ μάστιξ, τὸ ξύλον, ἡ νηστεία, ἡ στέργησις τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀσκήσεις μετανοίας ἦσαν συνηθέστατα.

Ὑπὸ τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτίνων ἰδρύθησαν πολλὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα εἶχον τοὺς πλεεστους

μαθητάς. Ὑπάρχουν δὲ ἀκόμη καὶ σήμερον, ἀλλὰ προσηροσμένα πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ Λυτική Ἐκκλησία, ἔχουσα ἀνάγκην ἱερέων καὶ ἱεροκηρῶν μορφωμένων διὰ τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία, ἵδρυσεν εἰς ἑκάστην ἑδραν ἐπισκοπῆς καὶ νέα σχολεῖα πρὸς μόρφωσιν ἱερέων. Ἡ ἵδρυσις αὐτῶν ὀφείλεται τὸ πρῶτον εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου *Chrodegang von Metz* (742-767). Τὰ Σχολεῖα ταῦτα ὠνομάσθησαν *Domschulen* (**Σχολεῖα ἐπισκοπῆς**).

Μαθηταὶ τῶν Σχολείων τούτων ἦσαν μέλλοντες κληρικοί, ἀλλὰ καὶ παῖδες εὐγενῶν. Διὰ τοῦτο, ὅπως τὰ σχολεῖα τῶν Μονῶν, εἶχον καὶ αὐτὰ διπλὴν διαίρεσιν. Τὰ διδασκόμενα μαθήματα ἦσαν πάλιν ἀκριβῶς τὰ ἴδια μὲ τὰ σχολεῖα τῶν Μονῶν.

Ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου ἦτο κληρικὸς καὶ ἐλέγετο (**Σχολαστικὸς**) *Scholaster*. Οὗτος ἐξέλεγε καὶ τοὺς βοηθοὺς του. Διωρίζετο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἑκάστης περιοχῆς. Ὁ *Scholaster* ἐδίδασκε τὸ *Quatrivium*. Βραδύτερον ὅμως δὲν ἐδίδασκεν, ἀλλ' ἀπλῶς διηύθυνε τὴν σχολήν. Ὁ *Rektor*, ὁ ὁποῖος ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ λαϊκός, ἐδίδασκε τὸ *Tirvium*. Ἄλλος διδάσκαλος ἦτο ἡ *Kantor*, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν καὶ τὰ τοῦ ἡμερολογίου. Τὰ σχολεῖα ταῦτα κατὰ τὸ ἔτος 1200 παρήκμασαν.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν σχολείων τῶν κατηγουμένων ἡ Ἐκκλησία πρὸς διδασκαλίαν τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι τώρα ἐδέχοντο πρῶτῳ τὸ βάπτισμα, διέταξε τοὺς ἱερεῖς νὰ διδάσκουν τὰ παιδία τῆς ἐνορίας των τὰ τῆς θρησκείας των. Μαζὺ δὲ μὲ τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ ὀλίγην ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν. Τοιοῦτοτρόπως ἤνοιξαν πολλὰ σχολεῖα ὀνομασθέντα **σχολεῖα ἐνοριῶν**. Ταῦτα ὅμως, ἐλλείπει μέσων καὶ ἔνεκα τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν, μετ' ὀλίγον χρόνον διελύθησαν.

Ἡ παιδονομία εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Μεσαίωνος ἦτο αὐστηροτάτη, ἡ μαστίγωσις, αἱ σωματικαὶ ποιναὶ ἦσαν συνηθέσταται. Θεριναὶ διακοπαὶ δὲν ὑπῆρχον. Τὰ μαθήματα διεκόπτοντο μόνον κατὰ τὰς ἑορτάς.

Αἱ μέθοδοι διδασκαλίας ἦσαν αἱ ἐξῆς: Ὁ διδάσκαλος ὑπη-

γόρευε τὸ μάθημα, τὸ ὁποῖον ἔγραφον οἱ μαθηταὶ καὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀπομνημονεύσουν.

Διδασκαλία γυμναστικῆς καὶ καλλιτεχνικῶν μαθημάτων δὲν ἐγίνετο. Ἐπίσης ἡ πολιτικὴ Ἱστορία, αἱ φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι οὐδεμίαν κατεῖχον θέσιν εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων.

Τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῶν σχολείων ὑφίσταντο διατηροῦντα ὅπως δῆποτε τὸ πρὸς ἐκπαίδευσιν διαφέρον τῶν νέων. Ὁ σκοπὸς ὅμως αὐτῶν ἦτο πολὺ περιορισμένος, σχεδὸν ἐπαγγελματικὸς, *μόρφωσις κληρικῶν*.

3. Κάρολος ὁ Μέγας

Νέαν κίνησιν πρὸς τὴν παιδείαν προσεπάθησε νὰ δώσῃ Κάρολος ὁ Μέγας (800 μ.Χρ.).

Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν γραμμάτων. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του ἐκάλεσε πηλὸν τοῦ τοῦς σοφοῦς τῆς ἐποχῆς του, μεταξὺ δ' αὐτῶν τὸν *Alcuin*. Ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτοῦ συνέταξεν ἐγκυκλίους διαταγὰς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν πρώτην δημοσίαν σχολικὴν νομοθεσίαν.

Ἡ ἀγροαμματωσύνη εἰς τὴν ἐποχὴν του ἦτο γενικὴ. Αὐτοὶ οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ ἀνώτατοι ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους του ἦσαν ἀγράμματοι. Οἱ μόνοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ δύνατο νὰ εὕρῃ τις μόρφωσιν τινα, ἦσαν οἱ κληρικοί. Αὐτοὺς ἐσκεύφθη πρῶτον νὰ μορφώσῃ. Ἔστειλε λοιπὸν αὐστηρὰς διαταγὰς εἰς τοὺς ἐπισκόπους νὰ μὴ χειροτονοῦν ἱερέα, ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζει ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καὶ τὸ τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας, νὰ ἀπολύσουν δὲ τοὺς ἀγράμματοι. Δεύτερον ὑπεστήριξε ὁλοκῶς τὰ ὑφιστάμενα τρία εἶδη σχολείων, διορίσας καὶ ἐπιθεωρητὰς (τοὺς ἐπισκόπους), διὰ νὰ ἐπιβλέπουν τὴν αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματός του. Ὑπεχρέωσε τοὺς ἱερεῖς νὰ ἀνοίξουν ὅλοι

εἰς ἑκάστην ἐνορίαν σχολεῖον, ὅπου νὰ δέχωνται ὅλα τὰ παιδιά πρὸς στοιχειώδη διδασκαλίαν γραφῆς, ἀναγνώσεως, μουσικῆς καὶ ἀριθμητικῆς. Πρῶτος διέταξε τοὺς γονεῖς νὰ στέλλουν ὑποχρεωτικῶς τὰ τέκνα των εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα.

Καὶ διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν εὐγενῶν ἱδρυσεν ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Σχολεῖον, τὸ *αὐλικὸν σχολεῖον* (*Schola palatina*), εἰς τὸ ὁποῖον μαθηταὶ ἦσαν οἱ εὐγενεῖς, πρῶτος δὲ αὐτὸς ἠκολούθει ἀνελλιπῶς τὰ μαθήματα.

Μετ' αὐτοῦ συνεδιδάσκοντο τὰ τέκνα, αἱ ἀδελφαὶ του οἱ σύμβουλοί του καὶ ἄλλα πρόσωπα τῆς αὐλῆς. Τὸ σχολεῖον τοῦτο πολλάκις ἠκολούθει τὸ αὐτοκράτορα καὶ τὴν αὐλὴν εἰς τὰς μακροχρονίους περιόδους του εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

Εἰς τὸ *Schola palatina* ἐδίδασκον οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τῆς ἐποχῆς του, ὡς ὁ Alcuin καὶ ἄλλοι. Ὁ αὐτοκράτωρ ὁ ἴδιος ἐδίδοτο παράδειγμα παρακολουθῶν τὰ μαθήματα καὶ ἐπιτηρῶν διὰ τιμωριῶν καὶ ἀπειλῶν τοὺς νωθροὺς εὐγενεῖς εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων. Νέοι καὶ γέροντες ἠκροῶντο τῆς διδασκαλίας. Αἱ προσπάθειαι τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος δὲν ἔφεραν ἀνάλογα ἀποτελέσματα.

Οἱ ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβον νὰ ἀνοίξουν τὰ σχολεῖα, ἦσαν ἀγράμματοι, ἦτο δὲ δύσκολον νὰ εὗρεθῇ τόσος θριθμὸς δι' ὅλον τὸ Κράτος. Ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν εἶχεν ὥριμάσει ἀκόμη. Διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου τὰ πλεῖστα τῶν σχολείων ἔκλεισαν.

Ἀπὸ τὸ 817 ἐξεδόθη διαταγὴ τῆς Συνόδου «νὰ μὴ δέχωνται λαϊκοὺς εἰς τὰ σχολεῖα τῶν μονῶν». Ἐν τούτοις ἡ προσπάθεια Καρόλου τοῦ Μεγάλου ὠνομάσθη δικαίως *ἡ πρώτη ἀναγέννησις*.

4. Σχολαστικοὶ (1200 μ.Χ.)

Οἱ Ἀραβες ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸ 1000 μ.Χ. εἶχον ἱδρῦσει ἀνώτερα σχολεῖα, *Ἀκαδημίας*, ὅπου ἐδιδάσκοντο αἱ ἐπιστῆμαι, ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἀστρονομία ἡ γεωγραφία, ἡ ἱατρικὴ, αἱ φυσικαὶ

ἐπιστήμαι, ἡ νομικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία. Εἰς τὴν Κόρδοβαν, Σεβίλλην, Τολέδον καὶ ἀλλαχοῦ ὑπῆρχον τοιαῦτα σχολεῖα.

Ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν μετεδόθη δι' αὐτῶν τὸ διαφέρειν πρὸς τὰς ἐπιστήμας ταύτας εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὑπάρχοντα σχολεῖα Μονῶν δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ διδάξουν ταύτας, ἐμορφώθησαν Σύλλογοι σοφῶν ἀνδρῶν καὶ σπουδαστῶν πρὸς διάδοσιν τῶν ἐπιστημῶν τούτων. Οὕτως ἰδρύθησαν σχολαὶ εἰδικαί. Ἱατρικὴ σχολὴ εἰς τὸ Σαλέρνον, Νομικὴ σχολὴ εἰς τὴν Βολωνίαν, Ραβένναν καὶ Πάδουαν, αἱ ὁποῖαι ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς Παρισίους ἰδρύθη τῷ 1215 τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τέσσαρας σχολάς. Θεολογικὴν, νομικὴν, ἱατρικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν (φιλοσοφικὴν). Ἡ τελευταία σχολὴ ἦτο «αἱ γνωσταὶ ἑπτὰ ἐλεύθεραι τέχναι», αἱ διδασκόμεναι εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Μονῶν καὶ τῶν Ἐπισκοπῶν μὲ κάποιαν ἔκτασιν. Ὁ ἔχων ἀπολυτήριον τῆς σχολῆς ταύτης, ὀνομαζόμενος *Magister artium*, ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ τὰς τρεῖς ἄλλας σχολάς. Συνεπῶς ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἔλαβε τὴν μορφήν προπαρασκευαστικῆς διὰ τὰς τρεῖς ἄλλας.

Κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Παρισίων ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα πανεπιστήμια εἰς Πράγαν, Βιέννην, Χαϊδελβέργην Κολωνίαν, Ἐρφούρτην καὶ Λειψίαν. Ἐν ὅλῳ εἰς τὴν Εὐρώπην ἰδρύθησαν 70 Πανεπιστήμια. Ὁ μέγας ἀριθμὸς αὐτῶν ἀποδεικνύει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἡ Ἐκκλησία κατώρθωσε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς προσίατις καὶ κυρίαρχος τῶν Πανεπιστημίων μὲ τὴν πλουσιοπάροχον συνδρομὴν χρηματικὴν καὶ ἠθικὴν. Πολλὰ Πανεπιστήμια ὑπεστήριξαν καὶ οἱ Βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες.

Οἱ πλεῖστοι καθηγηταὶ ἦσαν κληρικοί. Ἡ θεολογικὴ σχολὴ κατεῖχεν ἐξέχουσαν θέσιν, οἱ δὲ περισσότεροι φοιτηταὶ ἐσπούδαζον θεολογίαν.

Εἰς τὰ Πανεπιστήμια αὐτὰ οἱ καθηγηταὶ ἡρμήνευον τὰ κείμενα τῶν θεολόγων συγγραφέων καὶ ἐν γένει τῆς Ἀγίας Γραφῆς, χωρὶς νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν οὐσίαν τῶν γεγονότων. Ἦρκοῦντο

εἰς συλλογισμοὺς λεπτοτάτους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλησμονεῖτο τὸ περιεχόμενον καὶ ἐστρέφετο ἡ προσοχὴ εἰς τὸν γλωσσικὸν καὶ λογικὸν τύπον. Τὰ δόγματα τῆς θρησκείας ἐθεωροῦντο ἀξιωματικαὶ ἀλήθειαι, διὰ τὰς ὁποίας οὐδεμία συζήτησις ἐπετρέπετο. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιστήμας, ἤρκοῦντο εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν τῶν συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο τὸ Α καὶ Ω πάσης γνώσεως ἐκεῖθεν ἤντλουν πᾶσαν ἀλήθειαν περὶ τῶν φαινομένων. «Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (λέγει συγγραφεὺς τις) οἱ ἄνθρωποι παρητήθησαν πάσης δημιουργικῆς σκέψεως, διότι δι' αὐτοὺς εἶχεν ἤδη σκεφθῆ ὁ Ἀριστοτέλης». Τοιουτοτρόπως ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις κατήντησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀόριστος, ἐδημιουργήθη δὲ μία ἀφηρημένη καὶ ἀκατανόητος σχολικὴ γλῶσσα καὶ ἐπιστήμη. Ὁ Λώκκιος ἔγραφε: «Φαίνεται ὁ Θεὸς ἠρκέσθη νὰ κάμῃ ἕνα ζῶον μὲ δύο πόδας, ἀφίσας τὴν φροντίδα εἰς τὸν Ἀριστοτέλη νὰ τὸ καταστήσῃ ὄν λογικόν». Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν ὑπέκειτο εἰς τὴν θεολογίαν καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι ὑπὸ τὸ Κῦρος τοῦ Ἀριστοτέλους.

Οἱ ὁπαδοὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς κινήσεως ὠνομάσθησαν **σχολαστικοὶ** καὶ ἡ ἐπιστήμη των **σχολαστικὴ**, οἱ δὲ φοιτῶντες ἐλέγοντο **σχολάροι**. Εἰς τοὺς φοιτητὰς ἐδόθησαν προνομία τινα, π.χ. νὰ δικάζωνται ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς των, νὰ μὴ ὑπηρετοῦν εἰς τὸν στρατὸν καὶ νὰ εἰσάγουν τὰ μέσα τῆς διατροφῆς των ἀφορολόγητα. Οἱ σχολαστικοὶ ἐδημιούργησαν ἀληθῆ πνευματικὴν κίνησιν. Χιλιάδες μαθητῶν διψώντων μάθησιν προσήρχοντο εἰς τὰ Πανεπιστήμια.

Πολλοὶ καθηγηταὶ διεκρίθησαν διὰ τὴν σοφίαν καὶ εὐγλωτίαν των. Ὁ περιφημότερος ἦτο ὁ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων **Abélard** (1079-1142). Ἡ ἔλλειψις βιβλίων καθίστα τὸν λόγον τοῦ διδάσκοντος ζωηρότερον, ἀξιωματικώτερον καὶ θελκτικώτερον. Ἡ σχολαστικὴ ἐπιστήμη ἐχρησίμευσεν ὡς πρὸδρομος τῆς ἀληθοῦς δημιουργικῆς ἐπιστήμης. Ἄν δὲν ἐδημιούργησε νέον τι, διήγειρε τοῦλάχιστον τὸ μὴ ὑπάρχον διαφέρον διὰ τὴν γνῶσιν.

5. Ἡ ἐκπαίδευσις τῶν λαϊκῶν.

1. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΙΠΠΟΤΩΝ

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ λαῖκοι δὲν ἐμάνθανον οὔτε ἀνάγνωσιν οὔτε γραφήν. Οἱ εὐγενεῖς μάλιστα ἐθεώρουν τὴν

ἀπασχόλησιν μὲ βιβλία καὶ σπουδὰς ὡς ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν τάξιν των. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου μικρὰν ἔσχον ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τῶν εὐγενῶν. Ἐν τούτοις ἔνεκεν ἐπιδράσεως τῶν Γάλλων κατὰ τὸ 1039—1056 ἤρχισε κίνησις τις πρὸς μόρφωσιν τῶν ἱπποτῶν τοῦ μεσαιῶνος. Οἱ Γάλλοι εὐγενεῖς ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα. Ἡ ἐνδυμασία, οἱ τρόποι, ἡ ἡγλῶσσα ἡ γαλλικὴ, ἡ λεπτὴ συνομιλία ἐθεωρήθησαν ἀπαραίτητα. Γάλλοι παιδαγωγοὶ προσεκλήθησαν πρὸς μόρφωσιν τῶν Γερμανῶν εὐγενῶν. Σκοπὸς τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἱπποτῶν ἦτο ἡ μόρφωσις ἐναρέτου-ἀκαταδαμάστου-ἀφόβου καὶ ἀψόγου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος νὰ μένῃ πιστὸς εἰς τὸν Θεόν, τὴν Πατρίδα, τὴν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἄρχοντα, νὰ εἶναι δὲ ἕτοιμος εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ δίκαιον, τοὺς ἀδυνάτους καὶ νὰ δώσῃ χάριν εἰς τοὺς ζητοῦντας συγγνώμην ἀντιπάλους του. Ἰδιαίτερον σεβασμὸν ἐδείκνυν οἱ ἱππῶται πρὸς τὴν γυναῖκα. Ἐδιδάσκοντο δὲ ὑπὸ τῶν οἰκοδιδασκάλων τὴν ἱππασίαν, ὄπλασκιαν, μονομαχίαν κολύμβημα κλπ., ἐπίσης τοὺς εὐγενεῖς τρόπους καὶ τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν.

Αἱ κόραι τῶν εὐγενῶν ἐμάνθανον ἐπίσης τοὺς εὐγενεῖς τρόπους, τὴν ἐθιμοτυπίαν, ὀλίγα γαλλικὰ διὰ τῆς ἀναγνώσεως μυθιστορημάτων καὶ ποιημάτων, ἡσχοῦντο εἰς τὸ ἄσμα καὶ εἰς ἔγχορδόν τι ὄργανον, ἐμάνθανον τὸν χορὸν κλπ.

2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΑΣΤΩΝ

Αἱ σταυροφορίαι μετέβα-
λον τὴν κοινωνικὴν κατά-
στασιν τοῦ μεσαίωνος. Αἱ
τάξεις τῶν ἱπποτῶν καὶ τῶν

ἀστῶν ἐπλούτησαν καὶ ἀνυψώθησαν εἰς εὐμάρειαν καὶ τιμὴν.
Διὰ τοῦτο ἀπῆρτησαν ἀπὸ τὴν πόλιν νὰ ἰδρῶσιν σχολεῖα διὰ τὰ
τέκνα τῶν ἀνάλογα πρὸς τὰ μέλλοντα ἔργα τῶν.

Κατὰ τὸ 1240 ἐζήτησαν τὴν ἵδρυσιν *ἀστικῶν σχολείων* εἰς
τὰς ἐνορίας μὲ ἐξοδα τοῦ δήμου ἐκάστης πόλεως. Οἱ μέχρι τοῦδε
ὅμως διευθύνται σχολείων (*Scholaster*) ἐθεώρουν ἀναφαίρετον
δικαίωμά των τὴν ἵδρυσιν σχολείων. Τοιοῦτοτρόπως ἠγέρθη ἕξις
μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ δήμου. Διὰ νὰ μὴ ὑποστοῦν ζημίαν τινὰ
τὰ ὑπάρχοντα σχολεῖα ἐδίδασκον εἰς τὰ νέα μόνον στοιχεῖα τῆς
λατινικῆς γλώσσης. Εἰς σχολεῖα δὲ ἀστικά, μὴ διευθυνόμενα
ἀπὸ κληρικοῦς, ἐδίδασκον μόνον τὴν μητρικὴν γλῶσσαν. Ἡ
ἵδρυσις τοιούτων σχολείων μὲ τὴν μητρικὴν γλῶσσαν ἀνταπεκρί-
νετο εἰς ἀνάγκας τῆς ἀκμαζούσης ἐμπορίας. Οἱ διδάσκαλοι τῶν
ἀστικῶν σχολείων ἦσαν ἀπόφοιτοι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῶν
πανεπιστημίων ἢ καὶ κληρικοί. Οὗτοι διωρίζοντο καὶ ἐπληρώ-
νοντο ἀπὸ τὸν διευθυντὴν τοῦ σχολείου, τὸν *Rektor*, ὁ ὁποῖος
ἔκαμνε συμβόλαιον μὲ τὸν Δῆμον. Ἀλλὰ μετὰ ἔν ἐτος ὁ Δῆμος
ἠδύνατο νὰ ἀπολύσῃ τῆς θέσεως τὸν *Rektor*, ὁ ὁποῖος τότε μὲ
μὲ τοὺς βοηθοὺς του ἐζῆτει ἀλλαχοῦ θέσιν. Τοιοῦτοτρόπως ἐμορ-
φώθη σῶμα διδασκαλικὸν περιπλανώμενον, κινητόν. Τὸ παρά-
δειγμα αὐτὸ τῆς περιπλανήσεως ἐμιμήθησαν μαθηταὶ καὶ φοι-
τηταὶ τῶν πανεπιστημίων, ὀνομασθέντες *Vagantes*, οἱ ὁποῖοι
ἔφερον μαζί μικροὺς συνοδοὺς μαθητὰς ὀνομαζομένους Α.Β.Γ.
Schütze, δηλαδὴ ἀρχάριοι. Οὗτοι μετέβαινον ἀπὸ πόλεως εἰς
πόλιν, διὰ νὰ παρακολουθήσουν μαθήματα εἰς τὰ πανεπιστήμια
ἢ διὰ νὰ ἰδρῶσουν σχολεῖα.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶχον τὰ μέσα τῆς διατροφῆς κατέφευγον

εἰς τὴν ἐπαιτείαν καὶ κλοπὴν καὶ κατήντησαν ἀληθὴς πληγὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Αὕτῃ ἐν συντόμῳ ὑπῆρξεν ἡ ἀγωγή κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἐξετάζοντες αὐτὴν γενικῶς παρατηροῦμεν, ὅτι ἦτο μονομερὴς, σχεδὸν ἐπαγγελματική, ἔλειπε δὲ πᾶσα σωματικὴ μόρφωσις. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἦτο ὅτι ὥς μέσον τῆς διδασκαλίας ἐχρησιμοποιοῦν τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, νεκρὰν ἤδη διὰ τοὺς λαοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἄλλην γλῶσσαν ὠμίλει ὁ μαθητὴς εἰς τὴν οἰκίαν καὶ τὰς συναναστροφάς του καὶ ἄλλην εἰς τὸ σχολεῖον. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι ὅτι ψυχία μόνον τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἐδιδάσκοντο καὶ ταῦτα κατὰ τρόπον ἐντελῶς σχολαστικόν. Ἡ παιδονομία καὶ πειθαρχία ἦτο αὐστηροτάτη, ἡ δὲ διανοητικὴ μόρφωσις περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς μνήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3^{ΟΝ}

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ

1. Πρόδρομοι τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἐν τῇ Δύσει, εἰς τὴν Ἀναιολὴν διειρηθήη ἄσβεστον τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καθ' ὅλους τούτους τοὺς αἰῶνας τοῦ σκότους διὰ τὴν Δύσιν. Εἰς τὸ ἑλληνικὸν Βυζαντιακὸν κράτος ἐν πρώτοις ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἡ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκήρυττον τὸν θεῖον λόγον οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας. Ἐπειτα οὐδέποτε ἔπαυσεν ἡ συνέχισις τῆς λογίας παραδόσεως, διότι ἀνεφάνησαν ἄνδρες λόγοιοι διακριθέντες εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ὅπως ἦσαν κατ' ἀρχὰς ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Γρηγόριος, ὁ Φώτιος καὶ ἀργότερον Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς, ὁ ὁποῖος τῷ 800 μ.Χ. ἔγινε πρύτανις εἰς μίαν μεγάλην φιλοσοφικὴν σχολὴν, ἰδρυθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ἐλειτούργει καὶ ἄλλη μεγάλη σχολή, ἡ λεγομένη «Διδασκαλεῖον τῶν Νόμων», ἡ ὁποία ἦτο εἶδος νομικῆς σχολῆς.

Μετὰ τὰς σταυροφορίας καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων πολλοὶ μορφωμένοι Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς μετέβησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ μετάβασις καὶ ἐγκατάστασις τούτων εἰς Ἰταλίαν ἐπροκάλεσε κατ' ἀρχὰς εἰς ὀλίγα ἔξοχα πνεύματα καὶ ὕστερον εἰς περισσώτερα θερμὸν διαφέρον διὰ τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ τὰ ἰδεώδη αὐτῶν. Τοιουτοτρόπως ὀλίγον κατ' ὀλί-

γον ἐπῆλθεν ὀληθῆς ἀναβίωσις τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ κίνησις αὕτη ὠνομάσθη *ἀναγέννησις* ἢ *ἀνθρωπισμός* (*Humanismus*).

Οἱ Ἕλληνες λόγιοι δίδουσι εἰς τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τὴν μεγαλυτέραν ὥθησιν. Οὗτοι ὥς σοφοὶ, γραμματικοί, φιλόσοφοι εἶναι οἱ πρῶτοι τῆς Ἰταλίας διδάσκαλοι καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας των ἐκπαιδεύονται οἱ Ἰταλοὶ καὶ ἀποκτοῦν τὰ ἰσχυρὰ στοιχεῖα πρὸς στερέωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ νέου πολιτισμοῦ των. Ἀμιλλα ἐλληνομαθείας ἀναπτύσσεται εἰς τὰς αὐλὰς τῶν διαφόρων ἰταλικῶν ἡγεμονιῶν καὶ ὁ πόθος τῶν σπουδῶν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τῆς γνωριμίας μὲ τὸν ἀρχαῖον ἐλληνικὸν πνεῦμα, κατακτᾷ τὰς ψυχάς. Πανταχοῦ καλοῦνται οἱ Ἕλληνες λόγιοι, διὰ νὰ διδάξουν τὰ ἐλληνικὰ γράμματα.

Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κων)πόλεως ἡ μετανάστευσις τῶν λογίων τοῦ Βυζαντίου εἰς Ἰταλίαν ὑπῆρξε γενικὴ. Τότε δὲ καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ὑπῆρξε βαθυτάτη. Παντοῦ ἀπῆλθον ἐξαιρετικῶν τιμῶν διὰ τὴν εὐρυμάθειάν των ἐτιμῶντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ εἰς τὰς ἰδρυομένας τότε ἀκαδημίας ἐκαλοῦντο ὥς καθηγηταί. Ἀπὸ τῆς ἔδρας τῶν σχολειῶν οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἐσκόρπισαν τὸν ἐνθουσιασμὸν πρὸς τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ διὰ τοῦτο δικαίως θεωροῦνται οἱ πρωτεργαταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως.

Εἷς ἐκ τῶν θερμοτάτων καὶ ἐνδοξοτάτων ὁπαδῶν τῆς ἀναγεννήσεως εἶναι ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος Ἕλληन καρδινάλλιος **Βησσαρίων**. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πᾶτρων ὅλων τῶν συμπατριωτῶν του, οἱ ὅποιοι μετεκόμισαν ἀπὸ τὴν Κων)πολιν καὶ τὴν Ἀνατολὴν τὴν γλῶσσαν, τὴν φιλολογίαν καὶ ὅλους τοὺς πνευματικούς των θησαυροὺς καὶ ἐβοήθησε τὴν ἐκτύπωσιν τῶν πολυτίμων χειρογράφων, τὰ ὅποια ἔφερον μαζί των οἱ Ἕλληνες λόγιοι. Τὸ δὲ μέγαρόν του εἶχε γίνῃ ἀληθῆς Ἀκαδημία, ὅπου ἐξετάζοντο ὅλα τὰ μεγάλα φιλογολικά καὶ φιλοσοφικά ζητήματα.

Ἄλλος ἐπιφανὴς Ἕλλην λόγιος ὑπῆρξεν ὁ **Ἰανὸς Δάσκαρης** ὁ ὅποῖος ἔγινε βιβλιοθηκᾶριος τοῦ πρίγκιπος τῆς Φλωρεντίας Λαυρεντίου Μεδίκου καὶ συνέλεξε πολλὰ χειρόγραφα ἀρχαίων συγ-

γραμμάτων. Ἐπροσάτευσε χρηματικῶς τοὺς συμπατριώτας του καὶ ἵδρυσε ἑλληνικὸν γυμνάσιον, ὅπου διωρίσθη διευθυντής. Εἰς αὐτὸ ἐφοίτουν ἑλληνόπαιδες μετακαλούμενοι ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἄλλοι.

Ἄλλοι Ἕλληνες λόγιοι ὑπῆρξαν ὁ Χρυσολωρᾶς, ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης, Μᾶρκος Μουσσοῦρος, Δημήτριος Δούκας, Δημήτριος Σπαρτιάτης, Ζαχαρίας Καλλέργης, Ἰωάννης Γρηγορόπουλος, Χριστόφορος Κοντολέων καὶ ἄλλοι πολλοί.⁽¹⁾

Πρόδρομοι τῆς ἀναγεννήσεως ὑπῆρξαν βεβαίως καὶ παράγοντες ἄλλοι τῆς Δύσεως, ὅπως εἶναι πρῶτον οἱ σχολαστικοὶ καὶ κατόπιν ὀλίγα ἔξοχα πνεύματα ἀναφανέντα κατὰ τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα μ.Χ., ἐνῶ ἡ ἀναγέννησις ἔγινε κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα. Δι' αὐτῆς ἐννοοῦν τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς, πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν καὶ ἐν γένει τὸν σεβασμὸν παντὸς ἀνθρώπου. Κατ' ἀρχάς ἐξεδηλώθη εἰς τὴν τέχνην, τὴν γλυπτικὴν, τὴν ζωγραφικὴν, τὰ οἰκοδομήματα, τὰ θεάτρα κλπ., εἰς τὰ ὅποια ἐχρησίμευον ὡς πρότυπα τὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος.

Ἡ πρώτη κίνησις ἐσημειώθη κατ' ἀρχάς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ **Δάντης**, ὁ **Πετράρχης**, ὁ **Βοκκάκιος** καὶ **Victorino von Feltre** ἀνθρωπισταὶ (*Humanistae*) καὶ θεωροῦνται οἱ Πρόδρομοι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ Πετράρχης (*Petrarca 1304-1374*) ἐγεννήθη τῷ 1304 μ.Χ. εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ ἐσπούδασε τὰ νομικὰ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ *Montpellier* καὶ τῆς Βολωνίας κατὰ παρακίνησιν τοῦ πατρὸς του. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀφωσιώθη εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ρωμαίων συγγραφέων, ἐπεδόθη δὲ ἰδιαίτερος εἰς τὴν ποίησιν. Ὁ Πετράρχης ἦτο ἀνὴρ ἐξόχου ὠραιότητος, ἐπιβλητικῆς μορφῆς, πλήρης φαντασίας ἀληθινῇ ποιητικῇ μεγαλοφυΐᾳ, μὲ πλοῦτον συναισθηματικόν. Μετέδωκεν εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ μεταγενεστέρους τὸν ἐνθουσιασμόν του

(1) Περὶ αὐτῶν ἰδὲ Βουτιερίδου Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἐκδ. 1925.

πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα. Συνέγραψε πολλὰ ποιήματα. Ἀπέθανε τῷ 1374.

Ὁ **Δάντης** (*Alighieri Dante 1265-1321*) ἐσπούδασεν εἰς Παρισίους θεολογίαν καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἐνθουσιώδης ὑπὲρ τῶν ἔργων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος συνέγραψε τὸ περίφημον ἔργον, «τὴν Θεῖαν Κωμωδίαν».

Ὁ **Βοκκάκιος** (*Boccaccio 1313-1375*) ἐγεννήθη ἐν Φλωρεντίᾳ. Κατὰ παρακίνησιν τοῦ πατρὸς του ἔγινεν ἔμπορος καὶ ἄρχας, ἀλλὰ κατόπιν ἀφωσιώθη εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγραφέων, ιδίως ποιητῶν. Ὑπῆρξε στενὸς φίλος τοῦ Πετράρχη. Συνέγραψε τὰ περίφημα διηγήματα, τὴν Δεκαήμερον (*Decamerone*).

Ὁ **Victorino von Feltre (1378-1446)**, ἐσπούδασεν εἰς Πάδουαν τῆς Ἰταλίας, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς ὁποίας ἀργότερον ἔγινε καθηγητής. Ἐκεῖ ἀνέλαβε τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν δύο υἱῶν πρίγκιπός τινος. Μὲ τὴν ὑποστήριξιν του ἵδρυσεν ἰδιωτικὸν σχολεῖον, ὅπου ἐδέχετο μαθητὰς πάσης τάξεως. Τὸ σχολεῖόν του ὠνομάσθη «*οἰκία χαρᾶς*». Προσεπάθησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἀρχαῖον σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, ἁρμονικῆς ἀναπτύξεως σώματος καὶ πνεύματος, εἰσήγαγεν ἀσκήσεις σωματικές: χορὸν, πάλην, ἵππασίαν, κολύμβημα, ξιφασκίαν κλπ. καὶ ἐδίδασκε τὰς ἀρχαίας γλώσσας, μαθηματικὰ καὶ καλλιτεχνικά. Ἡ μέθοδος ἦτο εὐχάριστος διὰ τοὺς μαθητὰς χωρὶς πολλὰς ποινάς. Ἡ παιδονομία ἦλθα κατάργησις τῆς σωματικῆς ποινῆς. «Διὰ τῆς ἀγάπης κατορθώνει κανεὶς περισσότερα»· αὐτὸς εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ διδασκαλικοῦ του ἔργου.

2. Οἱ Ἀνθρωπισταὶ (16ος αἰών).

Οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρωπιστῶν διακρίνονται διὰ τὸν ἐνθουσιασμόν των πρὸς τὰ νέα ἰδεώδη μᾶλλον, παρὰ διὰ τὴν ἀκριβειαν καὶ σαφήνειαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Δεικνύοντες δὲ τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν καθορίζουν μετ' ἀκριβείας τὰ μέσα τῆς πραγματοποιήσεώς του.

Ἀνύψωσις παντὸς ἀνθρωπίνου, δηλαδή τοῦ σώματος, τῆς γήϊνης ζωῆς, τῆς γήϊνης εὐδαιμονίας καὶ ἐπιδίωξις ἀνθρωπίνων ἐλατηρίων, π.χ. τῆς δόξης, τῆς φήμης, τοῦ ἐπαίνου, τῆς τιμῆς καὶ αὐτῆς τῆς ματαιοδοξίας ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸν τῶν πρώτων ἀνθρωπιστῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ πνεῦμα γενικῶς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἥτοι τὸ λεγόμενον *κοσμοθεωρία*.

Ὁ κόσμος κατ' αὐτοὺς δὲν εἶναι τόπος βασανισμῶν, ἀλλὰ τόπος ἀπολαύσεων, τόπος ἀληθῶς ὥραϊος. Διὰ τοῦτο αἱ καλαὶ τέχναι θεωροῦνται ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν ζωὴν.

Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐν τῇ ἀγωγῇ.

Μόρφωσις τελείου ἀνθρώπου διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ δόγματος καὶ τοῦ στείου συλλογισμοῦ, (δηλαδή τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους), ἀνύψωσις τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς διδασκαλία τῆς γυμναστικῆς καὶ ὑγιεινῆς, μέθοδος διδασκαλίας διεγείρουσα τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν, παιδονομικὰ μέσα ἥπια, κατάργησις τῆς σωματικῆς ποινῆς καὶ διέγερσις τῆς βουλήσεως διὰ τοῦ συναισθήματος τῆς τιμῆς (τιμὴ, δόξα, ἔπαινος, φήμη, ἄμιλλα), Ἀπόκτησις πρὸς τούτοις ἱκανότητος τοῦ ὁμιλεῖν καὶ γράφειν ἑλληνιστὶ καὶ ρωμαϊστὶ, ὥς ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Κικέρων. *Poeta, orator*, ἰδοὺ τὸ συγκεκριμένον ἰδεῶδες τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀνθρωπιστῶν. Εἰς τοῦτο καθὼς καὶ εἰς τὰς ἄλλας λεπτο-

μερείας τῆς ἀγωγῆς οἱ ἀνθρωπισταὶ ἀκολουθοῦν τὰς ἰδέας τοῦ Κουϊντιλιανοῦ καὶ τοῦ Πλουτάρχου.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου οἱ ἀνθρωπισταὶ ἐστράφησαν πρῶτον πρὸς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἵδρυσαν ἀνώτερα σχολεῖα καὶ ἔγιναν διδάσκαλοι περιγίπων. Μέγα ἐνδιαφέρον ἠγέρθη διὰ τὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον συνέτεινεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἦτο ἡ ἀνακάλυψις καὶ χρησιμοποίησις τῆς τυπογραφίας. Ἐπανειλημμένοι ἔγιναν ἐκδόσεις τῶν ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγραφέων. Μικροὶ καὶ μεγάλοι ἐπεδίδοντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Κατ' ἀρχὰς ἵδρυσαν Ἀκαδημίας διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐξήτουν πάντες νὰ μιμηθοῦν τὸν Βιργίλιον καὶ ν' ἀποκτήσουν τὴν εὐγλωττίαν τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους. Διὰ τῆς σπουδῆς αὐτῆς νέον πνεῦμα εἰσήρχετο εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀνεκάλυψαν ἐκ νέου τὸν ἀνθρώπινον κόσμον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπεμακρύνθη ὁ μεσαίων, τὴν ζωὴν του, τὴν ὁποίαν περιεφρόνει, τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ὁ μεσαίων ἐθεώρει ὡς χώραν κλαυθμοῦ. Δὲν εἶναι παράξενον πῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεκαλύφθη καὶ ἡ Ἀμερικὴ. Τότε ἀνεγνώρισαν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ὠραῖος καὶ ἀξίζει νὰ ζήσῃ κανεὶς. Ἡ ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς μαρτυρεῖ περὶ τοῦ διαφέροντος διὰ τὰς τέχνας. Ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ ματαιοδοξία, ἀνθρώπινα συναισθήματα, δὲν ἔλειψαν ἀπὸ κανένα ἀνθρωπιστὴν. Ἡ ἀνύψωσις τῆς γυναικὸς ἐθεωρήθη ὡς συνέπεια τῶν νέων ἰδεῶν. Νέα ἐποχὴ, νέα κοσμοθεωρία, νέα ἠθικὴ, ἄλλος οὐρανὸς, ἄλλη γῆ.

Εἰς τὰ πανεπιστήμια αἱ νέαι σπουδαὶ εἰσῆλθον ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐξεδίωξαν τὸν σχολαστικισμόν. Πρίγκιπες, βασιλεῖς καὶ μεγιστάνες ἐκάλεσαν εἰς τὰς αὐλὰς διακεκριμένους ἀνθρωπιστάς. Ταξίδια δὲ τῶν ἀνθρωπιστῶν συνέτειναν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν νέων σπουδῶν καὶ εἰς ἄλλας χώρας. Ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια ἡ κίνησις αὕτη εὗρεν εἴσοδον εἰς τὰ σχολεῖα καὶ μετὰ τινα χρόνον, περὶ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος, ὅλη σχεδὸν ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἀνθρωπιστῶν.

Οἱ ἀνθρωπισταὶ συνέγραψαν πολλὰ βιβλία περὶ ἀγωγῆς. Οἱ

πλείστοι στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Κουϊντιλιανοῦ καὶ τοῦ Πλουτάρχου.

Ἔ ρ α σ μ ο ς.

Ὁ κορυφαῖος τῶν ἀνθρωπιστῶν εἶναι ὁ *Ἔρασμος Desiderius Erasmus (1467-1536)*. Υἱὸς χωρικοῦ τῆς Ροτερδὰμ μαθητῆς σχολείου μονῆς, ἐσπούδασεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Ἐκεῖ ἐπεδόθη εἰς ἰδιαιτέρος σπουδὰς τῶν ἐλλήνων καὶ λατίνων συγγραφέων. Ἀνθρωπος μὲ φυσικὴν ἰδιοφυΐαν καὶ μεγάλην μνήμην, κατέστη πολυμαθέστατος. Συνῆψε προσωπικὰς σχέσεις μετὰ τῶν σπουδαιοτέρων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του. Διέτρεξε τὴν Εὐρώπην μελετῶν πάντα καὶ διαδίδων τὰς ἰδέας του μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ἐτιμήθη δὲ πανταχοῦ διὰ τὴν πολυμαθειαν καὶ τὸ συγγραφικόν του ὕφος. Ἐχθρὸς τοῦ Πάπα ἐσατύρισε πολλάκις αὐτὸν, καὶ ἀπέρριψε τὴν προσφερθεῖσαν εἰς αὐτὸν θέσιν καρδινάλιου γενόμενος πρόδρομος τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐπίσης ἐπέκρινε πολὺ τοὺς σχολαστικούς καὶ τὰς μεθόδους τῶν.

Ἐγραψε πολλὰ συγγράμματα εἰς τὴν λατινικὴν, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ διδακτικὰ ἐγχειρίδια πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν. Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀγωγὴν συγγράμματά του εἶναι : 1) Πρῶτη ἐλευθέρη ἀγωγή τῶν παιδων, 2) Παιδικὴ κοσμιότης, 3) Διάλογοι 4) Μέθοδοι διδασκαλίας καὶ τρόπος γραφῆς τῶν γραμμάτων.

Εἰς τὴν ἀγωγὴν ἐμπνέεται ἀπὸ τὰς ἰδέας τοῦ Κουϊντιλιανοῦ καὶ τοῦ Πλουτάρχου. Ζητεῖ πρῶτον διδασκαλίαν τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας καὶ διὰ μέσων ἐκτυστικῶν. Ἐκφράζεται μετὰ δριμύτητος κατὰ τῶν σωματικῶν ποινῶν. Συνιστᾷ τὴν ἀσκήσιν εἰς τὴν κοσμιότητα. Διὰ τὴν γυναῖκα ζητεῖ τὴν αὐτὴν μὲ τὸν ἄνδρα μόρφωσιν, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀναθρέψῃ μόνη τὰ τέκνα της καὶ νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν τοῦ ἀνδρός. Τὸ πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας κατὰ τὸν Ἔρασμον περιλαμβάνει κυρίως τὰς ἀρχαίας γλώσσας καὶ ἐλάχιστον μέρος ἀφίνει διὰ τὰς ἐπιστήμας, ἡ δὲ ἱστορία μόλις θίγεται. Παραθέτομεν περικοπὴν ἀφορῶσαν τὰς σωματικὰς ποινάς.

«Δὲν ὠφελεῖ νὰ συνειθίσωμεν τοὺς παῖδας εἰς τὰς σωματικὰς ποινάς. Ἡ κατάχρησις αὐτῶν κάμνει, ὥστε ὑπερήφανος φύσις παιδιοῦ νὰ καταστῇ ἀπαιδαγώγητος καὶ ταπεινὴ καὶ νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν ἀπελπισίαν. Μὲ τὸν καιρὸν τὸ σῶμα σκληρύνεται εἰς τοὺς κολάφους καὶ τὸ πνεῦμα εἰς τὰς ἐπιπλήξεις, Ἐπὶ πλέον δὲν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα συχνὰ ἐπιπλήξεις ζωηράς. Ἰατρικὸν δὲ δόμενον ἀκαταλλήλως χειροτερεύει τὴν ἀσθένειαν ἀντὶ τὴν ἀνακουφίξῃ καὶ, ἐὰν τὸ μεταχειριζώμεθα συνεχῶς παύει νὰ εἶναι πλέον ἱατρικὸν καὶ γίνεται φαγητὸν δυσάρεστον καὶ ἀνθυγιεινόν. Ἀλλὰ προβάλλουν εἰς ταῦτα τοὺς χρησμούς τῶν Ἑβραίων: «ὁ ἀγαπῶν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐνδελεχήσῃ μάλιστα αὐτῷ, ἵνα εὐφρανθῇ ἐπ' ἐσχάτῳ αὐτοῦ» — «ὁ φειδόμενος τῆς μαστίγος ἐχθρὸς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐστὶ» — «κάμψον τὸν τράχηλον αὐτοῦ ἐν νεότητι καὶ θλάσον τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, ἕως ἐστὶ νήπιος».

Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ τιμωρεῖν ἡδύνατο νὰ ἤρμοζεν εἰς τοῖς Ἑβραίους τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς. Σήμερον πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν φιλανθρωπότερον τὸ ἐβραϊκὸν τοῦτο ἀπόφθεγμα, διότι, ἐὰν λάβωμεν τοῦτο κατὰ λέξιν, δὲν εἶναι ἀνεκτότερον νὰ κάμψωμεν τὸν τράχηλον καὶ σπάσωμεν τὰς πλευρὰς τῶν μικρῶν; Δὲν νομίζει τις ὅτι πρόκειται περὶ βοός, τὸν ὁποῖον ἐθίζουσιν εἰς ἄροτρον, καὶ ὄχι περὶ ἀνθρωπίνου ὄντος, τὸ ὁποῖον μορφώνουν πρὸς ἀρετὴν; Καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν ὅλαι αὐταὶ αἱ σωματικαὶ κακώσεις; «Ἵνα (λέγει) ὁ υἱός σου μὴ ἔχῃ νὰ κυπήσῃ τὴν θύραν τοῦ πλησίον του». Ἀπὸ τὴν πτωχείαν λοιπὸν, ὥς ἀπὸ τὸ χεῖριστον κακόν, θέλει νὰ προφυλάξωμεν τὸν παῖδα ἢ ἐβραϊκὴ σοφία. Τί μᾶλλον ἀνυπόφορον τῆς σκέψεως ταύτης; Ὑπάρχουν δύο ἐλατήρια διὰ νὰ κεντήσωμεν τὰ παιδικὰ πνεύματα, «ἡ ἐντροπὴ καὶ ἡ δόξα». Ἡ ἐντροπὴ εἶναι ὁ φόβος δικαίας ἐπιπλήξεως, ἡ δόξα εἶναι ἡ μήτηρ ὅλων τῶν τεχνῶν. Ἴδου ἡ βελόνη, μὲ τὴν ὁποίαν θὰ διεγείρητε τὸ πνεῦμα τῶν τέκνων σας. Θέλετε νὰ σᾶς δείξω ἐπίσης τὴν ῥάβδον, μὲ τὴν ὁποίαν νὰ ἐγγίξῃτε τὰς πλευρὰς του; «Ἐργασία ἐπίμονος φέρει τὰ πάντα εἰς πέρας», εἶπεν ὁ μεγαλύτερος τῶν ποιητῶν.

Ἄς εἴμεθα λοιπὸν ἄγρυπνοι καὶ πρακτικοὶ εἰς τὰς μικρὰς

φροντίδας; ἅς ἐπιμένωμεν, ἅς ἐπαναλαμβάνωμεν, ἅς ἐντυπώ-
νωμεν. «Ἰδοὺ μὲ ποίαν ῥάβδον θὰ σπάσωμεν τὰς πλευράς».

Οἱ κτηνώδεις διδάσκαλοι τοῦ Ἑράσμου.

«Εἶναι πολὺ ἐπιβλαβές, ὅτι οἱ τρόποι τῶν διδασκάλων καθι-
στοῦν τὰ μαθήματα μισητὰ εἰς τοὺς μαθητὰς προτοῦ ἀκόμη δυνη-
θοῦν νὰ κατανοήσουν τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ
τὰ ἀγαποῦν. Τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας
εἶναι «ἡ ἀγάπη τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον». Μὲ τὸν
καιρὸν τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον ἠγάπησε τὰ μαθήματα χάριν τοῦ
διδασκάλου, θὰ ἀγαπήσῃ τὸν διδάσκαλον μὲ ὅλον τὸν ἔρωτα,
τὸν ὁποῖον ἔχει διὰ τὰ γράμματα. Τῷ ὄντι, ὅπως τὰ δῶρα συνή-
θως δὲν εἰναί ποτε εὐπρόσδεκτα, παρὰ ὅταν προέρχωνται ἀπὸ
πρόσωπα ἀγαπητὰ, οὕτω καὶ ἡ ἐκπαίδευσις εἰς μίαν ἡλικίαν,
κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ ἀρέσῃ κατὰ λόγον, ἀρέσκει
ἐνεκα τῆς ἀγάπης πρὸς ἐκείνον, ὅστις τὴν προσφέρει. Ὁ Ἰππο-
κράτης εἶπεν ἐξόχως, ὅτι «μανθάνει τις καλύτερον, ὅταν ἔχη δια-
φέρον πρὸς τὸ μάθημα». Θὰ μάθωμεν λοιπὸν εὐχαρίστως πᾶν
ἀπὸ ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἀγαπῶμεν.

Ἄλλ' ὑπάρχουν διδάσκαλοι τόσον δυσάρεστοι διὰ τοὺς τρό-
πους των, ὥστε οὔτε αἱ γυναῖκες των δὲν ἠμποροῦν νὰ τοὺς
ἀγαπήσουν, ἄνθρωποι μὲ πρόσωπον συνωφρωμένον, μὲ συνα-
ναστροφήν ἀποκρουστικὴν, μὲ ἔκφρασιν κακῆς διαθέσεως καὶ
τότε ἀκόμη, ὅταν ἔχουν τελείως καλῶς, ἀνίκανοι νὰ εἰπουν μίαν
χαριτολογίαν, μόλις μειδιῶντες εἰς ἀπάντησιν μειδιάματος, θὰ
ἐλεγέ τις, ὅτι αἱ χάριτες κατὰ τὴν γέννησίν των ἀπεστράφησαν
ἀπ' αὐτῶν. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς μόλις θὰ παρέδιδον
ἵππους πρὸς μόρφωσιν. Ἐν τούτοις εἰς τοιοῦτους ἀνθρώπους
παραδίδουν τὴν μόρφωσιν τῆς νεολαίας νομίζοντες ὅτι τὸ σοβα-
ρόν των πρόσωπον ἀποδεικνύει διδάσκαλον ἀνεπὶληπτον. Ἄλλ'
ἔχουν ἄδικον νὰ ἐμπιστεύωνται εἰς τὴν μορφὴν, διότι ὑπὸ τὸ
ἐξωτερικὸν τοῦ σοβαροῦ ἀνθρώπου κρύπτονται ἀνομολόγητα ἥθη
καὶ ἡ αἰδῶς δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ εἰπῶ μὲ ποῖα πρόστυχα μέσα
οἱ δῆμιοι οὗτοι ἐμπνέουν τὸν τρόπον εἰς τὰ παιδιά. Οὔτε καὶ
οἱ γονεῖς δύνανται νὰ μορφώσουν μὲ τὸν φόβον. Τὸ πρῶτον,
τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιτύχουν εἶναι ἡ *ἀγάπη*. Ὀλίγον κατ' ὀλί-
γον ἔρχεται ὅχι ὁ τρόμος, ἀλλὰ τὸ *σέβας*, τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνει
περισσότερον τοῦ τρόμου».

Αὐταὶ εἶναι αἱ γινῶμαι μοῦ μεγάλου χουμανιστοῦ περὶ τῆς ἀγωγῆς, κατὰ βάσιν μὴ ἀφιστάμεναι πολὺ τῶν σημερινῶν περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεων.

Ἐκτὸς τοῦ Ἑράσμου ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλοι ἀνθρωπισταί.

Ἐν Ἰταλίᾳ ὁ *Silvius Piccolomini* καὶ *Maffeo Veggio*.

» Ἀγγλίᾳ ὁ *Thomas More*.

» Ὀλλανδίᾳ ὁ *Jean de Wessel*.

» Ἑλβετίᾳ ὁ *Ulrich de Hutten*.

» Γερμανίᾳ ὁ *Rodolfe Agricola*, *Alexander He-
gius* καὶ *Breuchlin*.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς μετεδόθη τοιοῦτοτρόπως εἰς ὅλην τὴν χριστιανικὴν Δύσιν. Καὶ ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ σχολαστικισμοῦ μόνον οἱ κληρικοὶ κατεῖχον τὰς θέσεις καθηγητῶν εἰς τὰ πανεπιστήμια, ἤδη ἀρχίζουν καὶ οἱ λαϊκοὶ νὰ καταλαμβάνουσιν τοιαύτας θέσεις. Ἐνῶ μέχρι τοῦδε ἡ Θεολογία κατεῖχε κυρίαρχον θέσιν ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως μόνον ἐξητάζοντο. τῶρα ἡ φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀποψὶς κερδίζει ἔδαφος. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀρχίζει ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι προήχθησαν, διότι ἡ ἀνάγνωσις τῶν ρωμαίων καὶ ἐλλήνων συγγραφέων παρεῖχε πλουσίαν πηγὴν ἐρεῦνης.

3. Θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις καὶ Ἀνθρωπισμὸς.

Μόλις οἱ ἀνθρωπισταὶ εἶχον εἰσέλθει εἰς τὰ πανεπιστήμια, ὅτε ἐξεργάγη ἡ θύελλα τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ νέα διδασκαλία συνεκίνησεν ὅλους τοὺς λαοὺς βαθύτατα καὶ ἐπέφερε τὴν συναισθηματικὴν διαταραχὴν, ὥστε ἡ προσοχὴ καὶ τὸ διαφέρον ὅλων ἐστράφη πρὸς αὐτήν. Οἱ Ἕλληνες καὶ ρωμαῖοι συγγραφεῖς ἐγκατελείφθησαν. Οἱ καθηγηταὶ ἀνθρωπισταὶ ἔπαυσαν νὰ ἔχουν ἀκροατὰς εἰς τὰ πανεπιστήμια. Ὁ Ἑράσμος δριμύως γράφει κατὰ τοῦ Λουθήρου, ὅτι ἀνέκοψε τὸ διαφέρον διὰ τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς. Ἐπῆλθε πραγματικῶς μία γενικὴ

χαλάρωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως. Εἰς τοῦτο βεβαίως συνέτειναν καὶ ἑξωτερικοὶ λόγοι. Πολλοὶ μαθηταὶ μετέβαινον εἰς τὰ σχολεῖα κυρίως διὰ νὰ γίνουν κληρικοὶ καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν πόρον ζωῆς. Μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν διεκόπη τὸ στάδιον αὐτὸ διὰ τοὺς μεταρρυθμιστάς. Καὶ ὁ Λούθηρος κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐχθρικός πρὸς τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς, φρονῶν ὅτι, διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, δὲν χρειάζεται ἀνωτέρας σπουδὰς, καὶ ἀπεκάλει τὰ πανεπιστήμια «τὰ φρούρια τοῦ διαβόλου ἐπὶ τῆς γῆς». Ἡ ἐχθρότης αὕτη τῶν μεταρρυθμιστῶν πρὸς τὸν ἀνθρωπισμὸν δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Μετ' ὀλίγον οἱ περισσότεροί ἀνθρωπισταὶ ἔγιναν διαμαρτυρόμενοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ σκοποὶ ἀμφοτέρων τῶν κινήσεων ἐν πολλοῖς συνέπιπτον. Ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶχε σκοπὸν νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἥτοι ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν σχολαστικισμόν. Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις ἐσκόπει νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν Παπικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν κλῆρον καὶ νὰ τὸν φέρῃ διὰ τῆς προσωπικῆς πίστεως εἰς ἀπ' εὐθείας σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν ἄνευ μεσολαβήσεως τοῦ ἱερέως. Ἀφ' ἐτέρου τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἦτο ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀφ' οὗ κατέστησε τὸν ἄνθρωπον ὑπεύθυνον τῆς δοξασίας του καὶ ἐτοποθέτησε τὴν πηγὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις συνῆψε τὴν υποχρέωσιν νὰ καταστήσῃ ἕκαστον ἱκανὸν «νὰ σωθῇ διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς κατανοήσεως τῆς Ἱερᾶς Βίβλου». Ἡ ἀνάγκη νὰ σχολιασθῇ καὶ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ κατήχησις, ὑπῆρξε διὰ τοὺς διδασκάλους ὥς υποχρέωσις νὰ ἀναλύσουν μίαν ἰδέαν εἰς τὰ στοιχεῖά της καὶ νὰ μάθουν νὰ ἐκθέτουν αὐτήν. Ἡ σπουδὴ τῆς μητρικῆς γλώσσης, τοῦ ἁσματος, προσετέθησαν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Βίβλου καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετάς.

Ἡ μεταρρύθμισις λοιπὸν περιελάμβανε τὸν σπόρον μιᾶς ὁλοκλήρου παιδαγωγικῆς ἐπαναστάσεως. Ἔθετεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, συνεδύαζεν πίστιν καὶ γνῶσιν. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας τὰ προτεσταντικά

ἔθνη κατεῖχον τὴν *κορυφὴν τῆς ἀνθρωπότητος*, ὅσον ἀφορᾷ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν.

Μαρτίνος Λούθηρος.

Ὁ μέγας Γερμανὸς μεταρρυθμιστὴς *Μαρτίνος Λούθηρος* (1483-1546) ἦτο υἱὸς χωρικοῦ τῆς Σαξωνίας. Εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν ἐδοκίμασεν ἀνατροφὴν αὐστηράν, τραχεῖαν καὶ ἐνίοτε κτηνώδη. Ὁ ἴδιος διηγεῖται ὅτι οἱ γονεῖς του συχνὰ μετεχειρίζοντο τὸ ξύλον τόσον ὥστε τὸ αἷμα ἔτρεχεν. Εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Μαγδεμβούργου καὶ τοῦ Ἀϊζναχ, ὅπου ἐφοίτησεν, ἐδοκίμασε τὴν ἰδίαν αὐστηρότητα ὥστε μίαν ἡμέραν ἐδάρη 15 φορές! Ἡκολούθησε τὰ μαθήματα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἐρφούρτης διὰ νὰ σπουδάσῃ κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός του τὰ νομικά. Αὐτὸς ὅμως εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Αὐγουστίνων μοναχῶν, ὅπου ἐσπούδασεν τὴν θεολογίαν καὶ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν.

Βραδύτερον, μετὰ ταξείδιον εἰς Ρώμην, ἐξηγέρθη μετὰ δριμύτητος κατὰ τῶν πωλουμένων ὑπὸ τοῦ Πάπα συγχωροχαρτίων (1517) καὶ διέκοψεν δριστικῶς τὰς σχέσεις του μὲ αὐτὸν μετὰ τὸν ἀφορισμὸν του. Καὶ οὕτως ἤρchiσεν ἡ κίνησις τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως.

Δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν τὸν Λούθηρον εἰς τὰς περιπετείας του σχετικῶς μὲ τὴν θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν. Μᾶς ἐνδιαφέρουν κυρίως αἱ ἐνέργειαι του διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν.

Τὸ πρῶτον πρὸς ἐκπαίδευσιν βῆμα ἦτο ἡ ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσις τῆς ἀγίας γραφῆς εἰς τὴν γερμανικὴν, καθὼς καὶ ἡ σύνταξις μικρᾶς κατηχήσεως. Τὰ δύο ταῦτα βιβλία ἔσχον μεγίστην διάδοσιν μεταξὺ τῶν διαμαρτυρομένων καὶ εἰσῆχθησαν εἰς πολλὰ σχολεῖα.

Βοηθούμενος ἀπὸ τὸν φίλον του Μελάγχθωνα ἡσχολήθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν σχολείων τῆς πατρίδος του Σαξωνίας καὶ Θουριγγίας. Ἐπειτα ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν

ὅλην ἐκπαίδευσιν καὶ ἔγραψε τὴν περίφημον *ἐκκλησίαν* πρὸς τοὺς δημάρχους καὶ τοὺς δημοτικούς συμβούλους τῶν γερμανικῶν πόλεων, τὴν ὁποίαν παραθέτομεν ὁλόκληρον.

ΕΚΚΛΗΣΙΣ

Πρὸς

τοὺς *Δημάρχους καὶ Δημοτικούς Συμβούλους*

τῶν Γερμανικῶν πόλεων

Σᾶς παρακαλῶ, ἀγαπητοὶ φίλοι καὶ κύριοι, νὰ δεχθῆτε μετ' εὐμενείας τὰ γραφόμενα καὶ τὰς συμβουλὰς μου. Βλέπομεν εἰς ὅλην τὴν χώραν ὅτι τὰ σχολεῖα καταπίπτουν, τὰ γυμνάσια δὲν ἔχουν πλέον μαθητάς. Εἶναι ὁ Σατανᾶς, ὁ ὁποῖος ὑποβάλλει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀμέλειαν τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδίων. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σοδαρὸν καὶ σπουδαῖον. Διότι, ἐὰν κατ' ἔτος ἐξοδεύωμεν τόσον χρήμα, διὰ νὰ ἀγοράσωμεν μηχανὰς πολέμου, διὰ νὰ κατασκευάσωμεν ὁδοὺς, διὰ νὰ ἐγκαταστήσωμεν γεφύρας, καὶ χίλια ἄλλα πράγματα δημοσίου ὠφελείας, διατὶ νὰ μὴ ἐξοδεύσωμεν ἀκόμη περισσότερον ἢ τοῦλάχιστον ἴσον, διὰ νὰ συντηρήσωμεν διδασκάλους, ἀνθρώπους εὐεργετικούς καὶ εὐφρεῖς, ἱκανοὺς νὰ ἀναθρέψουν τοὺς νέους μας; Ἐχομεν μεταξὺ ἡμῶν διδασκάλους διακεκριμένους καὶ σοφοὺς, πολὺ προωδευμένους εἰς τὴν σπουδὴν τῶν γλωσσῶν καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ἄλλων τεχνῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο νὰ προσφέρουν τὴν μεγαλυτέραν ὑπηρεσίαν, ἐὰν τοὺς ἐχρησιμοποιοῦμεν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων. Δὲν εἶναι σαφές δι' ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι ὁ ἔφηβος δύναται σήμερον νὰ μάθῃ εἰς τρία ἔτη περισσότερα ἀφ' ὅτι ἐγνώριζον ἄλλοτε ὅλα τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ Μοναστήρια; Βλέπει τις νέους νὰ σπουδάζουν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη μὲ τὴν ἀρχαίαν μέθοδον, μόλις νὰ ψελλίσουν ὀλίγον τὰ λατινικὰ, χωρὶς γνωρίζουν τιποτὲ ἐκ τῆς μητρικῆς των γλώσσης.

Ὁ Θεὸς ἐσχόρπισε τὰ ἀγαθὰ του εἰς τὸν 16ον αἰῶνα. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀφίσωμεν νὰ χαθοῦν τὰ πλούτη ταῦτα. Πρέπει νὰ τὰ σκορπίσωμεν καὶ νὰ τὰ πολλαπλασιάσωμεν. Καθ' ἡμέραν βλέπομεν νὰ γεννῶνται καὶ νὰ μεγαλῶνουν παιδιὰ, χωρὶς ν'

ἀσχολῆται κανεὶς μὲ αὐτά ! Θέλομεν λοιπὸν ἡμεῖς οἱ Γερμανοὶ νὰ νὰ μείνωμεν πάντοτε ἀνόητοι καὶ κτήνη, ὅπως μᾶς λέγουν οἱ γειτονικοὶ λαοὶ (*Germaniae bestiae* !)

Τὸ πρῶτον, τὸ ὅποῖον ἔχομεν νὰ κάμωμεν, εἶναι «νὰ καλλιεργήσωμεν τὰς γλώσσας» : τὴν λατινικὴν, τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἑβραϊκὴν, διότι αἱ γλώσσαι εἶναι τὰ γουναρικά, τὰ ὅποια περικλείουν τὸ πνεῦμα, τὰ δοχεῖα, τὰ ὅποια περιέχουν τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας. Ἐὰν ἀφίσωμεν νὰ χαθοῦν αἱ γλώσσαι, ἡ ἐξήγησις τῶν Ἀγίων Γραφῶν θὰ σκοτισθῇ ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ τὸ οὐράνιον ὑγρὸν θὰ χυθῇ. Δὲν πρέπει μόνον οἱ ἱεροκλήρυκες νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἀναγνώσωνται τὰς Ἀγίας Γραφὰς εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ἡμῶν νὰ ὑπάρχουν ἄρκετοὶ μορφωμένοι, ἱκανοὶ νὰ ἀνέρχονται μέχρι τῆς πηγῆς.

Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ψυχὴ, οὔτε οὐρανὸς, οὔτε ἄδης, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν σχολεῖα διὰ τὰ γήινα πράγματα, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων. Ἐντρέπομαι διὰ τοὺς χριστιανούς μου, ὅταν τοὺς ἀκούω νὰ λέγουν : «Ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι καλὴ διὰ τοὺς κληρικοὺς, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀναγκαία διὰ τοὺς λαϊκοὺς».

Αὐτὸ δικαιολογεῖ τελείως τὴν προσβλητικὴν ἐπωνυμίαν, τὴν ὁποῖαν οἱ ἄλλοι λαοὶ ἐπιρρίπτουν κατὰ τῶν Γερμανῶν : «Πῶς ! θὰ εἶναι ἀδιάφορον, ὁ πρίγκιψ, ὁ κύριος, ὁ σύμβουλος, ὁ ὑπάλληλος νὰ εἶναι ἀγράμματος ἢ μορφωμένος, ἱκανὸς νὰ ἐκπληρώσῃ χριστιανικῶς τὰ καθήκοντα τῆς ὑπηρεσίας του ; Ἐννοεῖτε καλῶς ὅτι μᾶς χρειάζονται εἰς ὅλους τοὺς τόπους σχολεῖα διὰ τὰ ἄρρενα καὶ τὰ θήλεα, διὰ νὰ γίνῃ ὁ μὲν ἀνὴρ ἱκανὸς νὰ ἐξασκήσῃ ἐπιτηδεῖως τὸ ἐπάγγελμα του, ἡ δὲ γυνὴ ἀξία νὰ διευθύνῃ τὸν οἶκον τῆς καὶ νὰ ἀναθρέψῃ χριστιανικῶς τὰ τέκνα τῆς. Καὶ ἀρμύζει εἰς Σᾶς, κύριοι, νὰ ἀναλάβητε τὸ ἔργον εἰς χεῖρας σας, διότι, ἐὰν ἀφίσωμεν τὴν φροντίδα εἰς τοὺς γονεῖς, θὰ καταστραφῶμεν προτοῦ κατορθωθῇ τὸ πρᾶγμα. Καὶ ἂς μὴ φέρουν τὴν ἀντίρρῃσιν, ὅτι μᾶς λείπει ὁ χρόνος, διὰ νὰ ἐκπαιδεύσωμεν τὰ τέκνα. Εὐρίσκομεν τουναντίον πολὺν χρόνον, διὰ νὰ τὰ μάθωμεν νὰ χορεύουν καὶ νὰ παίζουν τὰ χαρτιά. Ἐὰν εἶχον τέκνα καὶ μέσα διὰ νὰ τὰ ἀναθρέψω, θὰ ἐπεθύμουν νὰ μάθουν ὅχι μόνον τὰς γλώσσας καὶ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν μουσικὴν καὶ τὰ μαθηματικά. Δὲν δύναμαι δὲ νὰ ἐνθυμηθῶ χωρὶς νὰ ἀναστενάξω ὅχι μόνον τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαϊότητος, ἀλλὰ καὶ τὰ συγγράμματα τῶν βαρβάρων σοφιστῶν, διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὁποίων τόσον χρόνον ἀπώλεσα καὶ τόσῃν ἠθικὴν βλάβην τῆς ψυχῆς μου ὑπέστην. Ὡστε σήμερον ἀκόμη δοκιμάζω

μέγαν κόπον νὰ ἀπαλλάξω τὴν μνήμην μου ἀπὸ τὰς κηλίδας τῆς ἀναγνώσεως ταύτης.

Βεβαίως δὲν θέλω σχολεῖα ὅμοια πρὸς τὰ παλαιά, ὅπου τὸ παιδίον ἔχανε περισσότερον ἀπὸ εἴκοσιν ἔτη νὰ ἀποστηθίσῃ τὴν γραμματικὴν τοῦ *Donat* καὶ τοὺς ἀνυποφόρους στίχους τοῦ Ἀλεξάνδρου, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ γίνῃ ἱκανὸς οὔτε διὰ τὸ παιγνίδιον τῆς σφαίρας (*jeu de paume*). Ζῶμεν εἰς εὐτυχεστέρους χρόνους.

Ζητῶ, ὅπως τὸ παιδίον φοιτᾷ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦλάχιστον μίαν ἢ δύο ὥρας καθ' ἑκάστην καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν νὰ πάρωμεν τοὺς ἱκανωτέρους, διὰ νὰ κάμωμεν διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔχομεν φθαρῇ εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν διαφθοράν. Ἐπὶ ἄρκετὰ μακρὸν χρόνον ὑπῆρξαμεν οἱ ἀνόητοι Γερμανοί. Εἶναι καιρὸς νὰ τεθῶμεν εἰς τὸ ἔργον. Πρέπει ἐκ τῆς χρήσεως τῆς νοήσεως νὰ ἀποδείξωμεν εἰς τὸν Θεὸν ὅτι εἴμεθα εὐγνώμονες διὰ τὰς εὐεργεσίας Του.

Τὰ κοράσια ἐπίσης ἔχουν ἄρκετὸν χρόνον, ὥστε νὰ ἀπαιτῇ κανεὶς ἀπὸ αὐτὰ νὰ φοιτοῦν καθ' ἑκάστην μόνον μίαν ὥραν εἰς τὸ σχολεῖον. Χρησιμοποιοῦν πολὺ χειρότερον τὸν χρόνον των, ὅταν περνοῦν πολλὰς ὥρας νὰ χορεύουν, νὰ ὀδηγοῦν κυκλικὸν χορὸν καὶ νὰ κάμνουν βοστρύχους.

Ἐκ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης καὶ ἐξ ἄλλων συγγραφῶν τοῦ Λουθήρου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ συμπεραίνομεν τὰ ἑξῆς.

Ἄν εἶναι ὑπερβολικὸν νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸν ἰδρυτὴν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐν τούτοις πολλὰς διατάξεις αὐτοῦ ἀναγινώσκομεν εἰς τὰ συγγράμματά του. Πρῶτον τὴν *γενικὴν ἐκπαίδευσιν* μὲ βάσιν τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν. Δεύτερον τὴν *ὑποχρέωσιν τῆς πολιτείας*, ὅπως συντηρῇ σχολεῖα διὰ τὸν λαόν. Ἡ πρότασις αὕτη ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῆς νέας καταστάσεως, ὅπως ἐδημιουργήθῃ ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀφ' οὗ μέχρι τότε τὰ πλεῖστα τῶν σχολείων συνετηροῦντο ὑπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τώρα ἔλλειπει τοιαύτης ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦτο.

Ἡ τρίτη διάταξις εἶναι τὸ *ὑποχρεωτικὸν* τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τέλος ἡ τετάρτη, ἡ *διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης*, διὰ τὴν ὁποίαν μάλιστα συνέταξε τὸ πρῶτον ἀναγνωσματοάριον. Ζητεῖ σχολεῖα διὰ τὰ *ἄρρενα* καὶ τὰ *θῆλεα* χωριστὰ καὶ τέλος

τὴν μουσικὴν καὶ τὰς ἀσκήσεις τοῦ σώματος ὡς νέον μάθημα.

Αἱ διατάξεις αὗται, αἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὰς βάσεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ἀρκοῦν, διὰ νὰ πεισθῶμεν ὅτι, ἂν ὁ Λούθηρος δὲν ἐφαντάσθη τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον ὅπως ἀργότερον ὁ Κομμένιος, δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρόδρομος αὐτοῦ. Κυρίως ὅμως ὁ Λούθηρος καὶ οἱ φίλοι του ὑπεστήριξαν τὰ λεγόμενα Λατινικὰ Σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν βάσιν τὴν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς καὶ ἑλληνικῆς. Δι' αὐτῶν ἐξήχουν νὰ ἐπιτύχουν ὅλοι οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ πλέον μορφωμένοι χριστιανοὶ νὰ γνωρίζουν τὴν λατινικὴν, ἑλληνικὴν καὶ ἑβραϊκὴν, διὰ νὰ ἀναγινώσκουν τὴν Ἀγίαν Γραφὴν ἀπὸ τὰς πηγάς. Πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων συνίστα «νὰ κρατοῦν τοὺς ἀρίστους μαθητὰς καὶ μαθητρίας καὶ νὰ τοὺς δίδουν βιβλία καὶ ἰδιαίτε-
ρους καθηγητὰς πρὸς περαιτέρω ἐκπαίδευσιν.

Διὰ τοὺς διδασκάλους εἶχε μεγάλην ιδέαν. «Εὐσεβῇ καὶ ἐπιμελῇ διδάσκαλον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαινέσωμεν ἀρκετά, οὔτε τὰ τὸν πληρώσωμεν μὲ ἀρκετὰ χρήματα».

Ἐν γένει ὅμως ὁ Λούθηρος εἰς τὴν πραγματικὴν σχολικὴν ζωὴν ὀλιγώτερον ἡσχολήθη σχετικῶς πρὸς τὸν φίλον του Μελάγχθωνα, ὁ ὁποῖος ἀποκλειστικῶς ἐνδιέτριψεν εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδεῶν τῆς μεταρρυθμίσεως.

2. Μελάγχθων (1497—1560).

Ὁ Φίλιππος Μελάγχθων ὑπῆρξεν ὁ σύμβουλος καὶ βοηθὸς τοῦ Λουθήρου καὶ ἀπετέλεσε τὸν ἰσχυρὸν κρῖνον διὰ τοῦ ὁποίου συνεδέθη ἡ μεταρρυθμισις μετὰ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἐτέθη ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν ὑψηροσίαν τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τἀνάπαλιν. Ἐγεννήθη εἰς Bretten τῆς Βάδης, καὶ ἦτο υἱὸς ὀπλοποιοῦ. Μετὰ σπουδὰς καλὰς διωρίσθη εἰς ἡλικίαν 20 ἐτῶν καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βυττεμβέργης. Αἱ παραδόσεις του περιελάμβανον πολλὰς ἐπιστήμας. Κατὰ πρῶτον ἐδίδασκε τοὺς Ἑλλήνας καὶ Λατίνους κλασικοὺς συγ-

γραφείς. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἶχεν ἰδιαιτέραν προτίμησιν καὶ πολλὰς γνώσεις. Ἐπειτα ἐδίδασκε Διαλεκτικὴν, Ρητορικὴν, Ἱστορίαν, Φυσικὴν, Ἠθικὴν καὶ Δογματικὴν. Παρὰ τὰς ταραχὰς ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων ὁ Μελάγχθων εἶχε πολυπληθεῖς ἀκροατήριον, εἰησίως 1000 φοιτητάς, καταγομένους ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης.

Φρονῶν ὅτι ἡ νέα πίστις δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ χωρὶς τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἐπέδότη μετὰ ζήλου εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, στραφεὶς πρῶτον πρὸς τὴν ἀνωτάτην τὴν πανεπιστημιακὴν. Εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον τοῦ ζητεῖ τὴν μεταρρύθμισιν τῶν πανεπιστημίων καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ σχολαστικισμοῦ. Τὸ πρόγραμμά του διὰ τὰ πανεπιστήμια περιλαμβάνει καὶ λεπτομερῆ διδασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστημονικῆς σπουδῆς κατὰ τὸν Μελάγχθωνα εἶναι «ἡ εὐγλωττία εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν.» Διὰ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας τοῦ ἐμόρφωσεν πλῆθος νεαρῶν σπουδαστῶν, οἱ ὅποιοι βραδύτερον ἐγίναν καθηγηταὶ εἰς τὰ σχολεῖα. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ ἦσαν οἱ ὡς παιδαγωγοὶ δράσαντες Trotzendorf, Wolf καὶ ἄλλοι. Καὶ τὰ ἄλλα πανεπιστήμια ἐζήτουν ἀπὸ τὸν Μελάγχθωνα συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν των, προσέτι δὲ καὶ καθηγητάς. Καὶ νέα δὲ πανεπιστήμια ἰδρύθησαν κατὰ προτροπὴν τοῦ Μελάγχθονος.

Ὅχι μόνον διὰ τὴν ἀνωτάτην ἐκπαίδευσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μέσην ἐφρόντισεν ὁ Μελάγχθων. Τὰ διὰ τὸ πανεπιστήμιον παρασκευαστικά σχολεῖα, τὰ λεγόμενα *λατινικὰ* σχολεῖα, ἦσαν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Τὴν διοργάνωσιν αὐτῶν ἐπεχείρησεν ὁ Μελάγχθων. Εἰς τὸ βιβλίον «Καθοδηγίαι τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν Σαξωνικῶν σχολείων» πραγματεύεται περὶ τοῦ προγράμματος τῶν σχολείων τούτων.

Τὸ λατινικὸν σχολεῖον κατὰ τὸν Μελάγχθωνα ἔχει τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν θὰ διδασθοῦν ἀνάγνωσιν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κατηχήσεως τοῦ Λουθήρου. Κατόπιν θὰ ἀρχίσῃ ἡ διδασκαλία τῆς λατινικῆς διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς γραμματικῆς τοῦ

Donat. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν διδάσκονται γραμματικὴν μὲ ἀνάγνωσιν τῶν εὐκόλων Λατίνων συγγραφέων, τοῦ Αἰσώπου, τοῦ *Terenz* (Τερεντίου) καὶ μέρος ἐκ τῶν διαλόγων τοῦ Ἑράσμου· ἐπίσης διδάσκονται μουσικὴν καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν.

Εἰς τὴν τρίτην τάξιν γίνεται συμπλήρωσις τῆς λατινικῆς γραμματικῆς καὶ ἡ ἀνάγνωσις δυσκολωτέρων ρωμαίων συγγραφέων. Ἐπίσης διδάσκεται ἡ μετρικὴ, ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ρητορικὴ, καὶ ἐπιβάλλεται συνεχὴς ἀσκήσις εἰς τὴν μουσικὴν καὶ εἰς τὴν προφορικὴν ὁμιλίαν τῆς λατινικῆς.

Ὁ Μελάγχθων διεκρίθη καὶ ὡς ἀκάματος συγγραφεὺς πολλῶν βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑξῆς: 1. Γραμματικὴ καὶ συντακτικὸν τῆς λατινικῆς γλώσσης. 2. Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς. 3. Χρηστομάθεια ἑλληνική. 4. Σχόλια ἐπὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν κλασικῶν συγγραφέων. Τὰ βιβλία ταῦτα ἦσαν περιζήτητα μέχρι τοῦ 1750 μ. Χρ. Ἐκτὸς τούτων ἐδημοσίευσεν βιβλία «περὶ ρητορικῆς, φυσικῶν, ἠθικῆς, ἀνθρωπολογίας καὶ δογματικῆς». Εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν γράφει περὶ τῆς ἀνατομίας ὡς θεμελίου τῆς ψυχολογίας.

Ὁ Μελάγχθων διὰ τὴν δρᾶσιν του ταύτην ὠνομάσθη *Καθηγητῆς* (Παιδαγωγός) τῆς Γερμανίας (*Praeceptor Germaniae*).

Πλὴν τοῦ τύπου τούτου τῶν λατινικῶν σχολείων ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα μὲ 6 τάξεις, τὰ Γυμνάσια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδιδάσκοντο τρεῖς γλώσσαι: ἡ λατινικὴ, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἑβραϊκὴ. Τὰ Γυμνάσια εἶχον καὶ 9 τάξεις, περιλαμβάνοντα καὶ τὰ στοιχειώδη σχολεῖα.

3. Ὁργανισμὸς τῶν Σχολείων εἰς τὰς χώρας τῶν διαμαρτυρομένων.

Πλὴν τοῦ ὁργανισμοῦ διὰ τὴν ἵδρυσιν λατινικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐπραγματοποιήθησαν ἀληθεῖς σχολικοὶ ὁργανισμοί,

περιλαμβάνοντες σχολεῖα ὅλων τῶν ἡλικιῶν. Θὰ ἀναφέρωμεν τὴν *Σχολικὴν νομοθεσίαν* τῆς Βυττεμβέργης, συνταχθεῖσαν ὑπὸ Ἰωάννου *Brenz*. Κατ' αὐτὴν συνιστᾶται ἡ ἵδρυσις τῶν ἐξῆς σχολείων :

1. Γερμανικὰ σχολεῖα εἰς τὰ χωρία διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς καὶ τῆς κατηχήσεως.

2. Λατινικὰ σχολεῖα μὲ 5 τάξεις διὰ τὰς πόλεις καὶ τὰ μεγάλα χωρία, ὅπως διδάσκεται μόνον ἡ λατινικὴ.

3. Σχολεῖα Μονῶν διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ μέλλοντας θεολόγους.

4. Παιδαγωγεῖα διὰ τοὺς λαϊκοὺς ὡς συνέχεια τῶν λατινικῶν σχολείων.

5. Τὰ Πανεπιστήμια.

Κατὰ τὸν ὀργανισμόν τοῦτον ἐκανονίσθησαν τὰ σχολεῖα καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς Γερμανίας.

Τὰ Γυμνάσια δὲν εἶχον μίαν ὀνομασίαν. Ἐκαλοῦντο : Ἀκαδημαίαι, Λύκεια, Γυμνάσια, Ἀθήναια, Παιδαγωγεῖα. Περιελάμβανον 6, 9, ἢ καὶ 10 τάξεις.

Τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων τούτων περιεῖχε τὴν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς μέχρι τελείας ἐκμαθήσεως, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς ἀπόκτησιν εὐγλωττίας εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ διδασκαλία αὐτῆς ἐγίνετο μέσον πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς νέας πίστεως. Εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις ἐδιδάσκοντο τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἑβραϊκά. Ἀραιὰ-ἀραιὰ ἐδιδάσκοντο καὶ ὀλίγαι ἐκ τῶν φυσικῶν γνώσεων. Ἡ παιδονομία ἦτο αὐστηρά, βάρβαρος καὶ ἄδικος. Διακοπαὶ μαθημάτων δὲν ἐγίνοντο. Δημόσιαι ἐξετάσεις καὶ διανομὴ δώρων καὶ δραματικαὶ παραστάσεις ἐγίνοντο κατὰ τὰς ἐορτάς. Ἡ θέσις τῶν διδασκάλων ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κακὴ, πολλοὶ ἐπληρώνοντο κακῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἦσαν θεολόγοι. Ἐπετηρεῖτο αὐστηρῶς ἡ θρησκευτικὴ των πίστις, ἂν εἶναι σύμφωνος πρὸς ὠρισμένον δόγμα. Συχνὰ ἐγίνοντο ἔριδες καὶ ἀπολύσεις καθηγητῶν ἔνεκα θρησκευτικῶν λόγων. Ἀλλὰ κυρίως ἐδημιουργεῖτο χάσμα μεταξὺ τῶν μορφωμένων καὶ τοῦ λαοῦ. Οἱ πρῶτοι ἐχρησιμοποιοῦν τὴν λατινικὴν,

οἱ τελευταῖοι τὴν γερμανικὴν. Ἡ γλῶσσα τῶν συγγραφέων, τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν δικαστηρίων ἦτο ἡ λατινικὴ.

Διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὀλίγον ἐφρόντισαν ἐν ἀρχῇ οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἰδρύθησαν σχολεῖα τινὰ στοιχειώδη ἀλλ' ὑπέφεραν ἄλλοτε ἀπὸ ἔλλειψιν διδασκάλων καὶ ἄλλοτε ἀπὸ κακοὺς διδασκάλους. Ὡς τοιοῦτοι διωρίζοντο πρῶην στρατιῶται, ἐργάται, χειρῶνακτες καὶ ἄλλοι ἀποτύχοντες εἰς τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα. Εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα ἐδιδάσκοντο ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τὸ ἀναγνωσματολόγιον τοῦ Λουθήρου, τὴν κατήχησιν τοῦ ἰδίου καὶ ὀλίγην μουσικὴν.

Γυμνάσια τινὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤκμασαν, διότι προΐσταντο αὐτῶν ἑξαιρετικὸς τις ἀνὴρ. Τοιοῦτον ἦτο τὸ Γυμνάσιον εἰς τὴν Σίλεσίαν (*Golberg*), εἰς τὸ ὁποῖον διευθυντὴς ἦτο ὁ *Trotzendorf*, (1490—1556), μαθητὴς τοῦ Μελάγχθονος. Τὸ γυμνάσιον τοῦτο εἶχεν 6 τάξεις. Ἡ λατινικὴ ἦτο ἡ μόνη διδασκομένη γλῶσσα, ἀπηγορεύετο δὲ εἰς τοὺς καθηγητὰς καὶ μαθητὰς νὰ ὁμιλοῦν ἄλλην γλῶσσαν. Τὸ σχολεῖον ὅμως τοῦτο διεκρίθη κυρίως διὰ τὴν εἰσαγωγὴν συστήματός τινος παιδονομίας, τὸ ὁποῖον σήμερον ὀνομάζομεν **αὐτοδιοίκησιν ἢ σχολικὰς κοινότητας**. Τότε ὁ *Trotzendorf* τὴν ὠνόμασε **σχολικὴν δημοκρατίαν**, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ κάμῃ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ρωμαϊκῆς. Κατὰ μῆνα ἐξελέγετο μεταξὺ τῶν μαθητῶν δικαστήριον (σύγκλητος) ἐνώπιον τοῦ ὁποίου παρουσάζοντο οἱ πταίσαντες μαθηταί, ἵνα ἀπολογηθοῦν λατινιστί. Ὁ *Trotzendorf* ὡς διαρκὴς δικιτάτωρ εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἐγκρίσεως ἢ μὴ τῆς ἀποφάσεως. Ἐκάστη τάξις ἐξέλεγε ἐπίσης κατὰ μῆνα τοὺς **ἐπιτηρητὰς, τοὺς οἰκονόμους** διὰ τὴν οἰκίαν, διότι οἱ μαθηταὶ ἦσαν οἰκότροφοι, τοὺς **ἐφόρους** διὰ τὴν τράπεζαν καὶ **τοὺς ταμίαις** διὰ τὴν τάξιν. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μετεχειρίζετο τὸν διάλογον. Διὰ τὴν γραμματικὴν εἶχε τὸ ἀπόφθεγμα «ὀλίγοι κανόνες καὶ βραχεῖς, παραδείγματα σαφεῖ καὶ πρακτικὰ ἄσκησις μακρὰ καὶ συνεχὴς».

Ὁ ζῶν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ *Trotzendorf* ἐνόμιζεν ὅτι ζῇ

εἰς τὸ ἀρχαῖον *Latium*. Ἡ διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν καθὼς καὶ τῆς ἱστορίας παρημελεῖτο.

Κατὰ συμβουλὴν τοῦ Λουθήρου ὁ *Trotzendorf* ἐλάμβανε τοὺς ἀρίστους τῶν μαθητῶν, διὰ νὰ τοὺς μορφώσῃ ὡς διδασκάλους.

Ἄλλο γυμνάσιον διακριθὲν ἦτο τὸ τοῦ Στρασβούργου, ὅπου ἦτο διευθυντὴς ὁ *Sturm* (1507—1589). Τοῦτο διεκρίθη διὰ τὴν καλυτέραν ὁργάνωσίν του. Τὸ γυμνάσιόν του εἶχε 9 τάξεις καὶ παρελάμβανε μαθητὰς ἡλικίας 6 ἐτῶν. Μετὰ τὸ πέρασ τοῦ γυμνασίου ὁ μαθητὴς ἀντὶ νὰ μεταβῇ εἰς πανεπιστήμιον ἤκουόθαι τὴν Ἀκαδημίαν, τὴν ὁποίαν μετὰ τοῦ γυμνασίου διηθύνεν ὁ *Sturm*. Δι' ἐκάστην τάξιν καθώρισεν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα διδασκαλίας. Ἡ πειθαρχία δὲν εἶχε τὴν τραχύτητα τῶν ἄλλων σχολείων, ἦτο ὅμως πάντοτε αὐστηρά. Γλῶσσα ἦτο ἡ λατινικὴ, ὡς γλῶσσα προφορικὴ καὶ τῆς διδασκαλίας. Ἐπίσης ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἑβραϊκὴ. Αἱ ἐπισιτῆμαι ὅμως δὲν εἶχον καμμίαν σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸ πρόγραμμα. **Σοφία** καὶ **ἐνγλωττία** ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς μορφώσεως. Τὸ γυμνάσιον τοῦ *Sturm* ἀπέκτησε μεγάλην φήμην.

Ἐπίσης τὸ γυμνάσιον τοῦ *Neander* καὶ *Wolf* διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Αὕτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν σχολείων εἰς τὰς χώρας, ὅπου ἐπεκράτησεν ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις.

4. Καθολικισμὸς καὶ ἀνθρωπισμὸς

Ἡ παπικὴ Ἐκκλησία ὡς πρὸς μὲν τὸν ἀνθρωπισμὸν ἔλαβε φιλικὴν στάσιν καὶ ἐνεκολπώθη αὐτὸν ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ἄλλου σκοποῦ. Ἀπέναντι ὅμως τῆς διαδόσεως τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἔλαβε τελείως ἐχθρικὴν στάσιν καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἀντιδράσῃ κα' αὐτῆς, ὅπως διατηρήσῃ τοὺς καθολικοὺς εἰς τὴν πίστιν των καὶ τὴν ὑποταγὴν των εἰς τὸν Πάπαν. Ὡς

μέσον πρὸς τοιαύτην ἀντίδρασιν ἐθεώρησε τὸ *κήρυγμα* τὴν *ἐξομολόγησιν* καὶ τὴν *ἐκπαίδευσιν*. Καὶ περὶ μὲν τῶν δύο πρώτων ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς δὲν ἐνδιαφέρεται. Τὸ ἄλλο ὅμως πῶς δηλ. ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἐκπαίδευσιν ἀποτελεῖ σπουδαῖον θέμα τῆς παρούσης ἱστορίας. Ἡ παπικὴ Ἐκκλησία, καθὼς γνωρίζομεν εἶχεν εἰς τοὺς προηγουμένους αἰῶνας ἰδρύσει σχολεῖα μονῶν διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν *Pueri Oblati* καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ πανεπιστήμια. Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὰ σχολεῖα ταῦτα μετεργυθμίσθησαν συμφώνως πρὸς τὰς νέας ἀνθρωπιστικὰς ἰδέας. Ἀλλὰ πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πίστεως τὰ σχολεῖα ταῦτα δὲν ἤρχουν καὶ ἦσαν ὅλως διόλου ἀκατάλληλα, ὥς προωρισμένα κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς μόρφωσιν κληρικῶν. Τὰ νέα σχολεῖα ἀνέλαβον νὰ ἰδρύσουν τάγματα μοναχῶν, ἀληθινοὶ στρατιῶται τοῦ Καθολισμοῦ. Τὰ περισσότερα νέα σχολεῖα ἵδρυσεν τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν.

Τὸ τάγμα τοῦτο ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου *Loyola* τῷ 1540 πρὸς καταπολέμησιν τῆς θρησκευτικῆς μεταργυθμίσεως διὰ τῶν μέσων, τὰ ὅποια εἴπομεν. Τὸ τάγμα ἀληθῶς ἤσκησε μυστηριώδη ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ψυχῶν.

Εἰς τὸ καταστατικὸν τοῦ τάγματος περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἵδρυσις σχολείων, τὸ δὲ πρόγραμμα σπουδῶν (*Ratio Studiorum*) κανονίζει ἐν λεπτομερείᾳ τὰ τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων τούτων.

Τὰ σχολεῖα ταῦτα ὠνομάσθησαν *Κολλέγια* καὶ ἦσαν ἀντίστοιχα πρὸς τὰ γυμνάσια τῶν διαμαρτυρομένων. Παρελάμβανον μαθητὰς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρετηρήθη καὶ εἰς τοὺς πρώτους ἀνθρωπιστάς, οἱ ὅποιοι τὴν προσοχὴν των πρῶτον ἔστρεψαν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως. Ἀλλὰ διὰ τὸν καθολικισμὸν ἡ παραμέλησις τῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ ἔγεινε σκοπίμως καὶ συνεχῶς. Δὲν ἐφρόντισαν διὰ τὸν λαόν, νομίζοντες ὅτι ἤρκει δι' αὐτὸν τὸ κήρυγμα καὶ ἡ ἐξομολόγησις πρὸς συγκράτησιν τῆς πίστεώς του. Διὰ τὸν λαὸν ἡ ἐκπαίδευσις ἐθεω-

ρεῖτο ὄπλον ἐπικίνδυνον. Εἰς τὸ καταστατικὸν τοῦ τάγματος τοῦ 1559 εὐρίσκεται ἡ ἐξῆς παράγραφος:

»Κανεῖς ἀπὸ τοῦς ὑπηρέτας τοῦ τάγματος δὲν πρέπει γνωρίζῃ νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ Καὶ ἂν γνωρίζῃ κἄτι, δὲν θὰ τὸν διδάξουν περὶ σσότερα ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἀρχηγοῦ ἡμῶν. Εἰς αὐτὸν ἀρκεῖ νὰ ὑπηρετῇ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀπλότῃ καὶ ταπεινότητι».

Τὰ ἰδρυθέντα νέα σχολεῖα ἦσαν δύο εἰδῶν, Κολλέγια μὲ 5 τάξεις καὶ Πανεπιστήμια μὲ τρία ἔτη φοιτήσεως διὰ τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν καὶ τέσσαρα διὰ τὴν θεολογικὴν.

Βάσις τῆς διδασκαλίας εἰς τὰ Κολλέγια ἦτο ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία. «Ἡ θρησκεία (γράφει τὸ Ratio) πρέπει νὰ εἶναι ἡ βάσις καὶ ἡ κορυφή, τὸ κέντρον καὶ ἡ ψυχὴ ὅλης τῆς ἀγωγῆς». Το πρόγραμμα τῆς ὕλης περιελάμβανε περίπου ὅσα καὶ τὸ γυμνάσιον τοῦ Sturm, μόνον ἦτο πλέον συμπεπυκνωμένον διότι ἐξετείνετο εἰς 6 ἔτη καὶ ὄχι εἰς 9 ὅπως τοῦ Sturm. Εἰς τὸ πρῶτον ἔτος ἐδιδάσκετο ἡ ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ τῆς λατινικῆς καὶ ἡ κατήχησις. Τὴν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς γραμματικῆς ἐξηκολούθουν καὶ εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις. Ἐνεκα τούτου αἱ τρεῖς πρῶται τάξεις ὠνομάζοντο «Τάξεις τῆς γραμματικῆς». Αἱ δύο ἀνώτεραι «τάξεις τῆς ρητορικῆς». Εἰς ταύτας περιλαμβάνοντο καὶ ὀλίγα μαθηματικὰ καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὐδεμίᾳ διδασκαλίᾳ τῆς ἱστορίας ἐγίνετο καὶ μάλιστα αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ ἱστορία ἐθεωρεῖτο ἐπιβλαβής. Τὰ διδασκόμενα κείμενα ἦσαν περικεκομμένα κατὰ τὰ ἐπιλήψιμα δι' αὐτοὺς μέρη. Διδασκαλία μαθηματικῶν καὶ φυσιογνωστικῶν σχεδὸν δὲν ἐγίνετο.

Διὰ τὴν παιδονομίαν ἐχρησιμοποιοῦν εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν ἀμιλλαν, μάλιστα ἔκαμνον κατάχρησιν αὐτῆς, ὥστε νὰ καταντήσῃ εἰς ματαιοδοξίαν καὶ ἐγωϊσμόν. Εἶχον κοθιερώσῃ σύστημα ἀμοιβῶν, ἐπίσημον ἀπονομὴν βραβείων, σταυρῶν, ταινιῶν, μεταλλίων, σημάτων. Ὑπῆρχε θέσις τιμητικὴ καὶ θέσις μὴ τιμητικὴ. Πίνακες ἀνηρτῶντο μὲ τὰ ὀνόματα τῶν διακριθέντων μαθητῶν κτλ.

Εἶχον ἐπίσης διὰ τὴν εὐταξίαν διορίσει ἱεραρχίαν ἀξιωμαίων.

Ἡ ἐπιτήρησις ἐγένετο ὑπὸ τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν. Ὁ ἀμοιβαῖος ἑλεγχος τῶν μαθητῶν καὶ ἡ κατασκοπεῖα ἦσαν συστηματικῶς διωργανωμένα. Μαθητῆς ἐσυγχωρεῖτο διὰ τὸ σφάλμα του ἐὰν ἀνεκάλυπτεν ἄλλον σφαλλόμενον. Προσεπάθησαν νὰ δικαιολογήσουν τὸ ἀντιπαιδαγωγικὸν τοῦτο μέσον μὲ τὸ περίφημον ἀπόφθεγμα: «Ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ παιδονομία εἰς τὰ Κολλέγια ἦτο πολὺ ἡπιωτέρα σχετικῶς μὲ τὴν εἰς τὰ ἄλλα σχολεῖα. Σωματικὴν ποινὴν οὐδέποτε ἐπέβαλλεν ὁ ἴδιος καθηγητῆς, ἀλλ' ὑπηρετῆς εἰδικὸς πρὸς τοῦτο. Σπανίως ὅμως ἔπραττε τοῦτο.

Τὰ οἰκήματα τῶν σχολείων τῶν ἦσαν ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως ἀνώτερα τῶν σχολείων τῶν διαμαρτυρομένων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ περισσότεροι μαθηταὶ ἦσαν ἐσωτερικοί, κλεισμένοι μέσα, ἐφρόντιζον διὰ διαφόρων ἐορτῶν, πανηγύρεων, παραστάσεων, ἀπαγγελιῶν κλπ., νὰ καταστήσουν εὐχάριστον τὴν ἐν αὐτοῖς διαμονήν.

Τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς ἐν γένει καθωδηγεῖτο ὑπὸ τοῦ σκοποῦ· τῆς ἰδρύσεως τῶν τοιούτων σχολείων. «Ἡ μόρφωσις πιστῶν ὁπαδῶν τοῦ Πάπα» κατεῖχε τὴν συνείδησιν τῶν καθηγητῶν εἰς τὰ ἰδρύματα ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία τῶν ἀπετείνετο μᾶλλον εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν φαντασίαν, παρὰ εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν νόησιν. Δὲν εἰσῆρχοντο κατὰ τὴν ἐρμηνεῖαν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν συγγραφῶν ἀρκούμενοι εἰς τὴν μορφήν. Τὰ σχολεῖα τῶν ταῦτα ἐχρησίμευον καὶ ὥς κέντρα προσηλυτισμοῦ.

Τὰ Κολλέγια ἐπληθύνθησαν ταχέως. Τῷ 1600 ἐλειτούργησαν 300, τῷ 1710 ἡῤῥήθησαν εἰς 612.

Τὰ σχολεῖα ταῦτα μεταρρυθμισθέντα μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης, τῆς ἱστορίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν ὑφίστανται μέχρι σήμερον λειτουργοῦντα δι' ἄρρενα καὶ θήλεα.

Ἀλλ' ὥς ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ἀνθρωπιστικὴν καὶ ἐθνικὴν μόρφωσιν κατεδιώχθησαν ἀπὸ διάφορα Κράτη τῆς Εὐρώπης.

Τὸ ἔτος 1848 ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Ἑλβετίας.

Τῷ 1872 ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Γερμανίας.

Καὶ τῷ 1880 ἐκ τῆς Γαλλίας.

Εἰς τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἐσπούδασαν μεγάλοι ἄνδρες: ὁ *Conde*, ὁ *Bussuet*, ὁ *Καρτέσιος*, ὁ *Montesquieu*, ὁ *Μολιέρος*, ὁ *Βολταῖρος*, ὁ *Ρενάν*.

Κρίνοντας ταῦτα παρατηροῦμεν, ὅτι, μολονότι ἤγοντο ὑπὸ στενῶν καὶ ἐκτὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως κειμένων σκοπῶν, ἐν τούτοις διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς ἐλλείψεως σχολείων συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀνωτέρας τάξεως.

Δι' ἡμᾶς ὅμως τοὺς Ἕλληνας σήμερον τὰ σχολεῖα ταῦτα εἶναι ἐπιβλαβέστατα. Διὰ τοῦτο συνιστῶμεν τὴν μὴ φοίτησιν εἰς αὐτὰ τῶν Ἑλληνοπαίδων. Ὅσονδήποτε μεγαλοπρεπῆ καὶ πλούσια μέσα διδασκαλίας καὶ ἂν μεταχειρίζονται, ὅσον καὶ ἂν προσλαμβάνουν Ἕλληνας καθηγητάς, ἐξακολουθεῖ νὰ πνέῃ ἐντὸς αὐτῶν τὸ *ἀνελεύθερον παπικὸν πνεῦμα*, ἀντίθετον πρὸς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν καὶ πρὸς τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη. Τὸ πνεῦμα δὲ αὐτὸ δίδει τὸν χρωματισμὸν καὶ εἰς τὰ μέσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4^{ΟΝ}

ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ

(17ος αἰών)

1. Ἐννοια αὐτοῦ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ ἀνθρωπισμὸς ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ. Ἡ παρακμὴ ἤρχισεν ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια. Αἰτίαι τῆς παρακμῆς αὐτῆς εἶναι πολλάι, ἐξ ὧν θὰ ἀναφέρωμέν τινας. Ἐν πρώτοις ἐκάστη χώρα με ὠρισμένην θρησκευτικὴν αἵρεσιν ἐφρόντιζε νὰ ἔχῃ ἰδιαίτερον πανεπιστήμιον. Ἡ ἐκλογὴ τῶν καθηγητῶν ἐξηρτάτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των. Ἡ Θεολογικὴ σχολὴ κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν. Θρησκευτικαὶ ἔριδες συχνὰ ἐγίνοντο. Ἀλλὰ καὶ ὁ βίος τῶν φοιτητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχεν ἐκτραπῇ. Ἡ μέθη ἢ αἰσχροβιότης καὶ ἄλλαι ἀταξίαι τόσον εἶχον ἀυξηθῇ, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ διατηρηθῇ κόρη ἀγνὴ εἰς πόλιν ὅπου ὑπῆρχε πανεπιστήμιον. Ἡ δὲ συνήθεια τῆς μονομαχίας ἄνευ σοβαροῦ λόγου παρεκώλυε καὶ τὴν ἐπέμβασιν τῶν δικαστηρίων.

Εἰς τὰ πανεπιστήμια καὶ εἰς τὰ γυμνάσια ἢ κολλέγια ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐγίνετο μονομερῶς χάριν τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ὅφους Ἡ λεκτικὴ μορφή, ἡ εὐγλωττία ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας, τὸ δὲ πραγματικὸν περιεχόμενον ἡμελεῖτο. Ἡ τάσις αὕτη ὠνομάσθη *Verbalismus*. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις τοῦ πραγματικοῦ κόσμου δὲν εἶχε καμμίαν θέσιν εἰς τὰ προγράμματα, ὅπου δὲ ὑπῆρχεν, ἡντλεῖτο οὐχὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἐζητεῖτο δὲ

μᾶλλον ἢ μόρφωσις τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης ἐπὶ βλάβῃ τῆς κρίσεως.

Ἡ ἀποκλειστικὴ χρῆσις τῆς λατινικῆς, νεκρᾶς γλώσσης, παρεῖχε μεγάλας δυσκολίας πρὸς ἐκμάθησιν αὐτῆς, ἐδημιούργησε δὲ χάσμα μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν μορφωμένων, μεταξὺ τῆς πραγματικῆς ζωῆς καὶ τῆς σχολικῆς. Ἡ παραμέλησις τῆς μητρικῆς γλώσσης ἄφινεν ἀνεκμετάλλευτον μέσον πρὸς μόρφωσιν τοῦ λαοῦ. Ἐναντίον αὐτῶν τῶν τάσεων ἤρχισε νὰ γεννᾶται ἀντίδρασίς τις, ὀφειλομένη εἰς τὴν ἀρχίσασαν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ *Κοπερνίκου* (1473—1543), τοῦ *Κεπλέρου* (1571-1630), τοῦ *Γαλιλαίου* (1564-1642), τοῦ *Νεύτωνος* (1642—1729) συμπίπτουν μὲ τὴν νέαν αὐτὴν ἐποχὴν.

Νέα ὄντως ἐποχὴ ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ. Αὕτη ὠνομάσθη *ἐποχὴ τοῦ ρεαλισμοῦ*. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τῆς *παρατηρήσεως* καὶ τοῦ *πειράματος* πρὸς ἔρευναν τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου, ἀνύψωσις τῆς ἀξίας τῶν φυσιογνωστικῶν γνώσεων, χρησιμοποίησις καὶ καλλιέργεια τῆς μητρικῆς γλώσσης, ἀνάπτυξις τῆς κρίσεως καὶ οὐχὶ μόνον τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης.

Ἐν τῇ Ἐκπαιδεύσει ἡ κίνησις αὕτη εἰσήγαγε τὴν ἐποπτικὴν μέθοδον εἰς τὴν διδασκαλίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ διδάσκειται πρῶτον ἡ παράστασις τοῦ πράγματος καὶ ἔπειτα ἡ τῆς λέξεως. Εἰς κάθε δὲ διδασκαλίαν ἀνεζητεῖτο ἡ πραγματικὴ γνώσις καὶ ὄχι ἡ λεκτικὴ. Ἡ προσοχὴ τῶν ἐρευνώντων καὶ διδασκόντων ἐστράφη ἀπὸ τὴν λέξιν εἰς σημαίνονμενον πρᾶγμα. Αὐτὸ ἔχει πραγματικὴν ἀξίαν καὶ ὄχι τὸ σύμβολον αὐτοῦ. Δὲν θὰ μάθωμεν δὲ διὰ μέσου τῶν λέξεων τὰ πράγματα, ἀλλὰ διὰ τῶν πραγμάτων θὰ μεταβῶμεν εἰς τὰς λέξεις.

Ἐπίσης ὁ ρεαλισμὸς εἰσήγαγε τὴν μητρικὴν γλῶσσαν ὡς τὴν πραγματικῶς ὑπάρχουσαν καὶ οὐχὶ τὴν νεκρὰν λατινικὴν.

Νέοι ἠνοίχθησαν δρόμοι πρὸς βελτίωσιν ὅλων τῶν μεθόδων τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας.

2. Οἱ δημιουργοὶ τοῦ ρεαλισμοῦ

1. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΒΑΚΩΝ

(1561—1626)

Ὁ Βάκων δὲν ἐδίδαξεν οὔτε συνέγραψε περὶ ἀγωγῆς. Εἰς τὰ βιβλία του ὀλίγας φράσεις σκορπισμένας εὐρίσκει τις περὶ

τῆς ἀγωγῆς, ἀλλ' ἡ Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς πρέπει νὰ ἀναφέρῃ αὐτὸν διότι διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου τῶν ἐπιστημῶν ἔσχε μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν διδασκαλίαν.

Ὁ Βάκων θεωρεῖται καὶ δικαίως ὁ πατὴρ τοῦ ρεαλισμοῦ, διότι εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντέταξε τὰ γεγονότα καὶ τὸ πείραμα.

Εἰς τὸ βιβλίον του *Instauratio Magna* (Μεγάλη ἀνακαίνις) καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον *Novum organum* (Νέον ὄργανον) ἐκθέτει τὴν μεθόδόν του. Τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ κυριαρχία τῆς φύσεως διὰ τῆς μεθοδικῆς γνώσεως αὐτῆς. Γινώσκει δὲ αὐτὴν διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας παρατηρήσεως καὶ τῆς σκέψεως, τὴν ὁποίαν ἡ παρατήρησις παράγει.

Ἡ ἄγνοια τῶν φυσικῶν νόμων προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐξετάζομεν τὰ πράγματα ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ τὰς λέξεις, τὰς εἰκόνας. Συνειδησμένοι ἀπὸ τῆς νεότητος νὰ μεταχειριζώμεθα τὰς λέξεις ἀντὶ τῶν πραγμάτων, ἀκουσίως ἐκλαμβάνομεν τὰς λέξεις ὥς αὐτὰ τὰ πράγματα, λαμβάνομεν τὸ σημεῖον ἀντ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Καὶ ἐν τούτοις αἱ λέξεις δὲν μᾶς λέγουν «τὶ εἶναι τὰ πράγματα», ἀπλῶς τὰ ἀντιπροσωπεύουν. Μόνον ἡ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν.

Ζητεῖ ἐπαγωγὴν ὅχι διὰ τῶν συλλογισμῶν ἀλλὰ διὰ πειραμάτων. Νὰ ἀναγώμεθα ἐκ τοῦ μερικοῦ πρὸς τὸ γενικόν, βαθμιαίως ἐκ τῶν ποιοτήτων καὶ ἰδιοτήτων τῶν ἐξωτερικῶν εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ἔκφρασιν τῶν γενικῶν νόμων τῆς παγκοσμίου τάξεως.

Τὸ πείραμα εἶναι ἐρώτησις πρὸς τὴν φύσιν.

Πρέπει δὲ νὰ ἐρωτηθῇ ἡ φύσις, διότι μόνον δι' ὑπομονη-
τικῆς καὶ ἐπιμόνου παρατηρήσεως ἀποσπᾷ τις ἀπ' αὐτὴν τὰ μυ-
στικά της καὶ διὰ πειραματισμοῦ, καλῶς διατεταγμένου, ἐπαλη-
θεύει τὰς γενομένας ἀνακαλύψεις.

Εἰς τὴν διδασκαλίαν πρέπει ἡ πραγματογνωσία νὰ προσφέρῃ
πρῶτον τὰς θετικὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι μορφώνουσαι τὴν νόησιν
πλουτίζουν συγχρόνως καὶ τὴν γλῶσσαν.

Αὐτὰ ἐν συντόμῳ περὶ τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία εἶχε
τόσον βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν διανόησιν καὶ
τὴν διδασκαλίαν.

2. ΚΑΡΤΕΣΙΟΣ

Ἐν ᾧ ὁ Βάκων ἐθεμελίωνε
τὴν γνῶσιν ἐπὶ τῆς *ἐμπειρι-*

κῆς μεθόδου, ὁ *Καρτέσιος* (1596—1650), συμπληρώνων αὐτόν,
καθιερώνει τὴν *ἀνεξαρτησίαν* τοῦ λογικοῦ ἀπὸ παντὸς ἀξιώματος
καὶ πάσης παραδόσεως συνιστῶν: 1). Νὰ δέχηται τις ὡς ἀληθὲς
ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει ὡς τοιοῦτον. 2). Νὰ δέ-
χεται δὲ μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι σαφῶς καὶ εὐκρινῶς
συνειδητὸν καὶ διὰ τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἔχει ἀμφιβολίαν. Τοιου-
τοτρόπως κατέρριψε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνυψώσας τὴν
ὑποκειμενικὴν σκέψιν καὶ ἔρευναν, στηρίζας ἐπὶ τοῦ λογικοῦ τὴν
ἀλήθειαν. Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη κατεύθυνσις ὠνομάσθη *Ratio-*
nalismus (*ὀρθολογισμός*).

Ἀς ἴδωμεν ὁποῖαν ἀπήχησιν εἶχον αἱ φιλοσοφικαὶ αὗται
κατευθύνσεις διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Πρὶν ὅμως ἀναφέρωμεν τοὺς
ἐφαρμόσαντας τὰς ιδέας τοῦ ρεαλισμοῦ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει, πρέ-
πει νὰ ἐκθέσωμεν τὰς ιδέας δύο Γάλλων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι
ζήσαντες πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τοῦ ρεα-
λισμοῦ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει. Οὗτοι εἶναι: ὁ *François Rabelais*
καὶ ὁ *Michel de Montaigne*.

3. FRANÇOIS RABELAIS

(1483 - 1553)

Ο *Gargatua* είναι μαθητής, μορφωθείς κατά τὰς μεθόδους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ο μαθητὴς ἐπέρασε τὸν καιρὸν του νὰ ἀντιγράψῃ τόμους ὁλοκλήρους, νὰ κάμνῃ συλλογισμοὺς εἰς κακὴν λατινικὴν, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τῆς κρίσεως. Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ *Rabelais* νὰ ἐκθέτῃ τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγωγῆς.

Κατόπιν παρουσιάζει ἄλλον μαθητὴν, τὸν *Pantagruel*, ὁ ὁποῖος ἐξεπαιδεύθη κατὰ τὰς μεθόδους τοῦ *Rabelais*. Ἐνταῦθα ὁ *Rabelais* ἐκθέτει πλῆρες σύστημα ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας, ὅπου διακρίνονται καθαρὰ, ἂν καὶ μειγμέναι μὲ πολλὰς ὑπερβολὰς τοῦ ἰδέαι τοῦ ρεαλισμοῦ. Ο μαθητὴς ὁδηγούμενος ἀπὸ τὸν διδασκαλὸν του παρατηρεῖ τὴν φύσιν. Σημειώνουν τὰ οὐράνια φαινόμενα, τὰ ὅποια παρατηροῦν, ἐπισκέπτονται τὸ δάσος, τοὺς κήπους, τὰς γεωργικὰς ἐργασίας, τὰ φαρμακεῖα, τὰ κατὰ στήματα κλπ., παρατηροῦν πανταχοῦ τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ κλπ. Ἐδῶ ὁ *Rabelais* καθορίζει τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας: Μόνον ἡ ὕλη εἶναι ὑπερβολικὴ.

Διὰ τὴν σωματικὴν μόρφωσιν προτείνει ποικίλας ἀσκήσεις: κυνήγιον, κολύμβημα, δρόμον καὶ πλεῖστα ἄλλα.

Διὰ τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν ἀντιτίθεται κατὰ τῶν τυπικῶν ἱεροτελεστιῶν καὶ ζητεῖ λατρείαν ἐσωτερικὴν, ἀληθινὴν καὶ ὅχι ἐξωτερικὰς ἐνδείξεις εὐσεβείας.

4. MICHEL DE MONTAIGNE

(1543 - 1592)

Μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 6 ἐτῶν ἔμαθε τὴν λα-

Ο *Rabelais* εἰς τὸ περίφημον μυθιστόρημα *Gargatua* καὶ *Pantagruel* ἐκθέτει τὰς ἰδέας του περὶ τῆς ἀγω-

Ο *de Montaigne* εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἐκπαιδευθῇ ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ καὶ ἡπιότητι ὑπὸ τοῦ πατρὸς του καὶ ἄλ-

τινικὴν διὰ τῆς ὁμιλίας χωρὶς γραμματικὴν, χωρὶς τιμωρίας, χωρὶς βιβλία. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔμαθεν ἀργότερα τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Γαλλικὴν. Καὶ ὅπιν εἰσῆλθεν εἰς Κολλέγιον, ὅπου διεκρίθη, δειχθεὶς ἀνώτερος λατινιστῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ καθηγητοῦ του. Ἀργότερον ἐσπούδασε τὴν Νομικὴν εἰς τὴν Τουλούζην. Ὁ *Montaigne* δὲν ὑπῆρξε διδάσκαλος, οὔτε παιδαγωγός. Εἰς τὸ βιβλίον του «*Essais*» ὁμιλεῖ περὶ πλείστων πραγμάτων. Εἰς τὸ κεφάλαιον *XXV* «*De l'institution des enfants*» γράφει περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ *Montaigne* πρὸς καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, λέγει «ἡ καλὴ ἀγωγή πρέπει νὰ δίδῃ εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν πᾶσαν τὴν «τελειότητα». Διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν (κατὰ τὴν κρίσιν του παρεχομένην τότε ὡς νεκρὰν καὶ ἄχρηστον) ζητεῖ ζῶσαν ὕλην, χρήσιμον διὰ τὴν ζωὴν, ὕλην ἢ ὁποία νὰ ἀναπτύσῃ τὴν κρίσιν, τὸ φρόνημα καὶ νὰ διεγείρῃ τὴν κυρδίαν. Καὶ ὁ *Montaigne* γράφει: «Ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ μᾶς διδάξῃ νὰ ζῶμεν καλότερα». Ζητεῖ αὐτοτελῆ ἔκφρασιν γνώμης καὶ ὄχι ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν αὐτό, ἢ ὁ Κικέρων. Αὐτὰ εἶναι **παπαγαλλισμός**. Ὑποδεικνύει ὅτι πρέπει νὰ ὀδηγοῦν τοὺς μαθητάς, διὰ νὰ ἀποκτήσουν ἐν πρώτοις τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων δι' αὐτενεργοῦ παρατηρήσεως. Ἡ μόρφωσις τῶν παιδῶν εἰς προσωπικὴν παρατήρησιν καὶ αὐτενεργὸν κρίσιν εἶναι τὸ σπουδαῖον. Κατακρίνει μετὰ δριμύτητος τὴν «**βιβλικὴν ἐπιστήμην**» καὶ λέγει, ὅτι τὸ μέγα βιβλίον σπουδῆς τῶν μαθητῶν εἶναι ὁλόκληρος ὁ κόσμος, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ γνωρίσῃ. Τὴν ἐκλογὴν τῶν γνώσεων ζητεῖ περιορισμένην εἰς τὸ ἀπολύτως χρήσιμον διὰ τὴν ζωὴν, ἀποκρούων τὴν πολυμάθειαν, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Rabelais, ὁ ὁποῖος δὲν ἀφίνει περιοχὴν ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τὴν ὁποίαν νὰ μὴ διδάξῃ. Τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος ζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων. Συνιστᾷ τὰ ταξίδια καὶ τὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἀναστροφὴν.

Συνεπῆς πρὸς αὐτὸ συνιστᾷ τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ τῆς τῶν γειτονικῶν λαῶν, τὴν ὁποίαν θέλει νὰ διδάξουν

διὰ τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς συναναστροφῆς καὶ ὄχι διὰ τῆς γραμματικῆς (*Methode directe*).

Εἶναι φίλος τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων καὶ τῆς ἡπίας παιδονομίας, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει «ἡπίαν αὐστηρότητα», καὶ συνιστᾷ νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος σωματικῆς ποινῆς.

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος προσεπάθησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ιδέας τοῦ ρεαλισμοῦ ἐν τῇ ἀγωγῇ εἶναι ὁ *Ratichius*.

3. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ρεαλισμοῦ.

1. WOLFGANG RATICHIOUS

(1571 - 1635)

Ὁ *Raichius* ἐγεννήθη εἰς τὸ Wilster καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὸ Ἀμβούργον θεολογίαν καὶ φιλολογίαν. Ἐταξείδευσεν

εἰς Ἀγγλίαν, ὅπου ἀνέγνωσε τὸν Βάκωνα, καὶ ἔπειτα εἰς Ὀλλανδίαν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἐπεχείρησε νὰ γίνῃ μέγας μεταρρυθμιστὴς τῆς ἐκπαιδεύσεως. Πρὸς τοῦτο ἔγραψεν ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς Γερμανοὺς πρίγκιπας καὶ τέλος ὑπέβαλεν εἰς τὴν Συνέλευσιν τῆς Φραγκφούρτης (1612) ὑπόμνημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπέσχετο τὰ ἑξῆς:

1. Δύναται νὰ διδάξῃ τὴν Ἑβραϊκὴν, τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ Λατινικὴν καὶ ἄλλας γλώσσας εἰς βραχύτατον χρόνον καὶ μεθοδικῶς.

2. Νὰ εἰσαγάγῃ καὶ εἰρηνικῶς νὰ ἐπιβάλλῃ μίαν γλῶσσαν δι' ὅλους τοὺς Γερμανοὺς (*hochdeutsch*), μίαν κυβέρνησιν καὶ μίαν θρησκείαν (ὡς τοιαύτην ἡννόει τὴν λουθηρανικὴν).

Τὴν ἐπικράτησιν τῆς θρησκείας ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἑβραϊκῆς, εἰς τὰς ὁποίας

ἦτο γραμμένη ἡ Ἀγία Γραφή. Ἐκ τούτων θὰ ἐπεΐθοντο ὅλοι νὰ δεχθοῦν τὰ δόγματα τοῦ Λουθήρου.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἔδωκαν διάφοροι πρίγκιπες εἰς ἐπιτροπὴν καθηγητῶν, ἡ ὁποία ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν τοῦ *Ratichius*. Διὰ τοῦτο ἀνέθεσαν εἰς αὐτὸν τὴν ἴδρυσιν σχολείου, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν ἔφερε τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα.

Ὁ *Ratichius* ὑπῆρξεν ἰσχυρὰ προσωπικότης καὶ ἐπροξένει μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς ὅσους ἐγνώριζον αὐτόν. Εἶναι ὁμως ἀφ' ἑτέρου ἀληθές ὅτι ἡ κρυψίνοια, τὴν ὁποίαν ἔδειξε εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς μεθόδου του, καὶ ἡ διαφήμισις, τὴν ὁποίαν ἔκαμε, προσδίδουν εἰς τὸ ἔργον του χαρακτῆρα τσαρλατανισμοῦ.

Τὰς παιδαγωγικὰς ἰδέας του γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τῶν καθηγητῶν τοῦ *Giessen* καὶ ἀπὸ μερικὰς συντόμους ἰδικὰς του ὁδηγίας.

Ὁ *Ratichius* πρῶτος εἰσήγαγε τὴν ἔννοιαν τῆς «διδασκαλικῆς» ὡς ἰδιαιτέρας τέχνης τοῦ διδάσκειν καὶ καθώρισε τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα καὶ τὴν χρησιμότητα αὐτῆς διὰ τὸν διδάσκαλον.

Ἡ διδασκαλική, ὅπως αἱ ἄλλαι τέχναι, ἔχει ὠρισμένας θεμελιώδεις ἀρχὰς καὶ ἰδιαιτέρους κανόνας, οἱ ὅποιοι ἐξάγονται ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς νοήσεως, τῆς μνήμης, τῶν αἰσθήσεων, ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν γένει φύσιν καὶ ἀπὸ τὰς ἰδιότητας τῶν γλωσσῶν, τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν.

Ἐν πρώτοις ἀποκρούει τὴν ἀπομνημόνευσιν ἀκατανοήτων φράσεων καὶ τὴν ὑπερφόρτωσιν τῶν μαθητῶν διὰ πολλῶν ὥρῶν ἡμερησίας διδασκαλίας. Ὅρίζει ὥρας διδασκαλίας: 7—8, 9—10, 3—4, 5—6, ἥτοι ὥριαῖα διαλείμματα.

Ἡ σπουδαιότερα καινοτομία, ἡ ὁποία κατατάσσει αὐτὸν μετὰ τῶν ρεαλιστῶν, ἦτο ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤρχιζε καὶ τὴν ὁποίαν ἐξηκολοῦθει ἐπὶ τρία ἔτη, πρὶν διδάξῃ ξένας γλώσσας, ἰδίως τὴν ἐβραϊκὴν, ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν. Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως ἀντικατέστησε τὴν ἐν χρήσει μέθοδον τοῦ συλλαβισμοῦ διὰ τῆς φθογγολογικῆς μεθόδου. Καὶ ἡ διδασκαλία τῆς λατινικῆς ἐγένετο ὡς ἑξῆς:

Ἦρχιζε διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν κωμωδιῶν τοῦ Τερεντίου.

Ἐν πρώτοις οἱ μαθηταὶ ἀνεγίνωσκον τὴν μετάφρασιν αὐτοῦ εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, ὅπου ὁ διδάσκαλος ἡρμήνευεν «τὶ εἶναι κωμωδία, πράξεις, σκηναὶ κλπ.» Ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς ἐγένετο πρακτικῶς διὰ διανομῆς τῶν ρόλων τῶν προσώπων εἰς πολλοὺς μαθητάς· οἱ μὴ ἀναγινώσκοντες ὤφειλον νὰ προσέχουν εἰς τὸ σπῖτι των νὰ ἐπαναγνώσουν τὴν κωμωδίαν. Οὕτω εἰς διάστημα τεσσάρων ἐβδομάδων ἔπρεπε νὰ διεξέλθουν ὅλας τὰς κωμωδίας τοῦ Τερεντίου.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸ περιεχόμενον τοῦ λατινικοῦ κειμένου ἦτο γνωστόν. Μετὰ ταῦτα ἐτίθετο εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν τὸ λατινικὸν κείμενον. Ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ ἐγένετο ὡς ἑξῆς:

1. Ὁ διδάσκαλος ἀνεγίνωσκε τὴν πρώτην πρᾶξιν εὐκρινῶς δώδεκα φορὰς ἐπὶ μίαν ἡμέραν, ἥτοι τρεῖς φορὰς ἐκάστην ὥραν διδασκαλίας, ἐκ τῶν ὁποίων δύο μετὰ τῆς μεταφράσεως, ἡ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐλευθέρα καὶ οὐχὶ κατὰ λέξιν. Οἱ μαθηταὶ καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἔπρεπε σιωπῶντες νὰ παρακολουθοῦν τὴν ἀνάγνωσιν.

2. Κατὰ τὴν ἐξημερίαν ὁ διδάσκαλος ἐπανελάμβανε τὰς συνηθεστέρας λατινικὰς λέξεις μὲ τὴν σημασίαν των· π. χ. poeta ὁ ποιητής. Τὰς λέξεις ταύτας οἱ μαθηταὶ καθ' ὁδὸν ἐπαναλαμβάνουν παίζοντες.

3. Ἀφοῦ ἐπὶ ἑξ ἐβδομάδας διεξήρχοντο οὕτω τὸν Τερέντιον, τότε ἤρχιζεν ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς. Ὁ διδάσκαλος ἀπήγγελλεν εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν τὸν κανόνα λαμβάνων παραδείγματα ἀπὸ τὸ διδαχθὲν κείμενον. Μετὰ τὴν γραμματικὴν ἐπηκολούθει ἡ διδασκαλία τοῦ συντακτικοῦ. Διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν ὁ Ratichius διέθετε τέσσαρας μῆνας. Ἀφοῦ οὕτω σιωπῶντες οἱ μαθηταὶ παρηκολούθουν ἐπὶ πέντε μῆνας, τότε ἀνεγίνωσκον καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ σχολεῖον, ὁ δὲ διδάσκαλος διώρθωνε τὰ σφάλματα. Κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ὁ διδάσκαλος ἔκαμνε καὶ ἀσκήσεις ὕφους εἰς τὰς συνθέσεις. Οὕτω πῶς ἐδιδάσκοντο καὶ ἄλλοι λατῖνοι συγγραφεῖς, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον καὶ τὰ ἐβραϊκὰ καὶ τὰ ἑλληνικά.

Ταῦτα ἐν λεπτομερείᾳ περὶ τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας.

Ἐκτὸς τούτων ὁ Ratichius ἀφῆκε διδακτικὰς τινὰς ἐρχὰς γενικὰς :

1. Ἡ μέθοδός πρέπει νὰ εἶναι κατὰ φύσιν, δηλαδὴ «νὰ βαίνει ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν εἰς τὸ σύνθετον, ἀπὸ τὸ γνωστὸν, ἀπὸ τὸ συγκεκριμένον εἰς τὸ ἀφηρημένον διὰ διαρκοῦς ἐπαγωγῆς».

2). Ἡ πορεία αὕτη πρέπει νὰ εἶναι βραδεῖα καὶ ἄνευ χασμάτων. Νὰ διδάσκεται ἐν μόνον πρᾶγμα, ἀλλὰ καλῶς.

3. Πρὶν μεταβοῦν εἰς ἄλλο ἀντικείμενον οἱ μαθηταί, πρέπει νὰ ἐντυπώσουν καλῶς τὸ προηγουμένον διὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων.

4. Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας νὰ διαιρεθῇ εἰς «μεθοδικὰς ἐνώτητας».

5. Τὰ βιβλία νὰ εἶναι τὰ αὐτὰ δι' ὅλα τὰ σχολεῖα, σύντομα καὶ ἀπλά.

Διὰ τὴν παιδονομίαν ἀπαγορεύει τὴν χρῆσιν σωματικῶν πονῶν. Διὰ δὲ τὰ διδακτήρια ζητεῖ οἰκήματα ὑγιεινὰ καὶ εὐρύχωρα.

Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία κατεῖχε σπουδαίαν θέσιν, ὅλα δὲ τὰ μαθήματα ἤρχιζαν μὲ προσευχὴν.

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ Ratichius ἀφῆρει πᾶσαν αὐτενέργειαν ἀπὸ τοὺς μαθητάς, ἀπαιτοῦσα ἀπὸ τὸν διδάσκαλον νὰ πράττῃ ὅλα (ὅλη ἡ ἐργασία εἰς τὸν διδάσκαλον).

Ἡ μέθοδος τοῦ Ratichius διεδόθη εἰς τινὰ γερμανικὰ κράτη π. χ. εἰς τὴν Ἑσσην, Βαϊμάρην, Γόθαν καὶ Ἀσχάτην.

2. KOMENIOS

Ὁ Ἰωάννης Ἄμωσ Κομένιος
ἐγεννήθη τῷ 1592 εἰς τὸ *Nivniz*

τῆς Οὐγγαρίας. Τὸ ἐνωρὶς ὀρφανὸν παιδίον ἐφοίτησε κατὰ τὸ 16ον τῆς ἡλικίας του εἰς λατινικὸν σχολεῖον. Ἀπὸ δὲ τὸ ἔτος 1611 ἤρχισε τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς *Herborn* εἰς τὸ Νασάου. Ὁ καθηγητὴς *Alsted* ἦτο χιλιαστὴς, δηλαδὴ ἐπίστευεν εἰς τὴν προσέγγισιν τῆς

χιλιοεὗς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Τὴν πίστιν ταύτην μετέδωκεν εἰς τὸν μαθητὴν του Κομένιον, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς τὴν θρησκευτικὴν αἵρεσιν τῶν Βοημῶν ἀδελφῶν, οἱ ὁποῖοι πολὺ ὑπέφεραν ἀπὸ τὰς καταδιώξεις τῶν ἑτεροδόξων. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του εἰς τὴν Χαϊδελμπέργην καὶ τὸ Ἀμστελόδαμον διωρίσθη τῷ 1614 διευθυντὴς τοῦ σχολείου τῆς πόλεως Πρεράου καὶ ἱεροκῆρυξ εἰς τὴν Φούλνκε (1618-1621) διὰ τοὺς ὁμοθρήσκους του. Αἱ καταδιώξεις, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν οἱ ὁμοθρησκοὶ πρὸς αὐτὸν μετὰ τὴν μάχην τοῦ Λευκοῦ Ὄρους ἠνάγκασαν αὐτὸν καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους του εἰς περιπλανήσεις μακρὰν τῆς πατρίδος μέχρι τῆς Λίσσης τῆς Πολωνίας. Ἐνταῦθα μαζί με τὰς προσπαθείας του πρὸς παρηγορίαν τῶν ὁμοθρήσκων εἶχεν ἀρκετὸν καιρὸν νὰ ἀσχοληθῇ καὶ εἰς συγγραφάς. Ἐγραψε κατὰ τὸ ὑπόδειγμα σχολικοῦ βιβλίου τῶν Ἰησουϊτῶν τὸ «*Janua linguarum*» (θύρα τῶν γλωσσῶν) καὶ ἐν σχεδίῳ εἰς τὴν βοημικὴν γλῶσσαν τὴν «*Didactica magma*» («μεγάλην διδακτικὴν»), τὴν ὁποίαν ἀργότερα, κατὰ τῷ 1657, ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν λατινικὴν. Εἰς τὴν *Janua* προσπαθεῖ διὰ πρώτην φορὰν νὰ συνδέσῃ τὴν διδασκαλίαν τῶν πραγμάτων μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης. Τὰ παιδιὰ πρέπει μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν λέξεων συγχρόνως νὰ μάθουν ὅλα τὰ σπουδαιότερα ἀντικείμενα τοῦ κόσμου: (στοιχεῖα, μέταλλα, ἄστρα, ζῶα, μέρη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, τέχνας κλπ.). Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἀπασχόλησαν αὐτὸν σκέψεις περὶ πανσοφίας. Ἠλπιζε πᾶσαν γνῶσιν τῆς ἐποχῆς του νὰ περιλάβῃ εἰς μέγα βιβλίον, τὴν «*Pansophia*». Αἱ σκέψεις αὗται ἔφεραν αὐτὸν εἰς ἐπαφὴν μετὰ ὁμοϊδεάτας ἐν Ἀγγλίᾳ, οἱ ὁποῖοι τὸ ἔτος 1641 ἐνήργησαν νὰ προσκληθῇ εἰς Λονδίνον. Ἐνῶ ὁμως αἱ συζητήσεις του μετὰ τὴν Ἀγγλικὴν Βουλὴν διεκόπησαν ἕνεκα πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν, προσεκλήθη εἰς Σουηδίαν πρὸς νέαν παιδαγωγικὴν ἐργασίαν. Ἐκεῖ συνέγραψε σχολικὰ βιβλία διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Σουηδίας. Τὸ σπουδαιότερον ὅλων ἦτο «*Methodus linguarum novissimus*». Ἡ ἐκλογή του ὥς ἐπισκόπου τῶν Βοημῶν ἀδελφῶν ἐπανέφερεν αὐτὸν εἰς Λίσσαν τῷ 1648 - 1650. Ἐπειτα ἐδέχθη πρόσκλησιν εἰς Οὐγγαρίαν διὰ τὴν ὕδρυσιν Λατι-

νικῶν σχολείων ἀπὸ τοῦ 1650 - 1654. Ἐκεῖ συνέγραψε τὸν «*Orbis pictus*» (Εἰκονογραφημένος Κόσμος), ὃ ὁποῖος ἐδημοσιεύθη τῷ 1658 εἰς Νουρμπέργην. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν προσπαθειῶν του εἰς Οὐγγαρίαν ἐπανῆλθε διὰ τρίτην φορὰν εἰς Λίσσαν, διὰ νὰ φύγῃ πάλιν ἐξ αὐτῆς μετὰ δύο ἔτη, διότι καιεστράφη ἡ πόλις κατὰ τὸν πόλεμον Σουηδίας καὶ Πολωνίας. Πάλιν ἤρχισεν ὁ γέρον ἡδὴ Κομένιος τὰς περιπλανήσεις του, ἕως ὅτου εὔρε καταφύγιον εἰς τὸ Ἀμστελόδαμον, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ ἔτος 1670 εἰς ἡλικίαν 78 ἐτῶν.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΚΟΜΕΝΙΟΥ

Ὁ Κομένιος συνέγραψεν ἐν ὅλῳ 25 ἔργα. Ἐκ τούτων τὰ παιδαγωγικά, διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρεται ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς, εἶναι ἅφ' ἑνὸς διδακτικά, ἥτοι ἐγχειρίδια διὰ τὴν διδασκαλίαν, καὶ ἅφ' ἑτέρου θεωρητικά, ἥτοι ἐπιστημονικαὶ ἐκθέσεις περὶ ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας. Ἀπὸ τὰ διδακτικά ἔργα τὸ μᾶλλον περίφημον εἶναι τὸ «*Janua linguarum*» (ἡ θύρα τῶν γλωσσῶν). Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἐκμάθησις τῶν λέξεων τῆς γλώσσης, ἡ ὁποία πρέπει νὰ συνδεθῇ στενῶς μὲ τὴν γνῶσιν τῶν ὑπὸ τῶν λέξεων παριστανόμενων πραγμάτων. Συνεπεία τούτου διήρσεσε τὸ βιβλίον εἰς 100 κεφάλαια ἀναλόγως τῶν πραγμάτων· 8000 ἀντικείμενα ὀνομάζονται μὲ τὴν λατινικὴν ὀνομασίαν. Ἀπὸ τὰς ὀκτακισχιλίας λέξεις ἐσχημάτισε χιλίας προτάσεις, αἱ ὁποῖαι πραγματεύονται περὶ ὅλων τῶν ἀντικειμένων τῆς γνώσεως. Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐδημιούργησε τὴν φήμην τοῦ Κομενίου καὶ μετεφράσθη εἰς πλείστας γλώσσας. Ἀργότερον ἐδημοσίευσεν τὸ βιβλίον αὐτὸ εἰκονογραφημένον μὲ τὸ ὄνομα «*Orbis pictus*» (Εἰκονογραφημένος Κόσμος).

Ἐκ τῶν θεωρητικῶν παιδαγωγικῶν συγγραμμάτων του τὸ σπουδαιότατον εἶναι «ἡ Μεγάλῃ Διδακτικῇ» ⁽¹⁾, τὴν ὁποίαν ἐν συν-

(1) Ἰδὲ Μετάφρασιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ Ὀλυμπίου.

τόμω θὰ ἀναλύσωμεν, διότι εἰς αὐτὴν περιέχονται αἱ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι του. Διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος πραγματεύεται περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Ὁ Κομένιος δέχεται ὡς προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου «τὴν διὰ τῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ αἰώνιαν μετὰ θάνατον μακαριότητα». Ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦτο, πρέπει κατὰ τὴν γήϊνην ζωὴν νὰ ἀποκτήσῃ τρία πράγματα : Τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν. Αὐτὰ ἀκριβῶς θέτει ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ ἀρχίσῃ πρωϊμώτατα ἅμα τῇ γεννήσει καὶ φυσικώτερον εἶναι νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ οἰκογένεια δὲν ἔχει καιρὸν καὶ κατάλληλον προπαρασκευὴν πρὸς τοῦτο, διὰ τοῦτο ἀνατίθεται ἡ ἀγωγή εἰς τὸ σχολεῖον. Ὁ Κομένιος ζητεῖ καθολικὴν ὁμοιόμορφον ἔκπαιδυσιν δι' ὅλους, εὐγενεῖς καὶ μὴ, πλουσίους καὶ πτωχοὺς, ἄρρενας καὶ θήλεις καὶ ὑποχρεωτικὴν μόρφωσιν ἀπὸ τοῦ βου μέχρι τοῦ 12ου ἔτους.

Τὸ δεύτερον μέρος περιλαμβάνει τὰς γενικὰς μεθόδους τῆς διδασκαλίας. Τὰς μεθόδους ταύτας ἐξάγει διὰ μιμήσεως τῆς φύσεως. Παραθέτει φαινόμενόν τι φυσικὸν καὶ εἶτα ἐξάγει κατ'ἀναλογίαν μίαν διδακτικὴν ἀρχὴν ἢ μέθοδον. Π.χ. «Ἡ φύσις ἀπὸ ἑνα αὐγὸ κάμνει μόνον ἕνα πουλί». Τοιοῦτοτρόπως καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν «εἰς ὥρισμένον χρόνον ἕνα ἀντικείμενον νὰ διδάσκωμεν»

Μολονότι αἱ ἀναλογίαι αὗται δὲν ἀποτελοῦν ἀποδείξεις, ἐν τούτοις πολλαὶ τῶν ἀρχῶν τούτων εἶναι ὀρθαί.

Γενικῶς συνιστᾷ τὴν **ἐπαγωγικὴν** μέθοδον, ἡ ὁποία βαίνει ἐκ τοῦ συγκεκριμένου πρὸς τὸ ἀφηρημένον. Συγχρόνως θέλει ἡ μέθοδος αὕτη νὰ εἶναι **εὐρετική**, δηλαδή οἱ μαθηταὶ νὰ εὐρίσκουν αὐτενεργῶς τὸ γενικόν, π. χ. τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς ἀπὸ συγκεκριμένα παραδείγματα.

Ὁ Κομένιος ἀπαιτεῖ, ὅπως ἡ διδασκαλία τῶν ξένων γλωσσῶν στηριχθῇ ἐπὶ τῆς γνώσεως τῆς μητρικῆς καὶ νὰ καθίσταται εἰς τοὺς μαθητὰς εὐχάριστος, εὐκόλος καὶ ταχεῖα. Οὐδὲν πρέπει νὰ διδάξωμεν διὰ τῆς βίας. Τοῦτο θὰ καταστῇ δυνατόν, ἐὰν ἀκολου-

θήσωμεν ψυχολογικὴν πορείαν, ἥτοι: προσηρμοσμένην πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδίου.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἀσκηθοῦν αἱ αἰσθήσεις, διότι εἶναι τὸ εὐκολώτερον, κατόπιν ἡ μνήμη καὶ ἡ ἱκανότης πρὸς γνῶσιν τοῦ γενικοῦ καὶ τέλος ἡ κρίσις, ἡ ὁποία ἐφαρμόζει τὸ γενικὸν ἐπὶ συγκεκριμένων περιπτώσεων. Καμμία ἄσκησις νὰ μὴ δοθῇ εἰς τοὺς μαθητάς, τὴν ὁποίαν δὲν ἐννοοῦν.

Ἡ αὐτὴ μέθοδος πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται πάντοτε καὶ τὰ αὐτὰ βιβλία νὰ εἶναι εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν μιᾶς τάξεως. Ἡ διδασκαλία νὰ μὴ εἶναι ἀτομικὴ, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος συγχρόνως νὰ διδάσκη ὅλους τοὺς μαθητάς, ὅπως ὁ ἥλιος στέλλει ὁμοιόμορφως φῶς καὶ θερμότητα.

Κάθε τάξις νὰ ἔχῃ τὴν αἰθουσάν της, (ὅπερ τότε δὲν συνέβαινε).

Τὰ συνανήκοντα πρέπει νὰ διδασκῶνται μαζί, π.χ. ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ, λέξις καὶ πρᾶγμα, ἡ γλωσσικὴ μορφὴ καὶ ἡ σημασία της.

Οἱ μαθηταὶ ὁμιλοῦντες καὶ διορθώνοντες τὰ σφάλματα τῶν συμμαθητῶν διδάσκονται συγχρόνως καὶ διδάσκουσι. Παρὰ τὴν σοβαρὰν ἐργασίαν πρέπει νὰ γίνωνται καὶ παιδιαί, π.χ. δραματικαὶ παραστάσεις.

Ἀπὸ τὰς μεθοδικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν ἕκαστον μάθημα, αἱ διὰ τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν ἔχουν τὴν μεγαλυτέραν χρησιμότητα. Κάθε γλῶσσα πρέπει νὰ διδασκῇ ἰδιαιτέρως κατὰ διαδοχικὴν σειρὰν. Διὰ τὴν μητρικὴν γλῶσσαν ἀρχοῦν ὀκτὼ ἔτη, διὰ τὴν λατινικὴν δύο ἔτη, διὰ τὰς ἄλλας γλῶσσας ἕν ἔτος δι' ἑκάστην, διὰ δὲ τὴν ἑβραϊκὴν ἥμισυ ἔτος. Αἱ γλῶσσαι πρέπει νὰ διδασκῶνται ὅπως ἡ μητρικὴ διὰ τῆς χρήσεως. Ἡ γραμματικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν σύντομος καὶ νὰ μὴ δίδῃ τὸν λόγον ἑκάστου γραμματικοῦ φαινομένου. Ἡ γλῶσσα θεωρεῖται ὡς μέσον πρὸς γνῶσιν τῶν πραγμάτων.

Ἡ γραμματικὴ διδασκαλία εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν νὰ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς διδασκαλίας τῆς γραμματικῆς εἰς τὰς ἄλλας γλῶσσας, ὅπου θὰ μανθάνουν μόνον τὰς διαφορὰς ἀπὸ τὴν μητρικὴν. Μόνον ἡ μητρικὴ καὶ ἡ λατινικὴ θὰ διδασκῶνται

τελείως, ἡ δὲ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἑβραϊκὴ πρὸς κατανόησιν τῶν συγγραμμάτων. Ὅσον θφραῖ τοὺς συγγραφεῖς, ὁ Κομένιος ἀπορρίπτει τοὺς ἔθνικούς. Μόλις ὁ *Πλάτων*, ὁ *Σενέκας*, ὁ *Ἐπίκτητος* καὶ οἱ ὅμοιοι συγγραφεῖς τῆς ἀρετῆς εὐρίσκουν ἑλευθέραν τὴν εἴσοδον εἰς τὸ σχολεῖόν του.

Ταῦτα ἐν συντομίᾳ «περὶ τῶν μεθόδων» ὁ ἀναγνώστης πρὸς λεπτομερεστέραν κατανόησιν αὐτῶν παραπέμπεται εἰς τὴν «Μεγάλην Διδακτικὴν» τοῦ Κομενίου, μεταφρασθεῖσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Ὀλυμπίου).

Εἰς τὸ τρίτον μέρος πραγματεύεται «περὶ τῆς ἠθικοθρησκευτικῆς «μορφώσεως» καὶ «περὶ τῆς παιδονομίας». Τὰ πρὸς ἠθικὴν μόρφωσιν μέσα διατάσσει κατὰ τὰς τέσσαρας ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος γνωστάς θεμελιώδεις ἀρετὰς: τὴν *σοφίαν*, τὴν *ἐγκράτειαν*, τὴν *ἀνδρείαν*, καὶ τὴν *δικαιοσύνην*. Τὸ σπουδαιότατον μέσον ἠθικῆς μορφώσεως εἶναι ἡ *ἀσκήσις* καὶ ἡ *ἐξίς*. Ἐν τούτοις θεωρεῖ ὠφέλιμον καὶ τὴν *συμβουλήν* καὶ τὴν *διδαχήν*, ἃν δίδεται διὰ συγκεκριμένων παραδειγμάτων. Ἄλλ' ἠθικὴ μόρφωσις φαίνεται εἰς αὐτὸν ἀδύνατος ἄνευ τῆς βοήθειας τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, δηλὰ δὴ ἄνευ *εὐσεβείας*. Διὰ τοῦτο πρέπει λίαν ἐνωρὶς νὰ καλλιιεργήσωμεν τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα εἰς τὰ παῖδια. Ἡ πηγὴ αὐτοῦ εὐρίσκεται ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ, ἐν τῷ Κόσμῳ καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Εἰς τὰ τρία αὐτὰ βασίλεια πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὸν Θεόν.

Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς ἠθικοθρησκευτικῆς μορφώσεως τίθεται καὶ ἡ παιδονομία, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ εἰς τὸ 26ον κεφάλαιον. Τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τοῦ ὅλου ἔργου. Τὴν ἀναγκαιότητα τῆς παιδονομίας παριστᾷ ἐποπτικῶς διὰ μιᾶς βοημικῆς παροιμίας: «Σχολεῖον χωρὶς παιδονομίαν εἶναι νερόμυλος χωρὶς νερόν». Ἐκ τούτων ὅμως ὁ Κομένιος δὲν συνάγει ὅτι τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ εἶναι (ὥπως συχνὰ συνέβαινε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην) τόπος κλαυθμῶν καὶ ὀδυρμῶν, ἀλλὰ τόπος χαρᾶς, ὅπου ἡ τάξις τηρεῖται διὰ τῆς ἐπαγρυπνήσεως τοῦ διδασκάλου καὶ τῆς προσοχῆς τοῦ μαθητοῦ. Δέχεται τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ποινῶν, ἀλλ' ὥς σκοπὸν αὐτῶν θεωρεῖ τὴν ἀποφυγὴν νέων σφαλμάτων,

ἦτοι τὴν βελτίωσιν τοῦ παιδίου. Δι' ἐνὸς ἐποπτικοῦ παραδείγματος παριστᾷ πο ἀν σειρὰν θὰ τηρῇ ὁ διδάσκαλος κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ποινῶν. «Ὁ Οὐρανὸς στέλλει **πάντοτε** φῶς καὶ θερμότητα. Δεύτερον πέμπει **συχνὰ** βροχὴν καὶ ἄνεμον, καὶ **σπανίως** βροντὴν καὶ ἀστραπὴν». Τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ διδάσκαλος. Ἐν πρώτοις θὰ ἐπιδράσῃ **διαρκῶς** διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος, δεύτερον **συχνὰ** διὰ συμβουλῶν, διδαχῶν, παραινέσεων καὶ ἐπιπλήξεων καὶ **σπανίως** διὰ σωματικῶν ποινῶν.

Τὸ τέταρτον μέρος περιλαμβάνει πλήρη ὄργανισμὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως χώρας τινός. Ὁ Κομένιος διακρίνει τέσσαρα εἶδη σχολείων, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς τέσσαρας περιόδους τῆς ζωῆς, κατὰ τὰς ὁποίας τελεῖται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκάστη περίοδος διαρκεῖ ἕξ ἔτη. Ἀπὸ τοῦ 1ου—6ου ἔτους; πρώτη παιδικὴ ἡλικία, ἀπὸ τοῦ 6ου—12ου δευτέρα παιδικὴ ἡλικία, ἀπὸ τοῦ 12ου—18ου ἔτους ἐφηβικὴ ἡλικία καὶ ἀπὸ τοῦ 18ου—24ου ἔτους ἡ νεανικὴ ἡλικία. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον ὁ ἄνθρωπος θὰ μορφωθῇ εἰς τὸ **μητρικὸν σχολεῖον**, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Εἰς τὴν δευτέραν εἰς τὸ **σχολεῖον τῆς μητρικῆς γλώσσης**, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἰδρυθῇ εἰς κάθε χωρίον. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον θὰ φοιτήσῃ εἰς τὸ **λατινικὸν σχολεῖον** ἢ **γυμνάσιον**, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἰδρυθῇ εἰς τὰς πόλεις. Καὶ τέλος διὰ τὴν τελευταίαν ἀνωτάτην περίοδον ὁρίζει τὴν **Ἀκαδημίαν**, (τὸ Πανεπιστήμιον), τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἰδρυθῇ εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς χώρας.

Εἰς τὸ μητρικὸν σχολεῖον θὰ ἀναπτύξῃ τὸ παιδίον τὰς ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις του. Ἐν τῇ προτάσει ταύτῃ εὐρίσκεται τὸ σπέρμα τῆς κατόπιν ἰδρύσεως τῶν νηπιαγωγείων. Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς μητρικῆς γλώσσης θὰ διδαχθῇ ἡ μητρικὴ γλώσσα, τῆς ὁποίας τὰ δικαιώματα σθεναρῶς ὑπερασπίζει, γράφων: «Τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ ἀρχίσῃ πρῶτον τὴν διδασκαλίαν τῆς ξένης γλώσσης καὶ ἔπειτα τῆς μητρικῆς, εἶναι ὡς νὰ θέλῃ νὰ μάθῃ νὰ ἱππεύῃ, πρὶν μάθῃ νὰ βαδίξῃ». Προτείνει δὲ ἑξαετῇ διδασκαλίαν αὐτῆς παρὰ τὰς γνώμας τῆς ἐποχῆς του.

Εἰς τὸ λατινικὸν σχολεῖον θὰ διδαχθῇ ἡ λατινικὴ καὶ ἄλλαι

ξέναι γλῶσσαι καὶ αἱ ἐπὶ ἐλεύθεραι τέχναι. Ἐκτὸς τούτων θὰ διδαχθῇ φυσικὴ, γεωγραφία, ἱστορία, ἠθικὴ καὶ Βιβλικὴ Θεολογία. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν θὰ φοιτήσουν οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων, οἱ μᾶλλον ἱκανοί. Ἐκαστον τῶν σχολείων τούτων θὰ ἔχῃ ἕξ ἔτη φοιτήσεως.

Εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Κομενίου βλέπομεν καθαρὰ τὰ ιδεώδη τῆς ἐποχῆς τοῦ ρεαλισμοῦ, ἥτοι: μητρικὴν γλῶσσαν, ἐποπτικὴν μέθοδον, φυσιογνωσιακὰς γνώσεις, διδασκαλίαν δι' αὐτενεργείας.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΩΚΚΙΟΣ

(1632 - 1704)

Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὸν Βάκωνα συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ιδεῶν τοῦ ρεαλισμοῦ, εἶναι καὶ ὁ

Λώκκιος. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν Βριστόλην τῆς Ἀγγλίας, ἀνετράφη ἀπὸ πατέρα δραστήριον καὶ μητέρα εὐσεβῆ, καὶ ἔγεινε καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης. Ἐδημοσίευσεν δύο ἔργα, ἀφορῶντα τὴν ἀγωγὴν, «Δοκίμιον ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως» καὶ «Σκέψεις ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς». Εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον ὁ Λώκκιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοὺς τὴν ἀγωγὴν τῶν εὐγενῶν. Εἰς τὸ Δοκίμιον ἀναλύει τὴν ὁρχὴν τῆς μορφώσεως τῶν ιδεῶν καὶ δίδει τὴν ψυχολογικὴν βάσιν τῆς μεθόδου του. Ἀναχωρῶν ἀπὸ τὰς ἰδέας τοῦ Βάκωνος ἀπορρίπτει τὴν ὑπαρξιν «ἡμύτων ιδεῶν» καὶ δέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τὴν γέννησιν *ἄγραφος πίναξ* (tabula rasa). Ἐπ' αὐτοῦ ἐγγράφεται πρῶτον τὸ αἶσθημα. Ἐκ τῶν αἰσθημάτων ἀργότερον παράγονται αἱ παραστάσεις καὶ αἱ ἀφηρημέναι ἔννοιαι (ιδέαι). Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη θεωρία ὀνομάσθη (*sensualismus*) *αἰσθησιαρχία*. Οὕτω πως ἡ μέθοδος τοῦ Βάκωνος ἐστηρίχθη ψυχολογικῶς καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐδημιουργήθη ἡ Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία.

Εἰς τὸ ἄλλο ἔργον ὁ Λώκκιος πραγματεύεται τὸ ζήτημα περὶ

τῆς σωματικῆς, πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς κατ' αὐτὸν εἶναι «ὕγιής ψυχὴ ἐν ὑγιεῖ σώματι» *mens sana in corpore sano*.

Διὰ τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν ὁ Λάωκκιος δίδει πολλὰς ὁδηγίας: τροφὴ ἀπλῇ, ἐνδύματα ἐλαφρὰ καὶ εὐάρμοστα, αἶθρ, ἥλιος, ἀσκήσεις σωματικαί, λουτρὰ συχνά, ὕπνος κανονικός. Ἀληθῆς φυσιολάτρης καταδικάζει ὅλας τὰς ἀνθυγιεινὰς συνηθείας τῆς μόδας.

Διὰ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν θέτει ὡς σκοπὸν τὴν ἀρετὴν. Ὡς ἐλαττήριον τῆς ἠθικῆς βουλήσεως προτείνει νὰ διεγείρωμεν τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς. Συνιστᾷ διὰ τὴν παιδονομίαν «ἡπίαν αὐστηρότητα», μῆγμα σταθερότητος, ἡπιότητος καὶ ἀγαθότητος ἄνευ ἀδυναμίας, καταδικάζει δὲ τὴν σωματικὴν ποινὴν, ἣτις, ὥς γράφει, ἀρμόζει εἰς δούλους. Τονίζει τὴν δύναμιν τοῦ παραδείγματος καὶ ζητεῖ τὴν μόρφωσιν ἠθικῆς συνειδήσεως.

Ὡς μορφὴν ἀγωγῆς προτιμᾷ τὴν ἰδιωτικὴν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴν ἀγωγὴν ζητεῖ τὰς ὠφελίμους εἰς τὴν ζωὴν γνώσεις. Θέλει νὰ προηγηθῇ ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς καὶ εἴτα ἡ διδασκαλία τῆς γαλλικῆς, διαφιλονικεῖ δὲ τὴν ἀξίαν τῆς διδασκαλίας τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν καὶ ἐν γένει σπουδῶν. Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ ἀρχίσῃ διὰ τῆς πραγματογνωσίας συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀποψιν τῆς νοήσεως. Ζητεῖ γνώσεις οὐχὶ πολλὰς. «Ὁ ρόλος τοῦ διδασκάλου, γράφει, δὲν εἶναι νὰ διδάξῃ εἰς τὰ παιδιὰ πᾶν, ὅ,τι δύνανται νὰ μάθουν, ἀλλ' ὅσα εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ ἐμπνεύσουν τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὰς ἐπιστήμας καὶ προπάντων εἰς τὰς διανοητικὰς ἐργασίας, καθιστῶν αὐτὰ ἱκανὰ νὰ συνεχίσουν τὰς σπουδὰς μόνα των». Συνιστᾷ εἰς τὰ σχολεῖα τὰς χειροτεχνικὰς ἐργασίας, μὴ διστάζων νὰ συστήσῃ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς εὐγενεῖς νὰ μάθουν χειροτεχνικόν τι ἔργον.

Ἀπὸ τοῦ Λωκκίου ἐνεπνεύσθησαν πολλοὶ παιδαγωγοὶ μεταγενέστεροι αὐτοῦ, ἰδίως δὲ ὁ Ρουσσώ καὶ ὁ Σπένσερ.

4. ΦΕΝΕΛΩΝ

(1651 - 1715)

Ἄλλος παιδαγωγὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης, τοῦ ὁποίου αἱ ἰδέαι ἔσχον ἐπίδρασιν πολλὴν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους του, εἶναι καὶ ὁ Φενελών. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὸ *Périgord* ἔξ εὐγενοῦς οἰκογενείας. Μετὰ θαυμασίας καὶ ταχείας σπουδὰς ἐγένετο κληρικός, διορισθεὶς διευθυντῆς τῆς μονῆς τῶν δοκίμων καλογραιῶν, προερχομένων ἀπὸ τὴν αἵρεσιν τῶν Οὐγενότων (*nouvelles Catholiques*). Ἀργότερον ἐγένετο διδάσκαλος τῶν ὀκτὼ θυγατέρων τοῦ δουκὸς *de Beauvilles*. Κατ' αἴτησιν αὐτοῦ ἔγραψε τὸ βιβλιάριον «Ἐγχειρίδιον περὶ ἀγωγῆς τῶν θηλέων» (1697) ἐκ τῆς πείρας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ὡς διευθυντῆς τῆς μονῆς καὶ ὡς οἰκοδιδάσκαλος, ὅπου ἔλαβε καιρὸν νὰ σπουδάσῃ τὴν γυναικειάν ψυχὴν. Μετ' ὀλίγον χρόνον διωρίσθη παιδαγωγὸς τοῦ μικροῦ δουκὸς *de Bourgogne*, ἐγγόνου τοῦ Λουδοβίκου τοῦ *XIV*. Ὁ νέος οὗτος ἦτο δυσκολοπαιδαγωγῆτος «*né terrible*». Ἀλλ' ὁ Φενελών κατώρθωσε νὰ τὸν συμμορφώσῃ. Χάριν τῆς μορφώσεως τοῦ βασιλόπαιδος τούτου συντάξε τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα: «Συλλογὴν μύθων», «περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ», «νεκρικοὺς διαλόγους» καὶ «τὰς Περιπετείας τοῦ Τηλεμάχου». Τὰ βιβλία ταῦτα ἀπέκτησαν μεγάλην φήμην μεταφρασθέντα εἰς πολλὰς ξένας γλώσσας. Περιπεσὼν εἰς τὴν βασιλικὴν δυσμένειαν ἀπεμακρύνθη τῆς αὐτῆς διορισθεὶς ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Καμπραί, ὅπου διεκρίθη διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν φυλανθρωπίαν του.

Ἄς ἀναλύσωμεν δι' ὀλίγων τὸ ἔργον του «περὶ ἀγωγῆς τῶν θηλέων».

Ἐν πρώτοις ὁ Φενελών ἐπικρίνει τὴν τότε ἀγωγὴν τῶν θηλέων, ἥ ὁποία ἐγένετο εἰς τὰ μοναστήρια, διότι εὕρισκει ὅτι ταῦτα δὲν προετοιμάζουν τὰ κορίτσια καταλλήλως διὰ τὴν κοσμικὴν ζωὴν, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς τοίχους τοῦ μοναστηρίου φαντάζονται ἢ πολὺ θελκτικὴν ἢ πολὺ δυστυχῆ.

Ὁ προορισμὸς τῆς γυναικὸς εἶναι κατὰ τὸν Φενελών νὰ γίνῃ

σύζυγος, μήτηρ καὶ οἰκοδέσποινα. Διὰ τὰ ἔργα ταῦτα πρέπει νὰ μορφώσωμεν αὐτήν. Δὲν πρόκειται νὰ καταστήσωμεν αὐτὴν σοφὴν, διότι ἡ ἐπιστήμη δὲν χρειάζεται εἰς τὴν γυναῖκα. Ἀπλῶς θὰ διδάξωμεν αὐτὴν πῶς νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ καθήκοντα, διότι ὁ κόσμος δὲν εἶναι φάντασμα, ἀλλὰ σύνολον οἰκογενειῶν, ὅπου ἡ γυνὴ ἔχει σπουδαῖον ἔργον νὰ ἐκτελέσῃ.

Ἡ μόρφωσις τοῦ παιδίου δὲν εἶναι δύσκολος, διότι ἐξαγορασθὲν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχει κλίσιν οὔτε πρὸς τὸ κακὸν οὔτε πρὸς τὸ καλόν. Πρόκειται λοιπὸν μόνον νὰ διευθύνωμεν αὐτὸ καλῶς.

Διὰ τὴν διδασκαλίαν θὰ χρησιμοποήσωμεν τὴν ἔμφυτον περιέργειαν τοῦ παιδίου, τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ γνῶρῃ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Θὰ δείξωμεν λοιπὸν εἰς αὐτὸ τὰ πράγματα. Πρὸς τοῦτο δὲν θὰ χρησιμοποιήσωμεν συστηματικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ διδαχὴν, δηλαδὴ θὰ διδάσκωμεν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων. Τοιοῦτοτρόπως ἡ διδασκαλία θὰ εἶναι διὰ τὰ παιδιὰ ἐνδιαφέροντα, θὰ μάθουν πρὸς τὸν καιρὸν καὶ ἄνευ ἐπιβολῆς πλεῖστα ὅσα πράγματα.

Ἐκτὸς τῆς περιεργείας δὲ τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, τὰ παιδιὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τοὺς μύθους καὶ τὰς ἱστορίας. Ταύτας λοιπὸν θὰ χρησιμοποιήσωμεν πρὸς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτῶν.

Τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν θὰ ἀρχίσωμεν ἐγκαίρως, χωρὶς νὰ φοβούμεθα ὅτι τὰ παιδιὰ θὰ σχηματίσουν ἴσως ἐντελῶς παιδ. κὰς ἰδέας περὶ Θεοῦ κλπ., διότι ταύτας θὰ διορθώσουν ἀργότερα. Διὰ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν πολὺ θὰ χρησιμοποιοῦμεν τοὺς μύθους.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔκτασιν τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τῆς γυναικός, ὁ Φενελὼν διαγράφει ὅρια πολὺ στενά. Ζητεῖ νὰ μάθῃ νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ, νὰ μάθῃ τὴν γραμματικὴν, συνιστᾷ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ὅμηρου καὶ πολλῶν ἱστοριῶν. Παραδόξως δὲ καταδικάζει τὴν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς, διότι, λέγει, προκαλεῖ ἀπολαύσεις δηλητηριώδεις.

Ταῦτα ἐν περιλήψει περιέχει τὸ ὁξιανάγνωστον βιβλίον τοῦ Φενελών.

Ὁ Φενελών εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀγωγῆς τοῦ βασιλόπαιδος ἐφήρμοσε πολλὰς τῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας ἐξεθέσαμεν. Ἐν πρώτοις οὐδεμίαν συστηματικὴν διδασκαλίαν ἔκαμνε. Τὰς γνώσεις παρουσιάζει ὑπὸ τὴν μορφήν μύθων καὶ ἱστοριῶν. Ἡ διδασκαλία δὲ αὕτη ἐγίνετο μόνον κατὰ τὰς περιστάσεις. Πρὸς τοῦτο δὲ ὁ Φενελών συνέγραψε καὶ εἰδικὰ βιβλία διὰ τὸν τρόφιμόν του.

Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ ἔμμεσος μέθοδος, τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη πρὸς διόρθωσιν τῶν πολλῶν ἐλαττωμάτων τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος.

Ἡ μέθοδος αὕτη παρουσιάζει εἰς μῦθον ἐν ἐλάττωμα τὸ ὁποῖον ἀφίνει εἰς τὸν ἄλλως τε εὐφυᾶ πρίγκιπα νὰ ἐννοήσῃ. Ἄλλοτε παρουσίαζε τὸ σφάλμα ὑπὸ ἐποπτικωτέραν μορφήν, προκαλῶν ὠρμένην σκηὴν. Π.χ. ὁ πρίγκηψ πολλάκις ἔδειξε δείγματα μεγάλης παραφορᾶς καὶ ἐξάψεως. Μίαν ἡμέραν εἰς τὰ δωμάτια τοῦ πρίγκηπος εἰσέρχεται ξυλουργός τις, ὁ ὁποῖος ἀφῆκε τὰ ἐργαλεῖά του κάτω. Ὁ πρίγκηψ ἐδοκίμαζε νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐργαλεῖόν τι. Τότε ὁ ἐργάτης πλήρης παραφορᾶς καὶ μανίας καὶ ἀπειλητικῶς κραυγάζων εἶπε : «φυλαχθῆτε, διότι, ἄμα θυμώσω, καταστρέφω τὰ πάντα : σπάζω χέρια, πόδια, ὅ,τι βρῶ ἔμπροστά μου». Ὁ πρίγκηψ ἠννόησε τὴν σκηνοθεσίαν καὶ ἐπροφνιλάττετο νὰ δεῖξῃ ἄλλοις τοιαύτην ὁργὴν.

Εἰς τὴν σύνταξιν τῆς σειρᾶς τῶν μύθων καὶ τῶν ἄλλων βιβλίων θὰ εὔρη τις ποῖα σφάλματα ἔπρεπε κατὰ σειρὰν νὰ διορθώσῃ. Τὸ τελευταῖον βιβλίον «Αἱ περιπέτειαι τοῦ Τηλεμάχου» εἶναι ὑπόδειγμα ὥραϊον διὰ τὰ καθήκοντα τοῦ μέλλοντος βασιλέως. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωγῆς ταύτης ὑπῆρξεν ἐξαιρετικόν· ὁ ἀπειθής, ὀργίλος, παράφορος, ἀκρατής, ἀμελής πρίγκηψ ἀπέβαλε τὰ ἐλαττώματά του καὶ ἀπέκτησε τὰ ἀντίθετα προτερήματα, ἔγινεν εὐπειθής, ἥρεμος καὶ ἐπιμελής. Ἀλλὰ συντρίψας ὁ Φενελών τὴν ἰσχυρὰν ταύτην βούλησιν τοῦ μικροῦ, κατέστησεν αὐτὸν τόσον εὐπειθῆ, ὥστε νὰ ζητῇ τὴν γνώμην τοῦ παιδαγωγοῦ του

«ἂν πρέπει νὰ μεταβῇ εἰς χορόν τινα» ὁ ὁποῖος συνέπιπτε μὲ
 θρησκευτικὴν ἐορτήν.

4. Τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα.

EN GERMANIA

Αἱ προσπάθειαι τῶν παιδαγωγῶν, τοὺς ὁποῖους ἐμνημονεύ-
 σαμεν, πρὸς μεταρρύθμισιν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἢ μᾶλλον
 πρὸς ἱδρυσιν νέων σχολείων δὲν εὗρον πολλὴν ἐνίσχυσιν ἀπὸ τοὺς
 ἄρχοντας. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἰδίως τοῦ τριακονταετοῦς θρη-
 σκευτικοῦ πολέμου (1618—1648) καὶ τὰ νεωστὶ ἱδρυθέντα scho-
 λεῖα ἔκλεισαν.

Κράτη τινὰ ὅμως ἀπετέλεσαν ἐξαίρεσιν μεταξὺ τῶν ὁποίων
 καὶ πολλὰ Ἑλβετικά διαμερίσματα, καντόνια, τὰ ὁποῖα ὀλιγώ-
 τερον ὑπέφεραν ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου, καὶ
 μερικὰ κράτη τῆς Κεντρικῆς Γερμανίας. Οὕτω εἰς τὴν Βαϊμάρ-
 την εἰσῆχθη ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις (1619) καὶ ἱδρύθησαν
 σχολεῖα κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ρατιχίου.

Εἰς τὸ μέγα δουκᾶτον τῆς Γόθας ὁ δούξ *Ἑρνέστος* ὁ πρῶ-
 τος, ὁ ἐπικληθεὶς εὐσεβὴς (1601—1675), ἔκαμε κάτι καλύτερον.
 Ἐπιθυμῶν νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ κρά-
 τος του, προσεκάλεσεν ὡς διευθυντὴν τοῦ γυμνασίου τῆς Γόθας
 διδάσκαλον διακεκριμένον, τὸν *Reyer*, ἐνθουσιώδη ὁπαδὸν τῶν
 ἰδεῶν τοῦ Ρατιχίου καὶ τοῦ Κομενίου, καὶ τὸν ἐπιφόρτισε νὰ
 συντάξῃ (1642) λεπτομερεῖς ὁδηγίαν σχετικῶς πρὸς τὸν ὀργανισ-
 μὸν τῶν σχολείων καὶ τὰς μεθόδους διδασκαλίας. Ἡ ἐγκύκλιος
 διαταγή, τὴν ὁποίαν συνέταξεν, ὠνομάσθη *Schulmethodus* τοῦ
 Ἑρνέστου τοῦ εὐσεβοῦς καὶ κατέστη περίφημος ὡς τὸ σπουδαιό-
 Δ. Μωραΐτου. Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς.

τατον μνημείον τῆς γερμανικῆς παιδαγωγικῆς τοῦ 17ου αἰῶνος.

Τὰ σπουδαιότερα κεφάλαια τῆς ἐγκυκλίου ἀναφέρονται εἰς τὴν σχολικὴν φοίτησιν, εἰς τὴν μέθοδον, εἰς τὰ διδασκτικά βιβλία καὶ εἰς τοὺς διδασκάλους.

Πρώτη ἀναγράφεται ἡ ἀρχὴ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως ἔχουσα ὥς ἐξῆς: «Ὅλα τὰ παιδιά, ἄρρενα καὶ θήλεα, ὑποχρεοῦνται νὰ φοιτήσουν εἰς τὸ σχολεῖον (δημοτικὸν) ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν πέντε ἐτῶν, τακτικῶς καθ' ὅλον τὸ ἔτος, μέχρις ὅτου ἀπολυθοῦν κατόπιν ἐπιτυχῶν ἐξετάσεων. Αἱ ἀπουσίαι τιμωροῦνται διὰ προστίμου».

Εἰς τὰ δημοτικά ταῦτα σχολεῖα διδάσκονται τὰ θρησκευτικά, ἡ ἀνάγνωσις, ἡ γραφὴ, ἡ πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, τὸ ἄσμα, στοιχεῖα τῶν φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν καὶ πραγμάτων συνήθων τῆς ζωῆς, προσέτι δὲ ἡ πατριδογνωσία (τοπικὴ γεωγραφία).

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ διανεμηθῇ καλῶς εἰς τὰ διάφορα σχολικά ἔτη. Ὁ διδάσκαλος νὰ μὴ προχωρῇ ταχύτερον τῆς ἀντιλήψεως τῶν μαθητῶν, νὰ ἐξηγῇ εἰς αὐτοὺς ὅσα πρόκειται νὰ ἀπομνημονεύσουν καὶ νὰ δεικνύῃ ὅτι οἱ μαθηταὶ δύνανται νὰ ἀντιληφθοῦν διὰ τῶν αἰσθήσεών των.

Εἰσήχθησαν ὑποχρεωτικῶς τὰ διδασκτικά βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἴδιος Reyer συνέταξέ τινα.

Ἐκτὸς τούτου ὁ δούξ ἐφρόντισε διὰ τὴν ὑλικὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τοῦ διδασκάλου. Ὁ διορισμὸς του, ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦδε κατ' ἔτος ἀπῆτει νέαν ἐπικύρωσιν, κατέστη ὀριστικός. Ἐπίσης οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων ηὔξήθησαν.

Ἄλλ' ὁ δξυδερχὴς οὗτος ἄρχων ἠννόησε μετ' ὀλίγον ὅτι πρόοδος πραγματικὴ εἰς τὰ σχολεῖα δὲν ἦτο δυνατὴ ἄνευ τῆς καταλλήλου μορφώσεως διδασκτικοῦ προσωπικοῦ. Διὰ τοῦτο προητόιμασε σχέδιον ἰδρύσεως ἑνὸς διδασκαλείου, τὸ ὁποῖον ὁ χρόνος δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐκτελέσῃ καὶ συνιστᾷ αὐτὸ εἰς τοὺς διαδόχους του.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐγκυκλίου ταύτης πείθεται τις ὅτι δὲν εἰσάγει νέας ἀρχάς καὶ ὅτι λαμβάνει ἀπὸ τὸν Ρατίχιον καὶ τὸν Κομένιον πολλὰς τῶν ἰδεῶν των, ἰδιαιτέρως ἐκείνην κατὰ

τὴν ὁποίαν τονίζεται ἡ ἀνάγκη συνδέσεως τῆς ἀντιλήψεως τοῦ πράγματος μετὰ τῆς ὀνομασίας αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ἔχει μεγάλην ἀξίαν, διότι δι' αὐτῆς πρώτην φοράν εἰσάγεται ἐπισήμως ἡ ἐποπτικὴ μέθοδος διδασκαλίας.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑρνέστου τοῦ Εὐσεβοῦς ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι πρίγκιπες.

Κατωτέρω παραθέτομεν ἀποσπάσματα τῆς περιφήμου αὐτῆς ἐγκυκλίου.

Εἰς τὴν **παράγραφον 5** γίνεται λόγος «περὶ τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς». Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ διδάσκαλος θὰ ὑπενθυμίσῃ ποία εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν βλέπομεν πρῶτον τὴν ἀστραπὴν καὶ ἔπειτα ἀκούομεν τὴν βροντὴν; ἐν ᾧ καὶ τὰ δύο εἶναι σύγχρονα. Ἡ αἰτία αὕτη εἶναι ἡ ἀπόστασις. Θὰ τὸ καταστήσῃ σαφὲς διὰ συγκρίσεως πρὸς πυροβολισμόν. Διότι εἰς αὐτόν, μολονότι τὸ πῦρ καὶ ὁ κρότος παράγονται τὴν αὐτὴν στιγμήν, ἐν τούτοις ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὀλίγον μακρὰ, βλέπει τὸ πῦρ, πρὶν ἀκούσῃ τὸν κρότον.

Παράγραφος 20.—Ὁ διδάσκαλος θὰ δείξῃ τὰ τέσσαρα κύρια σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος διὰ μέσου τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπειδὴ τὸ ἱερὸν βῆμα εἶναι πάντοτε τοποθετημένον πρὸς ἀνατολὰς, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα, ἔχει τὴν ἀνατολὴν ἐνώπιόν του, ὀπισθὲν του τὴν δύσιν, δεξιὰ τὴν μεσημβρίαν καὶ ἄριστερά τὸν βορρᾶν. Ἄμα μάθῃ τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, εἶναι εὐκόλον νὰ μάθῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνέμου, ὁ ὁποῖος φυσᾷ ἀπὸ ἑνα μέρους.

Διὰ νὰ γνωρίσουν οἱ μαθηταὶ καλύτερον τὰ φυτὰ, τὰ δένδρα καὶ τοὺς θάμνους, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὰς **παράγραφους 31, 32 καὶ 33**, ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ προσπαθῇ ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον νὰ καλλιεργήσῃ ταῦτα εἰς γειτονικοὺς κήπους. Δύναται ἐπίσης νὰ ἀποξηράνῃ φυτὰ, τὰ ὁποῖα ἀργότερα νὰ ἐπικολήσῃ ἐπὶ χάρτου, διὰ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς μαθητάς. Δι' ὅσα δὲν ἔχει φυτὰ νὰ δείξῃ θὰ διδάξῃ ἀργότερον ὅταν προμηθευθῇ τοιαῦτα.

Εἰς τὴν **παράγραφον 45** ἐγράφετο, ὅτι τὸ σῶμα τῶν ζώων

ομοιάζει κατά τὸ πλεῖστον τῶν μερῶν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ὅταν θὰ σφάξουν εἰς τὸ κρεοπωλεῖον χοῖρον ἢ ἄλλο τι ζῷον, οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς εὐκαιρίας, νὰ δείξουν εἰς τοὺς μαθητὰς τὰ ὄργανα, περὶ τῶν ὁποίων θὰ τοὺς διδάξουν εἰς τὸ σχολεῖον.

Πᾶν, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διδαχθῇ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ὀφείλει νὰ ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς μαθητὰς, ἐὰν τοῦτο εὐρίσκετο πρόχειρον· π.χ. ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος, ὁ χαλκός κλπ.

ΕΝ ΓΑΛΛΙΑ

Εἰς τὴν Γαλλίαν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀνεδείχθη ἀληθὴς ἰδρυτὴς τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως ὁ *Jean - Baptiste de la Salle* (1651-1719). Ὁ *Salle* ἐγεννήθη εἰς *Reims* ἀπὸ ἀρχαίαν καὶ πλουσίαν οἰκογένειαν. Ἀφιερωθεὶς εἰς τὸν μοναχικὸν βίον διήγαγε ζωὴν ἀσκητικὴν, δεικνύων μεγάλην αὐστηρότητα εἰς ἑαυτόν. Οὕτω π.χ. λέγεται, ὅτι, «διὰ νὰ μὴ νυστάξῃ κατὰ τὴν μελέτην, ἄλλοτε μὲν ἐγονάτιζεν ἐπάνω εἰς χαλίκια καὶ ἄλλοτε ἔθετεν εἰς τὴν κεφαλὴν του γύρω σανίδα μὲ καρφιά, ὥστε, ἂν ἔκλινε τὴν κεφαλὴν ἀπὸ νύσταν, νὰ κτυπᾷ εἰς τὰ καρφιά καὶ νὰ ξυπνᾷ». Κατὰ τὰς ἐν Παρισίοις σπουδὰς βλέπων ἓνα πτωχὸν ρυπαρὸν οἰκίσκον εἶπεν: «ἂντὶ νὰ στέλλωμεν ἱεραποστόλους εἰς τὰς Ἰνδίας, ὁμολογῶ, ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἐπαιτοῦσα ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα, διὰ νὰ πληρώσω ἓνα καλὸν διδάσκαλον διὰ τὰ πτωχὰ παιδιὰ τῆς πατρίδος μου». Ἀργότερα ἔκαμε τοῦτο σκοπὸν τοῦ βίου του καὶ ἵδρυσε τῷ 1864 τὸ τάγμα τῶν ἀδελφῶν τῶν χριστιανικῶν σχολεῖον ἢ τῶν ἀγραμμάτων ἀδελφῶν, ὠνομάσθησαν δὲ **ἀγράμματοι**, διότι ὑπεχρεοῦντο νὰ μὴ σπουδάσουν τὰ λατινικὰ καὶ τὰς ἐπιστήμας, διὰ νὰ ὑπηρετήσουν πιστὰ τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν. Ὁ *Salle* ἔκαμεν ἑναρξιν τοῦ ἔργου παρασχὼν φιλοξενεῖαν εἰς τὴν οἰκίαν εἰς πλείστους πτωχοὺς διδασκάλους, τοὺς ὁποίους προώριζε διὰ τὰ σχολεῖα. Τὸ τάγμα αὐτὸ ἦτο «μία ἐταιρεία, ἡ ὁποία ἐπαγγέλλεται τὴν δωρεὰν ἵδρυσιν λαϊκῶν σχο-

λείων», οὕτω δὲ τῷ 1684 ἱδρυσεν ἓν εἶδος διδασκαλείου πρὸς προπαρασκευὴν διδασκάλων τοῦ λαϊκοῦ σχολείου διὰ τὰ χωρία. Ὁ Salle ἀντελήφθη τὴν σημασίαν τοῦ καλοῦ διδασκάλου διὰ τοῦτο πρῶτος ἐν Γαλλίᾳ ἱδρυσεν κατ' ἀρχὰς εἰς Reims καὶ μετὰ τινα χρόνον εἰς Παρισίους διδασκαλεῖον πρὸς μόρφωσιν τῶν δημοδιδασκάλων, εἰς τὸ ὁποῖον προσήρτησε δημοτικὸν σχολεῖον πρὸς πρακτικὴν ἀσκήσιν τῶν διδασκαλιστῶν. Αἱ προσπάθειαι αὗται τοῦ La Salle εἶναι κατὰ τοσοῦτον σκόπιμοι, καθ' ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους οἱ δημοδιδάσκαλοι ἐν Γαλλίᾳ ἐστρατολογοῦντο ἀπὸ παντὸς εἶδους καὶ ἐπαγγέλματος ἀνθρώπων. Κτίσται, κουρεῖς, καραγκιοζοπαῖκται, οἰνοπῶλαι, παλαιοπῶλαι κλπ. οἱ ὅποιοι μόνις ἐγνώριζον ὀλίγην ἀνάγνωσιν, προσελαμβάνοντο ὥς διδάσκαλοι.

Ἀφ' οὗ κατάρθωσε νὰ μορφώσῃ διδασκάλους τινάς, ἀμέσως ἤρχισε τὴν ἱδρυσιν νέων σχολείων. Εἰς τὰς προσπάθειάς του ταύτας εὔρεν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τοῦ Πάπα καὶ ἄλλων, κατεδιώχθη, ἀφωρίσθη καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη καρτερικῶς ἠγωνίσθη πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του. Πράγματι δὲ κατάρθωσε νὰ ἱδρύσῃ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς μέγαν ἀριθμὸν σχολείων. Ἀπὸ πλεῖστα μέρη ἐζητοῦντο οἱ ἀγράμματοι ἀδελφοὶ ὥς διδάσκαλοι. Ἐκτὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων κατάρθωσε νὰ ἱδρύσῃ εἰς τὴν *Saint - Yon* ἓνα εἶδος ἐπαγγελματικοῦ σχολείου, προπαρασκευάζοντος διὰ τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν διοίκησιν.

Αἱ ἰδέαι τοῦ La Salle «περὶ ἀγωγῆς» περιέρονται εἰς τὸ σύγγραμμά του, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται «ὁδηγὸς τῶν σχολείων». δημοσιευθὲν τὸ ἔτος 1720. Εἰς αὐτὸ κανονίζονται τὰ περὶ τῆς λειτουργίας τῶν χριστιανικῶν σχολείων ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ. Τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον ἐκθέτει τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμόν τοῦ σχολείου καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας, ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῶν μαθητῶν μέχρι τῆς ἐξόδου των. Τὸ δεύτερον λέγει περὶ παιδονομίας καὶ τὸ τρίτον περὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἐπιθεωρητῶν, τῶν προτερημάτων τὰ ὁποῖα πρένᾳ ἔχουν οἱ διδάσκαλοι καὶ περὶ τῆς προπαρασκευῆς αὐτῶν.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κάμνει ἐντύπωσιν εἰς τὸν εἰσερχόμενον εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ La Salle, εἶναι ἡ σιγὴ τῶν μαθητῶν καὶ τῶν διδασκάλων. «Ὁ διδάσκαλος θὰ ὁμιλῇ σπανίως καὶ πολὺ σιγά». Πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν μαθητῶν ὁ La Salle ἐφεῦρεν εἶδος τηλεγράφου διὰ διαφορῶν σημείων. Π.χ. Διὰ νὰ γίνῃ ἐπανάληψις τῆς κατηχήσεως, ὁ διδάσκαλος θὰ κάμῃ τὸν σταυρὸν του. Ἐπειτα εἶχεν εἰς χεῖράς του σιδηροῦν ραβδίον, μὲ τὸ ὁποῖον ἔκαμνε διάφορα σήματα. Ὅμοίως καὶ οἱ μαθηταὶ ἀπῆντων ἢ ἡρώτων διὰ σημάτων.

Τὰ διδασκόμενα μαθήματα ἦσαν ἡ ἀνάγνωσις, ἡ γραφή, ἡ ὀρθογραφία, ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ κατήχησις. Ἡ ἀνάγνωσις θὰ ἀρχίσῃ μὲ γαλλικὸν ἀναγνωσματοάριον. Ἡ κατήχησις ἐδιδάσκειτο καθημερινῶς καὶ οἱ μαθηταὶ ἤκουον ὅλας τὰς ἡμέρας τὴν θείαν λειτουργίαν.

Ἡ παιδονομία τῶν χριστιανικῶν σχολείων ἦτο αὐστηροτάτη. Ἐχρησιμοποιοῦντο πολλὰ εἶδη ποινῶν· ἐπίπληξις, ἀπειλή, ἡ μαστιγώσις, τὸ ξύλον καὶ ἡ ἀποβολή. Εἰς τὰς ὁδηγίας γράφει μετὰ ὑπερβολικῆς λεπτομερείας τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ποινῶν, ὥστε νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ La Salle συνέταξεν ἀληθὲς ποινολόγιον. Ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ καὶ ἡ ἀμοιβαία κατασκοπεία τῶν μαθητῶν.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος τῶν ὁδηγιῶν ὁ La Salle συνέταξε μετὰ ἀκριβολόγου φροντίδος τοὺς κανόνας τῆς μορφώσεως τῶν διδασκάλων. Εὗρισκει εἰς τοὺς νεαροὺς διδασκάλους τὰ ἐξῆς ἑλαττώματα πρὸς διόρθωσιν. Ἀκατάσχετον φλυαρίαν, ὑπερβολικὴν ἐνεργητικότητα, ἡ ὁποία ἐκφυλίζεται εἰς ταραχήν, ἐπιπολαιότητα, προκατάληψιν καὶ ἀμνηχανίαν (ἀνέχειαν), τὴν τραχύτητα, τὸ πείσμα, τὴν προσωποληψίαν, τὴν βραδύτητα καὶ τὴν ἀμέλειαν, μικροψυχίαν καὶ τὴν ἀστάθειαν, τὴν κατῆφειαν καὶ τὴν θλιψιν, τὴν οἰκειότητα καὶ τοὺς χαριεντισμοὺς, τὰς διασκεδάσεις καὶ τὴν ἀπώλειαν τοῦ χρόνου, τὰς μεταβολὰς τῆς ἀστάθειας, ὕψος κοῦφον, συγκέντρωσιν εἰς ἑαυτὸν, ἀβλεψίαν διὰ τὴν διαφορὰν τῶν χαρακτῆρων καὶ προδιαθέσεων τῶν παιδιῶν.

Διακρίνει δὲ 12 ἀρετάς, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ καλὸς διδάσκαλος. Τὴν σοβαρότητα, τὴν σιγὴν, τὴν ταπεινοφροσύνην

τὴν σύνεσιν, τὴν σοφίαν, τὴν ὑπομονήν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἐλευθεριότητα. Εἰς τὰ διδασκαλεῖα, τὰ ὅποια ἱδρυσε, προσεπάθει νὰ μεταδόσῃ τὰς ἀρετὰς ταύτας.

Κρίνοντες τὸ ἔργον La Salle λέγομεν, ὅτι διὰ ἐποχὴν τοῦ ὑπῆρξε γιγαντῶδες· διότι κατώρθωσε νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων τοῦ εἰς τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν, νὰ προετοιμάσῃ ἐνθουσιώδεις διδασκάλους διὰ τὸ ἔργον των καὶ νὰ ιδρύσῃ ἓνα μέγαν ἀριθμὸν σχολείων. Τοῦτο ἐπιβάλλει νὰ παρίδῃ τις τὰς πολλὰς ἐσφαλμένας γνώμας, τοῦ, ἰδίως περὶ τῆς παιδονομίας.

5. Ὁ Εὐσεβισμὸς καὶ τὰ ιδρύματα τοῦ Franke.

Ὁ Εὐσεβισμὸς (*Pietismus*) ἦτο αἵρεσις τῶν διαμαρτυρομένων, ἡ ὁποία ἀνεφάνη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνος. Αὕτη ἐγενεν ὡς ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς Ὁρθοδοξίας τῶν Λουθηρανῶν, οἱ ὅποιοι εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν δογμάτων ἔδιδον τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν. Ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως εἰς τὰ δόγματα ταῦτα ἵηκει διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς θρησκευτικότητος ἀντέταξεν ὁ εὐσεβισμὸς τὰς φιланθρωπικὰς χριστιανικὰς πράξεις καὶ τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα. Ἡ ἀληθὴς θρησκευτικότης ἐκδηλοῦται εἰς τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα καὶ εἰς τὴν εὐεργετικὴν φιλανθρωπίαν καὶ ὄχι εἰς τὰς γνώσεις τὰς θρησκευτικὰς.

«Ἕνας σπόρος ἀληθοῦς πίστεως, ἔλεγον, ἀξίζει περισσότερον ἀπὸ ἓνα στατήρα ἱστορικῶν γνώσεων καὶ μία σταγὼν εὐσπλαχνίας ἀπὸ ὠκεανὸν ἐπιστημῶν». Οἱ εὐσεβισταὶ ἐθεώρουν τὸ παιδίον διεφθαρμένον ἕνεκα τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας, διὰ τοῦτο ἡ μόρφωσις αὐτοῦ ἀπῆτει πολλὰς θρησκευτικὰς πράξεις, πειθαρχίαν καὶ ἐπιτήρησιν αὐστηρὰν ἄνευ σωματικῶν ποινῶν.

Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ εὐσεβισμού ἦτο ὁ Φίλιππος Ἰάκωβος *Spener* γεννηθεὶς εἰς τὴν Ἀλσατίαν (1635 - 1795).

Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος τὰς πρακτικὰς ἀρχὰς τοῦ εὐσεβισμού ἐφήρμοσεν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, εἶναι ὁ *Franke* (1663 - 1727).

Μετὰ θαυμασίας σπουδὰς ἐγένετο τῷ 1692 καθηγητὴς τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Χάλλης, συγχρόνως δὲ καὶ ἱεροκῆρυξ. Τῷ δὲ 1698 ἐγένετο καθηγητὴς τῆς Θεολογίας. Μνηθεὶς εἰς τὸν εὐσεβισμόν ὑπὸ τοῦ *Spener* ἐπέδειξε μέγαν ζήλον πρὸς διάδοσιν αὐτοῦ.

Ὁ *Franke* ἀφιέρωσεν ὅλην τὴν ζωὴν του εἰς τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ ὀρφανοὺς καὶ ἐν γένει εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἀγάπην, ἔπραξε τὸ καλὸν μόνον χάριν τοῦ καλοῦ. Ἄς ἴδωμεν τώρα πῶς ὁ *Franke* ἵδρυσεν τὰ πολυάριθμα παιδαγωγικὰ ἰδρύματα.

Κατὰ τὸ ἔτος 1694 ἤρχισεν ὁ *Franke* νὰ διδάσκη κατήχησιν εἰς τοὺς ἐπαίτας, οἱ ὅποιοι ἤρχοντο ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος νὰ τοῦ ζητήσουν τὴν συνειθισμένην ἐλημοσύνην. Εἰς τὸ κυτίον τῆς ἐλεημοσύνης, τὸ ὁποῖον ἐκρέμασεν εἰς τὸ σπίτι εὔρετο τὸ Πάσχα τοῦ 1695 ἓνα ποσὸν 4 ταλλήρων καὶ 16 Groschen. Μὲ τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἵδρυσεν τὸ πρῶτον **σχολεῖον τῶν πτωχῶν**. Πρὸς τοῦτο προσέλαβεν ἓνα πτωχὸν φοιτητὴν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέθεσεν ἐπὶ μικρᾷ ἀμοιβῇ νὰ διδάσκη δύο ὥρας καθ' ἑκάστην τὰ πτωχὰ παιδιὰ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ διδασκαλία αὕτη ἐγίνετο ἐπιμελῶς, πολλοὶ εὐποροὶ γονεῖς ἔστελλον τὰ παιδιὰ των ἐπὶ πληρωμῇ. Ὁ *Franke* τότε ἵδρυσεν δευτέρον σχολεῖον, τὸ **ἀστικὸν σχολεῖον** (*Bürgerschule*). Τὴν ἐορτὴν τῆς πεντηκοστῆς τοῦ ἔτους 1695 ἔκαμε τὴν ἀρχὴν μὲ τὸ νέον σχολεῖον, τὸ **Παιδαγωγεῖον**, τὸ ὁποῖον ἦτο ἓνα εἶδος γυμνασίου. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔλαβεν ὁ *Franke* 500 τάλληρα διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἀπόρων φοιτητῶν. Πρὸς βοήθειαν αὐτῶν ἵδρυσεν τὸ **Freitisch** (οἰκονομικὸν συσσίτιον). Ἀπὸ τοὺς σπουδαστὰς τοῦ συσσιτίου ἐμόρφωσεν ὁ *Franke* τοὺς διδασκάλους διὰ τὰ σχολεῖά του.

Ἐπειδὴ παρετήρησεν, ὅτι τὰ παιδιὰ διαφθείρονται ἐκτὸς τοῦ σχολείου καὶ οὕτω καταστρέφεται ὅ,τι τὸ σχολεῖον οἰκοδο-

μεϊ, προσέλαβε τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1695 ἕνα ὀρφανόν οἰκότροφον. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ οἰκότροφοι ἔγιναν 9, πρὸς ἐπίβλεψιν δὲ αὐτῶν διώρισεν ἕνα σπουδαστὴν. Οὕτω ἰδρύθη τὸ Ὀρφανοτροφεῖον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ 1701 ἀπέκτησεν ἴδιον οἶκημα.

Οὕτω σιγὰ—σιγὰ ἰδρύθησαν τὰ ὀνομασθέντα «παιδαγωγικὰ ἰδρύματα τοῦ Franke».

1. Σχολεῖον τῶν πτωχῶν, εἶδος δημοτικοῦ σχολείου.

2. Ἀστικὸν σχολεῖον, δημοτικὸν σχολεῖον διὰ τὰ τέκνα τῶν ἀστών.

3. Ὀρφανοτροφεῖον, ὅπου ἔτρεφον καὶ ἐξεπαίδευν τὰ ὀρφανά.

4. Τὸ παιδαγωγεῖον, προωρισμένον διὰ τὰ τέκνα τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Ἦτο εἶδος λυκείου κλασικοῦ καὶ πραγματικοῦ, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ ἀξιοσημεῖωτον διὰ τὴν ἐποχὴν, ὅτι παρεῖχε γνώσεις ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος, διὰ τὸ ὁποῖον προωρίζοντο οἱ μαθηταί.

5. Λατινικὸν σχολεῖον, δηλαδὴ κλασικὸν γυμνάσιον.

6. Διδασκαλεῖον, ὅπου ἐμορφώνοντο οἱ διδάσκαλοι τῶν κατωτέρων σχολείων.

7. Ἀνώτερον διδασκαλεῖον, ὅπου ἐμορφώνοντο οἱ καθηγηταὶ τῶν γυμνασίων.

Ἐκτὸς τούτων ἰδρύθησαν πρὸς χρῆσιν τῶν ἐκπαιδευτηρίων τούτων.

8. Τυπογραφεῖον. 9. Βιβλιοπωλεῖον. 10. Φαρμακεῖον.

Ἐκ τοῦ τελευταίου ἐκέρδιζον πολλὰ χρήματα. Τὸ φαρμακεῖον μάλιστα κατέστη περιώνυμον διὰ τὰς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν.

Ἄπαντα τὰ σχολεῖα ταῦτα ἐγκατεστάθησαν ἐντὸς ὑγιεινῶν καὶ εὐρυχώρων διδαστηρίων. Ἐπὶ τῶν ἰδρυμάτων τούτων διώρισεν ἐπιθεωρητάς. Ἀνώτατος δὲ ἐπόπτης πάντων ἦτο ὁ ἴδιος ὁ Franke. Κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Franke τὸ παιδαγωγεῖον εἶχεν 82 μαθητάς, τὸ κλασικὸν γυμνάσιον 400, τὸ ἀστικὸν σχολεῖον (δημοτικὸν) 1725 μαθητάς καὶ μαθητρίας, τὸ ὀρφανοτροφεῖον

100 αγόρια και 34 κορίτσια. Προσωπικὸν δὲ ἐποπτικὸν καὶ διδασκτικὸν εἶχεν 8 ἐπιθεωρητάς, 10 ἐπιτηρητάς, 175 διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας. Ἐκτὸς τούτων 255 φοιτηταὶ ἐλάμβανον καθημερινὴν τροφήν. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὸ πολυπληθὲς ὑπηρετικὸν προσωπικὸν καὶ τὸ προσωπικὸν τοῦ τυπογραφείου, βιβλιοπωλείου καὶ φαρμακείου.

Τὰ ἰδρύματα τοῦ Franke ὑφίστανται καὶ μέχρι σήμερον ὡς ἰδιοκτησία τοῦ Πρωσικοῦ Κράτους.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ γιγαντῶδες ἔργον τοῦ Franke, τὸ ὁποῖον μόνον ἄνθρωπος μὲ ζῆλον ἔνθεον, θέλησιν ἰσχυράν καὶ πνεῦμα διοργανωτικὸν καὶ διοικητικὴν ἱκανότητα ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελέσῃ.

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα ἐν συντόμῳ τὰς ἰδέας τοῦ Franke περὶ ἀγωγῆς. Αὐτὰς θὰ τὰς εὗρωμεν εἰς τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν χάριν τῶν διδασκάλων καὶ ἐπιγράφεται «ὁδηγὸς πρὸς ἀνατροφὴν τῶν παιδίων εἰς τὴν θεῖαν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν σοφίαν». «Θεῖαν εὐδαιμονίαν» ἔννοεῖ τὴν εὐσέβειαν καὶ «χριστιανικὴν σοφίαν» ἔννοεῖ τὰς δι' ἕκαστον τῶν χριστιανῶν ἀπαραιτήτους γνώσεις.

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ θεία εὐδαιμονία καὶ ἡ χριστιανικὴ σοφία.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Franke θεωρεῖ τὸν παῖδα ἐμφύτως ἔνεκα τῆς ἁμαρτίας διεφθαρμένον, διὰ τοῦτο συνιστᾷ τὴν ἀναγέννησιν καὶ διόρθωσιν αὐτοῦ διὰ τῆς προσευχῆς, τῶν θρησκευτικῶν ἱεροτελεστιῶν, τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς αὐστηρᾶς πειθαρχίας. Αἱ φυσικαὶ καὶ τοῦ κλίσεως πρέπει νὰ συντριβοῦν. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πρώτου σκοποῦ τῆς εὐσεβείας ὁ Franke θεωρεῖ πρῶτον τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου συντελεστικόν, δεύτερον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν θείων γραφῶν. Διὰ τοῦτο τὰς περισσοτέρας ὥρας τοῦ προγράμματος κατεῖχεν ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν, καθ' ἑκάστην 3 ἕως 4 ὥρας. Ἐκτὸς τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας τακτικῶς ἐγίνοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν προσευχαὶ καὶ τακτικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἱεροτελεστιῶν. Πρὸς πρόληψιν δὲ τῶν σφαλμάτων συνίστα τὴν ἐπιτήρησιν καὶ

ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου καὶ τὴν ἀδιάκοπον διδασκαλίαν χωρὶς πολλὰς ἐσορτάς. Καὶ τὴν Κυριακὴν ἀκόμη ἐγένετο διδασκαλία. Συνίστα ὅμως νὰ ἀποφεύγεται ὅσον τὸ δυνατόν ἡ σωματική ποινὴ καὶ αἱ ὕβριστικαὶ λέξεις. Ἐπίσης αἱ περιτταὶ παιδιαὶ πρέπει νὰ ἀπαγορεύωνται. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἄλλων μαθημάτων, ὁ Franke ἐφρόνει τὰ ἑξῆς. Ἐν πρώτοις δι' ὅλα τὰ σχολεῖα γλῶσσα διὰ τὴν διδασκαλίαν ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ μητρικὴ. Εἰς τὸ σχολεῖον τῶν πτωχῶν καὶ τὸ ἄστικόν τὸ πρόγραμμα περιελάμβανεν ἀνάγνωσιν, γραφὴν, ἀριθμητικὴν καὶ τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῆς γεωγραφίας, φυσικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας. Εἰς τὸ λατινικόν σχολεῖον καὶ τὸ παιδαγωγεῖον αἱ ἀρχαῖαι γλῶσσαι κατέχουν τὴν ἐξέχουσαν θέσιν. Ἀλλὰ καὶ καλλιγραφία, γεωγραφία, ἱστορία, ἀριθμητικὴ καὶ γεωμετρία. Πρακτικαὶ γνώσεις ἐκ τῆς φυσικῆς εἰς τοὺς περιπάτους, ἐκδρομὰς καὶ ἐπισκέψεις βιομηχανικῶν καταστημάτων, μουσική, ἰχνογραφία καὶ χειροτεχνία. Ἄφθονα ἐποπτικὰ μέσα παρέιχοντο πρὸς τοῦτο. Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο, ἦτο ἡ κατηχητικὴ, δηλαδή ἡ διὰ συνεχῶν ἐρωτήσεων πρὸς τοὺς μαθητὰς διδασκαλία.

Εἰς τὰ διδασκαλεῖα ἐφοίτων οἱ σπουδασταὶ τῶν πανεπιστημίων καὶ οἰκότροφοι εἰς τὸ Freitisch. Ἐκεῖ προητοιμάζοντο καὶ παιδαγωγικῶς, παρακολουθοῦντες ἄλλους διδάσκοντες καὶ αὐτοί.

Εἰς ταῦτα δέον νὰ προσθέσωμεν τὰς τακτικὰς παιδαγωγικὰς συνεδρίας τῶν διδασκόντων πρὸς ἐνοποίησιν τῆς ἐργασίας καὶ τὴν διαρκὴ ἐπιθεώρησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Franke ἐξήσκει μόνος καὶ διὰ τῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ ἐπιτηρητῶν, καὶ θὰ ἔχωμεν τὴν εἰκόνα τῶν λειτουργούντων σχολείων.

Ἄν θελήσωμεν νὰ διακρίνωμεν τὰ νέα, τὰ ὅποια ὁ Franke ὄντως εἰσήγαγεν, εἶναι ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἵδρυσεν τὸν θεσμὸν τῶν ὀρφανοτροφείων καὶ τὴν προστασίαν τῶν πτωχῶν παιδίων γενόμενος ἀφορμὴ νὰ ἱδρυθοῦν καὶ ἄλλα πολλὰ κατὰ τὸν τύπον τούτου. Ἐπίσης τὴν ἵδρυσιν διδασκαλείων ἐν Γερμανίᾳ πρῶτος αὐτὸς ἐπραγματοποίησεν. Οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῶν ἐγένοντο διδά-

σκαλοι καὶ καθηγηταὶ εἰς πολλὰ σχολεῖα τῆς Γερμανίας. Τὴν καθιέρωσιν τῆς μητρικῆς εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν σχολείων καὶ τὴν δι' ἐποπτικῶν μέσων διδασκαλίαν τῶν φυσιογνωστικῶν. Ἰδρυσεν ἐν Γερμανίᾳ τὸ πρῶτον γυμνάσιον θηλέων ἐφαρμόσας τὰς ἀρχὰς τοῦ Φενελών.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Franke ὑπῆρξεν μεγάλη ὅχι μόνον ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου πολλοὶ μαθηταὶ του ἵδρυσαν εἰς πολλὰς πόλεις σχολεῖα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ σχολείου τῆς Χάλλης, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας. Οὕτω ιδρύθησαν σχολεῖα διὰ τοὺς πτωχοὺς μαθητὰς εἰς τὴν Στοκχόλμην, τὸ Λονδίνον καὶ τὴν Μόσχαν κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Franke.

Τὰ μειονεκτήματα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τοῦ Franke ἦσαν ἡ ὑπερβολικὴ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν καὶ αἱ πολλαὶ προσευχαί, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν εἰς τὴν ὑποκρισίαν. Ἐπίσης ἐπήρχετο ἀνία καὶ ὑπερκόπωσις ἐκ τῆς ἀνευ διακοπῶν διδασκαλίας.

ΙΔΡΥΣΙΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

πρώτου πρακτικοῦ λυκείου ἐν Γερμανίᾳ. Τοῦτο ιδρύθη ὑπὸ τοῦτο *Hecker* εἰς τὸ Βερολῖνον τῷ 1749. Σκοπὸς τούτου ἦτο νὰ ὑπηρετήσῃ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων ἀστών, οἱ ὁποῖοι ἐχρειάζοντο σχολεῖον νὰ προετοιμάζῃ διὰ τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα καλύτερον τοῦ κλασικοῦ γυμνασίου. Περιεῖχε τρεῖς ὑποδιαιρέσεις γερμανικὴν—λατινικὴν—πραγματικὴν. Μαθηταὶ τῶν δύο πρώτων διαιρέσεων ἠδύναντο νὰ λάβουν μέρος καὶ εἰς τὴν τρίτην. Ἡ τελευταία περιελάμβανε δὲκτὼ εἰδικὰς τάξεις: 1) Τάξις τῶν μαθηματικῶν, 2) τῆς γεωμετρίας, 3) Ἀρχιτεκτονικῆς, 4) τῆς γεωγραφίας, 5) τῶν φυσιογνωστικῶν, 6) τοῦ ἐμπορίου, 7) τῆς οἰκονομίας καὶ 8) (*Cürisitätz klasse*) ἤτοι τάξις ἐπισκέψεως διαφόρων περιέργων. Τὰ πάντα ἐδιδάσκοντο πρακτικῶς. Χρησιμοποίησις πολλῶν προτύπων διευκόλυνε τὴν διδασκαλίαν.

Ἐν ἄλλο σπουδαῖον γεγονός, ὀφειλόμενον εἰς μαθητὴν τοῦ Franke, εἶναι ἡ ἵδρυσις τοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5^{ΟΝ}

ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

1. Έννοια αὐτοῦ

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τοῦ διαφωτισμοῦ. Κύρια γνωρίσματα τῆς νέας τάσεως ἦσαν. 1) Ἐκεῖναι αἱ γνώσεις ἔχουν ἀξίαν, τὰς ὁποίας αὐτοτελῶς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνακαλύπτει, οὐχὶ ὅσας ἐκ παραδόσεως οὔτε ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἢ ἐκ πίστεως λαμβάνει. Τὸ τοιοῦτον ὠνομάσθη Intellectualismus (διανοητικὴ αὐτοτέλεια). 2) Ἀληθὲς εἶναι μόνον ὅ,τι ὁ ὀρθὸς λόγος τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζει καὶ κατανοεῖ ὡς τοιοῦτον. Τοῦτο ὠνομάσθη Rationatismus (ὀρθολογισμὸς). Ἡ ἔρευνα λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι ἐλευθέρᾳ ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως. Τοιουτοτρόπως ἡ ἔρευνα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐγένεν τελειότερα καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς κρίσεως καλυτέρα. 3) Ἡ ἀναγνώρισις τῆς φυσικῆς θρησκείας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τοὺς νόμους, δὲν ἐπεμβαίνει διὰ θαυμάτων καταργῶν αὐτούς.

4) Παιδαγωγία φυσικὴ, ἀνθρωπίνη, ἡ ὁποία θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς δημιουργήμα τῆς φύσεως, θέτει σκοποὺς ἀνθρωπίνους τῆς παρούσης ζωῆς καὶ μεταχειρίζεται μέσα φυσικὰ καὶ οὐχὶ ὑπερφυσικά.

Τὰς ἰδέας ταύτας εὐρίσκομεν εἰς τὸν Καρτέσιον, τὸν Λώκκιον, εἰς τὸν Montaigne καὶ ἄλλους. Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ὁποῖος ἰσχυρῶς διέδωκε τὰς ἰδέας αὐτάς εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ ὑπῆρξεν ἀληθὴς ἐπαστάτης ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει, εἶναι ὁ Ἰωάννης Ἰάκωβος Ρουσσώ.

2. Ρουσσώ (1712 — 1778)

Ὁ βίος του Ὁ Ρουσσώ ἐγεννήθη εἰς Γενεύην τῆς Ἑλβετίας ἀπὸ πατέρα ὥρολογοποιόν. Κατὰ τὴν γέννησίν του ἔχασε τὴν μητέρα του καὶ εἰς ἡλικίαν 7 ἐτῶν ἐγκατελείφθη καὶ ἀπὸ τὸν πατέρα του, ἐξορισθέντα τῆς πόλεως. Ἐν τῷ μεταξὺ μετὰ τοῦ πατρός του ἔμαθεν ἀνάγνωσιν καὶ μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον ἀνέγνωσε πολλὰ μυθιστορήματα. Ἐγκαταλειμμένος ἀπὸ τοὺς γονεῖς παρελήφθη ἀπὸ ἱερέα τινά, ὁ ὁποῖος μετὰ τινα χρόνον τὸν ἄφησεν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀρχίζει ὁ τυχοδιωκτικὸς βίος τοῦ Ρουσσώ. Περιπέτεια παντὸς εἶδους, αἰσχροουργίαι, ἀπάται, κλοπαὶ καὶ ἐπεισόδια ἐπαναστατικά, π.χ. ἡ μεταστροφή του εἰς τὸν καθολικισμόν ἀντὶ πληρωμῆς ὀλίγων λουδοβικέων, αἱ ἔρωτικά του σχέσεις μετὰ τῆς κ. Warens, ὁ γάμος του μετὰ τῆς ὑπηρετρίας Levasseur, πτωχῆς, ἀσχήμου καὶ ἀναιδοῦς, καὶ προπάντων ἡ ἐγκατάλειψις τῶν 5 τέκνων του εἰς τὸ βρεφοκομεῖον. Ἀφ' οὗ εἰργάσθη εἰς ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα, διέπραξεν ὅλα τὰ εἶδη τῶν σφαλμάτων, ἐδοκίμασεν ὅλας τὰς καταδιώξεις καὶ ἐγνώρισε τὰς ἡδύτητας τῆς φήμης καὶ αὐτῆς τῆς δόξης· ἀπέθανε τῷ 1778 εἰς ἡλικίαν 66 ἐτῶν εἰς τινα ἐξοχικὴν οἰκίαν τῶν Παρισίων, ὅπου ἐφιλοξενεῖτο ὑπὸ τοῦ φίλου του Girardin.

Τὰ ἔργα του Ὁ Ρουσσώ συνέγραψε πολλὰ ἔργα, μετὰ τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἑξῆς :

1. Αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι συνετέλεσαν εἰς τὴν εὐτυχίαν καὶ ἡθικότητα;
2. Πόθεν αἱ ἀνισότητες μετὰ τῶν ἀνθρώπων;
3. Τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον.
4. Ὁ Αἰμίλιος ἢ περὶ ἀγωγῆς.

Τὸ τελευταῖον βιβλίον θὰ ἀναλύσωμεν λεπτομερῶς. Διὰ τὴν κατανόησιν τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐκθέτει ὁ Ρουσσώ, πρέπει

νὰ ἀναφέρωμεν τὰς κυρίας γραμμάς, ἐκ τῶν ὁποίων καθοδηγεῖται εἰς τὴν σύνταξιν τῶν βιβλίων τοῦ ὁ συγγραφεύς.

Ἐν πρώτοις παρατηρεῖται μία τάσις ἀναχρονιστικὴ ὀπίσω εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὴν φυσικὴν ζωὴν, ἔξω ἀπὸ τὸν σημερινὸν πολιτισμόν, τὰς μεγαλοπόλεις, ὥς προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸ πρῶτον ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ λεγομένη πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν δὲν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους εὐτυχεῖς καὶ ἡθικοὺς, τοῦναντίον μάλιστα. Νοσταλγία λοιπὸν ἐκδηλοῦται πρὸς τὸ ἀπομεμακρυσμένον παρελθὸν τῆς ἀνθρωπότητος, πρὸς τὴν κατάστασιν ἐκείνην τοῦ σχεδὸν ἀγρίου ἀνθρώπου. Ἡ κοινωνία ἡ σημερινὴ διαφθείρει ἀντὶ νὰ μορφώῃ τὸν ἄνθρωπον.

Δευτέρᾳ κεντρικῇ ἰδέᾳ τοῦ Ρουσσὸ εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει γεννᾶται καλός. Ἐκ τούτου γεννᾶται ὁ παιδαγωγικὸς κανὼν, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ κύριον ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι ἀρνητικὸν συνιστάμενον εἰς τὸ νὰ ἀφήσῃ τὰς ἐμφύτους φυσικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀναπτυχθῶν ἐλευθέρως δι' ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέρας ἐπεμβάσεως. Ἐνταῦθα ἡ ἔννοια τῆς φύσεως εἶναι αἱ φυσικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου.

Τρίτῃ κεντρικῇ ἰδέᾳ τοῦ Ρουσσὸ εἶναι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διατρέχει στάδια ἀναπτύξεως μέχρι τῆς ὀριμότητος, εἰς τὰ ὁποῖα ὑφίσταται ἀληθεῖς μεταμορφώσεις ὅπως τὰ ἔντομα. Συνεπεία τῆς ψυχολογικῆς αὐτῆς βάσεως δέον ἡ ἀγωγή νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν περίοδον τῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Ρουσσὸ διακρίνει τέσσαρας περιόδους μέχρι τῆς ὀριμότητος: α') τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, περιλαμβάνουσαν τρεῖς περιόδους: ἀπὸ τοῦ 1ου μέχρι τοῦ 2ου ἔτους, ἀπὸ τοῦ 2ου μέχρι τοῦ 12ου καὶ τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 15ου. β') τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τῆς ὀριμότητος. Τέλος τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ περίοδος ὀριμότητος.

Αὗται εἶναι αἱ κύριαι ἰδέαι τοῦ Ρουσσὸ. Τὰς ἄλλας καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν κρίσεις θὰ ἀναφέρωμεν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν.

Τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς πέντε βιβλία ἀναλόγως τῶν πέντε περιόδων, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν. Εἰς τὸν πρόλόγον λέγει, ὅτι

σκοπὸς τοῦ βιβλίου του δὲν εἶναι νὰ δώσῃ νέαν μέθοδον, ἀλλὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸ κακὸν, τὸ ὁποῖον γίνεται ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἀγωγὴν.

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον ἐκθέτει τὴν ἀγωγὴν
Βιβλίον κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας. Ἀρχίζει
I δὲ μὲ τὴν περίφημον φράσιν: «Πάν τὸ ἐξερχόμενον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ εἶναι καλόν, διαφθείρεται δὲ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀνθρώπων». Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ μορφώσῃ ἄνθρωπον, οὐχὶ ἐπαγγελματίαν οἰουδὴποτε ἐπαγγέλματος, ἀλλὰ «*τὸ ζῆν πλήρη ἀνθρωπίνην ζωὴν*». Ζῆν δὲ σημαίνει ὅχι *ἀναπνεῖν*, ἀλλὰ «*δρᾶν*, ποιεῖν χρῆσιν ὅλων τῶν ὀργάνων, ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ὅλων τῶν μερῶν μας, τὰ ὁποῖα μᾶς δίδουν τὸ συναίσθημα τῆς ὑπάρξεως».

Παράγοντες τῆς ἀγωγῆς εἶναι τρεῖς: *ἡ φύσις, οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ πράγματα*. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων εἶναι ἡ ἀγωγὴ τῆς φύσεως. Ἡ χρῆσις, τὴν ὁποίαν μᾶς διδάσκουν νὰ κάμνωμεν, τῶν δυνάμεων τούτων, εἶναι ἡ ἀγωγὴ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν πραγμάτων τοῦ ὕλικου κόσμου εἶναι ἡ ἀγωγὴ τῶν πραγμάτων.

Ὁ παιδαγωγὸς φέρει τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει Αἰμίλιον, ἀμέσως μετὰ τὴν γέννησίν του, μαζὶ μὲ τὴν τροφὸν, εἰς τὴν ἐξοχήν. Ὡστε ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς γεννήσεως ἄρχεται ἡ ἀγωγὴ. Ὁ Αἰμίλιος θηλάζεται ἀπὸ τροφὸν ὑγιᾶ σωματικῶς καὶ ἡθικῶς, μανθάνει κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πλεῖστα διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἀσκήσεως, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὥρισμένας ἑξεις. Πρέπει νὰ ἐμποδισθῇ τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου νὰ παραχθῇ εἰς τὸν Αἰμίλιον. Χωρὶς ἐπιδέσμους, χωρὶς σπάργανα θὰ ἀφίσωμεν ἐλευθέραν τὴν κίνησιν τῶν μελῶν του. Ὅταν ζητῇ ἀναγκαῖον τι ὁ Αἰμίλιος, θὰ σπεύδουν νὰ δώσουν τοῦτο, ὅταν ἐκδηλῶνῃ ἰδιοτροπίας νὰ μὴ προσέχουν εἰς τὰς κραυγὰς του. Ἐγκαίρως θὰ ἀποφύγωμεν νὰ τὸν καταστήσωμεν μαλθακόν. Ὁ Αἰμίλιος θὰ γίνῃ ρωμαλέος, συνετὸς καὶ καλός, διότι πᾶσαι αἱ κακαὶ προέρχονται ἐξ ἀδυναμίας. Ὅταν ἀρχίσῃ νὰ ὀμιλῇ νὰ λέγουν εἰς αὐτὸν οὐχὶ πολλοὺς λόγους, ἀλλὰ ὀλίγους καὶ πολλὰς φορές.

Βιβλίον

II

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ἐκθέτει τὴν ἀγωγὴν τῆς δευτέρας περιόδου. Διὰ τὴν σωματικὴν μόρφωσιν θὰ συνηθίσωμεν τὸν Αἰμίλιον νὰ ὑποφέρῃ πόνους. Διὰ τὴν ἡθικὴν ἀγωγὴν καὶ παιδονομίαν ὁ Ρουσσὼ συνιστᾷ νὰ μὴ μεταχειρισθῶμεν βίαια μέσα. Φυσικὰ ἐμπόδια θὰ φέρουν τὰ παιδιά εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὁρίων τῆς δυνάμεώς των καὶ τῆς ἐπιθυμίας των. Αἱ ἔννοιαι *δύναμις, ἀναγκαιότης, ἀδυναμία, ἐξαναγκασμός* νὰ ἀντικαταστήσουν τὰς ἑλλειπούσας ἔννοιαις *ὑπακούειν, διατάσσειν, καθῆκον, ὑποχρέωσις*. Ὁ Ρουσσὼ ἀπορρίπτει τὸ λογικῶς συζητεῖν μετὰ τῶν παιδίων, διότι «ἄνθρωπον ἄνευ νοήσεως δὲν δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν δι' αὐτῆς». Αἱ ποινὰι πρέπει νὰ εἶναι φυσικαί, δηλαδὴ νὰ θεωρῶνται ὡς φυσικαὶ συνέπειαι μιᾶς πράξεως. Οὕτω π. χ. ἐὰν ὁ Αἰμίλιος σπάσῃ τὰ παιγνίδια του, δὲν θὰ τοῦ δώσωμεν ἄλλα ἐπὶ τινα χρόνον διὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀνίαν ἑλλείψει παιδιᾶς. Ἐὰν ἔσπασε τὸν ὑελοπίνακα, θὰ τὸν ἀφίσωμεν νὰ δοκιμάσῃ ἐπὶ τινα χρόνον τὸ ψῦχος ἐκ τῆς ἐλευθέρως εισόδου τοῦ ρεύματος τοῦ ἀέρος κλπ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰμίλιος εἶναι φύσει καλός, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν συνηθίσωμεν ἀπ' ἀρχῆς εἰς ἀρετάς, ἀρκεῖ νὰ προφυλάξωμεν αὐτὸν ἀπὸ πλάνης καὶ σφάλματα ἰδικά μας. Τὸ ψεύδεσθαι μανθάνει ὁ παῖς μόνον ἕνεκα ὑπερβολικῶν ἀπαιτήσεων καὶ αὐστηρῶν ἐρωτήσεων τοῦ διδασκάλου. Ἡ μόνη ἡθικὴ διδασκαλία τῆς ἡλικίας ταύτης εἶναι νὰ μὴ πράττῃ τις κατὰ τὸν κακόν. Διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν ὁ Ρουσσὼ συνιστᾷ νὰ ἀποφύγωμεν πᾶσαν διδασκαλίαν. Οὔτε ἀνάγνωσιν οὔτε γραφὴν θὰ διδάξωμεν κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην. Μᾶλλον ἂς ἀσκῶμεν τὸ σῶμά του, ὅπως καταστήσωμεν αὐτὸ ρωμαλέον καὶ ὑγιὲς μετὰ σωματικὰς ἀσκήσεις, φυσικὴν ἔνδυσιν καὶ μακρὸν ὕπνον ἐπὶ τραχείας στρωμνῆς. Μόνον τὰς αἰσθήσεις θὰ ἀσκήσωμεν ἀντὶ ἄλλης τινὸς πνευματικῆς μορφώσεως. Μετρεῖν, ζυγίζειν, ἀριθμεῖν, συγκρίνειν, ἰχνογραφεῖν ἀπὸ φύσεως, προπαρασκευάζεσθαι εἰς τὴν γεωμετρίαν, ἄδειν καὶ εὐκρινῶς ὁμιλεῖν εἶναι τὰ ἔργα τὰ ἀρμόζοντα εἰς τὴν περίοδον ταύτην. Ταῦτα νὰ διδάξωμεν οὐχὶ μετὰ σχολικὴν μέθοδον, ἀλλ' ὡς παιδιᾶς.

Βιβλίον**III**

Ἡ τρίτη περίοδος (12 – 15 ἔτους) εἶναι ὁ κατάλληλος χρόνος πρὸς τακτικὴν διδασκαλίαν. Ἡ πρὸς τὸ εἰδέναι ὁρμὴ ἐκδηλοῦται ὡς περιέργεια. Ὁ περιβάλλων κόσμος ἄς εἶναι τὸ ὑπὸ κείμενον τῆς διδασκαλίας. Ἐν τῇ φύσει θὰ εὔρη ὁ Αἰμίλιος μόνος ὅλας τὰς γνώσεις. Πίστιν εἰς ἀξιώματα δὲν πρέπει νὰ ἔχη. Οὐδὲν βιβλίον πλὴν τῆς φύσεως, οὐδεμία διδασκαλία πλὴν τῆς τῶν πραγμάτων. Τὰς ἀρχὰς τῆς κοσμογραφίας θὰ μάθῃ διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Διὰ τὴν γεωγραφικὴν διδασκαλίαν θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν τόπον τῆς κατοικίας του. Καὶ αὕτη ἡ διδασκαλία τῶν φυσικῶν θὰ ἀρχίσῃ μὲ ἀπλᾶς γνωστὰς παρατηρήσεις, οὐχὶ μὲ πολὺπλοκα ὄργανα. Ταῦτα θὰ κατασκευάσῃ μόνος ὁ Αἰμίλιος. Ἐτσι θὰ μορφώσῃ σιγὰ - σιγὰ ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ἐννοίας. Θὰ μάθῃ ὅμως οὐχὶ περισσότερον ἄφ' ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τὴν τὴν ἡλικίαν του. Βιβλίον θὰ ἀναγνώσῃ μόνον τὸν Ροβινσῶνα, διότι οὗτος ἐδημιούργησε μόνος πᾶν ὅ,τι χρειάζεται. Διὰ νὰ μάθῃ πῶς ταῦτα κατασκευάζονται, θὰ ἐπισκεφθῇ ὁ Αἰμίλιος διάφορα ἐργοστάσια. Ὁ Αἰμίλιος θὰ μάθῃ καὶ ἐν χειροτεχνικὸν ἔργον, τὴν ξυλουργικὴν.

Βιβλίον**IV**

Μὲ τὸ 15ον ἔτος ἀρχίζει ἡ ἀνδρική ἀγωγή. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεγείρονται τὰ πάθη (συναισθήματα), τὰ ὁποῖα εἶναι κλάδοι τῆς φιλαυτίας. Διεγείρεται ἡ γενετήσιος ὁρμὴ καὶ γνῶσις. Εἰς ταύτην ἡ θὰ δώσωμεν ἀληθῆ ἀπάντησιν ἢ οὐδεμίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Αἰμίλιος θὰ διατηρήσῃ ἀγνότητα. Ὁ μορφούμενος ἀνὴρ πρέπει νὰ διδαχθῇ νὰ κρίνῃ τοὺς ἄλλους. Μετὰ μεγάλῃς ἐπιμελείας θὰ γίνῃ ἡ μόρφωσις τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὴν ἱστορίαν δύναται νὰ φέρῃ καλοὺς καρπούς, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ διδαχθῇ ἐπιμελῶς. Τώρα θὰ ἀρχίσῃ καὶ ἡ διδασκαλία περὶ θρησκείας. Ἀλλὰ ὁ Αἰμίλιος, ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦδε ἠγνόει ὅτι ἔχει ψυχὴν, δὲν θὰ διδαχθῇ κατήχησιν μιᾶς ὁρισμένης θρησκείας. Θὰ τὸν φέρωμεν μόνον εἰς θέσιν νὰ ἐκλέξῃ ἐκείνην τὴν θρησκείαν,

τὴν ὁποίαν ὁ ὀρθὸς αὐτοῦ λόγος θὰ θεωρήσῃ ὡς ἀληθῆ. Πῶς κατὰ τὸν Ρουσσὸν νὰ ἀποτελεσθῇ αὕτη, λέγουν αἱ ἐξομολογήσεις τοῦ Ἀββᾶ *Vikars*, ἡ φιλοσοφικὴ διδασκαλία περὶ τῆς φυσικῆς θρησκείας, ἡ ὁποία προὐκάλεσε τοὺς ἀφορισμοὺς καὶ τὰς καταδιώξεις του. Ὁ Αἰμίλιος ἀνδρούμενος ἤδη κάμνει ἓνα ταξεῖδι μέχρι Παρισίων, ὅπου ματαίως ζητεῖ καλὴν σύζυγον. Τώρα εἶναι ὁ κατάλληλος καιρὸς νὰ διδαχθῇ ὁ Αἰμίλιος ἄλλας γλώσσας, ἰδίως δὲ ἀρχαίας.

Βιβλίον

Υ

Ταξεῖδια ἀποτελοῦν τὸ τέλος τῆς ἀγωγῆς τοῦ Αἰμιλίου. Ἡ μετὰ τῆς Σοφίας σύζευξις παρακινεῖ τὸν Ρουσσὸν νὰ εἴπῃ τι περὶ γυναικείας ἀγωγῆς Ἡ Σοφία ἀνετράφη ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ διαφέρει δὲ ἡ ἀνατροφή αὐτῆς τῆς τοῦ Αἰμιλίου. Ἄδειν, χορεύειν καὶ παίζειν πιάνο ἔμαθε καλῶς. Ἐπίσης; γυναικείας ἐργασίας, ἰδίως κατασκευὴν ἐνδυμάτων καὶ μαγειρεύειν. Ἀγνότης ἡ πρώτη ἀρετὴ τῆς. Τὰ πάντα ἐκτελεῖ μὲ ἀξιοπρέπειαν χωρὶς περιττὰ στολίσματα. Ἰσοτιμίαν μὲ τὸν ἄνδρα δὲν ἀναγνωρίζει ὁ Ρουσσὸς, διότι θέτει ὡς σκοπὸν δι' αὐτὴν νὰ ἀρέσῃ εἰς τὸν ἄνδρα καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν ζωὴν του εὐτυχῆ.

Κρίσεις

Ὁ Ρουσσὸς ζητεῖ διὰ τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς νὰ μορφώσῃ εὐτυχῆ, ἐλεύθερον καὶ λογικὸν ἄνθρωπον. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ἀγαθός, δὲν ἀποδεικνύεται δι' ἐπαρκῶν λόγων.

Ἡ ἔννοια τῆς φύσεως εἶναι διὰ τὸν Ρουσσὸν πολυσήμαντος. Ἄλλοτε ἐννοεῖ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ὁρμάς, πάθη του, τὸ λογικὸν καὶ τὴν συνείδησίν του, ἀλλαχοῦ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ὡς ἀφθαστον παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν. Πῶς ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον εἶναι καλὸς καὶ διὰ τῆς κοινωνίας γίνεται κακός, τοῦτο ἐπίσης δὲν ἀπέδειξεν ἐπαρκῶς ὁ Ρουσσὸς. Ἐπειτα ἡ φυσικὴ ἀγωγή γίνεται ὑπ' αὐτοῦ ἐνίοτε τεχνικὴ διατηροῦσα μόνον ἐπίφασιν φυσικότητος. Ἡ προφύλαξις ἀπὸ κακὰς ἐπιδράσεις δὲν ἀρκεῖ μόνη πρὸς μόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Τέλος ὁ Ρουσσὸς παραγνωρίζει τὴν πρὸς γνῶσιν ὁρμὴν τῶν παιδίων ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πρώϊμον μάθησιν.

Παρά ταῦτα τὰ μειονεκτήματα καὶ ἄλλα τινὰ δὲν δυνάμεθα νὰ διαμφισβητήσωμεν τὴν ἐξαιρετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Ρουσσώ.

Ἡ ἀξιολογωτάτη παιδαγωγικὴ ἀνακάλυψις, τὴν ὁποίαν κυρίως ὀφειλομεν εἰς αὐτόν, εἶναι ἡ σαφὴς γνῶσις περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς παιδίον. Ἐκάστη ἡλικία ἔχει σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἰδιοσυστάσιαν, ἰδίαν ὡραιότητα καὶ ἴδιον δικαίωμα. Ἰδιαιτέρως τονίζει ὁ Ρουσσώ τὴν ἀνεξάρητον σπουδαιότητα τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἡ φύσις κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐπιβάλλει «οἱ παῖδες νὰ εἶναι παῖδες, πρὶν γίνουν ἄνδρες, διότι ἔχουν ἰδίαν νόησιν καὶ συναίσθησιν. Ταύτας πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν καὶ συμφώνως μὲ αὐτὰς νὰ πράττωμεν». Οὗτος πρῶτος ἔθεσεν ὡς κύριον ἔργον εἰς τὴν παιδαγωγικὴν τὴν σπουδὴν τῆς παιδικῆς ψυχῆς. Διὰ τῶν ἰδεῶν τούτων γίνεται ἀνώτερος τοῦ *Montaigne* καὶ *Locke*, καθὼς καὶ διὰ τῆς θέσεως τοῦ προσωπικοῦ ἰδεώδους. Μετὰ τὸν Ρουσσώ καθιερώθη ὡς σύνθημα ἐν τῷ σκοπῷ τῆς ἀγωγῆς «τελεία ἀνθρωπότης» καὶ ἡ ἀπόρριψις τῆς μορφώσεως κατὰ τάξεις καὶ ἐπαγγέλματα.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἔσχε σπουδαίαν ἐπίδρασιν τὸ βιβλίον τοῦ Ρουσσώ.

Οὗτος δικαίως ἀπορρίπτει τὴν ἀπλὴν συσσώρευσιν ἀσαφῶν γνώσεων καὶ ζητεῖ τοιαύτην ἀφομοίωσιν σαφῶν γνώσεων, ὥστε νὰ καταστοῦν νέα πνευματικὴ πηγὴ δυνάμεων. Τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα συνιστᾷ, εἶναι: ἡ ἐποπτεία, αὐτενεργὸς πρόσληψις, αὐτοδημιουργία. Μόνον ἡ οὕτω ἀποκτωμένη γνῶσις ἐπιδρᾷ μωροφωτικῶς. Ἐπίσης νέον ὑπῆρξε διὰ τὴν ἐποχὴν ἡ ἀπαίτησις θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἀνευ ἑξανῆγκασμοῦ.

Μεγάλην ἐπίδρασιν ἔσχε καὶ ἡ περὶ τῶν νεογνῶν θεραπεία καὶ περιποιήσις.

Ἐν Γερμανίᾳ ὁ Ρουσσώ ἐπέδρασε περισσότερον τῶν ἄλλων χωρῶν. Ὁ Kant, ὁ Goethe, Schiller καὶ Fichte δεικνύουν εἰς τὰς ἰδέας τῶν ἐπιδρασιν τῶν γνωμῶν τοῦ Ρουσσώ.

3. Οἱ μιμηταὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρουσσώ.

Οὐδὲν παιδαγωγικὸν βιβλίον ἔσχε τοιαύτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν συγχρόνων τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν μεταγενεστέρων αὐτοῦ, ὅποιαν ἔσχεν ὁ Αἰμίλιος τοῦ Ρουσσώ. Οὐδεὶς ἡδυνήθη ἀναγινώσκων αὐτὸ νὰ μείνῃ ἀδιάφορος.

Ἡ θὰ ἐκηρύσσετο θερμὸς ὁπαδὸς τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρουσσώ ἡ σφοδρὸς ἀντίπαλος αὐτοῦ. Οἱ ἄρχοντες ἀπηγόρευσαν τὴν διάδοσιν του καὶ ὁ Πάπας τὸ ἀφώρισε, τὸν δὲ συγγραφέα κατεδωξάν. Ὁ ἐπίλοιπος κόσμος ἐνθουσιάσθη, ἰδίως δὲ αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι προσεπάθησαν νὰ ἀκολουθήσουν τὰς συμβουλὰς τοῦ Ρουσσώ.

Εἰς τὰς γυναῖκας ὁ Ρουσσώ ἔγινεν ἀληθινὸν εἰδωλον. Ἠγάπησαν μετὰ πάθους τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔγραψε μὲ τόσην εὐαισθησίαν καὶ φαντασίαν. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρομεν τὰ ὀνόματα τῆς κα^s d' Epinay, τῆς κα^s Stael, τῆς κα^s Necker καὶ τῆς κα^s Genris.

Οὐδὲν βιβλίον ἐπροκάλεσε τοιαύτην ἀπήχησιν, οὐδὲν εὔρε τόσους μιμητὰς ἢ ἐπικριτὰς. Ὁ Ρουσσώ ἔγινεν ὁ εἰσηγητὴς ἐντατικῆς παιδαγωγικῆς κινήσεως. Ἐξεδόθησαν κατόπιν πολλὰ βιβλία· ὥς ὁ Ἀντιαίμιλος, ὁ χριστιανὸς Αἰμίλιος, ὁ Διωρθωμένος Αἰμίλιος.

Ἐν Γαλλίᾳ ἔνεκα τῆς ἐπελθούσης ἐπαναστάσεως ἡ ἐφαρμογὴ καὶ διάδοσις τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρουσσώ ἔλαβεν ἄλλην κατεύθυνσιν διοχετευθεῖσα εἰς τὴν πολιτικὴν μεταβολήν. Ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ ὅμως ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ρουσσώ ὑπῆρξε μᾶλλον αἰσθητή, διότι ἐκεῖ προσεπάθησαν νὰ ἐφαρμόσουν τινὰς τῶν ἰδιῶν του.

Συγγραφεῖς, ὥς ὁ Goethe, Herder, ἐξέφρασαν τὸν θαυμασμόν των διὰ τὸν συγγραφέα. Ὁ Herder ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ του γράφει: «Ἐλθέ, Ρουσσώ, νὰ γίνῃς ὁδηγός μου». Μεταξὺ τῶν ἐνθουσιωδῶν ὁπαδῶν τοῦ Ρουσσώ πρέπει νὰ καταλέξωμεν

καὶ τὸν φιλόσοφον Κάντιον. Οὗτος, τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβε τὸ βιβλίον τοῦ Ρουσσώ, τὸ ἀνέγνωσε μετὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος καὶ εἶπεν «Ἡ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ συγγράμματος τοῦ Ρουσσώ ἐντύπωσης τοῦ ἀμερολήπτου ἀναγνώστου εἶναι ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου συνενώνει θαυμασίαν δξυδερκειαν, μεγαλοφυοῦς μετὰ εὐγενοῦς ἐμπνεύσεως καὶ ψυχῆς πλήρους εὐαισθησίας, τοιαύτης, οἷαν δὲν συναντᾷ τις εἰς οὐδένα συγγραφέα παντός τόπου καὶ χρόνου. Ἡ κατόπιν τούτου ἐντύπωσης εἶναι ἔκπληξις, παραγομένη ἀπὸ τὰς ἀσυνήθεις καὶ παραδόξους ιδέας τοῦ συγγραφέως. Πρέπει νὰ ἀναγνώσω πολλάκις τὸν Ρουσσώ, μέχρις ὅτου παύσῃ νὰ μὲ ταράσῃ ἡ ὥραιότης τῆς ἐκφράσεως. Τότε μόνον δύναμαι νὰ διαθέσω τὸν λόγον μου, διὰ νὰ τὸν κρίνω.»

ΚΑΝΤΙΟΣ

(1724 - 1804)

Ὁ Κάντιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Καινιξ-βέργην τῆς Γερμανίας καὶ ἀπέθανεν ἐν αὐτῇ, χωρὶς ποτε νὰ ταξιδεύσῃ.

Ὁ Κάντιος ὡς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Καινιξβέργης πολλάκις ὠμίλησε περὶ ἀγωγῆς. Αἱ σημειώσεις, τὰς ὁποίας ἐτήρησεν εἰς τῶν ἀκροατῶν του, ἀπετέλεσαν τὸ «Ἐγχειρίδιον τῆς Παιδαγωγικῆς», σύγγραμμα δημοσιευθὲν ἀργότερον. Ἐν αὐτῷ περιέχονται αἱ ιδέαι τοῦ Καντίου περὶ ἀγωγῆς. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου τούτου παρατηρεῖ τις τὴν ἐπὶ τοῦ Καντίου ἐπίδρασιν τοῦ Ρουσσώ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὅμως ἀπομακρύνεται εἰς πολλὰ σημεῖα ἀποφεύγων τὰς παραδοξολογίας του.

Σημασία τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ Κάντιος θεωρεῖ τὴν ἀγωγὴν ὡς τὴν σπουδαιότεραν καὶ δυσκολωτέραν πασῶν τῶν ἐνεργειῶν καὶ αὐτῆς τῆς πολιτικῆς διευθετήσεως τῶν λαῶν.

Σκοπὸς ἀγωγῆς

Ἡ ἀγωγή ἔχει σκοπὸν νὰ ἀναπτύξῃ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τελειότητα, τῆς ὁποίας εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἡ φύσις του. Δὲν ἀναπτύσσει τὸ παιδίον ἀποβλέπουσα εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ὅτι θὰ ζήσῃ εἰς καλυτέραν κατάστασιν, δυνατὴν εἰς τὸ μέλλον καὶ συμφώνως πρὸς μίαν ἰδεώδη ἀναπαράστασιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ τελείου προορισμοῦ αὐτῆς.

Ψυχικαὶ προδιαθέσεις,

Ὁ Κάντιος παρεδέχεται ἐν μέρει τὴν ἰδέαν τοῦ Ρουσσώ περὶ τῆς ἐμφύτου ἀγαθότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τῆς ἀρνητικῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁποία σέβεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ παιδίου. Ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνην του, διότι ὁ Ρουσσώ ὑπέδειξεν εἰς τοὺς παιδαγωγοὺς νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνην καὶ σεβασμὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἀλλὰ διατυπώνει συγχρόνως πολλὰς ἐπιφυλάξεις διὰ τὴν ἀπόλυτον κρίσιν περὶ τῆς ἐμφύτου ἀγαθότητος, ἰσχυριζόμενος ὅτι πραγματικῶς ὁ ἀνθρώπος γεννώμενος δὲν εἶναι οὔτε καλὸς οὔτε κακός. Φυσικῶς δὲν εἶναι ἡθικὸν ὄν. Γίνεται, ὅταν δεχθῇ τὰς ἰδέας τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ νόμου. Τὸ παιδίον εἶναι ὄν ἐν προπαρασκευῇ. Τὸ μέλλον μόνον, δηλαδὴ ἡ ἀγωγή, τὴν ὁποίαν θὰ λάβῃ, θὰ τὸν καταστήσῃ καλὸν ἢ κακόν, διότι, διὰ νὰ μορφώσωμεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ σταθερὸν χαρακτῆρα, πρέπει νὰ ὑποτάξωμεν τὴν φύσιν εἰς τοὺς ἡθικοὺς κανόνας.

Ἡθικὴ ἀγωγή.

Τὸ παιδίον δὲν εἶναι δοῦλος οὔτε δεσπότης. Τὸ νὰ θέλωμεν ὅμως νὰ θρασύσωμεν τὴν θέλησιν τοῦ παιδίου πάντοτε, συντρίβωμεν τὴν αὐτενέργειάν του καὶ τὴν πρωτοβουλίαν του. Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ μορφώσῃ αὐτονόμους βουλήσεις ἀπηλλαγμένας τῆς δουλείας τῶν ἑξῆων.

Πνευματικὴ μὀρφωσις.

Τὰς γνώσεις ὁ Κάντιος θεωρεῖ ὡς μέσον πρὸς μὀρφωσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἰδίως δὲ τῆς κρίσεως, «οἱ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι ἔχουν μόνον μνήμην, εἶναι ζῶντα λεξικά». Ὡς μέθοδον δὲ προτείνει τὴν σωκρατικὴν, διὰ τῆς ὁποίας καθιστῶμεν τοὺς μαθητὰς ἐνεργητικὺς, διεγείροντες τὴν αὐτενέργειαν αὐτῶν. Τὸ ἄριστον μέσον κατανοήσεως εἶναι τὸ πράττειν. Ἡ στερεωτέρα γνῶσις εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶμεν δι' ἡμῶν αὐτῶν.

Ποινάί.

Ὁ Κάντιος ἀνέλυσε μετὰ λεπτότητος τοὺς χαρακτῆρας τῆς ποινῆς. Διακρίνει ἐν πρώτοις δύο ὁμάδας ποινῶν : τὰς σωματικὰς καὶ ἠθικὰς. Ἡ ἠθικὴ ποινὴ συνίσταται εἰς προσβολὴν τῆς τιμῆς τοῦ ἐνόχου. Π.χ. νὰ τὸν δεχθῶμεν μετὰ ψυχρότητος καὶ νὰ ταπεινώσωμεν αὐτὸν ἐνώπιον τῶν ἄλλων. Καὶ ἐν γένει ἡ ἠθικὴ ποινὴ στηρίζεται εἰς τὴν κλίσιν τῶν παιδίων νὰ ἀγαπῶνται καὶ νὰ τιμῶνται ὑπὸ τῶν ἄλλων. Αἱ σωματικαὶ ποιναὶ πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται μετὰ περισκέψεως, «ἵνα μὴ προκύβουν δουλικαὶ διαθέσεις». Δεύτερον διακρίνει ποινὰς φυσικὰς καὶ τεχνητάς. Ὁ Κάντιος προτιμᾷ τὰς φυσικὰς, διότι παρουσιάζονται ὡς φυσικαὶ συνέπειαι τῶν πράξεων τῶν παιδίων. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπιβαλλομένη ποινὴ, οὐδέποτε πρέπει νὰ φαίνεται ὡς πρᾶξις ἐκδικήσεως ἢ παραφορᾶς τοῦ διδασκάλου, διότι ἄλλως βλάπτει τὸν τιμωρούμενον.

Θρησκευτικὴ μὀρφωσις.

Ὁ Κάντιος παραδέχεται τὴν φυσικὴν Θρησκείαν τοῦ Ρουσσώ, ἀλλὰ διαφωνεῖ πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς διδασκαλίας. Ζητεῖ νὰ ἀρχίσῃ ἐνωρίτερον ἢ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν, προτασσομένης ὅμως τῆς διδασκαλίας περὶ τῶν ἠθικῶν καθηκόντων, διότι θρησκεία ἄνευ ἠθικῆς εἶναι δεισιδαιμονία.

Μόρφωσις Θηλέων.

Διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς γυναικὸς ὁ Κάντιος ζητεῖ περισσοτέρας γνώσεις ἀναλόγως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς γυναικείας φύσεως. Φρονεῖ, ὅτι τὸ γυναικεῖον πνεῦμα ἀρέσκειται ὀλιγώτερον μὲ τὰς ἀφηρημένας σκέψεις καὶ περισσότερον εἰς ἀντικείμενα, ἀφορῶντα ἐν ὥραϊον καὶ τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν γυναῖκα θὰ μορφώσωμεν μᾶλλον διὰ τοῦ συναισθηματος τοῦ καλοῦ, διότι ἡ γυνὴ ἀποφεύγει τὸ κακόν, ὅχι διότι εἶναι τοιοῦτον, ἀλλὰ διότι εἶναι ἄσχημον. Βάσις τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ δίκαιον, τῆς γυναικός, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ὥραϊον.

4. Οἱ φιλανθρωπισταί.

Τὰς ἰδέας τοῦ Ρουσσὸ ἀνέλαβαν νὰ ἐφαρμόσουν εἰς τὴν πράξιν οἱ φιλανθρωπισταί. Ἐκλήθησαν δὲ οὕτω, διότι ἠθέλησαν νὰ εἰσαγάγουν εἰς τὰ σχολεῖα, ἀντὶ τῆς ἐπικρατούσης αὐστηρότητος καὶ τραχύτητος, τὴν ἡπιότητα καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς παῖδας. Ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς ἐθεώρουν τὴν γηϊνὴν εὐδαιμονίαν (καλὸν ἦτο πᾶν ὅ,τι ὠφελεῖ τὴν παροῦσαν ζωὴν). Ἐτόνισαν τὴν θεραπείαν τοῦ σώματος καὶ τὴν μόρφωσιν τῆς κρίσεως. Ἐθεμελίωσαν τὴν πίστιν ἐπὶ τοῦ λογικοῦ ἀπορρίπτοντες ἀπὸ τὸ σχολεῖον πᾶν δόγμα καὶ ὠρισμένην ἐκκλησίαν, ἥτοι ὁμολογοῦντες τὴν φυσικὴν θρησκείαν τοῦ Ρουσσώ. Ἐπιχείρησαν καὶ ἐπιτύχουν τὸν χωρισμὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πολιτείας πρὸς μόρφωσιν χρησίων καὶ ἱκανῶν πολιτῶν. Προσεπιάθησαν νὰ βελτιώσουν τὰς μεθόδους των, οὕτως ὥστε οἱ παῖδες νὰ μαθάνουν ἀκόπως, γράψαντες πρὸς τοῦτο πολλὰ διδακτικὰ βιβλία. Κατέστησαν τὴν πειθαρχίαν ἀνθρωπινωτέραν. Ἐκ

τῆς διδακτέας ὕλης ἐλάμβανον μόνον τὸ χρήσιμον, κατὰ προ-
τίμῃσιν φυσιογνωστικὰς γνώσεις. Πρῶτος φιλανθρωπιστὴς εἶναι
ὁ *Ἰωάννης Basedow* (1723-1790).

ΙΩΑΝΝΗΣ BASEDOW

(1723 - 1790)

Ἐγεννήθη εἰς τὸ Ἀμβούρ-
γον ἀπὸ πατέρα περικοποι-
ὸν καὶ ἀπὸ μητέρα ἐπιληπτι-
κὴν. Ὁ υἱὸς ἐκκληρονόμησε

παρ' αὐτῶν χαρακτῆρα ἐριστικὸν καὶ ἀπότομον, ἥκιστα συμβιβα-
στικόν. Σπουδάσας σχεδὸν δι' ἰδίων ἐξόδων θεολογίαν ἔγινεν
οἰκοδιδάσκαλος εἰς τὴν Holstein. Ἐκεῖ ἐγνώρισε τὴν μετέπειτα
σύζυγόν του. Ἡ ἐπιτυχία τῆς μεθόδου του τὸν κατέστησε καθη-
γητὴν τῆς ἡθικῆς εἰς γυμνάσιόν τι δι' εὐγενεῖς (Ritterakademie)
εἰς τὴν Seeland. Ἀλλ' ἔνεκα θρησκευτικῶν ἐρίδων ἐξεδιώχθη καὶ
κατέφυγεν εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Ἀλτόνας, ὅπου ἔνεκα τῶν
αὐτῶν λόγων ἀπελύθη. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου τοῦ
Ρουσσώ ἀπεφάσισε νὰ παρουσιασθῇ ὡς μεταρρυθμιστὴς τῆς ἐκ-
παιδεύσεως καὶ παρεκάλει ν' ἀποστείλουν χρήματα διὰ τὴν
ἐκδοσιν ἐνὸς ἐγκυκλοπαιδικοῦ βιβλίου, ὅπερ ἐκλήθη στοιχειῶδες,
συγχρόνως δὲ ἐπεχείρησε ταξείδια, ἵνα ἐνεργήσῃ προσωπικῶς
διὰ τὴν εἴσπραξιν συνδρομῶν. Ἡ ἐπιτυχία ὑπῆρξεν ἐκπληκτι-
κή, ἅπαντες ἐπροθυμοποιήθησιν νὰ ἀποστείλουν χρήματα καὶ
οὕτω εἰς ἐλάχιστον χρόνον συνέλεξε 1600 τάλληρα. Ἐν τῷ μεταξὺ
ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος Φρειδερίκου Franz, ἵνα ἰδρύσῃ
σχολεῖον κατὰ τὰς ἰδέας του εἰς τὸ Dessau. Τσιουτοτρόπως ἴδρυσε
τῷ 1774 τὸ ὀνομασθὲν *Φιλανθρωπικόν*, τὸ ὁποῖον ὅμως μετὰ
δύο ἔτη ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ ἔνεκεν τοῦ ἐριστικοῦ χαρα-
κτῆρός του. Τέλος τῷ 1790 ἀπέθανε πικραμένος.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Basedow εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) «Παραστάσεις διὰ τοὺς φιλανθρώπους καὶ εὐπόρους ἄνδρας
περὶ τῶν σχολείων, τῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ

τῆς δημοσίας εὐδαιμονίας μεθ' ἑνὸς προγράμματος στοιχειώδους βιβλίου τῶν γνώσεων».

Εἶναι τὸ σπουδαιότερον βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν τότε κατάστασιν τῆς ἐκπαιδεύσεως ὑποδεικνύων καὶ τὴν βελτίωσιν αὐτῆς.

2) «Μεθοδικὸν βιβλίον διὰ τοὺς πατέρας καὶ τὰς μητέρας τῶν οἰκογενεῶν καὶ τῶν λαῶν». Ἀποτελεῖ τὸ θεωρητικὸν μέρος τοῦ τρίτου βιβλίου, τοῦ προωρισμένου διὰ τοὺς μαθητάς, τοῦ 3) «Στοιχειώδους βιβλίου», ἓνα εἶδος Orbis pictus τοῦ Κομενίου, ἀποτελούμενον ἀπὸ 4 τόμους καὶ περιέχον 96 καλλιτεχνικὰς εἰκόνας καὶ μετάφρασιν εἰς γαλλικὴν καὶ λατινικὴν.

Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Basedow.

Σωματικὴ ἀγωγή.—Ὁ Basedow ἀπαιτεῖ κατὰ πρῶτον λυγικὴν θεραπείαν τοῦ σώματος ἀπηλλαγμένην πάσης μαλαθακότητος.

Πνευματικὴ ἀγωγή.—Ἡ μέθοδός του ἔτεινε κυρίως νὰ κατασιῇ τὴν διδασκαλίαν ἐλαφράν, εὐχάριστον, σχεδὸν παιδιὰν καὶ χρήσιμον διὰ τὴν ζωὴν, νὰ ἀρχίσῃ δὲ ὅσον τὸ δυνατόν ἐνωρίτερον. Ἦτο ἐχθρὸς τῆς ἀποσιγηθείσεως, ἀπαιτῶν γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Συνιστᾷ ἄλλαγὴν τῆς διδασκαλίας πρὸς ἐποφυγὴν τῆς ἀνίας. Ὡς ἐλαττήριον τῆς μαθήσεως εἶχε τὴν φιλοδοξίαν, τὴν ὁποίαν διήγειρε μὲ ἐπαίνους καὶ ἀμοιβὰς ἰδιαιτέρας, ἀλλὰ ἐφήρμοζε καὶ ἐκιάκτους καὶ ἀσυνήθεις τιμωρίας.

Ἰδοὺ π. χ. ἀμοιβαὶ τινες : 1). Μετὰ τὸ τέλος ἐκάστου μαθήματος ὁ διδάσκαλος διένειμεν εἰς τοὺς μαθητάς τοὺς προσεκτικούς καὶ ἐπιμελεῖς δελτία. Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς «Συγκλήτου» τῶν καθηγητῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἑξαιρετικοὶ τινες μαθηταὶ παρίσταντο, τὰ δελτία ταῦτα ἡριθμοῦντο καὶ ἐτίθεντο εἰς ἰδιαίτερον βιβλίον.

Ὁ ἔχων 50 δελτία ἐλάμβανε χρυσοῦν σημεῖον ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς ἐπιμελείας. Ὁ ἔχων 50 χρυσὰ σημεῖα ἐλάμβανε τὸ παράσημον τῆς ἐπιμελείας. Ἐξαιρετικὴ ἐπίσης ἀμοιβὴ ἦτο καὶ τὸ

παράσημον τῆς ἀρετῆς. Ποινὰὶ ἐπεβάλλοντο αἱ ἑξῆς: 1) Ἀφαίρεσις τῶν χρυσῶν σημείων· 2) Χρηματικὴ πληρωμή· 3) Ἀνάρτησις πινακίδος, ὅπου ἐγράφετο ἡ ποινή· 4) εἰς τὴν τράπεζαν ἀνεφέρετο τὸ ὄνομα μὲ σφυριγμοὺς τῶν μαθητῶν. 5) Νὰ γυρίζῃ τροχόν τινα κλπ.

Ἡθικὴ ἀγωγή.—Αὕτη ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀρχῆς τῆς χρησιμότητος καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. Ἡθικῶς καλὸν κατὰ τὸν Basedow ἦτο πᾶν τὸ ἀφέλιμον καὶ χρήσιμον διὰ τὴν γήϊνην ζωὴν. Ἐξίτηι νὰ μὴ καταπιέζεται ἡ φυσικὴ ὁρμὴ πρὸς ἑλευθερίαν, ἀλλὰ νὰ μορφωθῇ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ παιδίου καὶ ἡ αὐτοκυριαρχία του.

Τὴν διατήρησιν τῆς αἰδοῦς ὥς δείγματος τῆς ἐσωτερικῆς ἀγνότητος, ἐθεώρει ἀναγκαίαν. Ἐν τούτοις ὅμως συνίστα νὰ ἐκθέσωμεν μετ' ἀφελείας καὶ ἀπλότητος εἰς παιδας ἡλικίας 10 ἕως 12 ἐτῶν τὰ τῆς λειτουργίας τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων. Ἐθνικὴ ἀγωγή δὲν ἐκαλλιεργεῖτο εἰς τὸ Φιλανθρωπείον.

Θρησκευτικὴ ἀγωγή.—Ἐδίδασκε τὴν φυσικὴν θρησκείαν, στηριζομένην οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ λογικοῦ, δηλαδὴ πίστιν καὶ λατρείαν ἑνὸς Θεοῦ, ἐξίτηι δὲ τὸν χωρισμὸν τοῦ σχολείου ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας.

Σημασία τοῦ Basedow.

Ὁ Basedow 1) Πρῶτον κατῴρθωσε νὰ προσελκύσῃ τὴν γενικὴν προσοχὴν τῶν ἐν Εὐρώπῃ πολιτικῶν ἔξουσιῶν ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως. 2) Εἰσήγαγεν ἐκ νέου τὴν παραμεληθεῖσαν ἐπιμέλειαν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἡπιότητα καὶ φιλανθρωπίαν εἰς τὴν παιδονομίαν ἀντὶ τοῦ τυραννικοῦ πνεύματος. 3) Εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, εἰς τὰ φυσιογνωστικὰ καὶ τὰς νεωτέρας γλώσσας ἔδωκε περισσοτέραν ἑκτασιν ἐν τῷ προγράμματι. 4) Προσεπάθησε νὰ βελτιώσῃ τὴν μέθοδον, εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως ἔδωκεν ἀνωτέραν δύναμιν διὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου.

Δὲν ἔλειπεν ὅμως ἀπὸ αὐτὸν καίποια ἀγυρτεία, ἡ ὁποία καταφαίνεται εἰς τὸν διαφημισμὸν τῶν μεθόδων του καὶ εἰς τὰς

ἄξιώσεις του ὡς μεταρρυθμιστοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Οἱ σπουδαιότεροι συνεργάται τοῦ *Basedow* ὑπῆρξαν ὁ *Campe*, *Saltzmann*, *Bahrd*, *Trapp*, καὶ *Guts — Muths*.

Ὁ Ἰωακείμ Ἑρρίκος *Campe* (1746 - 1818) διεδέχθη τὸν *Basedow* εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἰδρύματος τῆς *Dessau* ἐπὶ ἐν ἔτος. Κατόπιν δὲ ἱδρυσεν ἕτερον εἰς *Trittau* πλησίον τοῦ Ἀμβούργου. Εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῶν φιланθρωπιστῶν, γνωστὸς διὰ τὰ λαϊκὰ παιδαγωγικὰ συγγράμματά του, τὰ ὁποῖα ἐξέδωκε τῇ βοήθειᾳ τοῦ *Trapp*, *Villaume* καὶ *Stuve*. Ἰδρυσεν ἐν εἶδος παιδαγωγικοῦ περιοδικοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον. «Γενικὴ ἐπιθεώρησις τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς ὑπὸ ἐταιρείας πρακτικῶν παιδαγωγῶν». Ἐξεδόθησαν περὶ τοὺς 16 τόμοι. Δι' αὐτῶν προσεπάθησε νὰ διαδόσῃ τὰς ἰδέας τῶν φιланθρωπιστῶν, νὰ θέσῃ τάξιν ἵνὰ εἰς τὸ δημιουργηθὲν ὑπὸ τοῦ *Basedow* χάος καὶ τέλος νὰ ἀναλύσῃ τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς μετὰ τινος σχετικῆς σαφηνείας, ἀγνώστου εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Τὸ θεωρητικὸν μέρος περιελάμβανε 45 ζητήματα τῆς γενικῆς παιδαγωγικῆς, δηλαδή: σωματικὴν ἀγωγὴν, διδασκαλίαν, βιβλιογραφίαν κλπ. Τὸ πρακτικὸν μέρος συνίσταται ἀπὸ διδακτικὴν ὕλην πάντων τῶν μαθημάτων, τῶν διδασκομένων εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν σχολείων. Πλὴν τούτων ἐδημοσίευσεν ἄπειρα διηγήματα, ὡς ὁ Ροβινσών. Τὸ τελευταῖον ἔργον κατέστησε τὸν συγγραφέα δημοφιλεῖ καὶ ἐδημιούργησεν ἐν εἶδος φιλολογίας, τὰς Ροβινσωνάδας.

Διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ τῶν συγγραμμάτων του συνετέλεσεν, ὥστε νὰ γίνουιν γνωστὰ αἱ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τῶν φιланθρωπιστῶν.

Ὁ *Campe* ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ δογματικὸν ὕψος τοῦ *Basedow* μετεχειρίζετο πατρικὸν καὶ συμβουλευτικὸν ὕψος. Ἡ παιδαγωγικὴ ἦτο μεμετρημένη καὶ περιεσκεμμένη καὶ ἐστηρίζετο εἰς τὴν ὀρθοφροσύνην καὶ τὴν διάκρισιν.

Ὁ σπουδαιότερος πρακτικὸς φιланθρωπιστὴς ὑπῆρξεν ὁ *Christian Salzmann* (1744 - 1811). Κατ' ἀρχὰς ἐδίδαξεν εἰς τὸ ἴδρυμα τοῦ *Basedow* εἰς *Dessau* ἐπὶ τρία ἔτη. Ἀποχωρήσας ἐκεῖθεν ἔνεκα τῶν ἐρίδων τοῦ προσωπικοῦ εἰς *Schneepfenthal* τῆς

Γόθας ἴδρυσεν νέον σχολεῖον, τὸ ὁποῖον κατέστη περίφημον (ὑφίσταται μέχρι σήμερον). Ἐκεῖ ὁ Saltzmann προσεπάθησε νὰ πραγματοποιήσῃ ἀγωγὴν οἰκογενειακὴν. Ἐδημοσίευσε δύο ἐξαιρετικὰ παιδαγωγικὰ βιβλία :

1) Τὸ «καρκινοβιβλίον» (1780), ἥτοι «ὁδηγία πρὸς παράλογον ἀγωγὴν». 2) «Τὸ μυρμηκοβιβλίον», ἥτοι «ὁδηγία πρὸς λογικὴν ἀγωγὴν». Εἰς τὸ πρῶτον σαυροῖζει τὰ ἐλαττώματα τῆς κακῆς ἀγωγῆς, εἰς τὸ δεύτερον δίδει τὰς ὀρθὰς ἰδέας περὶ αὐτῆς. Ὁ Saltzmann δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδαγωγοῦ.

«Δόσατέ μοι καλοὺς παιδαγωγούς».

«Ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ ζητῇ ἐν ἑαυτῷ τὴν αἰτίαν ὅλων τῶν σφαλμάτων καὶ ἐλαττωμάτων τῶν μαθητῶν του». «Γνωθὶ σαυτὸν» «Μόρφωνε διαρκῶς ἑαυτὸν». Εἶναι ἀρχαί, τὰς ὁποίας ἠκολούθει εἰς τὸ ἔργον του. Ὁ Saltzmann ἐφρόνει, ὅτι ὁ χαρακτὴρ τοῦ παιδαγωγοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἥρεμος, νὰ διατηρῇ σταθερῶς εὐθυμὸν διάθεσιν καὶ νὰ εὐχαριστῇται εἰς τὴν συναναστροφὴν μὲ τὰ παιδιά.

Ὁ Κάρολος *Bahrdr* (1741-1792) καθηγητὴς τῆς Θεολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας καὶ τοῦ Giessen ἔζησε ζοὴν ἀσταθῆ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπρεπῆ καὶ διὰ τῶν ὑπερβολῶν του ἔβλαψε τὴν ὑπόθεσιν τῶν φιλανθρωπιστῶν. Δύο σχολεῖα, τὰ ὁποῖα διηύθυνε μετ'ὀλίγον διελύθησαν. Τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἀποδίδει εἰς τὰς διαβολὰς τῶν ἀντιπάλων του. Ἐδημοσίευσε καὶ παιδαγωγικὰ βιβλία.

Ὁ Ernst *Trapp* (1745 - 1813) εἶναι ὁ θεωρητικὸς παιδαγωγὸς τῶν φιλανθρωπιστῶν, μὴ ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν σχολικὴν πράξιν. Εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀπόπειρα μιᾶς παιδαγωγικῆς» (1788) ἐκθέτει ὁλόκληρον παιδαγωγικὸν σύστημα ἐν συντομίᾳ. Τὸ 1779 - 1783 διωρίσθη καθηγητὴς τῶν παιδαγωγικῶν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Χάλλης.

Φιλανθρωπιστὴς ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν γυμναστικὴν ἦτο ὁ *Gu ts-Muths* (1759, 1839). Ἐδίδαξε γυμναστικὴν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Saltzmann, ἔγραψε δὲ τὸ πρῶτον συστηματικὸν βιβλίον

περὶ γυμναστικῆς. Ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ *Jahns* (1778-1852), ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη «πατὴρ τῆς γυμναστικῆς» δημοσιεύσας τῷ 1816 τὸ περίφημον βιβλίον του «ἡ γερμανικὴ γυμναστικὴ».

Οἱ φιλανθρωπισταί, τοὺς ὁποῖους ἀνεφέραμεν, ἡσχολήθησαν κυρίως πρὸς μεταρρύνευσιν τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως. Ὁ Rochow ἔδειξε μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν.

Ὁ *Eberhard Rochow* (1734-1805) ἐκ Reckahn τοῦ Βρανδεμβούργου ἦτο ἀπόστρατος ἀξιωματικὸς, ἰδιοκτήτης ἀγροκηπίου. Κατὰ τὸ 1772 εἰς τὸ Reckahn ἐνέσκηψε πανώλης, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέθνησκον πολλοὶ ἔνεκα τῆς δεισιδαιμονίας καὶ βλακείας τῶν χωρικῶν, ὁ Rochow ἀπέδωκε τοῦτο πολὺ ὀρθῶς εἰς τὴν ἔλλειψιν στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Μυηθεὶς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων τοῦ Basedow καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ «Φιλανθρωπίου» εἰς τὰ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀπεφάσισε ν' ἀφιερωθῇ εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ.

Συνεργάτας προσέλαβε τὴν σύζυγόν του καὶ τὸν γραμματέα του Bruns, τὸν ὁποῖον καθωδήγησεν εἰς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας.

Διὰ νὰ διεγείρῃ τὸ διαφέρον ὑπὲρ τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως, συνέγραψε τὰ ἑξῆς βιβλία: 1) «ὁ φίλος τῶν παιδιῶν ἢ ἀναγνωσματοάριον πρὸς χρῆσιν τῶν ἀγροτικῶν σχολείων». Τὸ βιβλίον τοῦτο κατέστη περίφημον ἐκδοθὲν εἰς 100,000 ἀντίτυπα.—Διὰ τοὺς διδασκάλους ἐδημοσίευσεν τὰ βιβλία: 1) «Ἀπόπειρα σχολικῶν βιβλίων διὰ τὰ ἀγροτικὰ σχολεῖα» καὶ 2) «Ὁδηγία διὰ τοὺς διδασκάλους τῶν ἀγροτικῶν σχολείων.»

Ὁ Bruns πράγματι ἀνεδείχθη ἑξαιρετικὸς διδάσκαλος, τὸ σχολεῖν τοῦ Reckahn ὑπῆρξεν ἀληθῶς πρότυπον σχολείου καὶ ἀπέκτησε φήμην. Διὰ τοῦτο ἐπεσκέφθησαν αὐτὸ πολλοὶ πρίγκιπες καὶ ἰδίως ὑποψήφιοι διδάσκαλοι. Ἐκεῖ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Bruns ἐμορφώθησαν καὶ ἄλλοι 60 διδάσκαλοι. Οὕτως ὥστε ὁ Bruns κατώρθωσε νὰ ἰδρύσῃ 4 δημοτικὰ σχολεῖα εἰς τὴν πατρίδα του. Κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ σχολείου τοῦ Rochow ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα σχολεῖα εἰς τὴν Πρωσσίαν καὶ ἐν γένει εἰς τὴν Γερμανίαν.

Ὁ Rochow ἐπέδειξε μέγαν ζῆλον καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσθη δικαίως «ὁ πατήρ τῶν δημοτικῶν σχολείων τῆς Πρωσσίας.»

Αἱ ὑπηρεσίαι, τὰς ὁποίας προσέφεραν οἱ φιλανθρωπισταὶ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν συνίστανται εἰς τὸ ὅτι προσεπάθησαν νὰ μεταρρυθμίσουν αὐτὴν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς φυσικότητος καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐποχῆς. Ἐν πρώτοις ἐπέδρασαν πρὸς μετατροπὴν τῆς παιδονομίας εἰς ἡπιωτέραν, ἣ ὁποία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὸ σχολεῖον τραχυτάτη, ἢ μᾶλλον βάρβαρος.

Δεύτερον ἀνύψωσαν τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς ἐξάραντες τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ σωματικὴ ἀγωγή. Τὰ παιδιά ἤρχισαν νὰ ἀπολαμβάνουν τὰς παιδιάς των, τὰ δὲ σχολεῖα ἔγιναν μᾶλλον εὐάρεστα διὰ τὰ παιδιά.

Προσεπάθησαν ἐπίσης νὰ εὑρουν μᾶλλον ψυχολογημένην μέθοδον.

Συγγετέλεσαν εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τῶν λαϊκῶν σχολείων εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ κράτους ἢ τῆς πόλεως.

Ἰδρυσαν τὰ πρῶτα διδασκαλεῖα πρὸς μόρφωσιν τῶν διδασκάλων καὶ τέλος διὰ τοῦ Trapp ἡ παιδαγωγικὴ ἔλαβεν ἔδραν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6^{ΟΝ}

ΝΕΟΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

1. Ἐννοια αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 18ου αἰῶνος ἀνεπτύχθησαν αἱ νέαι φυσιογνωστικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ φιλοσοφίαι, ἐλεύθεραι ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαιότητος. Ἐπίσης ἀνεπτύχθησαν καὶ αἱ ἐθνικαὶ λογοτεχνίαι, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐκτίμησις πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα ὥπισθοχώρει. Τὰ δύο πνευματικὰ ρεύματα τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ ἐφαίνοντο κυριαρχοῦντα. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνη νέα τάσις πρὸς ἐκτίμησιν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, δηλαδή τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ νέα αὕτη τάσις ὠνομάσθη **νεοανθρωπισμός**. Προῆλθε δὲ κυρίως ὡς ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς ὑπερβολικῆς ἐκτιμήσεως τῶν λεγομένων «χρησίμων θετικῶν γνώσεων», τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὁ φιλανθρωπισμός. Ἡ νέα αὕτη ἀνύψωσις εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος εἶχε μετὰ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἀναγεννήσεως κοινὸν μόνον τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν φιλολογίαν. Διαφέρει ὅμως κατὰ πολὺ διότι ἡ προσοχὴ τῶν νεοανθρωπιστῶν στρέφεται τῶρα εἰς τὸ **περιεχόμενον** καὶ ὄχι εἰς τὴν **λέξιν**. Ὁ σκοπὸς τῶν πρώτων ἀνθρωπιστῶν ἦτο νὰ καταστοῦν ἱκανοὶ νὰ γράφουν καὶ νὰ ὁμιλοῦν ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ, **ποιητῆς καὶ ρήτωρ**, ἢ **μίμησις γλωσσικῇ τῶν κλασικῶν συγγραφέων**, ἰδοὺ τὸ ἰδεῶδες των. Οἱ νεοανθρωπισταὶ ζητοῦν νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων

στοιχεῖα ἀξίας πρὸς μόρφωσιν τῆς νοήσεως, τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς βουλήσεως. Δὲν ζητοῦν νὰ μιμηθοῦν αὐτοὺς κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ νὰ λάβουν τὸ περιεχόμενον τῶν συγγραμμάτων πρὸς συγγραφὴν εἰς τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν καὶ πρὸς εἰδολογικὴν μόρφωσιν. Διὰ τοῦτο τὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων ἐθεωρήθησαν ἀνώτερα τῶν Ῥωμαίων, διότι οἱ Ἕλληνες μόνον κατώρθωσαν νὰ πραγματοποιήσουν ἰδεῶδες ἀνθρώπινον αἰώτερον τῶν ἄλλων.

Ὁ νεοανθρωπισμὸς εὐρέθη εἰς ἀντίθεσιν καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐποχὴν τοῦ διαφωτισμοῦ. Διὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ προσεπάθησαν νὰ δώσουν μηχανικὴν ἐξήγησιν εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ ἀνοργάνου καὶ τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου. Τότε ἐγράφη καὶ τὸ βιβλίον τοῦ *La Mettrie* «ἄνθρωπος μηχανή». Τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν, τὸ δίκαιον, τὴν πολιτείαν καὶ αὐτὴν τὴν ποίησιν προσεπάθησαν νὰ ἐξηγήσουν μηχανικῶς, ὡς διὰ φυσικῶν νόμων. Ὁ νεοανθρωπισμὸς ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα ὡς μίαν ἀνάπτυξιν ἐσωτερικῶν τάσεων, ἰδίως δὲ τὰ ἔργα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης θεωρεῖ ὡς ἔργα δημιουργικῆς ἐμπνεύσεως. Τὸ ἀσυνείδητον, τὸ ἐνστικτωδικόν, ἡ διαίσθησις λαμβάνουν μέρος εἰς πᾶν ἀνθρώπινον ἔργον. Τὰ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς πλαστικῆς παρήχθησαν ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα θεωροῦνται οὐχὶ ἐνέργειαι σκόπιμοι ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ὡς ἐξέλιξις ἱστορικῆς ἰδεῶν καὶ τάσεων.

Ὅχι μόνον εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐπῆλθε μεταβολή, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτῆς. Τὸ ρεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ ἔφερε εἰς τὴν πρώτην ἀξίαν τὸ χρήσιμον διὰ τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. Ἡ νέα ἐποχὴ ἐκτιμᾷ ὅχι τὸ χρήσιμον, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν ἐν ἑαυτῷ ἀνεξαρτήτως πάσης ὠφελείας ἢ χρησιμότητος διὰ τὴν ζωὴν. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ζητῇ τὸ χρήσιμον καὶ νὰ κάμνῃ πεζὴν τινα ἐργασίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκδήλωσιν πνευματικῶν δυνάμεων.

Διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἡ νέα αὕτη ἀντίληψις περὶ τῆς ζωῆς ἐπανέφερεν ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς «τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν

τῶν πνευματικῶν δυνάμεων » ἦτοι τὴν **καλοκαγαθίαν** τῶν κλασικῶν χρόνων τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω τὸ καλαισθητικὸν ἔλαβεν ἀξίαν. Διὰ τῆς λέξεως καλοκαγαθία ἐννοοῦν τὴν τελείαν ἀνάπτυξιν τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος δὲν εἶναι μέσον πρὸς σκοπὸν τινα, δὲν εἶναι δοῦλος ἐνὸς επαγγέλματος, ἀλλ' ἐλεύθερον ὄν ἀπέναντι τοῦ κόσμου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀποτυπώνει τὴν εἰκόνα τῆς τελειότητος τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν. Οὕτω δὲ πραγματοποιεῖ τὸ **γίνε ὅ,τι εἶσαι** τοῦ Νίτσε (Werde der du bist).

Ὁ νέος οὗτος σκοπὸς ἀνύψωσε 1) τὴν ἀξίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας, 2) τὴν ἀξίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, διότι εἰς αὐτὰ περιέχονται μορφωτικαὶ ἀξίαι ἐπιστημονικαί, καλαισθητικαί, ἠθικαὶ κλπ.

2. Οἱ νεοανθρωπισταὶ

ROLLIN

Πρόδρομοι τοῦ νεοανθρωπισμοῦ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει εἶναι ὁ Fenelon, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγράψαμεν, ὁ Fleury, ὅστις ἔγραψε τὸ σύγγραμμα «ἐγχειρίδιον ἐκλογῆς καὶ μεθόδου τῶν σπουδῶν» (1686), καὶ ὁ Rollin.

Ὁ Κάρολος *Rollin* (1661 - 1741) ὑπῆρξε πρύτανις τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Συνέγραψεν ὀγκῶδες σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «ἐγχειρίδιον περὶ τῶν κλασικῶν σπουδῶν» ἢ «περὶ τῆς μεθόδου διδασκαλίας καὶ σπουδῆς τῶν καλῶν τεχνῶν» (γραμμάτων). Τὸ ἔργον τοῦτο ἀπῆλαυε μεγάλης ἐκτιμήσεως καθ' ὅλον τὸν 18ον αἰῶνα. Ὁ Βολταῖρος ἐχαράκτηρισε αὐτὸ «χρήσιμον γιὰ πάντοτε» «à jamais utile».

Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ Rollin παρὰ τὴν ἐποχὴν του 1) Ἀναγνωρίζει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν μόρφωσιν ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας. 2) Μολονότι διατηρεῖ ἀιόμη τὴν λατινικὴν ὥς τὴν γλῶσσαν τῶν σοφῶν, θέλει νὰ γίνεται ταχύτερα ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμά-

των πρὸς καλαισθητικὴν, λογικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν. 3) Ζωηρῶς συνιστᾷ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης οὐχὶ διὰ θεμάτων, ὡς ἐγίνετο τότε, ἀλλὰ δι' ἐρμηνείας πρὸς κατανόησιν τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφέως.

4) Συνιστᾷ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα τῆς ἔθνικῆς καὶ ὀνομάζει αὐτὴν ἀληθινὸν σχολεῖον τῆς ἀληθείας, τοῦ λόγου καὶ τῶν ἀρετῶν, τῆς δόξης καὶ τοῦ ἀληθοῦς μεγαλείου.

5) Συνιστᾷ ἐπίσης τὴν διὰ τῆς παρατηρήσεως διδασκαλίαν τῶν φυσιογνωστικῶν. «Ἡ σπουδὴ αὐτῶν (γράφει) χρειάζεται μόνον ὀφθαλμούς».

Ἐν Γερμανίᾳ ἡ ἐπίδρασις τοῦ νεοανθρωπισμοῦ ἐπέφερεν ἐν πρώτοις τὴν ἀνύψωσιν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Ὡς γνωστὸν, ἡ σχολὴ αὕτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν Πανεπιστημίων ἐχρησίμευεν ὡς προπαιδεῖα διὰ τὴν ἐγγραφὴν εἰς τὰς ἄλλας σχολὰς, ἥτο δηλαδὴ ἓν εἶδος γυμνασίου, προσκεκολλημένου εἰς τὸ πανεπιστήμιον. Τώρα ὅμως ἡ σχολὴ αὕτη ἐγενεν ἰσότημιος πρὸς τὰς ἄλλας. Ἰδρύθη καὶ ἔδρα κλασικῆς φιλολογίας. Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἐμορφώνετο τὸ προσωπικὸν τῶν καθηγητῶν τοῦ νεοανθρωπισμοῦ.

GESNER

Οἱ σπουδαιότεροι ἀπόστολοι τῆς νέας ταύτης κινήσεως ἐν Γερμανίᾳ εἶναι πρῶτον ὁ *Ἰωάννης Mathias Gesner* (1691-1761). Ὅταν ἐγενε καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοτίγγης, ἀνέπτυξε πολλὴν δραστηριότητα πρὸς διάδοσιν τῶν νέων ἰδεῶν. Ἐν πρώτοις διηύθυνε τὸ λεγόμενον «φιλολογικὸν φροντιστήριον» (seminar). Τοῦτο εἶχε σκοπὸν νὰ προπαρασκευάσῃ φοιτητὰς τῆς θεολογίας ὡς καθηγητὰς εἰς τὰ γυμνάσια. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα ἦσαν φιλολογικὰ, μαθηματικά, φυσικά, ἱστορία καὶ γεωγραφία. Ἐκτὸς τούτων ἐδίδασκε καὶ γυμνασιακὴν παιδαγωγικὴν. Εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Γοτίγγης ὑπεδείκνυνεν εἰς τοὺς σπουδαστάς του «πῶς νὰ διδάσκουν τοὺς Λατίνους καὶ Ἑλλήνας συγγραφεῖς».

Ὁ Gesner θέτει ὡς σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων

γλωσσῶν, οὐχὶ τὴν μίμησιν, τὴν δεξιότητα πρὸς τὸ ὁμιλεῖν καὶ γράφειν εἰς αὐτάς, ἀλλὰ τὴν δι' αὐτῶν μόρφωσιν τῆς κρίσεως, τῆς *Geschmack*, τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς ἐκφράσεως, οὕτως ὥστε νὰ μορφωθῇ ἡ ἱκανότης εἰς τὸ συγγράφειν αὐτοτελῶς ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ.

Διὰ τοῦτο ζητεῖ νὰ ἀρχίσῃ ἐνωρὶς ἡ ἀνάγνωσις τῶν συγγραφέων καὶ νὰ προχωρῇ ταχέως. Μετὰ πάθους γράφει ἐναντίον τῆς τότε συνηθείας νὰ ἀρχίζουν τὴν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς μὲ τὴν ἀποστήθισιν ἀκατανοήτων γραμματικῶν κανόνων. Τοῦτο εἶναι ἀληθὴς τυραννία διὰ τοὺς μαθητάς, ὥστε ἀργότερα ὡς φοιτηταὶ νὰ μισοῦν τὰς ἀρχαίας γλώσσας.

Ἰδιαιτέρως ἐκτιμᾷ ὁ Gesner τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς. Εἰς τοὺς ὁποίους εὐρίσκει τὰς πηγὰς τῶν Ρωμαίων συγγραφέων. Μετὰ βεβαιότητος ἐξηγεῖ ἐπίσης, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῶν ἑλληνικῶν δὲν εἶναι τὸ νὰ μάθῃ ὁ μαθητὴς νὰ γράφῃ ἑλληνιστὶ, ἀλλὰ ἐννοῇ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς. Τοῦτο θὰ ἐπιτευχθῇ διὰ πολλῆς ἀναγνώσεως. Ἡ ἀνάγνωσις πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου.

Εἰς τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς ὁ Gesner βλέπει τοὺς μεγάλους ἄνδρας, τὰς εὐγενεστέρας ψυχάς, αἱ ὁποῖαι τότε ἔζησαν. Ὁ ἀναγινώσκων αὐτοὺς λαμβάνει ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ὅχι μόνον πλῆθος σοφῶν γνώσεων, ἀλλὰ μορφώνει τὴν ἀντίληψιν, ἵνα διακρίνῃ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τὸ ψευδές, τὸ ὠραῖον ἀπὸ τὸ ἄσχημον, ἀποκτᾷ τὴν δεξιότητα νὰ κατανοῇ τὰς ξένας ιδέας καὶ νὰ ἐκφράξῃ ἐπιτηδείως τὰς ἰδικάς του. Ἐκτὸς τούτων συλλέγει πλῆθος ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι βελτιώνουν τὴν νόησιν καὶ τὴν βούλησιν.

Ὡς βλέπομεν, ὁ Gesner τονίζει τὸν εἰδολογικὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, δηλαδὴ τὴν δι' αὐτῶν μόρφωσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων.

HEYNE

Ὁ διάδοχος τοῦ Gesner εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Γοτίγγης ἦτο ὁ Χριστιανὸς Θεόφιλος Heyne (1729 - 1812). Οὗτος κυρίως

ἐτόνισεν ὅτι πρὸς κατανόησιν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εἶναι ἀναγκαία ἡ γνῶσις τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων. Οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη ἡ λεγομένη ἐπιστημονικῶς *Altertumskunde*. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος τῆς δημοτικότητος, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν. Τὰς παραδόσεις του ἠκροῶντο καὶ οἱ μὴ φιλόλογοι. Ἰδιαιτέρως ὁ Heyne ἐτόνισε τὴν μορφωτικὴν σημασίαν τῶν κλασικῶν ποιητῶν.

Διηύθυνε τὸ φιλολογικὸν φροντιστήριον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐμόρφωσε 300 σπουδαστὰς καὶ κατόπιν καθηγητὰς

Ὁ Heyne καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ σχολείου, διότι ἦτο μέλος τῶν συμβουλίων πρὸς διορισμὸν τῶν καθηγητῶν, ἐπιθεωρητὴς σχολείων καὶ συντάκτης πολλῶν σχολικῶν ἐγκυκλίων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγωγὴν καὶ διδασκαλίαν εἶχε τὰς αὐτὰς μετὰ τὸν Gesner ἰδέας, ἀλλ' ἐτόνιζεν ὅτι ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία εἶναι συγχρόνως καὶ διδασκαλία πραγμάτων.

ERNESTI

Ἄλλος νεοανθρωπιστὴς ἦτο ὁ Ἰωάννης Αὐγουστος Ernesti (1707—1781). Οὗτος ἐγένετο διευθυντὴς σχολῆς εἰς τὴν Λειψίαν καὶ ἔπειτα καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς αὐτῆς πόλεως. Εἰς τὰ κλασικὰ συγγράμματα βλέπει τὴν πρωτότυπον φιλοκαλίαν, τὴν πηγὴν βαθυτάτης βιοσοφίας καὶ ἐξαιρετικὰ μέσα πρὸς μόρφωσιν τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως. Διὰ τοῦτο ἔθετεν ὥς κέντρον τῆς διδασκαλίας τὴν ταχεῖαν ἀνίγνωσιν κλασικῶν συγγραμμάτων καὶ ἐθεώρει σπουδαῖον τὸ νὰ κατανοοῦν οἱ μαθηταὶ τὸ περιεχόμενον. Ἐτόνισεν ἐπίσης τὴν σπουδαιότητα τῶν φυσιογνωστικῶν μαθησεων (γνώσεων). Ὁ ἴδιος συνέγραψε βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιεῖχε τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν μαθηματικῶν, φυσιογνωστικῶν, φιλοσοφίας καὶ ρητορικῆς. Εἰς δὲ τὴν ἐγκύκλιον, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν εἰς τὰ σχολεῖα ἐκ τῆς Σαξωνίας, ἀπῆτει νὰ διδάσκονται ἡ γερμανικὴ γλῶσσα, αἱ νεώτεραι γλῶσσαι καὶ τὰ φυσιογνωστικά.

G E D I K E

Εἰς τὴν Πρωσσίαν αἱ ἰδέαι τοῦ νεοανθρωπισμοῦ διεδόθησαν ταχέως. Ὁ ὑπουργὸς Zedlitz διώρισεν εἰς πολλὰ σχολεῖα διευθυντὰς νεοανθρωπιστὰς παρὰ τὴν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν, τὴν ὁποίαν συνήντησε. Μεταξὺ τῶν τοιούτων διευθυντῶν ἦτο καὶ ὁ Φρειδερίκος Gedike (1754 - 1803). Οὗτος διὰ νὰ διεγείρῃ τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν του, ἀνέθετεν εἰς αὐτοὺς νὰ προπαρασκευάσουν κατ' οἶκον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μετάφρασιν τῶν συγγραφέων, ἐνῶ μέχρι τοῦδε ἐπανελάμβανον τὴν μετάφρασιν τοῦ διδασκάλου.

Τῷ 1787 ἐγένετο μέλος τοῦ Oberschulkollegiums καὶ ἵδρυσεν εἰς τὸ αὐτὸ Gymnasialseminar (Δ. Μ. Ε.) μὲ προσηρητημένον ἓν πρότυπον γυμνάσιον. Ἀπὸ τὸ Σεμινὰρ αὐτὸ ἐξῆλθον πολλοὶ ἱκανοὶ παιδαγωγοὶ καὶ αὐτὸ ἐχρησίμευσεν ὥς ὑπόδειγμα πρὸς ἵδρυσιν καὶ ἄλλων. Τοῦτο δὲν ὁμοιάζε πρὸς τὸ φροντιστήριον τοῦ Gesner εἰς τὴν Γοτίγγην, διότι εἶχεν ἐντελῶς παιδαγωγικὸν χαρακτῆρα. Τὰ μέλη τοῦ Seminar ἐδιδάσκοντο κυρίως φιλοσοφικὰ καὶ παιδαγωγικά, ἠκροῶντο τῶν διδασκαλιῶν τοῦ διευθυντοῦ καὶ τῶν καθηγητῶν, ἐδίδασκον δὲ ἀργότερα καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διευθυντοῦ. Τὸ Seminar τοῦτο ὑφίσταται μέχρι σήμερον.

H E R D E R

Μεταξὺ τῶν μεγίστων συγγραφέων τῆς νέας ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, εἶναι ὁ Herder. Ὁ Ἰωάννης Herder (1744 - 1803) εἰκοσαετῆς διωρίσθη καθηγητὴς εἰς τὸ σχολεῖον Ἐπισκοπῆς τῆς πόλεως Ρήγας. Ἀργότερον διωρίσθη ἔφορος καὶ ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολείων τῆς Βαϊμάρης, ὅπου μέχρι τοῦ θανάτου του εἰργάσθη μετὰ ζήλου πρὸς βελτίωσιν τῶν σχολείων τῆς περιοχῆς του, ἰδίως δὲ τῶν γυμνασίων. Εἰς τὸ βιβλίον του «Schulreden» (ὁμιλίαι περὶ τοῦ σχολείου) καὶ εἰς τὰς «ἐπιστολάς πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ» ἀποδεικνύεται

ἐνθουσιώδης ὁπαδὸς τοῦ νεοανθρωπισμοῦ. Ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς θέτει (*Bildung sur Humanität*) «ἀνθρωπιστικὴν μόρφωσιν» ἥτοι «ἠθικοθησκευτικὸν καθαρὸν ἀνθρωπισμόν». «Ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, γράφει, **ὁμιλεῖ ὁ δαίμων τῆς ἀνθρωπότητος** σαφῶς καὶ εὐκρινῶς πρὸς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο θὰ μορφώσωμεν τοὺς μαθητὰς συμφώνως μὲ τὸν σκοπὸν αὐτὸν, ἐὰν δώσωμεν μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὰ ἔργα τῶν ἐλλήνων συγγραφέων».

Ἐνθερμος νεοανθρωπιστὴς ὑπῆρξε καὶ ὁ Φρειδερίκος Αὔγουστος *Wolf* (1759 - 1824), ὁ ἰδρυτὴς τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐν τῇ σημερινῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Οὗτος ἐφρόνει ὅτι αἱ κλασικαὶ σπουδαὶ ὁδηγοῦν πρὸς γνῶσιν τῆς ιδεώδους ἀνθρωπότητος. «Ἡ δὲ σημερινὴ ἀνθρωπότης θὰ βυθισθῇ βαθύτατα, ἐὰν ἡ νεότης τῆς δὲν διέλθῃ ἀπὸ τὸν ἥρεμον ναὸν τῶν μεγάλων ἀρχαίων ἐποχῶν καὶ ἀνθρώπων πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸν σημερινὸν στοῖβον τῆς ζωῆς». Ἰδίως δὲ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς θεωρεῖ κατὰ πολὺ ἀνωτέρους τῶν Ῥωμαίων. Ὁ *Wolf* κατῴρθωσε νὰ χωρίσῃ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν ἀπὸ τὴν ὑπηρετικὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν εἰς τὰ πανεπιστήμια. Πρὸς τοῦτο ἵδρυσε φροντιστήριον καθαρῶς φιλολόγων, ὄχι θεολόγων, οἱ ὅποιοι ὥς συμπλήρωμα ἐμάνθανον τὴν κλασικὴν φιλολογίαν. Οὕτω πωρ. ὁ θέλων νὰ γίνῃ καθηγητὴς εἰς τὸ γυμνάσιον, δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ σπουδάσῃ πρῶτον θεολογίαν καὶ ἔπειτα ὥς δευτερεῦον νὰ μάθῃ κλασικὴν φιλολογίαν. Διὰ τοῦτο οἱ περισσότεροι καθηγηταὶ κατεῖχον τὴν θέσιν μέχρις ἐξευρέσεως ἐπικερδοῦς θέσεως κληρικοῦ. Ὁ *Wolf* ἤθελε νὰ μορφώσῃ καθαρὸν φιλολόγους καθηγητὰς, τὸ ὅποιον καὶ κατῴρθωσε. Οὕτω ἀπὸ τὸ φροντιστήριόν του (*Seminar*) ἀπεφοίτησαν εἰδικοὶ φιλόλογοι, ἐνθερμοὶ ὁπαδοὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ νεοανθρωπισμοῦ.

Τὴν αὐτὴν θρησκευτικὴν λατρείαν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἶχεν ὁ Γουλιέλμος *von Humboldt* (1767 - 1835). Οὗτος ἔλεγεν ὅτι εἰς στιγμὰς ἀπελπιστικὰς, π.χ. εἰς στιγμὰς θανάτου, ἥρκει ἡ ἀνάγνωσις ὀλίγων στίχων τοῦ Ὁμήρου, διὰ νὰ μᾶς παρηγορήσῃ. Οὗτος, ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἰσήγαγεν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Πρωσσίας τὸ πνεῦμα τοῦ νεοανθρωπισμοῦ.

3. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεοανθρωπισμοῦ καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Πρωσσίαν ἐπῆλθε ριζικὴ μεταρρύθμισις τοῦ ὁργανισμοῦ τῶν πανεπιστημίων καὶ γυμνασίων. Ταύτην εἰσηγήθη ὁ Humboldt, γενόμενος ὑπουργὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Πρωσσίᾳ. Οὗτος ἐν πρώτοις ἵδρυσεν ἐν Βερολίνῳ νέον πανεπιστήμιον (1810), εἰς τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ὡς σκοπὸν οὐχὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἥδη ἐτοιμῶν γνώσεων, ἀλλὰ τὴν ἀνακάλυψιν νέων. **Ἡ νέα ἔρευνα**, ἰδοὺ ὁ σκοπὸς τοῦ νέου πανεπιστημίου. Οἱ καθηγηταὶ ὡς κύριον ἔργον ἔχουν ὄχι τὴν μετὰδοσιν γνώσεων, ἀλλὰ τὴν εὑρεσιν νέων. Δεύτερον ἡ ἔρευνα αὕτη ἀπηλλάγη παντὸς δεσμοῦ. Οὕτω ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Ἡ πολιτεία δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ πανεπιστημίου εἰμὴ ἐξωτερικῶς, παρέχουσα τὴν ἀναγκαίαν τάξιν καὶ τὰ μέσα πρὸς συντήρησιν. Ἐπίσης μεταρρύθμισις ἐγένε καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολήν, ἡ ὁποία ἐγένε αὐτόνομος καὶ ἰσότημος ἢ μᾶλλον ἀνωτέρα τῶν ἄλλων. Οἱ εἰς αὐτὴν φοιτῶντες δὲν προωρίζοντο μόνον ὡς μέλλοντες καθηγηταὶ τῶν γυμνασίων, ἀλλ' ὡς ἐλεύθεροι ἐρευνῆται τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἄλλη μεταρρύθμισις ἦτο ὁ καθορισμὸς εἰσιτηρίων ἐξετάσεων διὰ τοὺς εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἐγγραφομένους. Ἀργότερον τῷ 1834 αἱ εἰσιτήριοι ἐξετάσεις κατηργήθησαν, ἀντικατασταθεῖσαι διὰ τῶν ἀπολυτηρίων τοῦ γυμνασίου. Τὸ τοιοῦτον ἐπέφερε τὴν κατάργησιν τῶν λατινικῶν σχολείων ἢ τὴν μετατροπὴν αὐτῶν εἰς τὰ λεγόμενα «ἀστικά σχολεῖα» ἢ «πρακτικὰ σχολεῖα» (Bürgerschulen Realschulen).

Ὑπὸ τοῦ συνεργάτου τοῦ Humboldt Suvern, ἐγένετο καὶ ὁ ὁργανισμὸς τῶν γυμνασίων ὁμοιόμορφος. Οὕτω τὸ κανονικὸν γυμνάσιον εἶχεν 6 τάξεις μετ' ἐννεαετῆ φοίτησιν. Αἱ τάξεις ἡριθ-

μοῦντο ἀπὸ τὰς ἀνωτέρας: I, II, III, IV, V, VI. Αἱ τρεῖς ἀνώτεραι εἶχον ἀνὰ δύο ἔτη φοιτήσεως. Τὰ κύρια μαθήματα ἦσαν Λατινικὰ (76), Ἑλληνικὰ (50), Γερμανικὰ (44), Μαθηματικὰ (60). Τὰ ἐπίλοιπα: Θρησκευτικά, φυσιογνωστικά, ἱστορικά, γεωγραφία, ἱχθυογραφία, καλλιγραφία, γαλλικά, καὶ γυμναστικὴ ἐθεωροῦντο δευτερεύοντα.

Τὸ ὑπόδειγμα τῆς Πρωσσίας ἐμιμήθησάν καὶ ἄλλα κράτη τῆς Γερμανίας.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη προῆλθε κυρίως ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴν τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἡ κυριαρχοῦσα κοινωνικὴ τάξις ἦτο ἡ τῶν εὐγενῶν καὶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ δίδοντες τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Οἱ δὲ εὐγενεῖς ἐλάμβανον τὴν μόρφωσιν εἰς τὰς ἀκμαζούσας κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀκαδημίας, αἱ ὁποῖαι παρεῖχον μόρφωσιν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἐν Γαλλίᾳ εὐγενῶν. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἡ ἀστικὴ τάξις ἐμόρφωνε τὰ τέκνα της κυρίως εἰς τὰ τριτάξια Λατινικὰ σχολεῖα. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος ἤδη ἡ ἀστικὴ τάξις ἤρchiσε νὰ εὐημερῇ ἐν πρώτοις εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν πεδίον καὶ μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἰς τὸ κοινωνικοπολιτικὸν πεδίον. Ἡ μόρφωσις τῆς νέας ταύτης ἀκμαζούσης ἀστικῆς τάξεως ἀπῆτησε νέα σχολεῖα, ὥς τοιαῦτα δὲ ἐχρησίμευσαν τὰ μεταρρυθμισθέντα ἐξατάξια μὲ ἐννεαετὴ φοίτησιν γυμνάσια. Οὕτως ὥστε τὸ γυμνάσιον κατέστη τὸ σχολεῖον τῆς ἀστικῆς τάξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7^{ΟΝ}

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΙ

1. Πεσταλότσης

Μετά τὸν Ρουσσώ, Basedow καὶ τοὺς φιланθρωπιστὰς ἀνεφάνησαν πολλοὶ συγγραφεῖς, ἀσχοληθέντες θεωρητικῶς διὰ συγγραμμάτων καὶ πρακτικῶς διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ μεταξὺ πάντων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ Πεσταλότσης, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὁ ἰδρυτὴς τῶν κατευθύνσεων τοῦ νεωτέρου δημοτικοῦ σχολείου. Πρὶν προβῶμεν εἰς κρίσεις περὶ τοῦ ἀνδρός, θὰ ἐκθέσωμεν τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηρίξωμεν ἀσφαλῶς τοὺς χαρακτηρισμοὺς.

1. ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ ΠΕΣΤΑΛΟΤΣΗ

Α. Περίοδος

Ὁ Ἰωάννης Ἑρρῖκος *Πεσταλότσης* ἐγεννήθη ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας τῷ 1746, τὴν 12ην Ἰανουαρίου. Ὁ πατὴρ του, πρακτικὸς ἰατρός

ἀπέθανε πέντε ἔτη μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ του, ἀφήσας τὴν ἀνατροφὴν τῶν τριῶν τέκνων εἰς τὴν σύζυγόν του καὶ τὴν πιστὴν ὑπηρέτριαν, κόρην Βαρβάραν, τὴν ὁποίαν ἐξώρκισε νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκίαν του. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Πεσταλότσης ἀνετράφη ὑπὸ δύο εὐαισθητῶν καὶ ἀφωσιωμένων γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔνεκα τῆς μετρίας περιουσίας, τὴν ὁποίαν ἀφῆκεν ὁ πατὴρ Πεσταλότσης, ὑπεχρεώθησαν νὰ ἀναθρέψουν τὰ τρία παιδιὰ μὲ πολλὰς στερησεις. Εἰς τὸ «κύκνειον ᾄσμα» ὁ Πεσταλότσης γράφει περὶ τῆς μητρὸς του: «Ἡ μήτηρ διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τριῶν τέκνων τῆς ἐθυσίασεν ἑαυτὴν μετὰ τῆς μεγαλυτέρας αὐτα-

παρνήσεως καὶ τῆς τελείας στερήσεως παντός, τὸ ὁποῖον εἶχε δι' αὐτὴν θέληγτρον εἰς τὴν ἡλικίαν τῆς καὶ εἰς τὸ περιβάλλον τῆς». Περὶ δὲ τῆς Βαρβάρας γράφει, ὅτι ὑπῆρξεν «ἡ πιστοτάτη τῶν ὑπηρετριῶν». Ἐζων μετὰ τῆς μεγαλυτέρας οἰκονομίας καὶ τάξεως. Διὰ τὰ ἀγοράσῃ ἡ Βαρβάρα τὰ καλύτερα καὶ εὐθηνότερα φρούτα καὶ χόρτα, ἐπῆγαινε δύο καὶ τρεῖς φορὰς εἰς τὴν ἀγοράν. «Περὶ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν κόπων, τοὺς ὁποίους κατέβαλε, διὰ τὰ διατηρήσῃ τὸ σπίτι ἢ γενναία κόρη οὐδέποτε ὠμίλει. Ἡ ἀφοσίωσις καὶ ἡ πίστις ἦτο ἀποτελέσμα τῆς ἀπλῆς καὶ σταθερᾶς θρησκευτικῆς τῆς πίστεως».

Ὁ χαρακτήρ τοῦ Πεσταλότση ἔφερε τὰ ἔχνη τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως τῶν δύο γυναικῶν. Ἐν πρώτοις εὐαισθησίαν σχεδὸν γυναικείαν, νόησιν καὶ βούλησιν καθοριζομένην μᾶλλον ὑπὸ τοῦ συναισθήματος, ζωηρότητα καὶ ἐνθουσιασμόν διὰ τὰς ἰδέας του, ἀφοσίωσιν ἀνιδιοτελεῖ διὰ τοὺς ἄλλους, εὐπιστίαν, εὐλικρίνειαν καὶ ἀπλότητα. Ἐνεκα δὲ τοῦ περιορισμοῦ ἀπὸ τῆς συναναστροφῆς μετὰ τῶν ἄλλων παιδίων ἀπέκτησε κάποιαν τάσιν πρὸς μόνωσιν καὶ ὀνειροπόλησιν. Ἐλεῖπεν ἐπίσης ἀπὸ τὸν Πεσταλότσην ὁ πρακτικὸς νοῦς, ἡ περίσκεψις, ἡ ψυχραιμία καὶ κοινωνικὴ πείρα τῶν ἀνθρωπίνων κακιῶν, τοιουτοτρόπως αἱ ἀποφάσεις διὰ τὰ ἔργα του ἐλαμβάνοντο ἄνευ διασκέψεως λογικῆς τῶν μέσων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, χωρὶς βούλησιν ἰσχυρὰν καὶ πεπειραμένην. Ἐπειτα ἡ εὐπιστία κατέστησεν αὐτὸν θῆμα τῶν ἀπατεώνων καὶ κακῶν συμβούλων, Εἰς τὸ σχολεῖον οἱ συμμαθηταὶ τοῦ ἔσκωπον αὐτὸν διὰ τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν ἀδεξιότητά του εἰς τὴν ἀρμόζουσαν συμπερφοράν. Ἐν τῇ ἀθωότητι τῆς καρδίας του ἐπίστευεν ὅτι ὅλοι εἶναι καλοὶ καὶ ἄξιοι ἐμπιστοσύνης ὅπως αὐτός. Ἀφωσιωμένος, γεναιόφρων πρὸς τοὺς συμμαθητάς του, ἔτρεφε μεγίστην συμπάθειαν διὰ τοὺς πτωχοὺς ἐξ αὐτῶν.

Ἦκολούθησε τὰ μαθήματα τῶν σχολείων τῆς πατρίδος του, εἰς τὸ λατινικὸν σχολεῖον (Collegium humanitatis), ἀνωτέρας δὲ σπουδᾶς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν. Ἐκαστον θέρος ἔκαμνε τὰς διακοπὰς εἰς τὴν ἐξοχὴν πλησίον τοῦ πάππου του, ἱερέως εἰς χω-

ρίον τι. Ἡσθάνετο ζωηράν εὐχαρίστησιν εἰς τὴν ἀπλὴν, ὀλιγαρκῇ καὶ σκληραγωγημένην ζωὴν τῆς ἐξοχῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησεν ἀργότερον τὴν συνήθειαν νὰ ζῇ σχεδὸν ἀσκητικῶς μετράχῃ στρωῖμα, με ψωμί καὶ χόρτα ὡς συνήθη τροφήν, παρὰ τὴν ἀσθενικότητα τοῦ σώματός του. Εἰς τὴν ἀκαδημίαν κατ'ἀρχὰς ἐνεγράφη εἰς τὴν θεολογικὴν, ἀλλ' ἐνεκεν ἀποτυχίας τινὸς εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ θεοῦ λόγου μετεγράφη εἰς τὴν νομικὴν, διὰ νὰ καταλάβῃ δημοσίαν θέσιν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἔγινε στάσις τις.

Ὁ νεαρὸς φοιτητὴς Πεσταλότσης, ἡλικίας 21 ἔτους, ἐνεγράφη μετ' ἄλλων μέλος εἰς τὴν «Ἑλβετικὴν ἐταιρείαν», ἡ ὁποία εἶχε σκοποὺς ἐχθρικοὺς πρὸς τὸ καθεστὼς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Μερικὰ ἄρθρα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσαν αὐτὸς καὶ οἱ συμφοιτηταί του ἐναντίον τῶν ἀρχῶν, ἐπροκάλεσαν τὴν καταδίωξιν, ἐνεκα τῆς ὁποίας οἱ νεαροὶ πατριῶται ἄλλοι μὲν ἐφυλακίσθησαν, ἄλλοι δὲ ἐξωρίσθησαν. Ὁ Πεσταλότσης μὴ ἐλπίζων πλέον νὰ καταλάβῃ δημοσίαν θέσιν, ἐγκατέλειπε καὶ τὴν νομικὴν, διὰ νὰ ἀσχοληθῇ μετὰ τὴν γεωργίαν, παρακινήθεις καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ Ρουσσώ. Μετέβη λοιπὸν εἰς ἓν ἀγορκήπιον, ὅπου ἐπὶ δέκα μῆνας ἐσπούδασε θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς γεωργίαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐγνωρίσθη μετὰ τὴν κόρην Ἄνναν Schulthess, κόρην πλουσίου καὶ πεπειραμένου ξαχαροπλάστου, τὴν ὁποίαν ἐζήτησεν εἰς γάμον. Ἄλλ' οἱ γονεῖς ἠρνήθησαν νὰ δώσουν αὐτὴν εἰς νέον ἀσχημον, ἄπειρον καὶ ἐπὶ ἔτη νεώτερον αὐτῆς. Μυστικὰ ἠρραβωνισμένος μετὰ μεγάλα σχέδια εἰς τὸν νοῦν, ἐπεδόθη εἰς τὴν πρώτην ἐπιχείρησιν. Διὰ τῆς χρηματικῆς ὑποστηρίξεως ἐνὸς τραπεζίτου ἠγόρασεν ἑκτασίιν τινα εἰς τὸ Birg, ὅπου ἤρχισεν νὰ κάμῃ ἐγκαταστάσεις πρὸς καλλιέργειαν τοῦ ξουθροδάνου (ριζάρι).

Οἱ γονεῖς τῆς Ἄννης ἐξηκολούθουν νὰ ἀρνοῦνται τὴν συναίνεσιν των διὰ τὸν γάμον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ Ἄννα ἐγκατέλειπε τὴν πατρικὴν οἰκίαν ἀφοῦ παρέλαβε μαζί της μόνον ἐνδύματα καὶ τὸ πιάνο της, «πρέπει νὰ ὀρεκίσαι με ψωμί καὶ με ἱερό» τῆς εἶπεν ἡ μήτηρ της ὅταν τὴν ἀπεχαιρέτα.

Ἐκ τοῦ γάμου τῶν ἐγεννήθη ἄρρεν, τὸ ὁποῖον ὠνόμασαν Ἰάκωβον.

Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Πεσταλότση γράφει διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀννης. «Ἦτο ἀπὸ τὰς ἀγνοτέρας καὶ εὐγενεστέρας ψυχάς».

Ἡ ἐπιχείρησις ὅμως δὲν ἐπήγαινε καλὰ. Ἐν πρώτοις ἐξώδευσε πολλὰ χρήματα διὰ μεγαλοπρεπῆ ἐγκατάστασιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασε «νέαν ἔπαυλιν» πρὶν ἀκόμη βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἐσοδείας καὶ τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους, παρὰ τὴν συμβουλήν τῆς γυναικὸς τοῦ καὶ τῶν φίλων του. Ὁ τραπεζίτης μαθὼν τὰ συμβάντα ἀπέσυρε μέγα μέρος τοῦ κεφαλαίου του. Ὁ Πεσταλότσης ἔκαμε νέα δάνεια. Τὸ ἔδαφος ὅμως ἀπεδείχθη ἀκατάλληλον διὰ τὴν σπορὰν ριζαρίου. Ἡ ἐπιχείρησις ἀπέτυχε τελείως. Ἦρχισε μετ' ὀλίγον νέαν πρὸς παραγωγὴν γάλακτος καὶ τυροῦ. Ἠγόρασεν ζῶα, ἔσπειρε τροφήν, ἀλλ' ἀπέτυχεν ὅπως καὶ εἰς τὴν πρώτην. Ἀλλ' ὁ Πεσταλότσης δὲν ἀπέκαμεν καὶ ἤρχισε τρίτην, ἐγκαταστήσας ἐργοστάσιον νηματοουργίας διὰ τῶν χρημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκληρονόμησαν αὐτοὶ καὶ ἡ σύζυγός του. Ἐπρομηθεύθησαν βάμβακα, τὸν ὁποῖον ἔνηθον καὶ ὕφαινον. Εἰς τὸ ἐργοστάσιον ἐσκέφθη καὶ ἐχρησιμοποίησε τὰ πτωχὰ παῖδιά τῆς περιοχῆς του, διὰ νὰ τὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν ὀκνηρίαν καὶ τὴν ἐπαιτείαν. Καὶ ἡ τρίτη αὕτη ἐπιχείρησις ἀπέτυχεν. Ὅλα τὰ χρήματά του ἐξωδεύθησαν τῷ 1775.

Τότε ἔλαβε τὴν ὄντως ἡρωϊκὴν ἀπόφασιν νὰ ιδρύσῃ εἰς τὸ ἀγροκλήπιόν του σχολεῖον πτωχῶν, αὐτὸς πτωχός. Πρὸς τοῦτο ἀπηύθυνεν ἐκκλησίαν πρὸς τοὺς «φίλους τῆς ἀνθρωπότητος». Ἐζήτησεν ἐπιχορήγησιν ἐνιαυσίαν, ὑποσχόμενος νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτήν μετὰ 6 ἔτη τοκοχρεωλυτικῶς, διὰ νὰ ιδρύσῃ σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐδίδασκεν εἰς τὰ πτωχὰ παῖδιά τὴν ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ ἀριθμητικὴν, συγχρόνως θὰ ἤσκει τὰ μὲν ἄρρενα εἰς γεωργικὰς ἐργασίας, τὰ δὲ θήλεα εἰς τὰ ἔργα τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας καὶ εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ κήπου. Εἰς τὸ σχολεῖον αὐτὸ εὐρίσκεται τὸ πρῶτον ἡ ἰδέα, ἡ κυριαρχοῦσα σήμερον, τοῦ συ.δυσασμοῦ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μὲ τὴν προεξάσκησιν εἰς τὰ

ἔργα τὰ ἐπαγγελματικά. «Τὸ σχολεῖον ἐργασίας» τῆς σήμερον.

Ἡ ἐκκλησις εἰσηκούσθη. Αἱ πόλεις Bäle, Iselin καὶ Sarasin ἔδωκαν γενναῖα ποσά. Ἡ Βέρνη ἐκήρυξεν ὅτι τὸ ἔργον εἶναι ἄξιον τῆς συνδρομῆς τοῦ Κράτους.

Ὁ Πεσταλότσης ἐτέθη εἰς τὸ ἔργον. 37 μαθηταὶ προσήλθον. Εἰργάζετο ἡμέραν καὶ νύκτα, προπαθὼν νὰ εὔρῃ τὰς ἰδιαιτέρας κλίσεις ἐκάστου παιδιοῦ, διὰ νὰ τὸ ἀπασχολήσῃ καταλλήλως. Τὸ σχολεῖον μὲ οἰκοτροφεῖον ἐγκατεστάθη εἰς τὸ ἀγροκήπιόν του. Καθ' ἕκαστον ἔτος καθίστα γνωστὰ τὰ τῆς λειτουργίας τοῦ ἀσύλου. Προσέλαβε 12 ὑπαλλήλους. Ἐπήγαινε εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐπώλει τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν. Ἀλλὰ αὐτὰ ἠνάγκασαν τὸν Πεσταλότσην νὰ ἀπασχολῇται εἰς πολλὰ πράγματα καὶ δὲν εἶχε τὸν καιρὸν νὰ ἐξασκήσῃ τὴν δέουσαν ἐπίβλεψιν ἐπὶ τῆς ἐργασίας. Μετὰ τέσσαρα ἔτη ἔπαυσε νὰ πληροφορῇ τὸ δημόσιον περὶ τῆς προόδου τοῦ σχολείου του. Τὸ ἴδρυμα κατέπιπτε. Ζημίαι μεγάλαι, κακαὶ ἐσοδεῖαι, ἄρνησις τῆς κυβερνήσεως τῆς Βέρνης νὰ ὑποστηρίξῃ, ἀπειρία τοῦ Πεσταλότσης εἰς τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ἀνέλαβεν, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ διαλύσῃ τὸ ἄσυλον μετὰ πέντε ἐτῶν βασανιστικὴν ἐργασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξώδευσε τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα τοῦ εἶχον προσφέρει. Καταστροφὴ οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ, ὁ Σωτὴρ τῶν πτωχῶν ἔγινε πάμπτωχος. Τὰ χωράφια ἐνοικιάσθησαν εἰς τοὺς χωρικοὺς καὶ αὐτὸς ἐκράτησε μόνον τὴν ἑπαυλιν μὲ μικρὸν κῆπον.

Ἐπηκολούθησε κατάστασις ἀληθῶς ἀπελπιστικὴ. Ὁ Πεσταλότσης ἐπλανᾶτο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ἐγίνε τὸ παίγνιον τῶν χωρικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα τὸν μετεχειρίζοντο ὡς ἐπαίτην. Εἰς τὴν δοκιμασίαν ταύτην ἐπέδειξε θαυμάσιον θάρρος ἢ σύζυγός του, ἐγκαρτέρησιν καὶ ἀφοσίωσιν. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη δὲν ἔχασε τὸ θάρρος του. «Ἄς παλαίσωμεν κατὰ τῆς ἀνυχίας μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ δικαίου καὶ μὲ ἡρεμίαν ἀδιατάρακτον εἰς ὅλας τὰς τρικυμίας».

Β'. Περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Πεσταλότση.

Ἀπὸ τὴν πείναν ἔσωσε προσωρινῶς αὐτὸν μία κόρη, ἡ ὁποία

ἐκ συμπαθείας ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πεσταλότση, ἡ Ἑλισάβετ Naef. Ἐκαλλιέργησε τὸν κῆπον καὶ τὰ φυτεύματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάμβανον, τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἐπὶ 33 ἔτη ἡ κόρη αὕτη ὑπηρετήσε πιστότατα τὴν οἰκίαν τοῦ Πεσταλότση. Εἰς τὴν ἀπομόνωσιν αὐτὴν δύο ἄνθρωποι διετήρησαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Πεσταλότσην, ὁ φιλανθρωπιστὴς Iselin καὶ ὁ ἐκδότης Füssli.

Κατὰ συμβουλὴν τῶν ἀπεφάσισε νὰ κερδίσῃ μερικὰ χρήματα, γράφων βιβλία. Αὐτός, ὅστις ἐπὶ 13 ἔτη δὲν ἤνοιξε βιβλίον νὰ διαβάσῃ καὶ ἠγνόει νὰ γράψῃ μίαν γραμμὴν χωρὶς λάθη, ἀπεφάσισε νὰ γίνῃ συγγραφεύς.

Ἐπὶ 18 ἔτη ἠσχολήθη ὁ Πεσταλότσης συγγράφων βιβλία εἰς τὴν Νέαν Ἑπαυλιν περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ. Τὸ πρῶτον σύγγραμμα ἦτο «Ἡ ἐσπέρα ἐνὸς ἐρημίτου» περιέχον σειρὰν γνωμικῶν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Δεύτερον «Ὑπόμνημα περὶ τῶν νόμων κατὰ τῆς πολυτελείας». Τὰ δύο ταῦτα συγγράμματα ἔμειναν ἀπαρατήρητα. Τὸ τρίτον βιβλίον «Λεονάρδος καὶ Γερτρούνδη» κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν ὥς συγγραφέα. Τοῦτο κατέστησεν αὐτὸν περιφημον διὰ μιᾶς. Τὸ βιβλίον ἔχει τὴν μορφήν μυθιστορήματος. Τὸ κύριον πρόσωπον εἶναι ἡ Γερτρούνδη, ἡ εἰφυὴς καὶ εὐγενικὴ γυναῖκα τοῦ ἀγαθοῦ ἀλλ' ἀσθενοῦς τὸν χαρακτῆρα κτίστου Λεονάρδου. Ἡ κοινότης, εἰς τὴν ὁποίαν ζοῦν, ἔχει διαφθορὴν ἕνεκα τῆς κακῆς διαγωγῆς τοῦ ξενοδόχου Hummel, ὅστις εἰς τὸ ξενοδοχεῖον του διαφθείρει τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τοκογλυφικῶν πιστώσεων ὁδηγεῖ εἰς ἀνομίαν καὶ ἀθλιότητα. Ἄλλ' ἔρχεται ἡ θαρραλέα ἐπέμβασις τῆς Γερτρούνδης, ἡ ὁποία βοηθουμένη ἀπὸ τὸν καλὸν κτηματίαν Arner, τὸν ἱερέα καὶ τὸν διδάσκαλον τοῦ χωρίου, κατορθώνουν νὰ ἐκδιώξουν τὸν κακὸν δαίμονα τῆς κοινότητος καὶ νὰ φέρουν διαρκῆ βελτίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς κοινότητος.

Ἄλλα συγγράμματα εἶναι τὰ ἐξῆς.

4. «Πῶς ἡ Γερτρούνδη διδάσκει τὰ τέκνα τῆς».

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι ἡ διδακτικὴ τοῦ Πεσταλότση. Περιλαμβάνει τὰς περὶ ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας ἰδέας του.

5. «Χριστόφορος καὶ Ἑλσα».

6. Βιβλίον τῶν μητέρων ἢ ὁδηγὸς «πῶς νὰ ἀνατρέφουν τὰ τέκνα των».

7. Ἡ βιογραφία μου ἢ «Τὸ κύκνειον ᾄσμα».

Γ'. περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Πεσταλότση.

Αὕτη ἄρχεται μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ὁ Πεσταλότσης ὑπεστήριξεν. Ὁ ὑπουργὸς τῆς παιδείας Stapfer ἐν τῇ νέᾳ κυβερνήσει προσεκάλεσε τὸν Πεσταλότση νὰ δεχθῇ θέσιν τινὰ ἐν τῇ νεαρᾷ δημοκρατίᾳ. «Θέλω νὰ γίνω διδάσκαλος» ἀπήντησεν ὁ Πεσταλότσης. Ἀνετέθη λοιπὸν τὸ πρῶτον νὰ περισυλλέξῃ τὰ ὄρφανὰ τῆς πόλεως Stans, ἡ ὁποία κατεστράφη ὑπὸ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων, διότι ἔφερεν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς δημοκρατίας. Ὁ Πεσταλότσης ἐπελήφθη τοῦ ἔργου μετὰ ζήλου, περισυνέλεσεν 62 παῖδια εἰς μονὴν τινα, ὅπου καθημένος καὶ αὐτὸς ἔτρεφε καὶ ἐδίδασκε ταῦτα. Προσπαθεῖ νὰ τὰ παρηγορήσῃ διὰ τὴν στέρησιν τῶν γονέων. Ἡμέραν καὶ νύκτα ἐργάζεται ἀκαταπονήτως. Μετὰ τινα ὅμως χρόνον ἠναγκάσθη νὰ διαλύσῃ τὸ ἄσυλον, διότι τὸ μοναστήριον κατελήφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ὁ Πεσταλότσης ἐξηντημένος ἐπέστρεψεν εἰς Λυκέρνην. Κατόπιν ἐδέχθη θέσιν δημοδιδασκάλου εἰς τὸ Burgdorf. Μετὰ ὀκτάμηνον διδασκαλίαν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ὁ Πεσταλότσης ἐδέχθη τὴν σχολικὴν ἐπιτροπὴν τοῦ δήμου (1860). Ἡ ἐπιτροπὴ ἐν ἐκθέσει ἔγραψε πολλοὺς ἐπαίνους διὰ τὴν ἐξιέρητον μέθοδον διδασκαλίας τοῦ Πεσταλότση. Συνεπείᾳ τῆς ἐκθέσεως ταύτης προήχθη εἰς διδάσκαλον τῆς δευτέρας τάξεως. Ὑποστηριζόμενος ἀπὸ τὸν Stapfer ὁ Πεσταλότσης ἐγκατέστησε νέον σχολεῖον εἰς τὸν Πύργον τοῦ Burgdorf, ἔχων συνεργάτας τοὺς Krüsi Tobler καὶ Buss. Τὸ σχολεῖον τοῦτο ὠνόμασε «Παιδαγωγεῖον». Περιελάμβανε δύο τμήματα, ἓν σχολεῖον οἰκοτροφεῖον καὶ ἓν διδασκαλεῖον μετ' ἐξωτερικῶν μαθητῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πεσταλότσης ἐξελέγη πληρεξού-

Δ. Μωραΐτου. Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς.

σιος τῆς Konsultas, ἡ ὁποία μετέβη εἰς Παρισίους, ἵνα παρουσιασθῇ εἰς τὸν Βοναπάρτην. Ἐκεῖ ὁ Πεσταλότσης ἐζήτησεν ἀκρόασιν ἀπὸ αὐτόν, ἀλλ' ὁ Βοναπάρτης τοῦ ἀπήντησεν ὅτι «δὲν ἔχει καιρὸν νὰ ἀσχολῇται μὲ τὸ α, β, γ».

Ἡ παιδαγωγικὴ ἐργασία, ἡ γενομένη εἰς τὸ Παιδαγωγεῖον, προσεῖλκυσε πολλοὺς ἐπισκέπτας καὶ ἐπροκάλεσε πολλοὺς ἐπαίνους καὶ ἐπικρίσεις. Ἄλλ' αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν διατήρησιν τοῦ παιδαγωγείου τῆς Burgdorf. Τὸ παιδαγωγεῖον μετεφέρθη εἰς τὸ Münchenbuchsee, ἀνατεθείσης τῆς διευθύνσεως εἰς τὸν εὐγενῆ Fellenberg. Ἐνεκα τοῦ ἀσυμβιβάστου χαρακτῆρος ὁ Πεσταλότσης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ μεταφέρῃ τὸ σχολεῖον εἰς τὸ Iferten τῷ 1804.

Εἰς τὸ Iferten ὁ Πεσταλότσης διήλθεν εἴκοσιν ἔτη, τὰ πλέον δοξασμένα τῆς ζωῆς του. Τὸ σχολεῖόν του ἐπεσκέπτοντο πλεῖστοι ἐπισκέπται, πολλάκις δὲ νεαροὶ διδάσκαλοι ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἢ ἀπεσταλμένοι ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων τῶν πρὸς γνῶσιν τοῦ συστήματος Πεσταλότση. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τοῦ σχολείου του ἔφθασεν εἰς τοὺς 150. Ἡ δραστηριότης τοῦ Πεσταλότση ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος. Τὴν 2αν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἠγείρετο καὶ μέχρι τῆς πρωίας εἰργάζετο συγγράφων, τὴν δὲ ἡμέραν ἀφωσιούτο εἰς τὴν διευθύνσιν τοῦ σχολείου καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐν αὐτῷ. Ἀπὸ ἓνα συνεργάτην του ἐλέχθη: «Ἐπὶ πολλὰ ἔτη οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν εἶδε τὸν Πεσταλότσην εἰς τὴν κλίνην του τὴν 3ην πρωϊνὴν».

Οἱ ἐπισκέπται ὅμως ἔβλαπτον πραγματικῶς τὴν καλὴν λειτουργίαν, ἀλλ' ἄφ' ἑτέρου διέδωσαν τὴν φήμην τοῦ ιδρύματος. Ἡ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Πεσταλότση καὶ τῶν κυρίων συνεργατῶν του συνέτεινεν ἐπίσης πρὸς διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Πεσταλότση. Ἐνεκεν ὅμως τῶν πολλῶν τούτων ἀσχολιῶν ὁ Πεσταλότσης παρημέλησε τὴν διευθύνσιν τοῦ σχολείου. Εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἡ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν καὶ ἡ ἔλλειψις διευθυντικῆς ἱκανότητος τοῦ Πεσταλότση, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν. Αἱ συχναὶ δὲ ἔριδες τῶν συνεργατῶν του ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸ ἔτος 1825 νὰ κλείσῃ τὸ ἴδρυμά του.

Ὁ ὀγδοηκοντούτης γέρων Πεσταλότσης δὲν ἔπαυσεν ὅμως ἐργαζόμενος, συγγράψας τῷ 1826 τὸ «κύκνειον ἄσμα του». Τέλος ὅλως αἰφνιδίως ἐχειροτέρευσεν ἀσθένεια, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὑπέφε-
ρεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου, καὶ τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1827 ἀπέ-
θανεν.

2. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΠΕΣΤΑΛΟΤΣΗ

Ἀντιθέτως πρὸς τὸ Λάκ-
κιον καὶ τὸν Ρουσσώ, οἱ ὁ-
ποῖοι ἐξέθεσαν τὰς παιδαγω-
γικὰς θεωρίας ἔχοντες ὑπ' ὄψει

ἀτομικὴν ἀγωγὴν, ὁ Πεσταλότσης ἡσχολήθη κυρίως μὲ τὸ δημόσιον
σχολεῖον. Ἡ παιδαγωγικὴ του ἦτο **κοινωνική**. «Ὁ Πεσταλότσης
ἐλυπεῖτο τὸν Λαόν», ἀλλ' εἶχε τὴν πεποίθησιν εἰς τοὺς πτωχοὺς.
Δὲν ἤρκει ἡ βελτίωσις τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων τῆς ζωῆς καὶ ἡ
παροχὴ προσωρινῆς χρηματικῆς βοηθείας. Διείδεν ὅτι τὸ κοινω-
νικὸν ζήτημα «τῆς εὐημερίας τοῦ πτωχοῦ λαοῦ» δὲν εἶχε ζήτημα
«**στομάχου καὶ ἡμερομισθίου**», ἀλλὰ ἐπίσης καὶ πρὸ παντὸς
ζήτημα **ἀγωγῆς**.

«Ὅσον μεγαλύτερα εἶναι τὰ κακά, γράφει, καὶ ὅσον ζωηρό-
τερα συναισθάνεται ταῦτα, ὥστε αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ
δυνάμεις τοῦ λαοῦ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐξ αὐτῶν παρακωλύονται διὰ
τῆς βίας καὶ σχεδὸν τελείως βλάπτονται, τόσον περισσότερον ἀπέ-
δειξεν εἰς ἑμὲ ἡ πείρα, ὅτι τὰ μέσα τῆς χάριτος καὶ τῆς ἐλεημο-
σύνης τῶν ἐπαιτῶν, μὲ τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ ἀπαλλάξουν τὸν
λαὸν ἀπὸ τὴν δυστυχίαν του, ἀντὶ νὰ ὠφελήσουν καὶ ἐλαττώσουν
τὴν δυστυχίαν, τοῦναντίον διετῆρουν καὶ ἡρέθιζον αὐτήν».

«Ὁλόκληρος ἡ φύσις καὶ ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπό-
τητος διδάσκει ὅτι ἕκαστος πρέπει νὰ φροντίσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν
του, διότι οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ τὸν βοηθήσῃ. Συνεπῶς τὸ
κάλλιστον, τὸ ὁποῖον εἴμπορεῖ νὰ κάμῃ τις πρὸς βοήθειαν τῶν
συνανθρώπων, εἶναι νὰ διδάξῃ αὐτοὺς νὰ φροντίζουσιν μόνοι διὰ
τὸν ἑαυτὸν τους». Ἀλλὰ, διὰ νὰ καταστήσωμεν ἱκανοὺς πρὸς

τοῦτο, πρέπει, ὅταν εἶναι νέοι, νὰ ἀναπτύξωμεν τὰς ἐν ἑαυτοῖς ἐμφύτους ἰκανότητας καὶ δυνάμεις. Μετὰ τοῦ Ρουσσὼ συμφωνεῖ εἰς τὸ ὅτι ἡ ἀγωγή δὲν εἶναι παντοδύναμος. «Εἰς τὸ παιδί ὑπάρχει ἐμφυτος ἀνεκρίζωτος τάσις: νὰ αὐτοαναπτυχθῇ».

Ἡ ἀγωγή λοιπὸν εἶναι «ὅπως ἡ τέχνη τοῦ κηπουροῦ, ἀπὸ τὴν φροντίδα τοῦ ὁποίου χιλιάδες δένδρα αὐξάνουν καὶ ἀνθίζουν, αὐτὸς ὅμως οὐδόλως συντελεῖ πρὸς δημιουργίαν τῆς οὐσίας των ταύτης. Αὐτὸς μόνον φυτεύει, λιπαίνει καὶ ποτίζει, ὁ Θεὸς δὲ δίδει εἰς ταῦτα τὴν πρόοδον». Παρὰ ταῦτα ἡ ἀγωγή εἶναι ἀναγκαία. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι *ἡ μόρφωσις ἀνθρώπου* (Humanität, Menschlichkeit).

Οὕτω ἀπὸ συμφώνου μετὰ τοῦ Ρουσσὼ καὶ τῶν νεοανθρωπιστῶν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀγωγὴν ἐκείνην, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἀναπτύξῃ τοὺς νέους διὰ σκοποὺς ἔκτος αὐτῶν κειμένων, π. χ. πρὸς διατήρησιν τῶν ἀντικειμενικῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀντὶ νὰ προσέξῃ τὸ πρόσωπον τοῦ τροφίμου καὶ νὰ προσαρμολογῇ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην τῆς ἀναπτύξεως, ἡ ὁποία δίδεται ὑπὸ τῆς φύσεώς του.

Ἐκαστος πολίτης ὅσῃν ταπεινὴν κοινωνικὴν βαθμίδα καὶ ἀν κατέχῃ, ἔχει δικαίωμα νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν πολιτείαν τοιαύτην ἀγωγὴν.

Ἀκριβῶς δηλαδὴ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διαφωνεῖ πρὸς τὸν Ρουσσὼ καὶ τοὺς νεοανθρωπιστάς, διότι ὁ Ρουσσὼ φρονεῖ ὅτι διὰ τοὺς πτωχοὺς ἀρκεῖ ὡς ἀγωγή ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἡ ἀνάγκη τῆς ζωῆς των ἐπιβάλλει. Οἱ δὲ νεοανθρωπισταὶ προώρισαν τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀγωγὴν μόνον διὰ μικρὰν μειονότητα. Οὕτω δὲ ἐδημιούργησαν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὸ σχολεῖον διὰ τὴν ἀστικήν τάξιν, τὸ γυμνάσιον. Ὁ Πεσταλότσης ὅμως συνεπάθει τοὺς καταταπεινωμένους καὶ τοὺς βεβαρημένους καὶ ἠγωνίσθη νὰ ἐπιτίχῃ πραγματικὴν γενικὴν λαϊκὴν μόρφωσιν.

Τὸ λαϊκὸν σχολεῖον δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνον διὰ τοὺς πτωχοὺς, ἀλλὰ παιδαγωγικὸν ἴδρυμα δι' ὅλους. Ὁ Πεσταλότσης ἐθεώρει ὡς ἀσέβειαν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνθρωπότητος τὸ νὰ ἐξαρθήσωμεν τὴν μόρφωσιν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὴν

περιουσίαν. Ἡ μόρφωσις τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὸ οὐσιῶδες μέρος τῆς ἀγωγῆς ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τῶν πλουσιωτάτων καὶ τῶν πτωχοτάτων. Οὕτω πῶς εἰς τοῦτο βλέπομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ἐνιαίου σχολείου (Einheitsschule) ἐν σπέρματι. Δὲν παρέβλεπε παρὰ τοῦτο τὴν ἀτομικὴν κατάστασιν, δηλαδὴ τὴν κοινωνικὴν θέσιν τῶν τροφίμων κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν παιδαγωγικῶν μέσων. Ἐπίσης θέλει νὰ λαμβάνῃ ἡ ἀγωγή ὑπ' ὄψιν τὴν ἀτομικότητα τοῦ τροφίμου. Ἡ ἀνθρωπότης παρίσταται εἰς τὸν Πεσταλότσην ὡς ἓνα ἀπειρον πλῆθος ἰδιορρύθμων μορφῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων πρέπει νὰ εἶναι ἓνας καθρέπτης τοῦ συνόλου.

Ὡς θεμελιώδεις δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου διακρίνει τὸ *νοεῖν* τὸ *συναισθάνεσθαι* καὶ τὸ *βούλεσθαι*, ἢ, κατ' ἄλλην ἔκφρασιν, *τὴν κεφαλὴν, τὴν καρδίαν* καὶ τὴν *χεῖρα*. Ἐκ τούτων ἐξάγονται τρεῖς ἀπόψεις τῆς ἀνθρωπιστικῆς μορφώσεως: 1) Πνευματικὴ μόρφωσις. 2) Μόρφωσις τῆς καρδίας καὶ 3) Μόρφωσις τῆς βουλήσεως. Αἱ δυνάμεις αὗται πρέπει νὰ μορφωθοῦν ἀρμονικῶς (ἀρχὴ τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων) καὶ διὰ τὴν μόρφωσιν αὐτὴν πρέπει νὰ ἐφαρμοσθοῦν γενικαί τινες μεθοδικαὶ ἀρχαί.

1. Τὰ μέσα τῆς μορφώσεως νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ μέσα ἐφαρμογῆς, δηλαδὴ πρέπει νὰ δίδουν ἀφορμὴν πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων διὰ τῆς χρήσεως καὶ ἀσκήσεως αὐτῶν. Οὕτως ὥστε ἡ παθητικὴ ἀντιληπτικότης νὰ βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν αὐθορμησίαν.

2. Τὰ μορφωτικὰ μέσα εἰς κάθε περιοχὴν πρέπει νὰ διατάξωμεν κατὰ ψυχολογικὴν σειρὰν, ἡ ὁποία νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου.

3. Ἡ πορεία τῆς μορφώσεως πρέπει νὰ εἶναι συνεχῆς καὶ ἄνευ χασμάτων. Ὁ Πεσταλότσης ὀνομάζει αὐτὴν *στοιχειώδη*.

4. Ἡ πορεία τῆς μορφώσεως πρέπει νὰ συνδεθῇ μὲ ἐκεῖνο, ποῦ εἶναι ἐγγύτατα πρὸς τὸ παιδί, δηλαδὴ ὅ,τι ἀνήκει εἰς αὐτὸ καὶ εἰς τὸ περιβάλλον του. Ἐπίσης εἰς τὰς ἐννοίας ποῦ εἶναι γνωστὰ εἰς αὐτό.

5. Πάντοτε πρέπει να μεταδίδωμεν *ἐποπτείας*. Ὡς τοιαύτας δὲ ἔννοεῖ ὄχι μόνον ὅσας ἀποκτῶμεν διὰ τῆς παθητικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ ὅσας γίνονται καταληπταὶ διὰ τῆς ζωηρᾶς, ἐνεργητικῆς νοητικῆς δυνάμεως τοῦ μαθητοῦ.

1. Πνευματικὴ μόρφωσις. Ἡ πνευματικὴ μόρφωσις ἄρχεται διὰ τῆς ἐποπτείας. Ὁ σκοπὸς ὅμως αὐτῆς εἶναι ἡ *ἀπόκτησις σαφῶν ἐννοιῶν*. Ἡ ἀπόκτησις τοιούτων ἐννοιῶν ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἱκανότητος νὰ ὁρίξῃ συντόμως τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐννοιῶν.

Ἀλλὰ, διὰ νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ συγκεχυμένης ἐποπτείας εἰς σαφεῖς ἐννοίας, πρέπει νὰ διευθύνῃ τὴν προσοχὴν του ἐπὶ τριῶν πραγμάτων. 1) Πόσα ἀντικείμενα εἶναι δεδομένα, 2) πῶς φαίνονται, ἰδίως ποῖον τὸ σχῆμά των καὶ 3) πῶς ὀνομάζονται.

Ἀριθμός, σχῆμα καὶ ὄνομα θεωροῦνται κατὰ τὸν Πεσταλότσην τὰ στοιχειώδη σημεῖα τῆς γνώσεως. Μόνον ταῦτα εἶναι κοινὰ εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα, ἐνῶ τὰ ἄλλα γνωρίσματα εἶναι εἰδικά.

Ἐκ τούτου παράγονται τρεῖς πλευραὶ πνευματικῆς μορφώσεως: διδασκαλία τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ σχήματος καὶ τῆς γλώσσης.

α'. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς, ὁ Πεσταλότσης τονίζει, ὅτι πρέπει νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ τῆς ἀριθμήσεως πραγματικῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ χειρισμοῦ μετ' αὐτῶν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατόπιν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ταῦτα ἀντικείμενα ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ, λαμβάνουσα ἀνεξάρτητον σημασίαν.

β'. Ἡ σχηματολογία περιλαμβάνει τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἰχνογραφίαν καὶ τὴν γραφὴν.

Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν δύο πρώτων χρειάζεται στοιχειώδης ἐποπτεία (Α Β Γ τῆς ἐποπτείας), δηλ. τὸ παιδίον πρέπει νὰ μορφώσῃ τὰ σχήματα τοῦ χώρου καὶ νὰ μάθῃ νὰ μετρήῃ αὐτὰ διὰ τῆς ἐποπτείας, μετρήσεως καὶ ἰχνογραφήσεως μιᾶς αὐστηρῶς διατεταγμένης σειρᾶς σχημάτων.

Ὡς θεμέλιον τῆς σειρᾶς ταύτης ὁ Πεσταλότσης ἐξέλεξε πρῶτον τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν εἰς τὰς διαφόρους θέσεις, τὸ τετράγω-

νον καὶ τέλος τὸν κύκλον μὲ τὰς ποικιλίας του, π.χ. τὴν ἔλλειψιν κλπ.

γ'. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν, πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὁ Πεσταλότσης εἶχεν ἀσυμβίβαστον παράστασιν περὶ τῆς σχέσεως τῆς λέξεως καὶ τῆς σημασίας της. Ὑπερεξετίμησε τὴν μορφωτικὴν ἀξίαν τῶν μηχανικῶν γλωσσικῶν ἀσκήσεων. Ἐδίδασκε λέξεις ἀκατανοήτους, φρονῶν ὅτι δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὥς δίκτυον πρὸς σύλληψιν παραστάσεων τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἐκμάθησις τῶν ξένων γλωσσῶν πρέπει νὰ γίνῃ ὅπως γίνεται καὶ ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς, δηλαδὴ **δι' ἀσκήσεως**.

Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης, τῶν σχημάτων καὶ τῶν ἀριθμῶν ἀπετέλουν τὸ θεμέλιον τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Τὰ ἄλλα πραγματικά μαθήματα, ὥς εἶναι ἡ ἱστορία, ἡ γεωγραφία καὶ ἡ φυσιογνωσία προσεπάθει νὰ τὰ περιλάβῃ εἰς τὰ προηγούμενα, τὸ ὅποιν δὲν κατωρθοῦτο ἄνευ ἐπιτηδεύσεως καὶ βιασμοῦ.

2, Τεχνικὴ καὶ καλαισθητικὴ μόρφωσις. Ἡ τεχνικὴ μόρφωσις (Kunstbildung) πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ γενικῶς **τὸ δύνασθαι** εἰς τὸ παιδί, ἥτοι νὰ ἀναπτύξῃ ὅλας τὰς ἐμφύτους φυσικὰς πρὸς δοῦναι δυνάμεις. Ταύτην θὰ ὑπηρετήσῃ στοιχειώδης τεχνικὴ γυμναστική, ἥτοι σειρὰ ἀπὸ ἀσκήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀρχόμεναι ἀπὸ τὰς ἀπλουστάτας θὰ καταλήγουν εἰς τὰς πολυπλοκωτάτας. Διὰ τῆς τεχνικῆς μορφώσεως θὰ ἀναπτύξωμεν τὴν δεξιότητα εἰς τὰς χειροτεχνικὰς ἐργασίας.

Ἰδιαίτεροι τεχνικαὶ δεξιότητες εἶναι κατὰ τὸν Πεσταλότσην ἡ **ἰχνογραφία**, ἡ **γραφὴ** καὶ τὸ **ᾄσμα**.

Ἡ ἰχνογραφία δὲν πρέπει νὰ εἶναι μηχανικὴ ἀντιγραφή, ἀλλ' ἐνέργεια ἡ ὁποία συγχρόνως ἀσκεῖ τὸ πνεῦμα. Διὰ τοῦτο συνιστᾷ τὴν ἐκ τῆς φύσεως ἰχνογράφειαν ἀντικειμένων φυσικῶν ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ μαθητοῦ.

Τέλος ὁ Πεσταλότσης ἔδωκεν ὑποδείξεις πρὸς διδασκαλίαν τῆς χειροτεχνίας. Εἰς τὸ σχολεῖον οἱ μαθηταὶ εἰργάζοντο μὲ ροκάνι, πριόνι καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα. Ἐπίσης εἰργάζοντο εἰς τὸ τόρνευμα καὶ τὴν βιβλιοδετικὴν.

3. Ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις. Ἡ ἠθικὴ καὶ

θηρσκευτική μόρφωσις συμπληρώνει τὸν τελευταῖον λίθον τοῦ οἰκοδομήματος. Εἰς ταύτην πρέπει νὰ ὑπαχθοῦν ἡ πνευματικὴ καὶ τεχνικὴ μόρφωσις. Εἰς τὴν μόρφωσιν τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναπτύσσονται αἱ δυνάμεις τοῦ τροφίμου πρὸς ἀληθινὸν ἀνθρωπισμόν. Ἡ μόρφωσις αὕτη κατὰ τὸν Πεσταλότσην πρέπει νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ· «ἡ ζωὴ αὐτοῦ πρέπει νὰ ὀργανωθῇ θρησκευτικῶς, δηλαδὴ τὰ συναισθήματα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται θρησκευτικότης καὶ ἠθικότης, νὰ ἀναπτυχθοῦν ὅλως φυσικῶς ἐν αὐτῷ». Οἱ ὅροι πρὸς τοῦτο ἐν μεγάλῳ βαθμῷ εὐρίσκονται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Αὕτη θεωρεῖται ὡς ὁ φυσικὸς τόπος τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς θρησκευτικότητος. Συγχρόνως ἡ οἰκογένεια εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ θεμελιώδης μορφή πάσης ἀνθρωπίνου κοινωνίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀναγέννησις τῆς ἀνθρωπίνου κοινωνίας πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἠθικῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς.

Ἡ δρᾶσις τοῦ Πεσταλότση ὅπως καὶ τὰ συγγράμματά του εἶναι πλήρη πίστεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν. Ἀλλὰ δέχεται τὴν φυσικὴν θρησκείαν τοῦ Ρουσσώ. Διὰ τοῦτο ἡ διάδοσις τῆς παιδαγωγικῆς του εὗρε πολλὰ ἐμπόδια.

Πολλὰ ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις παιδαγωγικὰς καὶ διδακτικὰς ἰδέας τοῦ Πεσταλότση δὲν εἶναι νέαι. Εὐρίσκομεν ταύτας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὸν Κομένιον, εἰς τὸν Francke, εἰς τοὺς φιλανθρωπιστὰς καὶ ἄλλαχοῦ. Πράγματι ὅμως ὁ Πεσταλότσης ἠγνῶει τοὺς προκατόχους του τούτους, συνεπῶς ἡ πρωτοτυπία τῶν ἰδεῶν δὲν ἐλαττοῦται.

Ἐπίσης μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις του εἶναι ἐσφαλμέναι. Οὕτω π. χ. δίδει μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ σημασίαν εἰς τὴν μέθοδον· ἐπίσης εἰς τὴν χρησιμότητα τῶν διδακτικῶν βιβλίων. Τοιοῦτοτρόπως δὲ παραβλέπει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἐλευθέρα προσωπικότης τοῦ διδασκάλου, ἡ ὅποια μὲ τὴν μέθοδον καὶ τὰ βιβλία δεσμεύει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ διδάσκοντος.

Παρὰ τὰς ἑλλείψεις ταύτας καὶ ἄλλας ἀκόμη ὁ Πεσταλότσης ἔθεσε κατ' οὐσίαν τὰ ἠθικοψυχολογικὰ θεμέλια τῆς διδασκαλίας εἰς τὰ λαϊκὰ σχολεῖα καὶ ἀνύψωσεν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τὴν κοπιώ-

δη καὶ ταπεινὴν ἐργασίαν τοῦ δημοδιδασκάλου. Τοῦτο κατώρθωσεν ὁ Πεσταλότσης, διότι καὶ ὁ ἴδιος ἦτο παιδαγωγὸς ἐκ **Θείας χάριτος** καὶ προσωπικότης πλήρης ἡθικοθηρησκευτικοῦ φρονήματος. Ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀγνότητος τῆς καρδίας του καὶ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν ἐνεργῶς ἀπέδειξε πρὸς τοὺς ἄλλους, κατώρθωσε νὰ ἐνθουσιάσῃ τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους του. «Τὰ πάντα διὰ τοὺς ἄλλους, τίποτε διὰ τὸν ἑαυτὸν του» ἦτο τὸ ἔμβλημα τῆς ζωῆς του.

2. Οἱ διάδοχοι τοῦ Πεσταλότσης

Τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ιδεῶν τοῦ Πεσταλότσης ἐξηκολούθησαν οἱ μεταγενέστεροι κατὰ διαφόρους κατευθύνσεις. Ἐν πρώτοις τὸ φιλανθρωπικὸν πνεῦμα ὑπὲρ τῆς ἀνυψώσεως τῆς θέσεως κοινωνικῶς τῶν πτωχῶν καὶ ἀποκλήρων τῆς τύχης ἔλαβε μεγαλυτέραν ἔκτασιν. Ἰδρύθησαν ἐν Ἑλβετίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ σχολεῖα διὰ τοὺς τυφλοὺς, κωφασκώλους, ὁρφανοὺς, ὡς εἶναι τὸ σχολεῖον Wehrli ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ τὸ τοῦ Falk ἐν Γερμανίᾳ. Διὰ δὲ τὴν προσχολικὴν περίοδον ὁ Fröbel, μαθητὴς τοῦ Πεσταλότσης, ἔδρυσεν τὰ πρῶτα νηπιαγωγεῖα.

Κατὰ τὴν διδακτικὴν κατεύθυνσιν ἀνεφάνησαν ἄλλοι πρακτικοὶ παιδαγωγοί, οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν, βελτιοῦντες τὴν μέθοδον τοῦ Πεσταλότσης, νὰ τὴν ἐφαρμόσουν εἰς τὸ σχολεῖον. Τοιοῦτοι εἶναι: ὁ père Girard, ὁ Diesterweg καὶ ὁ Fröbel.

1. ΙΩΑΝΝΗΣ PÈRE GIRARD Ὁ *Girard* ἐγεννήθη εἰς τὸ Fribourg τῆς Ἑλβετίας τῷ 1765. Ἡ μητέρα του ἦτο διακεκριμένη γυναῖκα σπανίας μορφώσεως καὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς (πατρικία). Αὕτη ἐξήσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Girard, ἐπὶ τῶν ιδεῶν του, τῶν θρησκευτικῶν καὶ παιδαγωγικῶν. Εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὴν ἀνεξιθρησκείαν του, ὡς ὁ ἴδιος γράφει, ὅτι ἔμαθε τὴν θεο-

λογίαν τῆς μητέρας του. Ἕνα μικρὸν ἀνέκδοτον χαρακτηρίζει «ποία ἦτο ἡ θεολογία τῆς μητέρας του».

Μία ἀγαθὴ γυναίκα ἐκ τῶν διαμαρτυρομένων ἔφερε τακτικὰ λαχανικὰ στὸ σπίτι τῶν Girard. Ἰδιαιτέρως δὲ πάντοτε ἔφερε μερικὰ δῶρα (φρούτα) διὰ τὸν μικρὸν Girard. Ἡμέραν τινά, ὅταν ὁ διδάσκαλός του τῶν θρησκευτικῶν ἐξηγοῦσε τὴν κατήχησιν εἰς τὴν φράσιν: «ἀνήκω εἰς τὴν καθολικὴν, ἀποστολικὴν καὶ ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, ἐκτὸς τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει σωτηρία». «Καὶ ἡ κυρὰ Morat (ἡ λαχανοπώλις);» ἠρώτησεν ὁ μικρός. «Καὶ αὐτὴ θὰ καταδικασθῇ ὅπως οἱ ἄλλοι». «Διὰ τί;» «Διότι εἶναι διαμαρτυρομένη». «Ἐγὼ δὲν θέλω νὰ καταδικασθῇ». «Ἐὰν δὲν θέλῃς, θὰ καταδικασθῇς καὶ σύ». Ὁ μικρὸς ἀνελύθη εἰς δάκρυα καὶ ἔτρεξε νὰ βρῇ τὴν μητέρα του, ἡ ὁποία τοῦ εἶπε, «Μὴ κλαῖς, παιδί μου, ὁ δάσκαλός σου εἶναι ἕνας γάιδαρος, ὁ καλὸς Θεὸς δὲν καταδικάζει τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους». **Ὁ καλὸς Θεὸς καὶ οἱ καλοὶ ἄνθρωποι** αὐτὴ ἦτο ἡ θεολογία τῆς μητέρας του.

Ἡ ἀξία τῆς μητέρας του φαίνεται ἐκ τοῦ, ὅτι ἀνέθρεψεν ἐπιμελῶς 15 παιδιὰ, ἐξ ὧν ὁ Girard ἦτο πέμπτος. Τὸ πλῆθος αὐτῶν ἀδελφῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀλληλοβοήθειαν καὶ ἀλληλοδιδασκαλίαν. Ὁ μικρὸς Ἰωάννης Girard ἐδίδασκε τοὺς μικρότερους τοῦ ἀδελφοῦ καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλει τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου εἰς τὰ σχολεῖά του.

Ἐσπούδασεν εἰς ἓνα κολλέγιον τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ κατόπιν ἐχειροτονήθη μοναχὸς εἰς τὸ τάγμα των Φραγκισκανῶν. Ἐσπούδασεν εἰς διάφορα πανεπιστήμια θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν. Ἐπανελθὼν εἰς Ἑλβετίαν διωρίσθη καθηγητὴς καὶ ἱεροκῆρυξ (1799). Ἐδῶ λήγει τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ζωῆς τοῦ Girard.

Εἰς ἀπάντησιν μιᾶς ἐκκλήσεως τοῦ ὑπουργοῦ Stapfer συνέταξε καὶ ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν «Σχέδιον περὶ ἀγωγῆς ὅλης τῆς Ἑλβετίας».

Ὁ Stapfer ἐκάλεσεν αὐτὸν καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν διεύθυνσιν τῆς φιλανθρωπίας.

Εἰς τὴν δύσκολον ταύτην θέσιν ὁ Girard ἀπέδειξε τὰ προ-

σόντα τοῦ χαρακτῆρός του, μὴ διακρίνων ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς φιλανθρωπίας θρησκευτικὰς διαφορὰς οὕτως, ὥστε νὰ διεγείρῃ τὴν ἐκτίμησιν ὅλων. Τότε ἔλαβε καιρὸν καὶ ἐπεσκέφθη τὸν Πεσταλόισι. Ἐνθουσιασθεὶς ἐκ τῆς ἐπισκέψεως ἀπεφάσισε νὰ διοργανώσῃ οὕτω τὰ σχολεῖα τῆς Fribourg τῷ 1864. Ἀργότερα δὲ ἐγένετο ἐπόπτης ὅλων τῶν σχολείων (1807—1823). Κατὰ τὴν διοργάνωσιν τῶν σχολείων τούτων ἐπέδειξε διοργανωτικὸν πνεῦμα, ἐπέβαλε τάξιν, πειθαρχίαν, ἐμόρφωσε διδασκάλους, εἰσήγαγε τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον, ἐδημοσίευσε διδακτικὰ βιβλία, καὶ ἀνοικοδόμησε διδακτήρια.

Τὸ σχολεῖόν του κατέστη ὀνομαστὸν. Πλεῖστοι ἐπεσκέφθησαν αὐτό, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πεσταλότσης. Ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀγωγῆς εἰς αὐτὸ ἐφάνη ἀπὸ τὴν μεταβολὴν τῶν ἡθῶν τῆς πόλεως.

Τῷ 1823 συνεπεία συκοφαντιῶν ἐκ μέρους τοῦ καθολικοῦ κλήρου, ὅτι ἡ ἀλληλοδιδασκικὴ μέθοδος διδάσκει τὴν θείαν, ἐξεδιώχθη, ἀφωρίσθη καὶ μετέβη εἰς τὴν Λυκέρνην. Ἀπελπισία εἶχε καταλάβει τοὺς μαθητάς του καὶ συνεργάτας του.

Μετὰ ἔνδεκα ἔτη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, ἀποσυρθεὶς τῆς σχολικῆς ἐργασίας καὶ ἀσχοληθεὶς εἰς τὴν συγγραφὴν ἔργων. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1850 εἰς ἡλικίαν 85 ἐτῶν.

Θὰ ἀναφέρωμεν μίαν κρίσιν περὶ τοῦ père Girard τοῦ Victor Cousin (1837).

«Ἀπὸ κάτω ἀπὸ ράσο μοναχοῦ κρύπτεται ἓνας ἄνθρωπος». Κατῶρθωσεν εἰς ἐποχὴν μεγάλης μισαλλοδοξίας νὰ ἐξαρθῇ ὑπερᾶνω τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ σχηματίσῃ περὶ Θεοῦ, τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς πατρίδος τὰς ὀρθοτέρας ἀντιλήψεις,

Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Girard.

Αἱ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι του φαίνονται εἰς τὸ βιβλίον «Σχέδιον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ὅλης τῆς Ἑλβετίας» καὶ εἰς τὰ ἄλλα συγγράμματά του.

Ἐν πρώτοις διεκδικεῖ διὰ τὴν οἰκογένειαν τὴν πρώτην ἀνατροφήν. Κατόπιν ἀναγνωρίζει εἰς τὴν κοινωνίαν τὸ δικαίωμα νὰ μορφώσῃ κοινωνικὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὴν πολιτείαν πολίτην.

Διακρίνει τρία εἴδη σχολεῖν: 1. *Τὸ στοιχειῶδες ἢ λαϊκὸν σχολεῖν* διὰ τοὺς τεχνίτας, τοὺς καλλιεργητάς καὶ ἡμερομισθίους ἐργάτας. — 2. *Τὸ μέσον σχολεῖν* διὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ ὑπαλλήλους πάσης τάξεως, ἰδρυόμενον εἰς κοινότητος μὲ μεγάλον πληθυσμόν. — 3. *Τὸ σοφὸν σχολεῖν* διὰ τοὺς ἄρχοντας, καθηγητάς, ἰατρούς, προπαρασκευᾶζον δι' ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα.

Ἐκεῖνο ποῦ χαρακτηρίζει τὸν Girard, ὡς παιδαγωγὸν μὲ ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικά, εἶναι ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὴν διδασκαλίαν.

Ὁ Girard θέλει, ὥστε πᾶσα διδασκαλία νὰ μορφώσῃ ἡθικὸν χαρακτῆρα, δηλαδὴ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς μέσον πρὸς μόρφωσιν, ἢ ὅπως ἀργότερα ἔγραψεν ὁ Ἑρβαρτος, νὰ εἶναι *παιδαγοῦσα*. Τὸ σπουδαιότερον δὲ μάθημα πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ μητρικὴ γλῶσσα.

Ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς συνεχίζει τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρὸς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἀναπτύσσει καὶ μορφώνει τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν διότι «ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ ἐργασθοῦν εἰς τὴν παραγωγὴν νοήματός τινος καὶ τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ κλπ.» Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης ὡς μέσου ἡθικῆς μορφώσεως ἔγραψεν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Παιδαγωγικὸν μάθημα τῆς μητρικῆς γλώσσης».

Εἰς αὐτὸ ἐκθέτει τὴν μέθοδον διδασκαλίας αὐτῆς. Ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης περιλαμβάνει τέσσαρα μέρη, μὴ χωριζόμενα ὅμως κατὰ τὴν διδασκαλίαν. Τὰ μέρη ταῦτα, προσωποποιῶν ὁ Girard, ὀνομάζει ὡς ἑξῆς:

1. *Ὁ γραμματικὸς*, ὁ ὁποῖος προσφέρει τὸ ὕλικόν τῆς γλώσσης, δηλαδὴ τὰς συνήθεις λέξεις καὶ τὴν σημασίαν των. Ἀλλὰ αὐτὸς πρέπει νὰ ἀποφύγῃ τοὺς πολλοὺς καὶ πολυπλόκους ὁρισμοὺς καὶ τὰς ἀτελευτήτους διαιρέσεις.

2. *Ὁ λογικὸς*, ὁ ὁποῖος διδάσκει πῶς πρέπει νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν γλῶσσαν διὰ τὴν λογικὴν ἀνάπτυξιν.

3. **Ὁ παιδαγωγός**, ὁ ὁποῖος θὰ ἔχῃ τὸ μεγα ἀξίωμα «ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ὅπως ἀγαπᾷ καὶ ἀγαπᾷ ὅπως σκέπτεται». Ἡ μητέρα διδάσκει τὸ παιδί της, μὲ σκοπὸν νὰ ἐξευγενίσῃ τὴν καρδίαν του καὶ τὴν ζωὴν του. Τὸ ἴδιον θὰ πράξῃ καὶ ὁ παιδαγωγὸς κατὰ τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν. Θὰ χρησιμοποίησῃ κατὰ προτίμησιν γλωσσικὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον νὰ ἐκφράζῃ σκέψεις μορφωτικὰς τῆς καρδίας. Ἀπ' ἀρχῆς ὁ παιδαγωγὸς προσπαθεῖ νὰ χαράξῃ εἰς τὰς ἀγνὰς καὶ τρυφερὰς ψυχὰς τῆς νεότητος ὅλας τὰς μεγάλας καὶ ὠραίας ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι θὰ διεγείρουν τρυφερὰ καὶ εὐγενῆ συναισθήματα. Ταῦτα δὲ θὰ κινήσουν πρὸς ἠθικὰς καὶ εὐγενεῖς πράξεις.

4. **Ὁ λογοτέχνης** τέλος θὰ διδάξῃ τὴν σύνθεσιν τῶν φράσεων, τὰ διάφορα εἶδη τοῦ λόγου, π.χ. διηγήματα, ἐπιστολάς, περιγραφάς, διαλόγους κλπ. Εἰς ταύτας θὰ προσθέσῃ τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν χάριν τοῦ λόγου.

Ὡς μέθοδον διδασκαλίας τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ προτείνει τὴν «ἐπαγωγικὴν», ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ πληθὸς τι παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα περιέχουν συγχρόνως ἠθικὰ διδάγματα· ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐξάγονται οἱ κανόνες, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτεροι. Πρὸς ἄσκησιν δίδονται νέαι φράσεις διὰ τὸ σχολεῖον καὶ ὡς ἐργασίας κατ' οἶκον.

Τοῦτο ἀπετέλει ἀληθῶς σπουδαίαν πρόοδον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ γραμματικὴ ἐδιδάσκετο δογματικῶς, γεμάτη ἀπὸ μεταφυσικῆς.

Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Girard ἐδιδάσκοντο ἐπιμελῶς καὶ ἐποπτικῶς καὶ τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα καθὼς καὶ ἡ γεωγραφία. Δι' αὐτὰ ὁ ἴδιος εἶχε πολλὰς γνώσεις, ἀφοῦ μάλιστα ἐξελέγη πρόεδρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐταιρείας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Διὰ δὲ τὴν γεωγραφίαν συνέγραψεν ἔργον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ερμηνεία τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως Fribourg». Τοῦτο ἦτο εἶδος πατριδογνωσίας ἐπὶ τῇ βάσει ἀμέσου ἐποπτείας.

2. FRIEDRICH FRÖBEL

Ὁ Fröbel θεωρεῖται ὁ ἱδρυ-
τῆς τῶν νηπιαγωγείων. Ἐγεν-
νήθη εἰς Oberweissbach τῷ 1782, υἱὸς ἱερέως. Μετὰ πολλαπλὴν
ἀλλαγὴν ἐπαγγέλματος ἐστράφη μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὸ διδα-
σκαλικὸν ἔργον (1805), λαβὼν θέσιν διδασκάλου εἰς τὴν Φραγκ-
φούρτην. Μετέβη τῷ 1803 εἰς Iferten πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ
Πεσταλότση καὶ ἵδρυσεν τῷ 1817 εἰς τὸ Keilhau δημοτικὸν σχο-
λεῖον.

Εἰς αὐτὸ ἔδιδε μεγάλην σπουδαιότητα, εἰς τὸ νὰ εὐρίσκουν
καὶ παριστάνουν μόνον τῶν τὰ παιδιά καὶ ἀπασχολεῖ αὐτὰ μαζὶ
μὲ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ μὲ γεωργικὰς καὶ χειροτεχνικὰς
ἐργασίας, τοὺς μικροὺς τῶν μαθητῶν μὲ παιδιάς. Κατηγορηθεὶς
ὡς δημαγωγὸς ἠναγκάσθη τῷ 1831 νὰ ἀφίση τὴν διεύθυνσιν
τοῦ σχολείου του εἰς τὸν βοηθόν του Barop. Ἰδρύσας δὲ ἄλλα-
χοῦ νέον σχολεῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸ διατηρήσῃ ἔνεκα θρησκευτι-
κῶν ἐρίδων. Τῷ 1835 ἐκλήθη διευθυντῆς τοῦ ὀρφανοτροφείου εἰς
τὸ Burgdorf. Τὸ ἐνδιαφέρον του πάλιν ἐστρέφετο πάντοτε μὲ τὴν
ἀνατροφὴν τῶν μικρῶν. Ἐχὼν τὴν πεποίθησιν, ὅτι πρὸ τῆς διδα-
σκαλίας πρέπει νὰ διεγερθῇ ἡ ὄρεξις διὰ αὐτὴν, ἵδρυσεν ἥδη εἰς
τὸ Burgdorf μίαν σταθερὰν σειρὰν παιδιῶν καὶ ἀπασχολήσεν
διὰ τὴν προσχολικὴν περίοδον.

Ἡ ἀσθένεια τῆς γυναικὸς του ἐξηνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέ-
ψῃ εἰς Γερμανίαν, ὅπου τῷ 1837 εἰς Blankenburg ἵδρυσεν τὸ
πρῶτον νηπιαγωγεῖον. Τὸ 1850 ἡ κυβέρνησις τοῦ Meiningen
ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὸν Πύργον Marienthal πρὸς ἵδρυ-
σιν ἐνὸς διδασκαλείου νηπιαγωγῶν. Ἀλλὰ ἡ κυβέρνησις τῆς
Πρωσίας τῷ 1851 ἀπηγόρευεν εἰς αὐτὸν τὴν διατήρησιν scho-
λείων, κατὰ λάθος ἐκλαβοῦσα αὐτὸν ἀντὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Κα-
ρόλου Fröbel, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς τὸ κόμμα τῶν ριζοσπαστῶν.
Παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Fröbel ἡ ἀπαγόρευσις μολὶς τῷ

1860 ἤρθη. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Fröbel εἶχεν ἀποθάνει (1852). Τὰ νηπιαγωγεῖα ὅμως διεδόθησαν χάρις εἰς ἀκατάβλητον περαιτέρω ἐργασίαν τῶν φίλων του καὶ μαθητῶν του Langethal, Bertha von Marenholtz καὶ ἄλλων. Ἡ ἐξάπλωσις των δὲ ἐπέραςε τὰ σύνορα τῆς Γερμανίας.

Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Fröbel

Ὁ Fröbel ὑπῆρξε φίλος τῶν παιδιῶν μὲ σπανίαν ἀγάπην «Ἐλθετε, ἃς ζήσωμεν διὰ τὰ παιδιά μας», ἦτο τὸ ἔμβλημά του. Τὰς ἰδέας του ἐξέθεσεν εἰς τὸ ἔργον του «ἀγωγή τῶν ἀνθρώπων» (1826). Τὸ βαθύνουν τοῦ ἔργου τούτου, παρὰ τὴν ἀδεξίαν ἐκθεσίν του, κεῖται εἰς τὴν συγγένειαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ θεμελιώδεις ἰδέαι του μὲ τὰς τοῦ Schelling, Hegel καὶ Friedrich Krause. Ὅπως πᾶσα φύσις οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνάπτυξις Θεοῦ. Φύσις καὶ ἀνθρωπίνη ζωὴ εἶναι ζωὴ Θεοῦ ἐν ἀτομικῇ μορφῇ. Τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «νὰ καταστήσῃ συνειδητὴν τὴν θεϊαν οὐσίαν του καὶ νὰ ἀφήσῃ αὐτὴν νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὴν ζωὴν του» Ἀφορμὴν πρὸς τοῦτο δίδει ἡ ἀγωγή. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἁρμονικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ὅλου ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ἀναγκαιῶς τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεῖον εἶναι καλόν, ἐὰν ἀφεθῇ νὰ ἀναπτυχθῇ ἀκωλύτως, διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὴν φύσιν καὶ νὰ προφυλάσῃ χωρὶς νὰ προλέγῃ, νὰ προκαθορίξῃ καὶ νὰ ἐπεμβαίνῃ. Τὸ παιδίον καὶ γενικῶς ὁ ἄνθρωπος πρέπει εἰς ἐκάστην βαθμίδα ἢ περίοδον τῆς ζωῆς νὰ μείνῃ τοιοῦτος, οἷος ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι ἡ περίοδος αὕτη· τότε ἡ ἐπομένη θὰ ἀναπτυχθῇ ὡς ἄνθος ἀπὸ ἑνα ὑγειαῖ ὀφθαλμόν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀφήσωμεν τὸν γιγνόμενον ἄνθρωπον νὰ ἀναπτυχθῇ, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ περίοδος τῆς ἡλικίας του, προσφέροντες τὰς ἀναγκαίας ἀπασχολήσεις, αἱ ὁποῖαι ἁρμόζουσιν εἰς ἐκάστην περίοδον.

Ἡ πρώτη περίοδος εἶναι ἡ **τοῦ νηπίου**. Μὲ τὴν ἱκανότητα πρὸς τὸ ὁμιλεῖν ἀρχίζει ἡ δευτέρα περίοδος (**παιδικὴ ἡλικία**). Κατ'

αὐτὴν τὸ παναρχαιότατον ἀρμόζον ὄργανον εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν εἶναι ἢ *παιδιά*, διὰ τὸ ὅποιον ὁ Fröbel γράφει «Αἱ παιδιαὶ εἶναι ὁ σπόρος ὅλης τῆς μελλούσης ζωῆς· διότι εἰς αὐτὰς ἀναπτύσσεται καὶ ἐκδηλοῦται ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἀποκαλύπτει τὰς ὡραιότητας τοῦ ἱκανότητος καὶ ὅλον τὸ βάθος τῆς οὐσίας του. Ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν πηγὴν τῆς εἰς ταύτην τὴν ἐποχὴν τῆς ὑπάρξεως. Καὶ ἐὰν ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι ἡρεμὸς ἢ θλιβερά, ἡσυχος ἢ τεταραγμένη, γόνιμος ἢ στεῖρα, θὰ φέρῃ τὴν εἰρήνην ἢ τὸν πόλεμον. Πάντα ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπιμελῶν φροντίδων, τὰς ὁποίας ἐκάμαμεν κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην τοῦ ὄντος».

Ἡ γνώμη αὕτη περὶ τῆς περιόδου ταύτης συμπίπτει μὲ τὴν τῶν ψυχαναλυτῶν, οἱ ὅποιοι ἀποδίδουν τὴν θεμελίωσιν τῶν κυρίων ιδιορρυθμιῶν τοῦ χαρακτῆρος εἰς τὰ 5 πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Fröbel ἐφεῦρε πολλὰ εἶδη παιδιῶν, τὰ ἀντικείμενα τῶν ὁποίων ὠνόμασε *δῶρα*. Μὲ τὰ δῶρα αὐτὰ τὰ παιδιὰ κάμνουν πολλὰς παιδιάς.

Ὁ Fröbel οὕτως ἐγένετο ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νηπιαγωγείου, τὸ ὅποιον ὠνόμασε *παιδικὸν κῆπον*, τὰς δὲ νηπιαγωγούς *«κηπουροὺς»*. Διὰ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ ἐκαλλιεργήθη ἡ αὐτενέργεια τῶν παιδιῶν. Ἐπίσης καὶ ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία προώδευσε πέραν τοῦ Πεσταλότση. Ἐνῶ ὁ Πεσταλότσης τὰ στοιχεῖα τῆς ἐποπτείας ἔβλεπε μόνον εἰς τὸν χῶρον, τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα, ὁ Fröbel προσέθεσε καὶ ἄλλα αἰσθήματα, χρώματα, τόνους ὁπτικά καὶ κινητικά αἰσθήματα. Καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν του τῆς αὐτενεργείας ἐξετίμα πολὺ τὴν ἐνεργητικὴν χρῆσιν καὶ δύνανμιν ἀπὸ τὴν παθητικὴν ἀντίληψιν.

Ἔνεκα τούτου ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ «ὅ,τι βλέπει τὸ παιδί, πρέπει νὰ τὸ πιάσῃ καὶ μὲ τὰ χέρια του». Οὕτω πὼς ἐπιτυγχάνει πλήρη κατανόησιν τοῦ ὁρωμένου ἀντικειμένου. Μὲ δξεῖαν ἀντίληψιν συνέδεσε ὁ Fröbel τὴν διδασκαλίαν τῆς πραγματογνωσίας μὲ τὴν ὁρμὴν πρὸς παιδιὰν καὶ ἀπασχόλησιν. Τέλος ἐτόνισεν ὥς οὐδεὶς ἄλλος παιδαγωγὸς τὴν μόρφωσιν τῶν θηλέων διὰ τὰ μητρικὰ καθήκοντα.

3. Ἑρβάρτος.

Ἡ ζωὴ τοῦ Ἑρβάρτου δὲν ἔχει περιπετείας· ὑπῆρξεν ἡσυχος ὡς ζωὴ φιλοσόφου. Ὁ Ἰωάννης Φρειδερίκος Ἑρβάρτος ἐγεννήθη εἰς τὸ Ὀλδεμβούργον, υἱὸς δικαστοῦ, ἐφοίτησεν εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς γενετείρας του, ὅπου ἐδιδάχθη τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Wolf. Ἐσπούδασε τῷ 1794 εἰς τὴν Ἰέναν, ὅπου ἠκροάσθη τοῦ Fichte, μὲ τὸν ὁποῖον ἦλθεν εἰς φιλοσοφικὴν ἀντίθεσιν, καθὼς ἀργότερα ἐν γένει ἡ φιλοσοφία του ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὸν κυριαρχοῦντα ἰδεαλισμόν.

Μετὰ τὰς σπουδὰς του ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη ἔκαμε τὸν οἰκοδιόσκαλον εἰς τὰ παιδιὰ τοῦ ἐκ Βέρνης εὐγενοῦς Steiger. Ἐν Ἑλβετία ἐπεσκέφθη τὸν Πεσταλόττην. Τῷ 1802 ἐγένετο ὑφηγητὴς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Γοτtingης, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1809 - 1833 κατεῖχε τὴν φημισμένην ἑδραν τοῦ Καντίου ὡς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Καινιγσβέργης. Τὰ ἔτη 1833 - 1841 ἐπανῆλθεν ὡς καθηγητὴς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Γοτtingης.

Αἱ παραδόσεις του ὑπῆρξαν ἀποτελεσματικαί, τοῦναντίον τὰ παιδαγωγικά καὶ φιλοσοφικά συγγράμματά του μόνον μετὰ τὸν θάνατόν του (1841) ἀπέκτησαν φήμην, διότι καθ' ὅλην τὴν Γερμανίαν ἐκυριάρχει τὸ ἰδεαλιστικὸν σύστημα τοῦ Ἑγέλου.

Τὰ κύρια παιδαγωγικά ἔργα τοῦ Ἑρβάρτου εἶναι «Γενικὴ παιδαγωγικὴ» ἐξαγομένη ἀπὸ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς (1806) καὶ «Περὶληψις παιδαγωγικῶν παραδόσεων» (1835).

Εἰς τὴν Καινιγσβέργην ἱδρυσεν παιδαγωγικὸν φροντιστήριον (Seminar), εἰς τὸ ὁποῖον προσήρτησε μικρὸν πρότυπον μὲ 10 ἕως 20 μαθητάς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν του οἱ φοιτηταί. Ἐδῶ ἐδοκίμασε τὴν πρότασιν νὰ ἀρχίσῃ τὴν διδασκαλίαν ξένης γλώσσης μὲ τὴν Ὀδύσσειαν.

Ἡ παιδαγωγικὴ του φέρει χαρακτῆρα, ἀνιθετως πρὸς τὴν τοῦ Πεσταλόττη, ἀτομικὸν ἢ ἰδιωτικόν, προσελθόντα ἀπὸ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ οἰκοδιδασκάλου.

Δ. Μωραΐτου. Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς.

Τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Ἑρβάρτου

Τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Ἑρβάρτου συγκεφαλαιοῦται εἰς τὰ ἑξῆς κύρια σημεῖα: Πέντε ἠθικαὶ ἰδέαι, ἕξ διαφέροντα, πέντε εἰδολογικὰ στάδια, παιδαγωγοῦσα διδασκαλία, ὁδηγία, παιδονομία.

Ὁ Ἑρβαρτος στηρίζει τὴν παιδαγωγικὴν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ψυχολογίας. Ἡ μὲν ἠθικὴ δίδει τὸν σκοπὸν, ἡ δὲ ψυχολογία τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς. Εἰς τὴν ἠθικὴν, τὴν ὁποῖαν ὁρίζει ὡς διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἠθικῶς ὠραίου καὶ παράγει ἐκ τῆς αἰσθητικῆς, διακρίνει ὁ Ἑρβαρτος πέντε πρότυπα τῆς ἠθικῆς βουλήσεως, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ συνόλῳ ἀποτελοῦν τὸ ἰδεῶδες μιᾶς προσωπικότητος (τὸν ἠθικὸν χαρακτήρα). Τὰ πρότυπα ταῦτα ὀνομάζει *ἠθικὰς ἰδέας*. Τοιαῦται δὲ εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος, ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης, ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως. Ἐνας ἄνθρωπος, τοῦ ὁποῖου αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καθορίζονται ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τούτων καὶ αἱ πράξεις ἔχουν ἑλαττήριον τὰς ἰδέας ταύτας, εἶναι ὁ ἀληθῶς ἠθικὸς χαρακτήρ. *Μόρφωσις τοιοῦτου χαρακτήρος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.*

Τὰ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου εἶναι *ἡ ὁδηγία καὶ ἡ διδασκαλία*. Πλὴν τούτων ὑπάρχει καὶ *ἡ παιδονομία*, διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνονται διάφορα μέτρα πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἡ παιδονομία ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ περιορίσῃ τοὺς μαθητὰς ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πρέποντος καὶ νὰ συνηθίσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν πειθαρχίαν πρὸς τὸν διδάσκαλον. Τὰ μέσα τῆς παιδονομίας εἶναι διαταγαί, ἀπαγορεύσεις, ἐπιπλήξεις, ἀπειλαὶ καὶ ποιναί. Τὰ μέσα τῆς ὁδηγίας εἶναι ἀπασχόλησις καὶ ἐπαγρύπνησις τῶν μαθητῶν.

Ἐνῷ ἡ παιδονομία δὲν ἔχει σκοπὸν τὴν μόρφωσιν χαρακτήρος, ἀλλὰ δημιουργεῖ τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους πρὸς ἐπίδρασιν τῶν ἄλλων μέσων, ἡ διδασκαλία ὅπως καὶ ἡ ὁδηγία ἔχει ἀπώτερον σκοπὸν, τὸν τῆς ἀγωγῆς. Ὁ Ἑρβαρτος ὀνομάζει τὴν διδα-

σκαλίαν αὐτὴν *παιδαγωγοῦσαν*. Γράφει δὲ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἐν τῇ Γενικῇ παιδαγωγικῇ: «Δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω ἀγωγὴν ἄνευ διδασκαλίας, οὔτε διδασκαλίαν ν' ἀναγνωρίσω, ἢ ὅποια νὰ μὴ εἶναι παιδαγωγοῦσα». Κατὰ τίνα τρόπον ἡ διδασκαλία καθίσταται παιδαγωγοῦσα, διδάσκει ἡ ψυχολογία τοῦ Ἑρβάρτου. Κατ' αὐτὴν ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα παράγονται ἀπὸ τὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Αἱ παραστάσεις ἔχουν κατὰ τὸν Ἑρβάρτον αὐτοτελὴ ὕπαρξιν πραγματικήν. Ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστάσεων παράγονται τὰ συναισθήματα καὶ αἱ βουλευτικαὶ πράξεις. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ βούλησις παράγεται ἀπὸ τὰς παραστάσεις, δυνάμεθα τότε διὰ καταλλήλου μορφώσεως τῶν παραστάσεων τῶν μαθητῶν νὰ ἐπιδράσωμεν ἐπὶ τὴν βούλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν αὐτὴν τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων συντελεῖ ἡ διδασκαλία.

Ἄλλ' οὐχὶ πᾶσα γνῶσις μετατρέπεται εἰς βούλησιν. Δύναται πολλάκις γνῶσις τις νὰ παραμείνῃ νεκρά. Ἐκεῖναι αἱ γνώσεις ὁδηγοῦν εἰς βούλησιν, αἱ ὁποῖαι παρακινοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ πρὸς περαιτέρω διαρκὴ ἀπασχόλησιν μετ' αὐτάς, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἑρβάρτος, ἐκεῖναι ποὺ διεγείρουν τὸ *διαφέρον* τοῦ μαθητοῦ. Συνεπῶς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ *διέγερσις πολυμεροῦς καὶ ἰσορροποῦ διαφέροντος* (*gleichschwebenden*), ἥτοι τοῦ διευθυνομένου εἰς τὰς ποικίλας κυρίας περιοχὰς τῆς γνώσεως (τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρώπων) μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως.

Πρὶν ὅμως ἔλθῃ τὸ παιδί εἰς τὸ σχολεῖον, ἔχει ἐκ πείρας ἀποκτήσει πολλὰς γνώσεις καὶ ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων συναναστροφῆς ἀπέκτησε φρονήματά τινα. Ἀμφότερα πρέπει νὰ συμπληρώσῃ ἡ διδασκαλία, καὶ τὸ πολυμερὲς διαφέρον, ποῦ θὰ διεγείρῃ, πρέπει νὰ ἀφορμᾶται τόσον ἀπὸ τὴν πείραν μετὰ τοῦ ἀψύχου κόσμου ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν συναναστροφὴν καὶ συμμετοχὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων.

Ἐνεκα τούτου ὁ Ἑρβάρτος διαιρεῖ τὰ διαφέροντα εἰς ἑξ εἴδη: τρία ἀπὸ τὴν πείραν μετὰ τοῦ ἀψύχου κόσμου, δηλαδὴ τὸ ἐμπειρικόν, τὸ θεωρητικόν καὶ τὸ καλαισθητικόν, καὶ τρία ἀπὸ τὴν συναναστροφὴν μετὰ τῶν ἄλλων ὄντων, ἥτοι τὸ συμπαθη-

τικόν, τὸ κοινωνικόν καὶ τὸ θρησκευτικόν. Τὸ πολυμερὲς τοῦτο διαφέρων θὰ διεγερθῇ, ἔαν αἱ νέαι παραστάσεις εὐρίσκονται εἰς εἰς ὁρθὴν σχέσιν πρὸς τὰς παλαιάς (πρόσληψις). Συμφώνως πρὸς τὴν διπλὴν διαίρεσιν τῶν διαφερόντων τὰ μαθήματα διαιροῦνται εἰς δύο ὁμάδας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν τὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα μεταδίδουν γνώσεις (τὰ φυσιογνωστικά καὶ μαθηματικά) καὶ εἰς μαθήματα **φρονηματιστικά**, ὡς τοιαῦτα δὲ θεωρεῖ τὰ θρησκευτικά καὶ τὰ γλωσσικά.

Ἐπίσης ὁ Ἑρβαρτος ἐπεδίωξε τὴν ψυχολογικὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπεξεργασίας τῆς διδακτικῆς ὕλης. Κατ' αὐτὸν ἡ πρόσληψις τῶν νέων παραστάσεων τελεῖται **δι' ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως** (Vertiefung und Besinnung). Διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐννοεῖ τὴν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν καταβάλλει τις ἐπὶ ἑνὸς ἀντικειμένου, ἵνα ἀντιληφθῇ αὐτὸ σαφῶς. Ἄλλ' ἡ ποικιλία τῶν ἀντικειμένων ἀπαιτεῖ πολλὰς ἀναλύσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔμμενον ἄσχετοι καὶ ἀσύνδετοι πρὸς ἀλλήλας, ἔαν ἡ σύνθεσις δὲν συνδέει ταῦτα ἐκ νέου, ἵνα οὕτω διατηρήσῃ καὶ τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἐναλλαγὴ ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως εἶναι ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ τόσον ἀναγκαία, ὅσον εἶναι ἐν τῇ σωματικῇ ἡ ἀδιάκοπος εἰσπνοὴ καὶ ἐκπνοὴ τοῦ ἀέρος (ἀναπνοή). Ἐκ τοῦ νόμου τῆς ἐναλλαγῆς τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως παράγει ὁ Ἑρβαρτος διὰ τὴν διδασκαλίαν τὰ τέσσαρα στάδια τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας, ἧτοι : τὸ τῆς **ἐποπτείας**, τῆς **συγκρίσεως** τοῦ **συστήματος** καὶ τῆς **μεθόδου**. Τὰ στάδια ταῦτα ὠνόμασεν **εἰδολογικά**, διότι δίδουν τὴν μορφήν, τὸν τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον πᾶσα ὕλη διδασκαλίας προσλαμβάνεται. Κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐποπτείας κάμνει ἀνάλυσιν ἑνὸς μόνον ἀντικειμένου, διὰ νὰ τὸ διαχωρίσῃ ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἧτοι : νὰ προσλάβῃ σαφῶς. Κατὰ τὸ στάδιον τῆς συγκρίσεως γίνεται σύνδεσις τῶν νέων παραστάσεων πρὸς ὁμοίας παλαιάς. Ἵνα δὲ τὰ νοήματα μὴ εὐρίσκονται ἄνευ σχεδίου ἀτάκτως εἰς τὸ πνεῦμα, πρέπει νὰ ἐπακολουθήσῃ μία κατάταξις αὐτῶν εἰς εὐσύνοπτον ὅλον (σύστημα). Κατὰ τὸ στάδιον τῆς μεθόδου τὸ πνεῦμα φέρεται ἐλεύθερον ἐπὶ τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἀπέκτησεν. Τὰ τέσσαρα αὐτὰ στάδια θεωροῦνται αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ πάσης πνευ-

ματικῆς ἐνεργείας, ἐφαρμοζόμεναι τόσον εἰς μικράς ὅσον καὶ εἰς μεγάλας ομάδας γνώσεων.

Ὁ Ἑρβартος διακρίνει τρεῖς μορφάς τῆς διδασκαλίας: τὴν *παραστατικὴν μορφήν* τὴν *ἀναλυτικὴν* καὶ τὴν *συνθετικὴν*. Κατὰ τὴν παραστατικὴν μορφήν ὁ διδάσκαλος ἐκθέτει τόσον ἐποπτικῶς τὴν διήγησιν ἢ τὴν περιγραφὴν, ὥστε οἱ μαθηταὶ νομίζουν ὅτι ἔχουν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τὸ ἱστορούμενον ἢ περιγραφόμενον ἀντικείμενον. Εἰς τὴν ἀναλυτικὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας γίνεται λεπτομερὴς ἀνάλυσις τοῦ διδασκομένου εἰς τὰ ἐλάχιστα μέρη του, εἰς τὰ ὅποια ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν μεταφέρεται διαδοχικῶς οὕτως ὥστε δημιουργεῖται σαφήνεια εἰς ὅλας τὰς παραστάσεις. Ἐν τῇ συνθετικῇ διδασκαλίᾳ ὁ διδάσκαλος παρουσιάζει ἐνώπιον τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν πάντα τὰ συστατικὰ μέρη τοῦ διδασκομένου θέματος, οὕτως ὥστε οἱ μαθηταὶ νὰ κάμουν μόνοι των τὴν σύνθεσιν αὐτῶν. Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης τὰ τρία ταῦτα εἶδη προσφορᾶς τῆς ὕλης.

Ἐνῶ ἡ διδασκαλία ἐπιδρᾷ ἐμμέσως πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁδηγία φέρει τὸν τρόφιμον κατ' εὐθείαν πρὸς αὐτόν. Τὸ εἶδος τοῦ χαρακτηῆρος καθορίζεται ἀπὸ τὴν κυριαρχοῦσαν κατεύθυνσιν τῆς βουλήσεως. Ἐὰν ἡ βούλησις καθορίζεται ἀπὸ ἡθικὰς ἀρχάς, τῶν ὁποίων τὸ σύνολον καλεῖται *ἡθικὴ συνείδησις*, τότε ὁ χαρακτηῆρ λέγεται *ἡθικός*. Ἵνα λοιπὸν διὰ τῆς ὁδηγίας μορφώσωμεν ἡθικὸν χαρακτηῆρα, πρέπει νὰ ἐντυπώσωμεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ τροφίμου τὰς ἡθικὰς ταύτας ἀρχάς. Ἀναλόγως τῶν κλίσεων καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ τροφίμου πρέπει νὰ ἐπενεργήσῃ αὕτη ἄλλοτε μὲν συγκρατοῦσα αὐτὸν ἀπὸ σφαλερὰν τινα πρᾶξιν, ἄλλοτε παρακινοῦσα νὰ πράξῃ τι καὶ ἄλλοτε κανονίζουσα τὰς πράξεις του. Ἡ ὁδηγία πρέπει διὰ τῆς ἑξέως νὰ ἐπιδράσῃ κωλυτικῶς, ὅπου ἑλλεῖπει ὁμαλή καὶ σταθερὰ βούλησις. Νὰ παρακινήσῃ δὲ ὅπου πρόκειται νὰ κάμῃ ὁ τρόφιμος αὐτενεργὸν ἐκλογὴν. Νὰ κανονίσῃ τέλος, ὅταν τὸν ὄριμον σωματικῶς καὶ πνευματικῶς τρόφιμον βοηθῇ εἰς τὸ νὰ λάβῃ ἀποφάσεις διὰ πράξεις τινάς.

Καθ' ὅσον ὁ τρόφιμος μορφώνεται, καὶ ὁ παιδαγωγὸς θεωρεῖ αὐτὸν ἄξιον ἐμπιστοσύνης, τὰ μέτρα τῆς ὁδηγίας ἐλαττοῦνται ἢ ἐκλείπουσιν.

Αἱ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἑρβάρτου ἐλαχίστην ἐπίδρασιν ἔσχον εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν συγχρόνων. Εἰς τοῦτο ἐν πρώτοις παταίει ἡ ἐκλογὴ ἀσυνήθων ὄρων καὶ ἡ ἀσαφὴς γλωσσικὴ ἔκφρασις τῶν συγγραμμάτων του· δεύτερον αἱ ἐλλείψεις καὶ τὰ σφάλματα τῆς ψυχολογίας του, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστήριξε τὴν παιδαγωγικὴν του.

Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔμεινεν ἀγνοούμενος ἕως ὅτου ἡ δραστηριότης ἐνὸς θερμοῦ ὁπαδοῦ του ἐξήγαγε τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Ἑρβάρτου ἐκ τῆς ἀφανείας. Οὗτος ἦτο ὁ καθηγητὴς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας **Ziller** (1817 - 1882). Οὗτος τῷ 1861 ἱδρυσεν ἐν Λειψίᾳ τὸ ἀκαδημαϊκὸν παιδαγωγικὸν σεμινὰρ μετὰ τοῦ ὁποίου ἀργότερον συνέδεσεν ἓν πρότυπον σχολεῖον. Τὸ σεμινὰρ αὐτό, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τοῦ 1882, ὑπῆρξε τὸ φυτώριον τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Ἑρβάρτου. Ἑκατοντάδες φοιτητῶν καὶ ἀκροατῶν τοῦ πανεπιστημίου ἐμυοῦντο εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἑρβαρτιανῆς παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικῆς, καθιστάμενοι ἱκανοὶ νὰ κατανοήσουν τὴν παιδαγωγοῦσαν διδασκαλίαν, θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς ἐκτεθειμένην. Κατόπιν δὲ οὗτοι μετέδιδον καὶ εἰς ἄλλους τὰς ἰδέας ταύτας τοῦ Ἑρβάρτου. Τὸ ἔτος 1868 αἱ ὁπαδοὶ του Herbart-Ziller ἱδρυσαν τὸν σύλλογον τῆς **ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς** πρὸς διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ διδασκάλου τῶν.

Ὁ Ziller ὑπῆρξεν ὄχι μόνον δεξιὸς ἐρμηνευτὴς τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἑρβάρτου, ἀλλὰ καὶ ὁ συμπληρωτὴς τῆς παιδαγωγικῆς του. Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Ziller εἶναι: «Grundlegung zur Lehre vom erziehenden unterricht».

Εἰς αὐτό, ἀναχωρῶν ὅπου τὰς προϋποθέσεις τοῦ Ἑρβάρτου, ὅτι πᾶσα διδασκαλία πρέπει νὰ εἶναι παιδαγωγοῖσα, ὥστε νὰ μορφώσῃ τὸν χαρακτῆρα, ἔθεσε εἰς τὴν πρώτην θέσιν τὴν φρονηματιστικὴν ὑλὴν τῆς διδασκαλίας, ἡ ὁποία δύναται νὰ θεμελιώσῃ καὶ σταθεροποιήσῃ τὴν ἠθικὴν νόησιν καὶ βούλησιν τοῦ παιδίου.

Τῆς ὕλης ταύτης πρέπει νὰ γίνη τοιαύτη ἐκλογή, ὥστε νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀντιστοιχοῦσαν ἐκάστοτε ἀναπτύξιν τοῦ παιδίου. ὁ Ziller πρὸς εὐρεσιν τῆς πορείας ταύτης εἰσάγει τὴν περὶ **ἐκπολιτιστικῶν σταδίων** θεωρίαν του, καθ' ἣν ἡ ἀτομικὴ ἀνάπτυξις ἐκάστου ἀνθρώπου εἰς τὰς μεγάλας μεγάλας γραμμάς ἀκολουθεῖ παραλλήλως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑφίσταται δηλαδὴ ἀντιστοιχία μεταξὺ φυλετικῆς καὶ ἀτομικῆς ἀναπτύξεως. Ἐπειδὴ δὲ τὰ σπουδαιότατα δείγματα τῆς ἀναπτύξεως ταύτης εὐρίσκονται εἰς τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς ποιητάς, ὁ Ziller φρονεῖ, ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἱστορικῶν καὶ ποιητῶν πρέπει νὰ ἀποτελέσουν τὴν κυρίαν μορφωτικὴν ὕλην.

Μετὰ τῆς θεωρίας τῶν ἐκπολιτιστικῶν σταδίων συνδέεται καὶ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς **συγκεντρώσεως** τῆς διδασκαλίας. Δι' αὐτῆς ἐννοεῖ ὁ Ziller τὴν ὑποταγὴν ἢ τὴν περιλαβὴν ὅλων τῶν μαθημάτων ἐντὸς ἑνὸς ἢ δύο. Ὡς τοιοῦτον δὲ ἐλήφθη ἡ **φρονηματιστικὴ ὕλη**. Ἐντὸς αὐτῆς περιλαμβάνεται ὅλη ἡ ἄλλη διδασκαλικὴ ὕλη διὰ καταλλήλων συνδέσεων. Ἐπίσης συνεπλήρωσε τὴν περὶ εἰδολογικῶν σταδίων διδασκαλίαν τοῦ Ἑρβάρτου κατὰ ἐντελῶς ἀνεξάρτητον τρόπον. Διήρσε τὸ στάδιον τῆς ἐποπτείας ἢ σιφηνείας εἰς δύο, εἰς τὸ τῆς **ἀναλύσεως** καὶ **συνθέσεως** καὶ καθώρισεν, ὅπως τὰ στάδια ταῦτα χρησιμοποιοῦνται διὰ μίαν **μεθοδικὴν ἐνότητα** ἐπὶ μίαν ἢ περισσοτέρας διδασκαλικὰς ὥρας. Εἰς τὰς ἰδέας ταύτας ὁ Ziller παρέμενε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του παρὰ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίκρισιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν συγχρόνων του

Ἄλλος ὁπαδὸς τοῦ Ἑρβάρτου ὑπῆρξεν ὁ *Stoy* (1815-1885). Διωρίσθη καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ἰένας καὶ διευθυντῆς ἰδίου σχολείου. Τὸ 1866-1874 καθηγητὴς τῆς παιδαγωγικῆς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Χαϊλδεμβέργης καὶ τὸ 1874-1883 πάλιν καθηγητὴς εἰς Ἰέναν. Ὑπῆρξεν ἐκ φύσεως παιδαγωγός, αἰθροπος μὲ ἐλευθέραν θρησκευτικότητα, φυσικὴν ζωηρότητα καὶ εὐθυμον διάθεσιν. Εἰς τὸ σχολεῖόν του ἐδημιούργησε σχολικὴν ζωὴν, ὡς ἀντιλαμβάνονται σήμερον οἱ νεώτεροι παιδαγωγοί, προσεπάθει νὰ ἀφ' ἣν τοὺς μαθητὰς νὰ αὐτενεργοῦν ὡς μικροὶ πολῖται. Ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ ἐργάζωνται ἐντὸς μεγάλου σχολικοῦ κή-

που, να γυμνάζονται όχι μόνον διὰ νὰ ἐνδυναμώσουν τοὺς μυῶ-
νάς των, ἀλλὰ διὰ νὰ μορφώσουν τὴν βούλησιν καὶ τὸν χαρα-
κτῆρα. Ὁ *Stoy* εἶναι ὁ ὀργανωτὴς τῶν μακρῶν σχολικῶν ἐδرو-
μῶν. Ὑπῆρξε μεθοδικὸς διδάσκαλος δημοσιεύσας καὶ παιδαγωγι-
κὴν Ἑγκυκλοπαιδείαν, ἀλλὰ τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ
εἶναι ἡ προσωπικότης του, ἡ ὁποία διήγειρε τὸν ἐνθουσιασμόν
εἰς τοὺς ἀκροατάς του, δι' ὅσα αὐτὸς ἐτίμα. Διὰ τοῦτο ἐθεώ-
ρει τὴν μόρφωσιν καλῶν διδασκάλων ὡς σπουδαιότερον πάσης
διδασκαλίας περὶ μεθόδου. Κατὰ τοῦτο δὲ κατέκρινε τὸν *Ziller*
διὰ τὴν ὑπερβολικὴν προσήλωσιν εἰς τὰ εἰδολογικὰ στάδια.

Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Ἑρβάρτου εὔρε θερμὸν ἐρμηνευτὴν καὶ
συμπληρωτὴν του τὸν *Wilhelm Rein*, καθηγητὴν τῶν παιδαγω-
γικῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἰένης, (1847) ζῶντα εἰσέτι. Διὰ
τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συγγραμμάτων του διέδωσε τὰς ἰδέας τοῦ
Ἑρβάρτου μετερρουθμισμένας. Ὁ *Rein* ἰδίως ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς
παιδαγωγικῆς τῶν δημοτικῶν σχολείων τῆς Γερμανίας καὶ συνε-
τέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ Ἑρβαρτιανισμοῦ εἰς τὰς ξένας χώ-
ρας. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων παιδαγωγῶν ὑπῆρξαν μαθηταί
του. Ἐδημοσίευσεν πολλὰ σπουδαιότατα ἔργα: «Ἡ παιδαγωγικὴ
ἐν συστηματικῇ ἐκθέσει» «Θεωρία καὶ πρᾶξις τῆς διδασκαλίας
τῶν δημοτικῶν σχολείων» «Ἑγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν τῶν παι-
δαγωγικῶν» κλπ.

Οὕτω διὰ τῶν ὁπαδῶν του ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Ἑρβάρτου
καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα ἐξήσκησεν ἰσχυροτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ
τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν κατὰ πρῶτον, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ τὴν ἀνω-
τέραν (γυμνασιακὴν) τῆς Γερμανίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν, με-
ταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ Ἑλλάς. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἐν
γένει τῆς παιδαγωγικῆς εἰς τὰ γυμνάσια συνετέλεσεν ὁ *Otho*
Frick, διευθυντὴς τῶν ἰδρυμάτων τοῦ *Franke*. Οὗτος εἰς μίαν
συνέλευσιν διευθυντῶν σχολείων ὠμίλησε περὶ τοῦ ἐξῆς θέματος:
«Κατὰ πόσον θὰ ἠδύναντο οἱ διδακτικοὶ κανόνες τῶν *Herbart*,
Ziller-Stoy, νὰ χρησιμοποιηθῶσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν ἐν τοῖς
γυμνασίοις», κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς. Πρὸς τοῦτο ἀργό-
τερον, τῷ 1884, ἱδρύσε τὸ περιφημον περιοδικὸν «*Lehrproben*

und Lehrgänge». Εἰς αὐτὸ ἐγένετο ἐπεξεργασία πολλῶν μαθημάτων ἐκ τῶν διδασκομένων εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἑρβάρτου.

Κατόπιν ἐδημοσιεύθησαν πολλὰ συγγράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξητάζοντο τὰ ζητήματα τῆς διδασκαλίας τῶν γυμνασίων. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. Waitz Γενικὴ παιδαγωγικὴ (1852), Hermann Kern Ἐπιτομὴ παιδαγωγικῆς (1873), Otho Willmann, Didaktik 1882, Hermann Schiller, Ἐγχειρίδιον τῆς πρακτικῆς παιδαγωγικῆς διὰ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα (1886), Rein, Ἐγκυκλοπαδεῖα παιδαγωγικῆς.

Ἰδιαίτερας σπουδαιότητος διὰ τὴν μετατροπὴν τῆς παιδαγωγικῆς θεωρίας εἰς πρᾶξιν ὑπῆρξαν τὰ παιδαγωγικὰ σεμινάρια. Ἐνῶ ὁ Ziller καὶ ὁ Stoy ἱδρυσαν τοιαῦτα εἰς τὰ πανεπιστήμια διὰ τοὺς φοιτητάς ὁ *Hermann Schiller* ἱδρυσεν τοιοῦτον εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦ Giessen, ὅπου ἦτο διευθυντὴς ἀπὸ τοῦ 1876-1899 καὶ συγχρόνως ἀντιπροσώπευεν τὴν παιδαγωγικὴν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς ἰδίας πόλεως. Τὸ Σεμινάριον αὐτὸ ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς καθηγητάς τῶν γυμνασίων, οἱ ὅποιοι εἶχον ὑποστῇ τὰς πτυχιακὰς ἐξετάσεις (Staatsexamens). Τὸ σεμινάριον τοῦτο καθὼς καὶ ἡ ὑποδειγματικὴ διαμόρφωσις τῆς διδασκαλίας εἰς τὸ γυμνάσιον διήγειρε τὴν προσοχὴν τῶν παιδαγωγῶν τῆς Γερμανίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν.

Ἐκτὸς τούτου ὁ *Frick* ἀνεξωογόνησε τὸ παλαιὸν Σεμινάριον τῆς Χάλλης. Κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν δύο τούτων σεμιναρίων ἡ Πρωσσικὴ κυβέρνησις τῷ 1897 ἐνομοθέτησε ὅπως ὅλοι οἱ ὑποψήφιοι καθηγηταί, πρὶν διορισθοῦν, νὰ φοιτήσουν εἰς τὸ Σεμινὰρ ἐπὶ ἓν ἔτος. Οὕτω δὲ ἐκτὸς τῶν ὑπαρχόντων 12 Σεμιναρίων ἱδρύθησαν καὶ ἄλλα.

Ποῦ ὀφείλεται ὅρα γε ἡ κατίσχυσις αὕτη τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Ἑρβάρτου-Ziller-Stoy κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ πέραν αὐτοῦ; Τὸ σύστημα αὐτὸ προσηρμόζετο μὲ τὴν αὐστηρὰν συνοχὴν του καὶ τοὺς περιορισμούς του πρὸς τὰ ἐπικρατοῦντα μοναρχικὰ πολιτεύματα ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ παιδαγωγικὴ αὕτη ὑννοήθη μάλιστα ὑπὸ τῆς τότε πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας

Εἰς τὴν δημοκρατουμένην ὅμως Γαλλίαν οὐδεμίαν σχεδὸν ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐπὶ τῆς σχολικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ γαλλικὴ παιδαγωγικὴ τοῦ 19ου αἰῶνος δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὰ δεσμὰ τῶν εἰδολογικῶν σταδίων τοῦ Ἑρβάρτου.

Ἐν τῇ Ἑλβετίᾳ ὅμως διεδόθη πολὺ, ἰδίως εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους τὸ σύστημα τοῦ Ἑρβάρτου, διαρκῶς μεταρρυθμιζόμενον. Ὁ *Conrad*, ὁ *Guex* εἶναι ὁπαδοὶ τοῦ Ἑρβάρτου.

Ἄν θελήσωμεν νὰ κρίνωμεν τὸ παιδαγωγικὸν τοῦτο σύστημα δὲν δυνάμεθα ἐν πρώτοις νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν συνοχήν του, τὴν λογικὴν διάταξιν τῶν ἰδεῶν. Ἀποτελεῖ πραγματικῶς τὴν πρώτην σοβαρὰν ἀπόπειραν ἰδρύσεως ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἔφερε κάποιαν τάξιν καὶ περιορισμὸν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἀναρχίαν τῆς ἐποχῆς τῆς ἐμφανίσεώς του. Παρὰ ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα ἢ μέχρι τοῦδε γενομένη ὑπὸ πολλῶν ἐπὶ κρισις ἀπέδειξε πολλὰ τὰ τρωτά. Θὰ ἀναφέρωμὲν τινα ἐξ αὐτῶν.

Ὁ Ἑρβартος, θεωρήσας τὴν παράστασιν ὡς πρωτόγονον γεγονός, ἐξ οὗ παράγοντα τὰ ἄλλα, ἔδωκε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν μὀρφωσιν τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων πρὸς μὀρφωσιν τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς βουλήσεως. Διὰ τοῦτο ἡ παιδαγωγικὴ του ὠνομάσθη *νοησιαρχική*.

Ἄλλ' ἡ ψυχολογικὴ αὕτη ἐκδοχὴ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστῆριξε τὴν παιδαγωγικὴν του, ἀπεδείχθη ἐσφαλμένη. Δὲν εἶναι ἡ παράστασις πρωτόγονον γεγονός, ἐξ οὗ παράγονται τὰ ἄλλα καὶ ἰδίως τὰ συναισθήματα καὶ βουλήματα. Συναίσθημα καὶ βούλησις εἶναι ψυχικὰ φαινόμενα *suī generis* διάφορα ἀλλήλων καὶ πρὸς τὴν παράστασιν, εἶναι πρωτόγονα. Ὅφείλουν κυρίως τὴν παραγωγὴν τῶν εἰς ξμφύτους τάσεις.

Οὕτω, ἀποδειχθείσης ἐσφαλμένης τῆς βάσεως τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος, πολλὰ μέτρα καὶ μέθοδοι χάνουν τὴν πολλὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέδωκεν ὁ Ἑρβартος. Δὲν ἀρκεῖ ἡ μὀρφωσις ἠθικῆς συνειδήσεως πρὸς ἀπόκτησιν ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Οὕτω τὰ ἠθικὰ πορίσματα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἑβартιανοὶ ἐξάγουν ἀπὸ

κάθε μάθημα, καὶ ἡ φρονηματιστικὴ διδασκαλία χάνουν τὴν ἀξίαν των, τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατίθεται ἀλλαχοῦ εἰς τὸ **πράττειν**.

Δεύτερον· αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ βοηθητικαὶ τῆς παιδαγωγικῆς δὲν εἶναι μόνον ἡ ψυχολογία καὶ ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ λογικὴ, κοινωνιολογία, βιολογία, ὑγιεινὴ κλπ.

Τὰ στάδια τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐφαρμογὴν των κατήντησαν ἀληθῆς Προορρούσης. Δι' αὐτῶν οἱ ὁπαδοὶ του προσεπάθουν νὰ χύσουν πᾶσαν ὕλην, νὰ βιάσουν πρὸς ἐπεξεργασίαν τοιαύτην ὕλην, ἡ ὁποία πολλάκις δὲν προσηρόζετο εἰς αὐτά. Ἐπειτα διὰ τὸν διδάσκαλον ἐγίνοντο συνειδητὰ ὡς ἀληθινὰ δεσμὰ, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἡναγκασμένος νὰ παραμείνῃ.

Ὁ Ἐρβαρτος πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν ἐπικαλεῖται ψυχολογικοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἰσχύουν διὰ τοὺς ἀνηλίκους.

Ἐπειτα ἡ διέγερσις πολυμεροῦς ἰσορροποῦ διαφέροντος ἀντιφάσκει πρὸς τὴν σημερινὴν ἄποψιν τῆς ψυχολογίας περὶ τῆς ἰδιορρυθμίας τῶν ἀτόμων. **Τὸ ἄτομον πρέπει νὰ γίνῃ ὅ,τι εἶναι.** πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ τὰς προδιαθέσεις του, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἐν αὐτῷ κατὰ διάφορον ἔντασιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Δὲν δυνάμεθα π. χ. νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ ὅλους τοὺς μαθητὰς νὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν ἱκανότητα διὰ τὰ μαθηματικά, τὴν μουσικὴν κλπ., συνεπῶς καὶ τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον πρὸς αὐτά. Προσπαθοῦντες νὰ ἐξισώσωμεν πάντας καταστρέφομεν τὰς πρωτοτυπίας, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦν ἔξοχά τινα πνεύματα, μορφώνομεν οὕτω μόνον κοινούς ἀνθρώπους.

Ἐπειτα ἡ διάκρισις τῆς ὁδηγίας ἀπὸ τῆς παιδονομίας δὲν δύναται νὰ γίνῃ οὔτε ἐν τῇ θεωρίᾳ οὔτε ἐν τῇ πράξει. Οὕτω π. χ. μία διαταγὴ ἢ ἀπειλὴ ἐξαναγκάζει πρὸς συμμόρφωσιν, πρὸς ἀπόκτησιν ἀγαθῆς τιнос, ἔξωθεν.

Τέλος ἡ διάταξις τῆς ὕλης κατὰ τὰ ἐκπολιτιστικὰ στάδια, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Ziller καὶ ὁ Rein, εἶναι διαστροφὴ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἡ ὁποία εἶναι λογικῶς ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς διηρημένης εἰς ἐπιστήμας. Ἐπίσης αἱ βεβιασμέναι συγκεντρώσεις τῆς ὕλης ἐπιφέρουν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ταῦτα ἐν ὀλίγους τὰ ἐλαττώματα τοῦ συστήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8^{ΟΝ}

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^{ΟΝ} ΑΙΩΝΑ

Α. ΕΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑ.

1. Γυμνάσια

Ὡς ἐγράψαμεν, τὰ γυμνάσια ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Humboldt εἶχον διαρρυθμισθῆ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ νεοανθρωπισμοῦ. Κατόπιν ὅμως ἡ γερμανικὴ πολιτικὴ, δεχθεῖσα τὸ πνεῦμα τοῦ Μέττερνιχ καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Hegel εἰσήγαγε ἐπὶ τῆς ὑπουργίας τοῦ Altenstein καὶ διευθύνσεως τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ τοῦ Schutze (1786-1869), πνεῦμα ἀνελεύθερον ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκπαιδεύσεως, προσπαθήσασα νὰ καταστήσῃ ὁμοιόμορφον ὅλην τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τοὺς καθηγητὰς καὶ διδασκάλους μὲ πνεῦμα αὐστηρᾶς πειθαρχίας πρὸς τὸ κράτος.

Ἡ ἐκπαίδευσις ὑπὸ τὸν ἀναφανέντα ρωμαντισμὸν ἥλλαξε σκοπὸν, καθ' ὃν τὸ ἱστορικῶς παραχθέν καὶ τὰ ἱστορικὰ ἀξιώματα ἔσχον ἀξίαν. Οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀνυψώθη πάλιν καὶ αὕτῃ ἡ ἐποχὴ τοῦ μεσαίωνος ἐθεωρήθη καλὴ εἰς τὸν καιρὸν τῆς. Εἰς τὰ γυμνάσια, ἀντὶ νὰ ἐπιδιώκεται ἡ ἁρμονικὴ μόρφωσις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων διὰ τῶν κλασικῶν σπουδῶν, ἐπεδιώκετο ἡ ὀνομασθεῖσα «γενικὴ μόρφωσις», ἡ ὁποία περιελάμβανεν πλῆθος γνώσεων. Τὸ κέντρον τοῦ βίου μετετέθη ἀπὸ τὴν εἰδολογικὴν εἰς τὴν ὕλικήν, τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν. Τὰ προγράμματα ἐφορτώθησαν μὲ πολλὰ νέα μαθήματα καὶ ἔνεκα

τούτου ἐγεννήθη ζήτημα ὑπερκοπώσεως. Ἰδιαιτέρως, ἐνῶ εἰς τὰ προγράμματα τῶν νεοανθρωπιστῶν ἡ διδασκαλία τῶν Ἑλληνικῶν εἶχεν ἀνωτέραν θέσιν τῆς τῶν λατινικῶν, τώρα οἱ ὄροι ἀντεστράφησαν· τὰ λατινικά ἀπέκτησαν ὅπως εἰς τὸν καιρὸν τοῦ σχολαστικισμοῦ νέαν ἀξίαν. Ἐπίσης κατηγορήθη τὸ σύστημα τὸ ὀνομασθὲν *εἰδικόν*, κατὰ τὸ ὅποῖον οἱ μαθηταὶ κατενέμοντο ὄχι κατὰ τάξιν ἢ ἡλικίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱκανότητα εἰς ἕκαστον μάθημα. Οὕτω π. χ. ἡδύνατο μαθητὴς τις προωδευμένος εἰς τὸ μάθημα τῶν μαθηματικῶν νὰ λάβῃ μέρος μὲ τὴν τάξιν τῶν προωδευμένων εἰς τὰ μαθηματικά.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν νεοανθρωπισμὸν, ὥς ἡνόει αὐτὸν ὁ Wolf καὶ οἱ ἄλλοι, καὶ πρὸς τὸν ἐγκυκλοπαιδισμὸν ἀνεφάνη ὁ Gottfried *Hermann* (1773-1843), καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας. Οὗτος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν πάλιν πρὸς τὴν μορφὴν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ τὴν τῶν κειμένων κριτικὴν διόρθωσιν. Ἐπίσης ἐζήτει περιορισμὸν τῶν ὥρῶν τῶν ἄλλων μαθημάτων ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν.

Αἱ ἀπόψεις τοῦ Hermann ἔσχον ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν γυμνασίων διὰ τοῦ μαθητοῦ του Ἰωάννου *Thiersch*, ὅστις ἀνέλαβε νὰ διαμορφώσῃ ἐκ νέου τὰ πανεπιστήμια τῆς Βαυαρίας.

Αἱ νέαι αὗται ἀπόψεις ὥς πρὸς τὴν γυμνασιακὴν ἐκπαίδευσιν ἔτεινον εἰς τὸ νὰ περιορίσουν τὸ πρόγραμμα πρὸς ὠφέλειαν εἰδολογικῆς μορφώσεως διὰ τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν (οὐχὶ ὅμως κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ νεοανθρωπισμοῦ).

Εἰς Βαυαρίαν καὶ ἐν γένει τὴν νότιον Γερμανίαν ἐφηρμόσθησαν αἱ ἀπόψεις αὗται.

Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Thiersch ἐδέχθη τὸ 1832 ὁ πρίγκιψ Ὁθων τῆς Βαυαρίας νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὥς βασιλεὺς.

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τῆς τότε Βαυαρίας ἐφηρμόσθη τὸ 1836 καὶ εἰς ἡμᾶς, ἰσχύον μέχρι σήμερον.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος συνέβη κίνησις τις πνευματική. Ἡ νέα ἀνάπτυξις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν ἔφερε μίαν τάσιν πρὸς ὑλιστικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κό-

σμου, ἔφερεν εἰς τὴν ἀκμὴν τὸν ὕλισμόν. Τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ἐνεστερνίσθη ἡ ἀστική τάξις ὥς ὄπλον ἐναντίον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιωμάτων.

Σπουδαίας μεταβολὰς ἐπέφερεν ἡ κίνησις αὕτη εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ γερμανικὴ φιλολογία ἀνεπτύχθη καθὼς καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι. Μετὰ τῆς γερμανικῆς καὶ ἡ ἀγγλική, γαλλικὴ καὶ τέλος ἡ συγκριτικὴ φιλολογία.

Κατὰ τὸ ἐπαναστατικὸν ἔτος 1848 πλεῖσται συνελεύσεις διδασκάλων ὁμοφώνως σχεδὸν ἀπήτησαν τὰς ἐξῆς μεταρρυθμίσεις:

1. Ἡ ἐκπαίδευσις νὰ γίνῃ κρατικὴ καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ νόμοι γενικοί· τὸ δημοτικὸν σχολεῖον νὰ εἶναι *Simultane*, ἵτοι νὰ ἔχῃ μαθητὰς καὶ διδασκάλους διαφόρους ἀδιαφόρως τοῦ δόγματος, πανεπιστημιακὴ μόρφωσις διὰ τοὺς δημοδιδασκαλοὺς.

2. Περιορισμὸς τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν πρὸς ὄφελος τῆς μητρικῆς, τῶν νεωτέρων γλωσσῶν καὶ τῶν φυσιογνωστικῶν.

3. Περιορισμὸς τῆς διδασκαλίας τῆς λατινικῆς πρὸς ὄφελος τῆς ἑλληνικῆς καὶ περιορισμὸς τῶν γραπτῶν καὶ προφορικῶν ἀσκήσεων πρὸς ὄφελος τῆς ἀναγνώσεως.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμος ὁ IV (1840—1881) ἔδωκεν εἰς τὴν γυμνασιακὴν ἐκπαίδευσιν ἄλλους σκοπούς. Ἀντὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως ἐζήτησε *περιορισμένην γνώσιν καὶ χριστιανικὴν καὶ ἐθνικὴν φρόνημα*. Πρὸς τοῦτο ἐκάλεσε βοηθοὺς τὸν *Eiler* καὶ τὸν *Julius Stahl* (1801—1861). Μετεχειρίσθη τὴν κρατικὴν δύναμιν ὑποβαλὼν διὰ διαφόρων ἐγκυκλίων τὰς ἰδέας του εἰς τοὺς καθηγητὰς τῶν θρησκευτικῶν καὶ αὐξήσας τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν.

Ἔνεκα τῶν παραπόνων, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἐγεννήθησαν διὰ τὴν προτίμησιν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ τὴν ὑπερκόπωσιν τῶν μαθητῶν, ἐγένετο τῷ 1872 περιορισμὸς τῆς διδασκαλίας τῶν λατινικῶν κατὰ 9 ὥρας καὶ παραλλήλως μικρὰ αὐξήσεις τῶν ὥρῶν τῶν φυσιογνωστικῶν. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο δὲν ἤρκεσεν, ὁ Κάϊζερ Γουλιέλμος ὁ II ἐκάλεσε συνέδριον παιδαγωγῶν εἰς Βερολίνον πρὸς περιορισμὸν τῶν ὥρῶν. Τὸ ὁποῖον (1892) ἀφῆ-

ορσεν ἀκόμη 15 ὥρας λατινικῶν καὶ 4 ὥρας ἑλληνικῶν. Ἐπίσης ἀφῆρσαν τὸ μέχρι τότε λατινικὸν θέμα.

Ἐπειδὴ ὁμως μετὰ τὸν περιορισμὸν τῶν ὥρῶν αὐτῶν τὸ γυμνάσιον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν σκοπὸν του, τὸ 1900 ἐξεδόθη διάταγμα βασιλικὸν, τὸ ὁποῖον εἰσήγαγε αὐξήσιν τῶν ὥρῶν τῶν λατινικῶν. Ἐπίσης ἔκαμον εἰς τὰς τρεῖς ἀνωτέρας τάξεις ὑποχρεωτικὴν τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀγγλικῆς.

2. Πρακτικὰ Λύκεια (Realschulen.)

Εἴπομεν, ὅτι τὰ πρῶν λατινικὰ σχολεῖα μὲ τρεῖς τάξεις μετετράπησαν τινα, μὲν εἰς προγυμνάσια, τινὰ δὲ εἰς πρακτικὰ λύκεια μὲ 6 ἢ 7 τάξεις. Ἄλλ' ἔνεκα τοῦ μὴ καθορισμοῦ τοῦ δικαιώματος εἰσόδου τῶν ἀποφοίτων εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἢ εἰς ἀνωτέρας σχολὰς δὲν εἶχον καμμίαν ὑπόληψιν καὶ πρόοδον. — Ἐν τούτοις αἱ πρόοδοι τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν καὶ ἡ ἀκμάζουσα ἀστικὴ τάξις ἀπῆτησαν νέον τύπον σχολείων.

Τέλος ὁ Αὐγουστος *Spilleke* (1778-1841), ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὸ ὑπὸ τοῦ Hecker ἱδρυθὲν πρακτικὸν λύκειον, ἐδημοσίευσεν τῷ 1821-1823 περὶ τοῦ ὁργανισμοῦ τῶν πρακτικῶν λυκείων ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν. Σκοπὸς αὐτοῦ δὲν εἶναι νὰ προπαρασκευάσῃ δι' ἐπάγγελμά τι, ἀλλὰ νὰ μορφώσῃ τὴν νόησιν τὴν καρδίαν καὶ τὴν βούλησιν πρὸς κατανόησιν καὶ πραγματοποίησιν τοῦ θείου καὶ τοῦ μεγάλου. Ἐνῶ τὸ γυμνάσιον μὲ τὸν αὐτὸν σκοπὸν μετεχειρίζετο ὡς μέσα τοὺς κλασικοὺς πολισμούς, τὸ πρακτικὸν λύκειον θὰ μεταχειρισθῇ κυρίως τὰ μαθηματικά καὶ τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα. Ἐπειδὴ πᾶς πολιτισμὸς εἶναι ἔργον τῆς κοινωνίας, διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς, τῶν ξένων γλωσσῶν, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας καθίσταται ὡς τὰ μάλα ἀπαραίτητος. Τὰ λατινικὰ ἐθεώρησαν

ἄχρηστα ὁ Spilleke. Ἀργότερον ὁμως διὰ νὰ ἀποκτήσουν οἱ μαθηταὶ τὸ δικαίωμα τοῦ περιορισμοῦ τῆς στρατιωτικῆς θητείας, εἰσήχθησαν καὶ ὀλίγαι ὥραι λατινικῶν. Κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο ἰδρύθησαν πλεῖστα πρακτικὰ λύκεια.

Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ πρακτικὰ λύκεια ἔλαβον τρεῖς ἰδιαίτερας μορφάς: 1) *Τὸ πρακτικὸν γυμνάσιον* (*Realgymnasium*) 2) *Ἀνωτέρα πρακτικὴ σχολή* (*Oberrealschule*) 3) *Πρακτικὴ σχολή* (*Realshule*). Τὸ πρακτικὸν γυμνάσιον διακρίνεται τῶν δύο ἄλλων ἐκ τοῦ ὅτι ἔχει περιλάβει καὶ λατινικὰ εἰς τὸ πρόγραμμα. Τὸ πρακτικὸν γυμνάσιον καὶ ἡ ἀνωτέρα πρακτικὴ σχολὴ εἶχον ἑννέα τάξεις, ἐνῶ ἡ πρακτικὴ σχολὴ μόνον 6 ἢ 7.

Μεταξὺ τῶν πρακτικῶν λυκείων καὶ τῶν γυμνασίων ἡγέρθη ἔρις μακρά. Οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων εἶχον μόνον τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρας σχολὰς καὶ εἰς τὰ πανεπιστήμια ἐνῶ οἱ τῶν πρακτικῶν λυκείων δὲν εἶχον τοιοῦτο δικαίωμα. Τὸ 1900 ὑπουργικὴ διαταγὴ ἐπέφερε τὴν ἰσοτιμίαν τῶν κλασικῶν καὶ πρακτικῶν ἰδρυμάτων, καταπαύσασσα τὴν ἔριδα. Ἐκτοτὲ τὰ πρακτικὰ λύκεια προώδευσαν καὶ ἡύξησαν κατ' ἀριθμὸν.

3. Δημοτικὰ σχολεῖα

Δημοτικὰ σχολεῖα πρὸ τοῦ 19ου αἰῶνος εὐρίσκονται οὐχὶ ἀρκετὰ καὶ εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἀνεφέραμεν τὰς προσπάθειάς πρὸς διάδοσιν καὶ βελτίωσιν αὐτῶν. Π.χ. ἐν πρώτοις τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ἐρνέστου τοῦ εὐσεβοῦς, τῶν Εὐσεβιστῶν καὶ τῶν φιλανθρωπιστῶν διὰ τοῦ Rochow. Αἱ προσπάθειαι ὁμως αὗται ἐλάχιστα συνέβαλον πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως.

Ἀπὸ τοῦ Πεσταλότση καὶ ἐντεῦθεν ἐπηκολούθησε γιγαντώδης ἐνίσχυσις τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως. Πρῶτον πλεῖστοι παιδαγωγοὶ

καὶ διδάσκαλοι, μεταβάντες εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἰδρύματος τοῦ Πεκταλότση, ἴδρυσαν νέα ἢ ἐβελτίωσαν τὰ ὑπάρχοντα δημοικὰ σχολεῖα τῆς χώρας των. Μετ' ὀλίγον πλείστοι μαθηταὶ τοῦ Πεκταλότση, ἐδίδασκον εἰς πλείστας πόλεις τῆς Γερμανίας. Ἰδρυσαν ἐπίσης κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Πεκταλότση πολλὰ διδασκαλεῖα. Ὁ *Ziller* εἰς τὴν Καϊνιγσβέργην, ὁ *Harnisch* εἰς τὸ Breschlau καὶ ὁ *Diesterweg* (1790-1866) εἰς τὸ Βερολῖνον· ὁ τελευταῖος ἠγωνίσθη γενναίως ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ἀνυψώσεως τοῦ διδασκάλου, περιελθὼν εἰς ἔριδας μὲ τὸν καθολικὸν κληρὸν, ὁ ὁποῖος ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν ὕλιστικὰς τάσεις.

Τὸ 1854 ἐδημοσιεύθη κανονιστικὸν πρῶσικὸν Διάταγμα (Regulative), τὸ ὁποῖον παρὰ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰς ἀτελείας του εἰσήγαγε τὴν τριετὴ φοίτησιν εἰς τὰ διδασκαλεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα προσήρτησε καὶ ἓνα πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον.

Τὸ 1872 ἀνέλαβε τὴν ἐποπτείαν τῶν δημοτικῶν σχολείων τὸ κράτος, ἀπέμειναν ὅμως ἀκόμη 700 ἐπιθεωρηταὶ κληρικοί. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1872 ἀντικατεστάθη ἡ Regulative μὲ ἓνα νέον κανονισμόν. Τὰ διδασκαλεῖα ηὔξηθησαν ἀπὸ 58 εἰς 111, οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων κατὰ 42%, ἐλήφθη πρόνοια διὰ τὴν ἀνέγερσιν ὑγιεινῶν σχολικῶν κτιρίων, τὸ πρόγραμμα τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν διδασκαλείων ἐγένετο πληρέστερον. Τὸ 1878 ἐψηφίσθη νόμος διὰ τὰ ἀπροστάτευτα παιδία (ἀλήτας, ὁρφανοὺς κλπ).

Ἀπὸ δὲ τὸ 1876 ἰδρύθησαν αἱ *βοηθητικαὶ τάξεις* καὶ τὰ *βοηθητικὰ* σχολεῖα διὰ τὰ ἀσθενοὺς ἀντιλήψεως παιδιὰ. Τῶν σχολείων τούτων ὁ ἀριθμὸς ηὔξηθη ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ἐντεῦθεν. Ἀπὸ τοῦ 1914 καθωρίσθη ἰδιαίτερα ἐξέτασις διὰ τοὺς θέλοντας πτυχίον διδασκάλου τῶν βοηθητικῶν σχολείων.

Ἐνεκεν ἐλλείψεως οἰκογενειακῆς περιθάλψεως καὶ ἀγωγῆς διωρίσθησαν πρὸς ἐπικουρίαν τῆς οἰκογενείας σχολικοὶ ἱατροί, ἰδρύθησαν παιδικὰ σχολικὰ νοσοκομεῖα, σχολικὰ ἐστιατόρια, σχολικαὶ ἀποικίαι κλπ.

Ταῦτα πάντα δεικνύουν τὴν πρόνοιαν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἡ πολιτεία διὰ τὴν ἀγωγήν.

Ἐσχάτως (1918) κατηργήθησαν τὰ *Vorschulen* τῶν γυμνασίων καὶ καθωρίσθη τὸ *Grundschule* ὡς κοινὸν σχολεῖον δι' ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Εἰς τὰ *Vorschulen* ἐφοίτων οἱ μέλλοντες νὰ μεταβοῦν εἰς τὰ γυμνάσια ἢ πρακτικὰ λύκεια. Τοιοῦτοτρόπως δὲ τὰ παιδιὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων ἐχωρίζοντο ἀπ' ἀρχῆς. Διὰ τοῦ νέου *Grundschule* τὰ παιδιὰ ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων πρέπει νὰ φοιτήσουν εἰς αὐτὰ. Ἐπίσης ὁ παλαιὸς πόθος τῶν δημοδιδασκάλων περὶ πανεπιστημιακῆς μορφώσεως τείνει νὰ εκπληρωθῇ, διότι ἐπετράπη ἡ μόρφωσις τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὰ πανεπιστήμια ἢ εἰς τὰς παιδαγωγικὰς Ἀκαδημίας ⁽¹⁾.

4. Ἀνώτερα σχολεῖα θηλέων.

Κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἡ ἐκπαίδευσις τῶν θηλέων τῶν ἀνωτέρων τάξεων ἐγίνετο συνήθως εἰς τὰ μοναστήρια. Καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐξηκολούθησαν νὰ εἶναι τὰ μόνα ἀνώτερα γυναικεῖα ἐκπαιδευτήρια.

Τὸ πρῶτον δημόσιον σχολεῖον θηλέων, εἶναι τὸ «Ἀνώτερον σχολεῖον θηλέων» ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ ἰδιώτου Ustern εἰς Ζυρίχην τὸ 1774. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἰδρύθησαν ἐν Γερμανίᾳ πολλὰ τοιαῦτα ἰδιωτικά. Ἐδιδάσκοντο εἰς αὐτὰ γαλλικά, μυθολογία, βοτανικὴ, γερμανικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία καὶ συνθέσεις γερμανικά.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ πόλεις ἵδρυσαν τοιαῦτα σχολεῖα διὰ τὰ ὅποια τὸ κράτος ἀνέλαβε τὴν ἐπίβλεψιν.

Τὸ 1872 ἰδρύθη μία «Ἐταιρεία διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῆς γυναικεῖας ἐκπαιδεύσεως.

1). Περὶ τούτου ἰδὲ νέον ἔργον Παλαιολόγου «Ἡ δημοδιδασκαλικὴ ἐκπαίδευσις ἐν Γερμανίᾳ» (1926).

Ἀλλὰ εἰς ὅλα ταῦτα δὲν ὑπῆρχεν ὁμοιομορφία καὶ σκοπιμότης π. χ. ἂν θὰ ζητῆται γενικὴ μόρφωσις ἢ μᾶλλον ἐπαγγελματική. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν Πρωσσίαν καὶ τὴν Βόρειον Γερμανίαν τὰ σχολεῖα ταῦτα ἔγειναν 9τάξια καὶ 10τάξια.

Τὸ 1892 ἐπετράπη ἡ ἐξέτασις πρὸς ἀπολυτήριον καὶ τὸ 1893 ἰδρύθη τὸ πρῶτον γυμνάσιον θηλέων καὶ ἐπετράπη ἡ φοίτησις εἰς τὸ Πανεπιστήμιον κατ' ἀρχὰς ὡς ἀκροατρίας καὶ τὸ 1901 ὡς τακτικὰς φοιτητρίας.

Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1908 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Πρωσσίας διάταγμα «περὶ ὀργανισμοῦ τῶν ἀνωτέρων σχολείων θηλέων», ὃ ὁποῖος συνεπληρώθη διὰ διατάγματος τῆς 21 Μαρτίου 1923. Διέκριναν Λύκεια (Lyzeen) μὲ 6 τάξεις εἰς τὰ ὅποια μεταβαίνουν αἱ ἀπόφοιτοι τῆς 4ης τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μὲ ὑποχρεωτικὴν διδασκαλίαν δύο ξένων γλωσσῶν πλὴν τῶν ἄλλων μαθημάτων. «Ἀνώτερα λύκεια» (Oberlyzeen) μὲ 9 τάξεις, εἶδος Oberealschulen τὰ ὅποια ὅμως περιέχουν α') διετεῖς σπουδὰς ἀνωτέρας καλαισθητικὰς καὶ λογοτεχνικὰς ἐπάνω ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν λυκείου, αἱ ὅποιαι συγχρόνως προπαρασκευάζουν διὰ τὸ ἐπάγγελμα τῆς μητρὸς.

Προσεκολλήθη εἰς ἀνώτερον λύκειον ὡς διακλάδωσις αὐτοῦ τὸ ὀνομασθὲν *Ἰδρυμα σπουδῶν* «*Studienanstalt*». Εἰς αὐτὸ εἰσάγονται μαθήτραι ἡλικίας 13 ἢ 14 ἐτῶν ἀπόφοιτοι τοῦ πρώτου κύκλου τοῦ λυκείου, διδασκόμεναι ἐπὶ ἕξ ἔτη τὰ μαθήματα τοῦ γυμνασίου ἢ τοῦ πρακτικοῦ λυκείου καὶ λαμβάνουσαι ἀπολυτήριον πρὸς ἐγγραφὴν εἰς τὸ πανεπιστήμιον.

Ἡ πρόοδος τῆς γυναικείας ἐκπαιδεύσεως ὑπῆρξε πράγματι λίαν ταχεῖα. Καὶ ἂν μὲν κατ' ἀρχὰς ἐστρέφετο πρὸς ὁμοίωσιν μετὰ τῶν ἀρρένων, σήμερον φρονοῦν, ὅτι τὸ γυναικεῖον ἰδεῶδες δὲν πρέπει νὰ εἶναι, νὰ ὁμοιάσῃ τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ νὰ ἐκδηλώσῃ ἴδιον τύπον.

Β'. ΕΝ ΓΑΛΛΙΑ.

Ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν μοναχικῶν ταγμάτων, μετὰ τῶν ὁποίων διὰ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον

ἀνεφέραμεν τοὺς ἀγραμμάτους ἀδελφοὺς τοῦ la Salle, διὰ δὲ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον μέχρι τοῦ 1880 ἦτο εἰς χεῖρας μοναχῶν.

Ἀρχὴν ἐπεμβάσεως τῆς πολιτείας πρὸς διαρρύθμισιν τῆς ἐκπαιδεύσεως εὐρίσκομεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ἐπακολουθήσαντες πόλεμοι ἠμπόδισαν νὰ ἐφαρμοσθοῦν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ νόμοι. Καὶ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ὑπουργοῦ *Guizot* δὲν ἔφερε τοὺς προσδοκωμένους καρποὺς, διότι ἡ ἐλευθερία τῆς διδασκαλίας ἔφερε πάλιν τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς χεῖρας τῶν κληρικῶν καὶ ἰδιωτῶν. Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοκρατορίαν ἡ πολιτεία ἐστράφη πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως. Ὁ Ναπολέων ὁ Ι' ἵδρυσεν διὰ συντόμου νόμου τὸ πανεπιστήμιον τὸ αὐτοκρατορικὸν (1806).

«Νὰ μορφωθῇ σῶμα, τὸ ὁποῖον νὰ ἐπιφορτισθῇ τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς εἰς ὅλην τὴν ἐπικράτειαν».

«Οὐδεὶς νὰ δύναται νὰ ἀνοίξῃ σχολεῖον οὔτε νὰ διδάσκῃ, χωρὶς νὰ εἶναι μέλος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πανεπιστημίου καὶ πτυχιούχος μιᾶς τῶν σχολῶν του. Οὐδὲν σχολεῖον δύναται νὰ ἰδρυθῇ ἐκτὸς τοῦ πανεπιστημίου καὶ ἄνευ ἀδείας τοῦ προϊσταμένου τοῦ πανεπιστημίου».

Τὸ πανεπιστήμιον περιελάμβανε *κολλέγια*, *λύκεια* καὶ *σχολάς*. Τὰ κολλέγια ἔδιδαν ἐκπαίδευσιν ὅπως τὰ λύκεια, ἀλλ' ἀτελεστέραν. Σχολαὶ ἦσαν τῶν γραμμάτων, καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Τὰ λατινικὰ καὶ τὰ μαθηματικὰ ἀπετέλουν τὰ κύρια μαθήματα τῶν λυκείων. Ἡ ἰσοτιμία τῶν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἐπανάστασεως.

Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς πάντα ταῦτα τὰ σχολεῖα ἔπρεπε νὰ κυριαρχῇ τὸ θερησκευτικὸν πνεῦμα καὶ ἡ πίστις πρὸς τὴν δυναστείαν.

Διὰ τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν δὲν ἐφρόντισεν ὁ Ναπολέων, ἀλλ' οὔτε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς παλινορθώσεως ἐγένετο σπουδαῖόν τι δι' αὐτήν.

Κατὰ ταύτην ἐσημειώθη ἡ ἵδρυσις σωματοεῖου ὑπὸ τὴν ἐπωνυ-

μίαν «Ἑταιρεία διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν». Ἡ ἑταιρεία ἐνεθάρρυνε τὴν ἵδρυσιν τῶν λεγομένων ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων», τὰ ὁποῖα εἰσήγαγον ἐν Εὐρώπῃ οἱ δύο Ἄγγλοι *Bell* καὶ *Lancaster*.

Ὁ *Bell* παρέλαβεν αὐτὰ ἀπὸ τοὺς Ἰνδούς, ὁ δὲ *Lancaster* ἔλεγεν, ὅτι ἐφεῦρε μόνος του. Τὸ ἀληθές εἶναι, ὅτι ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος ἐφηρμόσθη ὑπὸ τοῦ *La Salle*, ὑπὸ τοῦ *Pestalozi* καὶ τοῦ *Girard*, ἄλλοι δὲ ἐπίσης συνίστων αὐτήν.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἀπέκτησε μεγάλην φήμην ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, διατηρηθεῖσα εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Γαλλίας μέχρι τοῦ 1867. Ὑπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Παλινορθώσεως ἐφήρμοζον αὐτὴν μετὰ μεγάλου ζήλου, μανίας ἀληθοῦς.

Ἄς περιγράψωμεν αὐτὴν ἐν συντόμῳ. Ὁ *Bell* δρῶντι αὐτὴν ὡς ἑξῆς: «Ἡ μέθοδος, διὰ μέσου τῆς ὁποίας ὁλόκληρον σχολεῖον δύναται νὰ ἐκπαιδευθῇ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ἑνὸς μόνου διδασκάλου».

Οἱ μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων καθοδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐχρησίμευον ὡς βοηθοὶ εἰς τὸ ἔργον του. Οἱ *πρωτό-σχολοι*, ὡς ὠνομάσθησαν παρ' ἡμῖν οἱ ἐκ μαθητῶν διδάσκαλοι, ἔχοντες ὁμάδας τινὰς μαθητῶν εἰς κύκλον ἀνεγίνωσκον τὰς συλλαβάς, τὰς λέξεις, τοὺς ἀριθμοὺς κλπ., δηλαδὴ τοὺς πίνακας, τοὺς ὁποίους ὁ διδάσκαλος ἡτοίμαζεν. Ἡ ἐργασία εἶχε κατὰ τὸ μηχανικόν. Ὁ διδάσκαλος τοποθετούμενος εἰς τὸ μέσον ὡς διευθυντὴς ὁρχήστρας ἐσημείωνε μὲ ἓνα ραβδί τὴν ἑναρξιν καὶ τὴν παῦσιν τῆς ἐργασίας ἐπαγρυπνῶν καὶ ἐπὶ τῆς τάξεως.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου ταύτης ἦσαν πρῶτον καὶ κύριον οἰκονομικῆς φύσεως. Τὸ σχολεῖον συνετηρεῖτο μὲ ἓνα διδάσκαλον, δὲν εἶχον δὲ ἀνάγκην βιβλίων. Δεύτερον ἦσαν φύσεως ἡθικῆς, διότι ἐδιδάσκοντο οἱ μαθηταὶ τὴν ἀλληλοβοήθειαν.

Τὰ ἐλαττώματα ὅμως εἶναι περισσότερα καὶ σοβαρώτερα τῶν πλεονεκτημάτων. Εἶναι γνωστὸν σήμερον, ὅτι, διὰ νὰ διδάξῃ τις μορφωτικῶς γνώσεις τινὰς, πρέπει νὰ κατέχῃ ταύτας σαφῶς ἐν τῇ συνειδήσει, νὰ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰς αἰτίας, τοὺς λόγους ἑνὸς φαινομένου, νὰ γνωρίζῃ δὲ 100 διὰ νὰ διδάξῃ τὰ 10. Οἱ

προχείρως μορφούμενοι ὅμως πρωτόσχολοι πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μορφώσουν ἄλλους; Ἐπειτα ἐγίνοντο ἔνεκα τῆς ἡμιμαθείας των πλήρεις τύφου καὶ ἀλαζονείας, ἀληθινοὶ δεσπότες.

Ὁ ὑπουργὸς Guizot τῷ 1833 καθώρισε διὰ νόμου τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν μὲ ὀργανισμὸν ἀρκετὰ πλήρη. Διήρесе τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν εἰς δύο βαθμούς, **στοιχειώδη** καὶ **ἀνωτέρα**. Ἐκάστη κοινότης ὑποχρεοῦτο νὰ διατηρήσῃ ἓνα σχολεῖον.

Ἄλλ' οὔτε αἱ προσπάθειαι αὗται ἔφερον πρακτικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ πραγματικὴ ἔναρξις ταχείας βελτιώσεως τῶν σχολείων ἐν γένει ἤρχισε μετὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον. Ἐνα ἔργον τοῦ *Jean Macé* «Λέξεις τινὲς ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως» παρήγαγε μεγάλην αἴσθησιν. Εἰς αὐτὸ ἀπέδωκε τὴν ἡτταν καὶ τὴν κακοδαιμονίαν τῆς Γαλλίας, εἰς τὴν ἔλλειψιν λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀρχίσασα ἀπὸ τοῦ 1872 ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν ἐπετέλεσε τεραστίας προόδους. Αἱ κύριαι ἰδέαι τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως εἶχον τεθῆ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· δὲν ἔμεινεν ἄλλο τι παρὰ νὰ ἐπιδιώξουν τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν. Αὗται ἦσαν: 1) Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις πρέπει νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὴ. 2) Νὰ παρέχεται δωρεὰν καὶ 3) Νὰ μὴ ἀνῆκῃ εἰς κανὲν θρησκευτικὸν δόγμα, δηλαδὴ νὰ μὴ προπαρασκευάζῃ μέλη μιᾶς ὀρισμένης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πολίτας μιᾶς κοινωνίας, ὅπου πολλαὶ ἐκκλησίαι ὑπάρχουν. Αἱ τρεῖς αὗται κύριαι ἀρχαὶ εἰσῆχθησαν καὶ ἐφηρομόσθησαν διὰ τριῶν βασικῶν νόμων. Ὁ νόμος τῆς 16ης Ἰουνίου τοῦ 1881 εἰσήγαγε τὴν δωρεὰν ἐκπαίδευσιν, ὁ νόμος τῆς 28 Μαρτίου τοῦ 1881 τὸ ὑποχρεωτικὸν καὶ ὁ νόμος τῆς 30 Ὀκτωβρίου τοῦ 1886 ἀφῆρесе τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ὁ νόμος τῆς 21 Ἰανουαρίου τοῦ 1893 εἰσήγαγε τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις εἰς ἑτάξιον δημοτικὸν σχολεῖον δι' ὅσους δὲν θέλουν νὰ ἀκολουθήσουν μαθήματα ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει.

Διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἱδρύθησαν πολλὰ διδασκαλεῖα δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀρρένων· κατὰ τὸ 1913 ἦσαν 80 μὲ 4000 μαθητὰς καὶ 85 διδασκαλεῖα θηλέων μὲ ἴσον ἀριθμὸν μαθητριῶν.

Διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων (διευθυντῶν καὶ καθηγητῶν) τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἰδρύθησαν δύο ἀνώτερα διδασκαλεῖα, ἐν εἰς τὸ Fontenay-aux-Roses διὰ τὰς διευθυντρίας καὶ καθηγητρίας τῶν διδασκαλείων τῶν θηλέων καὶ ἄλλο εἰς τὸ Saint-Cloud διὰ τοὺς διευθυντὰς καὶ καθηγητὰς τῶν διδασκαλείων τῶν ἀρρένων. Τὰ ἰδρύματα ταῦτα εἶναι μοναδικὰ εἰς τὸ εἶδός των. (1).

Ἡ μέση ἐκπαίδευσις δίδεται εἰς τὰ λύκεια (Lycées) καὶ τὰ γυμνάσια (coléges). Ἀμφότερα ἔχουν κυρίως 7 τάξεις καὶ 4 προπαρασκευαστικάς, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς 4 τάξεις δημοτικοῦ σχολείου.

Ἡ μέση ἐκπαίδευσις ἀπὸ τοῦ 1872 μέχρι τοῦ 1902 ὑπέστη πολλὰς μεταρρυθμίσεις. Ὁ *Ribot* ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἐλλείψεων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐπανόρθωσιν αὐτῶν. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐξήτησε τὰς γνώμας πολλῶν καὶ κατέληξαν εἰς προτάσεις πρὸς μεταρρύθμισιν αὐτῆς. Εὗρον, ὅτι ἡ μέση ἐκπαίδευσις εἶχε πολλὴν ὁμοιομορφίαν καὶ ἀκαμψίαν. Ὁ ὀργανικὸς νόμος τοῦ 1902 προσεπάθησε νὰ διορθώσῃ τὰς ἐλλείψεις ταύτας, καθιερώσας τέσσαρας κλάδους εἰς τὸ Λύκειον ἐκ τοῦ ὑπερισχύοντος μαθήματος. 1) Ἑλληνικά καὶ λατινικά, 2) Λατινικά - ἐπιστῆμαι, 3) Λατινικά - ζῶσαι γλῶσσαι καὶ τὰ 4) Ἐπιστῆμαι - ζῶσαι γλῶσσαι. Οἱ ἀπόφοιτοι ἐκάστου κλάδου εἶχον τὰ αὐτὰ δικαιώματα μεταβάσεως εἰς ἀνωτέρας σχολάς. Διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης προσεπάθησαν νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς ποικίλας ἐμφύτους τάσεις τῶν μαθητῶν.

Τὰ μέσα σχολεῖα τῶν θηλέων ὁργανώθησαν ἀπὸ τοῦ 1882.

Ἡ μόρφωσις τῶν καθηγητῶν τῶν λυκείων καὶ γυμνασίων ἐγένετο εἰς τὸ *Ecole normale superieure* εἰς τὸ ὁποῖον παρείχετο ἐπιστημονικὴ ἄμα καὶ παιδαγωγικὴ μόρφωσις. Σιγὰ-σιγὰ ὅμως ἔχασε τὸν παιδαγωγικόν του χαρακτῆρα καταντήσαν ἴδρυμα ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, καθὼς εἶναι καὶ τὸ πανεπιστήμιον.

(1) Ἡ καταργηθεῖσα «Παιδαγωγικὴ ἀκαδημία Ἀθηνῶν» εἶχε τὸν ἴδιον σκοπόν.

Αὐτὸ ἦτο τὸ ἔργον διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα.

JACOTOT.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνη Γάλλος παιδαγωγός, εἰσηγηθεὶς πρωτότυπον σύστημα διδασκαλίας. Οὗτος εἶναι ὁ Ἰωσήφ *Jacotot* (1770-1840),

Εἰς τὸ βιβλίον του «Enseignement universel» ἐκθέτει τὴν νέαν μέθοδόν του. Ἡ μέθοδος στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐξῆς παραδόξων ἀρχῶν:

1. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὸ αὐτὸ πνεῦμα: (Toutes les intelligences sont égales).
2. Πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ διδάξῃ καὶ μάλιστα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἀγνοεῖ.
3. Ἐκαστος δύναται νὰ διδαχθῇ μόνος του.
4. Τὸ πᾶν εὐρίσκεται ἐν παντί: (Tout est dans tout).

Ὁ *Jacotot* διδάσκων εἰς Ὁλλανδοῦς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν μετεχειρίσθη τὴν ἐξῆς μέθοδον. Ἔδωκεν εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν τὸν Τηλέμαχον τοῦ Fénelon καὶ μίαν μετάφρασιν αὐτοῦ εἰς τὴν ὀλλανδικὴν, πρὶν ἀκόμη διδάξῃ τὰ γράμματα ἢ τὴν ἀνάγνωσιν ἐν τῇ γαλλικῇ. Ἐν πρώτοις ἀνεγίνωσκεν αὐτὸς δύο ἢ τρεῖς φορὰς μίαν φράσιν καὶ οἱ μαθηταὶ προσεῖχον· ἀμέσως δὲ μαθητὴς τις μετέφραζεν αὐτὴν εἰς τὴν μητρικὴν. Μεθ' οὗ οἱ μαθηταὶ ἐπανελάμβανον τὴν γαλλικὴν φράσιν, μέχρις ὅτου τὴν ἀπομνημονεύσουν. Κατόπιν ἐδείκνυνεν εἰς τὴν σειρὰν καὶ ἀναμείξας λέξεις καὶ ἐξήτει τὴν μετάφρασιν, ἢ ἔλεγε τὴν μετάφρασιν καὶ ἐξήτει τὰς λέξεις. Κατ' οἶκον ὑπεχρεοῦντο οἱ μαθηταὶ νὰ γράψουν τὴν φράσιν.

Αὐτὸ ἐγένετο διὰ τὰς ἐπομένας φράσεις. Μετὰ τὴν τοιαύτην ἐκμάθησιν ὁ *Jacotot* παρετήρησεν, ὅτι οἱ μαθηταί, χωρὶς νὰ διδάξῃ προφορὰν γραμμάτων, ἐμάνθανον αὐτήν· ἐπίσης ἐμάνθαν

νον ὀρθογραφίαν καὶ γραμματικὴν, καθ' ὅσον συνήντων διαφόρους περιπτώσεις γραμματικῶν φαινομένων.

Ὁ Jacotot συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἐρμηνευτὴς διδάσκαλος εἶναι ἄχρηστος· ἕκαστος μόνος του ἠδύνατο νὰ μάθῃ τὴν γλῶσσαν, μόνον ἐν ἀρχῇ βοηθούμενος ὑπὸ διδασκάλου τινός. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ὀλίγων σελίδων ὁ διδάσκαλος ἦτο ἄχρηστος. Ὁ μαθητὴς διὰ τῆς συγκρίσεως καὶ ἀπομνημονεύσεως τῶν προηγουμένων ἠδύνατο νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ κατανοῇ καὶ τὰς ἄλλας σελίδας, ἅρα εἰς τὰς ὀλίγας σελίδας περιέχεται ὅλη ἡ γλῶσσα, «τὸ πᾶν ἐν παντί». Πᾶς ἄνθρωπος κανονικὸς δύναται νὰ διδαχθῇ τοιοῦτοτρόπως.

Τὴν μέθοδον αὐτὴν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ξένης γλώσσης ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα. Οὔτω ὀλίγα προβλήματα ἀριθμητικὰ ἀρκοῦν διὰ τὴν λύσιν τῶν ἐπιλοίπων ἕνα τεμάχιον μουσικῆς διὰ τὴν μουσικὴν.

Ἐν Γαλλίᾳ αἱ ἰδέαι τοῦ Jacotot δὲν εὗρον ἀπήχησιν εἰς τοὺς παιδαγωγοὺς· εἰμὴ διὰ νὰ τὰς γελωτοποιήσουν· ἀλλ' ἐν Γερμανίᾳ ἐχρησιμοποίησαν ταύτας διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως· εἰσαγαγόντες τὴν λεγομένην «ἀναλυτικὴν μέθοδον», δι' ἧς ἡ διδασκαλία τῆς πρώτης ἀναγνώσεως ἄρχεται ἀπὸ μιᾶς γνωστῆς φράσεως, ἡ ὁποία γράφεται ἐπὶ τοῦ πίνακος. Ἐπειτα γίνεται ἀνάλυσις τῶν λέξεων αὐτῆς, κατόπιν τῶν συλλαβῶν τῶν λέξεων καὶ τέλος τῶν φθόγων.

Ἐπίσης ἐχρησιμοποίησαν αὐτὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχῆς τῆς συγκεντρώσεως τῶν μαθημάτων.

Γ. ΕΝ ΑΓΓΛΙΑ.

Ὁ ἀγγλικὸς λαός, ζηλότυπος τῶν ἐλευθεριῶν του, δὲν ἀνέβηκεν εἰς τὴν πολιτείαν τὸ μονοπώλιον τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Μέχρι τοῦ 1870 τὸ κράτος δὲν παρεῖχεν εἰς τὸν λαὸν τὴν ἐκπαίδευσιν. Σχολεῖα δημόσια δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ μόνον ἰδιωτικά. Τὸ κράτος ἐνεθάρρυνε μόνον τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν, ἐπερχόμενον ἄρωγόν χρηματικῶς. Καὶ ἡ χρηματικὴ αὕτη συνδρομὴ

ἐδίδετο μετὰ τὰς ἐξετάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνηργοῦντο ἐνώπιον ἐπιθεωρητῶν, πεμπομένων ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως. Συνεπῶς αἱ δύο ἀρχαὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων ὑποχρεωτικὴ καὶ δωρεάν ἐκπαίδευσις δὲν ἐφηρμόζοντο.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1870 τὰ πράγματα ἥλλαξαν. Ὁ ἐμπορικὸς κόσμος ἐπέισθη, ὅτι ἔνεκα τῆς τελειοτέρας τῶν Γερμανῶν ἐκπαίδευσως τὰ γερμανικὰ προϊόντα κατέκλυσαν πάσας τὰς ἀγορὰς μὴ ἐξαίρουμένων μὴ τ' αὐτῶν τῶν ἀγγλικῶν. Τὸ αὐτὸ παρετήρησαν οἱ γαιοκτήμονες, ὅτι δὲν δύναται νὰ συναγωνισθοῦν τοὺς Δανοὺς καὶ Νορμανδοὺς.

Διὰ ταῦτα ἐψηφίσθη νόμος τῷ 1870, διὰ τοῦ ὁποίου, ὅπου δὲν ἰδρύθησαν ἰδιωτικὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἐκλέγεται ἐπιτροπὴ ἐκ πολιτῶν τοῦ χωρίου ἐκείνου, ἐπιβάλλεται σχολικὸς φόρος καὶ ἰδρύονται σχολεῖα, συντηρούμενα καὶ διευθυνόμενα ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς.

Ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις καθίσταται ὑποχρεωτικὴ διὰ τοὺς ἄγοντας ἡλικίαν ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 14ου ἔτους.

Τῷ 1891 ἐψηφίσθη νόμος, κατ' ὃν ἡ ἐκπαίδευσις παρέχεται δωρεάν, χορηγουμένης ἀποζημιώσεως τοῦ κράτους ἴσης πρὸς τὰ καταβαλλόμενα διδασκτρα εἰς πάντα τὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐδήλουν, ὅτι δέχονται μαθητὰς δωρεάν.

Τῷ 1890 ἐψηφίσθη ἄλλος νόμος περὶ ἰδρύσεως δημοσίων διδασκαλείων, τῷ 1898 ἄλλος νόμος παρέχει τὸ δικαίωμα συντάξεων εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους.

Ἡ Κυβέρνησις φροντίζει ἤδη διὰ τὴν σύνταξιν τῶν προγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ρυθμίζονται ἀναλόγως τῶν σχολικῶν ἀναγκῶν ἐκάστης περιφερείας.

Παρὰ τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὰ προγράμματα καὶ εἰς τὸν τύπον τῶν σχολείων ἡ ἐκπαίδευσις ἔχει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν αὐτὴν διάφορον τῆς ἐκπαίδευσως, ἡ ὁποῖα δίδεται εἰς τὰ σχολεῖα τῶν λατινικῶν λεγομένων φυλῶν καὶ αὐτῆς τῆς Γερμανίας.

Ἐν πρώτοις ἐν Ἀγγλίᾳ δίδουν μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν μόρφωσιν χαρακτηῖρος παρὰ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων. Συνέ-

πεια τούτου είναι, ὅτι τὸ πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας περιλαμβάνει, παραβαλλόμενον πρὸς τὰ σχολεῖα τῶν λατινικῶν λαῶν, ὀλιγωτέραν ὕλην, ἀλλὰ πολλὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, διότι φρονοῦν, ὅτι βάσις μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος εἶναι τὸ ὑγιὲς καὶ ρωμαλέον σῶμα. Γυμναστικαὶ ἐλεύθεραι ἀσκήσεις, σπορτ διάφορα, ἐκδρομαὶ μακραὶ καὶ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι ἀπασχολοῦν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς μαθητὰς.

Δεύτερον οἱ καθηγηταὶ ἔρχονται εἰς μεγαλυτέραν ἐπαφὴν μὲ τοὺς μαθητὰς, συμπαίζοντες, καθηγοῦντες αὐτοὺς πανταχοῦ.

Τὴν ἐκπαίδευσιν ἐν Ἀγγλίᾳ διακρίνει πνεῦμα συντηρητικόν, τὸ ὁποῖον δὲν σπεύδει νὰ μεταβάλλῃ σύστημα, πρὶν εὗρεθῇ ἄλλο πραγματικῶς καλύτερον.

Σ Π Ε Ν Σ Ε Ρ

Ὁ Herbert *Spenser* (1780-1903) θεωρεῖται ὡς ἓνας ἀπὸ

τοὺς μεγαλυτέρους σοφοὺς τῆς Ἀγγλίας καὶ τοὺς περιφημοτέρους φιλοσόφους τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὸ παιδαγωγικόν του βιβλίον «ἡ ἀγωγή» κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν εἰς ὅλον τὸν πολιτισμένον κόσμον, μεταφρασθὲν εἰς πλείστας γλώσσας. Ἔνεκα τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔργου θὰ ἀναλύσωμεν αὐτὸ λεπτομερῶς.

Τὸ βιβλίον τοῦτο διαιρεῖται εἰς 4 κεφάλαια σαφῶς διακεκριμένα. Εἰς τὸ πρῶτον ἐξετάζει ὁ Σπένσερ «ποῖα εἶναι αἱ πολυτιμότεραι γνώσεις», εἰς τὸ δεύτερον «τὴν πνευματικὴν ἀγωγήν», εἰς τὸ τρίτον «τὴν ἠθικὴν ἀγωγήν» καὶ εἰς τὸ τέταρτον «τὴν σωματικὴν ἀγωγήν».

Ι. Διὰ νὰ εὗρωμεν τὰς πολυτιμότερας γνώσεις, πρέπει νὰ ἔχωμεν ἓνα μέτρον, πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ ἀναφέρωμεν πᾶσαν ἀξίαν. Τοιοῦτον μέτρον μᾶς τὸ δίδει ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς. Οὗτος εἶναι ἡ *προπαρασκευὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν τέλειον βίον* μὲ ὅλας τὰς πολλαπλὰς ἐκδηλώσεις του· πῶς θὰ ζήσωμεν π.χ. ὡς οἰκογενειάρχαι, ὡς πολῖται, ἐπαγγελματίαι κλπ. Τοιοῦτοτρόπως λοιπόν, πρὸς εὗρεσιν τῆς ἀξίας ἐκάστης

γνώσεως θὰ ἐρωτῶμεν: «ἔχει αὕτη χρησιμότητά τινα διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν;» Πᾶσαι αἱ γνώσεις ἔχουν βέβαια ἀξίαν τινα, ἀλλὰ, ἐπειδὴ ὁ βίος εἶναι βραχύς, πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰς πολυτιμοτάτας.

Αἱ ἐνέργειαι, τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀσκήσῃ, κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Αἱ ἐνέργειαι αἱ τείνουσαι πρὸς αὐτοσυντήρησιν. 2) Αἱ ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι ἐξασφαλίζουναι τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, συντελοῦν ἐμμέσως εἰς τὴν αὐτοσυντήρησιν. (ἐπάγγελμα). 3) Αἱ ἐνέργειαι τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων (οἰκογενειακὰ καθήκοντα). 4) Αἱ ἐνέργειαι, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ τήρησις τῶν καταλλήλων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων (καθήκοντα τοῦ πολίτου). 5) Τέλος αἱ ποικίλαι ἐνέργειαι αἱ ὁποῖαι πληροῦν τὰς ὥρας τῆς σχολῆς, ἀφιερωμένης πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ὁρέξεων καὶ τῶν συναισθημάτων (διασκεδάσεις). Πλὴν τούτου τὰς γνώσεις θὰ τὰς ἐξετάσωμεν καὶ ὑπὸ τὴν ἄποψιν τῆς ἀσκήσεως τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν, ἂν δηλαδὴ χρησιμεύουν εἰς τὴν ἀσκήσιν τούτων.

Δι' αὐτὰς τὰς ἐνεργείας ἡ καθήκοντα πρέπει διὰ τῆς ἀγωγῆς νὰ προετοιμάσωμεν τὸν νεαρὸν ἄνθρωπον. Ποῖαι εἶναι αἱ γνώσεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν τελειοτέραν ἐκτέλεσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν;

Διὰ τὴν αὐτοσυντήρησιν ἐν πρώτοις ἡ φύσις μόνη προσφέρει εἰς τὸν νεαρὸν ἄνθρωπον ἀρκετὴν ἐμπειρίαν, διδάσκουσα νὰ ἀποφεύγῃ τὴν παραβίασιν τῶν νόμων τῆς. Ἐκτὸς τούτου αἱ πρὸς τοῦτο πολυτιμότεραι γνώσεις εἶναι αἱ τῆς ἀνθρωπολογίας, φυσιολογίας καὶ ὑγιεινῆς. Αἱ γνώσεις αὗται διδάσκουν «πῶς νὰ διατηρήσωμεν ὑγιὲς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα».

Αἱ γνώσεις, αἱ ὁποῖαι διευκολύνουν τὴν ἀπόκτησιν πόρων ζωῆς, εἶναι πολλάι. Ἐν πρώτοις εἶναι αἱ μαθηματικαὶ γνώσεις, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν δι' ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα. Ἔπειτα ἔρχονται αἱ μηχανικαί, διότι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἡμῶν κάρνει χρῆσιν μεγάλην τῶν μηχανῶν. Ἔπειτα ἔρχονται αἱ γνώσεις αἱ φυσιολογικαί, αἱ χημικαί, ἀστρονομικαί, γεωλογικαὶ βιολογικαὶ καὶ κοινωνιολογικαί, ἥτοι ἐν συντόμῳ, αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις

προπαρασκευάζουν τὸ ἄτομον «πρὸς ἀπόκτησιν πόρου ζωῆς».

Αἱ γνώσεις, αἱ χρήσιμοι διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων δυστυχῶς δὲν διδάσκονται εἰς τὰ σχολεῖα, ἐνῶ ἔχουν τόσην σημασίαν διὰ τὴν τελείαν ζωὴν. Πόσοι γονεῖς ἔβλαψαν τὰ τέκνα των διὰ τῆς κακῆς μεθόδου τῆς ἀνατροφῆς! Γνώσεις τῆς φυσιολογίας, ψυχολογίας καὶ παιδαγωγικῆς εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῶν γονέων.

Διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τοῦ πολίτου χρησιμον μάθημα εἶναι ἡ ἱστορία, ὅχι ὅμως ἡ διδασκομένη σήμερον εἰς τὰ σχολεῖα, ἀλλὰ ἡ ἱστορία τῶν λαῶν, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὅχι τῶν βασιλέων καὶ τῶν μαχῶν, Ἡ περιγραφικὴ καὶ συγκριτικὴ κοινωνιολογία πρέπει νὰ ἐποτελῇ τὸ ἱστορικὸν μάθημα. Προσέτι δὲ ἡ ψυχολογία καὶ ἡ βιολογία συντελοῦν πρὸς κατανόησιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Διὰ τὰ ἔργα τῆς σχολῆς καὶ διασκεδάσεως τῶν ἀνθρώπων, ὡς εἶναι ἡ ποίησις, ἡ μουσικὴ κλπ., θὰ προετοιμασθῇ ὡς συμπλήρωμα τῆς μορφώσεως. Πρὸς τελείαν ἐπιτυχῇ παραγωγὴν τῶν ἔργων τῆς τέχνης καὶ πρὸς πλήρη κατανόησιν αὐτῆς εἶναι ἀναγκαῖαι ἐπιστημονικαὶ τινες γνώσεις.

Αἱ γνώσεις αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν πρὸς πρακτικὴν προπαρασκευὴν εἰς τὰς μνημονευθείσας ἐνεργείας τοῦ βίου χρησιμεύουν καὶ πρὸς ἄσκησιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων δηλ. πρὸς εἰδολογικὴν μόρφωσιν.

Ἐν τέλει ὁ Σπένσερ ἐξάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις εἶναι αἱ πολυτιμότεραι, αἱ προπαρασκευάζουσιν πρὸς τελείαν ἀνθρωπίνην ζωὴν. «Ἡ ἐπιστήμη συντέμνει νὰ γεννηθοῦν ἔθνη μεγάλα ἐκ νομαδικῶν φυλῶν· παρέσχεν εὐμάρειαν καὶ ἀπολαύσεις. Ἄνευ τῆς ἐπιστήμης θὰ ἐλατρεύομεν εἰδῶλα καὶ καὶ θὰ ἐδυσιάζομεν ἐκατόμβας θυμάτων πρὸς ἐξίλασμον καταχθονίων Θεῶν. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τῶν γνώσεων ἡ ἐπιστήμη ὅμως εἶναι ἡ *σταχτοποῦτα* τοῦ παραμυθιοῦ, ἡ ὁποία κρύπτει ἐν ἀφανείᾳ μὴ ἀναγνωριζομένας τελειότητας.

II.

Εἰς τὸ δευτέρον μέρος πραγματεύεται περὶ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Εἰς αὐτὸ ἐκθέτει ἐν πρώτοις ὁ

συγγραφεὺς τὰς γενικὰς μεθόδους διδασκαλίας. Ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας ἐκ τῶν μερικῶν παραδειγμάτων μεταβαίνομεν εἰς τὰ γενικά, τοὺς νόμους καὶ κανόνες, εἶναι ἀρίστη μέθοδος. Συμφώνως μὲ αὐτὴν πρῶτον θὰ διδάξωμεν τὴν γλῶσσαν καὶ ἔπειτα τὴν γραμματικὴν τῆς.

Δευτέρα γενικὴ μέθοδος εἶναι ἡ ἐποπτικὴ, διὰ τῆς ὁποίας ἀναπτύσσεται ἡ παρατηρητικότης τῶν παιδίων. Κατ' αὐτὴν προσαγομεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν τὰ πρὸς γνῶσιν ἀντικείμενα ἢ φαινόμενα. «Εἶναι δὲ (γράφει) καταφανές, ὅτι πᾶσαι αὐταὶ αἱ μέθοδοι ἔχουν τὴν κοινὴν ιδιότητα νὰ ὀδηγοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ παιδιοῦ νὰ περνᾷ εἰς ὀλίγον χρόνον τὸ αὐτὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἡ ἀνθρωπότης εἰς μακρὸν χρόνον ἐπέρασεν».

Ἄλλη μέθοδος ἐπίσης σπουδαία εἶναι τὸ νὰ διδάσκωμεν ἐνδιαφερόντως, ὥστε νὰ εὐχαριστοῦνται τὰ παιδιὰ.

Κατωτέρω ἐκθέτει γενικὰς τινὰς διδακτικὰς ἀρχάς :

1) Ὁφείλομεν νὰ βαίνομεν ἐκ τῶν ἀπλῶν πρὸς τὰ σύνθετα.
2) Ἐκ τῶν ἀορίστων πρὸς τὰ ὀρισμένα, δηλαδὴ ἐκ γενικῶν τινῶν γνωρισμάτων εἰς εἰδικὰ καὶ λεπτομερῆ.

3) Πρέπει νὰ βαίνομεν ἐκ τῶν συγκεκριμένων εἰς τὰ ἀφηρημένα.

4) Ἡ ἀγωγή τῶν παιδιῶν πρέπει νὰ συμφωνῇ κατὰ τὸν τρόπον καὶ τὴν τάξιν πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῆς ἀνθρωπότητος, λαμβανομένης ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως.

5) Πρέπει νὰ βαίνομεν ἐκ τῆς πράξεως πρὸς τὴν θεωρίαν, διότι ὥς γνωρίζομεν, ἐκάστη ἐπιστήμη (θεωρία) προέκυψεν ἐκ τῆς ἀντιστοιχούσης τέχνης.

6) Πρέπει νὰ ἀκολουθῶμεν τὴν μέθοδον τῆς αὐτοδιδασκαλίας.

Τὰ παιδιὰ νὰ ἀφίνονται ἐλεύθερα νὰ ἐρευνοῦν καὶ νὰ ἐξάγουν ἰδικὰ τῶν συμπεράσματα. «Ἡ ἀνθρωπότης καὶ τὰ ἄτομα προώδευσαν διὰ μόνης τῆς αὐτοδιδασκαλίας».

Τὰ παιδιὰ μανθάνουν μόνον τὰ πολὺ περισσότερα καὶ πολὺ εὐκολώτερα ἀπὸ ὅσα μανθάνουν ἀπὸ τοὺς διδασκάλους τῶν, διότι μανθάνουν ὅσα μόνον ἐνδιαφέρουν αὐτὰ, ἐνῶ οἱ διδάσκαλοι διδάσκουν ὅσα διὰ τὰ παιδιὰ εἶναι ἀνιαρά. «Ἀρνούμενοι (γράφει)

εἰς τὸ παιδί τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας αὐτὸ ἐπιθυμεῖ, καὶ γεμίζοντες τὸ πνεῦμά του μὲ ἄλλας, τὰς ὁποίας δὲν εἴμπορεῖ νὰ καταλάβῃ, προκαλοῦμεν νοσηρὰν κατάστασιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ ἀπέχθειαν πρὸς τὸ μανθάνειν».

7) Κριτήριον πάσης μεθόδου πρέπει νὰ εἶναι «ἂν διεγείρῃ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν» ὀφείλομεν νὰ ἐγκαταλείψωμεν μέθόδον ἀνιαρὰν διὰ τοὺς μαθητάς.

Μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν ἀρχῶν τούτων ὁ Σπένσερ μεταβαίνει εἰς τὴν διὰ παραδειγμάτων τινῶν ἐπαλήθευσιν αὐτῶν.

III. Εἰς τὸ τρίτον μέρος πραγματεύεται *περὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς*. Αὕτη ἐν πρώτοις θὰ γίνῃ κυρίως ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Ἄλλ' οἱ γονεῖς οὐδεμίαν ἔχουν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παιδαγωγικὴν ἱκανότητα πρὸς ἀνατροφήν τῶν τέκνων, διὰ τοῦτο συνηθίζουν νὰ ἀποδίδουν τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἀντιφατικῶν μεθόδων ἀγωγῆς, τὰς ὁποίας μεταχειρίζονται, εἰς σφάλματα τῶν τέκνων των.

Μολονότι οἱ γονεῖς δὲν εἶναι κατάλληλοι νὰ ἐφαρμόσουν νέον τι σύστημα ἀνατροφῆς, οὔτε δὲ ἡ κοινωνία εὐκόλως ἀνέχεται μεταρρυθμίσεις, θὰ ἐκθέσωμεν τὸ σύστημα τοῦτο, διότι οἱ ἀνατρέφοντες παιδιὰ πρέπει νὰ ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν ἰδεῶδές τι, πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ τείνουν.

Ἔχοντες ὥς κριτήριον τῶν ἠθικῶν πράξεων τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα προξενοῦν εἰς τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, θὰ καθορίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς τὰ μέσα πρὸς ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ παιδίου.

Τὰ μέσα ταῦτα ὑποδεικνύει αὐτὴ ἡ Φύσις. Τὸ παιδίον κατὰ τὴν παραβίασιν φυσικοῦ τινος νόμου δοκιμάζει μίαν φυσικὴν ἀντίδρασιν αὐτοῦ. Ὅταν τὸ παιδίον π.χ. δοκιμάζει νὰ ἐγγίσῃ τὴν θερμάστραν, θὰ καῇ· ἢ, ὅταν δὲν στηρίζῃ καλὰ τὰ πόδια του, θὰ πέσῃ. Οἱ μικροὶ αὐτοὶ πόνοι παραμένουν ὥς ἀνάμνησις, ἢ ὁποῖα τοῦ ὑπενθυμίζει ἐκάστοτε νὰ μὴ ἐγγίξῃ τὴν θερμάστραν καὶ νὰ στηρίζεται καλῶς.

Αἱ φυσικαὶ αὐταὶ ἀντιδράσεις θὰ διδάξουν τὸ παιδί νὰ συμμορφῶνεται πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως κατ' ἀνάγκην. Τοιαύ-

τας ὁμοίας φυσικὰς ἀντιδράσεις πρέπει νὰ δημιουργήσωμεν τεχνητῶς πὺς πρὸς περιορισμὸν τῶν βλαβερῶν πράξεων τοῦ παιδίου.

Ὅταν π. γ. τὸ παιδί σκορπίσῃ τὰ παγνίδια του, θὰ τὸ υποχρεώσωμεν νὰ τὰ συλλέξῃ ἢ ὅταν ψεύδεται συχνά, δὲν θὰ τὸ πιστεύωμεν. Τὸ λαίμαργον παιδίον θὰ υποστῇ ὡς φυσικὴν ἀντίδρασιν, πόνους τινὰς τοῦ στομάχου καὶ τὴν λήψιν ἱατρικοῦ.

Αἱ φυσικαὶ αὐταὶ ἀντιδράσεις θὰ ἀντικαταστήσουν τὰς ποινὰς, τὰς ὁποίας ὁ Σπένσερ ἀπορρίπτει, διότι δὲν μορφώνουν ἠθικῶς. «Ποία σχέσις, λέγει, ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἀμελείας τοῦ μαθητοῦ καὶ τοῦ ραπίσματος, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐδώκαμεν;»

Ἐπίσης πρέπει νὰ μορφώσωμεν τὰ παιδιά ἱκανὰ νὰ κυβερνοῦν ἑαυτὰ ἀφίνοντες εἰς αὐτὰ περισσοτέραν ἐλευθερίαν, ἐμπιστευόμενοι εἰς τὴν ἱκανότητά των καὶ μὴ διατάσσοντες διαρκῶς καὶ μὲ ἀντιπατικὰς μάλιστα διαταγὰς. Νὰ μὴ λυπούμεθα, ἐὰν τὰ παιδιά μας φαίνονται ἐπίμονα· πολλάκις ἡ ἐπιμονὴ εἶναι δείγμα θελήσεως.

Οὕτω πὺς ὁ Σπένσερ δέχεται τὰς φυσικὰς ποινὰς τοῦ Ρουσσώ.

Εἰς τὸ τέταρτον μέρος πραγματεύεται *περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς*. Πρὸς ἐπιτυχίαν ἐν τῇ ζωῇ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι «ζῶον τέλειον». Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος διδάσκει, ὅτι αἱ φυλαὶ αἱ ἰσχυραὶ καὶ αἱ κυριαρχήσασαι ἦσαν φυλαὶ ἀνθρώπων καλῶς τρεφομένων.

Ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῆς τροφῆς, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ παράσχωμεν εἰς τὰ παιδιά, πρέπει νὰ συμβουλευόμεθα τὴν ὁρεξίν των. Θὰ δίδωμεν ἄφθονον τροφήν, ἐὰν ἐξακολουθῇ νὰ μᾶς ζητῇ τοιαύτην.

Ἡ τροφή δὲ πρέπει νὰ εἶναι θρεπτικὴ καὶ ποικίλη διὰ νὰ μὴ καταναλίσκονται δυνάμεις σωματικαὶ πρὸς πέψιν ἀχρήστων τροφῶν. «Ἡ τελεία πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ἀνάπτυξις ἀποκτᾶται διὰ τῆς καλῆς τροφῆς».

Διὰ τὴν ἀμφίεσιν τῶν παιδίων ὁ Σπένσερ θέτει τὸν κανόνα: «Τὰ ἐνδύματα πρέπει νὰ προφυλάττουν τὸ σῶμα ἀπὸ παντὸς αἰσθήματος ψύχους, ἔστω καὶ ἐλαχίστου· νὰ ἀφίνουν δὲ ἐλευθέ-

ρας τὰς κινήσεις τῶν μελῶν». Εἶναι λοιπὸν ἀντίθετος πρὸς τὴν συνήθη γυμνότητα τοῦ σώματος τῶν παιδιῶν, ποὺ ἐπιβάλλει ἡ μόδα τῆς ἀμφιέσεως.

Συνιστᾷ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις τῶν ἀρρένων καὶ τῶν θηλέων. Θεωρεῖ τὰς παιδιὰς ἀνωτέρας τῶν κανονικῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων. Κατακρίνει τὰ προγράμματα τῶν σχολείων, τὰ ὅποια παράγουν τὴν ὑπερκόπωσιν τῶν μαθητῶν.

Αἱ ἰδέαι αὐταὶ τοῦ Σπένσερ ἐπέδρασαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ περισσότερον παρὰ ἐν Ἀγγλίᾳ. Αἱ ἐπιστημονικαὶ σπουδαὶ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, καθ' ὃν ἔζησεν ὁ Σπένσερ, ἐπάλαισαν πρὸς ἐπικράτησιν εἰς τὰ προγράμματα τῶν σχολείων ἐναντίον τοῦ μονοπλεύρου γυμνασίου. Οὕτω δὲ ἐδημιουργήθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην τὰ δύο εἶδη τῶν σχολείων ἰσότημα, μὲ τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἀλλὰ μὲ διάφορα μέσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 9^{ΟΝ}

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

1. Αἱ ἐποχαί.

Κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, καθ' ἣν παρηκολουθήσαμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀγωγῆς ὡς θεωρίας καὶ πράξεως, ἐσταματήσαμεν εἰς σημεῖα τινα, εἰς τὰ ὁποῖα νέα κατεύθυνσις ἐδίδετο εἰς τὴν ἀγωγὴν. Εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἐγένετο ἐμφάνισις νέας ἰδέας, ἡ ὁποία ἐπέφερε μεταβολὰς εἰς τὴν ἀγωγὴν, καὶ οὕτως ἐπικολούθει νέα ἐποχή.

Αἱ ἐποχαὶ αὗται, εἰς τὰς ὁποίας διηρέσαμεν τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ἦσαν αἱ ἑξῆς:

1. Ἡ ἀρχαιοτάτη ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤκμασαν **οἱ πολιτισμοὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς**. Ἐξετάσαντες ἐν συντόμῳ τὴν ἀγωγὴν, ὅπως ἐγίνετο εἰς αὐτοὺς, εὔρομεν, ὅτι κοινὸν γνώρισμα εἶχεν, ὅτι ἡ ἀγωγή ἐξησκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ ἦτο αὐστηρῶς περιορισμένη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀνῆκεν. Ἀφ' ἑτέρου ἀπέβλεπεν εἰς διατήρησιν τῶν παραδόσεων τῆς πολιτείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκεν ἕκαστος. Οὕτως ὥστε τὰ δικαιώματα τοῦ ατόμου ἐθυσιάζοντο χάριν τῆς ὁλότητος.

2. Δευτέρα ἐποχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἐσταματήσαμεν, εἶναι ἡ **τῶν κλασικῶν ἐλληνικῶν χρόνων**, τὸν 5ον καὶ 4ον π.Χ. αἰῶνα. Εἰς ταύτην διεκρίναμεν δύο συστήματα ἀγωγῆς: Τὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ τῶν Σπαρτιατῶν. Εἰς ἀμφοτέρω εὐρίσκομεν κοινούς

χαρακτήρας. Πρῶτον ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἦτο κοινωνικός, μόρφωσις πολίτου πρὸς διατήρησιν τῆς πολιτείας μὲ κάποιαν ὅμως ἀτομικὴν ἐλευθερίαν διὰ τοὺς Ἀθηναίους, περιορισμένην δὲ διὰ τοὺς Σπαρτιάτας. Ἡ ἀγωγή αὕτη ἀφ' ἑτέρου ἐδίδετο μόνον εἰς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας καὶ εἰς τοὺς ἄρρενας. Οἱ ξένοι, οἱ δοῦλοι καὶ αἱ γυναῖκες οὐδεμιᾶς ἀπήλαυον ἀγωγῆς. Συγκρίνοντες αὐτὴν πρὸς τὴν προηγουμένην παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐποχὴν δὲν ὑφίσταται κυριαρχία τῶν ἱερέων, τὸ θεοκρατικὸν αὐτὸ γνῶρισμα ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς.

Ἐπίσης καὶ μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν δὲν γίνεται διαφορὰ τῆς ἀγωγῆς κατὰ τάξεις. Διατηρεῖται ὅμως τὸ κοινωνικὸν γνῶρισμα: ἡ μόρφωσις χάριν τῆς πολιτείας.

3. Τρίτη ἐποχὴ εἶναι ἡ τῶν *ἐλληνιστικῶν χρόνων* τῆς ἀλεξανδρινῆς περιόδου. Κατ' αὐτὴν εἶδομεν ἀναφαινομένας τὰς κοσμογνωστικὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἀγωγή κατ' αὐτὴν διευθύνεται πρὸς τὴν ἀπόκτησιν ποικίλων. ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων. Ἡ γνῶσις αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἀπέκτησεν ἀξίαν. Ἡ μονομερὴς μόρφωσις τῆς νοήσεως καὶ μνήμης ἐγίνετο δι' αὐτῆς. Συγκρίνοντες αὐτὴν πρὸς τὴν προηγουμένην παρατηροῦμεν, ὅτι κατ' αὐτὴν ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρ καὶ ἡ ἁρμονικὴ μόρφωσις ἔλειψαν.

4. Τετάρτη ἐποχὴ εἶναι ἡ *ἀγωγή παρὰ τοῖς Ρωμαίοις*.

Αὕτη παρέλαβε παρὰ τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς τὸ κοινωνικὸν γνῶρισμα. Σκοπὸς δηλαδὴ τῆς ἀγωγῆς τῶν Ρωμαίων ἦτο ἡ μόρφωσις πολίτου τῆς Ρώμης καὶ ἡ χάριν αὐτῆς θυσία τοῦ αἰόμου. Ἐπίσης ἦτο ἀριστοκρατικὴ, περιοριζομένη εἰς τὴν μόρφωσιν μόνον τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν.

5. Πέμπτη ἐποχὴ εἶναι ἡ μακρὰ περίοδος τῶν 1000 ἐτῶν τοῦ *μεσαίωνος*. Παρὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξε χειροτέρα ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς σημειῶνουν μετὰ ζωηρῶν καὶ μελανῶν χρωμάτων τὸ πνευματικὸν σκότος τοῦ μεσαίωνος.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκυριάρχησαν τὰ θρησκευτικὰ ἰδεώδη. Ἡ ἐκκλησία ὡς μόνος φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐνδιαφερομένη διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ἀνέλαβε νὰ μεταδώσῃ

τὴν δυνατὴν μόρφωσιν. Τὸ φῶς εἶχε σβεσθῇ πανταχοῦ καὶ μόνον ὁ θαμπερὸς λύχνος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐφώτιζε τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην ἐποχὴν. Ἄλλ' ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν χριστιανῶν πρὸς ἀφέλειαν αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν τινῶν αὐτῆς.

Τὰ σχολεῖα τῶν μονῶν, ἐπισκοπῶν καὶ ἐνοριῶν μαρτυροῦν περὶ τοῦ περιορισμένου καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτῆς ἀποβλέποντος σκοποῦ. Ἡ μόνη λοιπὸν διευθύνουσα καὶ χρησιμοποιοῦσα τὴν ἀγωγὴν ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλησία. Διὰ τοῦτο πολὺ ὀρθῶς τὴν ἀγωγὴν ταύτην θὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς *ἐκκλησιαστικὴν*, δηλαδὴ διευθυνομένην ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς χρησιμεύουσαν. Τὰ ἰδρυθέντα πανεπιστήμια τῆς σχολαστικῆς ἐποχῆς ἐξηκολογούθουν νὰ τελοῦν ὑπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Πάπα καὶ Ἀριστοτέλους. Ἀφ' ἐτέρου ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἦτο ἐντελὼς δογματικὴ, ἡ δὲ παιδονομία αὐστηροτάτη. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συγκρίνωμεν ταύτην πρὸς τὰς προηγουμένας, θὰ εὕρωμεν, ὅτι εἶχε πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν ἐποχὴν τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκυριαρχοῦν οἱ ἱερεῖς. Ὅπως εἰς τοὺς Ἀνατολικοὺς λαοὺς οἱ ἱερεῖς διέθετον τὴν ἐκπαίδευσιν, οὕτω καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα διεύθυναν οἱ κληρικοί. Δύναται λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐποχὴ αὕτη ὡς ὀπισθοδρομικὴ.

6. Ἐκτὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ τῆς *ἀναγεννήσεως* ἢ τοῦ *ἀνθρωπισμοῦ*. Κατ' αὐτὴν εἶδομεν τὰ ἰδεώδη τὰ παιδαγωγικὰ νὰ διευθύνονται πρὸς τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς καὶ ἐν γένει πρὸς πᾶν ἀνθρώπινον. Ἀλλ' ἡ πρὸς τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς νοσταλγικὴ ἐπάνοδος διὰ τὴν ἀγωγὴν ἐσταμάτησεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, εἰς τὸ γράμμα, χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οὐσίαν, εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ποιητὴς καὶ ρήτωρ ἦτο τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τὸ περιεχόμενον, τὰ πράγματα δηλαδὴ, δὲν ἐλαμβάνοντο ἐπ' ὄψιν.

7. Ἦλθεν ὁμοῦς ἡ προσεχὴς ἐποχὴ τοῦ *ρεαλισμοῦ*, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην. Ἡ νέα αὕτη ἐποχὴ χαρακτηρίζεται, ὡς ἴδωμεν, ἐκ τῆς κατευθύνσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς γνῶσιν τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ μάλιστα διὰ μεθόδων

ἀμέσων, ἦτοι: διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Εἰς τὸ σχολεῖον ἐπέφερεν γενικὴν ἀλλαγὴν τοῦ προγράμματος καὶ τῶν μεθόδων. Δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ ἀνύψωσις τῆς ζώσης (τῆς πραγματικῆς) γλώσσης, τῆς μητρικῆς καὶ ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆς εἰς συγγραφὴν καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν.

8. Ἡ ἐπελθοῦσα ἐποχὴ τοῦ **διαφωτισμοῦ** ἢ **τῶν φώτων** παρουσιάζεται ὡς συμπλήρωσις τῆς προηγουμένης. Κατ' αὐτὴν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐλευθεροῦται ὀριστικῶς τῶν δεσμῶν παντὸς δόγματος καὶ παντὸς ἀξιώματος. Πρὸς ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ κόσμου ἀπαραίτητος εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τῆς δημιουργικῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Ἡ ὑποκειμενικὴ διανόησις, περιφρονηθεῖσα κατὰ τὰς προηγουμένας ἐποχάς, ἀπέκτησε νῦν ἀξίαν, θεωρηθεῖσα ὡς τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀληθείας πάσης γνώσεως. Ἀληθὲς εἶναι ὅ,τι ὁ ἀνθρώπινος ὁρθὸς λόγος ἀναγνωρίζει καὶ κατανοεῖ ὡς τοιοῦτον. Εἰς τὴν ἀγωγὴν ἡ ἐποχὴ αὕτη εἰσήγαγε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κρίσεως καὶ ὅχι τῆς μνήμης, ὡς ἐγένετο μέχρι τοῦδε. Ἐπίσης ἐπέδρασεν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν μεθόδων, διὰ τῶν ὁποίων μόνον τοῦ παιδίου εὐρίσκει τὴν ἀλήθειαν. Κατὰ ταύτην ἡ διὰ τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν μόρφωσις ὑπέστη μείωσιν τῆς ἀξίας της. Εἰς τὰς δύο τελευταίας ἐποχὰς βλέπομεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπομακρυνόμενον πάλιν ἐκ τοῦ παρελθόντος, ἐκ τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν, διὰ τὰς στραφῆ πρὸς τὸ παρόν. Ἀντὶ τὰς βαδίζῃ στρέφον πρὸς τὰ ὀπίσω τὴν κεφαλὴν, τώρα βαδίζει κατ' εὐθείαν ἔμπρός. Αἱ ἐποχαὶ αὗται εἶναι αἱ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν φυσιογνωστικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν.

9. Δὲν ἤργησεν ὅμως τὰ ἐπὶ τὴν νέα στροφὴ πρὸς τὸ παρελθὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ **νεοανθρωπισμοῦ**. Ἡ στροφὴ ὅμως αὕτη παρουσιάζεται διάφορος τῆς προηγουμένης κατὰ τὴν ἀναγέννησιν. Ὅχι εἰς τὸ γράμμα τῶν ἀρχαίων πρέπει τὰ προσέξωμεν, ἀλλ' εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὰς ιδέας, εἰς τὰ ἰδανικά, τὰ ὁποῖα μᾶς παρουσιάζει, εἰς τοὺς τελείους ἀνθρωπίνους τύπους. Εἰς τὴν ἀγωγὴν τὸ νέον ρεῦμα ἐπέφερε μετατροπὴν τῶν σκοπῶν καὶ τῆς μεθόδου διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν. Δὲν ἐξήτουν πλέον τὰ μιμηθῶν αὐτοὺς καὶ τὰ γίνουιν ῥήτορες καὶ ποιηταί,

ἀλλὰ νὰ λάβουν τὰ ἐκπολιτιστικὰ στοιχεῖα πρὸς ἁρμονικὴν εἰ-
δολογικὴν μόρφωσιν τῆς νοήσεως τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς
βουλήσεως.

Αὗται εἶναι ἐν συντόμῳ αἱ ἐποχαί, τὰς ὁποίας διετρέξαμεν.
Γενικῶς παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ μὲν τὴν
ἐποχὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἐζητεῖ τὰ ἰδανικὰ
εἰς τὸ παρόν, εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν· ἀναλόγως δὲ τῶν ἰδανικῶν
τούτων ἀνέτρεφε τὴν νεολαίαν. Κατὰ τὸν μεσαίωνα τὰ ἰδανικὰ
ταῦτα στρέφονται πέραν τῆς γῆϊνης ζωῆς, ἐν γένει μετὰ θάνατον.
Ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ δὲν ἔχει ἀξίαν. Εἰς τὴν ἀναγέννησιν τὸ ἀν-
θρώπινον πνεῦμα ἐπανέρχεται νοσταλγικὸν εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ὅχι
τὴν γῆν ὡς πράγματι ἦτο τότε, ἀλλ' εἰς τὴν παρελθοῦσαν κα-
τάστασιν ἢ εἰς τὸ ἀνθρώπινον παρελθόν, τὸ ὁποῖον ἀνυψοῖ καὶ
πρὸς τὸ ὁποῖον θέλει νὰ ὁμοιάσῃ ἔστω καὶ κατὰ τύπους. Εἰς
τὴν ἐποχὴν τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ τὸ ἀνθρώπινον
πνεῦμα ἐγκαταλείπει τὸ ἀνθρώπινον παρελθόν, μὴ ἀποδίδον με-
γάλην ἀξίαν εἰς αὐτό, ἵνα ἀνυψώσῃ τὸ παρόν, τὴν πραγματι-
κὴν ζωὴν. Τέλος εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ νεοανθρωπισμοῦ ἐπανέρ-
χεται ἐκ νέου πρὸς τὸ παρελθόν, διότι τὸ παρόν δὲν κατώρθωσε
νὰ ἱκανοποιήσῃ πάσας τὰς ἐφάσεις τῆς καρδίας του. **Παρελθόν,**
παρόν, μέλλον εἶναι τὰ τρία χρονικὰ σημεῖα, πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ
ἄνθρωπος εἰς τὰς ἐποχὰς ταύτας ἐστράφη ἀναζητήσας ἱκανοποι-
ῆσιν τῶν τάσεων τῆς νοήσεως τῆς καρδίας καὶ τῆς βουλήσεώς του.

2. Οἱ παιδαγωγικοὶ τύποι.

Ἄς προσπαθῇσωμεν εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ νὰ ἀνακεφα-
λαιώσωμεν τὰ παιδαγωγικὰ διδάγματα. Πρὸς τοῦτο ἀκολουθοῦν-
τες τὴν ἱστορικὴν σειρὰν θὰ ἐξαγάγωμεν **τύπους παιδαγωγι-
κούς** δι' αὐτῶν δὲ ἐννοοῦμεν «σύνολον ἰδεῶν ἢ κανόνων παι-
δαγωγικῶν, χαρακτηριστικῶν ἐκάστης ἐποχῆς, ἐνὸς περιβάλλον-
τος ἢ μιᾶς προσωπικότητος».

Εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ὡς ἴδωμεν, ἡ ἀγωγή εἶχε κοινὸν χαρακτηριστικόν, ὅτι ἦτο **θεοκρατική**. Οἱ ἱερεῖς δηλαδὴ ἦσαν οἱ παιδαγωγοὶ τοῦ ἔθνους, ἀντλοῦντες τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐκ τοῦ Θεοῦ. Δεύτερον ἦτο καθωρισμένη ἀναλόγως τῶν κοινωνικῶν τάξεων.

Ἡ ἀγωγή κατὰ τοὺς κλασικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, δηλαδὴ τὸν 5ον αἰῶνα π. Χρ., εἶναι χαρακτηῖρας: πρῶτον **πρακτικόν**, ἦτο δηλαδὴ πρόσηρμοσμένη πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις τῆς τότε πραγματικότητος. Δεύτερον εἶχε χαρακτηῖρα **πολιτικόν** καὶ **ἐθνικόν**, δηλαδὴ ἀνετρέφετό τις, διὰ νὰ γίνῃ πολίτης μιᾶς πόλεως ἢ ἑνὸς ἔθνους. Τρίτον εἶχε χαρακτηῖρα **ἀριστοκρατικόν**, ἦτοι προωρισμένη δι' ὀλίγους, τοὺς ἐλευθέρους πολίτας καὶ τοὺς ἄρχοντας.

Κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἡ ἀγωγή ἔλαβε χαρακτηῖρα ἰδιόρρυθμον, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν **ἐγκυκλοπαιδικόν**, δηλαδὴ ἔτεινεν εἰς τὴν πολυμαθειαν, τὴν ἀπόκτησιν πολλῶν γνώσεων.

Κατὰ τὸν μεσαῖωνα, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ V^{ου} μέχρι τοῦ XV^{ου} μ. Χρ. αἰῶνος, ἡ ἀγωγή ἦτο **ἐκκλησιαστική**. Δι' αὐτοῦ ἐννοοῦμεν, ὅτι ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, διηυθύνετο παρ' αὐτῆς καὶ ἐξυπηρετεῖ κυρίως σκοποὺς ἐκκλησιαστικοῦς. Ἐθεώρει τὴν ἐκπαίδευσιν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὡς προνόμιον ἰδικόν της. Αὕτη ἦτο ἡ κληρονόμος καὶ κάτοχος τῆς ἐπιστήμης. Αὕτη εἶχεν ὡς δικαίωμα νὰ μορφώνῃ τὰς ψυχὰς καὶ σφύρῃ αὐτὰς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Δεύτερον ἦτο **νοσηριαρχική**, δηλαδὴ ἐσκόπει τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ κατὰ τρόπον σχολαστικόν διὰ τοῦ στεῖρου συλλογισμοῦ. Τρίτον ἦτο **δογματική** διότι πρῶτον ἐσκόπει τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων ἢ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, δογματισμὸς θεολογικὸς καὶ δογματισμὸς φιλοσοφικός. Ἐπίσης, δεύτερον ἦτο δογματική, λόγῳ τῶν δογματικῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας μετεχειρίζοντο. Ἄλλος χαρακτήρ εἶναι ὁ **κοσμοπολιτικός**, δηλαδὴ δὲν ἀνῆκεν εἰς ἓν ἔθνος, ἦτοι δὲν ἐλάμβανον εἰς τὰ σχολεῖα ἐθνικὴν μόρφωσιν.

Ὁ χαρακτήρ οὗτος προῆλθεν ἐκ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἡ

ὅποια, θεωροῦσα αὐτὴν ὡς μὴ ἀνήκουσαν εἰς ὠρισμένον ἔθνος, ἐμόρφωνε κατὰ τὰς ἰδέας τῆς.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως ἢ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ παρήχθη νέος τύπος παιδαγωγικὸς μὲ ἄλλα χαρακτηριστικά. Τὸ πρῶτον εἶναι, ὅτι ἦτο **ἀνθρωπιστική**. Δι' αὐτοῦ ἐννοοῦμεν, ὅτι κατηυθύνετο πρὸς τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν τῶν κλασικῶν χρόνων. Δεύτερον ἦτο **φορμαλιστική**, ὡς ἀποβλέπουσα μᾶλλον εἰς τὴν μορφήν παρὰ εἰς τὴν οὐσίαν. Ὡς γνωστόν, οἱ ἀνθρωπισταὶ ἐνδιαφέροντο μᾶλλον διὰ τὸ λεκτικὸν ὕφος παρὰ διὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Ἡ ἐμφάνις τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τὴν ἀγωγὴν προσέδωκε σὺν τῷ χρόνῳ ἰδιαίτερους τινὰς χαρακτῆρας, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῇ ἰδιαίτερος τύπος. Ἐν πρώτοις ἡ παιδαγωγικὴ τῶν διαμαρτυρομένων ἦτο **θρησκευτική**, διότι εἶχε σκοπὸν τὴν χριστιανικὴν μόρφωσιν καὶ διότι ἀνῆκεν εἰς ὠρισμένην θρησκευτικὴν αἵρεσιν. Ὁ χαρακτὴρ οὗτος προῆλθεν ἐκ τῶν σκοπῶν τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες ἔτειναν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν νέων θρησκευτικῶν δογμάτων. Δεύτερον εἶχε χαρακτῆρα **πολιτικόν** δι' αὐτοῦ ἐννοοῦμεν, ὅτι οἱ μεταρρυθμισταὶ προσεπάθησαν νὰ ἀναθέσουν τὴν ἰδρυσιν σχολείων εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας τῶν χωρῶν. Τρίτον εἶχε καὶ χαρακτῆρα **λαϊκόν**, διότι προσεπάθησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἰδρύσεως λαϊκῶν σχολείων. Τέταρτον διετήρουν τὸν **ἀνθρωπιστικὸν** χαρακτῆρα τῶν τύπων τῆς ἀναγεννήσεως.

Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία πρὸς ἀντίδρασιν ἐναντίον τῆς ἐξαπλώσεως τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως διωργάνωσε τὴν ἐκπαίδευσιν, τῆς ὁποίας κύριοι φορεῖς ὑπῆρξαν οἱ Ἱησουῖται. Ἡ παιδαγωγικὴ τῶν ἀπετέλει ἰδιαίτερον παιδαγωγικὸν τύπον μὲ χαρακτῆράς τινας ἰδιαιτέρους. Ἐν πρώτοις ἦτο **ἐκκλησιαστική** καὶ ὄχι θρησκευτική, δηλαδὴ εἶχε σκοπὸν τὴν μόρφωσιν πιστῶν τοῦ Πάπα καὶ ὄχι χριστιανῶν ἀπλῶς. Δεύτερον εἶχε χαρακτῆρα **φορμαλιστικόν**. Δι' αὐτοῦ ἐννοοῦμεν, ὅτι ἡ διδασκαλία ἐγίνετο πρὸς στολισμὸν μᾶλλον ἐξωτερικὸν τοῦ πνεύματος, πρὸς ἐπίδειξιν. Διὰ

τοῦτο ἐκαλλιεργεῖτο ἡ μνήμη καὶ ὄχι ἡ κρίσις. Ἐπίσης κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν συγγραφῶν δὲν εἰσήρχοντο εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν παραμένοντες μόνον εἰς τὴν γλωσσικὴν μορφὴν. Τρίτον εἶχε χαρακτηρὰ **ἀριστοκρατικόν**, διότι ἐστράφη πρὸς τὴν ἀνωτέραν τάξιν, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ προσεταιρισθῇ. Διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ, δὲν ἐφρόντισαν οἱ Ἰησουῖται. Τέλος εἶχε χαρακτηρὰ **συννηρητικόν**, διότι τὸ »Ratio studiorum« διετηρήθη μέχρι σήμερον ἀμετάβλητον.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ ἐξεδηλώθη ἓνας παιδαγωγικὸς τύπος, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν **φυσικὸν** τύπον. Κύριοι ἀντιπρόσωποι τοῦ παιδαγωγικοῦ τούτου τύπου εἶναι ὁ Ρατίχιος, ὁ Κομένιος καὶ ὁ Ρουσώ. Ὁ τύπος οὗτος ἔχει κύριον χαρακτηρὰ τὸν φυσικόν. Δι' αὐτοῦ ἐννοοῦμεν πρῶτον, ὅτι ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς δεόν νὰ εἶναι σύμφωνος μὲ τὰς μεθόδους (νόμους) τῆς φύσεως. Δεύτερον σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τῶν παιδιῶν. Τρίτον γνώρισμα σπουδαῖον εἶναι ὁ **ρεαλιστικὸς** χαρακτηρ. Ἡ ἀγωγή δὲν θὰ μορφώσῃ ἰδεώδη τινὰ τύπον, φανταστικῶς σχηματισθέντα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ τὸ ζωντανόν, τὸ πραγματικὸν παιδίον, τὸ ὁποῖον θὰ ἀφήσῃ νὰ ἀνπτυχθῇ συμφώνως μὲ τὴν φύσιν του. Ὁ ρεαλιστικὸς χαρακτηρ ἐκδηλοῦται καὶ εἰς τὴν διαρκῇ σύνδεσιν τῆς λέξεως μετὰ τοῦ πράγματος κατὰ τὴν διδασκαλίαν. Ἐπίσης εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσιογνωστικῶν διὰ τῆς ἐποπτικῆς μεθόδου, τῆς παρεχούσης εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Τρίτος χαρακτηρ εἶναι ὁ **ὠφελιμιστικὸς**. Κατ' αὐτὸν μόνον τὰς ὠφελίμους γνώσεις θὰ μεταδώσωμεν εἰς τὰ παιδιά.

Ἄλλος παιδαγωγικὸς τύπος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν φιλανθρωπιστῶν καὶ δύναται νὰ ὀνομασθῇ **φιλανθρωπιστικὸς**. Εἰς τὸν τύπον αὐτὸν ἀνήκουν οἱ εὐσεβισταί, ὁ Πεσταλότσης καὶ οἱ ὁπαδοί του. Γενικὸν γνώρισμα τούτου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ παιδί. Ὁ Franke, ὡς γνωστόν, ἱδρυσεν πρῶτος τὴν μορφὴν τῆς ἀγωγῆς, τὸ ὀρφανοτροφεῖον, καὶ ὁ Πεσταλότσης διέθεσεν ὅλην τὴν ζωὴν του διὰ τὰ πτωχὰ παιδιά τοῦ λαοῦ. Ἰδιαιτέρον γνώρισμα τούτου πλὴν τοῦ γενικοῦ εἶναι, ὅτι ἦτο **φιλολαϊκὴ**, δηλαδή

ἐστράφη καὶ πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ. Δεύτερον ἦτο **ὀργανωτική** ἢ **πρακτική**, διότι βλέπομεν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τύπου τούτου ὅτι προσεπάθησαν νὰ ὀργανώσουν τὴν ἐκπαίδευσιν· (παράβαλε τὸν Franke, Πεσταλότην, Père Girard κλπ.), Ἀφ' ἑτέρου οὗτος ἐξεδηλώθη ὅχι μόνον ἐν θεωρίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει. Ἄλλος σπουδαῖος χαρακτήρ εἶναι ὁ **θρησκευτικός** καὶ **ἠθικός**, ἐκ τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ νεοανθρωπισμοῦ ἐδημιουργήθη νέος παιδαγωγικὸς τύπος, ὅστις εἶχε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά:

Ἐν πρώτοις ἦτο **κλασικός**, διότι ὡς σκοπὸν ἀγωγῆς ἔθεσε τὸν ἰδεώδη τύπον τῆς ἀγωγῆς τῶν κλασικῶν χρόνων τῶν Ἑλλήνων ἦτοι: τὴν ἁρμονικὴν μόρφωσιν σώματος καὶ πνεύματος· δεύτερον, διότι ἔθεσεν ὡς ὑπόδειγμα τοὺς ἄνδρας τῶν κλασικῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐνεκα τούτου ὁ τύπος οὗτος εἶχε χαρακτήρα **φιλολογικόν**, ἔνεκα τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν συγγραφῶν τῆς κλασικῆς ἀρχαότητος. Τέλος εἶχε χαρακτήρα **ὀργανωτικὸν καὶ πρακτικόν**, ὡς ἐννοοῦμεν αὐτὸν εἰς τὸν φιλανθρωπιστικὸν τύπον.

Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Ἑρβάρτου, κυριαρχήσασα καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα ἐδημιούργησεν ἓνα τόπον παιδαγωγικόν, ὅστις ἔχει τοὺς ἐξῆς χαρακτήρας. Πρῶτον εἶναι **νοησιαρχικός**, ἦτοι ὡς βάσιν μορφώσεως ἔχει διανοητικὰ στοιχεῖα κατὰ τὸν Ἑρβартон τὰς παραστάσεις, διὰ τῆς μορφώσεως τῶν ὁποίων πιστεύει ὅτι θὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ἡ τοῦ θυμικοῦ μόρφωσις. Δεύτερον χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἦτο **συστηματικός** καὶ **ἐπιστημονικός** τύπος, διότι ὄντως ἡ παιδαγωγικὴ του ἀποτελεῖ ἓνα λογικὸν σύστημα ἀρχῶν καὶ μεθόδων, ἄξιον θαυμασμοῦ ἐν τῇ ἀπλότητί του. Ὑπῆρξε δὲ ἡ πρώτη σπουδαία ἀπόπειρα δημιουργίας ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς. Τέλος ὁ τύπος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν **πρακτικός**, διότι συνέδεσε τὴν θεωρίαν μὲ τὴν πράξιν ἰδρύσας πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς σχολεῖα κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο.

3. 'Ιστορικοί καὶ παιδαγωγικοί νόμοι

Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν γεγονότων, τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν παιδαγωγικῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐξεθέσαμεν, πρέπει νομίζομεν νὰ εὗρωμεν «ἂν ὑφίσταται κανονικότης τις τῆς ἐξελίξεως τῶν παιδαγωγικῶν ἰδεῶν καὶ πράξεων», ἂν δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ συναγάγωμεν ἱστορικούς τινες καὶ παιδαγωγικοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους θὰ ἀκολουθῇ ἡ πρόοδος τῶν παιδαγωγικῶν ἰδεῶν καὶ πράξεων.

Ἐν πρώτοις τίθεται τὸ ἐρώτημα: «αἱ μεταβατικαὶ αὐταὶ ἐποχαὶ παριστοῦν ἄνοδον ἐπὶ τὰ βελτίω, σημειώνουν δηλαδὴ τοὺς σταθμοὺς τῆς κλίμακος, ἡ ὁποία φέρει εἰς ἀνωτέρας καταστάσεις τῆς ἀγωγῆς;» Τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι συναφὲς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὸ ὅποιον ζητοῦμεν νὰ μάθωμεν «ἂν ὁ πολιτισμὸς ὄντως προοδεύη». Οὕτως αἱ παιδαγωγικαὶ θεωρίαι καὶ πράξεις μιᾶς ἐποχῆς εἶναι ἀνωτέραι τῶν προηγουμένων; π.χ. ἡ ἀγωγή τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ὑπῆρξεν ἀνωτέρα τῆς τῶν κλασικῶν; ἢ ἡ ἀγωγή κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἀνωτέρα τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἢ Ρωμαίων; Ἡ ἀγωγή τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ ἀνωτέρα τῆς ἀγωγῆς κατὰ τὴν ἀναγέννησιν;

Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν τὸ πρόβλημα τοῦτο, διὰ τὸ ὅποιον πολλοὶ ἱστορικοὶ ἔχουν διαφορωτάτας γνώμας, εἰμὴ ἀπὸ τὴν πρακτικὴν ἄποψιν τοῦ ζητήματος, τὴν ὠφελιμιστικὴν. Τί εἶναι χρησιμώτερον διὰ τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ; «Νὰ πιστεύῃ ἢ νὰ μὴ πιστεύῃ εἰς τὴν πρόοδον»; Ὁ παιδαγωγὸς ἀγωνίζεται, παλαίει ἐναντίον σκοτεινῶν παραγόντων διὰ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν βελτίωσιν ἀτόμων τινῶν καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνίας ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῇ. Ἐὰν δὲν ἐπίστευεν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δυνατοῦ τῆς βελτιώσεως τῆς κοινωνίας, ἔπρεπε νὰ παραιτηθῇ ἀγónου ἔργου, τὸ ὅποιον τὸν ἀπασχολεῖ ἐπὶ τόσον χρόνον. Ἀπιστία πρὸς τὸ δυνα-

τὸν τῆς προόδου θὰ ἦτο ἀντίφασις πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι διὰ τὸν παιδαγωγὸν ἡ **πίστις** εἰς τὴν συνεχῆ προόδον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀγωγῆς εἶναι **ἀξίωμα**.

Δεύτερον παρατηρήσαμεν, ὅτι τὸ σύστημα τῆς ἀγωγῆς ἐκάστης ἐποχῆς ἐξηρτᾶτο ἐν πρώτοις ἀπὸ τὰς ἐπικρατούσας εἰς ἐκάστην ἐποχὴν φιλοσοφικὰς ἰδέας περὶ ζωῆς, περὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἰδίως περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγωγή δηλαδὴ ἐφαίνετο ὡς τὸ προῖόν τοῦ γενικοῦ πνεύματος περὶ τῆς ζωῆς. Οὕτω π.χ. ἡ ἐποχὴ τοῦ μεσαίωνος μὲ τὸ ἐπικρατοῦν θρησκευτικόν τῆς πνεῦμα παρήγαγε σχολεῖα, τὰ ὁποῖα προώριζον τὰ παιδιά διὰ τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. Ἐπίσης, ὅταν ὁ Βάκων καὶ οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς τοῦ ρεαλισμοῦ διέδωσαν τὰς ἰδέας των, ὁ Ρατίχιος, ὁ Κομένιος καὶ ἄλλοι προσήρμοσαν τὰ σχολεῖα πρὸς τὰς νέας ταύτας φιλοσοφικὰς ἰδέας.

Ἄλλως τε ἡ παιδαγωγικὴ ἔχει ἓνα μέρος τελεολογικόν, τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην καθορίζεται ἐκ τῆς περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλήψεως. Ἡ κοσμοθεωρία ἐκάτης ἐποχῆς καθορίζει τὴν ἀγωγήν. Ἀπασα αἱ περιγραφεῖσαι ἐποχαὶ ἀποδεικνύουν τοῦτο.

Τρίτον παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις, δηλαδὴ ἡ ἀγωγή ἐν τῇ σχολικῇ πράξει ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων τάξεων, αἱ ὁποῖαι κυριαρχοῦν πολιτικῶς ἢ πνευματικῶς. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἡ ἀγωγή ἦτο διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Οἱ ξένοι καὶ οἱ δοῦλοι, ὡς μὴ ἰσχύοντες δὲν ἀπῆλθον οὐδεμιᾶς σχολικῆς ἀγωγῆς.

Κατὰ τὸν μεσαίωνα ἰδρύνθησαν σχολεῖα διὰ τοὺς κληρικούς, διότι αὐτοὶ ἦσαν ἡ ἐπικρατοῦσα κοινωνικὴ ὁμὰς ἢ τάξις. Ὅταν ἀργότερον ἡ ἐξουσία ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τοῦ Πάπα καὶ ἡ ἀγωγή ἔπαυσε νὰ ὑπηρετῇ τὰ συμφέροντα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὅμοίως ἡ ἀστικὴ τάξις εὐημερήσασα ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε σχολεῖα ἀστικά. Ὑπὸ καθεστῶς μοναρχίας ἡ ἐκπαίδευσις

κατ' ἀνάγκην ὑπηρετεῖ αὐτήν, ὁμοίως ὑπὸ δημοκρατικὸν καθεστώς. Καὶ εἰς τὴν Ρωσσίαν, ὅπου ὑπερίσχυσαν οἱ Μπολσεβίκοι, ἡ ἐκπαίδευσις διερρυνθίσθη πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδανικῶν τῶν.

Τέταρτον ἡ ἀγωγή ἀκολουθεῖ τὸν νόμον, τὸν ὁποῖον ὁ Wundt ὠνόμασε «νόμον τῆς ἐξελίξεως δι' ἀντιθέσεων», ἥτοι : ἡ ὑπερβολικὴ κατάχρησις μιᾶς ἀρχῆς φέρει ἀναγκαίως τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ἀντιθέτου. Οὕτω π.χ. ἡ ἀναγέννησις εἶναι ἀντίδρασις πρὸς τὸν μεσαίωνα· ὁ ρεαλισμὸς ἀντίδρασις πρὸς τὸν ἀνθρωπισμόν, ὁ ὁποῖος μόνον τὸ γράμμα ἐπρόσεχε. Ὁ νεοανθρωπισμὸς εἶναι ἀντίδρασις κατὰ τῆς καταχρήσεως τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων κλπ.

Πέμπτον παρατηροῦμεν, ὅτι πολλάκις ἡ ἀγωγή μιᾶς ἐποχῆς εἶχεν ὥς κύριον συντελεστήν μίαν ἑκτακτον προσωπικότητα. Ὁ Ρουσσὸ π. χ. ἔδωκε ζωὴν εἰς τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ οὔτε νοεῖται ἡ ἐποχὴ αὕτη χωρὶς αὐτόν. Ὁ Πεσισλότσης καὶ ὁ Ἑρβαρτος ὑπῆρξαν δημιουργοὶ μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως. Αἱ μεγάλαι προσωπικότητες ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ διευθύνουν τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων τῶν πρὸς ὠρισμένας ἰδέας, διὰ τὰς ὁποίας ἐξεδήλωσαν μέγα διαφέρον.

Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ ὁ ὕλικὸς παράγων καθορίζει τὴν ἐκπαίδευσιν. Δὲν δύναται π. χ. νὰ νοηθῇ ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ ἀγωγή τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἡ ἀνάπτυξις τόσης πολυμαθείας ἄνευ τοῦ πλούτου τῶν Πτολεμαίων, οἱ ὁποῖοι ἐξώδευσαν ἄφθονα χρηματικὰ ποσὰ πρὸς ἀγορὰν καὶ ἀντιγραφὴν τῶν χειρογράφων.

Τέλος πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ μετάβασις ἐκ μιᾶς ἐποχῆς εἰς ἄλλην δὲν σημαίνει τελείαν ἐξαφάνισιν τῶν ἰδεῶν τῆς προηγουμένης. Εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, παρὰ τὴν ἐπικράτησιν πνευματικῶν τινῶν ρευμάτων, ἐν τούτοις ζοῦν ἀντιπρόσωποι τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον διατηροῦν, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμόζουν τὰς ἰδέας τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς. Ἐπὶ παραδείγματι· ἂν ἐξετάσωμεν τὴν ἑλληνικὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν, νομίζετε, ὅτι ἔλειψαν ὀλοτελῶς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, καθ'

οὓς πᾶν κείμενον ἐχρησίμευε κυρίως ὥς μέσον διδασκαλίας τῆς γραμματικῆς τοῦ συντακτικοῦ καὶ ἐν γένει τῶν κανόνων τῆς τέχνης; Νομίζετε, ὅτι ἔλειψεν ὁ δογματισμὸς τοῦ μεσαίωνος καὶ ἡ χρῆσις τῶν σωματικῶν ποινῶν ὥς συνήθων μέσων ἀγωγῆς; Νομίζετε, ὅτι ὁ σχολαστικισμὸς καὶ ἡ προσήλωσις εἰς τὸ γράμμα ἐξωστρακίσθη ἀπὸ τὰ σχολεῖά μας;

Νομίζετε, ὅτι ὁ ρεαλισμὸς μὲ τὰς ιδέας τοῦ Κομενίου εἰσήχθη; Πόσοι διδάσκουν ἀκόμη τὰ φυσιογνωστικὰ μὲ τὰ λόγια, χωρὶς κανένα μέσον ἐποπτικόν, χωρὶς πειράματα ! Τὰ καθυστερημένα αὐτὰ πνεύματα ὑπάρχουν πάντοτε εἰς πᾶσαν ἐποχήν. Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν ἐνὸς συστήματος εἰς ἄλλο δὲν γίνεται ἀπὸ μίαν ἡμέραν εἰς ἄλλην. Παρέρχονται αἰῶνες, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν ὅλοι νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς μίαν ὠρισμένην ιδέαν.

Ὅλα τὰ πορίσματα, τὰ ὅποια ἀνεφέραμεν, ἀποτελοῦν διδάγματα διὰ τοὺς θέλοντας νὰ μεταρρυθμίσουν τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα μιᾶς ἐποχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 10^{ON}

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

1. Θεωρία.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς εἰς τὰς πολιτισμένας χώρας εὐρίσκεται εἰς μεταβατικὴν τινὰ περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν παρατηρεῖται κατάπτωσις τῶν παλαιῶν παιδαγωγικῶν ἀξιών καὶ ἀναζητήσεις νέων.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὅλης μεταπολεμικῆς καταστάσεως. Κατ' αὐτὴν ὁ προπολεμικὸς πολιτισμὸς, μὴ δυνηθεὶς νὰ προλάβῃ τὸν μέγαν καταστρεπτικὸν πόλεμον ὑπέστη μείωσιν τῶν ἀξιών του. Οἱ περισσότεροὶ ἄνθρωποι ἐπαυσαν νὰ πιστεύουν εἰς τὰ ἰδανικὰ των καὶ ἤρχισαν νὰ ἀναζητοῦν νέα τοιαῦτα. Ἡ δημιουργία ὅμως νέων ἰδεωδῶν τῆς ζωῆς δὲν εἶναι εὐκόλος, οὔτε δύναται νὰ γίνῃ ἐν βραχεὶ διαστήματι χρόνου. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὅμως ἀναζητεῖ, ἀναζητεῖ νὰ εὕρῃ κάτι καλύτερον. Πότε θὰ γεννηθῇ αὐτὸ τὸ νέον ἰδεῶδες; ἄγνωστον. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀνθρωπότης ταράσσεται, κοιλοπονεῖ ἀπὸ τοὺς πόνοὺς τοῦ τοκετοῦ τοῦ νέου ἰδεώδους.

Εἰς τοὺς παιδαγωγικοὺς παρατηρεῖται εἰς τοὺς σημερινοὺς χρόνους μεγάλη δραστηριότης πρὸς βελτίωσιν τῆς ἀγωγῆς ὡς θεωρίας καὶ πράξεως. Ἡ πλουσία βιβλιογραφία καὶ αἱ πολλαπλαῖ μεταρρυθμίσεις τῆς ἐκπαιδεύσεως ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ ἀποτελοῦν ἀπόδειξιν τούτου. Ταύτας θὰ ἐκθέσωμεν ἐν συντόμῳ, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς, ἵνα οὕτω φέρωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ σημερινὰ παιδαγωγικὰ ρεύματα. Ἐν πρώτοις

θὰ ἐκθέσωμεν τὰς ὑπαρχούσας θεωρίας περὶ ἀγωγῆς καὶ δεύ-
τερον τὰς κυριαρχούσας πρακτικὰς ἐφαρμογὰς.

1. Ἑρβερτιανὴ παιδαγωγικὴ

Καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα εἰς τὴν δημοτικὴν κυρίως ἐκπαίδευ-
σιν ἴσχυσεν ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Ἑρβάρτου καὶ τῶν ὁπαδῶν του.
Κατ' αὐτὴν ὡς ἴδωμεν, ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἐξάγεται ἐκ τῆς
ἡθικῆς καὶ εἶναι ἡ μόρφωσις ἡθικοθρησκευτικοῦ χαρακτῆρος.
Ἀσφαλέστερος δὲ δρόμος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶναι
ἡ μόρφωσις τοῦ «κύκλου τῶν παραστάσεων». Διὰ τοῦτο ἡ παι-
δαγωγικὴ του δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς *νοησιαρχικὴ*, διότι
ὑπερεκτιμᾷ τὴν νόησιν.

Ἐκτὸς τούτου ἡ παιδαγωγικὴ αὕτη ἔχει καὶ *ἀτομιστικὸν*
χαρακτῆρα. διότι δίδει τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν μόρφω-
σιν ἐκάστου ἀτόμου.

Ἡ παιδαγωγικὴ αὕτη θεωρία ἔσχε πολλὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὴν
πρᾶξιν διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Willmann (1835-1920), τοῦ Ziller,
Stoy, Rein, τοῦ Barth καὶ ἄλλων.

2. Κοινωνιστικὴ παιδαγωγικὴ (Natorp)

Σπουδαῖος ἀντιπρόσωπος τῆς τάσεως ταύτης εἶναι ὁ Παῦλος
Natorp (1854-1924). Στηριζόμενος εἰς τὴν πλατωνικὴν καὶ καντι-
ανὴν φιλοσοφίαν ἐκθέτει εἰς τὸ ἔργον του «Sozialpädagogik»
(κοινωνιστικὴ παιδαγωγικὴ), ἓν πλήρες σύστημα ἀγωγῆς. Κατ' αὐτὸν
φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ κοινωνία. Ἐξ αὐτῆς λαμβάνει
ἐκαστος ἄνθρωπος τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ ὡς μέλος αὐτῆς ἀπο-
κτᾷ ἀξίαν τινα. Ἄνθρωπος ἐκτὸς τῆς κοινωνίας δὲν δύναται νὰ
νοηθῇ. Ἐκαστος ἄνθρωπος ζῇ τὴν μᾶλλον τελείαν ζωὴν ἀφο-
σιούμενος ἑλευθέρως εἰς τὴν κοινωνίαν. Συνεπῶς σκοπὸς τῆς ἀγω-

γῆς εἶναι ἡ διατήρησις καὶ προαγωγή τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κοινωνίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῇ.

Μεταξὺ δύο κατευθύνσεων κυμαίνονται πολλοὶ παιδαγωγοί. "Ἄλλοι μὲν θεωροῦν ἀνώτερον ἀγαθὸν τὸ ἄτομον, τὴν μόρφωσιν τοῦ ὁποίου ἐπιχειρεῖ ἡ ἀγωγή ἀνεξαρτήτως πάσης ὠφελείας, τὴν ὁποίαν θὰ ἔχῃ ἔξ αὐτοῦ ἡ κοινωνία· οὕτω δὲ θυσιάζονται τὰ κοινωνικὰ λεγόμενα συμφέροντα εἰς τὸ συμφέρον τοῦ ατόμου. "Ἄλλοι δὲ θεωροῦντες ἀνώτερον ἀγαθὸν τὴν κοινωνίαν θυσιάζουν εἰς αὐτὴν τὸ ἄτομον. "Ἄλλοι τέλος προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν ἀμφοτέρως τὰς ἀπόψεις δεχόμενοι ὅτι τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τοῦ ατόμου συμπίπτει μὲ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας.

3. Προσωπικὴ παιδαγωγικὴ (*Budde, Kessler, Gaudig*).

Αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ κλάδος τῆς ἀτομιστικῆς, διότι ἐν αὐτῇ τονίζεται ἡ ἀξία τοῦ ατόμου. Ἀντιπρόσωπος αὐτῆς εἶναι ὁ *G. Budde* (γεννηθεὶς τῷ 1865) καθηγητὴς τῆς παιδαγωγικῆς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Ἀννοβέρου. Εἰς τὸ κύριον ἔργον του «Νοολογικὴ παιδαγωγικὴ (*Noologische Pädagogik*) ἢ σχεδίασμα προσωπικῆς παιδαγωγικῆς στηριζόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ *Eucken*.» (*Langensalza* 1914). Ὁ *Eucken* φρονεῖ, ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ, τῆς ὁποίας τὴν ἔκφρασιν εὐρίσκομεν εἰς τὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ τὴν θρησκείαν, τὴν ἠθικότητα, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην, δὲν εἶναι τὸ προῖδον ἑνὸς ἀνθρώπου οὔτε μόνον εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει, ἀλλ' εἶναι ὑπερανθρώπινος καὶ συνεπῶς θεία πραγματικότητα. Προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀνυψωθῇ διὰ τῆς ἀγωγῆς ἀπὸ τῆς φυσικῆς ζωῆς εἰς τὴν πνευματικὴν, δηλαδὴ εἰς τὴν θείαν καὶ αἰωνίαν καὶ οὕτω νὰ μετατρέψῃ τὴν φυσικὴν ἀτομικότητα εἰς πνευματικὴν προσωπικότητα. Σκοπὸς λοιπὸν τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τοιαύτης πνευματικῆς ζωῆς ἐν ἐκάστῳ ατόμῳ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον σκέπτεται καὶ ὁ *Kessler* εἰς τὴν «παιδαγωγικὴν τοῦ ἐπὶ φιλοσοφικῶν βάσεων» (*Pädagogick auf philosophische Grundlagen*, Λειψία 1921).

Χωρὶς νὰ δέχεται τὴν μεταφυσικὴν πλατωνικὴν ὑπαρξίν τῶν προϊόντων τοῦ πνεύματος ὁ *Itshner* εἰς τὸ βιβλίον τοῦ «Διδακτικὴ» τόμ. 3, Λειψία 1913, δέχεται ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὴν μόρφωσιν τελείας προσωπικότητος, τὴν δὲ διδασκαλίαν θεωρεῖ ὡς μέσον πρὸς ἀπόλυσιν διαμορφωτικῆς δυνάμεως (*als Endbinduug gestaldener Kraft*).

Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε μᾶλλον συγκεκριμένως τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος καὶ πρακτικῶς προσεπάθησε νὰ ἐφαρμόσῃ εἶναι ὁ Gaudig εἰς τὸ κύριον ἔργον τοῦ «Τὸ σχολεῖον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς γυνομένης προσωπικότητος» (*Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit*, Λειψία, 1917).

Ὡς προσωπικότητα ἔννοεῖ «τὸ μορφωμένον ἄτομον», εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει διαρκὴς ἐσωτερικὴ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἰδεώδους μορφῆς τῆς ζωῆς, ἥ εἰς τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται ἀκατάπαυστος ἀγὼν πρὸς κατάκτησιν τῶν ὑψίστων ἀξιών. Προσωπικότης σημαίνει ἀρχὴν ὑψίστης ἐνεργητικότητος. Παρὰ τὴν ἀνύψωσιν ταύτην τοῦ ἀτόμου ὁ Gaudig προσπαθεῖ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τὸ ἀτομικὸν μὲ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον, διότι ἡ προσωπικότης ἡ τελεία δρᾷ τελείως εἰς ὅλας τὰς πρὸς τὴν κοινωνίαν σχέσεις τῆς.

4. Ἀπαγωγικὴ καὶ ἐπαγωγικὴ παιδαγωγικὴ (*Natorp, Bergemann. Diltey*).

Αἱ τρεῖς κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας ἐγνωρίσαμεν, ὀφείλονται εἰς τὸν διάφορον σκοπὸν, τὸν ὁποῖον δέχονται διὰ τὴν ἀγωγήν. Προῆλθεν ἀπὸ ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς προτιμήσεως τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς κοινωνίας. Ἄλλη ἀντίθεσις ὑπάρχει εἰς τὴν μέθοδον μὲ τὴν ὁποίαν θεμελιώνουν τὴν ἐπιστημονικὴν παιδαγωγικὴν.

Ἄλλοι μὲν χωροῦν ἀπαγωγικῶς, ἀναχωροῦντες ἀπὸ τοῦ προο-

ρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τι πρέπει νὰ γίνη ὁ ἄνθρωπος, ἐξάγουν τὸν σκοπὸν καὶ τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς. Ἀντιθέτως ἄλλοι προσπαθοῦν *ἐπαγωγικῶς* ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν ψυχολογικὴν πραγματικότητα νὰ ἐξαγάγωσι τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς.

Ἀπαγωγικῶς π. χ. χωρεῖ ὁ Ἑρβартος καὶ ὁ Natorp. Ὁ Ἑρβартος ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην ἐξάγει ἓνα σκοπὸν διὰ τὴν ἀγωγήν. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ θέτει κανόνας, εἶναι δηλαδή καθαρῶς *normative* ἐπιστήμη. Ὁ Natorp ἐπίσης ἀπαγωγικῶς βαίνων ἐκ τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας, τῆς θέσεως τοῦ αὐτόμου ἀπέναντι τῆς κοινωνίας ἐξάγει ἄλλον σκοπὸν ἀγωγῆς καὶ ἐπ' αὐτοῦ δημιουργεῖ ἄλλην παιδαγωγικὴν. Ὁ Natorp πρὸς ἐξαγωγήν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς χρησιμοποιεῖ πλὴν τῆς ἠθικῆς, τὴν λογικὴν, τὴν αἰσθητικὴν καὶ ἐν γένει τὴν φιλοσοφίαν.

Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς θεμελιώσεως εἶναι *τυπικὴ*· στηριζομένη εἰς μὴ ἀποδεικνυομένας ἀρχάς, προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν λογικὴν ἀντίφασιν. Παραβλέπει ὅμως τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν αὐτόμων· εἶναι ἔνεκα τούτου ἀφηρημένη καὶ ξένη πρὸς τὴν ζωὴν. Ἡ ἱστορικὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ψυχολογικὴ πραγματικότης τοῦ αὐτόμου παραγνωρίζεται.

Ὁ Παῦλος Bergemann εἰς τὸ ἔργον του «Κοινωνιστικὴ παιδαγωγικὴ στηριζομένη εἰς τὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον» (Sozialpädagogik auf erfahrungswissenschaftlichen Grundlagen und mit Hilfe der induktiven Methode, Gera 1900) προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ κοινωνικὴν παιδαγωγικὴν, ἐπὶ τῆς εὐρείας βάσεως τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν. Θέλει ἀπὸ τὴν ζωὴν τὴν πραγματικὴν, τὴν ὁποίαν ἐκθέτει ἡ ἐπιστήμη περὶ τῆς ζωῆς, *ἡ βιολογία*, νὰ ἐξαγάγῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Ἀπὸ τὴν βιολογίαν λοιπὸν λαμβάνει ἀρχάς τινες καὶ κανόνας, καθ' οὓς κανονίζεται ἡ πραγματικὴ φυσικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἑρβартον καὶ Natorp, οἱ ὁποῖοι ἔκλιναν πρὸς τὴν ἰδεαλιστικὴν κατεύθυνσιν τῆς φιλοσοφίας, ὡς δέχε-

ται αὐτὴν ὁ Κάντιος, ὁ Bergemann κλίνει μᾶλλον πρὸς τὴν ὑλιστικὴν ἢ νατουραλιστικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Χαίκελ καὶ Ostwald.

Ὁ Bergemann ἀποκρούει διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὰς ἐννοίας ἀνθρώπος καὶ ἀνθρωπότης καὶ ἐξάγει ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὸν ἐξῆς: «Ὁ κύριος καὶ ἔσχατος ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς εἶναι ἡ διατήρησις καὶ τελειοποίησις τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ γένους». Συνεπῶς ἐπάγει «ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ παιδαγωγοῦ πρέπει νὰ ἐξέλθῃ ὁ τρόφιμος ὡς ἀνθρώπος ὑγίης, ἰσχυρὸς καὶ ἱκανὸς πολίτης τοῦ Ἑθνους του καὶ ὡς χρησίμων μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας γενικῶς, τοῦ ὁποίου αἱ οἰκονομολογικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀντιλήψεις συμφωνοῦν μὲ τὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις τῶν καλυτέρων καὶ εὐγενεστέρων πνευμάτων τοῦ λαοῦ του καὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις πολυμερῶς προάγεται».

Ὁ σκοπὸς εἶναι ἐφαρμόσιμος ἐν τῇ πράξει, ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολον, ἐὰν ὄντως ὅλως ἐμπειρικῶς ἐξήχθη. Διότι δὲν ἀποδεικνύεται ποία εἶναι ἡ *τελεία ζωὴ* καὶ μὲ ποῖον μέσον θὰ γνωρίσωμεν *τὰ καλύτερα* καὶ *εὐγενῆ* νεώτερα πνεύματα. Καὶ εἰς τὸν Bergemann ἀσυνειδήτως ὁ σκοπὸς του καθορίζεται ἀπὸ παράστασιν τινα περὶ τοῦ *ιδεώδους* ἀνθρώπου. Εἰς τοὺς ἀπαγωγικοὺς ἢ παράστασις αὕτη εἶναι συνειδητὴ.

Ὡστε δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ δὲν δύναται οὔτε ἀπαγωγικῶς οὔτε ἐπαγωγικῶς νὰ θεμελιώσῃ ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένον σκοπὸν τινα ἀγωγῆς, δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα ἐνὸς τεθέντος σκοποῦ ἄλλως ἢ μὴ δεχόμενῃ ἐκ τῶν προτέρων προτάσεις τινὰς ἐν εἴδει ἀξιωμάτων. Τὸ τελεολογικὸν μέρος τῆς παιδαγωγικῆς διαφεύγει τὴν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν.

Διὰ τοῦτο πολὺ ὀρθῶς γράφει ὁ Bergemann. «Γενικῶς ἰσχύουσα παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη εἶναι χίμαιρα».

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐξήτασε μετὰ προσοχῆς ὁ Γουλιέλμος *Dilthey* καὶ ἐξέδηκεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Πρωσσίας εἰς τὴν ἀνακοίνωσίν του «Τὸ δυνατόν μιᾶς γενικῶς ἰσχυοῦσης παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης». (Die Möglichkeit einer allgemeingültigen

pädagogischen Wissenschaft, Βερολίνον, 1888). Ὁ Dilthey καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς δὲν δύναται νὰ γίνῃ κατὰ τρόπον γενικῶς ἰσχύοντα δι' ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τόπους, διότι ὁ σκοπὸς οὗτος καθορίζεται ὑπὸ πολλῶν παραγόντων μεταβλητῶν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, τῆς περὶ ζωῆς ἀντιλήψεως εἰς ἐκάστην ἱστορικὴν ἐποχὴν. Ἀντιθέτως δὲ φρονεῖ ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ψυχολογίας καὶ μὲ δεδομένον τὸν σκοπὸν δύναται ἐπιστημονικῶς νὰ καθορισθῇ σύστημα μέσων καὶ μεθόδων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου.

Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι τὸ τελεολογικὸν μέρος τῆς παιδαγωγικῆς διαφεύγει τὴν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν, ἐνῶ τὸ περὶ τῶν μέσων καὶ μεθόδων δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν καὶ ἐπεξεργασίαν.

5. Φαινομενολογικὴ παιδαγωγικὴ (*Kriek*).

Ὁ *Kriek* εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Φιλοσοφία τῆς ἀγωγῆς» (*Philosophie der Erziehung*, Jena 1922) προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῆς ἀγωγῆς καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν αὐτόνομον, ἀπληγμένην πάσης φιλοσοφικῆς ἐκδοχῆς. Νομίζει ὅτι μέσα εἰς τὰ μεταβαλλόμενα στοιχεῖα κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ὑπάρχουν καὶ ἀμετάβλητα τοιαῦτα κείμενα ὑπεράνω χρόνου καὶ τόπου.

Ἡ παιδαγωγικὴ ἔχει ὥς ἔργον νὰ ἐρευνήσῃ τὸ γενικὸν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, τὸ αἰώνιον καὶ τὸ ἀναγκαῖον, τοὺς νόμους καὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἀγωγῆς. «Ἀγωγή εἶναι πᾶσα μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου προερχομένη ἀπὸ πνευματικὴν ἐπίδρασιν» ἢ ἄλλως «ἀγωγή εἶναι λειτουργία ἀφομοιώσεως». «Πᾶν πνευματικὸν ὃν μορφώνει κατὰ τὸν ἴδιον τύπον του διὰ τῆς ἐπιδράσεώς του ἄλλο ἄτομον».

Δυστυχῶς δὲν δύναται δι' αὐτοῦ νὰ πληρωθῇ τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ «τὶ εἶναι πράγματι ὁ ἄνθρωπος» καὶ τὶ πρέπει νὰ εἶναι».

Ἐπίσης ἡ αὐτονομία τῆς παιδαγωγικῆς ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας

δὲν καθίσταται δυνατή, διότι ἡ ἀγωγή, μολονότι εἶναι ἐνέργεια μὲ ἰδιαίτερα γνωρίσματα, εὐρίσκεται ὁμως εἰς ἀλληλοεξάρτησιν πρὸς τὰς ἄλλας ἐκπολιτιστικὰς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι πάλιν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς φιλοσοφίας.

6. Ἀξιολογικὴ παιδαγωγικὴ (*Cohn, Messsr, Wagner*).

Ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Freiburg Ἰωνᾶς *Cohn* (γεννηθεὶς τῷ 1869) εἰς τὸ ἔργον του «Τὸ πνεῦμα τῆς ἀγωγῆς» (*Geist der Erziehung*, Λειψία 1919) προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἀπαγωγικὴν μὲ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον καθὼς καὶ τὴν κοινωνιστικὴν μὲ τὴν ἀτομιστικὴν ἀγωγήν. Πρὸς τοῦτο ἀκολουθῶν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ *Schleiermacher* ἀναγνωρίζει **ἀξίας** τινὰς καὶ φορεῖς αὐτῶν τῶν ἀξιῶν κοινωνικὰς τινὰς ὁμάδας, ὡς εἶναι π. χ. ἡ κοινωνία, ἡ οἰκογένεια, ὁ λαός, ἡ πολιτεία, ἡ ἐκκλησία κλπ. Αἱ ἀξίαι αὗται ἐξάγονται ἐπαγωγικῶς ὡς ἱστορικαὶ πραγματικότητες. Συμφώνως πρὸς ταῦτα θέτει ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς «τὴν μόρφωσιν τοῦ τροφίμου εἰς **αὐτόνομον** μέλος τῆς ἱστορικῶς πολιτισμένης κοινωνίας εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει». Διὰ τῆς λέξεως αὐτόνομον θέλει νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι ναὶ μὲν θὰ μορφωθῇ τὸ ἄτομον πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ὅχι ὡς ὄργανον ἢ ὡς μέσον μόνον δι' αὐτήν, ἀλλὰ διατηροῦν τὴν ἰδιορρυθμίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν του καὶ τὴν ἐλευθέραν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν κοινωνίαν. Τοιουτοτρόπως προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἀτομιστικὴν μὲ τὴν κοινωνιστικὴν ἄποψιν.

Παρομοίως ἀπόψει ἐκθέτει ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς παιδαγωγικῆς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Giessen Αὐγουστος *Messer* (γεννηθεὶς τῷ 1867) εἰς τὸ βιβλίον του «Πίστις καὶ γνῶσις» (*Glauben und Wissen*, Μόναχον 1924). Ὁ *Messer* ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχουν **ἀξίαι** κείμεναι ὑπεράνω τόπου καὶ χρόνου. Τοιαῦται ἀξίαι εἶναι ἡ **ιδέα** τοῦ **δικαίου**, τοῦ **ἀγαθοῦ**, τοῦ **ὠραίου**, τοῦ **ἀληθοῦς** καὶ τοῦ **ἀγίου** (θείου). Ὁλόκληρος ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐργασία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προσπάθεια πρὸς

πραγματοποιήσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ ἄτομον θέτει ἑαυτὸ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἀνυψοῦται ὑπεράνω τοῦ ζφώδους εἰς «*πνευματικὴν σφαῖραν*» εἰς «*λογικὸν ὄν*» ἥτοι εἰς «*προσωπικότητα*». Τοιοῦτοτρόπως κατορθώνει νὰ ὑψωθῇ ἀπὸ τὸν φυσικὸν ἐγωϊσμὸν εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν κοινωνίαν, ἣ ὁποία παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν μετοχὴν εἰς τὰς ἀξίας ταύτας, καθ' ὅσον ἡ κοινωνία εἶναι ὁ ἀναπόφευκτος φορεὺς τῶν ἀξιῶν τούτων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεῶν τούτων ὁ Messer προσπαθεῖ εἰς τὰ ἔργα του «*Κοσμοθεωρία καὶ ἀγωγή*» (*Weltanschauung und Erziehung*, Osterwiek, 1922) καὶ «*φιλοσοφικὴ θεμελίωσις τῆς παιδαγωγικῆς*» (*Philosophische Grundlegung der Pädagogik*, Breslau, 1924) νὰ εὑρῇ λύσιν ὅπως συμβιβάσῃ τὴν ἀτομιστικὴν μὲ τὴν κοινωνιστικὴν ἄποψιν καὶ τὴν ἐμπειρικὴν (ἐπαγωγικὴν) μέθοδον μὲ τὴν ἀπαγωγικὴν (συστηματικὴν). Οὕτω δὲ νομίζει ὅτι πληροῖ τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ πρέπειν, μεταξὺ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος καὶ τῶν ἰδεώδους.

Εἰς τὴν παιδαγωγικὴν, φρονεῖ, θὰ χρησιμοποιήσωμεν ἀμφοτέρας τὰς μεθόδους. Ἐν πρώτοις ἐπαγωγικῶς διὰ τῆς ψυχολογίας (καὶ φυσιολογίας) θὰ εὔρωμεν τὰ κατάλληλα μέσα καὶ μεθόδους πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν τεθέντων σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας. Δεύτερον διὰ τῆς αὐτῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου θὰ συλλέξωμεν καὶ θὰ τακτοποιήσωμεν τὰ παιδαγωγικὰ συμβάντα (θεωρίας καὶ πράξεις) ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων θὰ προσπαθῇσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν γενικοὺς τινας νόμους διὰ τῶν ὁποίων νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην δὲν θὰ παύσῃ, ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως, ἡ ἐπίδρασις τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, διότι τὰ μέσα θὰ τὰ εὔρωμεν ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένου σκοποῦ καὶ θὰ εἶναι ἀνάλογα πρὸς αὐτόν. Ἐπίσης κατὰ τὴν διάταξιν τῶν παιδαγωγικῶν γεγονότων θὰ καθοδηγώμεθα ὑπὸ τῶν ἰδεωδῶν ἀπόψεων, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ κρίνωμεν τὴν θέσιν καὶ σημασίαν ἐν τῇ σειρᾷ ἐκάστου παιδαγωγικοῦ συμβάντος. Οὕτω πως λοιπὸν ἐπαγωγικῶς καὶ ἐμπειρικῶς θὰ γίνουν ταῦτα.

Ἀλλὰ εἰς ταῦτα προϋποτίθεται ἡ ἐκ τῶν προτέρων παραδοχὴ τῶν σκοπῶν, τῶν ιδεωδῶν. Ταῦτα ὅμως διὰ ποίας μεθόδου θὰ εὑρεθοῦν ; πῶς θὰ ἀποδειχθῇ ἀλήθειά των καὶ ἡ ἰσχὺς των ; Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ εὗρωμεν πῶς ἐκεῖνο ποῦ ὀνομάσαμεν ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀληθές καὶ ἔχει ἰσχύν. Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν ἀξιῶν πῶς θὰ ἀποδειχθῇ ; Οὕτω π. χ. ὅ,τι λέγομεν ἀληθές, δίκαιον, ὥραϊον κλπ., εἶναι ὄντως ἀξία ἀληθῆς καὶ ἰσχύουσα δι' ὅλους τοὺς τόπους καὶ χρόνους ;

Ὁ Messer φρονεῖ ὅτι αἱ ἀξίαι αὗται εἶναι αὐταπόδεικτοι, παρουσιάζονται εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων ὅλων τῶν χρόνων καὶ τῶν τόπων ὡς γεγονότα ἀληθῆ καὶ μὲ ἰσχύν, εἶναι ὅπως τὰ ὀνομάζει *Werterlebniese*, ζῶντα ψυχικὰ γεγονότα ἀξιῶν, τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν, διότι ζῶσιν ἐν ἡμῖν διαρκῶς καὶ εἶναι συνειδητὰ ἄλλοτε μὲν ἀσαφῶς καὶ συναισθηματικῶς ἄλλοτε δὲ σαφέστατα ὡς σαφεῖς ; λογικαὶ ἔννοιαι τελείως καθωρισμέναι. Ταῦτα εἶναι ἐπίσης γεγονότα τῆς προσωπικῆς πείρας ἐκάστου φέροντα πειστικῶς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἰσχύοντος, ὅταν ἐκφέρωνται ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτῶν γενικότητι. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ἀληθές, τὸ δίκαιον, τὸ ὥραϊον καὶ τὸ ἅγιον (τὸ θεῖον) εἶναι αἰῶνιοι ἀξίαι ἰσχύουσαι εἰς ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τόπους, ἀμετάβλητοι ὅταν ἐκφέρωνται οὕτω γενικῶς. Δηλαδή ὁ Messer θεμελιώνει τὴν παιδαγωγικὴν ἐπὶ προτάσεων τινων ἀφ' ἑαυτῶν φανερῶν ἐπὶ ἀξιωμάτων, ὡς συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας.

Δεχόμενοι ταύτας δυνάμεθα κατόπιν νὰ συναγάγωμεν διαφόρους κανόνas διαγωγῆς διὰ τὴν βούλησιν ποικιλοτρόπως δρῶσαν. Τοιοῦτοτρόπως π. χ. ἐξάγομεν ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν δικαιοσύνην κλπ.

Ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς ἐννοίας ἐκάστης τῶν ἀξιῶν τούτων καὶ αἱ μέθοδοι τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν εἰς ἐκάστην ἱστορικὴν ἐποχὴν εἶναι στοιχεῖα μεταβλητά. Τοῦτο πρέπει νὰ καθορισθῇ τῇ βοηθείᾳ πολλῶν ἐπιστημῶν. Ἀπὸ τὰς γενικὰς αὐτὰς προτάσεις ἡ παιδαγωγικὴ ἀπαγωγικῶς θὰ μεταβῇ εἰς τὸν συγκεκριμένον σκοπὸν καὶ τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν

τὴν ἐκάστοτε ἱστορικὴν κατάστασιν, βοηθουμένη ὑπὸ τῆς κοινωνιολογίας τῆς ψυχολογίας, βιολογίας κλπ.

Ὅπαδοι τῆς *ἀξιολογικῆς* ταύτης παιδαγωγικῆς εἶναι πολλοὶ ἄλλοι ἀκόμη π.χ. ὁ Θεόδωρος *Litt* καθηγητὴς τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Λειψίας, ὁ Ἰούλιος *Wagner*, ὁ Παῦλος *Haberlin* καὶ ἄλλοι.

7. Πειραματικὴ παιδαγωγικὴ (*Meumann, Lay.*)

Οἱ θεμελιωταὶ τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς εἶναι ὁ *Meumann* (1862—1815) καὶ ὁ *Lay*. Ὁ πρῶτος εἰς τὸ τρίτομον ἔργον του «παραδόσεις περὶ πειραματικῆς παιδαγωγικῆς» (*Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik*, Λειψία, 1911) καὶ εἰς τὸ σύντομον «Στοιχεῖα πειραματικῆς παιδαγωγικῆς» (*Apriss der experimentelle Pädagogik*, 1914) προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν νέαν κατεύθυνσιν.

Ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ προήλθεν ἐκ τῆς προόδου τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, ἡ ὁποία εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους ἐπεξετάθη εἰς πολλοὺς κλάδους, εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδίου, τοῦ ἐφήβου, τοῦ μαθητοῦ κλπ.

Αἱ πρόοδοι αὗται τῆς ψυχολογίας ἐγέννησαν τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἠδύνατο νὰ θεμελιωθῇ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ψυχολογίας καὶ ἡ ὁποία νὰ δικαιολογῇ πᾶσαν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν ἐπὶ τῇ βάσει ψυχολογικοῦ τινος ἐξηκριβωμένου πορίσματος. Ἐπειδὴ ἡ νεωτέρα ψυχολογία ἔκαμινεν ὥς πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων εὐρυτάτην χρῆσιν τοῦ πειράματος, τὸ αὐτὸ ἠδύνατο νὰ πράξῃ καὶ ἡ παιδαγωγικὴ οὕτως, ὥστε νὰ παύσῃ θεωρητικῶς οὕσα σύνολον ἀρχῶν τινων καὶ πρακτικῶς σύνολον πρακτικῶν ὁδηγιῶν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν.

Ἡ περιοχὴ τῆς ἐρεύνης τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ *Meumann* ὡς ἑξῆς: 1) Πᾶν ὅ,τι ἐν τῇ ἀγωγῇ

καθορίζεται υπό της φύσεως τοῦ παιδὸς δηλ. ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ παιδίου, ἡ σωματικὴ του ζωὴ, ἡ πορεία τῆς ἀναπτύξεώς του, ἡ ἀτομικότης του, τὰ ὅρια τῆς ἰκανότητός του κατὰ τὴν ἐργασίαν, ἡ ἐξάρτησίς του ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ταῦτα πάντα ἐξετάζει ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ. 2) Πᾶν ζήτημα ἐμφανιζόμενον κατὰ τὴν κυρίως παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν καὶ δυνάμενον νὰ λυθῇ διὰ πειραματισμοῦ. Οὕτω λ. χ. δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν σχετικῶς σκοπιμωτέραν μέθοδον τῆς διδασκαλίας τῆς ὀρθογραφίας, ἐὰν δοκιμάσαντες τὰς διαφόρους μεθόδους ὀρθογραφίας ἐπὶ ὕλης ὁμοίας καὶ ὑπὸ συνθήκας ὑποκειμένας εἰς ἀκριβῆ ἐλεγχον καὶ σύγκρισιν πρὸς ἀλλήλας κατορθώσωμεν νὰ ἐκφράσωμεν ἀριθμητικῶς διὰ τῆς μετρήσεως τῶν σφαλμάτων τὴν ἀξίαν τῶν διαφόρων μεθόδων. Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην προσπαθοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν *τὴν ψυχολογικὴν ἀλληλουχίαν καὶ τὸ ὅλον σύμπλεγμα τῶν αἰτίων*, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ μεγαλυτέρα σκοπιμότης τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μεθόδου καὶ τοιουτοτρόπως ἐπιτυγχάνομεν νὰ θεμελιώσωμεν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων τὴν παιδαγωγικὴν πράξιν. 3) Καθ' ὁμοιον τρόπον εἰμποροῦμεν νὰ ἐξελέγξωμεν κατὰ πόσον εἶναι σκόπιμα καὶ σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν τοῦ παιδίου καὶ ὅλα τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς, τὰ ὄργανα καὶ ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας. 4) Πᾶσα στατιστικὴ ἔρευνα καὶ πάντα τὰ εἶδη τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως. Οὕτω διανοίγονται εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ὡς ἐμπειρικὴν ἔρευναν τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ὁργανώσεως τῶν σχολείων, τῆς σχέσεως τῶν κοινωνικῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν ζητημάτων πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ εὐρύνεται τὸ πεδίον τῆς ἐρεῦνης τῆς, περιλαμβάνον τὸ σύνολον τῶν ἑξωτερικῶν ὄρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους δύνανται νὰ πραγματοποιηθῶν οἱ σκοποὶ τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ δὲν περιλαμβάνει τὴν ὅλην ἐπιστήμην τῆς ἀγωγῆς. Πρῶτον ὁ καθορισμὸς τῶν γενικῶν σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς διαφεύγει τὴν πειραματικὴν ἔρευναν. Δεύτερον ὁ τρόπος τῆς ἐκθέσεως καὶ διατυπώσεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς τὰ διδακτικὰ ἔγχειρίδια καὶ ἡ λογικὴ διάρθρωσις τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας. Ἐδῶ ἔχουν μᾶλλον τὸν λόγον αἱ βοηθητικαὶ

ἐπιστῆμαι τῆς παιδαγωγικῆς, ἡ λογικὴ καὶ ἰδίᾳ ἡ μεθοδολογία.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Meumann καὶ τῶν ἄλλων ὁπαδῶν τῆς ἀπόψεως ταύτης διήγειραν μεγάλην κίνησιν. Οὕτω ἐργαστήρια πειραματικῆς παιδαγωγικῆς ἰδρύθησαν π.χ. ἐν Λειψία, ἐν Breslau, διευθυνόμενα ὑπὸ W. Stern, ἐν Ἀμβούργῳ διευθυνόμενα ὑπὸ τοῦ Meumann καὶ ἄλλαχού. Περιοδικὰ ἐξεδόθησαν, ἐξ ὧν σπουδαιότατον εἶναι τὸ τοῦ Stern «Περιοδικὸν παιδαγωγικῆς ψυχολογίας καὶ πειραματικῆς παιδαγωγικῆς» (Zeitschrift für Pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik). Ζήλος πολὺς ὑπὲρ τῆς νέας κατευθύνσεως ἐξεδηλώθη μεταξὺ τῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι ἐβοήθουν ποικιλοτρόπως τὸ ἔργον τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς.

Ἔνεκα τῶν πενιχρῶν πορισμάτων, σχετικῶς πρὸς τὰς μεγάλας ἐλπίδας, τὰς ὁποίας διήγειρεν ἡ κίνησις αὕτη, ἤρχισεν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους νὰ ἐκφράζηται σκεπτικισμὸς τις ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς. Ὁ σκεπτικισμὸς οὗτος προῆλθε καὶ ἐκ τῆς δυσκολίας, τὴν ὁποίαν εἰς τὴν ψυχολογίαν διήγειρε τὸ πείραμα, ὡς μὴ δυνάμενον νὰ ἐρευνήσῃ τὰς συνθετωτέρας πνευματικὰς λειτουργίας.

Ὁ Kerschensteiner εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ ψυχὴ τῶν παιδαγωγῶν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μορφώσεως τῶν διδασκάλων» (Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung, Λειψία 1921) γράφει. «Ἡ λεγομένη πειραματικὴ ψυχολογία πάντεσι πάντοτε ἐκεῖ, ὅπου ἀρχίζουσιν τὰ κύρια ἀπόκρυφα τῆς ψυχῆς».

Ἐπειτα φρονοῦν σήμερον ὅτι ἐκεῖνο ποῦ ὀνομάζομεν συνείδησιν δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ εἰς μερικὰς ἐνεργείας, δὲν δύναται δηλαδὴ νὰ ἀπομονωθῇ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ νὰ ἐξετάσθωσιν ἰδιαιτέρως, διότι ἀποτελοῦν ἐν ὅλον ἐνιαῖον παρὸν εἰς πᾶσαν σεισμὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ δεδομένον μαζὶ μὲ τὸ ἀπλούστερον ψυχικὸν φαινόμενον.

Ἐν τούτοις παρὰ τὸν σκεπτικισμὸν αὐτὸν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διὰ τοῦ πειράματος δὲν παύει νὰ ἀποτελῇ τὸ κύριον μέσον ἀντικειμενικῆς ἐρέσεως τῆς ἀληθείας.

Μόνον ἔλειψεν ἡ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητά αὐτῆς. Ἠνάγκασε δὲ τοὺς ψυχολόγους νὰ ζητοῦν ἀκριβέστερον καὶ ποικιλώτερον πειραματισμόν.

8. Ἑρμηνεύουσα ψυχολογία καὶ παιδαγωγική.

(Verstehende). Dilthey, Spranger.

Ἐν Γερμανίᾳ πρῶτος ὁ *Dilthey* καὶ μετ' αὐτὸν ὁ *Spranger* ⁽¹⁾ ἔγιναν θεμελιωταὶ τῆς λεγομένης «Ἑρμηνευούσης ψυχολογίας» (*Verstehende Psychologie*). Προσεπάθησαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ ψυχικὸς ἡμῶν βίος δὲν εἶναι ἄθροισμα διαφόρων στοιχείων, ἀλλὰ ἐνιαῖόν τι σύστημα προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων, τὸ ὁποῖον συνέχεται ὑπὸ τοῦ γενικοῦ σκοποῦ τῆς αὐτοσυντηρήσεως.

Ἡ ψυχικὴ αὕτη ἐνιαία κατασκευὴ (Struktur) παρατηρεῖται εἰς ἕκαστον ἄτομον καὶ ἐκάστην πνευματικὴν ἐνέργειαν. Ὡστε ἐκάστη ψυχικὴ ἐκδήλωσις ἔχει σκοπὸν τινα (Sinn) ὑπὸ τοῦ ὁποίου καθορίζεται.

Τοιοιτοτρόπως ἡ ψυχολογικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ διευθυνθῇ εἰς τὸν σκοπὸν τὸν κύριον ἐκάστης πνευματικῆς ἐνεργείας. Τοιούτους σκοποὺς δράσεως ἢ ἐλατήρια θεωροῦν τοὺς γενικοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουν μὲ ἕν ὄνομα *ἀξίας*. Ὅταν π. χ. ἄτομόν τι καθορίζεται εἰς τὴν δρᾶσιν ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀξίας, λέγομεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν *θρησκευτικὸν τύπον*. Οὕτω πῶς διέκριναν τύπους διαφόρους ἀνθρώπων ἀναλόγως τῶν ἀξιῶν, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν εἰς αὐτοὺς ὡς ἐλατήρια τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας. Ὁ *Spranger* διέκρινεν ἑξ̄ κυρίους τύπους. Τὸν θεωρητικόν, τὸν οἰκονομολογικόν, τὸν καλαισθητικόν, τὸν κοινωνικόν, τὸν τῆς δυνάμεως καὶ τὸν θρησκευτικόν.⁽²⁾

(1) Ἰδὲ *Spranger* α') *Lebensformen*, β') *Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule*. γ') *Psychologie des Jugendalter*, μετάφρασις Ν. Λούβαρι, 1927.

(2) Ἰδὲ ψυχολογίαν Δ. Μωραΐτου, σελίς 311

Ἡ νέα αὕτη ψυχολογία ὥς ἦτο ἐπόμενον ἐγέννησε καὶ νέαν κατεύθυνσιν τῆς παιδαγωγικῆς, τὴν ὁποίαν θὰ ὀνομάσωμεν ἐπίσης «Ἑρμηνεύουσαν παιδαγωγικὴν». Ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ παιδαγωγικῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Χάλλης Max Köhler (ἀποθανὼν τῷ 1924) εἰς τὸ ἔργον του «Bildung und Weltanschauung» (1921) ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς θεμελιώδους ἀπόψεως ὅτι ἡ διαφορότης ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου **σκοποῦ τῆς μορφώσεως** τῶν **παιδαγωγικῶν ἀρχῶν** καὶ τῆς **νοοτροπίας** ἐκάστου ἀτόμου πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς βαθείας διαφορὰς πρὸς τὴν θρησκευτικοηθικὴν κοσμοθεωρίαν.

Εἰς ἕκαστον τύπον κοσμοθεωρίας τινὸς ἀντιστοιχεῖ τύπος παιδαγωγικῆς τινος θεωρίας. Οὕτω π. χ. εἰς τὸν **θετικιστὴν** ἀντιστοιχεῖ ἡ **πειραματικὴ παιδαγωγικὴ**. Εἰς τὸν **ιδεολόγον** ἀντιστοιχοῦν πολλοὶ τύποι· ἡ **κοινωνιστικὴ**, ἡ **ἀξιολογικὴ** καὶ ἡ **προσωπικὴ**.

Ὁ δὲ Ernst Vowickel εἰς τὸ βιβλίον του «Beiträge zur Philosophie und Pädagogik», Βερολῖνον 1912, προσπαθεῖ κατὰ μίμησιν τοῦ Spranger νὰ διακρίνῃ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τοὺς διαφόρους **παιδαγωγικοὺς τύπους**.

Ὁ δὲ Kerschensteiner ἐπίσης στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ Spranger γράφει εἰς τὸ ἔργον του «Das Grundaxiom des Bildungsprozesses κλπ.» (1917) «Ἡ μόρφωσις τοῦ ἀτόμου καθίσταται δυνατὴ δι' ἐκείνων τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ (ἀξιῶν), τῶν ὁποίων ἡ κατασκευὴ ἀντιστοιχεῖ ἐν μέρει ἢ ἐν συνόλῳ πρὸς τὴν κατασκευὴν (Struktur) τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς».

Γενικῶς ἡ ἐρμηνεύουσα παιδαγωγικὴ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι προσπαθεῖ στηριζομένη εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀναγνώρισιν **ἀξιῶν** τινων τοῦ πολιτισμοῦ νὰ ἀνυψώσῃ τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἀπόκτησιν τούτων, διότι οὕτω ἡ ψυχικὴ ζωὴ θὰ ἔχῃ ἓνα σκοπὸν (Sinn).

9. Ψυχχαναλυτικὴ παιδαγωγικὴ. (Pfister).

Ἡ νεωτάτη αὕτη κατεύθυνσις τῆς παιδαγωγικῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν εἰς τοὺς τελευ-

ταίους χρόνους ή υπό τοῦ ἐκ Βιέννης ἱατροῦ *Freud* ἐφευρεθεῖσα **ψυχαναλυτικὴ μέθοδος** (1) πρὸς θεραπείαν τῶν νευρώσεων. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐπεξετάθη τόσον, ὥστε νὰ δημιουργήσῃ κλάδον τῆς ψυχολογίας.

Ἡ **ψυχανάλυσις** εἶναι ψυχολογικὴ μέθοδος, ἡ ὁποία ἐρευνᾷ τὰ **ἀσυνείδητα** ψυχικὰ γεγονότα καὶ προσπαθεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὰς βλαβεράς ἐπιδράσεις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ βίου. Τὰ ἀσυνείδητα ταῦτα γεγονότα εἶναι.

1). Ὅσα τὸ ἄτομον ἀπέκτησε κατὰ τὴν ἀτομικὴν του ζωὴν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως. Τινὰ τούτων ἐλησμονήθησαν ἐντελῶς καὶ οὐδέποτε θὰ γίνουιν συνειδητά, ἢ θὰ ἀναπλασθοῦν, ἄλλα ὅμως ἐπαίρονται δοθείσης ἀφορμῆς. Ἡ μὴ ἀνάπλασις ὀφείλεται πολλάκις εἰς καταπίεσίν τινα ὑπὸ ἄλλων. Τότε τὰ καταπιεσθέντα συμπλέγματα (Complex) προξενοῦν διαφόρους ἐνοχλήσεις εἰς τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀτόμου, παράγοντα διαφόρους νευρώσεις καὶ πολλάκις καθιστῶντα ἀδύνατον τὴν κανονικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ καταπεπιεσμένα συμπλέγματα εἶναι συνήθως **σεξουαλιστικῆς φύσεως**.

Τὰ ἀσυνείδητα ταῦτα γεγονότα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς ὠνόμασεν ὁ Freud **ἀτομικὸν ἀσυνείδητον**.

Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχουν ἀσυνείδητα γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὀφείλονται εἰς τὴν ζωὴν τῆς φυλῆς· ταῦτα πολλάκις παρουσιάζονται ἐπιδρῶντα εἰς τὰ ὄνειρα καὶ ἄλλαχού. Τὸ ἀσυνείδητον τοῦτο ὠνόμασαν **φυλετικόν**.

Ἡ θεραπεία ἐκ τῶν ἐνοχλήσεων τούτων ἐκ μέρους τοῦ ἀσυνειδήτου εἶναι ἀπλουστάτη μὲν, δύσκολος δὲ καὶ πολλάκις μακρο-

1) Ἴδε τὰ ἐξῆς κύρια ἔργα τοῦ Freud:

1) Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Βιέννη, 1920.

2) Traumdeutung.

3) Kleine Schriften.

Ἐλληνιστὶ εὗρίσκατε περὶ αὐτῆς εἰς τὴν τελευταίαν ἔκδοσιν τῆς ψυχολογίας Conrad Γεωργακάκη, εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀναγέννησις» καὶ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἰμβριώτου. «Ἡ ψυχανάλυσις».

χρόνιος, συνίσταται δὲ εἰς τὸ νὰ καταστοῦν συνειδητὰ τὰ ἐνοχλοῦντα συμπλέγματα.

Τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ψυχαναλύσεως εἰς τὴν παιδαγωγικὴν εἰσήγαγε πρῶτος ὁ Ο. *Pfister* διὰ τῶν σπουδαιότερων ἔργων του «Die psychanalytische Methode» Λειψία, 1924 — καὶ «Was bietet die psychanalyse dem Erzieher?» Λειψία 1923.

Ὁ *Pfister* ὀνομάζει τὴν νέαν παιδαγωγικὴν κατεύθυνσιν **παιδαγωγικὴν τοῦ ἀσυνειδήτου.**

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς κατ' αὐτὴν εἶναι νὰ καταστήσωμεν πρῶτον τὸν τρόφιμον **παιδαγωγήσιμον**, δηλαδὴ δεκτικὸν τῶν γνωστῶν παιδαγωγικῶν μέσων, τῆς διδασκαλίας, συμβουλῆς κλπ. Θὰ ἐπιτύχωμεν δὲ τοῦτο, ἂν ἐλευθερώσωμεν τὸ παιδίον ἀπὸ τὰς βλαβερὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ ἀσυνειδήτου ἔχει ὑπ' ὄψιν τῆς ὁλόκληρον τὴν ἀτομικότητα τοῦ μαθητοῦ δὲν ἀρκεῖται νὰ λέγῃ ὅτι αὐτὸ εἶναι ἔμφυτον ἢ κληρονομικόν, ἀλλὰ ζητεῖ τὴν βαθυτέραν αἰτίαν εἰς τὸ παρελθὸν τοῦ τροφίμου. Ἀλλάσσει στάσιν ἀπέναντι τῶν σφαλμάτων τῶν μαθητῶν, διότι ἀνακαλύπτει ὅτι ταῦτα ὀφείλονται εἰς ἐλατήρια ἀσυνειδήτα, ἐναντίον τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ παλαίσῃ μόνος ὁ μαθητής.

Ἡ ψυχαναλυτικὴ παιδαγωγικὴ ἤγειρε καὶ ἐφώτισε τὸ ζήτημα τοῦ σεξουαλικοῦ διαφωτισμοῦ τῶν νέων, ἔνεκα τῆς κεφαλαιώδους σημασίας τὴν ὁποίαν ἔχουν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου αἱ σεξουαλικαὶ ὁρμαί.

Αὗται εἶναι ἐν συντομίᾳ αἱ κυριώταται παιδαγωγικαὶ θεωρίαι αἱ ὁποῖαι ἐκτίθενται εἰς τὴν πλουσίαν παιδαγωγικὴν βιβλιογραφίαν ἐν Γερμανίᾳ. Τινὲς τῶν θεωριῶν τούτων ἔχουν καὶ πολλὰς ἐφαρμογὰς εἰς τὴν πράξιν.

2. Ἡ παιδαγωγικὴ πράξις.

Ἐκ τῶν σπουδαιότερων παιδαγωγικῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ἀπασχολοῦν τοὺς

παιδαγωγούς, είναι ή πραγματοποιήσις τοῦ σχολείου ἐργασίας καί ή κοινωνιστική μόρφωσις τῶν μαθητῶν. Περί αὐτῶν θά γράψωμεν μέ συντομίαν παραπέμποντες εἰς τὰ εἰδικά συγγράμματα περί τοῦ θέματος τούτου (1).

Ἡ ἔννοια τοῦ σχολείου ἐργασίας καί ή προσπάθεια πρὸς πραγματοποίησιν δὲν εἶναι νέον. Εἶναι μία παλαιὰ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ σχολείου τῆς λογοκοπίας, τῆς ἀπλῆς μεταδόσεως ξηρῶν γνώσεων καί τῆς βιαίας ἐπιβολῆς τούτων ἐπὶ τῶν μαθητῶν. Εἶναι ή ἐφαρμογή τῶν ἀρχῶν τῆς ἐποπτείας καί τῆς αὐτενεργείας. Τὰς ιδέας ταύτας εὐρίσκομεν εἰς τὸν Κομένιον, τὸν Ρουσώ καί ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Πεσταλότσην, ὁ ὅποιος προσεπάθησε νὰ ἐφαρμόσῃ ταύτας.

Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰπώμεν, ὅτι αἱ ιδέαι αὗται σήμερον διακαιολογοῦνται ἐπιστημονικώτερον ὑπὸ τῆς ψυχολογίας καί ἐφαρμόζονται συστηματικώτερον. Οἱ κύριοι ἡγέται εἰς τὴν κίνησιν ταύτην εἶναι δύο, ὁ Βαυαρὸς Kerschensteiner, πρῶτον γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων τοῦ Μονάχου, καταστάς ὀνομαστὸς ὡς διοργανωτὴς τῶν ἐπαγγελματικῶν σχολείων μετεκπαιδεύσεως (Fortbildungsschulen), καί νῦν καθηγητὴς τῆς παιδαγωγικῆς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς αὐτῆς πόλεως. Ἀπολαύει

1) Ἐκ τῆς πλουσίας βιβλιογραφίας περί σχολείου ἐργασίας ἀναφέρομεν ἐν πρώτοις τὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφρασθέντα ἢ πρωτότυπα συγγράμματα.

1) Kerschensteiner — Γερμανική. «Ἡ ἔννοια τοῦ σχολείου ἐργασίας» — Ἀθῆναι, 1916.

2) Gaudig — Καλλιὰφα. «Ἡ σύγχρονος διδασκική» Ἀθῆναι, 1924.

2) Σ. Καλλιὰφα. «Θεωρία καὶ πρᾶξις». 1923.

4) Παλαιολόγου. «Ἡ νέα δημοδιδασκαλικὴ παιδεία εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὰ προβλήματα τῆς συγχρόνου παιδαγωγικῆς». — Ἀθῆναι, 1926.

5) Dewey — Μιχαηλίδου. «Τὰ σχολεῖα τῆς ἐργασίας». — Ἀθῆναι, 1923.

6) Kerschensteiner — Κακούρου. «Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη». — Ἀθῆναι, 1926.

7) «Νέες διδασκικὲς ἀρχαί», μετὰφρ. Παπαμαύρου.

8) E. Burger. Arbeitspädagogik. Λειψία, 1923.

9) Die Arbeitsschule, περιοδικόν, Scheibner Λειψία.

δὲ πανταχοῦ τῆς Γερμανίας μεγίστης δημοτικότητος. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ Σάξων Gaudig, ἀποθανὼν τῷ 1922, διηύθυνε μετ' ἐκτάκτου διδακτικῆς ἐπιτυχίας ἀνώτερον σχολεῖον θηλέων μετὰ προτύπου διδασκαλείου θηλέων εἰς Λειψίαν. Τὸ σχολεῖόν του ἐπεσκέπτοντο πλεῖστοι παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι.

Ἀμφότεροι ἀναχωροῦντες ἀπὸ διαφοροὺς θεωρητικὰς ἀπόψεις συναντῶνται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ σχολείου ἐργασίας. Ὁ μὲν Kerschensteiner, ὁπαδὸς τῆς κοινωνιστικῆς ἀγωγῆς, θέλει τὸ σχολεῖον κυρίως διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς κοινωνίας· ὁ δεύτερος ὁπαδὸς τῆς προσωπικῆς παιδαγωγικῆς, ζητεῖ διὰ τοῦ σχολείου ἐργασίας νὰ μορφώσῃ τελείας προσωπικότητας.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Kerschensteiner ἠννόει διὰ τοῦ σχολείου ἐργασίας τὸ σχολεῖον εἰς τὸ ὅποῖον αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι κατεῖχον ἐξέχουσαν θέσιν. Συνεπῶς τὸ τοιοῦτον σχολεῖον ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἐργαστήρια διάφορα, ὅπου οἱ μαθηταὶ νὰ ἀσχοῦνται εἰς τὰς χειροτεχνικὰς ἐργασίας. Κατόπιν ὅμως ἀπεμακρύνθη τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ὑποστηρίζων ὅτι τὸ σχολεῖον ἐργασίας ἐπεκτείνεται εἰς ὅλα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, (γλῶσσαν, ἥθην, ἠθικότητα, δίκαιον, θρησκείαν, ἐπιστήμην, τέχνην καὶ τεχνολογίαν). Καὶ οὕτως ἀπὸ μάθημα τὸ σχολεῖον ἐργασίας ἀνυψώθη εἰς ἀρχήν. «Τὸ σχολεῖον ἐργασίας εἶναι τὸ σχολεῖον τῆς αὐτενεργοῦ ἐπεξεργασίας πάντων τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ δι' ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ παιδίου».

Εἰς τὸ σχολεῖον ἐργασίας τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατίθεται ἀπὸ τοῦ διδασκάλου εἰς τὸν μαθητὴν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν ὅλην τάξιν, ἣ ὁποία ἀναλαμβάνουσα τὴν πρωτοβουλίαν θέτει μόνη τῆς τὰ διάφορα προβλήματα καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν λύσιν αὐτῶν ἄνευ, εἰ δυνατόν, ἐμφανοῦς τοῦ διδασκάλου ἐπεμβάσεως.

Κοινωνιστικὴ μὀρφωσις (μόρφωσις τοῦ πολίτου).

Εἰς τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα τῆς Ἀμερικῆς καὶ εἰς τὰ τῆς Εὐρώπης πρὸ πολλοῦ μεγάλη καταβάλλεται προσπάθεια πρὸς προπαρασκευὴν τῶν νέων διὰ τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου. Μωρατίου. Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς.

του, πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος. Ἡ τάσις αὕτη μετὰ τὸν μέγαν πόλεμον ἔλαβε μεγαλυτέρας διαστάσεις, διότι τὰ ἐπικρατήσαντα δημοκρατικά ἰδεώδη ἀπήτησαν ἀνάλογον πρὸς αὐτὰ μόρφωσιν τῶν νέων, δώσαντα εἰς τὴν παιδαγωγικὴν κοινωνιστικὴν μᾶλλον κατεύθυνσιν. Τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς κοινωνιστικῆς μορφώσεως ἐπεδίωξαν πρῶτον διὰ μεταδόσεως γνώσεων περὶ τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος ὡς ἰδιαίτερον μάθημα ἢ ὡς συμπεριλαμβανόμενον εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν. Δεύτερον διὰ τῆς διοργανώσεως τοῦ σχολείου εἰς **μαθητικὰς κοινότητας**, αἱ ὁποῖαι προπαρασκευάζουν τοὺς μαθητὰς εἰς τὰ μέλλοντα καθήκοντα τοῦ πολίτου, διεγείρουν τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἐφαρμογὴν κοινωνικῶν τινων ὁρεῶν. Αἱ μαθητικαὶ κοινότητες μετέχουν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ σχολείου (αὐτοδιοικήσεις) ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ συλλόγου τῶν καθηγητῶν. Δι' αὐτῶν εἰσάγεται ἁρῶν νέα σχέσις μεταξὺ τῶν διδασκόντων καὶ διδασκομένων. Ἡ ἀπολυταρχία καὶ τὸ δογματικὸν τοῦ διευθύνοντος καθηγητοῦ καταργεῖται, διότι διὰ τῶν μαθητικῶν κοινοτήτων οἱ μαθηταὶ ἔχουν γνώμην καὶ συμμετοχὴν ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων τοῦ σχολείου των. Πάνυ πλέον, ὅπως συνήθως συνέβαινε, νὰ ἐξετάζουν τὰ διάφορα συμβάντα τοῦ σχολείου ἀπὸ ἀπόψεως τοῦ διδάσκοντος ἀλλὰ ἀπὸ ἀπόψεως τοῦ διδασκομένου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι λογικὴ συνέπεια τῆς καταργήσεως τῶν ἀπολυταρχικῶν πολιτευμάτων ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς αὐτοδιοικήσεως τῶν σχολείων ἐν Ἀμερικῇ ἔφερε θαυμάσια ἀποτελέσματα ὀφειλόμενα εἰς τὸ πανταχοῦ κυριαρχοῦν δημοκρατικὸν καὶ ἀλτρουϊστικὸν πνεῦμα.

Ἐν Εὐρώπῃ ὅμως δὲν ἐπέφερε τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, διότι ἐν αὐτῇ ἀκόμη δὲν ἐπεκράτησε πραγματικὸν δημοκρατικὸν πνεῦμα. Ἐξακολουθοῦν ἀκόμη αἱ δογματικαὶ μέθοδοι, αἱ ἀπολυταρχικαὶ ἀπόψεις τῶν διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι συγκεντρώνουν εἰς ἑαυτοὺς τὴν δρᾶσιν. Ἐν Εὐρώπῃ ὁ διδάσκαλος ἀκόμη δὲν δέχεται νὰ ἐκθρονισθῇ καὶ παραδώσῃ μέρος τῆς ἀρχῆς εἰς τοὺς μαθητὰς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1^{ΟΝ}

1. ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝ)ΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821 (1453 - 1821) μ. Χρ.

1. Διάλυσις τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑπῆρξε γεγονός μέγα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ γεγονός αὐτὸ δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γότθων εἰς τὴν Δύσιν, διὰ τῆς ὁποίας κατεστράφη ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς καὶ ἐπηκολούθησε τὸ σκότος τοῦ μεσαίωνος.

Διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ὁλόκληρος πολιτισμὸς διεσκορπίσθη ἐκ τῆς ἐστίας του. Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις ἡ ὁποία, ὥς εἶδομεν, διетηρήθη μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἤδη ἐσβέσθησαν.

Ὁ ἱστοριογράφος Ἰωάννης Δούκας περιγράφων τὴν ὑπὸ τοῦ βαρβάρου νικητοῦ γενομένην δῆωσιν γράφει μεταξὺ τῶν ἄλλων τὰ ἑξῆς. «Τὰς δὲ Βίβλους ἀπάσας ταῖς ἀμάξαις φορηγώσαντες ἀπανταχοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ Δύσει διέσπειραν· δι' ἐνὸς νομίματος δέκα βίβλοι ἐπιπράσκοντο, Ἀριστοτελικοί, Πλατωνικοί, Θεολογικοί καὶ ἄλλο πᾶν εἶδος Βίβλου· εὐαγγέλια μετὰ κόσμου παντοίου ὑπὲρ μέτρον, ἀνασπῶντες τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, τὰ μὲν ἐπώλουν, τὰ δ' ἔρριπτον» (1).

Δὲν διεσκορπίσθησαν μόνον τὰ βιβλία, οἱ ἄψυχοι φορεῖς τοῦ

(1) *Βουτιερίδου, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, 1925.

ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγιοι, οἱ ζωντανοὶ φορεῖς αὐτοῦ. Ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν ἔπесαν μαχόμενοι, ἄλλοι ἔγιναν σφάγια τῆς μανίας τοῦ νικητοῦ καὶ ἄλλοι διαφυγόντες τὸν ὄλεθρον διεσπάρησαν εἰς τὴν Δύσιν.

Ἐκεῖ, ὡς εἶδομεν, οἱ φυγάδες λόγιοι φέροντες εἰς τὴν ξένην τὴν παιδείαν των, τὰς γνώσεις των καὶ τὰ περισωθέντα χειρόγραφα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων πάσης ἐποχῆς καὶ παντὸς εἴδους ἐπροκάλεσαν εἰς τὴν Δύσιν πνευματικὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν ἀναγέννησιν. Οὕτω, ὅπως γράφει ὁ Φιλόθεος εἰς τὰ πάρεργα, «Ἡ Ἑλλάς παντάπασιν ἔρημος καταλέλειπται, ἀνδρῶν τε σοφῶν καὶ βίβλων» (1)

Ὅντως πᾶσα πνευματικὴ κίνησις εἶχε παύσει εἰς τὴν ὑποδουλωθεῖσαν χώραν. Ὁ Θεόδωρος Ζυγομαλάς, πρωτονοτάριος τῆς ἐκκλησίας τῷ 1550, ἔγραφε τὰ ἑξῆς πρὸς τὸν ἐν Εὐρώπῃ φίλον του Μαρτίνον Κρούσιον· «ὁρῶ δὲ νῦν μετοικήσαντα πάντα τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν τόπων καὶ οἰκήσαντα ἐν ὑμῖν. Ἡ τε σοφία καὶ αἱ τῶν μαθημάτων ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι αἱ ἄρισται, ἡ εὐγένεια, τὰ ὅπλα, ὁ πλοῦτος, ἡ παιδείυσις καὶ ὁ λοιπὸς τῶν χαρίτων χορὸς. Ἑλληνικῶν δὲ χαρίτων βαρὺς ὤλεσεν αἰὼν, βαρβαρικοῖς δαμάσας ἤθεσεν ἀγλαίην» (2)

Ἐπηρεολούθησεν ὅντως γενικὴ ἀμάθεια κατὰ τοὺς δύο πρώτους μετὰ τὴν ἄλωσιν αἰῶνας, ὅχι μόνον μετὰ τοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ὁ Κούμας π.χ. γράφει ὅτι ἀναγνώσας ὅλα τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεως Λαρίσης εὗρεν ὅτι ταῦτα μέχρι τοῦ ἔτους 1730 ἦσαν γεμάτα μὲ ἀνορθογραφίας καὶ ἀσυνταξίας. Καὶ αὐταὶ αἱ ὑπογραφαὶ τῶν μητροπολιτῶν εἶχον ἀνορθογραφίας.

Ἡ ἐπικρατήσασα αὕτη ἀμάθεια δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα ἀπροθυμίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς σπουδὴν, ἀλλ' ἡ ἴδρυσις σχολείων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο δύσκολος καὶ πολλὰκις ἐπικίνδυνος, διότι οἱ

1) Ἰδὲ Ἡλία Βουτιερίδου *Ἱστορίαν Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, σελ. 181.

2) Ἰδὲ ὁμοίως σελίδα 184.

Τοῦρκοι αὐστηρότερον καὶ συστηματικώτερον ἀπηγόρευον ταύτην ἢ τὴν ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν. Ἐπειτα καὶ ἂν ἦτο δυνατὴ ἡ ἴδρυσις ἔλειπον οἱ διδάσκαλοι.

Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες, μόλις συνήλθον ἀπὸ τὴν κατάπληξιν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης ἐθνικῆς συμφορᾶς, ἔστρεψαν ἀμέσως τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ μόνον σημεῖον, ὁπόθεν ἐξεπέμποντο φωτειναὶ τινες ἀκτῖνες, διασχίζουσαι πῶς τὸ πυκνὸν σκότος, τὸ ὁποῖον εἶχε περικαλύψει τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν των. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο ἡ **Ἐκκλησία**. Διὰ τῆς θρησκείας κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους χρόνους διεσώθη ὁ ἐθνισμὸς καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων. Ἐπωφελούμενοι τῶν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ παραχωρηθέντων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν προνομίων κατέστησαν αὐτὴν τὸ κέντρον πάσης ἐθνικῆς ἐλπίδος καὶ διανοητικῆς δράσεώς των.

2. Κοινὰ Σχολεῖα.

Εἶχον κλεισθῇ τὰ σχολεῖα, ὑπῆρχον ὅμως τὰ μοναστήρια καὶ οἱ ναοί. Εἰς τὰ ἱερὰ τεμένη εὔρον μικρὸν καταφύγιον καὶ τὰ γράμματα καὶ λόγοι. Ἡ Ἐκκλησία πρώτη διὰ τῶν προνομίων, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ ἔλαβεν ἐπροστάτευσε καὶ διηύθυνε μαζὶ μὲ τοὺς δημογέροντας καὶ προεστοὺς τὴν παιδείαν. Ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων)πόλεως Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος ἴδρυσεν τὴν μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν, ἡ ὁποία τόσῃν φήμῃν ἀπέκτησεν. Ἄλλ' ἡ Σχολὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὅλον τὸ ἔθνος. Αἱ ὀλίγον τι μακρὰν τοῦ νέου ἐθνικοῦ κέντρου κείμεναι χῶραι, ὅχι μόνον σχολείων ἀλλὰ καὶ ἐγγραμμάτων ἀνθρώπων ἐστεροῦντο σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας, πόλεων καὶ χωρίων τινῶν ἐδιδάσκοντο ὑπὸ μοναχῶν καὶ ἱερέων ὀλίγα γράμματα, μόλις ἐπαρκοῦντα εἰς τὴν ἐξυπηρετήσιν τῶν κοινοτέρων βιωτικῶν ὑποθέσεων.

Ἡ ὅλη διδασκαλία περιορίζετο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἐκκλησι-

αστικῶν τινων βιβλίων, τοῦ ψαλτηρίου καὶ τῆς ὀκτωήχου, καὶ εἰς ὀλίγην ἀριθμητικὴν. Διὰ τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν μετεχειρίζοντο τὰ πινακίδια. Ἡ παιδονομία ἦτο αὐστηροτάτη, τὸ ξύλο καὶ ὁ φάλαγγας ἦσαν αἱ συνηθέστεραι ποιναί. Ἀπὸ φόβον πρὸς τοὺς Τούρκους οἱ μαθηταὶ μετέβαινον τὴν νύκτα πρὸς διδασκαλίαν, ἐξ οὗ καὶ τὸ λαϊκὸν τραγοῦδι

«Φεγγαράκι μου λαμπρό,
φέγγε μου νὰ περπατῶ
νὰ πηγαίνω στὸ σχολεῖό,
νὰ μαθαίνω γράμματα,
τοῦ Θεοῦ τὰ πράγματα!»

Αὐτὸ ἦτο τὸ **κρυφὸ σχολεῖό**.

«Τὸ ἑλληνικὸν γένος, γυμνὸν καὶ τετραχλισμένον ἐκ γενικοῦ ναυαγίου διασωθέν, εἰς αὐτὸν τὸν ἐκ περιστάσεως ἀφυπνισμὸν τῆς μαθήσεως περιεκάλυψε τὴν τελείαν του γύμνωσιν μὲ τὴν σκέπην τῆς περιορισμένης μελέτης τῶν ἀπλουστερων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων Εἰς αὐτὴν ἄρα τὴν ἐκκλησιαστικὴν μελέτην χρεωστεῖ τὸ Γένος μας τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μαθήσεως καὶ τὴν ὥς ἐξ ὑπαρχῆς ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων» (¹).

3. Ἀνώτερα σχολεῖα

Ἐὰν ἡ ἴδρυσις **κοινῶν** σχολείων ἦτο δύσκολος, ἡ σύστασις **ἀνωτέρων** σχολῶν ἦτο ἀκόμη δυσκολωτέρα, πρῶτον ἕνεκα τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν Τούρκων καὶ δεύτερον ἕνεκα ἐλλείψεως λογίων ἀνδρῶν. Ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, διευθυντὴς τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς, τῷ 1553 ἔδωκε τὸν ἀριθμὸν τῶν φοιτῶντων τότε μαθητῶν εἰς ἀνώτερα σχολεῖα. Οὕτω ἐν Κωνσταντινουπόλει ἦσαν μαθηταὶ 10, ἐν Πελοποννήσῳ ἄλλοι 10, Θεοφάνους μαθηταὶ ἱερομόναχοι 30, Ἐρμοδώρου μαθηταὶ ἐν Χίῳ 4, καὶ ἀλλαχοῦ 10 ἀκόμη. Ἦτοι ἐν ὅλῳ 64 μνηθηταί.

(¹) Κοδρικᾶς σελ. 349.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1663.

Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα ἥλλαξαν. Αἱ πολλαπλασιασθεῖσαι εἰς τὴν ξένην ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐξελίσσονται εἰς ἰσχυροὺς ἐμπορικοὺς ὀργανισμούς, οἱ ὁποῖοι μεταφέρουν τὴν δύναμιν των εἰς τὰς μεγάλας παραλίους πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τὰ περιέλθῃ ἕκτοτε τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας ταύτης εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ πλοῦτος τὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰς ταπεινωμένας ὑπὸ τῆς δουλείας ἑλληνικὰς οἰκογενείας, ὡς φυσικὴ δὲ συνέπεια τῆς ὕλικῆς ταύτης εὐημερίας καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀφύπνισις. «Οὕτω δὴ τὸ ἐμπόριον, διαδόν τὴν εὐμάρειαν εἰς τὸ ἔθνος, ἤρπασεν ἀπὸ τῆς ἀργίας παμπόλους τῶν Ἑλλήνων νεανιῶν καὶ διεσκέδασεν αὐτοὺς εἰς πλείονας χώρας τῆς Εὐρώπης, χορηγῆσαν συγχρόνως τῇ ἐν Ἑλλάδι νεολαίᾳ πολυαριθμότερα διδασκαλίας μέσα διὰ τῆς πληθύος τῶν ἐκπαιδευτηρίων . . . Πολλοὶ δὲ τῶν προωρισμένων εἰς τὸ ἐμπορικὸν στάδιον, ἐκλιπόντες τὰ καταστήματα, κατέφυγον εἰς τι πανεπιστήμιον . . . Οἱ πλούσιοι ἐκτυποῦσι πονήματα μεθροη-νευμένα ἐκ τῆς ἰταλικῆς, τῆς γαλλικῆς, τῆς γερμανικῆς, καὶ τῆς ἀγγλικῆς, ἐπιμελέστερον δ' ἐκπαιδεύουσι τὰ ἴδια τέκνα, ἀποστέλλουσιν ἰδίαις δαπάναις εἰς Εὐρώπην φιλομαθεῖς νέους» (¹)

Κατὰ τὴν ὕδρυσιν τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς συνεκεντρώθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολλοί, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἄλλοι μὲν ἐγίνοντο κληρικοί, ἄλλοι δὲ μετέβαινον εἰς Ἱταλίαν καὶ ἐτελειοποιοῦντο εἰς τὰς σπουδὰς των ἐπιδιδόμενοι κυρίως εἰς τὴν ἰατρικὴν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Οἱ πλείστοι τούτων ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν γενέτειραν μετήρχοντο τὸν ἱατρὸν καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός των συνεδέοντο ταχέως μετὰ τῶν ἐπισήμων καὶ ἰσχυρῶν Τούρκων. Ἡ δὲ πνευματικὴ των ὑπεροχὴ συνετέλεσεν ὥστε μετὰ πάροδον οὐχὶ μακροῦ νὰ ὑπαισέλθουν εἰς τὴν πολιτικὴν διακυβέρνησιν τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους. Οὕτω βαθμὴδὸν καὶ ἀσυναίσθητως ἐσχηματίσθη περὶ τὸ Πατριαρχεῖον τάξις

(¹) Ἀδαμαντίου Κοραῖ. Ὑπόμνημα τέταρτον. Ἰδὲ Ἱστορίαν Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Ἡλ. Βουτιερίδου, σελ. 103.

ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι μετ' ὀλίγον ἔγιναν οἱ κυριώτεροι ρυθμισταὶ τῶν πατρίαρχικῶν καὶ κατὰ φυσικὴν συνέπειαν καὶ τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων. Ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη τῶν **Φαναριωτῶν**. Οἱ Φαναριῶται ἦσαν οἱ μᾶλλον πεπαιδευμένοι τῶν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος Ἑλλήνων. Εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐξέχοντας Ἑλληνας ἀνετέθη ἡ διοίκησις τῶν παραδουναβίων ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Οἱ ἡγεμόνες οὗτοι χωρῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον τὸ δῶρον πολιτικῆς τινος ἐλευθερίας, ἴδρυσαν αὐτὰς ταχέως μεταβληθείσας εἰς ἀληθῆ πνευματικὰ κέντρα. Τὰ γράμματα καὶ οἱ λόγοι εὐρίσκουν καταφύγιον ἀσφαλὲς πλησίον τῶν ἡγεμόνων τούτων, οἱ ὅποιοι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ σὺν τοῖς λόγοις καὶ σοφοί. Πρῶτος ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος καὶ μετ' αὐτὸν ἄλλοι διαδοχικῶς γίνονται προστάται τῆς φυγαδευθείσης ἐκ τῆς Ἀνατολῆς παιδείας καὶ συγκεντρώνουν γύρω τῶν πληθὸς πολυμαθῶν ἀνδρῶν.

Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς 17^{ης} ἐκατονταετηρίδος ἰδρύθη εἰς τὸ Ἰάσιον Σχολή, ὅπου ἐδίδασκον διαπρεπεῖς λόγοι, καὶ περὶ τὸ τέλος τῆς αὐτῆς ἐκατονταετηρίδος συνιστᾶται σχολὴ εἰς τὸ Βουκουρέστιον. Οἱ Φαναριῶται ἡγεμόνες προστατεύουν τὰς σχολὰς ταύτας, ἰδρύουν νέας εἰς τὰς ἰδίας καὶ ἄλλας μικροτέρας πόλεις, καταρτίζουν βιβλιοθήκας, χορηγοῦν πρὸς ἔκδοσιν παντοειδῶν βιβλίων, ἀναλαμβάνουν τὰς δαπάνας διὰ τὴν σπουδὴν ἀπόρων νέων καὶ γενικῶς μεταβάλλουν τὰς πρὶν ἀπολιτίστους καὶ εἰς πλήρη ἀμάθειαν διατελούσας χώρας εἰς ἑλληνικὴν ἐστίαν φώτων. ⁽¹⁾

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ φωτοβόλου τούτου κέντρου πρὸς διάδοσιν τῆς παιδείας καὶ ἄλλα τοιαῦτα συνεστήθησαν ἐν τῇ ξένῃ. Οἱ ἀποδημήσαντες Ἕλληνες λόγοι καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς τάξεως τῶν προυχόντων εὐρόντες φιλοξενίαν ἐν τῇ Δύσει καὶ ἰδίως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἀπετέλεσαν ἑλληνικὰς κοινότητας. Ἐκεῖ κατέχονται ὑπὸ τῆς ἰδέας νὰ περισώσουν τὴν προγονικὴν πνευματικὴν κληρονομίαν καὶ νὰ διαδόσουν τὴν παιδείαν εἰς τὴν δουλωμένην πατρίδα των. Τὰ γράμματα φυγαδευθέντα ἐκ τῆς ἐστίας των ἤδη τείνουν νὰ ἐπα-

(1). Ἰδὲ Ματθαίου Παράνικα, «Σχεδιάσμα κλπ.» σελ. 182—5.

νέλθουν εἰς αὐτήν, ἀφοῦ προηγουμένως διέσπειραν τὸ φῶς ταν εἰς τὴν ἑξίσου ἀμαθῇ Δύσειν τοῦ μεσαίωνος.

Ἡ ἰσχυροτέρα ἀκμάσασα κοινότης ἦτο ἡ τῆς Ἑνετίας. Ἐκεῖ συνεστήθησαν ἑλληνικά ἐκπαιδευτήρια, ἐτυπώθησαν βιβλία ἀποσταλέντα εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Τὰ δὲ μέλη τῆς κοινότητος ταύτης ἔδρυσαν σχολεῖα διὰ πλουσίων δωρεῶν εἰς τὰς ἐν Ἑλλάδι ἰδιαίτερας γενετείρας τῶν. Αἱ σχολαὶ τῶν Ἰωαννίνων ἦσαν δημιούργημα αὐτῶν.

Ὁ ἱστορικὸς Παπαρρηγόπουλος γράφει. «Εἰς τὴν ἐν Ἑνετίᾳ κοινότητα ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ ἀναβίωσις τῆς Παιδείας τοῦ Ἑθνους».

Ἐκτὸς τῶν αἰτίων τούτων ἡ διάδοσις τῆς παιδείας ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ ἐπιεικესτερον ὁπωσοῦν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ραγιαδες.

Οἱ Ἕλληνες λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὰ συγγράμματά των δὲν ἀπησχολήθησαν μόνον εἰς μετὰδόσιν τῆς φυγαδευθείσης παιδείας, ἀλλ' ἐπάλαισαν καὶ ἐναντίον ἐπικινδυνωδεστέρου ἐχθροῦ τῆς φυλῆς, τοῦ καθολικισμοῦ. Ὁ Πάπας ἐνόμισε κατὰλῃλον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπως ὑποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του, οὕτω δὲ ἐκπληρώσῃ παλαιὸν ὄνειρον τοῦ καθολικισμοῦ. Προσεπάθησε λοιπὸν νὰ προσελκύσῃ Ἕλληνας τινὰς λογίους εἰς τὸν καθολικισμόν, τὸ ὁποῖον καὶ κατώρθωσεν. Ἀπέστειλε δὲ καὶ πλῆθος *μισσιοναρίων* εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς προσηλυτισμόν. Οὗτοι ἐμοίραζαν καὶ βιβλία δωρεὰν ὑπὲρ τῆς τάχα ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Πρὸς ἀναίρεσιν αὐτῶν οἱ Ἕλληνες πιστοὶ, λόγιοι καὶ κληρικοὶ ἔγραψαν βιβλία *ἀντιρρητικά* καὶ *συζητητικά* τοῦ δόγματος. Τέλος ἔγραψαν διδασκαλίας πρὸς τὸν λαὸν νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν, ἡ ὁποία δι' αὐτὸν ἦτο ἡ ἐκπρόσωπος τοῦ ἐθνισμοῦ του, ἡ πατρίς, καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν εἶχε προσαρμολογήσῃ καὶ ἅπας ὁ κοινωνικὸς βίος τοῦ ὑποδούλου Ἕλληνο. Ὡστε ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια τῶν λογίων κατηναλώθη πάλιν εἰς ζητήματα θεολογικά.

Κατωτέρω θὰ ἀναφέρωμεν τὰς σπουδαιότερας τῶν ἰδρυθεισῶν

σχολῶν, αἱ ὁποῖαι φέρουν διάφορα ὀνόματα. Ἀκαδημία, Λύκειον, Μουσεῖον, Φροντιστήριον, Σχολή, Γυμνάσιον, Ἑλληνομουσεῖον κλπ.

Ἡ μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή.

Ἡ ἐν Κων)πόλει Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους σχολή ἦτο συνέχεια τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἀνασυσταθεῖσα μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453) ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου. Διετέλει δὲ ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν καὶ ἐπίβλεψιν τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ σχολή αὕτη ἄλλοτε ἀκμάζουσα καὶ ἄλλοτε φθίνουσα παρέμεινε μέχρι σήμερον.

Ἦτο διηρημένη εἰς δύο τμήματα, τὸ κατώτερον ἢ προκαταρκτικὸν μὲ τρεῖς ἢ τέσσαρας τάξεις καὶ τὸ ἀνώτερον μὲ πέντε τάξεις. Τὰ διδασκόμενα μαθήματα ἦσαν τὰ γραμματικά, τὰ ἐγκύκλια καὶ τὰ ἐπιστημονικά. Ἡ σχολή ἤκμασεν ἐκ τῶν διευθυντῶν ἢ τῶν καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ καιροὺς ἐδίδασκον. Ὁ πρῶτος διευθυντὴς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ **Ματθαῖος Καμαριώτης**. Μετ' αὐτὸν πολλοὶ καὶ ἔξοχοι ἄνδρες ἐδίδαξαν εἰς τὴν σχολὴν ταύτην, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἀναφέρωμεν τὸν **Ἀλέξανδρον Μανροκορδάτον**, ὁ ὁποῖος τῷ 1665 ἐξελέγη διευθυντὴς αὐτῆς, τοῦ ἀνωτέρου τμήματος. Ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1672 Ἑλληνικά, φιλοσοφίαν, ρητορικὴν καὶ ἐπιστήμας εἰς πολλοὺς μαθητάς. Ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του ἡ σχολή ὠνομάσθη **Ἀκαδημία**. Διήγειρε μέγα διαφέρον ὑπὲρ τῆς παιδείας, δημοσιεύσας πολλὰ διδακτικά βιβλία. Ἀργότερον δὲ γενόμενος μέγας διερμηνεὺς καὶ ὁ **ἐξ ἀπορρήτων** ἐνήργησε καὶ ἐδόθη ἡ ἄδεια παρὰ τῆς Ὑψ. Πύλης πρὸς ἴδρυσιν ἑλληνικῶν σχολῶν καὶ εἰς ὅλλα μέρη τῆς Τουρκίας. Ἠγόρασε πολλὰ ἔργα ἑλλήνων νέων συγγραφέων, τὰ ὁποῖα ἐδώρησεν εἰς τὰ σχολεῖα. Ἄλλος διακεκριμένος διευθυντὴς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ **Εὐγένιος Βούλγαρης** τῷ 1759, διδάξας τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Λωκίου καὶ τοῦ Λεβνιτίου καὶ τὰ μαθηματικά τοῦ Wolf καὶ συγγράψας πολλὰ συγγράμματα. Τῷ 1803 τὸ ἀνώτερον τμῆμα μετετέθη εἰς Ξηροκρήνην τοῦ Βοσπόρου καὶ

ἐγκατεστάθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. Ἀπὸ τοῦ 1830-1835 διηύθυνε αὐτὴν **Σαμουήλ** ὁ **Κύπριος**. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἡ σχολὴ ἔλαβε τὸν χαρακτῆρα εὐρωπαϊκοῦ γυμνασίου. Τὸ πρόγραμμα τῆς σχολῆς ὑπέστη ἀργότερον καὶ ἄλλας τροποποιήσεις. Ἐπὶ **Κλεοβούλου** ἐγένετο προσθήκη μαθημάτων ἰδιαζόντων εἰς Πανεπιστήμια. Ἐν γένει ἡ σχολὴ αὕτη ἐκυμαίνοντο μεταξὺ δύο τάσεων, νὰ τεῖνῃ πρὸς φιλοσοφικὴν σχολὴν ἢ νὰ παραμένῃ ἀπλοῦν γυμνάσιον. Οἱ ἐξερχόμενοι τῆς σχολῆς ταύτης διορίζοντο διδάσκαλοι εἰς ἄλλας σχολάς.

Ἀκαδημία ἡ Ἀθωνιάς

Ἡ σχολὴ αὕτη ἰδρύθη τῷ 1758 εἰς τὴν μονὴν τοῦ Βατοπεδίου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη. Οὗτος ἐδίδασκεν ἐν αὐτῇ φιλοσοφικά, θεολογικά, μαθηματικά καὶ φυσικογνωστικά. Ὡς καθηγηταὶ ἦσαν ὁ Νεόφυτος **Κανσοκαλυβίτης** καὶ ὁ Παναγιώτης **Παλαμᾶς**. Ἡ σχολὴ ἀπέκτησε μεγάλην φήμην καὶ εἶχεν πολλοὺς μαθητάς. Κατὰ μίμησιν τοῦ Πλάτωνος ἡ σχολὴ εἶχε τὴν ἐπιγραφὴν.

Γεωμετρήσων εἰσίτω, οὐ κωλύω.

Τῷ μὴ θέλοντι συζυγήσω τὰς θύρας.

Τῷ 1759 ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὁ **Νικόλαος Ζερζούλης** ἐκ Μετσόβου. Ἄλλ' ἡ Ἀκαδημία ἤρχισε νὰ παρακμάζη. Εἰς τὸ σχολεῖον ἀνῆκε καὶ τυπογραφεῖον.

Σχολὴ Ἀμπελακίων καὶ Μηλεῶν

Εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου εὐρίσκομεν τὰ πρῶτα ἔχνη τῆς καλλιέργειας τῶν γραμμάτων.

Τὰ Ἀμπελάκια διὰ τῆς βιομηχανίας τῆς βαφῆς ἐρυθρῶν νημά

των ἐκ βάμβακος εἶχον πολλὴν εὐπορίαν καὶ ἀπὸ μικρὸν χωρίον, τῷ 1780 ἠρίθμει 20.000 κατοίκους ἐργάτας. Ἐνωρὶς ἰδρύθη ἐκεῖ σχολὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἑλληνομουσείου*. Τῷ 1750 ὁ *Γεώργιος* ἐξ Ἰωαννίνων ἐδίδασκε τὰ στοιχειώδη γράμματα καὶ τῷ 1780 ἦτο διευθυντὴς ὁ *Ἰωάνης Σπαρμιώτης*, ὁ ὁποῖος μετέφρασεν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν μίαν ἀριθμητικὴν καὶ ἀλγεβραν. Ἀπὸ τοῦ 1796—1803 τὸ σχολεῖον εἶχε διευθυντὴν τὸν *Γρηγόριον Κωνσταντιᾶν* (1753—1844), ἄνδρα μεγάλης ἀξίας ὁ ὁποῖος προσεῖλκυσε πολλοὺς μαθητάς.

Τῷ 1803 ὁ Κωνσταντιᾶς ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν νέας σχολῆς, ἡ ὁποία συνεστήθη ἐν *Μηλεᾶς* διὰ χορηγίας ὁμογενῶν τῆς Βιέννης. Ὡς καθηγητὰς προσέλαβε τὸν *Δανιὴλ Φιλιππίδην* καὶ τὸν λεξικογράφον *Ἀνθιμον Γαζήν*. Ἡ σχολὴ τῶν Μηλεῶν ἀπέκτησε μεγάλην φήμην μορφώσασα πολλοὺς μαθητάς.

Σχολὴ ἐν Ζαγοράῃ.

Κατὰ τὸ 1777, ὁ ἐν Ζαγοράῃ διαμένων Πατριάρχης Ζαγοραιῶν *Καλλίνικος ὁ Δ'* ἐξόριστος συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τῶν γραμμάτων ἐν Ζαγοράῃ καὶ εἰς τὴν ἵδρυσιν σχολείων στοιχειωδῶν γραμμάτων καὶ ἀνακαίνισιν τοῦ κληθέντος ὑπ' αὐτοῦ *Ἑλληνομουσείου*. Τοῦτο ἦτο ἀνωτέρα σχολὴ ἑλληνικῶν γραμμάτων μετὰ πλουσίαν βιβλιοθήκην, ἡ ὁποία ἀπετελέσθη ὑπὸ βιβλίων ἀγορασθέντων ἐκ πολυτίμων ἐκδόσεων, αἱ ὁποῖαι ἐδωρήθησαν παρὰ τοῦ ἐν Ἀμστελδάμφ διαμένοντος μεγαλεμπόρου *Ἰωάννου Πρίγγου* Ζαγορινοῦ, καὶ τῶν χειρογράφων καὶ βιβλίων τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου. Εἰς τὴν σχολὴν αὐτὴν λέγεται ὅτι ἐφροίτησεν ὡς μαθητὴς καὶ ὁ *Ρήγας Φερραῖος*. Εἰς τὴν σχολὴν αὐτὴν ἐσχολάρχησεν ὁ Νικόλαος *Κασαβέτης*, ὁ ἐπικαλούμενος λογιώτατος.

Αἱ σχολαὶ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν ἔνωρὶς καὶ ζωηρῶς ἐκαλλιεργήθησαν τὰ γράμματα εἶναι καὶ τὰ Ἰωάννινα. Τὰ τέκνα τῆς εὐάνδρου

αὐτῆς πόλεως διεκρίθησαν διὰ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα των καὶ πρὸς τὰ γράμματα. Ξενιτευόμενοι καὶ πλουτοῦντες ἀπέστειλαν τὰς οἰκονομίας των πρὸς ἵδρυσιν σχολείων καὶ ἄλλων κοινῆς ὠφελείας ἱδρυμάτων.

1η Σχολή. Ἀπὸ τοῦ 1282-1758 **Μιχαὴλ ὁ Φιλανθρωπινός Οἰκονόμος** συνέστησε σχολὴν (**φοιτητήριον**) εἰς τὴν ὁποίαν ἐχορημάτισαν ὡς κτήτορες καὶ καθηγηταὶ ἡ γενεὰ τῶν Φιλανθρωπινῶν.

2α Σχολή. Ἡ πόλις ἐπίσης συνετήρει σχολὴν ἐντὸς Πύργου. Διευθύνται τῆς σχολῆς ὑπῆρξαν ὁ **Μανάριος Τσεχούλης** (1543) καὶ ὁ **Μανασῆς Πλέσσας** (1555). Ἡ σχολὴ διετηρήθη μέχρι τοῦ 1612.

3η Σχολή. Τῷ 1645 ἱδρύθη ἡ σχολὴ τοῦ **Ἐπιφανείου** ἡγουμένου, ἡ ὁποία ἀργότερον ὑπεστηρίχθη χρηματικῶς ὑπὸ τῶν Παρίων **Ἰερωνύμου καὶ Νικολάου Καραγιάννη**. Πρῶτος διευθυντὴς αὐτῆς ἐχορημάτισε μέχρι τοῦ 1670 ὁ **Νικόλαος Σπυρίδων Τριαντάφυλλος**.

4η Σχολή. Τῷ 1675 ἱδρύθη χορηγοῦντος τοῦ **Γκιούμα** δμῶνυμος σχολὴ διατηρηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1797· κατόπιν δὲ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ζωσσιμᾶ καὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως. Τὸ σχολεῖον κατέστη περίφημον ἕνεκα τῶν καθηγητῶν του. Πρῶτος διευθυντὴς ἦτο ὁ **Βησσαρίων Μακρῆς**, δεύτερος ὁ **Παῖσιος Τσίπουρας**. Τῷ 1683 ἐγένετο ὁ Γεώργιος **Σουγδουρῆς**, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε μεθοδικώτερον τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Ἀπὸ τοῦ 1723-1760 διηύθυνε τὴν σχολὴν αὐτὴν ὁ **Μπαλάνος ὁ Βασιλόπουλος**, ὁ ὁποῖος ἡσχολήθη πολὺ μὲ τὰ μαθηματικά.

5η Σχολή. Τῷ 1742 ἱδρύθη τὸ σχολεῖον τοῦ **Μαρούτση** καὶ τοῦ **Καπλάνη** (Μαρουτσαῖα σχολή) ὡς ἀντίπαλον τοῦ προηγουμένου. Ὁ πρῶτος διευθυντὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ **Εὐγένιος Βούλαρης** μέχρι τοῦ 1746. Εἶχε πολλοὺς μαθητάς. Ὁ τελευταῖος διευθυντὴς του ὑπῆρξε τῷ 1795 ὁ **Ἀθανάσιος Ψαλίδας**, μαθητὴς τοῦ Καντίου. Ἦθελε νὰ γίνωνται ὅλα τὰ μαθήματα εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συνέγραψε βιβλία φιλοσοφικὰ καὶ εἶναι

ὁ πρῶτος ποῦ ἐδίδαξε μὲ πειράματα φυσικὴν πειραματικὴν.

6η Σχολή. Ἀργότερον τὸ σχολεῖον τοῦ Μπαλάνου καὶ τὸ σχολεῖον τοῦ Ψαλῖδα ἠγώθησαν διατηρούμενα διὰ τῆς χορηγίας τῶν ἀδελφῶν **Ζωσιμᾶ** (Ζωσιμαῖα σχολή).

Ὁ *Pouqueville*, γράφει, ὅτι εἰς τὰ Ἰωάννινα ἐκαλλιεργήθησαν τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι.

Μέγας ἀριθμὸς μαθητῶν ἀπεφοίτησαν ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων διασκορπισθέντες εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, διαδόσαντες τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ιδρύσαντες ἄλλα σχολεῖα.

Ἡ σχολὴ Μοσχόπολεως

Ἡ πόλις τῆς Ἡπείρου Μοσχόπολις ἀκμάζουσα τότε διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας τῆς ἐκαλλιεργήσεν ἑνωρὶς τὰ γράμματα. Τῷ 1700 εὗρίσκομεν σχολεῖον διεθυνόμενον ὑπὸ τοῦ **Χρυσάνθου**. Τῷ 1744 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ **Σεβαστοῦ Λεοντιάδου** ὠνομάσθη **νέα ἀκαδημία** καταστῆσα περίφημος. Ὁ Λεοντιάδης ἐσπούδασεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδουας. Διάδοχος αὐτοῦ ἦτο ὁ **Θεόδωρος Καβαλιώτης** μαθητὴς τοῦ Βούλγαρι.

Ἡ σχολὴ τῶν Ἀγράφων.

Εἰς τὸ μοναστήριον τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τῆς **Γούβης** πλησίον τοῦ χωρίου Ἀβρανιάνα ιδρύθη ὑπὸ τοῦ **Εὐγενίου Ἰωαννουλίου** τὸ **Μουσεῖον** τῶν Ἀγράφων. Χορηγὸς καὶ διεθυντὴς ὑπῆρξεν ὁ ἴδιος λαμβάνων ἐνίοτε καὶ βοθηρίας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινουπόλιν. Τοῦτον διεδέχθη ὁ **Ἀναστάσιος Γόρδιος** (1651-1729) συγγράψας ἔργον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Τέχνης ρητορικῆς εἰσαγωγικαὶ διδασκαλίαι». Εἶχε πολλοὺς ἀκροατάς. Τὸ σχολεῖον διελύθη τῷ 1785.

Ἡ σχολὴ τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ καθηγητὴς **Παναγιώτης Παλαμᾶς** (1722—1802) ἓνας ἀπὸ τοὺς καλυτέρους γραμματικοὺς τῆς ἐποχῆς ἦλθεν ἀπὸ τὸ

Ἅγιον ὄρος εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ἵδρυσεν (1760) τῇ παρακλήσει τῶν κατοίκων τῆς πόλεως τὴν **Παλαμαῖαν σχολήν**, ἥ ὅποια ἕνεκα τῆς διδακτικῆς ἱκανότητος τοῦ Παλαμᾶ εἶχε 300 μαθητάς. Ὁ Παλαμᾶς διεύθυνε αὐτὴν μέχρι τοῦ 1780, ὁπότε διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς του **Γρηγόριος Παλαμᾶς** μέχρι τοῦ 1821.

Αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἔπαυσαν νὰ λειτουργοῦν σχολαὶ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως δὲν ἔχομεν εἰδήσεις. Τῷ 1645 **Θεόφιλος ὁ Καρυδαλεὺς** ἵδρυσεν ἀληθινὸν φιλοσοφικὸν σχολεῖον κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους. Τῷ δὲ 1667 ὁ **Ἐπιφάνιος** ὁ καλούμενος **Ἠγρόμενος** ἵδρυσεν ἄλλο σχολεῖον, ὅπου ἐδίδασκε τὴν γραμματικὴν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς ἐπιστήμας. Τῷ 1755 ὁ **Γρηγόριος Σωτήρης** ἐπανελθὼν ἐξ Ἰταλίας ἵδρυσεν τὸ **φροντιστήριον ἑλληνικῶν μαθημάτων**. Ὁ διάδοχος του ἦτο ὁ **Παῖσιος**, ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἔγινε πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Τὸ σχολεῖον ἐκλείσθη τῷ 1810.

Ἄλλαι σχολαὶ ἦσαν ἡ σχολὴ τοῦ Ἀθηναίου **Ἰωάννου Ντέκα** ἐμπόρου ἱδρυθεῖσα τῷ 1750 καὶ πλουτισθεῖσα μὲ πλουσίαν βιβλιοθήκην. Ὁ πρῶτος διευθυντὴς αὐτῆς ἦτο ὁ **Βησσαρίων Ρυφός**. Τῷ 1774 ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν ὁ **Ἰωάννης Μπενιζέλος**. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Βενετίας τὴν διατήρησιν τῆς σχολῆς ἀνέλαβεν ἡ μονὴ Πετράκη. Τῷ 1810 εὗρισκομεν διευθυντὴν τὸν **Ἰωάννην Παλαμᾶν**, υἱὸν καὶ μαθητὴν τοῦ **Παναγιώτη Παλαμᾶ**. Ἡ σχολὴ διετηρήθη ἐπὶ μακρόν. Ἡ **ἐταιρεία τῶν φιλομούσων**, τῆς ὁποίας πρόεδρος ἦτο ὁ Ἀγγλος λόρδος **Γυῦλφορδ**, ἀνέλαβε τὴν σχολὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν της.

Ἡ σχολὴ Δημητσάνης.

Ἡ Δημητσάνα μικρὰ κωμόπολις τῆς Πελοποννήσου κατέστη ὀνομαστή, διότι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπῆρξε τὸ κέντρον τῆς μορφώσεως ὅλου τοῦ Μωρηᾶ. Ὁ **Γεράσιμος Γούνας**

καὶ ὁ **Ἀγάπιος Λεονάρδος**, δύο μαθηταὶ τοῦ καθηγητοῦ τῆς σχολῆς Σμύρνης **Ἰεροθέου**, ἱδρυσαν κατόπιν ἀδείας τοῦ Οἰκου-
μενικοῦ Πατριαρχείου σχολὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «**ἡ μονὴ τοῦ φιλο-
σόφου**», εἰς τὴν ὁποίαν παρεῖχον δωρεὰν τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἡ
σχολὴ διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821 καὶ ἀργότερον ἀκόμη. Ἀπό-
φοιτοὶ τῆς σχολῆς Δημητσάνης ὑπῆρξαν ὁ Πατριάρχης **Γρηγό-
ριος ὁ Ε'** καὶ ὁ ἐπίσκοπος Παλαιῶν **Πατρῶν Γερμανός**.

Αἱ σχολαὶ τῆς Χίου.

«Ἡ νῆσος Χίος, γράφει ὁ Lacroix, διετήρησεν ὑπὸ τὴν
τουρκικὴν κυριαρχίαν προνόμια καὶ ἐλευθερίαν ὅσον οὐδεμία
ἄλλη τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν». Οἱ κάτοικοι εὐπορήσαντες διὰ
τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας ἐκαλλιέργησαν
ἐνωρὶς τὰ γράμματα. Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ὑπῆρχον σχολαὶ
ὅπου ἐδιδάσκοντο ἡ φιλοσοφία, αἱ φυσιογνωστικαὶ ἐπιστῆμαι
καὶ αὐτὴ ἡ ἱατρικὴ. Ἔχομεν τὸν σοφὸν ἱατρὸν **Ἐρμόδωρον** με-
τὰ τοὺς μαθητὰς του καὶ τὸν ἔξοχον φιλόλογον **Λέοντα Ἀλλάτιον**,
ὅσας ἱδρυσε τῷ 1660 σχολήν.

Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1792 ἐγένετο ἀληθὴς πνευματικὴ κίνησις εἰς
τὴν Χίον. Δι' ἐξόδων τῆς πόλεως Χίου ἱδρύθη ἐν αὐτῇ **γυμνά-
σιον**, εἰς τὸ ὁποῖον διωρίσθη πρῶτος διευθυντὴς ὁ **Ἀθανάσιος
Πάριος** μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρι. Ὁ Πάριος διηύθυνε τὸ
γυμνάσιον μέχρι τοῦ 1872, διδάσκων τὴν ρητορικὴν, τὴν λογι-
κὴν, τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν θεολογίαν καὶ δημοσιεύσας πολλὰ
ἔργα. Τοῦτον διεδέχθη ὁ **Νεόφυτος Βάμβας** σπουδάσας εἰς
τὴν Γαλλίαν, μετὰ ταῦτα ὁ **Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος**. Τὴν
ἐποχὴν αὐτὴν τὸ γυμνάσιον ἀπέκτησε μεγάλην φήμην. Πλεῖστοι
μαθηταὶ συνέρρεον ἀπὸ μακρυνὰ μέρη, φθάσαντες τὸν ἀριθμὸν
700 ἐξ ὧν 200 ξένοι. Εἶχε βιβλιοθήκην μὲ 3000 τόμους καὶ
τυπογραφεῖον.

Περὶ αὐτῆς τῆς σχολῆς ἔγραψεν ὁ Κοραῆς πολλοὺς ἐπαίνους.

Ἡ Πατμιάς σχολή.

Εἰς τὴν Πάτμον ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἡ **Πατμιάς σχολή** ἢ τὸ **Ἑλληνομουσεῖον**, συντηρούμενον δι' ἐξόδων τοῦ σώματιν τῶν βυρσοδεψῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πρῶτος διευθυντὴς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ **Μακάριος Πάτμιος**, μετ' αὐτὸν οἱ **Γεράσιμος Βυζάντιος**, **Βασίλειος Κονταλιανός**, **Δανιὴλ Κεραμεὺς** καὶ ἄλλοι. Ἐν αὐτῇ συνεστήθη καὶ βιβλιοθήκη.

Ἡ σχολή τῆς Σμύρνης.

Εἰς τὴν ἀκμάσασαν τότε πόλιν τῆς Ἰονίας τὴν Σμύρνην τὰ γράμματα ἐκαλλιεργήθησαν μετὰ ζήλου. Τῷ 1723 ὁ **Ἱερόθεος Δενδρινός** καὶ οἱ συνέταιροί του **Παντολέον Σεβαστόπουλος**, **Γεώργιος Ὅμηρος** καὶ **Γεώργιος Βιτάλης** ἵδρυσαν τὴν **Εὐαγγελικὴν σχολήν**, τὴν ὁποίαν τῷ 1747 ἔθεσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ὁ πρῶτος διευθυντὴς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1723 μέχρι τοῦ 1777 ἦτο ὁ **Ἱερόθεος**, τοῦ ὁποῦ μαθηταὶ ὑπῆρξαν οἱ καθηγηταὶ τῆς σχολῆς Δημητσάνης **Γεράσιμος** καὶ **Ἀγάπιος** καὶ ὁ σοφὸς **Ἀδαμάντιος Κοραΐς**. Ὁ διάδοχός του **Χρῦσανθος Καραβίας** με πολλοὺς καθηγητάς, μετὰ τῶν ὁποίων τὸν **Θεόφιλον Καῖρη**ν διδάσκοντα τὰ μαθηματικά. Τῷ 1819 ἐγένετο διευθυντὴς τῆς σχολῆς **Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος**, ὅστις ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1821. Ἡ σχολή αὕτη ἀπέκτησε μεγάλην φήμην εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τῷ 1809 ἰδρύθη νέα σχολή «τὸ **φιλολογικὸν γυμνάσιον**», τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τοῦ 1819 χάρις εἰς δύο ἐξόχους καθηγητάς του, τὸν **Κωνσταντῖνον Κούμαν** καὶ **Κωνσταντῖνον Οἰκονόμου**. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κ. Κούμα εἰς Κωνσταντινουπόλιν τὸ φιλολογικὸν γυμνάσιον ἐκλείσεν. Οὕτω δὲ ἀπέμεινεν μόνον ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολή, ἡ ὁποία διετηρήθη ἐν ἀκμῇ μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς Σμύρνης τῷ 1922.

Ἡ Σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν

Αἱ Κυδωνίαι, πρὸ τοῦ 1770 ἦτο ἄσημόν τι χωρίον, ἀλλ' ὁ προεστὼς αὐτοῦ Οἰκονόμου κατάρθωσε νὰ ἐπιτύχη παρὰ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως τὴν ἐκκένωσιν τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῆς περιοχῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τὴν μὴ ἐπάνοδον αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως αἱ Κυδωνίαι μετ' ὀλίγον ἠρίθμουν 15000 κατοίκους Ἑλληνας. Τῷ 1780 συνεστήθη ἡ σχολὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς πόλεως. Εἰς αὐτὴν ἐδίδαξαν ὁ ἐκ Βρουούλων *Εὐγένιος*, ὁ ἐκ Μουδανίων *Θεοδόσιος* καὶ τελευταῖος ὁ *Γρηγόριος Σαράφης*. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος συνέστη Γυμνάσιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔγινε διευθυντὴς ὁ *Γρηγόριος Σαράφης*, ὁ καθηγητὴς τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν *Βενιαμὴν* (μέχρι 1811) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ *Θεόφιλος Καῖρης*. Ἐνεκα τῶν διακεκριμένων αὐτῶν καθηγητῶν ἡ σχολὴ ἀπέκτησε μεγάλην φήμην, ἰδρύσασα τῷ 1819 καὶ τυπογραφεῖον.

Ἡ σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν διαρκῶς μεταρρυθμιζομένη διετητήθη ἐν ἀκμῇ μέχρι τοῦ 1922.

Ἄλλαι σχολαί. Κρήτη.

Πλὴν τῶν σχολῶν τὰς ὁποίας περιεγράψαμεν, ἦσαν καὶ ἄλλαι ἀκόμη, ὡς π. χ. ἡ τῆς Ἀδριανουπόλεως, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Φιλιππουπόλεως κλπ.

Εἰς τὴν Κρήτην κατεχομένην ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέφυγον πλεῖστοι λόγιοι καὶ εὐπατρίδαι τοῦ Βυζαντίου καὶ προσέδωκαν ζωηρότητα εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν. Οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνων καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα διαπρεψάντων εἰς τὰ γράμματα Ἑλλήνων εἶναι Κρήτες τὴν καταγωγὴν. Οἱ εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἰδίως τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας μεταβαίνοντες πρὸς εὐρύτεραν ἐκπαίδευσιν ἐκ Κρήτης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προήρχοντο, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν νῆσον ἔλειτούργουν σχολεῖα Ἑλληνικά, ὅπου ἐφοίτη-

σαν πολλοὶ τῶν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἀναδειχθέντων διασήμων λογίων καὶ κληρικῶν. (1) Γενικῶς ἡ Κρήτη ἀπετέλει ἀξιολογώτατον καὶ φωτεινότατον πνευματικὸν κέντρον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ σκότους. Ἀλλὰ καὶ ἡ Κρήτη περιήλθεν εἰς τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν κατὰ τὸ 1669 καὶ ἡ πνευματικὴ κίνησις διεκόπη, διὰ τὴν ἀναγεννηθῆναι ἀργότερον.

Ἑπτάνησος.

Ἑλληνικαὶ χῶραι εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὰς δυστήνους διὰ τὸ γένος ἐποχὰς ἐθεραπεύοντο τὰ γράμματα, ὑπῆρξαν αἱ Ἰόνιοι νῆσοι. Καὶ τοῦτο διότι εἰς τὴν γωνίαν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἔπνεε κατὰ τι ἡ ζωοδότειρα αὔρα τῆς σχετικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Κατὰ τὸ ἔτος 1627 ἰδρύθη σχολὴ ἑλληνικὴ εἰς Ζάκυνθον· πρῶτος διδάσκαλος αὐτῆς ἦτο ὁ **Νικόλαος Μαρτελάος**. Εἰς αὐτὴν ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία καὶ νεωτέρα ἑλληνικὴ, λατινικὴ καὶ ἡ ἰταλικὴ καὶ ὅλα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα.

Τῷ 1656 ἰδρύθη ἐν Κερκύρᾳ ἡ πρώτη **Ἀκαδημία ἡ τῶν ἐξησφαλισμένων**, ὡς ὠνομάσθη, ἡ ὁποία διετηρήθη μέχρι τοῦ 1716. Τῷ 1732 ἰδρύθη ἐν Κερκύρᾳ **νέα Ἀκαδημία**. Περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ 17ου αἰῶνος ἰδρύθη ἐν Ζακύνθῳ **νέα Ἀκαδημία τῶν ἐργηγορούντων**.

Τῷ 1762 ὁ **Ἱερεμίας Καββαδίας** ἐκ Λευκάδος ἵδρυσεν ἐν Κερκύρᾳ ἐκπαιδευτήριον **τὸ φροντιστήριον**, ὅπου ἐδίδασκε θεολογίαν μαθηματικὰ καὶ φυσικὴν. Μαθηταὶ αὐτῶν ὑπῆρξαν ὁ **Εὐγένιος Βούλγαρης** καὶ ὁ **Νικηφόρος Θεοτόκης**. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγένετο ἀργότερον καθηγητὴς εἰς τὸ αὐτὸ σχολεῖον. Εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἐπίσης ὑπῆρξαν σχολεῖα, ὅπου ἐδίδεξαν ὁ **Δειχούδης**, ἀπόγονος μεγάλῃς Βυζαντιακῆς οἰκογενείας, καὶ ὁ

(1) Ματθαίου Παρανίκα «Σχεδίασμα κλπ.», σελ. 154 καὶ ἐφεξῆς.

Ἡλίας Μηνιάτης, ὁ εὐγλωττος κῆρυξ τοῦ θείου λόγου γράψας καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν τὰς ὁμιλίαις του, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν εἰς πολλὰς ἐκδόσεις, καὶ ὁ **Δαμωδός**, τοῦ ὁποίου ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἦτο ἀπλουσιτάτη. Ἐδίδαξεν εἰς τὸ σχολεῖον, τὸ ὅποιον ὁ ἴδιος ἵδρυσεν, τὴν νέαν Ἑλληνικὴν, τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ρητορικὴν. Τὸ σύστημα τοῦ ἦτο νέον καὶ πρῶτοφανές διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Μετεχειρίζετο εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ διδακτικὰ βιβλία τοῦ τὴν κοινὴν γλῶσσαν. Ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ἐγχειρίδιον λογικῆς ὅπου εἰς τὸν πρόλογον γράφει. «Ἐγώ, ἐπιθυμῶντας νὰ ὠφελήσω κάθε λογῆς ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ γένος μας, ἐσύνθεσα τὸ βιβλίον νῆς ρητορικῆς γλώσσης εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν».

Καὶ ὅταν τῷ 1804 συνεστήθη ἡ Ἰόνιος πολιτεία, ἱδρύθησαν δημόσια σχολεῖα εἰς διαφόρους πόλεις. Τὸ πρῶτον ἱδρυθὲν δημόσιον σχολεῖον ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1805 διηύθυνεν ὁ ἱερεὺς **Ἰερεμίας (Ἰδρωμένος)** καὶ εἰς αὐτὸ ἐδίδαξεν ὁ **Περραιβός**. Πρὸς ἵδρυσιν τῶν σχολῶν αὐτῶν συνέτειναν αἱ προσπάθειαι τοῦ πρώτου γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας **Ἰωάννου Καπεδιστρίου**, τοῦ κατόπιν κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος.

Ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἱδρύθησαν προσέτι καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὅπου ὑπῆρχον Ἑλληνικαὶ Κοιότητες· π.χ. ἐν Ἑνετίᾳ, εἰς Τεργέστην, εἰς Ρώμην, εἰς Λιβόρνον, εἰς Πάδουαν, εἰς Ὀδησσὸν κλπ. Ἐπίσης εἰς τὴν Κύπρον, Αἴγυπτον, Ἰερουσαλὴμ καὶ ἄλλαχοῦ.

2. Ὁργανισμὸς καὶ πρόγραμμα.

Τὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, δὲν εἶχον ὀρισμένον ὄργανισμὸν καὶ συνεπῶς ὀρισμένον πρόγραμμα. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἀναφέρωμεν πόσας τάξεις εἶχεν ἕκαστον καὶ ποῖα ἀκριβῶς ἢ ὕλη τῆς διδασκαλίας. Τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἐκανόνιζεν ὁ διδάσκων καθηγητὴς ἀναλόγως τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας κατεῖχεν, ἐξ αὐτοῦ δὲ ἐξηρτᾶτο καὶ ἡ φοίτησις εἰς τὸ σχολεῖον. Τὰ σχολεῖα ταῦτα ὁμοιάζον ἐνίοτε πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ Λύκειον τοῦ Ἀριστοτέλους· πολλάκις δηλ. εἰς καθηγητὴς ἀπετέλει ὅλον τὸ προσωπικὸν τοῦ σχολείου. Ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ τῶν διακριθέντων καθηγητῶν ἐσπούδασαν εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, μετέφερον ἐκάστοτε τὰ πνευματικὰ ρεύματα τὰ ὁποῖα κατέκλυζον τὴν Δύσιν εἰς ἑκάστην ἐποχὴν.

Μετὰ τὴν γενικὴν αὐτὴν παρατήρησιν προσθέτομεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν σχολῶν αὐτῶν ἦτο ἐθνικὸς ἅμα καὶ θρησκευτικὸς. Ἐπεδιώκετο δηλ. ἡ ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τῶν ἑλληνοπαίδων πρὸς διατήρησιν τοῦ καταδιωκομένου ἐθνισμοῦ καὶ τῆς θρησκείας. Ἡ ὀνομασία τῆς πρώτης σχολῆς δεικνύει τὸν σκοπὸν τοῦτον, *τοῦ γένους σχολή*. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς βεβύλως δὲν ἐξεδηλοῦτο φανερά, οὔτε ἀνεγράφετο πουνθενά· ἦτο ὅμως δι' ὅλους αὐτονοοούμενος. Ἄπαντες οἱ διδάξαντες εἰς τὰς σχολὰς ταύτας καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τῆς δουλείας διάστημα ἐνεπύοντο ὑπὸ πατριωτισμοῦ καὶ θρησκευτικῆς πίστεως.

Μαθητὴς τοῦ Γενναδίου, ὅστις ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν Βουκουρεστίου, διὰ νὰ δώσῃ μίαν ἰδέαν τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν διδασκάλων τοῦ γένους, ἀναφέρει ἐπεισόδιόν τι. Ὅταν ὁ Γεννάδιος ἐδίδασκε τὸν Πανηγυρικὸν τοῦ Ἰσοκράτους διὰ τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας ἐνώπιον μεγάλου πλήθους ἀκρατῶν, περιγράφων τὴν τότε δόξαν τῆς ἑλληνικῆς πόλεως παρεφέρθη τόσον, ὥστε ἀμέσως διέταξε νὰ κλείσουν τὰς θύρας καὶ εἶτα ἐν μέσῳ θρησκευτι-

κῆς σιγῆς ἐξέθεσε μὲ θλιβερὰ χρώματα τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος, παρέστησε τὰς βασάνους, τοὺς ἐξευτελισμούς της κλπ., συνεκινήθη δὲ τόσον ὥστε ποταμὸς δακρῶν ἔρρευσε ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν του. Τὸ μάθημα διεκόπη, τὸ δὲ ἀχροατήριον συγκινήθην καὶ ἐνθουσιασθὲν ἐχειροκρότησε συγκλαῦσαν μετ' αὐτοῦ.

Καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρξε γενικὸν πρόγραμμα τῆς ὕλης, ἐν τούτοις πάντα τὰ μαθήματα ἦσαν θρησκευτικά, διδασκόμενα ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας· ἔπειτα ἀρχαῖα Ἑλληνικά, σπανίως καὶ λατινικά, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἠθικὴ, ἡ πολιτικὴ ἱστορία, τὰ μαθηματικά, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία.

Ὁ Κωνσταντίνου εἰς τὸ λεξικόν του ἀναφέρει ὡς διδασκομένην ὕλην τὴν ἑξῆς.

« Ἡ διδασκαλία περιστρέφετο ἐπὶ περικοπῶν ἐκ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, τῶν ρητόρων, ποιητῶν, ἱστορικῶν, καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας· πάντα ταῦτα ὠδήγουν πρὸς γνῶσιν τῆς γραμματικῆς, τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς ποιήσεως· εἰς τὸ φιλοσοφικὸν μάθημα ἐδίδασκον ἐν γένει τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Κορυδαλοῦ καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαυροκορδάτου· ἀνεγίνωσκον ἐν μέρει τὴν Ἀφροδισίαν, τὸν Φιλόπονον καὶ Θεμιστόν. Διὰ τὰ μαθηματικά ἐδίδασκον ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Κωνσταντίνου Μπαλάνου ἐπιγραφόμενον «ἡ Μαθηματικὴ ὁδός», ὅπου ὁ συγγραφεὺς ἠκολούθει τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας μαθηματικούς. Ἐκ τῆς θεολογίας ἐδίδασκον τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν καὶ Κορήσιον καὶ τὰ ἔργα τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Κατωτέρω παραθέτομεν τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ κατὰ τάξεις εἰς τρεῖς διαφόρους σχολάς.

Εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Βλαχουλιβάδου τῷ 1775 καὶ εἰς τὴν τοῦ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας τῷ 1782 ὁ Ἰωάννης Πέζαρος μόνος καθηγητῆς ἐδίδασκεν ἄνευ ἀναπαύσεως ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι ἐσπέρας εἰς τὰς ἑπτὰ τάξεις τῆς σχολῆς του. Καθωδήγει ἐν πρώτοις τοὺς ἀρχαρίους εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς καὶ ἐδίδασκεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἀρίθμην. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἐδίδασκε τὴν γραμματικὴν ἀνάλυσιν καὶ τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου. Εἰς τὴν δευτέραν ἔκαμνε λογικὴν ἀνάλυσιν. Εἰς τὴν τρίτην ἐξήσκει τοὺς μαθητὰς πρὸ παντὸς εἰς θέματα, ἐνῶ εἰς τὴν τετάρτην

ἀπησχόλει τοὺς μαθητὰς μὲ συνθέσεις ἠθικὰς συντεταγμένας ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐπιστολῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Κορυδαλοῦ. Εἰς τὴν πέμπτην ἐδίδασκε τοὺς ποιητὰς, εἰς δὲ τὴν ἕκτην τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ τελευταία τάξις συχνὰ διηρεῖτο εἰς δύο τμήματα.

Ἡ γραμματική, τὴν ὁποίαν ἠκολούθει ὁ Πέξαρος, ἦτο τοῦ Λασκάρως. Ἐκ τῶν συγγραφέων ἐδίδασκε τὴν ἠθικὴν τοῦ Χρυσολωρᾶ, τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ, τὴν ἐγκυκλοπαιδεῖαν τοῦ Πατούσα, πλείστους λόγους τοῦ Δημοσθένους, τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἡροδότου, τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Συνεσίου, τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς τραγικοὺς ποιητὰς. Ὑπηγόρευεν ὁ ἴδιος ὅλα τὰ εἶδη τῶν θεμάτων δις τῆς ἐβδομάδος, ἐν πρώτοις ἐπὶ τῶν ρημάτων καὶ ἔπειτα ἐπὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἤρχιζε συγχρόνως μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς γεωμετρίας τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἀπέληγεν εἰς τὴν λογικὴν τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρι. Ἐδίδασκε τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Γενουησίου καὶ τὰ μαθηματικὰ κατὰ τὸν Gesner, καθηγητὴν τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρι, τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοτόκη καὶ τέλος τὴν θεολογίαν τοῦ Βούλγαρι.

Εἰς τὰς Σχολὰς τῶν Ἰωαννίνων, κατὰ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Ψαλῖδα ἀπευθυνομένην εἰς τὸν Ἰωάννην Ζαμπέλιον, τὰ μαθήματα ἦσαν διηρημένα εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην (ἡ ὁποία ἦτο ἡ κατωτέρα) καθηγητὴς βοηθὸς ἐδίδασκε καθημερινῶς τὰ στοιχεῖα τῶν ἐλληνικῶν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ κατήχησιν δις τῆς ἐβδομάδος. Ἀμα οἱ μαθηταὶ ἐμάνθανον τὰ στοιχεῖα καὶ ἔκαμνον ἀρκετὰς ἀσκήσεις εἰς τὴν τεχνολογίαν, ἐσχημάτιζον τὴν δευτέραν τάξιν, ὅπου οἱ μαθηταὶ ἠσκούντο εἰς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν σύνταξιν τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν, συγχρόνως δὲ ἡρμηνευσον τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς συγκρίνοντες μὲ τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν. Ἐπίσης εἰς τὴν δευτέραν τάξιν ἐδιδάσκετο ἡ παγκόσμιος ἱστορία, ἡ νεωτέρα γεωγραφία καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἀρχαιολογία. Μετὰ τὰς ἀσκήσεις ταύτας, ἐὰν οἱ μαθηταὶ εἶχον ἀποκτήσει τὰς ἀναγκαίας ταύτας γνώσεις, ἐσχημάτιζον τὴν τρίτην τάξιν. Εἰς ταύτην ἐδιδάσκοντο αἱ ἄλλαι, πλὴν τῆς ἀττικῆς,

ἐλληνικαὶ διάλεκτοι, ἐξησκοῦντο εἰς τὴν ποίησιν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν ἐπιστολογραφίαν.

Ὁ Φιλῆτας, ἓνας ἀπὸ τοὺς διακεκριμένους μαθητὰς τοῦ Παλίδου, ἀργότερον καθηγητὴς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας μᾶς μετέδωκε τὸ πρόγραμμα τῆς ἀνωτέρας τάξεως τοῦ διδασκάλου του εἰς τὰ Ἰωάννινα. Τοῦτο περιελάμβανε· 1) τὴν στοιχειώδη φιλοσοφίαν τοῦ Λωκκίου καὶ τοῦ Καντίου· 2) τὰ ἀνώτερα μαθηματικά τοῦ Metzburg· 3) τὴν φυσικὴν πειραματικὴν τοῦ Horbach, καθηγητοῦ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ κολλεγίου τοῦ Pesth, καὶ τὴν χημεῖαν· 4) τὴν πολιτικὴν καὶ φυσικὴν γεωγραφίαν καὶ 5) τὰ Λατινικὰ μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας.

Τὸ γυμνάσιον τῆς Χίου, γράφει ὁ Μαρσέλλος, εἶχε τέσσαρας τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην ἐδίδασκον τὴν γραμματικὴν καὶ ἐτυμολογίαν καὶ ἔκαμνον παραλληλισμὸν τῶν λέξεων καὶ τῆς συντάξεως τῆς ἀρχαίας πρὸς τὴν νεωτέραν γλῶσσαν. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν ἐδίδασκον τὰ συγγράμματα τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Ἰσοκράτους τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ μεταφραζόμενα καὶ σχολιαζόμενα. Εἰς τὴν τρίτην ἐξήγουν τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Λυσίαν, τὸν Δημοσθένην καὶ τὸν Ὅμηρον. Εἰς τὴν τετάρτην τὸν Ὅμηρον, τὸν Δημοσθένη, Θουκυδίδην, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλην, Σοφοκλέα καὶ Πίνδαρον.

Ἐκτὸς τούτων ἐδιδάσκοντο τὰ Λατινικὰ εἰς τὰς τρεῖς ἀνωτέρας τάξεις, τὰ γαλλικὰ καὶ ἰταλικά καὶ ἐνίοτε τὰ τουρκικά. Ἐπίσης μετ' ἰδιαιτέρας φροντίδος ἐδιδάσκοντο ἡ ἱστορία, ἡ γεωγραφία, τὰ μαθηματικά, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεῖα, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία.

3. Μαθηματικὰ καὶ φυσιογνωστικὰ

Τὰ κυριαρχοῦντα μαθήματα, ὡς εἶδομεν, εἰς τὰς σχολὰς ταύτας ἦσαν τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά. Κατόπιν δὲ κατὰ τὰ τέλη τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος, ὅποτε ἐν Εὐρώπῃ εἶχεν ἐπικρατήσῃ ὁ ρεαλισμός, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ διαφωτισμοῦ ἤρχισαν νὰ εἰσάγωνται καὶ τὰ μαθηματικὰ καὶ φυσιογνωστικὰ

μαθήματα. Τὴν πνευματικὴν ταύτην κίνησιν τῆς Εὐρώπης μετέδωκαν καὶ εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα Ἕλληνες σπουδασταὶ εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης.

Οἱ ἐνθουσιώδεις οὗτοι λόγιοι ἤρχισαν νὰ κηρύττουν τὰς νέας ταύτας ιδέας. Δημοσιεύουν βιβλία εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν πρὸς ἐκλαΐκευσιν τῆς ἐπιστήμης· εἰσάγουν ἐπίσης τὰς φιλοσοφικὰς ιδέας τοῦ διαφωτισμοῦ.

Τὴν ἐκπαιδευτικὴν ταύτην κίνησιν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὀνομάζει ὁ καθηγητὴς κ. Στεφανίδης ὡς *ἐπανάστασιν ἐκπαιδευτικὴν* ὡς πνευματικὴν ἀναγέννησιν. ⁽¹⁾ Οἱ ὑπὲρ τῶν νέων τούτων ιδεῶν πρωτοστατήσαντες ἦσαν ὁ Κούμας, ὁ ὁποῖος συνέγραψε β.βλία (σειρὰν στοιχειωδῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν), ὁ Βενιαμὶν τῶν Κυδωνιῶν καθηγητὴς, ὁ Θεοτόκης συγγράψας φυσικὴν, ὁ Ρήγας· ὁ Φερραῖος συγγράψας φυσικὴν εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν καὶ ἄλλοι.

Ἡ τῶν νέων τούτων ιδεῶν εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἐκπαίδευσιν διὰ τῆς γραμματικῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων. Ἡ γραμματικὴ ἐκπαίδευσις ἐθεωρεῖτο ἡ μόνη ἐπιτηδεῖα πρὸς ἠθικὴν καὶ σοφίαν. «Ἐνεστι δόξα κοινὴ εἰς τοὺς ἡμετέρους, ὅτι ἡ τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων γνῶσις δὲν ἐφεδράζει ἄλλοθι εἰμὴ εἰς τὴν γραμματικὴν ὧ· εἰς τὸ ἀλκοράνι παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς», ἔγραψε μετὰ πικρίας ὁ Βενιαμίν.

Ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἐνισχύθη ὑπὸ τῶν κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐχαρκτηρίσαν τὴν κίνησιν ταύτην ὡς ἀντιθρησκευτικὴν, διότι τὰ νέα δαιμόνια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐπεχείρουν νὰ ἐξηγήσουν τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ μὲ νόμους φυσικοὺς ἄνευ τῆς παρεμβολῆς θαύματός τινος, δηλαδὴ τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ Ἀθανάσιος Πάριος ὠνόμασε τὰ μαθηματικὰ *πηγὴν ἀθείας*. Περιέπεσαν δὲ καὶ εἰς δυσπιστίαν πρὸς αὐτά, διότι πολλοὶ ἐκ τῶν εἰσηγητῶν καὶ συγγραφέων ἐγχειριδίων μαθηματικῶν καὶ φυσικῆς

(1) Μ. Στεφανίδου - «Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι πρὸς τῆς ἐπαναστάσεως» σελ. 11.

μετεχειρίσθησαν τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν πρὸς διάδοσιν τῶν νέων ἰδεῶν.

Ὁ Νεόφυτος Δούκας σφοδρῶς ἐπιτίθεται κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα προτιμῶν **τὰ καλὰ γραμματικά**. Μόνα τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων «**γέμουσι φιλοσοφίας καὶ νοῦ, ἰεῖς εἰδία δὲ μάταια καὶ ἀνόητα** δὲν εἶναι καθὼς ἐφρόνουν οἱ νεωτερισταὶ ἢ γραμματικὴ ἀνάλυσις, ἀλλὰ τὰ σύμβολα τῆς ἀλγέβρας».

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐνίοτε οἱ νεωτερισταὶ ὑπερέβαινον τὸ μέτρον θεωροῦντος τελείως περιττὴν τὴν φιλολογίαν.

Διὰ τοῦτο ὁ Κοραῖς ἀκολουθῶν τὴν ὁρθὴν κατεύθυνσιν γράφει ποῖοι εἶναι οἱ χαρακτηῖρες τῶν καλῶς φιλοσοφούντων. «Αἱ ἐπιστήμαι χωρὶς τὴν φιλολογίαν καταντιῶσιν εἰς τῶν βαναύσων τεχνῶν τὴν ταπεινότητα καὶ εἰς τοῦ σοφοῦ τὴν κρίσιν τόσον οὐτιδανὸς φαίνεται ὁ ἀγράμματος φιλόσοφος, ὅσον καὶ ὁ ἀφιλόσοφος γραμματικὸς».

Ἡ ἀλήθεια αὕτη μεταξὺ τῶν νεωτεριζόντων καὶ τῶν συντηρητικῶν ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐνθέρμους ὁπαδοὺς τῶν ρεαλιστικῶν γνώσεων ὑπῆρξεν ὁ ἱερομόναχος Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος (1762-1824). Οὗτος ἐσπ ὕδασεν ἐπὶ ἐννέα ἔτη εἰς Εὐρώπην καὶ διωρίσθη κατόπιν καθηγητὴς εἰς τὴν σχολὴν τῶν Κυδωνιῶν. Ἐδίδαξε τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα μετὰ ζήλου καὶ θάρρους πρωτοφανοῦς εἰς περιβάλλον μὲ παλαιὰς προλήψεις ἀλλὰ καὶ εἰς νέους διψῶντας τὴν νέαν παιδευσιν.

Εἰς ἓνα λόγον του ἀποδεικνύει τὴν ἀνεπάρκειαν **τῶν καλῶν γραμματικῶν** πρὸς μόρφωσιν τῶν νέων καὶ τὴν **σχολαστικότητα** τῶν διδασκάλων αὐτῆς. Ἐθεώρει ὥς πρωτεύουσαν πνευματικὴν τροφὴν τὰς φυσιογνωστικὰς ἐπιστήμας μετὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

«Αἱ ἐπιστήμαι φέρουν τὴν εὐτυχίαν καὶ τὸν πλοῦτον εἰς τὰ ἔθνη. Τὰ πλούτη πόθεν ἄλλοθεν γεννῶνται ἢ ἐκ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν; Ὅπου πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν ἐκεῖ πλοῦτος καὶ δύναμις καὶ ὅπου λείπουσιν αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστήμαι ἐκεῖ ἀθλιότης καὶ δυστυχία. Βλέπομεν τὸ ἡμέτερον γένος νὰ δαπανᾷ ὀλόκληρον τὴν ζωὴν αὐτοῦ

εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ εἰς μίαν διάλεκτον, τουτέστιν εἰς τὰ σημεῖα τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, καὶ ἅπανα ἡ ἀγωγή αὐτοῦ καὶ παιδεία νὰ ἐπικεντρουταὶ εἰς μόνην τὴν γραμματικὴν. Ὡ ἀθλιότης!»

Κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἀθεΐα προσεκλήθη ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Ἱερεμίου τοῦ Δ' (1808-1813) ὅπως ἀπολογηθῇ, διδαχθεὶς οὕτως ὁ τολμηρὸς ἱερομόναχος, ὅτι οὐδὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ πολλάκις ὑπάρχει, καθὼς ἐνόμιζε καὶ διεκήρυττεν, ἐλευθερία «νὰ ἐκφωνήσῃ τις τὴν ἑαυτοῦ ἔννοιαν».

Μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν τοῦ καθηγητοῦ εἰς τὰς Κυδωνίας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Βουκουρέστιον.

Τὴν θέσιν τοῦ καθηγητοῦ τῶν φυσιογνωστικῶν ἀνέλαβε ὁ σοφὸς ἐξ Ἀνδρου ἐπιστῆμων καὶ «τῆς ἐλευθέρως σκέψεως μάργου ἀτυχῆς» (1) ὁ Θεόφιλος Καΐρης, μαθητὴς τοῦ Βενιαμίν.

4. Ἡ μέθοδος

τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν.

Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο οἱ διδάσκαλοι κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἦτο συνέχεια τῆς πρὸ τῆς ἀλώσεως μεθόδου, ὠνομάζετο δὲ *ψυχαγωγία*. Εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς νήσου Σκιάθου εὐρίσκονται (ἂν δὲν ἐκλάπησαν ἤδη) ἑκατοντάδες χειρογράφων τετρατίων τῆς Πατριάρχδος σχολῆς εἰς τὰ ὅποια φαίνεται ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας.

Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν χωρίου τινὸς συγγραφῆς ἀρχαίου ἐγράφετο τὸ μὲν ἀρχαῖον κείμενον μὲ ἀραιὰ γράμματα ἢ μὲ κόκκινα ἄνωθεν δὲ ἐκάστης λέξεως ἐγράφοντο κατὰ στήλας πολλὰ συνώνυμοι λέξεις, παραδείγματος χάριν·

Ἄκουσον, ὦ παιδί μου, τὴν ἰδικὴν μου συμβουλὴν
Ἀκροάσθητι, ὦ τέκνον μου, τὴν ἰδικὴν μου παραίνεσιν·

(1) Μ. Στεφανίδου. «Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι κλπ.», σελ. 54.

Ἐνωτίσθητι, ὦ μαθητά μου, τὴν ἰδικὴν μου ἑρμηνείαν·
 Ἄκουσον, ὦ παῖ, τῆς ἐμῆς συμβουλίας·

Παραθέτω ἀκόμη ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραΐ·

Ἄπαντες = ὅλοι οἱ ἄνθρωποι.

γὰρ = διότι, ἐπειδὴ.

φιλοῦσιν = περιποιοῦνται, ἀσπάζονται.

οὐ τοὺς κεκτημένους = ὅχι ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἀπεκτησαν, (ἐκέρδισαν)

σφίσιν αὐτοῖς = διὰ λόγου τους, διὰ τὸν ἑαυτὸν τους.

δυναστείαν = βασιλείαν, ἡγεμονίαν, ἐξουσίαν

μεγίστην = μεταλωτάτην, πλατυτάτην

ἀλλὰ = ἀμμή.

τοὺς γεγεννημένους = ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐξημέρισαν, ἐκείνους οἱ ὅποιοι κατεστάθησαν, ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἔγιναν.

αἰτίους = αἰτία, ἀφορμή.

τοῖς Ἕλλησι = εἰς τοὺς Ἕλληνας.

πλείστων ἀγαθῶν = πολλωτάτων ἀγαθῶν (χρησίμων, ὠφελίμων)

Ἀνεγινώσκοντο δὲ πρῶτον ἡ ἀρχαία λέξις καὶ ἔπειτα τὰ συνώνυμα π.χ. ἄκουσον, ἐνωτίσθητι, ἀκροάσθητι, ἄκουσον, κλπ.

Κατόπιν ἀνεγίνωσκον τοὺς συγγραφεῖς καὶ συνέθετον προφορικοὺς λόγους καὶ διηγήματα εἰς τὴν ἀρχαίαν.

Εὐκόλως ἐννοεῖ τις ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ἦτο ὀρθή, διότι τὰ συνώνυμα δὲν ἠρμήνευον ὅπως ἐξετίθεντο τὸ κείμενον, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπέφερον σύγχυσιν, διότι ἕκαστον αὐτῶν εἶχεν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Κατανόησις τοῦ ἀρχαίου κειμένου δὲν ἐγίνετο. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης τῇ ἀληθείᾳ μόνον μεγάλα πνεύματα ἠδύναντο νὰ διακριθῶν καὶ γίνουν καλοὶ διερμηνευταί.

Ὁ Στέφ. Κανέλλος γράφων περὶ τῶν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ ὀλίγον πέραν αὐτῶν σχολείων λέγει.

«Εἰς τὰ σχολεῖα ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία χωρὶς ἐκλογὴν καὶ μὲ τὸ διάστημα πολλῶν χρόνων καὶ μετὰ πολλοὺς κόπους ἐβγαίνοντας οἱ νέοι ἀπὸ τὰ σχολεῖα, ἄλλο δὲν ἤξευραν εἰμὴ λέξεις καὶ φράσεις ξηρὰς καὶ εἰς αὐτὰς ἐπεριώριζαν τὴν μόνην ἀληθῆ μάθησιν· μόνον δὲ εἰς δύο ἢ τρία σημαντικώτερα σχολεῖα μας ἐπαραδίδετο ἡ ρητορικὴ, κομμάτια ἀπὸ τοὺς παλαιούς ποιητάς, ἡ λογικὴ, πλὴν καὶ αὐτὰ ἀμεθόδως, ἀτελῶς, σχολαστικῶς καὶ εἰς πολλοῦ καιροῦ διάστημα, ὥστε ὀλίγοι ἀπὸ τοὺς σπουδάζοντας ἔμενον εἰς

τέλος εἰς τὰ σχολεῖα καὶ ἡ ἐκ τούτου εἰς τὸ ὅλον ὠφέλεια ἦτο πολὺ πικρά». (1)

Πρῶτος ὁ καθηγητὴς Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης τῷ 1747 ἐπεχείρησε νὰ μεταφράσῃ τὸ ἀρχαῖον κείμενον εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν καταδικάζων τὴν μέθοδον τῆς ψυχαγωγίας. Ἀντὶ τῶν περιφράσεων καὶ τῆς σειρᾶς τῶν συνωνύμων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἶχον διάφορον σημασίαν, συνίστα τὴν μονολεκτικὴν ἐπὶ λέξει ἀκριβῇ μετάφρασιν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν. Ἐπίσης κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις κατέκρινε τὴν ψυχαγωγίαν ὡς μέθοδον πρὸς ἐρμηνείαν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων· ὁμοίως καὶ ὁ Μπαλάνος εἰσήγαγε τὴν μονολεκτικὴν μετάφρασιν εἰς τὰ Ἰωάν. ν. α. Ὁ Ἰωσήφ Μοισιοδάξ, διευθυντὴς τῶν σχολῶν εἰς τὸ Ἰάσιον, ἐδημοσίευσεν τῷ 1779 ἐν Ἑνετία ἔργον «περὶ παίδων ἀγωγῆς».

Ἐν πρώτοις λέγει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ καταργηθῇ τελείως ἡ ψυχαγωγία καὶ ἡ πολυλογία· ἡ πρώτη εἶναι ἀπώλεια χρόνου, ἡ δευτέρα εἶναι βάρος ἀνωφελὲς καὶ μάταιον, τὸ ὁποῖον ἀφαιρεῖ πᾶσαν πρωτοβουλίαν ἀπὸ τὸν μαθητὴν καὶ εἶναι μέσον νὰ λέγῃ μὲ δυσκολίαν τὰ πράγματα. «Διατί, διδάσκαλε, ταλαιπωρεῖς τοὺς μαθητὰς σου μὲ λεπτολογίας καὶ μωρολογίας καὶ κατατρίβεις οὕτω μάτην τὸν χρόνον, ὃν ἡδύνατο νὰ μεταχειρισθῇς πρὸς τι καλλίτερον; Διατί συσσωρεύεις πέντε συνώνυμα ἐπ' ἄλληλα, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἴσως ἔχει ἰδίαν σημασίαν, χωρὶς νὰ καταστήσῃς ταύτην γνωστὴν εἰς τοὺς μαθητὰς παραπλανῶν οὕτως αὐτοὺς ὅτι πᾶσαι αἱ λέξεις αὗται εἶναι ταυτόσημοι; Διὰ μίαν ἔννοιαν ἀρκεῖ μία λέξις, ἐὰν δὲ πρὸς ἔκφρασιν διανοήματος δὲν ἀρκεῖ μία λέξις, ἅς γίνῃ περιγραφὴ, διασάφισις.»

Ἐπίσης τῷ 1792 ὁ Λάμπρος Φωτιάδης διδάσκων ἐν Βλαχίᾳ μετεχειρίσθη τὴν αὐτὴν μέθοδον. Δὲν περιορίζετο δὲ εἰς μίαν ξηρὰν μετάφρασιν τοῦ ἀρχαίου κειμένου εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ συμπληρωματικῶς ἔδιδε γραμματικὰς, ἱστορικὰς, ἀρχαιολογικὰς, γεωγραφικὰς παρατηρήσεις. Οὕτω διὰ τὴν ἐρμηνείαν ἐκάστης λέξεως ἀνέφερε πρῶτον εἰς τὴν πρώτην σημασίαν καὶ κατόπιν ἐξήγει πῶς μετέπεσεν εἰς ἄλλην.

1) Ἡλία Βουτιερίδου Ἱστορία νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ὁποῖος συνετέλεσε πρὸς βελτίωσιν τῆς μεθόδου εἶναι ὁ σοφὸς Ἀδαμάντιος Κοραΐς. Ὁ Κοραΐς ἤθελε, πρὶν ἢ εἰσέλθῃ ὁ μαθητὴς εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης, νὰ εἶναι καλῶς συγκεκροτημένος εἰς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν. Ὅσοφ μάλιστα περισσότερον ἐνδυναμωμένος ἦτο, τόσο περισσότερον διαφέρειν θὰ εἶχε διὰ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ τόσοον εὐκολώτερον θὰ ἤννοιε τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς.

« Ἀνάγκη, λέγει, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ διηνεκοὺς παραθέσεως καὶ παραβολῆς τῆς κοινῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἀρχαίαν, διὰ νὰ μανθάνεται αὕτη με περισσοτέραν εὐκολίαν καὶ νὰ γράφηται καὶ νὰ λαλεῖται ἐκείνη με περισσοτέραν ὁμαλότητα».

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης ὁ Κοραΐς δὲν παραδέχεται νὰ γίνεται αὕτη λέξιν πρὸς λέξιν, ἀλλὰ προτείνει νὰ γίνεται ἀντίστροφος θεματογραφία. Κατακρίνει ἰδίως τὴν λογοδιάρροιαν τῶν διδασκάλων κατὰ τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν, οὔτινες ἡρμήνευον ἐκάστην ἀρχαίαν λέξιν διὰ σειρᾶς νέων λέξεων, π.χ. γὰρ = διότι, ἐπειδὴ δύνασταιαν = βασιλείαν, ἐξουσίαν, δύναμιν, κράτος, ἡγεμονίαν κλπ.

« Τοιαύτη λέξεων ἀσωτία καὶ ἀληθινὴ λογοδιάρροια (λέγει) ὄχι μόνον διδάσκει εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν φλυαρίαν ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμποδίζει νὰ καταλάβουν ἀκριβῶς ἐκάστης λέξεως τὴν δύναμιν. Τότε μόνον συγχωρεῖται τῶν λέξεων ἡ συμφόρησις, ὅταν ἡ κοινὴ γλῶσσα ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ διὰ μιᾶς λέξεως τὴν ἔννοιαν».

Ὁ Κοραΐς θέλει πρὸς τούτοις ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνῶν συγγραφέων νὰ χρησιμεύῃ εἰς τοὺς νέους πρὸς ἀσκήσιν καὶ τελειοποίησιν αὐτῶν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν.

« Τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἡ ἔρευνα, λέγει, πρέπει νὰ συνοδεύηται πάντοτε μετὰ τὴν ἔρευναν τῆς κοινῆς. Καθὼς λοιπὸν εἰς τὴν ἰδίως λεγομένην θεματογραφίαν ἢ μετάφρασιν ἐκ τῆς κοινῆς γλώσσης γίνεται πρὸς γυμνασίαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, οὕτως ἐκ τοῦ ἐναντίου ἢ μετάφρασιν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πρέπει νὰ γίνεται θέμα καὶ γύμνασμα τῆς κοινῆς. Εἶναι πράγμα πολλοῦ γέλωτος ἄξιον, προσθέτει, νὰ καταγινώμεθα εἰς ἔρευναν τῆς παραγωγῆς, ἐτυμολογίας, γραφῆς καὶ συντάξεως τῶν ἑλληνικῶν λέξεων καὶ νὰ μὴ γνωρίζωμεν τὰς λέξεις μετὰ τὰς ὁποίας παριστάνομεν καθ' ἐκάστην τὰς ἐννοίας τῆς ψυχῆς ἡμῶν, μήτε τῆς συντάξεως αὐτῶν τὸν τρόπον. Καὶ διατὶ συνέβη ἡ τοιαύτη ἐπονειδιστος ἄγνοια; Διότι ἡμελήθη εἰς τὰ σχολεῖα ἡ ἀδιάλειπτος παραβολὴ καὶ παράθεσις τῶν δύο γλωσσῶν διότι οἱ

διδάσκαλοι ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν τοὺς μαθητὰς των Πλάτωνας καὶ Ξενοφῶντας, ἤγουν ἐματαιοπόνησαν εἰς τὸ ἀδύνατον καὶ τοὺς ἀφήκαν νὰ γράφουν καὶ νὰ λαλοῦν τὴν κοινὴν γλῶσσαν χειροτέραν παρὰ τὰς ὑδροφόρους καὶ ξυλοφόρους».

5. Γλῶσσα.

Ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες λόγιοι μετεχειρίζοντο εἰς τὰ συγγράμματά των καὶ εἰς τὰ σχολεῖα κατὰ τὴν διδασκαλίαν των ἦτο ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ, ἐννοεῖται ὡς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐπίσης οἱ λόγιοι κληρικοὶ καὶ ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰ ἔγγραφα, τὸ κήρυγμα καὶ τὰ διάφορα πιστοποιητικά, τὰ ὅποια ἐξέδιδεν, ἐχρησιμοποιοῖ ἐν εἶδος παρεφθαρμένης ἀρχαίας Ἑλληνικῆς.

Ὁ λαὸς ὅμως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Βυζαντινικῆς ἐποχῆς ὠμίλει γλῶσσαν πολὺ ἀπέχουσαν τῆς γλώσσης τῶν λογίων καὶ ἔπαυσε νὰ ἐννοῇ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν.

Τότε διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν συνέβη ὅ,τι καὶ ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν μεσαῖωνα, ὅπου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ συγγράμματα τῶν λογίων μετεχειρίζοντο τὴν Λατινικὴν, ἐνῶ οἱ λαοὶ ὠμύλουν ἄλλην γλῶσσαν, τὴν μητρικὴν.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μὲν λόγιοι ἐξηκολούθησαν τὴν λογίαν παράδοσιν ἐπιμένοντες εἰς τὴν ἀρχαιομάθειάν των, ὃ δὲ λαὸς ἀμαθέστερος γενόμενος διήνοιξε χάσμα μεταξὺ τῆς γλώσσης τῶν λογίων καὶ τῆς ἰδικῆς του.

Ἡ ἀποκλειστικότης αὕτη καὶ ἐπιμονὴ τῶν λογίων διὰ τὴν σπουδὴν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας μόνον γλώσσης ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες λόγιοι μεταβάντες εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐπεδίδοντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σπουδὴν καὶ καλλιέργειαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης, διότι δι' αὐτῆς διήγειραν τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ δι' αὐτῆς εὑρίσκον πόρον ζωῆς καὶ προστασίαν ἐκ μέρους ἡγεμόνων καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν.

‘Αφ’ ἑτέρου ἡ διατήρησις τῆς ἀρχαίας γλώσσης συνεδέθη μὲ τὴν διατήρησιν τοῦ ἔθνισμοῦ καὶ τῆς θρησκείας· ἐθεωρήθη ὡς ἔθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ κληρονομία, τὸ βάρος τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ φέρουν οἱ ἀπόγονοι. «Ἐλκομεν τὸ γένος ἐκ τῶν Ἑλλήνων· ἅς πειραθῶμεν λοιπὸν νὰ καταστῶμεν ἄξιοι τοῦ ὀνόματος, ἢ ἅς μὴ φέρωμεν αὐτὸ ἔτι» (Κοραῆς).

Τὸ τοιοῦτον ἔφερε τοὺς τότε λογίους εἰς ὑπερβολήν. Πιστεύοντες ὅτι, διὰ νὰ ἐπαναφέρουν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς φυγαδευθείσας Μούσας, ἔπρεπε νὰ ἐπαναφέρουν καὶ ὅλην τὴν λαμπρότητα τῆς ἀρχαίας γλώσσης, κηρύσσονται ὑπέρμαχοι τῆς ἀποκλειστικῆς χρήσεως ταύτης καὶ μόνον.

Ἡ ἀνάγκη νὰ διδάσκηται ὁ λαὸς εἰς γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ἠγνόει καὶ ἐχρησιμοποίει εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις, κατενοήθη ὑπὸ πολλῶν λογίων. Πρῶτος ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Κερκυραῖος **Νικόλαος Σοφιανός**, ἀνὴρ σοφός, πρᾶος καὶ τὸν βίον χρηστότατος, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδη (1). Ὁ Σοφιανὸς διέμενεν ἐν Ρώμῃ, ὅπου ἐδίδασκε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἰδὼν δὲ τὴν ἀμάθειαν τῶν τότε Ἑλλήνων ἔνεκεν ἐλλείψεως καταλλήλων βιβλίων πρὸς διδασκαλίαν, συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ δημοσιεύσῃ σειρὰν βιβλίων εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, συνεννοηθεὶς δὲ καὶ μετ’ ἄλλων λογίων ἤρchiσε νὰ μεταφράζῃ τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα, ἐξ ὧν τῷ 1544 ἐτύπωσε τὸ «περὶ παιδων ἀγωγῆς» τοῦ Πλουτάρχου.

Διὰ νὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης ποίαν γλῶσσαν ἠγνόει λέγων λαϊκὴν, παραθέτομεν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἀφιερώσεως τῆς ἐν λόγῳ μεταφράσεως πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Μυλοποτάμου καὶ Χερρονήσου Διονύσιον.

«Βλέποντες, θεοφιλέστατε δέσποτα, ὅτι διὰ τὴν μακρὰν καὶ πικροτάτην δουλοσύνην τὸ ἡμέτερον γένος ἐξέπεσε καὶ οὐδὲ κἂν ἀναθυμᾶται τὴν προκοπὴν ὅπου εἶχον οἱ πρόγονοί μας μὲ ὁποίαν ἄφησαν εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην λαμπρὰν καὶ ἀθάνατον δόξαν, ἠθέλησα πολλάκις περὶ τούτου

(1) «Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν Ἑπτανήσῳ», Σ. Δὲ Βιᾶζῃ.

νὰ συμβουλευθῶ καὶ νὰ κοινολογήσω τὸ πρᾶγμα μὲ ὄσους καὶ πεπαιδευμένους καὶ κατὰ ἀλήθειαν εὐγενεῖς καὶ λείψανα τῆς ἀρχαίας καὶ δυστυχοῦς Ἑλλάδος καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ὅπου ἔτυχαν ἐδῶ, εἶχα συμβουλευθῇ μὲ ποῖον ἤθελε διορθωθῇ τὸ πάθος τοῦτο τῆς ἀπαιδευσίας καὶ νὰ γυρίσουν εἰς τὸ καλόν, καὶ ὅλοι ἀπὸ μίαν γνώμην ἦσαν, ὅτι ἂν ἤθελον διαβάσει νὰ γροικήσουν τὰ βιβλία ὅπου ἀφήκαν ἐκείνοι οἱ παλαιοὶ καὶ ἐνάρετοι ἄνδρες, εὐκόλα ἤθελε διορθωθῇ ἡ ἀπαιδευσία ὅπου πλεονάζει εἰς τοὺς πολλοὺς Λοιπὸν ἂν γείνη τοῦτο καὶ ὅλοι ἡ περισσότεροι πιάσουν τοῦτον τὸν δρόμον, εὐκόλα καὶ ἀπὸ τὴν δουλοσύνην καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα πάθη ὅπου εἶναι χειρότερα καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν δουλοσύνην ἤθελαν λυτρωθῇ» (¹)

Ὡς βλέπει ὁ ἀνγνώστης, ἡ γλῶσσα, ὡς τὴν ἡννόει ὁ Σοφιανός, δὲν ἀπεῖχε πολὺ τῆς σημερινῆς καθαρευούσης.

Ὁ Σοφιανός ἐπεξίτηι κατ' ἀρχάς οὐχὶ τὴν μεταρρυθμίσιν τῶν διδασκτικῶν μεθόδων εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὴν συγγραφὴν διδασκτικῶν βιβλίων εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ τὴν διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸν λαόν. Μάλιστα δὲ ἐφρόνει ὅτι διὰ τοῦ συστήματος τοῦτου θὰ καταστήσῃ περιττὴν τὴν μακροχρόνιον σχολικὴν ἐκπαίδευσιν. Τὰ βιβλία δηλαδὴ ταῦτα προωρίζοντο δι' ὅσους δὲν ἠδύναντο νὰ φοιτήσουν εἰς τὸ σχολεῖον.

Αἱ ιδέαι αὗται τοῦ Σοφιανοῦ διεδόθησαν ταχέως εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροικίας τῆς Ἰταλίας, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Ἑνετιάν. Μεθ' ὃ ἐξαιρετικῶς κατέκτησαν τοὺς λογίους τῆς Ἑπτανήσου, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου.

Τὴν συγγραφὴν εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ἐδέχθησαν μετὰ σπουδῆς καὶ οἱ Ἰησουῖται καὶ ἀργότερον καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι. Ἀμφότεροι δὲ πρὸς προσηλυτισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐδημοσίευσαν πλῆθος θρησκευτικῶν βιβλίων εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν πωλοῦντες ταῦτα εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας εἰς εὐθνητοτάτην τιμὴν.

Τοιοιτοτρόπως ἡ κίνησις αὕτη πρὸς διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης κατέστη ὑποπτος παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τοὺς λογίους καὶ εἰς

(¹) Περβλ. Σ. Δὲ Βιάζη, «ἡ ἐκπαίδευσις ἐν Ἑπτανήσῳ».

τὸν λαόν. Ἡ ἐκκλησία ἀπηγόρευσε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν μεταφράσεων αὐτῶν. Οἱ δὲ πλεῖστοι ἄλλοι λόγιοι κατέκριναν δριμύτως τὴν κίνησιν ταύτην οὐχὶ μόνον τῶν **μισιοναρίων** ἀλλὰ καὶ τῶν ἐλλήνων.

Ἀπὸ τοῦ 1653 καὶ ἐντεῦθεν οἱ ὁπαδοὶ τῆς νέας κινήσεως ἐπληθύνθησαν καὶ ἐδοκίμασαν νὰ εἰσαγάγουν τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν εἰς τὸ σχολεῖον. Τοιουτοτρόπως ὁ Φραγκῖσκος **Σκοῦφος** καθηγητὴς εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἑνετίας ἐδημοσίευσε διὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ βιβλίου «Ρητορικὴ Τέχνη» εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ὁ διάδοχός του καὶ μαθητὴς του Ἡλίας Μηνιάτης διὰ τῆς ρητορικῆς του εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ἀνύψωσε εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν συγχρόνων του τὴν νέαν κατεύθυνσιν. Τὸ βιβλίον «Διδαχαὶ» ἔσχε πολλὰς ἐκδόσεις ἀναγινωσκόμενον εὐχαρίστως καὶ σήμερον ἀκόμη.

Ἐναντίον τῆς τάσεως ταύτης ἀντεπεξῆλθον μετὰ πάθους καὶ βιαίότητος ἡ πλειονότης τῶν τότε λογίων. Ὁ Θεοδ. Ζυγομαλᾶς ἀπαντῶν εἰς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξήτει ἔργα τινὰ γραμμένα εἰς τὴν λαϊκὴν καὶ ἐπὶ πλέον τὴν μετάφρασιν ἐπιστολῶν τινων εἰς ταύτην, ἀπήντησεν ὅτι οὐδεὶς ἀσχολεῖται μὲ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν, οὔτε δὲ ὁ ἴδιος γνωρίζει νὰ γράφῃ αὐτήν· «πῶς ἂν τὴν βάρβαρον γράψαι με, ἀπορῶ».

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἐξακρατήρισε τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ὡς βάρβαρον καὶ χυδαίαν. Εἰς ἐπιστολὰς πρὸς τὰ τέκνα του, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἀποδεχόμενα τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, γράφει (1683)

«Ἐως πότε τῇ χύδην, ὧ ποθεινότατοι, καὶ ἀγοραῖα διαλέκτῳ λειχνηνέοντες οὐ παύεσθε; δῖμηνον ἥδη ἢ καὶ τρίμηνον παρήλαξε καὶ μηδὲν ἄχρι δεῦρο χάριτος ἀποστάζον, οὐδὲ βρύον ἡδυτῆτος, οὐδ' ἀττικουργές ἐπεστεύλατε γράμμα, τῆς μὲν ὑμετέρας ἐπιδόσεως ὑπόδειγμα τῆς ἐμῆς δὲ ταύτης ἐκστρατείας ἐπιθύμιον. Οὕτως ἄρα ρητορείας ὑμῖν ὁ δρόμος ἐπὶ μηδενὶ καλῷ διήνυται; αὐταὶ εἰσιν αἱ ἐκπεπονημέναι καὶ ἀπηκριβωμέναι μελέται, ὥστε μὴ κατοκνεῖν οὐδὲ πρὸς τὸν φύντα αὐτὸν βαρβαρίζειν καὶ διαπταίειν καὶ ταῦτα τῶν ρητορικῶν γοητευμάτων καὶ τῆς ἐντέχνου κομψείας ὑπὲρ αὐτὸ τὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν γλιχόμενον, μᾶλλον δὲ καὶ λιχνεύμενον»; (¹)

(¹) Λιβραδῆ. Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος, σελ. 20.

Ἐν τούτοις ἡ λαϊκὴ γλῶσσα ἐξηκολούθησε νὰ ἀποκτᾷ νέους ὁπαδούς. Ὁ Κεφαλλὴν Βικέντιος Δαμφδὸς ἴδρυσε εἰς τὴν πατρίδα του σχολήν, ὅπου μετεχειρίζετο τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, μετέφρασε δὲ καὶ φιλοσοφικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ βιβλία εἰς αὐτὴν (1759). Ἡ διδασκαλία του ἦτο ὠφελιμωτέρα καὶ εὐκολωτέρα διὰ τοὺς μαθητάς.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις εἰς τὴν λογικὴν ἐκφράζεται δριμύως κατὰ τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη ὁ Δαμφδός.

Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν τὸν γλωσσικὸν ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Κοραῆς κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς λαϊκῆς ἢ *γραιικῆς γλώσσης*, ὥς τὴν ὠνόμασε.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος τρεῖς γλωσσικαὶ κατευθύνσεις διεκρίνοντο ἢ ἄλλως εἰς τρία γλωσσικὰ *κόμματα* διηρέθησαν.

1. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀρχαίας, οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ ἐπαναφέρουν τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ οἱ ὅποιοι μετὰ φανατισμοῦ ὑπεστήριζαν τὴν ἄποψιν ταύτην (παράλαβε ἀπόφασιν τῶν λογίων τῆς σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν νὰ μὴ ὁμιλοῦν ἄλλην γλῶσσαν παρὰ τὴν ἀρχαίαν, ἥλλαξαν δὲ καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματά των μετατρέψαντες εἰς ἀρχαῖα). (¹)

2. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς κοινῆς ὥς τὴν ὠμίλουν τότε (*ρωμαίικη γλῶσσα*) καὶ

Θεὸς ἡγείσθω παντὸς ἔργου καὶ λόγου.

Ψήφισμα.

(1) Ἐπὶ καθηγεμόνων Θεοφίλου, Γρηγορίου τε καὶ Εὐστρατίου τῶν ἐν τῷ κατὰ τὰς Κυδωνίας Ἑλληνομουσείῳ σχολαρχούντων, ἐλαφηβολιώνος ὀγδὴ ἀπὸντος, οἱ ὑπογεγραμμένοι εἶπομεν ἕπειδὴ τὴν μὲν πατρῶαν ἀναλάβεσθαι φωνήν, τὴν δὲ χύδην καὶ ἀγοραίαν, ὥς πάνω ἀνοίκειον ἡμῖν τοῖς τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων ἀπογόνοις, παντὶ τῷ θυμῷ ἀπόσασθαι ἐφιέμεθα, δέδοκται πᾶσιν ἡμῖν νόμον εἰσενεγκεῖν τόνδε, ὥσθ' ἡνίκα ἂν συνῶμεν ἐλληνιστὶ πάντας ἡμᾶς διαλέγεσθαι καταναγκάζειν.

Νόμος.

Ἐπιμελεῖσθαι ἕκαστον ἡμῶν ἐλληνιστὶ ὅσον οἶόντε διαλέγεσθαι ὅς δ' ἂν μὴ ἐθέλῃ τοῦτο, σελίδα δημορικὴν ἐνώπιον ἡμῶν ἱστάμενος ἀπαγγέλων ἀποτισάσθω τίμημα.

ΑΩΙΖ'.

(ἔπονται αἱ ὑπογραφαί).

3. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς νεοελληνικῆς, οἱ ὅποιοι ἠθέλησαν νὰ συνδιαλλάξουν τὰ δύο ἄκρα καὶ νὰ δημιουργήσουν γλῶσσαν κειμένην μεταξὺ τῶν δύο, χωρὶς νὰ εἶναι διάλεκτος οὐδενὸς τόπου. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ἐφρόνουν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀναζήσῃ ἡ ἀρχαία γλῶσσα.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο σύστημα ἐκυριόρχησε καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν παρὰ τὸν ζῆλον τῶν περισσοτέρων καθηγητῶν διὰ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν. Εἰς τοῦτο συνέτειναν αἱ προσπάθειαι τοῦ Κοραΐ, τοῦ Θεοτόκη, Οἰκονόμου, Ἀνθίμου Γαζῆ καὶ ἄλλων. Ἡ δυνάμεις τῶν πραγμάτων ὑπερίσχυσε τῆς δυνάμεως τῶν λόγων.

Πολύτιμοι δυνάμεις ὅμως πνευματικαὶ κατηναλώθησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὅπως δοθῇ ἡ λύσις αὕτη εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Ἡ δὲ ἐκπαίδευσις ὑπέστη σάλον καὶ καθυστέρησε πολὺ ἕνεκεν αὐτῆς τῆς διαμάχης.

Ἡ *καθαρεύουσα*, ὥς ὀνομάζεται σήμερον ἡ μέση αὕτη γλῶσσα, δὲν ἀποτελεῖ δυστυχῶς ἢ μόνον ἓνα σταθμὸν διὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Τοῦτο ἐξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον νὰ ἀποτελῇ τὸ φλέγον ζήτημα ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει καὶ τῇ καθόλου νέᾳ λογοτεχνίᾳ, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολῇ ἐκλεκτὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῆς χώρας καὶ νὰ ταράσῃ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν συνεπῶς καὶ τὴν πρόοδον τῶν σχολείων. Ὅλα τὰ ἄλλα ἐκάστοτε προβλήματα τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐλησμονήθησαν καὶ παρημελήθησαν χάριν τοῦ γλωσσικοῦ.

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ διηρέθησαν εἰς δύο φατρίας μετὰ φανατισμοῦ ἐνεργούσας πρὸς ἐπικράτησιν τῶν ἀπόψεων των, οἱ πρῶτοι ὑπὲρ τῆς καθαρευούσης καὶ οἱ δεῦτεροι ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς. Αἱ ἀνώτεραι θέσεις ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει διενέμονται ἀναλόγως τῶν γλωσσικῶν φρονημάτων.

Συμφεροντολογικά, προσωπικά, ἐθνικά, πολιτικά καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα ἀνemίχθησαν εἰς τὸ ἰδεολογικὸν τοῦτο ζήτημα.

Οὐδεμία ἀνοχὴ (tolerance) μεταξὺ τῶν δύο ἀπόψεων. Ὅταν ἴσχυον οἱ μὲν, ἔκαιον τὰ βιβλία τῶν ἄλλων. Σάλος, ἀκαταστασία καὶ ἀμάθεια τῶν μαθητῶν ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαμάχης ταύτης.

Ἡμεῖς, μὴ ἀνήκοντες εἰς καμμίαν ἐκ τῶν δύο γλωσσικῶν κατευθύνσεων, ἐκτιμῶντες δὲ τοὺς ἀληθεῖς καὶ ἀπὸ καλῆς πίστεως ἐργαζομένους ὁπαδοὺς ἀμφοτέρων τῶν μερίδων, φρονοῦμεν ὅτι τὸ ἐπίμαχον ζήτημα δὲν θὰ λυθῇ διὰ τῆς βίας ἐπαναστατικῶν διαταγμάτων οὔτε διὰ τῆς καύσεως τῶν βιβλίων. Χρεάζεται ἐν πρώτοις μία *tolerance* καὶ μετριοπάθεια ἵνα ἀπέλθῃ διαύγεια εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν συζητούντων. Διὰ τὴν ἀποκτήσῃ τὴν θρησκευτικὴν ἀνοχὴν ἐπέρασεν ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ πολλὰς νύκτας Βαρθολομαίων. Δὲν ἀρκοῦν τόσοι αἰῶνες πάλης διὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ *γλωσσικὴ ἀνοχή*;

Ὅταν ἡ διαύγεια καὶ ἡ ἡρεμία ἐπέλθῃ, ὅταν δηλ. τὸ συναίσθημα παύσῃ νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὴν συνείδησιν τινων, τότε θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ γλῶσσά μας διαρκῶς μεταβάλλεται ἢ, ὅπως συνηθίζουν νὰ λέγουν, *ἐξελίσσεται*. Ἡ μεταβολὴ δὲ αὐτὴ φέρει ἐν πρώτοις πρὸς ἀπλοποίησιν τῆς καθαρευούσης. Εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς νέους συγγραφεῖς θὰ διακρίνετε τὴν τάσιν ταύτην τῆς ἀπλοποιήσεως ὅσον τὸ δυνατόν. Οἱ ἀρχαῖοι λείπουν πλέον ἀπὸ τὰ νέα βιβλία ἢ πρὸς τὴν ἀρχαίαν τάσιν τῆς καθαρευούσης πρὸ πολλοῦ ἔπαυσεν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ δημοτικὴ ἤρchiσε νὰ ἀποκαθαίρεται ἀπὸ τὴν ψυχρικὴν καὶ τὰ ἄλλα τεχνιτὰ κατασκευάσματα. Ποῦ θὰ καταλήξουν αἱ τάσεις αὗται; ἄγνωστον νὰ εἴπωμεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅπως ὁ Κοραῖς δὲν ἐγνώριζεν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ὅτι ἡ *γραιοικὴ* του θὰ γίνῃ ἡ σημερινὴ καθαρεύουσα. Ἡ μορφὴ ὅμως ἡ ὁποία θὰ ἐπικρατήσῃ εἰς τὸ μέλλον ἀναμφιβόλως, δὲν θὰ εἶναι ἡ σημερινὴ καθαρεύουσα οὔτε ἡ σημερινὴ δημοτικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2^{ON}

ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝΑΡΞΕΩΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΦΙΞΕΩΣ ΤΟΥ ΘΘΩΝΟΣ

(1821 - 1833) μ. Χρ.

1. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν

Κατὰ τὴν ταραχώδη ταύτην δεκαετῇ περίοδον δὲν ἔπαυσαν αἱ προσπάθειαι πρὸς διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως σχεδὸν ὅλα τὰ σχολεῖα ἔκλεισαν. Ἡ δρᾷσις ὀλοκλήρου τοῦ Ἑθνους συνεκιν-
ρώθη εἰς τὸν ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγῶνα. Προφυλαττόμενοι καὶ δια-
νυκτερεύοντες εἰς σπήλαια, ἐπὶ βράχων, εἰς σύνδενδρα μέρη, μετα-
ναστεύοντες ἀπὸ τόπου εἰς τόπον κατὰ τὰς χρείας τοῦ πολέμου
καὶ μὴ γνωρίζοντες ποῦ θὰ ἐξημέρωνον τὴν ἐπαύριον, περὶ σχο-
λείων ἦτο ἀδύνατον νὰ σκεφθοῦν καὶ τοὺς παῖδας ἢ ἐφορτώ-
νοντο αἱ μητέρες εἰς τὴν ράχιν των ἢ συμπεριελάμβανον οἱ γονεῖς
εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἡ καταστροφή τῆς Χίου συνεπέφερε
τὴν κατάργησιν τῆς σχολῆς, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Κοραῖς πρὸ 20
ἔτων εἶχεν ὁμιλήσει μὲ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν ἐνώπιον τῆς ἀνθρω-
πολογικῆς ἑταιρείας τῶν Παρισίων. Καὶ αἱ σχολαὶ διελύθησαν,
αἱ βιβλιοθῆκαι κατεστράφησαν, οἱ δὲ καθηγηταὶ ἔγιναν ἀπόστο-
λοι πλησίον τῶν πολεμούντων ἀδελφῶν.

Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ τρίτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν
ἀρχίσει νὰ γίνεταί λόγος περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ. Ἡ
πρώτη ἐπίσημος ἐνέργεια τῆς Διοικήσεως ἦτο ἡ γνωστοποίησις
πρὸς τοὺς πολίτας, ὅτι μία ἐπιτροπὴ εἶχεν ὑποβάλλει εἰς τὸ Βου-
λευτικὸν πλήρει σχέδιον «περὶ τῆς κοινῆς παιδείας τοῦ ἔθνους».

Κατ' αὐτὸ ἡ ἐκπαίδευσις περιελάμβανε τρία στάδια· τὴν στοιχειώδη, τὴν μέσσην καὶ τὴν ἀνωτέραν μὲ πανεπιστήμιον συνιστάμενον ἀπὸ τέσσαρας σχολάς. «Ἐπειδὴ ὅμως, ἔλεγεν ἡ ἀνακοίνωσις, τοιοῦτον σχέδιον δὲν εἶναι τοῦ παρόντος καιροῦ νὰ βαλθῇ εἰς πρᾶξιν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, ἡ ἐπιτροπὴ περιορίζεται εἰς μόνον τὸ πρῶτον εἶδος, τὸ ὁποῖον κοινῶς ὀνομαζόμενον ἀλληλοδιδασκαλία, εἶναι ἀναγκαϊότατον καὶ κοινωφελέστατον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ συγχρόνως ὀλιγοδάπανον διὰ τὴν Ἐπικράτειαν καὶ ἀνέξοδον διὰ τὸν μαθητὴν».

Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἡ παρενθὺς σύστασις εἰς τὸ Ἄργος τοῦ πρώτου δημοσίου ἀλληλοδιδασκτικοῦ, ὅπου ὁμοῦ μὲ τοὺς ἀγραμμάτους μαθητὰς ἐγίνοντο δεκτοὶ καὶ οἱ ὁπωσοῦν μέτοχοι παιδείας ἵνα «τελειοποιούμενοι ἐντὸς ὀλίγου στέλλωνται ὡς διδάσκαλοι εἰς ἄλλας ἐπαρχίας».

Ἀποτέλεσμα τῶν μέτρων τούτων εἶναι ὅτι ἰδρῦθησαν σχολεῖά τινα εἰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς ἐλευθέρας χώρας. Μία λεπτομερὴς ἐκθεσις τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς παιδείας Γρηγορίου Κωνσταντᾶ ὑποβληθεῖσα εἰς τὸν περιηγητὴν κόμητα Pecchio τῷ 1825 πιστοποιεῖ τὴν λειτουργίαν τῶν ἐξῆς σχολείων. Τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν διδασκαλεῖον τοῦ Ἄργους. Ἐν Ἀθήναις ὑπάρχουν δύο ἀλληλοδιδασκτικὰ καὶ δύο γραμματικὰ (ἐλληνικά). Εἰς τὴν Τήνον ἓνα ἀλληλοδιδασκτικὸν καὶ ἓνα Λύκειον. Εἰς τὴν Ἄνδρον τρία ἀλληλοδιδασκτικὰ καὶ δύο γραμματικὰ. Εἰς τὴν Σίφνον ἓνα γραμματικόν. Εἰς τὴν Πάτμον διατηρεῖται ἡ ἀρχαία σχολὴ καὶ συνεστήθη καὶ ἀλληλοδιδασκτικόν. Εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας ὑπάρχουν ἓν, δύο ἢ τρία εἰς ἐκάστην νῆσον ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεώς της.

Εἰς τὴν Τρίπολιν ὑπάρχουν ἀλληλοδιδασκτικὸν καὶ γραμματικόν. Εἰς τὸ Ἄσρος λειτουργοῦν ἓνα ἀλληλοδιδασκτικὸν καὶ ἓνα γραμματικόν. Εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον ἐπίσης ἓνα ἀλληλοδιδασκτικὸν καὶ ἓνα γραμματικόν. Τέσσαρα σχολεῖα γραμματικὰ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Καρύταινας, δηλαδὴ εἰς τὴν Βοιωτίαν, τὴν Δημητσάναν, τὴν Στεμνίτσαν καὶ εἰς τὰ Λαγκάδια. Εἰς τὸ Μεσο-

λόγγι ὑπάρχει ἓνα σχολεῖον ἀλληλοδιδασκικὸν καὶ ἓνα γραμματικόν.

Προσθέτει ἡ ἔκθεσις ὅτι «ἄλλοτε ὑπῆρχον εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας τὰς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων πλεῖστα περίφημα σχολεῖα πλουτισμένα μὲ βιβλιοθήκας καὶ ἐργαλεῖα φυσικῆς, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχουν πλέον».

Κατωτέρω ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει τὰς ἐλλείψεις. «Εἰς τὰ σχολεῖα δὲν ἔχομεν ἀρκετὰς πλάκας, κονδυλοφόρους, πέννες, μολύβια. Εἰς τὰ γραμματικά σχολεῖα δὲν ὑπάρχουν βιβλία».

Ἄς σημειώσωμεν ἀκόμη ὅτι ἀπὸ τοῦ 1824 συναντῶμεν εἰς τὸ Ναύπλιον μίαν φιλανθρωπικὴν ἐταιρίαν, ἡ ὁποία εἶχε σκοπὸν ἐκτὸς τῆς ἰδρύσεως νοσοκομείου διὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἐξάπλωσιν τῶν σχολείων τῆς ἀλληλοδιδασκικῆς μεθόδου. Δι' ἐνεργειῶν τῆς ἰδρυθῆ ἐν Ναυπλίῳ σχολεῖον ἀλληλοδιδασκικόν, τὸ ὁποῖον ἡρίθμει 250 μαθητὰς μὲ διευθυντὴν τὸν Μ. Νικοτόπουλον. Παρὰ ταῦτα ἡ ἔκθεσις τοῦ πρώτου ὑπουργοῦ τῆς παιδείας Μ. Σούτσου λέγει ὅτι αἱ μέχοι τοῦ 1828 προσπάθειαι πρὸς διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν ἀπέληξαν εἰς σημαντικὰ ἀποτελέσματα.

2. Ἐπὶ Καποδιστρίου.

Ἐκεῖνος ποῦ ἔδωκε νέαν ὥθησιν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἦτο ὁ κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος **Ἰωάννης Καποδίστριας** (1776—1831) κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν 12 Ἰανουαρίου 1828. Πρὶν ἢ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὰ ἐν Ἑλβετίᾳ λειτουργοῦντα ἐκπαιδευτήρια τοῦ Fellenberg, τὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πεσταλότση ὀργανωμένα. Εἶδε δὲ πῶς τὰ μικρὰ καὶ ἐγκαταλελειμμένα παιδιὰ τῶν σχολείων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα τὰ ἔπαινον ἀπὸ τοὺς δρόμους, ἐμάνθανον διὰ τοῦ πεσταλότσειου συστήματος μίαν τέχνην, διὰ νὰ κερδίζουν ἀργότερα τὸν ἐπιούσιον, συγχρόνως δὲ ἐμάνθανον καὶ τὰ ἀπαραίτητα εἰς πάντα

άνθρωπον στοιχεῖα τῆς μητρικῆς γλώσσης, τῆς γραφῆς, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ἀνετρέφοντο ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβείᾳ. Παρόμοια σχολεῖα συνδυάζοντα τὸ ἐπάγγελμα μὲ τὴν γενικὴν μόρφωσιν ἠθέλε νὰ ἰδρῦσῃ καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ Καποδίστριας. Δὲν εἶχεν ὁμως τὰ μέσα, ἰδίως δὲ ἔλειπον οἱ διδάσκαλοι.

Ὁ νέος κυβερνήτης εὐρεθεὶς ἐντὸς χώρας κατεστραμένης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν καὶ αὐταὶ αἱ κατοικίαι ἔλειπον, μὲ πληθυσμὸν εὐρισκόμενον εἰς πλήρη ἀμάθειαν, ἀντελήφθη ἀμέσως ὅτι μεταξὺ τῶν ἐπείγοντων ζητημάτων ἦτο καὶ ἡ διοργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐναρξιν δὲ πολὺ ὀρθῶς ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ κάμῃ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

«Ἡμεῖς (λέγει) πρέπει νὰ ἐνδύσωμεν πρῶτον τὴν χώραν, ἥ ὁποία εἶναι γυμνὴ παιδείας, καὶ ἔπειτα νὰ τὴν στολίσωμεν μὲ πολυτελέστερα ἐνδύματα».

Δὲν ἦτο ἐχθρὸς τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, ὅπως οἱ ἐχθροὶ τοῦ τὸν παρέστησαν, ἀλλ' ἐφρόνει ὅτι πολλαπλασιασμὸς τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἦτο ἀσύμφορος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐπειτα εἰς τὰ σχολεῖα τὰ λεγόμενα *ἐλληνικά* ἐκαλλιεργεῖτο ὁ *λογισμὸς*, ἦτοι ἡ ἐκμάθησις λεξιδίων τινῶν σπανίων τῆς ἀρχαίας καὶ τύπων ἀσυνήθων, τοὺς ὁποίους μεταχειριζόμενος ὁ ἀπόφοιτος θὰ ὠνομάζετο «*λογιώτατος*», ἐπωνύμιον τὸ ὁποῖον ὁ Κοραῖς συχνὰ ἀναφέρει ἐμπαικτικῶς.

Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας θεωρητικῶς πεφωτισμένος καὶ πρακτικὸς συγχρόνως ἄνθρωπος ἐσκέφθη πῶς νὰ λύσῃ τὰ ἐπείγοντα προβλήματα διὰ τῶν ὀλίγων χρηματικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα τὸ νέον κράτος διέθετεν.

Ἐν πρώτοις ὁ μακρὸς πόλεμος ἀφῆκεν ἓνα πλῆθος ὀρφανῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα ἐγκαταλελειμμένα ἐκινδύνευον νὰ ἀποθάνουν ἢ νὰ διαφθαροῦν. Ταῦτα εἶχον προσκολληθῇ ὡς *ψυχονιοὶ* εἰς τὰ διάφορα σώματα τοῦ στρατοῦ ἢ περιεφέροντο ὡς ἐπαῖται. Ὑπῆρχε πληθὺς αὐτῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν καί, ἂν ἀφίνοντο ἡμελημένα, θὰ ἐμεγάλωναν μὲ κάθε εἶδος κακίας, ἀποβαίνοντα ἀληθινῆς πληγῆς εἰς τὴν ἀνασχηματιζομένην κοινωνίαν. Τὴν περίθαλψιν, ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν ὀρφαν-

νών, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἔπесον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, εἶχεν ἦδη ἀρχίσει, πρὶν ἀκόμη κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, συστήσας ἐν Γενεῦῃ ταμεῖον πρὸς διατήρησιν τῶν ὀρφανῶν. Παρέδωκε δὲ εἰς τὸν ἐν Γενεῦῃ διατρίβοντα καθηγητὴν Ραδινὸν 30 παιδιὰ, ὅπως διδάξῃ καὶ μορφώσῃ αὐτὰ ἐλληνοπρεπῶς. Ἄλλα παρέδωκεν εἰς τὸν ἐν Μονάχῳ φιλέλληνα Desjardin, καὶ ἄλλα ἐν Βενετίᾳ εἰς ὀρφανοτροφεῖον.

Ἐσκέφθη λοιπὸν καὶ ἀπεφάσισεν ὁ κυβερνήτης νὰ ιδρύσῃ ὀρφανοτροφεῖον καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ἄλλὰ τοῦ οἴκημα! ὅλοι τότε ἔζων ὑπὸ σκηνάς· καὶ αὐτὸς ὁ κυβερνήτης διῆλθε πολλοὺς μῆνας χωρὶς μόνιμον στέγην. Τότε προσωρινῶς μισθώνει τὸν Α. Παπαδόπουλον διὰ νὰ ἀνεγείρῃ τὴν προσωρινὴν στέγασιν εἰς καλύβας ἐν Πόρῳ. Οὕτω «ἡ μόνη ἐλπίς τῆς ἀναγεννήσεως», ὥς ὠνόμαξε τὰ ὀρφανὰ παιδιὰ, ἤρχισαν νὰ συλλέγωνται.

Ἀργότερον διαθέσας τὰς δωρεὰς πολλῶν φιλελλήνων καὶ ἰδίως τοῦ κορυφαίου Ἐὐνάρδου διέταξε τὴν οἰκοδομὴν κτιρίου ἐν Αἰγίνῃ, ἣτις εἶχεν ὀρισθῇ ὡς ἔδρα τοῦ κυβερνήτου. Τὸν Μάϊον τοῦ 1829 ἐτρέφοντο καὶ ἐξεπαιδεύοντο ἐντὸς τοῦ ὀρφανοτροφείου 500 παιδιὰ, τὰ ὁποῖα ἐκτὸς τῶν μαθημάτων ἐδιδάσκοντο καὶ ἓνα βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα. Τὸ ὀρφανοτροφεῖον περιελάμβανε καὶ διδασκαλεῖον προωρισμένον ὅπως ἀποβῇ τὸ φυτώριον τῶν διδασκάλων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Εἰς αὐτὸ ἐδιδάσκοντο τὴν ἀλληλοδιδασκικὴν μέθοδον. Ἐπίσης ἐν Αἰγίνῃ συνέστησε καὶ τὸ **Κεντρικὸν** σχολεῖον εἰδος γυμνασίου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Γεννάδιος καὶ Βενθύλος διωρίσθησαν διευθυνταί. Εἰς αὐτὸ ἐδιδάσκοντο τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, τὰ στοιχεῖα τῶν μαθηματικῶν, ἡ γεωγραφία, ἡ ἱστορία, ἡ ἔχνογραφία καὶ ἡ μουσική. Ἀπὸ τὸ σχολεῖον αὐτὸ ἤλπιζεν ὁ Καποδίστριας νὰ μορφώσῃ διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι νὰ διδάσκουν εἰς νέα διδασκαλεῖα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὰ ὁποῖα θὰ ἴδρυνεν εἰς τὰς ἐπαρχίας.

Δημοτικὰ σχολεῖα συντηρούμενα διὰ δωρεῶν ἢ ὑπὸ κοινοτήτων ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ κράτους συνέστησεν εἰς πολλὰ μέρη τῆς

χώρας. Οὕτω τῷ 1829 εἶχεν 71 δημοτικά σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφοίτων 6121 μαθηταί, καὶ 37 ἑλληνικά μὲ 2588 μαθητάς.

Πρὸς ὁδηγίαν τῶν δημοδιδασκάλων ὁ Κοκκῶνης ἐξέδωκε τὸν «ὁδηγὸν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου» τοῦ γάλλου Σαραζίνου. Ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐπῆλθεν ἀκμὴ τῆς παιδείας καὶ εὐδοκίμησις σχεδὸν καταπληκτικῇ.

Εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ἐκπαιδευτικὴν κίνησιν ὁ ἐμψυχωτὴς ἦτο ὁ Καποδίστριας ἀκούραστος μεταβαίνων πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων καὶ γράφων ἐπιστολάς ἐπαινετικὰς εἰς τὰ διακριθέντα σχολεῖα. Παρίστατο εἰς τὰς ἐξετάσεις, βοηθούμενος καὶ ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν τῆς παιδείας Χρυσόγελων καὶ τὸν διευθυντὴν τῆς παιδείας Μουστοξύδην.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μόρφωσιν κληρικῶν ἐφρόντισεν ἰδρύσας τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1830 ἐκκλησιαστικὴν σχολὴν εἰς Πόρον.

Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν λαβὼν νέαν δωρεὰν τοῦ θερμοῦ φίλου του Ἐϋνάρδου δρ. 100,000 ἰδρύει τὸν Νοέμβριον τοῦ 1830 πρότυπον γεωργικὴν σχολὴν, ἀγροκήπιον πλησίον τῆς Τίρυνθος.

Ἐπίσης πρὸς μόρφωσιν ἀξιωματικῶν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1829 ἰδρύσεν εἰς τὸ Ναύπλιον τὴν στρατιωτικὴν σχολὴν διευθυνομένην ὑπὸ γάλλου ἀξιωματικοῦ Ραυζιέ.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1830 εἰς ὅλην τὴν ἐπικράτειαν ἐλειτούργουν 84 δημοτικά ἀλληλοδιδασκτικά σχολεῖα μὲ μαθητάς 7328 καὶ 39 ἑλληνικά μὲ μαθητάς 1918. Εἰς δὲ τὴν Αἰγίνα μόνον ἐξενίζοντο 1560 μαθηταί.

Ἀλλ' ἐπῆλθεν ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτου τὴν 9ην Ὀκτωβρίου 1831, ἐπηκολούθησαν δὲ αὐτὴν αἱ ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ ἐπὶ τῆς θαυμασίας ταύτης ἀνθίσσεως ἐπεκάθησεν ἡ μούχλα. Τὰ πλεῖστα σχολεῖα διελύθησαν, τὸ ὀρφανοτροφεῖον περιέπεσε τάχιστα εἰς παρακμὴν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐξηφανίσθη, ὁ δὲ ἀντιβασιλεὺς Maurer γράφει, ὅτι ἐλέγετο εἰς τοὺς ἀντιβασιλεῖς τοὺς μετὰ τοῦ Ὁθωνος ἀποβάντας εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅτι ὑπῆρχον μὲν ἐνιαχοῦ σχολεῖα ἀλληλοδιδασκτικά, ἀλλὰ δὲν ἐλειτούργουν, διότι οἱ διδάσκαλοι εἶχον νὰ λάβουν μισθοὺς 12—15 μηνῶν.

3. Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία.

Ἐνα ἄξιον λόγου ἔργον τῆς ἀγγλικῆς προστασίας εἶναι καὶ ἡ ἐν ἔτει 1823 ἱδρυσις ἐν Κερκύρα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο **Ἀκαδημία τοῦ Γκίλφορντ**, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτῆς ὁ μέγας δωρητὴς καὶ προστάτης. Ἡ ἀκαδημία εἶχε 4 σχολάς, θεολογικὴν, φιλοσοφικὴν, νομικὴν καὶ ἱατρικὴν. Πάντες δὲ οἱ καθηγηταὶ πλὴν δύο ἦσαν Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι ὥς ὑπότροφοι τοῦ λόρδου Γκίλφορντ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ εἶχον ἕκαστος ὠρισμένην ἐπιστήμην σπουδάσει, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ διδάξῃ ταύτην ἐν τῇ ἀκαδημίᾳ ὡς καθηγητὴς αὐτῆς. Πρὸς συντήρησιν αὐτῆς ἐχορήγει ἡ μὲν Ἰόνιος πολιτεία 90,000 φράγκων κατ' ἔτος τὰ δ' ἐπιλοιπα ἐχορήγει ὁ Γκίλφορντ ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας.

Ὑπὸ τοιοῦτους αἰσίους οἰωνοὺς ἦνοιξεν ἡ ἀκαδημία καὶ ἐχώρει εὐδοκιμοῦσα μέχρι τοῦ 1827, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Γκίλφορντ. Ἐξέλιπεν οὕτω ταχέως ἡ ψυχὴ ἡ ζωογονοῦσα καὶ τὸ καθίδρυμα ἔβαινε ταχέως εἰς παρακμὴν. Τῷ 1828 κατηργήθη ἡ ἱατρικὴ σχολὴ καὶ περιωρίσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν καθηγητῶν εἰς 9. Καὶ οὕτως ἐξηκολούθησε νὰ φυτοζωῇ μέχρι τοῦ 1864, ὅτε ἐνωθείσης τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ὁριστικῶς κατηργήθη, ἀφοῦ ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ αὐτὴν τὸ ἐν Ἀθήναις πανεπιστήμιον. Δίκαιον εἶναι νὰ ἐξάρωμεν τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τὸν Ἑλληνισμόν ἡ ἐν Κερκύρα ἀκαδημία, διότι ἐνταῦθα ἐμορφώθησαν οἱ πολυάριθμοι Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι καὶ ἐπὶ Καποδιστρίου καὶ κατόπιν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος ἐχρησίμευσαν ὡς χρηστοὶ ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους καὶ εἰς τὴν διοργάνωσιν καὶ διοίκησιν αὐτοῦ πολὺ συνετέλεσαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3^{ΟΝ}

ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΩΝΟΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ

(1833-1927)

Ι. ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Α'. ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1833-1878)

Ὁ Ὅθων ἀνῆλθε εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος τὴν 25ην Ἰανουαρίου 1833. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ἀνήλικος, ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κόμητος Armensberg.

Ἡ νέα κυβέρνησις εὐροῦσα τὰ πλεῖστα σχολεῖα κλειστὰ ἢ ἐν διαλύσει, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐγκαταστάσεώς της ἵδρυσεν ἀπλῶς σχολεῖά τινα, ὥς εἶναι π. χ. τὸ γυμνάσιον καὶ ἑλληνικὸν σχολεῖον τοῦ Ναυπλίου, εἰς τὰ ὅποια διώρισε διευθυντὴν τὸν Κ. Ἀσώπιον καὶ ἀλλαχοῦ ἐπανίδρυσε δέκα ἑλληνικά σχολεῖα.

Διοργάνωσιν ριζικὴν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐπεχείρησεν τῆς μὲν δημοτικῆς τῷ 1834, τῆς δὲ μέσης 1836 καὶ τέλος τῆς πανεπιστημιακῆς τῷ 1837. Θὰ ἐκθέσωμεν τὰ σπουδαιότερα τῶν δύο πρώτων.

Ἡ Δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ἀπὸ τοῦ 1834 μέχρι σήμερον διήλθε δύο καθαρῶς διακεκριμένας περιόδους. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τὴν περίοδον τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου καὶ ἡ δευτέρα ἀρχεταὶ ἀπὸ τῆς καταργήσεως αὐτῆς καὶ τῆς εἰσγωγῆς τῆς συνδιδασκτικῆς μεθόδου.

1. Ὁ ὀργανικὸς νόμος τοῦ 1834.

Ὁ διοργανώσας τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν νόμος τοῦ 1834 συνετάχθη ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ Μάουερ, μέλους τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἀντιβασιλείας, περιεῖχε δὲ πέντε **τμήματα** μὲ 83 **ἄρθρα**. Κατασκευασθεὶς ἀπὸ ξένον φέρει ὅλα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια κατασκευάζονται μὲ τὸ μέτρον θεωριῶν καὶ ξένης πείρας, χωρὶς νὰ προσαρμόζονται εἰς τὴν πραγματικότητα, διὰ τὴν ὁποίαν προορίζονται.

Εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν 83 ἄρθρων τοῦ νόμου ἀναφέρεται ὁ σκοπὸς τῆς συστάσεως τοῦ **δημοτικοῦ** ἢ τοῦ σχολείου **τοῦ λαοῦ** ὅπως τὸ ὀνομάζει.

Εἰς τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον ἄρθρον ἀναφέρονται τὰ διδακτέα μαθήματα ὡς ἑξῆς.

Ἄρθρ. 1ον — Εἰς ἕκαστον δημοτικὸν ἢ τοῦ λαοῦ σχολεῖον θέλουν διδάσκεσθαι τὰ ἑξῆς. Κατήχησις, στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς, ἀνάγνωσις, γραφή, ἀριθμητικὴ, ἡ γνῶσις τῶν κατὰ τοὺς νόμους παραδεδεγμένων σταθμῶν καὶ μέτρων, ἡ γραμμικὴ ἰχθυογραφία καὶ ἡ φωνητικὴ μουσικὴ· εἰ δυνατὸν δέ, καὶ στοιχεῖα τῆς γεωγραφίας, τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὰ ἀναγκαῖότατα.

Ἄρθρ. 2ον — Ἐκτὸς τούτου θέλουν γίνεσθαι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου δις τῆς ἐβδομάδος σωματικαὶ γυμνασίαι καὶ θέλει διδάσκεσθαι πρακτικῶς ἡ ἀγρονομία, ἡ κηπουρικὴ καὶ κυρίως ἡ δενδροκομία, ἡ βομβυκοτροφία καὶ ἡ μελισσοτροφία.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο εἶναι ἀρκετὰ εὐρὺ καὶ συγχρόνως πρακτικόν, περιλαμβάνον σχεδὸν πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ προγράμματος ἀπαιτούμενα μαθήματα.

Ἄρθρ. 4ον — Εἰς ἕκαστον δῆμον θέλει συσταθῇ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνὰ ἓν σχολεῖον δημοτικὸν διατηρούμενον κατὰ τὰ ὀριζόμενα εἰς τὸν «περὶ δήμων» νόμον.

Ἐκ τοῦ ἄρθρου τούτου φαίνεται ὅτι τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἔπρεπε νὰ συντηροῦνται ὑπὸ τῶν δήμων.

Ἄρθρ. 6ον — Ὅλοι οἱ εἰς δῆμον, ἔχοντα σχολεῖον δημοτικόν, ἀνήκοντες παῖδες ἀπὸ τοῦ 5ου συμπληρωμένου μέχρι τοῦ 12ου συμπληρωμένου ἔτους τῆς ἡλικίας των, χρεωστοῦν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον.

Κατωτέρω αναγράφονται εξαιρέσεις τινές και αἱ ποιναὶ ἐναντίον τῶν παραβάσεων. Διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου εἰσάγεται ἡ ἐπταετὴς ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις.

Ἄρθρ. 8ον — Κατὰ τὰς γνώσεις καὶ τὴν περὶ τὴν διδασκαλίαν ἱκανότητα θέλουν διαιρεῖσθαι οἱ διδάσκαλοι τῶν δημοτικῶν σχολείων εἰς τρεῖς τάξεις. 1) Εἰς διδασκάλους νομῶν καὶ ἐπαρχιῶν. 2) Εἰς διδασκάλους δήμων α' τάξεως καὶ 3) εἰς διδασκάλους δήμων β' καὶ γ' τάξεως.

Εἰς τὸ 9ον, 10ον, 11ον καὶ 12ον ἄρθρον ὀρίζονται αἱ ἀπαιτούμεναι γνώσεις δι' ἐκάστην τάξιν διδασκάλων.

Ἄρθρ. 13ον — Ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Διδασκαλείου θέλει ἐξετάσει ὅλους τοὺς ὑποψηφίους δημοτικοὺς διδασκάλους καί, ἐρευνήσασα ἂν ἔχωσι τὰς κατὰ τὰ ἄρθρα 9—12 ἀπαιτουμένας γνώσεις, θέλει προσδιορίζειν τὴν τάξιν, εἰς ἣν ἕκαστος ἀνήκει.

Τὰ ἄρθρα 23 καὶ 24 καθορίζουσι τὸν ἐλάχιστον ὅρον τῶν μηνιαίων ἀποδοχῶν ὡς ἑξῆς.

1) Τῶν κατὰ νομοὺς δημοδιδασκάλων	100 δραχμῶν.
2) Τῶν κατ' ἐπαρχίας	90 δραχμῶν.
3) Τῶν δημοδιδασκάλων β' τάξεως	80 δραχμῶν.
4) Τῶν δημοδιδασκάλων γ' τάξεως	50 δραχμῶν.

Ἐκτὸς τοῦ σταθεροῦ μηνιαίου μισθοῦ παρεχωρεῖτο κατοικία, δύο στρέμματα γῆς πρὸς καλλιέργειαν καὶ διδάκτρα κατὰ μαθητὴν 10—50 λεπτά.

Ἐπιθεώρησις τῶν σχολείων.

Τὰ ἄρθρα 34—35 κανονίζουν σύστημα πολύπλοκον ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων. Κατ' αὐτὸ ἐν πρώτοις συνιστᾶται εἰς ἕκαστον δήμον ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ τὸν δήμαρχον ὡς πρόεδρος, τὸν ἐφημέριον τοῦ τόπου καὶ 2—4 δημότας. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη φροντίζει περὶ τοῦ διδακτηρίου, τῶν ἐπίπλων, σκευῶν καὶ ὀργάνων, ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς υἱείας τῶν μαθητῶν, καταγγέλλει τοὺς γονεῖς οἱ ὅποιοι δὲν στέλλουν τὰ παιδιὰ των εἰς τὸ σχολεῖον, ἐπαγρυπνεῖ διὰ τὴν πειθαρχίαν τοῦ σχολείου, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χρεῶν τῶν διδασκάλων, τοὺς ὁποίους ἐν ἀνάγκῃ καὶ παύει τῆς θέσεως.

Ἐκτὸς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης συνιστῶντο καὶ ἄλλαι **ἐπιθεωρητικαὶ ἐπιτροπαὶ** κατὰ νομοὺς καὶ ἐπαρχίας. Τῶν κατὰ νομὸν

πρόεδρος ἦτο αὐτὸς ὁ νομάρχης καὶ τῶν κατὰ ἐπαρχίαν ὁ ἐπαρχος. Αἱ ἐπιθεωρητικαὶ ἐπιτροπαὶ ἐπεθεώρουν τὰ σχολεῖα τῆς περιφερείας· τῶν ἐπιβάλλουσαι ποινὰς εἰς τοὺς παρεκτρεπομένους διδασκάλους.

Ἐκτὸς τούτων ὁ κατὰ νομὸν διδάσκαλος ἦτο ἔφορος ἐφ' ὅλων τῶν ἐν τῷ νομῷ δημοτικῶν σχολείων, ὁ κατ' ἐπαρχίαν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῆς ἐπαρχίας του, τέλος ὁ διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου ἦτο ἐν ταυτῷ καὶ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς ὅλων τῶν ἐν Ἑλλάδι δημοτικῶν σχολείων.

Τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν ἐφ' ὅλων τῶν ἐπιθεωρητικῶν ἀρχῶν εἶχεν ἡ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κλπ. γραμματεία τῆς ἐπικρατείας.

Ἄρθρ. 58ον — Τὰ σχολεῖα τῶν κορασίων, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν, πρέπει νὰ εἶναι χωριστὰ ἀπὸ τὰ τῶν παιδιῶν, νὰ προϊστάνται δὲ αὐτῶν διδασκάλισσαι.

Διδασκαλεῖον. Διὰ τῶν ἀρθρῶν 65—82 κανονίζεται ἡ ἵδρυσις Διδασκαλείου τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι 1) Νὰ σχηματίξῃ ἱκανοὺς διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας. 2) Νὰ ἐξετάξῃ τοὺς ὑποψηφίους διδασκάλους καὶ τὰς διδασκαλίσσας.

Τὸ προσωπικὸν τοῦ διδασκαλείου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν διευθυντήν, δύο καθηγητὰς καὶ ἕξ διδασκάλους. Εἰς τὸ διδασκαλεῖον προσηρτήθη πρότυπον σχολεῖον πρὸς πρακτικὴν ἄσκησιν.

Εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ ἀπόφοιτοι τῆς δευτέρας τάξεως τῶν ἐλληνικῶν σχολείων. Τὸ διδασκαλεῖον εἶχε δύο τάξεις ἐνιαυσίου·

Οἱ ἐπιτύχοντες εἰς τὰς ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις ἐλάμβανον πτυχίον α', β', καὶ γ' βαθμοῦ ἀναλόγως τῆς ἱκανότητος. Δυνάμει δὲ τοῦ διπλώματος τούτου διωρίζοντο ἐπὶ δύο ἔτη ὡς διδάσκαλοι ὑπὸ δοκιμίαν. Μεθ' ὃ ὑφίσταντο ἐξέτασιν νέαν ἐνώπιον τῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς καί, ἂν ἐκρίνοντο ἄξιοι, ἀνεγνωρίζοντο ὡς ὀριστικοὶ διδάσκαλοι.

2. Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τοῦ 1834

Φοίτησις. Ἑπταετὴς ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ φοίτησις οὐδέποτε ἐφηρμόσθη παραμείνασα μόνον τετραετὴς. Ἐπίσης τὰ ἐν

τῷ προγράμματι ἀναφερόμενα μαθήματα δὲν ἐδιδάχθησαν ἅπαντα ἑλλείψει ἱκανῶν διδασκάλων, π.χ. τὰ πρακτικά μαθήματα τῆς ἀγρονομίας, τῆς κηπουρικῆς, τῆς δενδροκομίας κλπ. παραμένουν καὶ σήμερον ὡς εὐσεβὴς πόθος.

Ἡ ὑποχρεωτικὴ φοίτησις ἐπίσης οὐδέποτε ἐφηρμόσθη οὔτε καὶ σήμερον εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ, κυρίως ἕνεκα τῆς ἑλλείψεως σχολείων καὶ τῆς πλημμελεστάτης λειτουργίας τῶν ὑπαρχόντων.

Μισθοί. Οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων δὲν ἐπληρώνοντο τακτικῶς ὑπὸ τῶν διαφόρων δήμων, διότι οὐδεμία πρόνοια ἐλήφθη πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῶν δήμων πρὸς πληρωμὴν, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ κράτος δὲν ὑποχρεοῦτο νὰ ἔλθῃ ἀρωγὸν εἰς τοὺς δήμους.

Διδακτικὴ μέθοδος ἐφηρμόζετο ἡ ὑπὸ τοῦ κυβερνήτου Καποδιστρίου καθιερωθεῖσα ἀλληλοδιδασκικὴ τροποποιηθεῖσα διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Ἰουλίου 1856 Β. Διατάγματος.

Ὡς δημοδιδάσκαλοι ἐχρησίμειυσαν κατ' ἀρχὰς οἱ συμφώνως μὲ τὸν ὀργανικὸν νόμον ὑποστάντες τὴν καθοριζομένην δοκιμασίαν, ἀργότερον δὲ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ διδασκαλείου οἱ ἀπόφοιτοι αὐτοῦ.

Διδασκαλεῖον. Τὸ διδασκαλεῖον ἱδρύθη ὄντως κατ' ἀρχὰς ἐν Ναυπλίῳ καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς Ἀθήνας, ὅπου μετετέθη ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους. Πρῶτος διευθυντὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ **Μ. Κόρκι**, ὁ ὁποῖος ὅμως ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ μετὰ τινα χρόνον ἀφήσας τὴν διεύθυνσιν τοῦ διδασκαλείου εἰς τὸν ἐνθέρμον θιασώτην τῆς ἀλληλοδιδασκικῆς Ἰωάννην Κοκκῶνην, ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὸ διδασκαλεῖον μέχρι τοῦ 1852 ἐπιδείξας μεγάλην ἐνεργητικότητα εἰς τὸ ἔργον του, δημοσιεύσας ὁδηγὸν νέον τῆς ἀλληλοδιδασκικῆς καὶ μέθοδον ταχυμαθητικὴν τῆς ἀναγνώσεως, γραφῆς καὶ ἀριθμῆσεως. Ἀλλ' οἱ κόποι του ἀπέβαινον εἰς μάτην, διότι τὸ σφάλμα ἦτο κεφαλαιῶδες, ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἀλληλοδιδασκικὴν μέθοδον, ἡ ὁποία δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς μόρφωσιν ἀνθρώπων, καθ' ὅσον μόνον ὁ πεπαιδευμένος δύναται νὰ μορφώσῃ, καὶ ὄχι ἀμόρφωτα καὶ ἀμαθῆ παιδιά νὰ μορφώσουν ἄλλα ἐπίσης ἀμόρφωτα. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ὁ ψιττακισμὸς

ἐγκαθιδρύθη εἰς τὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὅποια πρωτόσχολοι καὶ μαθηταὶ ἀπεστήθιζον τὰ μαθήματα, χωρὶς νὰ ἐννοοῦν τίποτε. Ἐμάνθανον δὲ μόνον τὴν μηχανικὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καὶ τὰς πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ἀπεστήθιζον τοὺς πίνακας τῶν μαθημάτων, οἱ ὅποιοι ἦσαν γραμμένοι κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν.

Ὁ Κοκκῶνης διεῖδε τὰ ἐλαττώματα τῆς μεθόδου καὶ ἐτροποποίησεν αὐτήν, καθορίσας ὅπως μόνον εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις ἐφαρμόζεται, εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας ἡ συνδιδασκτικὴ.

Σχολεῖα θηλέων Σχολεῖα θηλέων ἤρχισαν νὰ ιδρύωνται, ἀλλ' ἔνεκα μεγάλης ἐλλείψεως διδασκαλισσῶν ἢ πρόοδος αὐτῶν παρεκωλύθη. Εἰς ἐπικουρίαν προσῆλθεν ἡ «φιλεκπαιδευτικὴ ἐταιρεία». Αὕτη ιδρύθη τὴν 8ην Αὐγούστου τοῦ 1836 πρὸς μόρφωσιν κορασίων. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ιδρύθησαν ὑπ' αὐτῆς σχολεῖα θηλέων κατώτερα καὶ ἀνώτερα. Αἱ ἀπόφοιτοι τοῦ ἀνωτέρου παρθεναγωγείου αὐτοῦ ἐπειράπη νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν ἐπιτροπὴν πρὸς ἀπόκτησιν πτυχίου διδασκαλίσσης. Ἵνα δὲ μορφωθοῦν καλὰ διδασκάλισσαι, τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας συνέστησεν εἰς τοὺς δήμους νὰ στείλουν ὑποτρόφους εἰς τὸ Ἀρσάκειον πρὸς μόρφωσιν αὐτῶν.

Μετὰ τὴν μόρφωσιν διδασκαλισσῶν τινων, ἤρχισαν νὰ ιδρύωνται καὶ χωριστὰ δημοτικὰ σχολεῖα θηλέων. Τῷ 1866 ὑπῆρχον 125 δημοτικὰ σχολεῖα θηλέων ἐπὶ 942 ἀρρένων εἰς ὅλην τὴν ἐπικράτειαν μὲ μαθητὰς 44102 καὶ μαθητρίδας 8481. (Ἐκθεσις Δρόσου, ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας).

Διοικήσεις. Τὸ πολὺπλοκον σύστημα τῆς διοικήσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν κατωρθώθη νὰ ἐφαρμοσθῇ. Κατ' ἀρχὰς τοὺς διορισμοὺς καὶ παύσεις ἔκαμνον ὁ νομάρχης καὶ ὁ ἑπαρχος, ἀργότερα δὲ ἀφῆρέθη αὐτὸ ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τοῦ 1861 οἱ διορισμοὶ καὶ ἀπολύσεις ἐγίνοντο ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, τὸ ὅποιον ἐπέφερε γενικὴν ἀναστάτωση εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν διότι οἱ βουλευταὶ καὶ οἱ κομματάρχαι ἐπενέβαινον καὶ ἐπετύγγανον διδασκαλικὰς μεταβολὰς διὰ λόγους κομματικούς. Οἱ

διδάσκαλοι ὡς ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ ἀπαγορευθῶνται καὶ νὰ χειροτερεύουν τὸ ἔργον των.

Κατάργησις τοῦ διδασκαλείου. Γενικὴ κατακραυγὴ ἤρχισε τότε ἐναντίον τῶν διδασκάλων καὶ ἰδίως ἐναντίον τοῦ διδασκαλείου, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς αἰτία τοῦ κακοῦ καὶ συνεπεῖα ταύτης τῷ 1863 διελύθη ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Ὡς γράφει δὲ ὁ ὑπουργὸς Δ. Δρόσος εἰς τὴν πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον ἐκθεσίν του «οἱ λόγοι οἱ προκαλέσαντες τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἦσαν ἡ ἔκπτωσις τοῦ καταστήματος τούτου ἀπὸ τῆς προτέρας αὐτοῦ ἀκμῆς καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ κατὰ τὰ λοιπά».

Μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ διδασκαλείου πρὸς παροχὴν πτυχίων εἰς δημοδιδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἀπὸ δύο καθηγητὰς τοῦ πανεπιστημίου, τοὺς γυμνασιάρχας τῶν δύο ἐν Ἀθήναις γυμνασίων καὶ ἀπὸ τὸν διευθυντὴν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὡς πρόεδρον.

Πρὸς ἐξέτασιν προσήρχοντο οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν τῶν δύο κατωτέρων τάξεων τῶν γυμνασίων ἢ τῶν ἱερατικῶν σχολῶν. Οἱ νέοι διδάσκαλοι ἦσαν χειρότεροι τῶν προηγουμένων, διότι πρὸς ἐξέτασιν προσήρχοντο εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἄνθρωποι ἀμαθεῖς, ποῦ ἐναυάγησαν εἰς ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα. Ἡ κατάστασις, ἀντὶ νὰ βελτιωθῇ, ἐχειροτέρευσεν. Ἀπασαὶ αἱ ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν οἱ ὅποιοι ἐστάλησαν ἐκτάκτως πρὸς ἐπιθεωρήσιν τῷ 1878 καὶ 1883, παριστάνουν μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν κατάστασιν. Παραθέτομεν ἀπυσπάσματά τινα αὐτῶν.

Τὰ διδακτήρια. — Διὰ τὰ διδακτήρια γράφει ὁ ἐπιθεωρητὴς Σπάθης «ἡ ἀτασθαλία, ἡ ἀκοσμία καὶ ἡ πολύμορφος ἐλλεινότης τῶν τε διδακτηρίων καὶ τῶν διδακτικῶν ὀργάνων τῶν δημοτικῶν σχολείων ἡμῶν εἶναι παντὶ Ἕλληνι γνωστά».

Κατωτέρω γράφει ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ διδακτήρια ἐν Θεσσαλίᾳ εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ νεκροταφείου.

«Τὸ διδακτήριον εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν μοχθηρόν, στενόν, ρυπαρόν. ἄνευ στέγης, ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς ἐκκλησίας» (Ἐκθεσις Παπαμάρκου Χ.), «πολλὰ εἶναι τὰ ἄθλια διδακτήρια ἐν τῇ νήσῳ Κερκύρα, ἀλλὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου Ἀφρας εἶναι πάντων ἀθλιώτατον». (Ἐκθεσις ἰδίου).

Εἰς τὴν Ναυπακτίαν καὶ Δωρίδα, γράφει ὁ ἐπιθεωρητὴς Λεόντιος

ὅτι «τὰ πλείστα διδασκῆτρια εἶναι ἐτοιμόρροπα, χωρὶς στέγην, πάτωμα, θύραν καὶ παράθυρα».

«Πρὸς ἀγρωῶνας μᾶλλον ἢ πρὸς Μουσῶν ἐνδιαιτήματα ὁμοιάζουν». (Ἐκθεσις Κούση περὶ τῶν σχολείων Δομοκοῦ καὶ Φθιώτιδος). «Τὰ διδασκῆτρια ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον εἶναι ὅλως ἀκατάλληλα καὶ ἐστερημένα καὶ αὐτῶν τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων πρὸς διδασκαλίαν». (Ἐκθεσις Π. Παυλάτου διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Γορτυνίας). Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γράφουν καὶ αἱ ἄλλαι ἐκθέσεις.

Οἱ διδάσκαλοι. — «Οἱ διδάσκαλοι ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον *ἀνχημροὶ καὶ ὑπάγροικοι καὶ ἀπαίδευτοι*». (Χ. Παπαμάρκου). «Ἐκ τῶν ἐν τῷ νομῷ Τρικκάλων δημοδιδασκάλων μόνον 5 ἢ 6 διὰ τὴν παιδείαν εἶναι ἄξιοι τοῦ ὀνόματος». (Ἐκθ. Ν. Σπάθη). «Καθόλου δὲ οἱ διδάσκαλοι ὁμοιάζουν πρὸς τὰ εἰδῶλα τὰ ὁποῖα οὔτε διδάσκουσιν, οὔτε ἐμπνέουσιν». (Ἐκθ. Π. Π. Οἰκονόμου). «Οἱ πλείστοι τῶν διδασκάλων ὑπὸ ἐπιτροπῶν χειροτονηθέντες οὐ μόνον ἀγράμματοί εἰσιν, ἀπαιδαγώγητοι καὶ ἄδαεῖς τοῦ διδασκαλικοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ καὶ λίαν ὀκνηροὶ καὶ ἀμελεῖς, ἐν καὶ μόνον κατορθοῦντες διὰ τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ραβδισμῶν οἱ μαθηταὶ νὰ μανθάνωσι τὰ διάφορα τοῦ σχολείου μαθήματα ὡς ἄλλοι ψιττακοί, μηδὲν σχεδὸν ἐννοοῦντες ἐκ τῶν διδασκομένων ἄρα διδακτικὴ μέθοδος ὅλως ἐλλείπει» ἢ δὲ τήρησις ἀρχείου τοῖς πολλοῖς ἢ ἄγνωστος εἶναι ἢ ἀδιάφορος». (Ἐκθ. Χ. Πουλίου). «Πάντες οὗτοι οἱ λειτουργοὶ τῶν γραμμάτων εἶναι τοσοῦτον ἀπογοητευμένοι ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος, ὥστε περιέπεσαν εἰς χιμαίρειαν νάρκην». (Ἐκθ. Ι. Κοφινιώτου).

Ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναμείνῃ τις περισσότερον ζῆλον ἀπὸ δημοσίους ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι ἐλάμβανον ἀτάκτως μισθὸν δρ. 48, 10 (δνόμεστ. 60).

Μέθοδοι καὶ διδακτικὰ βιβλία. — «Ἐν τοῖς πλείστοις σχολείοις εὐρίσκονται χρηστομάθειαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ. Ὡς ἐρμηνεῖα τοῦ ἀναγνωστικοῦ θεωρεῖται παρὰ τῶν διδασκάλων ἡ τεχνολογία. Εἰς τὰς ἀπλουστάτας ἐρωτήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἐκ τριόδου παῖς, ὁ μηδέποτε εἰς τὸ σχολεῖον πατήσας γελῶν ἀποκρίνεται οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων Θεσσαλίας ἴστανται χάσκοντες· ὁ δὲ διδάσκαλος θεᾶται ξηροκαταπίνων». (Ἐκθ. Π. Οἰκονόμου). «Μέθοδοι διδακτικαὶ ἀψυχολόγιστοι, βιβλία διδακτικὰ ἀνεληλγίστα». (Χ. Παπαμάρκου). «Οἱ πλείστοι τῶν μαθητῶν φοιτῶσιν ἄνευ βιβλίων. Εἶδον σχολεῖον, οὗτινος πάντες οἱ μαθηταὶ ἐφοίτησαν ἕως τέλους τοῦ ἔτους ἄνευ βιβλίου. Συγκαλέσας τοὺς γονεῖς ἠρώτησα διατί δὲν ἠγόρασαν βιβλία; μοὶ ἀπήντησαν, διότι ἡ κυβέρνησις δὲν μᾶς στέλνει βιβλία δωρεάν! Τί μᾶς ἔκαμε λοιπὸν ὁ Γεώργιος; (Ἐκθ. Ν. Σπάθη). «Οἱ παῖδες διδάσκονται ἀνάγνωσιν ξηράν, μονότονον, ἀψυχον, ἄνευ ὑποκρίσεως καὶ ὀλίγην γραφὴν ἄμορφον καὶ ἀφιλόκαλον.» «Τὰ ἄλλα μαθήματα δι-

δάσκονται διὰ τῆς μηχανικῆς ἀποστηθίσεως, τῆς προσφευστάτης εἰς ἀποξήρανσιν τοῦ νοῦ καὶ μάρανσιν τῆς ἀρτιθαλοῦς κρίσεως τῶν παιδῶν». (Ἐκθ. Ν. Πολίτου).

Καὶ ἐξακολουθοῦν ἅπασαι αἱ ἐκθέσεις ἐκφράζουσαι ὁμοιόμορφως μίαν ἀξιοθρήνητον κατάστασιν ὅλων τῶν σχολείων τοῦ Κράτους, ὥς νὰ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου.

Β'. ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1. Ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία.

Ἡ δευτέρα περίοδος ἄρχεται μὲ τὴν ἵδρυσιν τοῦ δευτέρου διδασκαλείου ἢ μᾶλλον μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς συνδιδασκτικῆς μεθόδου.

Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος καταδικασθεῖσα πρὸ πολλοῦ εἰς τὰς χώρας ὅπου ἐφευρέθη, περιέπεσε καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τελείαν ἀνυποληψίαν.

Ἦδη πρὸ τοῦ 1878 πολλοὶ μορφωμένοι καὶ πατριῶται δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὸ νὰ κατακρίνουν τὴν ἀθλίαν ὄντως ἐκπαιδευτικὴν κατάστασιν, ἀλλ' ἀνεζήτουν μέσα θεραπείας. Ἀλλὰ τίς νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν νέων μεθόδων;

Ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία προσῆλθεν ἀρωγὸς εἰς τὴν περίστασιν αὐτήν.

Τῷ 1871 συνεστήθη ἐν Ἀθήναις «σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων», ὁ ὁποῖος ὄντως πολλὰς ὑπηρεσίας προσέφερεν εἰς τὴν ἐκπαιδευσιν. Οὗτος ἀπεφάσισε νὰ ἀποστείλῃ τρεῖς νέους εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς σπουδὴν τῆς παιδαγωγικῆς, ἵνα ἐπανελθόντες χρησιμεύσουν πρὸς ἵδρυσιν νέου διδασκαλείου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἔλλειψις κατέστη λίαν αἰσθητή. Ὡς τοιοῦτοι ἀπεστάλησαν ὁ Σπ. Μωραΐτης, Χ. Παπαμάρκου καὶ Ἰω. Δέλλιος.

Ὄντως κατὰ τὸ 1874 ἐπανῆλθον οἱ εἰς Εὐρώπην ἀποσταλέντες καὶ ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις **πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον** (παιδαγωγεῖον) μὲ 6 τάξεις. Τὸ πρότυπον τοῦτο ἐτέθη ὑπὸ τὴν

διεύθυνσιν τοῦ ἐν Γερμανίᾳ σπουδάσαντος παιδαγωγοῦ Σπ. Μωραΐτου, ἐκ Σκιάθου δὲ καταγομένου. Τοῦτο εἶχε σκοπὸν νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ τελειότερον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα καὶ νὰ προμηθεύσῃ τὰ σχολικὰ ὄργανα καὶ σκεύη, τὰ ὁποῖα τότε ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν Γερμανίᾳ. Ἐλειτούργησεν ἄριστα καὶ ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, θεωρούμενον ὡς ὑπόδειγμα ἐν Ἑλλάδι. Μετὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἰδρύσιν τοῦ διδασκαλείου τὸ πρότυπον κατηργήθη. Τὰ σκεύη καὶ τὰ ὄργανα αὐτῶν ἠγοράσθησαν ὑπὸ τοῦ Χ. Παπαμάρκου, ὁ ὁποῖος τὸ μετέβαλεν εἰς ἰδιοσυντήρητον ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του. Βραδύτερον περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ κ. Γ. Μακρῆ, ὁ ὁποῖος τὸ συνετήρησε μέχρι σήμερον.

Μετὰ ἐν ἔτος ἰδρύθη ἄλλο πρότυπον τετρατάξιον σχολεῖον ἐν Θεσσαλονίκῃ ὀνομασθὲν «Παιδαγωγεῖον» τοῦ ὁποῖου ἡ διεύθυνσις ἀνετέθη εἰς ἄλλον μορφωμένον παιδαγωγόν, τὸν κ. Π. Π. Οἰκονόμου, τῷ δὲ 1876 ἰδρύθη ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συλλόγου τριτάξιον διδασκαλεῖον τεθὲν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ παιδαγωγοῦ Χ. Παπαμάρκου, ὅστις παρέμεινε διευθυντὴς αὐτοῦ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη ὁργανώσας αὐτὸ κατὰ τὸ πρῶτον σύστημα. Ἡ πρότυπος σχολὴ προσηρτήθη τότε εἰς τὸ διδασκαλεῖον. Ὁ γνωστὸς γερμανὸς Kipper ἐπαινεῖ τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Παπαμάρκου γράφων ὅτι «τὸ διδασκαλεῖον Θεσσαλονίκης προσέφερε πολλὰς ὑπηρεσίας ἰδίως εἰς τὸν τότε δοῦλον ἑλληνισμόν». Ἐκτὸς τούτου ὁ Χ. Παπαμάρκου εἰσήγαγε νέον ὁργανισμόν διὰ τὴν μέσην καὶ δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν συστήσας τὸ πρῶτον ἐν Θεσσαλονίκῃ γυμνάσιον μὲ 6 τάξεις ἐπάνω εἰς ἑξατάξιον δημοτικόν, καταργήσας τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος καὶ αὐξήσας τὰ ἔτη τῆς ὅλης γενικῶς παιδείας ἀπὸ 11 εἰς 12. Τὸ σύστημα αὐτὸ μετ' ὀλίγον διεδόθη εἰς ὅλην τὴν ὑπόδουλον Μακεδονίαν καὶ Θράκην ὅπου συστήθησαν ἑξατάξια ἀστικά (δημοτικά) σχολεῖα καὶ ἑξατάξια γυμνάσια, τινὰ τῶν ὁποίων διατηροῦνται καὶ σήμερον μετὰ τὴν προσάρτησιν τῶν χωρῶν τούτων.

2. Τὸ διδασκαλεῖον τῆς Β' περιόδου.

Τὴν ἰδιωτικὴν ταύτην πρωτοβουλίαν ἐμμήθη τέλος καὶ τὸ Κράτος, ἰδρῦσαν τῷ 1878 νέον ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον ἐπὶ νέων βάσεων. Ὁ εἰσηγηθεὶς τὴν μεταρρυθμίσιν ἦτο ὁ τότε γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως Δ. Πετρίδης, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀντελήφθη τὴν ἀθλίαν κατάστασίν των, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὰ ταύτης αἷτια, τὰ ὅποια κυρίως ἦσαν ἔλλειψις μορφωμένων μὲ νέας μεθόδους διδασκάλων. Καὶ εὐθὺς προέβησαν εἰς τὴν ἴδρυσιν πρὸς τὸ παρὸν ἐνὸς μόνου διδασκαλείου ἐν Ἀθήναις, διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ συγκεντρώσουν τοὺς ὀλίγους παιδαγωγικοὺς ἀνδρας. Τὸ προσωπικὸν τοῦ διδασκαλείου ἐξελέγη μεταξὺ τῶν καλυτέρων.

Τὸ διδασκαλεῖον εἶχε τρεῖς τάξεις καὶ τριετὴ κύκλον μαθημάτων. Εἰσήγοντο μαθηταὶ ἀρτιμελεῖς καὶ οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν τῆς πρώτης πρὸς τὴν δευτέραν γυμνασιακὴν τάξιν.

Τὸ πρόγραμμα ἦτο πλουσιώτατον, ὥστε νὰ μὴ προφθάνουν νὰ τὸ διδάξουν. Ἐνεκα τούτου καθώρισαν μόνον ὠριαίαν διακοπὴν μεταξὺ τῶν πρωϊνῶν καὶ μεταμεσημβρινῶν ὥρῶν, διὰ τὸ ὅποιον ἕνας ὑγιεινολόγος θὰ διεμαρτύρετο ἐναντίον τῆς τοιαύτης ὑπερκοπώσεως τῶν μαθητῶν. Ἐκυριάρχησεν ἐν αὐτῷ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ δηλ. πολλὰ καὶ ποικίλα, ἐνῷ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ διδάσκονται ὀλίγα ἀλλὰ μετὰ βαθύτητος μετὰ τελείας ἀφομοιώσεως. Τὸ πρόγραμμα αὐτὸ μετερρρυθμίσθη τῷ 1886 περιορισθεῖσων τῶν ὥρῶν εἰς 33 καθ' ἑβδομάδα.

Εἰς τὸ διδασκαλεῖον προσηρητήθη καὶ πρόιυπον διὰ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τῶν διδασκαλιστῶν. Διευθυντὴς τοῦ προτύπου ἔπρεπε νὰ ἦτο καθηγητὴς τοῦ διδασκαλείου εἰδικῶς σπουδάσας τὰ παιδαγωγικά.

Εἰς τὰς ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις οἱ λαμβάνοντες βαθμὸν «ἀρι-

στα ἀνεγνωρίζοντο διδάσκαλοι α' τάξεως μὲ μισθὸν 140 δραχ. κατὰ μῆνα· οἱ τυχόντες τοῦ βαθμοῦ «πάνυ καλῶς» ἐλάμβανον δίπλωμα διδασκάλου β' τάξεως μὲ μισθὸν 100 δραχμὰς κατὰ μῆνα· οἱ δὲ τυχόντες τέλος τοῦ βαθμοῦ «καλῶς» ἀνεγνωρίζοντο δημοδιδάσκαλοι γ' τάξεως μὲ μισθὸν 80 δραχμὰς κατὰ μῆνα.

Εἰς τὸ πρότυπον ἐχρησιμοποιοῦν τὴν συνδιδασκτικὴν μέθοδον καταργήσαντες τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν. Οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι οἱ ἐξελθόντες ἐκ τοῦ διδασκαλείου τούτου ὡς μαρτυρεῖ ὁ κ.Π.Π.Οἰκονόμου ἐδείχθησαν ἱκανώτατοι εἰς τὸ ἔργον των γενόμενοι ἀνδρ-
παστοι ἀπὸ τὰς κοινότητος τῆς Ἑλλάδος. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρχε ζήτη-
σις τοιούτων νέων διδασκάλων, ὥστε ἡ Κυβέρνησις εὐρέθη εἰς
τὴν ἀνάγκην νὰ ἰδρῦσῃ τρία ἀκόμη διδασκαλεῖα, ἐν Τριπόλει
(1880), ἐν Λαρίσση (1881) καὶ ἐν Κερκύρᾳ (1881). Τῷ 1880 ἐξε-
δόθη διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντικαθίστατο ἡ ἀλληλοδιδασκι-
κὴ μέθοδος διὰ τῆς συνδιδασκτικῆς. Δὲν παρῆλθε δὲ πενταετία
ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ διδασκαλείου καὶ τὸ σύστημα τὸ ἀλληλο-
διδασκτικὸν κατηργήθη ἀπὸ ὅλα τὰ σχολεῖα. Καὶ αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ
διδάσκαλοι τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς ἡσχύνοντο πλέον νὰ εἶναι τοιοῦ-
τοι καὶ ἐφ' ὅτι μὲν νὰ μεθαρμόσωσιν, ὅσον ἡδύναντο, τὴν
διδασκαλίαν των κατὰ τὸ νέον σύστημα.

Μετεκπαίδευσις. Τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, διὰ νὰ βοηθήσῃ
τοὺς παλαίους διδασκάλους νὰ κατανοήσουν καὶ ἐφαρμόσουν τὴν
νέαν μέθοδον, ἐκάλεσεν αὐτοὺς τῷ 1881 νὰ ἀκούσουν ἐπὶ 40
ἡμέρας μαθήματα παιδαγωγικὰ καὶ ἀσκηθοῦν κατὰ τὴν νέαν
μέθοδον ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς περιφερείας ἢ ὑπὸ τοῦ διευ-
θυντοῦ τοῦ διδασκαλείου ἢ προτύπου. Συγχρόνως δὲ ἐξεδόθησαν
λεπτομερεῖς ὁδηγίαι τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων ἐν τοῖς
δημοτικαῖς σχολαῖς. Οἱ διδάσκαλοι, γέροντες καὶ νέοι προσῆλ-
θον προθύμως εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα, ἵνα μὴ φανοῦν ὀπισθο-
δρομικοί. Ἐννοεῖται ὅτι πολλὰ ὀλίγα κατενόησαν ἐκ τῆς νέας
μεθόδου. Ἐν τούτοις ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς ἀνακαινισθέντας καὶ
ἐξήτησαν τὰ προνόμια τῶν νέων διδασκάλων κατὰ τὸν μισθὸν

καὶ τὴν διεύθυνσιν σχολείων, ὅπερ καὶ ἐπέτυχον. Τοιουτοτρόπως δὲ ἡ διεύθυνσις τῶν νέων σχολείων παρέμενε κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς χεῖρας τῶν παλαιῶν διδασκάλων.

3. Ὑποδιδασκαλεία.

Ὁ νόμος τοῦ 1834 ἐπέβαλεν εἰς πάντα δῆμον νὰ διατηρῇ τουλάχιστον ἓν δημοικὸν σχολεῖον ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ δήμου. Ἐπειδὴ δὲ πᾶς δῆμος ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν χωρίων, τὰ ὅποια ἦσαν μακρὰν τῆς πρωτευούσης τοῦ δήμου, δὲν ἦτο δυνατόν τὰ παιδιά τῶν χωρίων νὰ ἔρχωνται πρὸς φοίτησιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

Οἱ χωρικοὶ λοιπὸν ἀνέθετον συνήθως εἰς τὸν ἱερέα ἢ εἰς ἄλλον ἄνθρωπον γινώσκοντα ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν τὴν διδασκαλίαν τῶν τέκνων μὲ μικρὸν μισθὸν εἰς χρήματα καὶ τρόφιμα. Τὰ σχολεῖα ταῦτα ἐκαλοῦντο **γραμματοσχολεῖα**.

Ταῦτα σὺν τῷ χρόνῳ, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῶν, ἤϋξανον καὶ οἱ διδάσκοντες εἰς αὐτὰ ἀπετέλεσαν ἰδίαν τάξιν, τοὺς **γραμματοδιδασκάλους**. Ἐπειδὴ δὲ διὰ χωρία πτωχὰ ἤρχετο εἰς ἐπικουρίαν ὁ δῆμος καὶ αὐτὴ ἡ πολιτεία. ἡ τάξις τῶν γραμματοδιδασκάλων τῷ 1892 ἠϋξήθη εἰς 1200. Οὗτοι ἐστεροῦντο καὶ τῆς ἐλαχίστης παιδαγωγικῆς γνώσεως, δὲν ὑπῆγοντο εἰς κανένα νόμον, δὲν ἐθεωροῦντο οὔτε ὡς ὑπάλληλοι καὶ ἀντὶ δὲ νὰ τοὺς περιορίσῃ ἡ κυβέρνησις, ἐσκέφθη νὰ τοὺς νομιμοποιήσῃ καὶ ἀκόμη περισσότερον, νὰ διοργανώσῃ τὴν παραγωγὴν νέων.

Τὸ ἔτος 1884 ἐψηφίσθη νόμος «περὶ ἰδρύσεως ὑποδιδασκαλείων», ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἐξετελέσθη. Τῷ δὲ 1891 ἐζήτησεν ὠρισμένα προσόντα ἀπὸ αὐτοὺς, ἀπολυτήριον ἐλληνικοῦ σχολείου καὶ 40 ἡμερῶν ἄσκησιν εἰς διδασκαλεῖον. Ὁ μισθὸς τῶν ἦτο 45 δραχμαὶ κατὰ μῆνα.

Τῷ δὲ 1892 ἐψηφίσθη νέος νόμος, καθ' ὃν ἐν ἐκάστῳ νομῷ ἰδρύονται ὑποδιδασκαλεῖα πρὸς μόρφωσιν νέου τύπου γραμματοδιδασκάλων.

Κατ' αὐτὸν εἰς ἕκαστον νομὸν ἰδρύετο ἓν ὑποδιδασκαλεῖον. Εἰς αὐτὸ ἐδίδασκον δύο πρωτοβάθμιοι δημοδιδασκαλοὶ ἀπόφοιτων διδασκαλείων. Ἐγίνοντο δεκτοὶ ὥς μαθηταὶ νέοι ἡλικίας μικροτέρας τῶν 16 ἐτῶν ἔχοντες ἀπολυτήριον ἑλληνικοῦ σχολείου.

Ἐδιδάσκοντο δὲ θρησκευτικά, νέα ἑλληνικά, παιδαγωγικά, ἱστορίαν, γεωγραφίαν, πρακτικὴν ἀριθμητικὴν, ἄσματα ἐκκλησιαστικά καὶ λαϊκά, καλλιγραφίαν, ἰχνογραφίαν καὶ γυμναστικήν. Μετὰ φοίτησιν ἑνὸς ἔτους ὑπεβάλλοντο εἰς ἀπολυτήριον ἑξέτασιν εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ λειτουργοῦντα διδασκαλεῖα.

Οἱ ἀπολυόμενοι ὠνομάζοντο *γραμματισταὶ* μὲ τρεῖς βαθμοὺς καὶ μισθοὺς 75 δρ., 65 δρ. καὶ 55 δραχμὰς κατὰ μῆνα.

Τοιουτοτρόπως ἀπεφοίτησαν ἐκ τῶν ὑποδιδασκαλείων ἓνα πλῆθος γραμματιστῶν προστεθὲν εἰς τὸ ὑπάρχον, τῶν γραμματοδιδασκάλων. Οἱ γραμματισταί, ὥς ἀνέφερον ἐκθέσεις ἐπιθεωρητῶν, ἀπεδείχθησαν ἀνώτεροι τῶν γραματοδιδασκάλων καὶ τῶν ἐξ ἐπιτροπειῶν δημοδιδασκάλων. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι εἶχον πολλὰς τὰς ἐλλείψεις τὰς ὁποίας εὐκόλως ἠδύνατο νὰ συναγάγῃ τις ἐκ τοῦ τρόπου τῆς προπαρασκευῆς των. Τοιουτοτρόπως τὸ ψηφιδωτὸν τῶν δημοδιδασκάλων ἀποτελεῖτο, 1) ἀπὸ τοὺς ἐκ τῶν διδασκαλείων, 2) ἀπὸ τοὺς ἐξ ἐπιτροπειῶν, 3) ἀπὸ τοὺς γραμματιστὰς ἐξ ὑποδιδασκαλείων καὶ 4) ἀπὸ τοὺς γραματοδιδασκάλους. Οἱ δήμαρχοι κατὰ τοὺς διορισμοὺς ἐπροτίμων τοὺς γραματοδιδασκάλους ποῦ ἦσαν εὐθνηοί.

Τῷ 1892 ἐπληρώθη ἔλλειψις σοβαρὰ διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν διδακτέων μαθημάτων εἰς τὰ διαφόρου τύπου δημοτικὰ σχολεῖα.

4. Εὐεργετικὸς νόμος τοῦ 1895.

Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις μὲ ὅλας τὰς προσπάθειάς ἦτο εἰς πολὺν κακὴν κατάστασιν. Διδάσκαλοι παντὸς εἴδους, σχολεῖα ἐπίσης, μισθοὶ διδασκάλων ἑξευτελιστικοί, τὸ δὲ χεῖριστον διαρκεῖς

ἐκπαιδευτικαὶ μεταβολαὶ διὰ λόγους πολιτικούς, καθίστων τὴν λειτουργίαν τῶν ὑπαρχόντων σχολείων πλημμελῆ. Μερικὴν διόρθωσιν ἤλθε νὰ φέρῃ ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895.

Ἐν πρώτοις διαιρεῖ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα εἰς κοινὰ μὲ 4 τάξεις καὶ τὰ πλήρη μὲ 6 ἐνιαυσίους τάξεις. Εἰς ἀμφοτέρω διδάσκονται αἱ αὐταὶ στοιχειώδεις γνώσεις στενωτέρου καὶ εὐρύτερου.

Μόνον εἰς τὰ πλήρη προστίθεται καὶ διδασκαλία ἀρχαίων ἐλληνικῶν εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις.

Ὅπου δὲν δύναται νὰ συστηθῇ δημοτικὸν σχολεῖον δι' ἀνεπάρκειαν πόρων ἢ ἔλλειψιν μαθητῶν, συνιστᾶται γραμματοδιδασκαλεῖον, ὅπου διωρίζοντο γραμματοδιδάσκαλοι.

Ἡ ἐκπαίδευσις τῶν θηλέων γίνεται εἰς ἰδιαίτερα σχολεῖα, ὅπου διδάσκουν διδασκάλισσαι. Ὅπου τοιαῦτα δὲν ὑπάρχουν, ἐπιτρέπεται ἢ συνεκπαίδευσις ἀρρένων καὶ θηλέων.

Οἱ δημοδιδάσκαλοι, διδασκάλισσαι καὶ γραμματοδιδάσκαλοι διορίζονται ὑπὸ τοῦ νομάρχου τοῦ νομοῦ, ἐν ᾧ ὑπάρχει τὸ σχολεῖον, κατὰ πρότασιν τοῦ ἀρμοδίου δημοτικοῦ συμβουλίου προκαλουμένην ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ. Αἱ μεταθέσεις ὅμως καὶ παύσεις γίνονται ὑπὸ τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου.

Ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἐκάστου νομοῦ συνιστᾶται ἐν ἐποπτικὸν συμβούλιον καὶ εἰς ἐπιθεωρητὴς. Τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν ἐν τῇ πόλει καθηδρεύοντα ἀρχιεπίσκοπον τοῦ νομοῦ, ὡς πρόεδρον, ἀπὸ τὸν γυμνασιάρχην, ἀπὸ ἑνα ἐντόπιον ἐπιστήμονα, ἀπὸ ἑνα ἐντόπιον ἔμπορον ἢ κτηματίαν καὶ ἀπὸ τὸν νομαρχιακὸν ἐπιθεωρητὴν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Παρὰ τῷ νομαρχιακῷ ἐπιθεωρητῇ παραμένει εἰς τινας νομοὺς καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς Β' τάξεως ὡς βοηθὸς αὐτοῦ.

Προσόντα τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἦσαν νὰ εἶναι διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας, οἱ δὲ ἐπιθεωρηταὶ β' τάξεως δύναται νὰ εἶναι καὶ πρωτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι ἐκ τῶν πρώτων ἀναγνωρισθέντων τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν. Τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον μετὰ τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐνασκεῖ τὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

Διὰ τοῦ νόμου τούτου ἰσχύοντος καὶ μέχρι σήμερον τροποποιημένου ἢ διοικήσεις καὶ ἐποπτεία τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀφηρέθη ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν καὶ ἐν γένει τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἀνετέθη εἰς τὰ κατὰ νομοὺς ἐποπτικά συμβούλια ἀποτελούμενα ἀπὸ πρόσωπα ἀνεξάρτητα καὶ εἰς τὰ ὅποια ὑπάρχει πεποίθησις τις ὅτι τὰ συμφέροντα τῆς ἐκπαιδεύσεως θὰ καθοδηγῶν αὐτούς.

Ἐπειτα διὰ τῶν διορισμῶν ἐπιθεωρητῶν τὰ σχολεῖα ἀπέκτησαν τὸν σύμβουλον, τὸν καθοδηγητὴν, ὅστις θὰ ἀμείβῃ καὶ θὰ τιμωρῇ ἀναλόγως τῶν πράξεων. Οἱ διδάσκαλοι ἀνέπνευσαν τοῦ λοιποῦ δὲν θὰ μετετίθεντο ἄνευ λόγου ἀπὸ τὴν μίαν ἄκραν εἰς τὴν ἄλλην τῆς χώρας.

Τὸν νόμον τοῦτον ὀφείλει ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὸν τότε ὑπουργὸν τῆς Παιδείας ἀείμνηστον Δ. Πετρίδην.

5. Ἀπὸ τοῦ 1895 μέχρι σήμερον

Τὰ διδασκαλεῖα Ἀθηνῶν. Τριπόλεως, Κερκύρας καὶ Λαρίσης διετηρήθησαν μέχρι τοῦ 1905, ὁπότε κατηργήθησαν τὰ τρία ἐπαρχικά καὶ ἀπέμεινε μόνον τὸ διδασκαλεῖον Ἀθηνῶν, τὸ ὅποιον ὀνομασθὲν «*Μαράσλειον*» ἐγκατεστάθη εἰς τὸ δαπάναις τοῦ μεγάλου εὐεργέτου *Γρηγορίου Μαράσλη* ἀνεγερθὲν μεγαλοπρεπὲς οἶκημα. Εἰς τὰ καταργηθέντα διδασκαλεῖα ἐμορφώθησαν 4000 περίπου διδάσκαλοι.

Ὁ νόμος ΓΕΗ τῆς 10ης Αὐγούστου 1905 καθώρισε τὰ δημοτικά σχολεῖα ἀκριβέστερον ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδασκάλων. Οὕτω διακρίνει μονοτάξιον, διτάξιον, τετρατάξιον, πεντατάξιον καὶ ἑξατάξιον ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδασκάλων. Μονοτάξιον εἶναι τὸ ἔχον ἑξ ἑτάξεις ἀλλ' ἓνα διδάσκαλον κλπ.

Διὰ μεταγενεστέρων νόμων ἐβελτιώθη ὁ νόμος «περὶ διοικήσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως» ὥς πρὸς τὴν σύστασιν τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων οὕτως, ὥστε σήμερον αὐτὸ ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ γυμνασιάρχου ὥς προέδρου, τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν πρωτοδι-

κῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐπί-
ση, ἱδρύθη κεντρικὸν ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, τὸ ὁποῖον ἔχει
τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν μετὰ τὸν ὑπουργόν.

Τὰ προσόντα τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως
καθωρίσθησαν, ὥστε ὡς τοιοῦτοι νὰ διορίζωνται καὶ δημοδιδά-
σκαλοι. Ἐσχάτως δὲ διὰ τοῦ Δ. τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1924
εἰσήχθη ἡ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ μετεκπαιδευσις τῶν δημοδιδασκά-
λων ἐπὶ διετίαν. Οἱ ἔχοντες πτυχίον μετεκπαιδεύσεως διορίζον-
ται νῦν ἐπιθεωρηταὶ καὶ διευθύναι πολυταξίων. Τέλος οἱ δημο-
διδάσκαλοι ἐσχάτως ἔλαβον δικαιότεραν διαβάθμισιν καὶ μισθο-
δοσίαν ἀναλόγως πρὸς αὐτήν.

Διδακτήρια. Σπουδαῖος παράγων πρὸς καλὴν λειτουργίαν
τοῦ σχολείου εἶναι καὶ τὸ κτίριον. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ συγκεν-
τρῶνῃ πολλὰ προσόντα διὰ νὰ εἶναι κατάλληλον. Τὰ προσόντα
ταῦτα δὲ εἶναι μόνον δι' ἑκεῖνα ὅσα ἐκτίσθησαν ἐπιτηδες διὰ
σχολεῖα. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδιστριαίου ἐκτίσθησαν κτίριά
τινα μὲ μίαν μεγάλην αἵθουσαν, ὡς ἀπῆται ἡ ἀλληλοδιδασκικὴ
μέθοδος. Ἀργότερον ὁμῶς μεταβληθέντος τοῦ συστήματος τὰ
διδακτήρια ἔπρεπε νὰ ἔχουν πολλὰς αἰθούσας Αἱ κοινότητες δὲν
ἠθέλησαν νὰ ἐπιβαρυνθοῦν μὲ τὰ ἔξοδα τῆς ἀνεγέρσεως νέων
κτιρίων καὶ ἔνεκα τούτου κατέφυγον εἰς τὴν ἐνοικίασιν ἰδιωτι-
κῶν οἰκιῶν.

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἰδίως εἰς χωρία ἐξελέγοντο ἄθλια οἰκο-
δομήματα, σκοτεινὰ ὑπόγεια, ὑγρά, στενόχωρα, ὑποσκάπτοντα
τὴν υγείαν τῶν μαθητῶν καὶ παρεμποδίζοντα πᾶσαν κανονικὴν
ἐργασίαν τοῦ σχολείου.

Οἱ σταλέντιες ὡς ἑκτακτοὶ ἐπιθεωρηταὶ πρὸ τοῦ 1895 περι-
γράφουν μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὰ σχολικὰ κτίρια τῶν
δημοτικῶν σχολείων. Ὁ ἐπιθεωρητὴς Κυκλάδων Παυλίδης γρά-
φει ὅτι ἐκ τῶν 143 διδακτηρίων τοῦ νομοῦ του μόνον 9 δύνα-
ταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι καλὰ ὅπωςδήποτε καὶ λόγῳ κτιρίου
καὶ λόγῳ διακοσμήσεως μὲ ἔπιπλα καὶ ὄργανα διδακτικά. Ὑπὲρ
τὰ 60 εἶναι ἔλσειναι φωλαὶ καὶ τρωγαί· οἱ μαθηταὶ κάθηνται
πολλάκις χαμαὶ ὀκλαδὸν ἢ ἐπὶ κορμῶν δένδρων καὶ ἐγείρουν

νέφος κονιορτοῦ ὅταν κινῶνται. "Άλλος ἐπιθεωρητὴς ὀνομάζει τὰ διδακτήρια «σφαγεῖα ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων».

Καὶ ἐξακολουθοῦν καὶ ἄλλαι ἐκθέσεις ἀναφέρουσαι τὰ αὐτά.

Βελτίωσιν εἰς τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν σχολικῶν κτιρίων ἔφερεν ὁ νόμος τοῦ 1895, καθ' ὃν ὠρίσθησαν ὅπως τὰ ἐκπαιδευτικὰ τέλη χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν ἀνέγερσιν σχολικῶν κτιρίων. Ὁ νόμος ,ΒΤΕ' τῆς 12 Ἰουλίου 1895 ὀρίζει διὰ τοῦ ἀρθρου 4 ὅπως διὰ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν εἰσπραττομένων ἀπὸ ὅλα τὰ σχολεῖα οἰκοδομηθῶσι τὰ ἀναγκαζοῦντα κτίρια διὰ τὰ δημοτικά σχολεῖα.

Διὰ δὲ τοῦ νόμου ,ΒΤΜΘ' (2349) καὶ τῶν συμπληρωματικῶν καθωρίσθη ἡ ἀνέγερσις, ἀγορά, πώλησις καὶ ἐπιδιόρθωσις σχολικῶν κτιρίων, ἐπίπλων καὶ ὀργάνων. Ἡρχισαν λοιπὸν κατὰ πρῶτον εἰς τοὺς μικροὺς δήμους νὰ ἀνεγείρωνται σχολικὰ κτίρια. Δυστυχῶς ἔνεκεν ὀλιγορίας τῶν μηχανικῶν τοῦ δημοσίου περὶ τὴν στερεότητα τῶν κτιρίων τὰ πλεῖστα κατεσκευάσθησαν κακῶς, διὰ τοῦτο ἔχουν ἀνάγκην ἐπισκευῶν, τινὰ δὲ κατέπεσαν.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐξάρωμεν καὶ τὴν δωρεὰν τοῦ μεγάλου εὐεργέτου τοῦ ἔθνους, ἀοιδίμου Ἀνδρέου Συγγροῦ ὁ ὁποῖος προσέφερε τρία ἑκατομμύρια πρὸς ἀνέγερσιν σχολικῶν κτιρίων.

Διδακτικά βιβλία. Τὰ ἀναγνωστικά βιβλία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν διηλθον τρεῖς φάσεις. Κατὰ πρῶτον μετεχειρίζοντο βιβλία γραμμένα εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, π. γ. τὴν χρηστομάθειαν τοῦ Ραγκαβῆ μὲ τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου, τὴν Καινὴν Διαθήκην, τὸ ψαλτήριον κλπ. Ἐν γένει δὲ πλήρης ἀναρχία ὑπῆρχε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν βιβλίων. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1860 καὶ πέραν αὐτοῦ ὡς μαρτυροῦν αἱ ἐκθέσεις τῶν ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν τοῦ 1883. Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον ἐκυριάρχει καὶ ἡ ἀλληλοδιδασκικὴ μέθοδος ἕνεκα τῆς ὁποίας ἐν τῇ Α' καὶ Β' τοῦ δημοτικοῦ ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ πίνακες τοῦ Κοκκίνη.

Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν μετὰ τὸ 1868 ἐμφανίζονται βιβλία γραμμένα εἰς τὴν καθαρεύουσαν κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ ὑπουρ-

γείου. Ἐξαιρετικῆς σημασίας ὑπῆρξε τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ Λ. Μελά ὁ «Γεροστάθης». Ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου ἦτο ἀπλὴ καὶ ὁμαλὴ καθαρεύουσα, τὸ δὲ περιεχόμενον λίαν συντελεστικὸν πρὸς μόρφωσιν τῶν παιδίων. ⁽¹⁾ Κατόπιν εἰσῆχθησαν βιβλία τοῦ Χ. Παπαμάρκου, Π.Π. Οἰκονόμου κλπ. μὲ γλῶσσαν καθαρεύουσιν.

Ἡ τρίτη φάσις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1917 διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Κατὰ τοὺς ἰσχύοντας νόμους 827 καὶ 1332 τὰ ἀναγνωστικά πρέπει νὰ εἶναι γραμμένα *εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην (δημοτικὴν) γλῶσσαν ἀπηλλαγμένην παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ*. Ἡ εἰσαγωγή τῆς δημοτικῆς δὲν ἔγινε χωρὶς σάλον καὶ ἀντιρρήσεις ἐκ μέρους τῶν ἀντιφρονούντων ὁπαδῶν τῆς καθαρευούσης, οἱ ὅποιοι ἐπὶ κυβερνήσεως Δ. Γούναρη κατώρθωσαν νὰ καταργήσουν τὸν νόμον.

Β' ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

1. ΟΡΓΑΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ 1836

1. Ἑλληνικὰ Σχολεῖα

Ἡ ὁργάνωσις καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἔργον τῶν σοφῶν Βαυαρῶν, οἱ ὅποιοι συνώδευσαν τὸν βασιλέα Ὁθωνα κατελθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Βαυαρία εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ ἐν τῶν τελειοτέρων ἐκπαιδευτικῶν συστημά-

⁽¹⁾ Περὶ τοῦ Λ. Μελά ἰδὲ πραγματείαν Ε. Στουραῖτου «Ὁ Λέων Μελάς». 1924.

των, τὸ ὁποῖον οἱ πρῶτοι ἡμῶν νομοθέται ἐφρόντισαν νὰ μεταφυτεύσουν καὶ εἰς τὴν χώραν μας. Κατ' αὐτὸ διήρθεσαν καὶ τὴν παρ' ἡμῖν γενικὴν παιδείαν εἰς τρεῖς βαθμίδας· εἰς τὴν τῶν **δημοτικῶν**, τῶν **ἐλληνικῶν** καὶ τὴν τῶν **γυμνασίων**. Ἡ ὀνομασία «ἐλληνικὸν» ἐλήφθη ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα «λατινικά» σχολεῖα τῶν Βαυαρῶν. Ἡ μέση ἐκπαίδευσις κυρίως ὁργανώθη διὰ τοῦ Β. Ν. Διατάγματος τοῦ 1836. Εἰς τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα ἐτάχθη διπλοῦς σκοπός,

«Νὰ προετοιμάζουσιν διὰ τὰ γυμνάσια, νὰ ἀποτελοῦν δὲ καὶ ἀνθύπαρχόν τι ὅλον διὰ τοὺς παῖδας κατὰλληλον, ὅσοι δὲν θέλουν μεταβῇ εἰς τὰ γυμνάσια, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων ἀμέσως εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἢ εἰς θέσιν μὴ ἀπαιτοῦσαν ἐκπαίδευσιν γυμνασίου». (ἄρθρ. 2)

«Ἐκαστον ἐλληνικὸν σχολεῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς τάξεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ περιορισθοῦν εἰς δύο ἢ μίαν. Ὅπου ὑφίστανται γυμνάσια, τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα νὰ εἶναι συνηνωμένα μετ' αὐτῶν». (ἄρθρ. 3).

«Εἰς τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα γίνονται δεκτοὶ κατόπιν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων παῖδες ὅσοι ἔχουν τὰς ἀναγκαῖας προκαταρκτικὰς γνώσεις τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ διαγωγὴν ἄμεμπτον» (ἄρθρ. 19,21).

Τὸ πρόγραμμα τῆς ὕλης ἦτο ἄλλο διὰ τριτάξια, διτάξια καὶ μονοτάξια ἐλληνικὰ σχολεῖα. Εἰς ὅλα δὲ τὴν κυρίαν θέσιν κατεῖχον τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ μὲ 12 ὥρας καθ' ἑβδομάδα ἐπὶ 30 ἐν συνόλῳ ὥρων. Ὡς ἐλληνικὰ δὲ καθορίζει τὸ πρόγραμμα τὴν τεχνολογίαν, σύνταξιν, διαλέκτους καὶ χρηστομάθειαν. Νέα ἐλληνικὰ δὲ περιεῖχε τὸ πρόγραμμα. Εἰς τὴν Γ' τάξιν ἀναγράφεται μόνον διδασκαλία συνθέσεων ἐπὶ 3 ὥρας καθ' ἑβδομάδα.

«Διδάσκαλοι τῶν ἐλληνικῶν σχολείων χρεωστοῦν νὰ ἔχουν τελειωμένα τὰ μαθήματα τοῦ γυμνασίου καὶ νὰ εἶναι γυμνασμένοι πρακτικῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν, εἴτε εἰς ἐλληνικὸν τι σχολεῖον ἢ εἰς ἄλλο ἰδιωτικόν, (ἄρθρ. 33)». «Πρὸς τοῦτο ὑφίστανται ἐξετάσεις ἐνώπιον τοῦ συλλόγου τῶν καθηγητῶν ἐνὸς γυμνασίου». (ἄρθρ. 34).

«Μετὰ τὴν πρακτικὴν ἀσκήσιν εἰς ἐλληνικὸν σχολεῖον θὰ δώσῃ νέας ἐξετάσεις, μεθ' ὃ ἐπιτρέπεται νὰ διορίζηται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Οὐδεὶς ὑποψήφιος διορίζεται ὅταν ὑπάρχουν ἀμφιβολίαι περὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῆς θρησκευτικότητός του». (ἄρθρ. 39).

«Ὁ μισθὸς τῶν διδασκάλων τῶν ἐλληνικῶν σχολείων εἶναι

διὰ τὴν α' τάξιν 120 δραχμαὶ
διὰ τὴν β' > 120 δρ.

καὶ διὰ τὴν γ' τάξιν 180 δραγμαὶ κατὰ μῆνα. Ἄλλ' ἀπὸ πενταετίας εἰς πενταετίαν αὐξάνει κατὰ τὸ πέμπτον, χωρὶς νὰ δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰς 250 δραγμάς.

Εἰς τὰ ἄρθρα 42-59 ὁμιλεῖ περὶ συστάσεως ἐφορείας εἰς τὰ σχολεῖα πρὸς ἐποπτεῖαν αὐτῶν.

Ὁ διπλοῦς σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἔθεσεν ὁ νόμος τοῦ 1836 διὰ τὰ σχολεῖα ἐπέφερε τὴν μὴ πραγματοποιήσιν οὐδενός. Ἐν πρώτοις τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προετοιμάσουν τοὺς ἀποφοίτους διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διότι εἰς τὸ πρόγραμμα ἔλειπε τὸ σπουδαιότερον μέσον πρὸς πρακτικὴν μόρφωσιν διὰ τὴν ζωὴν, ἡ *μητρικὴ γλῶσσα* διὰ τῆς ὁποίας θὰ καθίσταντο οἱ ἀπόφοιτοι ἱκανοὶ νὰ ἐκφράζουσιν τὰς ἰδέας των, νὰ ἐννοοῦν τοὺς ἄλλους ὁμιλοῦντας καὶ νὰ ἀγαπήσουν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν λογοτεχνημάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς. Ἐπειτα οὔτε διὰ τὸ γυμνάσιον προητοίμαζε, διότι ἔνεκα τῆς ἀνικανότητος τῶν διδασκόντων, τῆς ἑλλείψεως εἰδικῶν δι' ἕκαστον κλάδον μαθημάτων δὲν ἐτίθεντο καλὰ θεμέλια τῆς μετέπειτα ἐπιστημονικῆς σπουδῆς τῶν μαθημάτων εἰς τὰ γυμνάσια.

Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κυρίως ἐστρέφετο περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ.

Τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐθεωροῦντο ἀπλᾶ μέσα ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς. Ἐξ οὗ καὶ ἡ λεγομένη *τεχνολογία* ἀπησχόλει τὰς πλείστας ὥρας τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν. Οὐδεμία ἐγένετο ἐμβάθυνσις εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων, οὔτε κατανόησις τις τῶν ἀξιών τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου πολιτισμοῦ. *Δεξείδια μάταια καὶ ἀνόητα* (κατὰ τὸν Βενιαμὶν) ἀπεκόμιζον ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν.

Περὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων εἶναι περιττὸν νὰ γίνῃ λόγος, διότι οὔτε σήμερον ὑπάρχει τοιαύτη.

2. Γυμνάσια.

«Σκοπὸς τοῦ γυμνασίου εἶναι ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως καθ' ὅλους τοὺς κλάδους καὶ κυρίως ἡ προπαρασκευὴ τῶν μαθητῶν, ὅσοι μέλλουν νὰ σπουδάσωσιν ἀνωτέρας ἐπιστήμας εἰς τὸ πανεπιστήμιον» (ἄρθρον 64).

«Τὸ γυμνάσιον, πλήρες ὃν σύγκειται ἀπὸ 4 τάξεις, ὥστε ἡ εἰς τὸ πανεπιστήμιον μετάβασις ἀπὸ τῆς τετάρτης τάξεως δύναται μόνον νὰ γίνῃ» (ἄρθρον 65).

«Εἰς ἕκαστον γυμνάσιον θέλουν διορίζεσθαι πέντε καθηγηταί, δηλ. εἷς διὰ τὴν μαθηματικὴν εἰς ὅλας τὰς τάξεις καὶ τέσσαρες διὰ τὰ λοιπὰ μαθήματα, ὥστε εἰς δύο νὰ εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ διδασκαλία τῶν κλασικῶν γλωσσῶν καὶ τῆς φιλολογίας αὐτῶν, εἰς ἓνα ἡ γαλλικὴ ἡ ἱστορία καὶ γεωγραφία, καὶ εἰς ἕτερον ἡ τῆς φυσικῆς. Ὁ διευθυντὴς τοῦ γυμνασίου φέρει τὸν τίτλον *γυμνασιάρχης*» (ἄρθρα 66, 67).

«Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ διορισθῶσι καθηγηταί εἰς γυμνάσιον, χρεωστοῦν τοῦ λοιποῦ νὰ ἀποδεικνύουν, ὅτι ἐσπούδασαν εἰς τὸ πανεπιστήμιον, εἰς τὴν σχολὴν τῶν γενικῶν ἐπιστημῶν, καὶ νὰ καθυποβάλλωνται εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἐξέτασιν (ἄρθρον 98)».

«Ὁ μισθὸς τῶν καθηγητῶν εἶναι 200 δραχμαὶ κατὰ μῆνα. Αὐξάνεται δὲ μέχρι τοῦ ποσοῦ 300 δραχμῶν κατὰ μῆνα. (ἄρθρον 107)».

«Ὁ διορισμὸς ὅλων τῶν καθηγητῶν τοῦ γυμνασίου γίνεται διὰ Βασ. ἀποφάσεων». (ἄρθρον 106).

Εἰς τὸ πρόγραμμα ἡ διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν κατεῖχε τὰς περισσοτέρας ὥρας, 42 ὥρας καθ' ἑβδομάδα διὰ τὰς 4 τάξεις, ἢ 23 ὥρας διὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ 19 διὰ τὰ λατινικά.

Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν καὶ τὰς 8 ὥρας τῆς γραμματολογίας (θεωρία τῶν περὶ τὸν λόγον ἐπιστημῶν), ἔχομεν ἐν ὅλῳ 50 ὥρας διὰ τὰς κλασικὰς σπουδὰς. Δι' ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα διεδίθεντο μόνον 46 ὥραι καθ' ἑβδομάδα.

Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐκρησιμοποιοῦντο αἱ προφορικαὶ καὶ γραπτὰ μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ ἐκθέσεις ἢ περιλήψεις τῶν περιεχομένων. Ἰδιαίτερον δηλ.

μάθημα νέων ἑλληνικῶν, ὥς ἐννοοῦμεν αὐτὸ σήμερον, δὲν περιελήφθη εἰς τὸ πρόγραμμα.

Οὕτω πως δυνάμει τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου ἤρχισαν νὰ ἱδρύνονται πολλὰ σχολεῖα ἑλληνικὰ καὶ γυμνάσια, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὰ διάφορα ἔτη ἔχει ὡς ἑξῆς.

Τὸ ἔτος 1830	Ἑλληνικὰ σχολεῖα	39	μαθηταὶ	2528
» 1855	Ἑλληνικὰ σχολεῖα	80	»	4224
»	Γυμνάσια	7	»	968
» 1860	Ἑλληνικὰ σχολεῖα	87	»	5730
»	Γυμνάσια	8	»	1289
» 1865	Ἑλληνικὰ σχολεῖα	114	»	6099
»	Γυμνάσια	12	»	1830
» 1866	Ἑλληνικὰ σχολεῖα	123	»	6675
»	Γυμνάσια	16	»	1908
	Ἰδιωτικὰ	13	»	1030

(Ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ ὑπουργοῦ Δ. Δρόσου πρὸς τὸν Βασιλέα Γεώργιον τὸν Α').

Ἡ ἐκθεσις ἀναφέρει ὅτι εἰς τὰ γυμνάσια ὑπηρέτουν περισσότεροι τῶν 5 καθηγητῶν, δηλ. 6 ἕως 8. Ἀφ' ἐτέρου ἐπετράπη καὶ ὁ διορισμὸς ἀπλῶν φοιτητῶν, ὥς ἀναπληρωτῶν καθηγητῶν, οἱ ὅποιοι τὸ 1886 ἀπελύθησαν ἅπαντες. Ἐπίσης εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα διωρίσθησαν οἱ ὀνομασθέντες βοηθοί, ὅποιοι ἦσαν δημοδιδάσκαλοι ἢ ἀπόφοιτοι ἱερατικῶν σχολῶν. Οὗτοι ἀπολυθέντες ἐξηναγκάσθησάν τινες αὐτῶν νὰ ὑποστοῦν νέαν ἐξέτασιν πρὸς ἀπόκτησιν πτυχίου ἑλληνοδιδασκάλου.

2. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ 1836 ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ.

1. Ἡ γενικὴ μόρφωσις τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων

Καὶ αὐτὸς μὲν ἦτο ὁ ὀργανισμὸς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὸ 1836.

Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν τὰς σπουδαιότερας τροποποιήσεις, τὰς ὁποίας ὑπέστη μέχρι σήμερον.

Ἐμάθομεν ὅτι ὁ νόμος τοῦ 1836 ὥριζεν ὥς προσὸν διὰ τοὺς ἑλληνοδιδασκάλους ἀπολυτήριον γυμνασίον καὶ ἐξετάσεις ἐνώπιον εἰδικῆς ἐπιτροπῆς. Ἀργότερον ὅμως ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀπαιτήσεων κατέφυγε τὸ Ὑπουργεῖον εἰς διορισμοὺς διδασκάλων εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα μὴ ἐχόντων προσόντα διδασκαλικά οὔτε κατὰ τύπον, οὔτε κατ' οὐσίαν τῶν λεγομένων **βοηθῶν**, οἱ ὁποῖοι ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν ἀπόφοιτοι ἱερατικῶν σχολῶν ἢ δημοδιδάσκαλοι. Οἱ βοηθοὶ οὐδεμίαν ἐγγύησιν παρεῖχον ὅτι εἶχαν τὰς ἀπαιτουμένας γνώσεις διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου.

Ἐνεκα τῆς ἀξιοθρηνήτου καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσαν ἡ διδασκαλία εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἐξεδόθη Β. Δ. τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1850, διὰ τοῦ ὁποίου καθωρίζοντο προσόντα ἑλληνοδιδασκάλου ἀκρόασις τῆς σειρᾶς τῶν μαθημάτων τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος τοῦ πανεπιστημίου καὶ τῶν τοῦ φροντιστηρίου καὶ ἐξετάσεις ἐνώπιον ἐπιτροπῆς ἐκ καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου. Οἱ λαβόντες βαθμὸν ἀριστα ἀνεκηρύσσοντο **τριτοβάθμιοι** μὲ μισθὸν 160 δρ. μηνιαίως, οἱ λαμβάνοντες καλῶς **δευτεροβάθμιοι** μὲ μισθὸν 130 δρ. μηνιαίως καὶ οἱ λαμβάνοντες μετρίως **πρωτοβάθμιοι** μὲ μισθὸν 110 δρ. μηνιαίως.

Ἐπειδὴ ὅμως ἐλάχιστοι προσῆλθον πρὸς ἐξέτασιν ἀπὸ τοῦ 1850—1879, δηλαδὴ ἐπὶ 29 ἔτη προσῆλθον μόνον 53, δηλ. οὔτε δύο κατ' ἔτος, ἠναγκάσθη τὸ Ὑπουργεῖον νὰ ἐπιτρέψῃ ἐκ νέου τὸν διορισμὸν βοηθῶν τὸ 1859 καὶ νὰ ὑποχρεώσῃ αὐτοὺς νὰ προσέλθουν εἰς ἐξετάσεις μετὰ ἓν ἔτος ἀργότερον. Οἱ ἀποτυγχάνοντες ἀτελοῦντο. Ἐκ τῶν βοηθῶν τούτων τῶν ἀναγνωρισθέντων ὥς ἑλληνοδιδασκάλων ὑπελείποντο μέχρι τοῦ 1920 ἐν ὑπῆρσει 64.

Ἐπετράπη δὲ ὁ διορισμὸς βοηθῶν καὶ τῶν φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου ἢ τῶν ἐχόντων ἀπλῶς ἀπολυτήριον γυμνασίου. Οὗτοι

πάλιν υποχρεώθησαν τὸ 1882 νὰ προσέλθουν εἰς ἐξετάσεις πρὸς ἀπόκτησιν πτυχίου ἑλληνοδιδασκάλου.

Διάταγμα τοῦ 1891 ὥρισε τὰ προσόντα τῶν βοηθῶν ὡς ἑξῆς. «Οἱ φέροντες εἰσιτήρια ἐγγραφῆς ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἢ θεολογικῇ σχολῇ καὶ ἀποδείξεις ἀκροάσεων ἐπὶ ἓν ἔτος». Τέλος διάταγμα τῆς 7ης Μαρτίου 1892 καθώρισεν ὅτι «ἑλληνοδιδασκαλοὶ διορίζονται μόνον οἱ φέροντες πτυχίον ἑλληνοδιδασκάλου ἀπὸ τῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, σχολάρχαι δὲ διορίζονται διδάκτορες καὶ τελειοδίδακτοι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ προλύται τῆς θεολογικῆς».

Τελικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς μορφώσεως τῶν ἑλληνοδιδασκάλων ἔδωκεν ὁ νόμος τοῦ 1895, ὁ ὁποῖος καθώρισεν ὅτι «μόνον οἱ πτυχιούχοι τοῦ πανεπιστημίου θὰ διορίζωνται τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν θέσιν ἑλληνοδιδασκάλων μὲ τὸν βαθμὸν καὶ μισθὸν τριτοβαθμίου».

Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ λοιπὸν ἀπέμειναν τρία εἶδη προελεύσεως ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν· πρῶτον οἱ πτυχιούχοι τοῦ πανεπιστημίου, δεύτερον οἱ ἐκ τοῦ φροντιστηρίου καὶ τρίτον οἱ ἐξ ἐπιτροπειῶν (πρώην βοηθοί).

Ἀπὸ τῆς λειτουργίας τοῦ φροντιστηρίου μέχρι τῆς καταργήσεώς του ἔλαβον δίπλωμα 402 ἐν ὅλῳ.

Μέχρι τοῦ 1920 ὑπηρέτουν εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα 364 διδάσκαλοι ἐκ φροντιστηρίων καὶ 64 ἐξ ἐπιτροπειῶν. Σήμερον μένουσιν ἀκόμη 275 ἐν ὅλῳ.

Τοιοιυτοτρόπως ἡ μόρφωσις τῶν ἑλληνοδιδασκάλων διήλθε πολλὰ στάδια ἐξελίξεως μέχρις ὅτου φθάσῃ εἰς τὴν τελικὴν καὶ ὀρθὴν λύσιν.

Ἀντιθέτως ἡ γενικὴ μόρφωσις τῶν καθηγητῶν τῶν γυμνασίων ἠκολούθησεν ἀπ' ἀρχῆς καλυτέραν κατεύθυνσιν. Συμφῶνως πρὸς τὸν ὀργανικὸν νόμον τοῦ 1836 εἰς θέσιν καθηγητοῦ διορίζοντο ὅσοι ἐσπούδασαν εἰς τὴν σχολὴν τῶν γενικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὑπέστησαν εἰδικὴν ἐξέτασιν.

Ἡ σχολὴ τῶν γενικῶν ἐπιστημῶν μετονομασθεῖσα «φιλοσο-

φική» περιελάμβανε τρία τμήματα, τὸ φιλολογικόν, τὸ μαθηματικόν καὶ τὸ φυσικόν.

Ἐπειδὴ ὁμως ἔνεκα τῆς ἰδρύσεως πολλῶν γυμνασίων καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν καθηγητῶν εἰς 6 καὶ 8 εἰς ἑκαστον γυμνάσιον παρετηρήθη ἔλλειψις τοιούτων, διωρίσθησαν καὶ οἱ λεγόμενοι *ἀναπληρωταὶ* καθηγητῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν φοιτηταί τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς μὴ ὑποστάντες ἐξέτασίν τινα. Ἀπὸ τοῦ 1866 ὁμως δὲν διωρίζοντο πλέον ἀναπληρωταί, οἱ δὲ ὑπάρχοντες ἀπελύθησαν.

Οἱ πτυχιῦχοι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς διωρίζοντο ἄνευ προϋπηρεσίας τινὸς ἀμέσως καθηγηταὶ εἰς τὰ γυμνάσια, χωρὶς νὰ ἀποκτήσουν διδακτικὴν τινα πείραν εἰς κατώτερόν τι σχολεῖον. Ἐπίσης γυμνασιάρχαι διωρίζοντο, χωρὶς νὰ ζητηθῇ ὠρισμένη προηγούμενη ὑπηρεσία. Ὁ νόμος ΑΣΞΔ' τῆς 26 Ἰουλίου 1885 ἐπέφερε τὴν ἐξῆς τροποποίησιν. «Οὐδείς τῶν πτυχιούχων τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς δύναται νὰ διορισθῇ καθηγητὴς γυμνασίου, ἂν μὴ ὑπηρετήσεν ἐπὶ δύο ἔτη ὡς σχολάρχης ἢ διευθυντὴς ἐλληνικοῦ σχολείου (ἄρθρον 4) καὶ ὑποστῇ πρακτικὰς ἐξετάσεις δυνάμει τῶν ἄρθρων 103 καὶ 104 τοῦ νόμου τοῦ 1836». Αἱ ἐξετάσεις αὗται ἐκανονίσθησαν καλύπτερα διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 7ης Μαρτίου 1892. «Οὐδείς διορίζεται γυμνασιάρχης, ἂν μὴ ὑπηρετήσεν ἐπὶ πέντε τοῦλάχιστον ἔτη ὡς καθηγητὴς τῶν ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν εἰς τὰ γυμνάσια» (ἄρθρον 3).

Ὅταν μετὰ τὸ 1895 εἰς θέσεις ἐλληνοδιδασκάλων διωρίζοντο μόνον πτυχιῦχοι τοῦ πανεπιστημίου, τότε διὰ τὴν προαγωγὴν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ καθηγητοῦ ἐζητήθη τριετής ὑπηρεσία ἐλληνοδιδασκάλου· διὰ δὲ τοῦ νόμου 1381 ἐζητήθη πενταετής ὑπηρεσία δευτεροβαθμίου καθηγητοῦ (ὡς ὠνομάσθη ὁ ἄλλοτε ἐλληνοδιδάσκαλος).

2. Α' Ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον

Σταθμὸν σημαντικὸν καὶ ἀφετηρίαν νέας ἐκπαιδευτικῆς δράσεως ἔδωκε τὸ Α' ἐλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον.

Τοῦτο συνεκλήθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1904 διοργανωθὲν τῇ φροντίδι τῶν συλλόγων, πρῶτον «τοῦ πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων», δευτέρον «τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων» καὶ τρίτον «τοῦ συλλόγου Παρνασοῦ». Πρόεδρος τῆς διευθυνοῦσης ἐπιτροπῆς ἦτο ὁ Δ. Βικέλας, γραμματεὺς δὲ ὁ Γ. Δροσίνης.

Εἰς τὸ συνέδριον ἔλαβον μέρος 1000 παρὰ 4 μέλη καὶ ἀντιπρόσωποι κοινοτήτων ἢ συλλόγων ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ἐλληνικῶν κοινοτήτων «καὶ ἐκ τῶν ἀπωτάτων ἔτι χωρῶν, προσῆλθον ἐπίλεκτα μέλη τῆς πανελληνίου κοινωνίας, ὅπου λαλεῖται καὶ διδάσκεται ἡ γλῶσσα ἡμῶν καὶ ὅπου πάλλονται ἐλληνικαὶ καρδίαι»· (ἐναρκτήριος λόγος Δ. Βικέλα). Μετὰ τοῦ συνεδρίου διωργανώθη καὶ σχολικὴ ἔκθεσις.

Τὸ συνέδριον περιέλαβε πάντας τοὺς διακεκριμένους εκπαιδευτικούς, τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, πλείστους ἀντιπροσώπους τοῦ ἄλυστρώτου Ἑλληνισμοῦ καὶ πολλοὺς ἐξέχοντας ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων.

Τὰ συζητηθέντα θέματα ἦσαν τὰ ἐξῆς.

1. Στοιχειώδης ἐκπαίδευσις. Εὐρύτερα διάδοσις τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγραμμάτων τῶν ὑπερβάντων τὴν ἡλικίαν τῆς ἐκ τοῦ νόμου ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον.

2. Μέση ἐκπαίδευσις. Παιδαγωγικὴ μόρφωσις τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων.

3. Γυναικεῖα ἀγωγή. Μεταρρύθμισις τοῦ προγράμματος τῶν παρθεναγωγείων, ὅπως παρέχουν ταῦτα ἀγωγήν σύμφωνα πρὸς τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις καὶ πρὸς τὸν προορισμὸν τῆς γυναικὸς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ.

4. Τεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις. Ὁργάνωσις συστήματος τεχνικῆς προπαιδεύσεως καὶ διδασκαλίας συμπληρωματικῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου διὰ τοὺς παῖδας τοῦ λαοῦ τοὺς μέλλοντας νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς βιομηχανικὰ ἐπαγγέλματα.

5. Βελτίωσις τῶν διδακτικῶν βιβλίων καὶ λόγῳ συνθέσεως καὶ λόγῳ ἐξωτερικῆς μορφῆς. Ὑπομνήματα ὑπεβλήθησαν 82. Δι' ἕκαστον τῶν θεμάτων τούτων ὠρίσθη ἕνας εἰσηγητής.

Τὰ πορίσματα ἐκ τῶν συζητήσεων ὑπῆρξαν ἄφθονα καὶ λίαν διαφωτιστικά τῶν ἐλλείψεων τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐκπαιδεύσεως, διευτυπώθησαν δὲ ὑπὸ τύπον εὐχῶν πρὸς πραγματοποίησιν.

Πολλὰ τῶν εὐχῶν τούτων ἐπραγματοποιήθησαν ὀλίγον χρόνον κατόπιν. Ἀναφέρω τινὰς τούτων.

1. Νὰ συσταθῇ ἑπταμελὲς ἐκ καθηγητῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς παιδείας ἀνώτερον ἐποπτικὸν συμβούλιον.
2. Νὰ μονιμοποιηθῇ διὰ νόμου ἡ θέσις τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαίδευσως καὶ νὰ αὐξηθῇ ἡ μισθοδοσία.
3. Νὰ παρέχεται εἰς τοὺς λειτουργοὺς τῆς μέσης ἐκπαίδευσως ἐπαρκὴς θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ παιδαγωγικὴ μόρφωσις.
4. Νὰ ὁρισθοῦν μόνιμοι ἐπιθεωρηταὶ τῆς μέσης ἐκπαίδευσως.
5. Νὰ διορισθοῦν εἰδικοὶ καθηγηταὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις τῶν θρησκευτικῶν, φυσικῶν, μαθηματικῶν καὶ γαλλικῶν.
6. Νὰ ἀποστέλλωνται κατ' ἔτος διὰ διαγωνισμοῦ πρὸς τελειοποίησιν εἰς Εὐρώπην.
7. Νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς πτυχιούχους τῶν διδασκαλείων τῆς δημοτικῆς ἡ ἐγγραφὴ εἰς τὸ πανεπιστήμιον χάριν τῆς συμπληρώσεως τῶν σπουδῶν αὐτῶν. κλπ.

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν τοῦτο συνέδριον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολὺν προσπάθειάν διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἡ πολιτεία δὲ αὕτη ἐθεώρησε τὰ πορίσματα τοῦ συνεδρίου ὡς ὑποδείγματα, ὡς ἐπιταγὰς ἀνωτέρας ἀρχῆς, ὡς ὁμόφωνον ἔκφρασιν τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κλάδου.

Οὕτω, ἀμέσως τὸ ἐπόμενον ἔτος (1905) τῆς συγκλήσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συνεδρίου ἐψηφίσθη ὁ νόμος „ΓΨΑ΄ «περὶ ἐποπτικοῦ συμβουλίου καὶ ἐπιθεωρητῶν τῆς μέσης ἐκπαίδευσως». Διὰ τοῦ νόμου τούτου ἐτέθησαν περιορισμοὶ εἰς τὴν μετάθεσιν, προαγωγὴν καὶ ἀπόλυσιν.

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον ἐσημείωσε πράγματι κατευθύνσεις ὠρισμένας, ἔκαμε γνωστὰς τὰς ἐλλείψεις, ἐξέφρασε τοὺς πόθους τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κλάδου καὶ τῶν ἐνδιαφερομένων διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν.

Θὰ ἡυχόμεθα νὰ συνήρχετο καὶ Β΄ ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον πρὸς συζήτησιν τῶν νέων προβλημάτων τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκπαίδευσ-

σεως καὶ διατύπωσιν νέων πορισμάτων, τὰ ὅποια ἡ ἀπὸ τοῦ 1904 μέχρι σήμερον πολυκύμαντος τοῦ Ἑθνους ἱστορία κατέστησεν ἐπείγοντα.

3. Ἡ διοίκησις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ νόμος τοῦ 1836 ὡς ἐπιτηρητὰς ἐκάστου ἑλληνικοῦ σχολείου ὥρισε τὸν διευθυντὴν αὐτοῦ γράφων «ὅτι ὁ σχολάρχης θὰ ἐπιβλέπῃ τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν, τὰς ἀπουσίας τῶν διδασκάλων, νὰ διορθῶνται ἀκριβῶς καὶ εὐσυνειδότως τὰ ἔγγραφα γυμνάσματα». Ὁμοίως ἀνήκει εἰς τὸν σχολάρχην ἡ ἀνωτάτη ἐπιτήρησις ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου. Ἀπαξ τοῦ μηνὸς συγκαλεῖ τοὺς συνδιδασκάλους εἰς σύσκεψιν περὶ συντηρήσεως ἢ βελτιώσεως τοῦ σχολείου· κλπ. (ἄρθρα 57, 58, 59).

Ἐπιτηρητὴν τοῦ σχολάρχου ὁ ἴδιος νόμος ἔθεσεν ἐν πρώτοις τὴν ἐφορείαν, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸν διοικητὴν, ὡς πρόεδρον, ἓνα πεπαιδευμένον κληρικόν, ἢ ἓνα ὑπάλληλον τοῦ τόπου ἐκείνου, τὸν δήμαρχον, καὶ δύο ἀπὸ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον διοριστέους δημότας (ἄρθρον 43).

Ἡ ἐφορεία ἐπαγρυπνεῖ ὥστε οἱ διδάσκαλοι νὰ ἐκτελοῦν τὰ χρεὴ των, ἐπεμβαίνει εἰς τὰς διενέξεις σχολάρχου καὶ διδασκάλων προτείνει τὸν διορισμὸν διδασκάλων, παρίσταται εἰς τὰς ἐξετάσεις κλπ.

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὰ γυμνάσια (ἄρθρον 108).

Τὸ Ὑπουργεῖον ἀπέστελλε κατ' ἔτος τοὺς γυμνασιάρχας ὡς ἐπισκέπτας τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἵνα πληροφορηθῇ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων.

Ὁ διορισμὸς ἑλληνοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν γίνεται ἀπὸ τὴν γραμματεῖαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Αἱ ἐφορεῖαι σχεδὸν δὲν ἐλειτούργησαν καὶ ὅπου συνεστήθησαν οὐδεμίαν ὠφέλειαν ἐπέφερον. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ παρετηρήθη καὶ ἀργότερον εἰς τοὺς προσφάτους νόμους «περὶ σχολικῶν

ταμείων καὶ ταμείων ἐκπαιδευτικῆς προνοίας». Οἱ γονεῖς καὶ ἐν γένει οἱ πολῖται δεικνύουν ἀπροθυμίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν τοιούτων καθηκόντων των.

Τοῦναντίον δὲ αἱ ἑλληνικαὶ ἐφορεῖται εἰς τὰς χώρας τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ ἔδειξαν ζῆλον, δραστηριότητα, καὶ διετήρησαν τὰ σχολεῖα εἰς καλὴν κατάστασιν.

Οὕτω π.χ. σχολεῖα λειτουργοῦντα ἐπὶ Τουρκοκρατίας εἰς τὰς νέας χώρας εἶχον οἰκήματα, ὄργανα, καλοὺς διδασκάλους, διευθυνώμενα ὑπὸ ἐφορειῶν. Μετὰ δὲ τὴν προσάρτησιν ἡ κατάστασις των, ἀντὶ νὰ βελτιωθῇ, ἐχειροτέρευεν.

Ὡστε γενικῶς ἡ ὅλη ἐπιτήρησις, ἐπίβλεψις, διορισμός, μετάθεσις ἑλληνοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν ἦτο εἰς χεῖρας τοῦ ὑπουργοῦ ἢ μᾶλλον τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἐξεχώρει τὰ δικαιώματά του εἰς τοὺς ὑπουργούς (Β. Δ. τῆς 25ης Ἀπριλίου 1844). Καθαρῶς συγκεντρωτικὸν σύστημα. Τοῦτο δὲν θὰ ἐβλαπτε τὴν ἐκπαίδευσιν, ἐὰν ὁ ὑπουργὸς ἔκαμνε καλὴν χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ὡς διεμορφώθη, ἐπέφερε τὴν σύγχυσιν τῆς νομοθετικῆς μὲ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν καὶ οἱ βουλευταί, ἀντὶ νὰ περιορίζωνται εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ νομοθετεῖν, ἐπενέβαινον καὶ εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν ζητοῦντες τὴν μετάθεσιν, τὸν διορισμὸν ἢ τὴν ἀπόλυσιν τῶν ὑπαλλήλων, οὐχὶ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ τόπου των ἀλλὰ πρὸς τὸ κομματικὸν συμφέρον. Οἱ δὲ ὑπουργοί, ἵνα διατηρήσουν τὴν ἐξουσίαν, ἐξετέλουν τὰς προτάσεις τῶν βουλευτῶν.

Ἡ κατάστασις αὕτη σχεδὸν ἐννομιμοποιήθη κατὰ παράδοσιν οὕτω δὲ οἱ ἀτυχεῖς διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ εἰς ἐκάστην κυβερνητικὴν μεταβολὴν ἐπάθαιναν αὐτοὶ διαφόρους μεταβολὰς ὀναλόγως μὲ τὰς σχέσεις των πρὸς τὸν κομματάρχην τῆς ἐπαρχίας εἰς τὴν ὁποίαν ὑπηρέτουν.

Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐγίνοντο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους οὕτως, ὥστε μεγάλη βλάβη προέκυπτε διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν τοῦ σχολείου.

Πρὸς περιορισμὸν τῶν μεταθέσεων ἐψηφίσθη ὁ νόμος ΥΗ' τῆς 27ης Μαΐου 1871, ὅστις καθώρισεν «ὅτι οὐδείς καθηγητὴς ἢ διδάσκαλος μετατίθεται ἀπὸ σχολείου εἰς σχολεῖον διαρκούντος τοῦ σχολικοῦ ἔτους ἐκτὸς ὠρισμένων περιπτώσεων».

Τῇ 4ῃ Νοεμβρίου 1885 ἐδημοσιεύθη διάταγμα «περὶ μονιμότητος τῶν καθηγητῶν καὶ ἐλληνοδιδασκάλων». Κατ' αὐτὸ οἱ καθηγηταὶ καὶ ἐλληνοδιδάσκαλοι δὲν δύνανται νὰ παυθοῦν εἰμὴ εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις· α) ἐὰν ἐπὶ ἓνα μῆνα ἀπόσχουν· β) ἔνεκα νόσου, γ') ἐὰν καταδειχθοῦν ἀνίκανοι καὶ δ') ἂν καταργηθῇ ἡ θέσις. Δυστυχῶς τὴν 27ην Μαΐου 1886, δηλαδὴ μετὰ 7 περίπου μῆνας, ἀνεκλήθη τὸ διάταγμα καὶ ἡ μονιμότης μετ' αὐτοῦ.

Οὕτω μέχρι τοῦ 1905 ἐξηκολούθησεν ὁ ἐξευτελισμὸς τῶν καθηγητῶν καὶ ἐλληνοδιδασκάλων. Ἡ δυσμένεια τοῦ κομματάρχου μετέφερε τὸν δυστυχισμένον διδάσκαλον μὲ ὅλην τὴν οἰκογένειάν του ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρον εἰς τὸ ἄλλο. Πᾶσα ἀξιοπρέπεια εἶχε καταπέσει καὶ ἠναγκάζετο νὰ ἐκλιπαρῇ τοὺς ἰσχυροίς. Ἦτο δὲ ἀξιολύπητον τὸ θέαμα τῶν διδασκάλων καὶ καθηγητῶν, ὅταν ἐμαζεύοντο εἰς τοὺς διαδρόμους τοῦ ὑπουργείου καὶ ἔξωθεν τοῦ ἐθνικοῦ τυπογραφείου, ἵνα μάθουν μήπως ἔπαθον **καμμίαν μεταβολήν**.

Εἰς τὸ Α' Ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον γενικὸς πόθος καὶ εὐχὴ ἐξεφράσθη πρὸς προστασίαν τῶν ἀναξιοπαθούντων λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ἡ εὐχὴ αὕτη εὔρε τέλος ἀπήχησιν εἰς τοὺς κυβερνήτας καὶ τῷ 1905 ἐψηφίσθη ὁ νόμος «περὶ ἐποπτικοῦ συμβουλίου τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ περὶ γενικῶν ἐπιθεωρητῶν».

Τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον ἀπετελεῖτο ὑπὸ δύο καθηγητῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ἕξ ἐνὸς τῆς σχολῆς τῶν φυσικῶν, ἐνὸς καθηγητοῦ τῶν μαθηματικῶν, ἕξ ἐνὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς, ἐνὸς τῆς νομικῆς καὶ ἐκ τοῦ τμηματάρχου τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἥτοι ἐν ὅλῳ 7. Διορίζονται δὲ ὑπὸ τῶν οἰκείων σχολῶν.

Τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα τοῦ συμβουλίου ἦσαν.

α') αποφασίζει περὶ ἐπιβολῆς πειθαρχικῆς ποινῆς καὶ παύσεως εἰς τοὺς διδασκάλους καὶ καθηγητὰς καὶ

β') γνωμοδοτεῖ περὶ ποινῶν εἰς τοὺς ἐπιθεωρητάς, περὶ μεταθέσεως ἢ παύσεως αὐτῶν καὶ περὶ μεταθέσεων καὶ προαγωγῶν τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Αἱ ἀποφάσεις εἶναι ὑποχρεωτικαὶ διὰ τὸν ὑπουργὸν οὐχὶ ὅμως καὶ αἱ γνωμοδοτήσεις.

Οἱ γενικοὶ ἐπιθεωρηταὶ ἦσαν πέντε· τρεῖς φιλόλογοι, ἓνας μαθηματικὸς καὶ εἷς φυσικὸς. Διωρίζοντο δὲ κατόπιν διαγωνισμοῦ.

Ἀργότερον τῷ 1909 διωρίσθη καὶ εἷς ἐπιθεωρητὴς τῆς γυμναστικῆς.

Οἱ ἐπιθεωρηταί, ἔπρεπε νὰ περιοδεύουν ἐπὶ ἑξ μῆνας ἕκαστον ἔτος ἐλέγχοντες καὶ καθοδηγοῦντες τοὺς διδάσκοντας. Εἰς τὸ τέλος ἑκάστου μηνὸς ὑπέβαλλον ἐκθέσεις περὶ τῆς περιοδείας τῶν μὲ παρατηρήσεις καὶ προτάσεις.

Ὁ νόμος οὗτος ἔθεσεν ὄντως φραγμὸν εἰς τὴν ἀταξίαν. Οἱ καθηγηταὶ καὶ ἑλληνοδιδάσκαλοι ἀνέπνευσαν. Οἱ πρῶτοι διορισθέντες ὥς ἐπιθεωρηταὶ ὑπῆρξαν πρόσωπα ἄξια τῆς θέσεως αὐτῶν.

Οὐδεμία μεταβολὴ ἐγένετο ἀνευ γνωμοδοτήσεως τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου, τὸ ὁποῖον μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπιθεωρητῶν προέτεινε διαφοροὺς, μεταβολάς. Ἀφέθη ὅμως μία θύρα ἀνοικτή, ἡ τῶν διορισμῶν, τοὺς ὁποίους ἀκόμη ἔκαμνεν ὁ ὑπουργός.

Ὁ νόμος οὗτος ἀπετέλεσε σταθμὸν πρὸς βελτίωσιν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Κατὰ τὴν λειτουργίαν του ὅμως παρετηρήθησαν ἀτέλειαί τινες. Ἐν πρῶτοις τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου ἀπασχολοῦντο πολὺ ἔνεκα τῶν διπλῶν καθηκόντων τῶν ὡς καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου καὶ ὡς ἐκπαιδευτικῶν συμβούλων. Δεύτερον ἡ ἐργασία τοῦ συμβουλίου περιορίσθη μόνον εἰς τὰς μεταβολὰς τοῦ προσωπικοῦ. Ἡ σύνταξις προγραμμάτων, ἡ ἀναδιοργάνωσις, ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἔδει νὰ ᾔτο πάλιν

μέλημα αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δὲν ἦσαν κατάλληλοι οἱ καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου.

Οἱ σύμβουλοι ἔπρεπε νὰ ἔχουν παιδαγωγικὴν τελείαν μόρφωσιν, ἵνα φανοῦν ὄντως χρήσιμοι εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ προτείνουν μετὰ κύρους μεταρρυθμίσεις, νὰ συντάξουν ὁδηγίας, νὰ κρίνουν διδακτικὰ βιβλία κλπ. Ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου πρὸ πολλοῦ ἀπομακρυνθεὶς ἀπὸ τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν καὶ μηδέποτε πολλάκις χρηματίσας λειτουργὸς αὐτῆς ἦτο ξένος πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς.

Διὰ τοῦτο τῷ 1914 ἐβελτιώθη ὁ θεσμὸς διὰ τῆς ἰδρύσεως δωδεκαμελοῦς Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, τὰ μέλη τοῦ ὁποίου ἐλήφθησαν ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸν κλάδον καὶ πολλὰ τοῦ ὁποίου εἶχον ἐξαιρετικὴν παιδαγωγικὴν μόρφωσιν. Τὸ ἐλαττωματικὸν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ συμβουλίου ἦτο ὅτι ἐν αὐτῷ αἱ μαθηματικαὶ καὶ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀντιπροσωπεύοντο ὑπὸ δύο μόνον μελῶν, δηλαδὴ $\frac{1}{6}$ τῆς ὀλικῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Γεγονὸς τὸ ὁποῖον καταδεικνύει τὴν μονομέρειαν τοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῇ διοικήσει καὶ τῷ ὀργανισμῷ τῆς ἐκπαιδεύσεως, εἰς τὸν ὁποῖον μόλις ἐσχάτως τῷ 1922 ἐδημιουργήθησαν καὶ πρακτικὰ λύκεια κατὰ τρόπον τοιοῦτον ὥστε νὰ ἀποτύχουν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἰδρύσεώς των.

Εἰς τὰ ἔργα τοῦ συμβουλίου τούτου ἀνετέθησαν πλὴν τῶν ἀναφερθέντων εἰς τὸ ἐποπτικὸν καὶ ἄλλα, π.χ. α') νὰ γνωματεύῃ ἐπὶ παντὸς ζητήματος ἀφορῶντος τὴν ἐκπαίδευσιν, β') νὰ παρασκευάζῃ σχέδια νόμων, διαταγμάτων, ἐγκυκλίων, νὰ συντάσῃ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθητῶν, ὁδηγίας καὶ ἄλλα βοηθήματα, νὰ κρίνῃ τὰ διδακτικὰ βιβλία καὶ γ') νὰ προτείνῃ τὸν διορισμόν, μετάθεσιν, προαγωγὴν καὶ ἀπόλυσιν τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Διὰ τοῦ ἰδίου νόμου 240 ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν γενικῶν ἐπιθεωρητῶν εἰς 19, ἔξ ὧν οἱ μὲν πέντε (δύο τῶν φυσικῶν, δύο τῶν μαθηματικῶν καὶ εἰς τῆς γυμναστικῆς) εἶχον καθῆκον νὰ ἐπιθεωρῶσι πάντα τὰ σχολεῖα τοῦ κράτους καὶ ἰδίᾳ τοὺς διδά-

σκοντας τὰ μαθήματα τῆς ειδικότητος ἑκάστου, οἱ δὲ λοιποὶ 14, φιλόλογοι πάντες, εἶχον τὰ αὐτὰ μὲ τοὺς ἄλλους καθήκοντα καὶ διοικητικά. Τὰ τελευταῖα μάλιστα καθήκοντα ἀπασχόλουν αὐτοὺς τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀμελοῦν τῶν κυρίων καθηκόντων.

Διὰ τοῦ ἰδίου νόμου εἰσῆχθη τὸ πρῶτον καὶ ὁ θεσμὸς τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς, κατὰ τὸν ὅποιον παρ' ἑκάστῳ γενικῶ ἐπιθεωρητῇ διορίζεται εἰς σχολικὸς ἱατροί, παρ' ἑκάστῳ δέ ἐπιθεωρητῇ τῆς δημοτικῆς εἰς βοηθὸς τοῦ σχολικοῦ ἱατροῦ.

Οὗτοι εἶχον καθήκον νὰ φροντίζουν περὶ τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν σχολείων, περὶ τῆς ὑγιείας τῶν μαθητῶν καὶ νὰ παρέχουν τὰς συμβουλὰς των καλούμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιθεωρητῶν.

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ἐλειτούργησεν ἐν ἀρχῇ καλῶς. Διήγειρε τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ κλάδου καὶ τῶν κυβερνώντων. Ἡ ταραχὴ δὲ ὅμως ζωὴ τοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ 1916 μέχρι σήμερον διετάραξε τὴν κανονικὴν λειτουργίαν αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ ὅλην τὴν ἐκπαίδευσιν. Ὁ διχασμὸς τοῦ ἔθνους, τὰ πολιτικὰ μίση, ἡ ἄρσις τῆς μονιμότητος, αἱ ἀπολύσεις καὶ ἀντικαταστάσεις τῶν μελῶν του, κατέρριψαν τὸ κῦρος τοῦ συμβουλίου.

Αἱ ἀπὸ τοῦ 1916 καὶ ἐντεῦθεν κυβερνήσεις διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος κατήργουν προσωρινῶς τὴν ἰσχὺν τοῦ συμβουλίου ἢ ἐξηνάγκαζον αὐτὸ εἰς ἀποφάσεις ἀντιθέτους πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐκπαιδεύσεως. Σωρεῖται ἀδικαιολογήτων καὶ ἀδίκων μεταβολῶν ἐπηρεαζομένη. Ἡ ἐκπαίδευσις ἀνεστατώθη. Τὸ προσωπικὸν τῶν σχολείων ἀπώλεσε τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν θεσμόν, διότι καμμίαν ἀσφάλειαν δὲν εἶχον ἐξ αὐτοῦ.

Ἡ κυβέρνησις Παγκάλου κατήργησεν ἐπίσης τὸν θεσμόν, τὸν ὅποιον ἀντικατέστησε δι' ἄλλου, κατὰ τὸν ὅποιον τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου ἀποτελοῦνται ἀπὸ καθηγητὰς τοῦ πανεπιστημίου καὶ ἄλλους λειτουργοὺς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐν ὑπηρεσίᾳ, ἀσχοῦντας ἀμφοτέρω τὰ καθήκοντα.

Τὸ κατασκευάσμα τοῦ Παγκάλου κατήργησεν ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις τοῦ στρατηγοῦ Κονδύλη, ἀντικαταστήσασα αὐτὸ δι' ἄλλου συστήματος, τὸ ὅποιον πρὸς τὸ παρὸν ἰσχύει καὶ σήμερον.

4. Ἡ Παιδαγωγικὴ μόρφωσις τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως

Ὁ νόμος τοῦ 1836 δὲν ἔλαβε πρόνοιαν περὶ τῆς παιδαγωγικῆς μορφώσεως τῶν ἑλληνοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν. Εἰς τὸ 37 καὶ 38 ἄρθρον τοῦ νόμου ἀναγράφεται ὅτι πρὸ τοῦ ὀριστικοῦ διορισμοῦ ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος πρέπει νὰ ἀσκηθῇ ὡς βοηθὸς εἰς τι ἑλληνικὸν σχολεῖον, εἴτα δὲ νὰ ὑποστῇ πρακτικὰς ἐξετάσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὑποψήφιος «νὰ λύσῃ ζήτημα περὶ μεθόδων καὶ θὰ δώσῃ δείγματα τῆς ἱκανότητος, διευθύνων αὐτὸς τὴν σχολὴν καὶ διορθῶνων γυμνάσματα μαθητῶν». Διὰ δὲ τοὺς καθηγητὰς τὰ ἄρθρα 102, 103 καὶ 104 ἐντέλλονται ὅτι μετὰ τὴν θεωρητικὴν ἐξέτασιν «ὁ ὑποψήφιος καθηγητὴς θέλει προετοιμαζέσθαι διὰ διετούς πράξεως εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα' ὡς πρᾶξις θέλει θεωρεῖσθαι ἡ ἄσκησις αὐτοῦ εἰς τὸ διδάσκειν τὰ ἐν τοῖς γυμνασίοις παραδιδόμενα, εἴτε ὡς βοηθοῦ εἰς γυμνάσιον, εἴτε ὡς διδασκάλου εἰς ἰδιωτικὸν ἐκπαιδευτικὸν κατάστημα», Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ νόμου δὲν ἐφηρμόσθη. Ἡ δὲ διατύπωσις τῶν ἐξετάσεων τῶν φοιτητῶν ποὺ ἐφοίτησαν εἰς τὸ κατὰ τὸ 1850 συσταθὲν φιλολογικὸν φροντιστήριον δὲν περιλαμβάνει οὐδὲν μάθημα τῆς παιδαγωγικῆς.

Διάταγμα τοῦ 1885 ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἰσχύν τὰς διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ 1836 ἐντελλόμενον ὅτι «οὐδεὶς δύναται νὰ διορισθῇ καθηγητὴς, ἂν δὲν ὑποστῇ τὴν ὑπὸ τῶν ἄρθρων 102, 103 καὶ 104 τοῦ νόμου 1836 ὀριζομένην πρακτικὴν ἐξέτασιν». Πρὸ αὐτῆς ἀπαιτεῖται διετὴς ὑπηρεσία ἐν θέσει σχολάρχου ἢ ἀναπληρωτοῦ καθηγητοῦ. Τὸ διάταγμα τοῦτο μετερρυνθίσθη διὰ νέου τοῦ 1892. Αἱ ἐξετάσεις αὗται ἦσαν γραπτὰί ἐπὶ τῆς ἐν τῷ γυμνασίῳ διδασκομένης ὕλης καὶ προφορικαὶ εἰς δοκιμαστικὴν διδασκαλίαν ἐνώπιον μαθητῶν γυμνασίου.

Ἐν τέλει ἅπαντες ἐξετάζονται προφορικῶς καὶ ἐπὶ παιδαγωγικῶν ζητημάτων καὶ ἐπὶ ὁμοίων περὶ τῶν σχολικῶν διατάξεων καὶ τῶν καθηκόντων διδασκόντων καὶ διδασκομένων.

Πῶς θὰ ἐμάνθανον οἱ ὑποψήφιοι τὰ παιδαγωγικὰ ζητήματα εἶναι ἄγνωστον.

Τῷ 1884 τὸ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ προσηρτημένον φιλολογικὸν φροντιστήριον προωρισμένον πρὸς μόρφωσιν ἑλληνοδιδασκάλων μὲ διετὴ φοίτησιν μετετράπη εἰς συμπλήρωμα τῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ διδασκαλίας πάντων τῶν φοιτητῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Εἰς τὰς ἀσκήσεις δὲ περιελήφθησαν καὶ παιδαγωγικαί, καθ' ἃς οἱ φοιτηταὶ γυμνάζονται πρακτικῶς εἰς τὴν εὐμέθοδον διδασκαλίαν κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς διδακτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς. Ὡρίσθη δὲ πρὸς τοῦτο ἐν τῶν ἐν Ἀθήναις ἑλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων, ὅπου οἱ φοιτηταὶ τοῦ φροντιστηρίου ἐδίδασκον ἐπιβλεπόμενοι καὶ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ οἰκείου καθηγητοῦ.

Αἱ ἀσκήσεις ὅμως αὗται δὲν ἐγίνοντο πολὺ τακτικῶς καὶ καλῶς, ὥστε δὲν ἐπέφερον τοὺς προσδοκωμένους καρπούς.

Ἄλλη ἀπόπειρα παιδαγωγικῆς μορφώσεως τῶν καθηγητῶν καὶ ἑλληνοδιδασκάλων ἦτο ὁ διορισμὸς καθηγητοῦ τῶν παιδαγωγικῶν τῷ 1899 εἰς τὸ πανεπιστήμιον, ἀλλ' οὗτος μετὰ τρία ἔτη ἀπελύθη. ⁽¹⁾

Τὸ ἐπόμενον ἔτος, 1900, ἐκλήθησαν εἰς Ἀθήνας οἱ ὑπηρετοῦντες ἑλληνοδιδασκαλοὶ καὶ καθηγηταὶ ὅπως ἀκροασθοῦν παιδαγωγικὰ μαθήματα, ἐν εἶδος *cours de vacances*. Οἱ προσελθόντες διηρέθησαν εἰς τρία τμήματα. Εἰς τὸ ἐν ἐδίδαξεν ὁ κ. Δ. Ζαγγογιάννης καθηγητὴς τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ· εἰς τὸ δεύτερον ὁ κ. Φ. Γεωργαντᾶς γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως· καὶ εἰς τὸ τρίτον ὁ κ. Χ. Παπαμάρκου διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις διδασκαλείου.

Εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα μετέσχε καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου. Ὁμολογεῖ δὲ ὅτι τῷ διήγειραν πολλὰς ἀπορίας.

(1) Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Ζαγγογιάννη σύνταξιν τῶν ὁδηγίων πρὸς διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἑλληνικῶν. Αὗται ἐπλήρωσαν σπουδαιότητα ἑλλειψιν καὶ καθωδήγησαν τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἐκ τῶν ἑλληνοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν τὴν αὐτοβελτίωσιν.

ὑπῆρξαν δὲ δι' αὐτὸν ἀφετηρία πρὸς παιδαγωγικὰς σπουδὰς. Τὰ παιδαγωγικὰ ταῦτα μαθήματα ἐπανελήφθησαν τῷ 1909.

Ἀφετηρίαν καὶ ὥθησιν πρὸς λύσιν τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος τῆς παιδαγωγικῆς μορφώσεως τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἔδωκε τὸ Α' ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον περὶ τοῦ ὁποίου ἐγράψαμεν. Εἰς αὐτὸ συνεζητήθη εὐρέως τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ κατόπιν ἐπισταμένης καὶ ἐμβριθοῦς ἐισηγήσεως ἐπὶ τούτου τοῦ κ. Νικολάου Δ. Καπετανάκη καὶ τῆς ὑποβολῆς ἀρκετῶν ὑπομνημάτων.

Λύσις ἀποτελοῦσα ἀληθῶς προοδευτικὸν σταθμὸν ἐπῆλθεν ἀργότερον διὰ τῆς ιδρύσεως τοῦ Διδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ τοῦ διορισμοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῶν παιδαγωγικῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν.

Τὸ Διδασκαλεῖον τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ιδρύθη διὰ τοῦ νόμου, ΓΨΙΗ' τῆς 8ης Ἀπριλίου 1910 καὶ ἡ λειτουργία του ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1910-1911. Μετερρυνθίμωσι δὲ διὰ τοῦ νόμου 2245. Κατὰ τὸν νόμον αὐτὸν προσετέθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα μαθήματα πλὴν τῶν παιδαγωγικῶν, χωρὶς ὥς ἔδει νὰ αὐξηθῇ ἡ ἐν τῷ Διδασκαλείῳ φοίτησις.

Γενικὸς σκοπὸς τοῦ Διδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ μόρφωσις τῶν ἐν ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐκτὸς αὐτῆς διατελούντων λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Εἰς τὸ διδασκαλεῖον προσαρτᾶται πρότυπον ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ γυμνάσιον πρὸς πρακτικὴν ἀσκήσιν τῶν δοκίμων.

Εἰς αὐτὸ φοιτῶσιν ὑποχρεωτικῶς μὲν, ὅταν κληθοῦν οἱ ἐν ὑπηρεσίᾳ ἔχοντες ὀλιγωτέραν τῶν 15 ἔτῶν ὑπηρεσίαν οὐχὶ περισσότεροι τῶν 50. Οἱ φοιτῶντες λαμβάνουν ἄδειαν μὲ πλήρεις ἀποδοχάς. Ἡ φοίτησις εἶναι μονοετής.

Ἐν τῷ Διδασκαλείῳ διδάσκονται 1) Γενικὴ ψυχολογία, 2) Ἠθικὴ, 3) Στοιχεῖα παιδολογίας καὶ σχολικῆς ὑγιεινῆς, 4) Παιδαγωγικά, 5) Διδακτικὴ γενικὴ καὶ εἰδική, 6) Ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς, 7) Ἱστορία τῆς ἐν Ἑλλάδι μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ

ἐρμηνεία τῆς ἰσχυοῦσης νομοθεσίας αὐτῆς, 8) Στοιχεῖα πολιτικῆς οἰκονομίας.

Τὰ μαθήματα ταῦτα διδάσκονται ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ καὶ ὑποδιευθυντοῦ πλὴν τῶν ὑπ' ἀριθμοὺς 3 καὶ 8 διδασκομένων ὑπὸ εἰδικῶν. Τὰ στοιχεῖα τῆς παιδολογίας καὶ σχολικῆς ὑγιεινῆς διδάσκει ὁ κ. Ἑμμανουὴλ Λαμπαδάριος, πρῶτος εἰσαγωγὼν τὰς παιδολογικὰς μετρήσεις εἰς τὸ σχολεῖον.

Ὁ Νόμος ΓΨΙΗ' μετερρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ νόμου 2245 τοῦ 1915. Αἱ κυριώτεραι μεταρρυθμίσεις εἶναι, ὅτι προσηρτήθη καὶ δεύτερον πρότυπον, τὸ Βαρβάκειον Λύκειον, καὶ εἰς τὰ μέχρι τοῦδε παιδαγωγικὰ προσετέθησαν καὶ ἄλλα τινὰ εἰδικά, π. χ. γεωγραφία, νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ἱστορία τῶν νεωτέρων χρόνων, ἰχνογραφία καὶ σχεδιαγραφία μετὰ προοπτικῆς, γαλλικὴ γλῶσσα, ἀσκήσεις εἰς τοὺς κλάδους τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων. Ἐπιτρέπεται δὲ νὰ προστεθοῦν ἢ νὰ ἀφαιρεθοῦν καὶ ἄλλα μαθήματα.

Ἡ μεταρρυθμῖσις αὕτη συνεδυσάσθη μὲ τὴν μετάκλησιν ξένων γάλλων ὀργανωτῶν, οἱ ὅποιοι ὄντως προσεκλήθησαν καὶ ἤρχισαν νὰ διδάσκουν εἰς τὸ Βαρβάκειον καὶ εἰς τὸ διδασκαλεῖον.

Ἡ διδασκαλία τῶν ὅμως ἦτο ἥκιστα μεθοδική, διότι οἱ μαθηταὶ δὲν τοὺς ἠννούουν, ὁμιλοῦντας ἄλλως τε μόνον εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ μεταχειριζομένους μέθοδον δογματικὴν.

Ἡ προσθήκη αὕτη τῶν εἰδικῶν μαθημάτων, ἡ ὁποία ἔχει σκοπὸν νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν, ἔγινε διότι παρατηρήθησαν ἐσχάτως μεγάλαι ἐλλείψεις εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν τῶν πτυχιούχων τοῦ πανεπιστημίου. Ἄλλ' ἔπρεπε νὰ ἐπακολουθήσῃ ὡς λογικὴ συνέπεια ἡ αὐξήσις τοῦ χρόνου τῆς ἐν τῷ διδασκαλεῖῳ φοιτήσεως ἀπὸ ἐνὸς ἔτους εἰς δύο, διότι εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον νὰ διδαχθοῦν εἰς διάστημα ἑπτὰ μηνῶν τόσα μαθήματα.

Διὰ τοῦτο ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 2245 δὲν ἔγινεν, ἀφοῦ ἄλλως τε οὔτε τὸ ἐκτελεστικὸν διάταγμά του ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε. Τὰ μόνα μαθήματα ποῦ διδάσκονται πλήρως εἶναι τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῷ νόμῳ ΓΨΙΗ'.

Ἡ ἐν τῷ διδασκαλείῳ ἐργασία γίνεται ὡς ἑξῆς. Τὸ πρῶτον ἐξάμηνον, δηλαδή ἀπὸ τῆς 1ης Ὀκτωβρίου μέχρι τέλους Ἰανουαρίου, οἱ μετεκπαιδευόμενοι ἀκροῶνται τῶν παραδόσεων τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων, τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, καὶ παρακολουθοῦν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν τακτικῶν καθηγητῶν τῶν δύο προτύπων. Συζητοῦν μὲ τοὺς καθηγητὰς τῶν προτύπων τὰς ἀπορίας των κατὰ τὴν ἀκρόασιν διδασκαλίας τινός. Οὕτω δὲ μανθάνουν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης πορείας, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ διδάσκων.

Μίαν ἡμέραν ἐκάστης ἐβδομάδος γίνεται ἐνώπιον τῶν καθηγητῶν τοῦ διδασκαλείου, τῶν προτύπων καὶ τῶν μετεκπαιδευομένων, ὑποδειγματικὴ διδασκαλία ὑπὸ τινος μονίμου καθηγητοῦ τῶν προτύπων. Ταύτην ἐπακολουθεῖ συζήτησις, κατὰ τὴν ὁποίαν κρίνονται αἱ ἐπιτυχίαι καὶ τὰ σφάλματα τῆς γενομένης διδασκαλίας. Κατὰ ταύτην δίδεται ἀφορμὴ νὰ συζητηθοῦν διάφορα ζητήματα τῆς διδακτικῆς καὶ τοῦ ὁργανισμοῦ τῶν σχολείων κλπ.

Τὸ δεύτερον ἐξάμηνον, δηλαδή ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου μέχρι τῶν μέσων Μαΐου, γίνονται ὑπὸ τῶν μετεκπαιδευομένων καθηγητῶν δοκιμαστικαὶ διδασκαλῖαι ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διευθυντοῦ ἢ τοῦ ὑποδιευθυντοῦ ἢ τοῦ οἰκείου καθηγητοῦ τοῦ διδάσκοντος ἐν τῇ τάξει ταύτῃ τὸ μάθημα. Πρὸ τῆς διδασκαλίας ὑποχρεοῦνται οἱ διδάσκοντες νὰ ὑποβάλουν γραπτὴν προπαρασκευὴν τῆς πορείας ποῦ θὰ ἀκολουθήσουν. Μετὰ τὴν δοκιμαστικὴν διδασκαλίαν γίνεται συζήτησις καὶ κρίσις ἐπὶ τῶν σφαλμάτων.

Ἐκτὸς τούτου ἕκαστος τῶν μετεκπαιδευομένων ὑποχρεοῦται νὰ ὑποβῇ πραγματείαν τινὰ ἐπὶ θέματος, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ διευθυντὴς ἢ ὁ ὑποδιευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου.

Τὴν μόρφωσιν των οἱ πτυχιούχοι τῶν φυσικῶν συμπληρῶνουν δι' ἀσκήσεων εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς βιολογίας, τῆς φυσικῆς πειραματικῆς καὶ τῆς χημείας, ὅπου ἀσκοῦνται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πειραμάτων καὶ τὸν χειρισμὸν ὁργάνων.

Ἐπίσης κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους γίνονται ἐπισκέψεις

μουσείων, ἀρχαιολογικῶν τόπων, ἐργοστασίων, ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, καὶ ἐκδρομαὶ εἰς ἀρχαιολογικοὺς τόπους.

Αἱ πτυχιακαὶ ἐξετάσεις γίνονται συνήθως κατὰ τὸ τέλος Μαΐου, ἐνῶ τὸ διάταγμα γράφει τὸν Ἀπρίλιον. Εἶναι δὲ γραπταὶ καὶ προφορικαί. Γραπτῶς ἐξετάζονται εἰς πάντα τὰ διδασκόμενα μαθήματα, προφορικῶς δὲ εἰς τὴν διδασκαλίαν ἑνὸς μαθήματος εἰς μίαν τάξιν τῶν προτύπων.

Οὗτος ἐν συντόμῳ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἰδρύματος τούτου.

Τὸ διδασκαλεῖον διηύθυναν μέχρι τοῦδε οἱ καλύτεροι τῶν παιδαγωγῶν μας. Πρῶτος διευθυντὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ κ. Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος, ἔπειτα ὁ κ. Δημήτριος Γληνὸς καὶ τέλος ὁ κ. Νικόλαος Δ. Καπετανάκης, ὅστις διευθύνει καὶ σήμερον αὐτό.

Εἰς τὰ πρότυπα ἐδίδαξαν καὶ διδάσκουν οἱ μᾶλλον μεθοδικοὶ καθηγηταί. Ὁ ἀρχαιότερος τῶν καθηγητῶν, ὁ ὁποῖος διωρίσθη καὶ παραμένει ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἰδρύσεως τοῦ διδασκαλείου καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀδιάκοπον παράδοσιν τοῦ σχολείου, διακριθεὶς διὰ τὸν ζῆλον τοῦ καὶ τὴν ἐπιμέλειάν του εἶναι ὁ νῦν γυμνασιάρχης τοῦ προτύπου κλασικοῦ γυμνασίου κ. Δημήτριος Ν. Γουδιῆς, γνωστὸς συγγραφεὺς πολλῶν μεθοδικῶν βιβλίων.

Ἡ μεγάλη χρησιμότης τοῦ διδασκαλείου τούτου κατεδείχθη πασιφανῶς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, διότι «ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκειται». Ἐν πρώτοις ἐφοίτησαν εἰς αὐτὸ 576 καθηγηταί, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων κατὰ τὴν φράσιν γενικῶν ἐπιθεωρητῶν ἀποτελοῦν *ῥασιν* ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς ἀμεθοδίας.

Δεύτερον ὑπῆρξε τὸ φυτώριον τῆς μορφώσεως τῶν γενικῶν ἐπιθεωρητῶν, καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου καὶ ἐκπαιδευτικῶν συμβούλων, διότι οἱ ἐκ τῶν τακτικῶν καθηγητῶν διακριθέντες τάχιστα προήχθησαν εἰς τὰς ἀνωτέρας θέσεις.

5. Πρακτικὰ λύκεια

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ρεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνέπεσε μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν

καὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῶν εἰς τὰς τέχνας, ἐδημιουργήθη μία ἀνάγκη καταλλήλου προπαρασκευῆς ἐκείνων, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν ἐκ τοῦ γυμνασίου ἀπόλυσιν θὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς συναφῶν τεχνῶν. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1708, ὡς ἐμάθομεν, ἰδρύθη ἐν Γερμανίᾳ τὸ πρῶτον σχολεῖον μὲ τοιοῦτον σκοπόν. Ἐκτοτε τὰ σχολεῖα ταῦτα ἐπολλαπλασιάσθησαν. Κατὰ δὲ τὸν 19ον αἰῶνα εὐρίσκομεν εἰς ὅλας τὰς χώρας τὰς *πραγματικὰς* αὐτὰς σχολάς, ὡς ὠνομάσθησαν, ἢ *πρακτικὰ λύκεια*, ὅπως τὰ ὠνομάσαμεν ἡμεῖς.

Ἐν Ἑλλάδι ὁ νομοθέτης τοῦ 1836 δὲν ἐσκέφθη περὶ ἰδρύσεως τοιούτων σχολείων. Ἐθεωρεῖτο δὲ παρ' ἡμῖν καὶ μέχρις ἐσχάτων ὅτι οὐδεμία ἀνάγκη συντρέχει πρὸς ἵδρυσιν *πρακτικῶν λυκείων*. Ἀνθρώποι ἐξέχοντες ἐγνωμάτευσαν κατ' αὐτῶν. ⁽¹⁾

Τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι καὶ μέχρις ἐσχάτων τὸ μόνον πρακτικὸν λύκειον ἦτο τὸ *Βαρθάκειον*. Τοῦτο ἰδρύθη τῷ 1843 ὡς γυμνάσιον καὶ μὲ τρεῖς τάξεις ἑλληνικοῦ σχολείου. Εἰς πρακτικὸν λύκειον μετετράπη τῷ 1886. Σκοπὸς αὐτοῦ ἐτέθη «ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τῆς διανοίας τῶν εἰς αὐτὸ φοιτῶντων μαθητῶν, ἡ ἠθικὴ ἀγωγή καὶ εἰδικῶς ἡ προπαιδεύσις πρὸς αὐτάρκη σπουδὴν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν», (ἄρθρον 1). Τὸ Λύκειον ἀποτελεῖται ἐξ ἐπτὰ τάξεων καὶ εἶναι ὁμοταγὲς πρὸς τὰ γυμνάσια. Παρέχει πάντα τῶν γυμνασίων τὰ δικαιώματα πλὴν τῆς ἐγγραφῆς εἰς τὸ φιλολογικὸν τμήμα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, εἰς τὴν νομικὴν καὶ εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ διατάγματος ἐκανονίσθη καὶ τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν διδασκτέων μαθημάτων.

Ἐὰν προθέσωμεν τὰς ὥρας ἱστορικοφιλολογικῶν μαθημάτων καὶ τῶν μαθηματοφυσιτικῶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι διὰ τὰ πρῶτα διετίθεντο 92 ὥραι καθ' ἑβδομάδα καὶ διὰ τὰ δευτέρα μόνον 62. Τὸ πρόγραμμα λοιπὸν οὔτε ἰσοδυναμίαν τῶν δύο ὁμάδων εἶχεν· ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τὰ γράμματα παρὰ εἰς τὰς ἐπιστήμας.

(1) Παράβαλε «Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκπαίδευσις (γερμ.)» ὑπὸ Π.Π. Οἰκονόμου καὶ Ἀνδρέου Σκια «περὶ ἀναδιοργανώσεως τῆς μέσης ἐκπαίδευσως»—1921).

Νέα μεταρρυθμίσεις τοῦ προγράμματος τοῦ Βαρβακείου Λυκείου γενομένη διὰ τοῦ Β.Δ. τῆς 3ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1890 ἐπέτεινε τὴν διαφορὰν, διότι ἡῤῥησε μᾶλλον τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας τῶν φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ θρησκευτικῶν μαθημάτων. Ἡ τελευταία καὶ ἰσχύουσα νῦν μεταρρυθμίσις τοῦ προγράμματος, γενομένη δι' ὑπουργικῆς ἀποφάσεως τῆς 26ης Νοεμβρίου 1922, ἔδωκε ὀρθοτέραν πὺς λύσιν εἰς τὸ πρόγραμμα, διότι τὰ φιλολογικὰ ἔχουν ἐν συνόλῳ 41 ὥρας καθ' ἑβδομάδα, ἐνῶ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ φυσιογνωστικὰ ἔχουν 51 ὥρας.

Διὰ τοῦ νόμου 224 τοῦ 1920 μετερρυθμίσθη τὸ Βαρβάκειον Λύκειον μετατραπὲν εἰς πρότυπον σχολεῖον καὶ προσκολληθὲν εἰς τὸ Διδασκαλεῖον τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως. Αἱ ἑπτὰ τάξεις του περὶορίσθησαν εἰς τέσσαρας ἀνωτέρας. Ἀφῡρῡέθησαν δηλαδὴ αἱ τρεῖς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου

Διὰ τοῦ ἰδίου νόμου ἐπετράπη ἡ ἰδρυσις καὶ ἄλλων πρακτικῶν λυκείων κατὰ τὸν τύπον τοῦ Βαρβακείου Λυκείου. Οὔτω δὲ ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα πρακτικὰ λύκεια, ἐν ὧλῳ 13.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐκθέσεις τινάς, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ δελτίον τῆς Μαθηματικῆς Ἑταιρείας (Ε' τόμος, σελῖς 102), καὶ τὸ ὑπόμνημα τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν ἡ αὐτὴ εἰταιρεία τὸ ἔτος 1923 εἰς τὸ ὑπουργεῖον περὶ τῶν πρακτικῶν λυκείων, τότε πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ πρακτικὰ λύκεια κινδυνεύουν νὰ καταλήξουν εἰς ἀποτυχίαν.

Αἱ κύριαι ἐλλείψεις αὐτῶν εἶναι ὅτι δὲν ἔχουν οἰκήματα, ὄργανα καὶ τὸ σπουδαιότερον, κατάλληλον προσωπικόν. Τὰ κύρια μαθήματα αὐτῶν, τὰ φυσιογνωστικὰ, διδάσκονται ἄνευ ὀργάνων· ἡ διδασκαλία τῶν γαλλικῶν ἐλλείπει καταλλήλων καθηγητῶν σχεδὸν εἶναι ἄνευ ἀποτελέσματος. Τὸ περισσότερον προσωπικὸν παραλαμβάνεται ἐκ τοῦ γυμνασίου ποὺ λειτουργεῖ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον.

Ἐπίσης νομίζομεν ὅτι σπουδαιότητὴ ἐλλειψις διὰ τῶν πρόοδων τῶν σχολείων τούτων εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα παρὰ τῷ λαῷ ἀντίληψις, ὅτι τὰ σχολεῖα ταῦτα εἶναι εἶδος πρακτικῶν (ἐπαγγελματικῶν σχολείων). Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις παρατηρεῖται καὶ εἰς

τοὺς μαθητάς, οἱ ὅποιοι ἐλάχιστον ἐνδιαφέρον δεικνύουν διὰ τὰ φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ μαθήματα. Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα ὡς καὶ εἰς πάντα τὰ παιδαγωγοῦντα πρέπει νὰ διορισθοῦν διευθυνταὶ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι πλὴν τὴν εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως νὰ κέκτῃνται καὶ γενικὴν φιλοσοφικὴν καὶ παιδαγωγικὴν τοιαύτην, οὐχὶ μονόπλευροι, περιορισμένοι (puoi), μὴ ἐννοοῦντες τὴν σημασίαν πάντων τῶν μαθημάτων καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ σχολείου.

6. Ἡ μέση ἐκπαίδευσις τῶν θηλέων.

Ἡ ἴδρυσις σχολείων μέσης ἐκπαιδεύσεως διὰ τὰ θήλεα δὲν περιελήφθη εἰς τὸν ὀργανισμόν τοῦ 1836, τοῦτο δὲ διότι ἡ τῶν ἄρρένων μᾶλλον ἐπείγουσα ἐκπαίδευσις ἦτο ἀκόμη ἀνοργάνωτος. Ἀλλως τε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ γονεῖς δὲν ἤθελαν νὰ στέλλουν τὰ κοράσια τῶν οὔτε εἰς δημοτικὰ σχολεῖα θηλέων πολὺ δὲ ὀλιγώτερον εἰς τὰ γυμνάσια, φρονοῦντες ὅτι τὰ πολλὰ γράμματα εἶναι ἐπιβλαβῆ διὰ τὴν γυναῖκα.

Τὴν παράλειψιν αὐτὴν τῆς πολιτείας ἀνεπλήρωσεν ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία. Τῷ 1836 ἰδρύθη ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ εἰσαγωγικὴ ἐταιρεία, ἡ ὁποία ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τὴν διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως παρὰ τῷ λαῷ, ἰδίως τὴν μόρφωσιν τῶν θηλέων. Κατ' ἀρχὰς δὲν διέθετε πολλὰ μέσα· κατόπιν ὅμως διὰ πολλῶν δωρεῶν, ἰδίως τοῦ Ἀρσάκη, ἀπέκτησε πολλοὺς πόρους. Ἡ εἰσαγωγικὴ αὕτη ἴδρυσις τὸ πρῶτον σχολεῖον θηλέων ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ εἰσαγωγικὴ ἐκτὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων ἴδρυσε καὶ ἀνώτερον παρθεναγωγεῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως τῷ 1861 ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς διδασκαλεῖον θηλέων, ἐπετράπη δέ, ὡς εἶδομεν, εἰς τὰς ἀποφοίτους αὐτοῦ νὰ προσέρχωνται εἰς πτυχιακὰς ἑξετάσεις.

Τῷ 1870 ἴδρυσε παράρτημα, νέον διδασκαλεῖον, εἰς τὴν Κέρκυραν, ἀργότερον δὲ καὶ εἰς τὰς Πάτρας καὶ Λάρισαν.

Τὰ διδασκαλεῖα αὐτὰ τῶν θηλέων ὑπῆρξαν ἐπὶ πολὺ τὰ μόνα

άνωτερα σχολεία θηλέων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφοίτησαν ὄχι μόνον ὅσαι προσωρίζοντο νὰ γίνουν διδασκάλισσαι ἀλλὰ καὶ ὅσαι ἐπεθύμουν νὰ λάβουν ἀνωτέραν τινὰ ἐκπαίδευσιν. Ἐκ τῶν σχολείων αὐτῶν ἀπεφοίτησαν πολλὰ κοράσια, διότι τὰ σχολεῖα τῆς φιλεκπαιδευτικῆς ἐταιρείας ἀπέκτησαν φήμην καὶ εἰς τὸν τότε ἀλύτρωτον Ἑλληνισμόν.

Τὸ *Ἀρσάκειον*, ὡς ὠνομάσθη τὸ διδασκαλεῖον, ἀπέλυσε διδασκαλίσσας μὲ πτυχίον μέχρι τοῦ 1881 ἐν ὧν 2500. (ἰδὲ Χασιώτου «ἡ ἐν Ἑλλάδι δημοσία ἐκπαίδευσις»).

Ἀργότερον συνέστησε τὰ λεγόμενα ἀνωτέρα παρθεναγωγεῖα, τὰ ὁποῖα περιελάμβανον ἑννέα τάξεις ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ δημοτικοῦ. Τοιαῦτα ὑπῆρχον κατὰ τὸ 1904, ἐν ὧν 4 ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ Α' Ἐκπαιδευτικῷ συνεδρίῳ τοῦ 1904.

Εἰς τὰς νέας χώρας ἐλειτούργουν τὰ ἀνωτέρα παρθεναγωγεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦντο ἐκ τριῶν τάξεων τοῦ ἐξαταξίου γυμνασίου καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἐδιδάσκοντο πλὴν τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ οἰκιακὰ ἔργα καὶ ἡ χειροτεχνία. Τῷ 1914 ἰδρύθησαν ἐν Ἑλλάδι νέου τύπου σχολεῖα θηλέων, τὰ κληθέντα *ἀστικά σχολεῖα* θηλέων, ἀποτελούμενα ἀπὸ τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην κατετάσσοντο αἱ ἀπόφοιτοι τοῦ πλήρους δημοτικοῦ.

Ἀστικά σχολεῖα θηλέων ἰδρύθησαν ὑπὸ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ Κοινοτήτων, καὶ ὑπὸ τοῦ Κράτους.

Τῷ 1919 ἀφωμοιώθησαν τὰ ἀνωτέρα παρθεναγωγεῖα μὲ τὰ ἀστικά σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ὥργανώθησαν καλύτερα. Ἐπετράπη δὲ εἰς τὴν Φιλεκπαιδευτικὴν Ἑταιρείαν νὰ ἰδρύσῃ τοιαῦτα ἀστικά σχολεῖα καθὼς καὶ εἰς τὰς κοινότητας. Δημόσια καὶ ἰδιωτικά ἀστικά σχολεῖα λειτουργοῦν ἐν ὧν 25.

Σκοπὸς τῶν ἀστικῶν σχολείων εἶναι ἡ συμπλήρωσις τῆς μορφώσεως τῶν ἐκ τῶν πλήρων δημοτικῶν σχολείων ἀποφοιτῶντων θηλέων. Ἐχουν τρεῖς τάξεις ἐνιαυσίους. Εἰς τὴν πρώτην κατατάσσονται αἱ ἀποφοιτήσασαι ἐκ τῆς ἑκτῆς τοῦ πλήρους δημοτικοῦ σχολείου.

Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προγράμματος κατεβλήθη προσπάθεια

ὅπως προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν φύσιν τοῦ θήλεος καὶ τὰ μέλλοντα ἔργα τῆς γυναικός.

Ἀπὸ τοῦ 1900 ὁμως, ἴσως καὶ πρὸ αὐτοῦ, πολλὰ κοράσια καλῶν οἰκογενειῶν ἤρχισαν νὰ φοιτοῦν εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὰ γυμνάσια τῶν ἀρρένων. Ἡ πληθώρα αὐτῶν, ἀποτέλεσμα τῆς τάσεως τῆς γυναικός πρὸς ἐξάσκησιν ἐπαγγελματίων, τὰ ὅποια μέχρι τότε ἦσαν ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν ἀνδρῶν, ἐδημιούργησε τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδρύσεως καὶ χωριστῶν σχολείων θηλέων, ἑλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων. Οὕτω δὲ τῷ 1917 καὶ ἐντεῦθεν ἰδρύθησαν ἐν Ἀθήναις πέντε ἑλληνικὰ σχολεῖα θηλέων καὶ δύο γυμνάσια, ἐν Πάτραις ἐν ἑλληνικὸν σχολεῖον θηλέων καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν ὅλῳ λειτουργοῦν σήμερον 23 ἑλληνικὰ σχολεῖα θηλέων καὶ 6 γυμνάσια θηλέων.

Ἐκτὸς τούτων λειτουργοῦν καὶ ἰδιωτικὰ ἀνώτερα σχολεῖα θηλέων, τὰ ὅποια κατὰ τὸ ἔτος 1921 ἐν Ἀθήναις ἦσαν 9.

Πάντα τὰ σχολεῖα ταῦτα πάσχουν ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν ἐξαιρέσει ἐν μέρει τῶν ἀστικῶν. Ἔχουν πρόγραμμα, μεθόδους καὶ παιδονομίαν προωρισμένα διὰ τὰ ἄρρενα. Μόνον εἰς τινὰ τὰ χειροτεχνικὰ μαθήματα καθιστοῦν διάφορον τὸ πρόγραμμα. Διὰ τοῦτο παραμένει ἀνεκπλήρωτος ἡ εὐχὴ τοῦ ἀ' ἐκπαιδευτικοῦ συνεδρίου, ἔχουσα ὡς ἑξῆς.

«Τὸ πρόγραμμα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως τῶν θηλέων δέον νὰ μεταρρυθμισθῇ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα φυσιολογικὸν καὶ πνευματικὸν ὀργανισμὸν τοῦ θήλεος φύλου καὶ τῆς προσήβου κόρης ἰδίᾳ, νὰ ἐμβαθυνηθῇ ἡ ἀγωγή ὑπὸ τὰς δύο ὄψεις, τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴν, καὶ ἀντικαθιστῶντος τοῦ βάθους τὸ πλάτος νὰ ἐλαφρυνθῇ τὸ πρόγραμμα τῶν παρεναγωγείων παντὸς περιττοῦ φορτίου».

Ἡμεῖς προσθέτομεν εἰς τὴν εὐχὴν ταύτην, ὅτι ὅχι μόνον τὸ πρόγραμμα ἀλλὰ καὶ αἱ μέθοδοι καὶ οἱ τρόποι τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ παιδονομία τοῦ σχολείου πρέπει νὰ γίνῃ διάφορος, ἀναλόγως πρὸς τὴν φύσιν τῆς γυναικός. Ἡ βαναυσότης, ἡ χυδαιότης καὶ οἱ ὑβριστικοὶ τρόποι ἐὰν δὲν ἀρμόζουν εἰς ἄρρενας εἶναι τελείως ἀποκλειστέοι ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν θηλέων.

7. Τεχνική εκπαίδευσις.

Εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἑλληνικῶν σχολείων ἀπὸ τοῦ 1836 περιλαμβάνετο ἡ διδασκαλία τῆς καλλιγραφίας, κατόπιν δὲ προσετέθη καὶ ἡ τῆς ἱχνογραφίας. Ἄλλ' ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἐγίνετο ἀπὸ μὴ εἰδικoὺς καὶ κατὰ τὴν μέθοδον τῆς ἀντιγραφῆς ἀπὸ ὠρισμένα πρότυπα. Γὰρ ἄλλα χειροτεχνικὰ μαθήματα δὲν ὑπῆρχον.

Τῷ 1886 περιελήφθη ἡ διδασκαλία τῆς καλλιγραφίας καὶ ἱχνογραφίας εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ Βαρβακείου Λυκείου καὶ ἡ ἱχνογραφία εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἑλληνικῶν σχολείων.

Διὰ τοῦ νόμου ΑΧΙΑ' τοῦ 1887 ὠρίσθη ἡ καλλιγραφία καὶ ἱχνογραφία νὰ διδάσκωνται ὑπὸ εἰδικoῦ, ὃ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἔχη πτυχίον λαμβανόμενον κατόπιν ἐξετάσεων. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ νόμου τούτου δὲν προήχθη ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις.

Εἰς τὰ ἀστικά σχολεῖα θηλέων, τῷ 1914 εἰσῆχθησαν χειροτεχνικὰ μαθήματα καὶ οἰκιακῶν ἔργων καὶ μουσικῆς. Πρὸς καταρτισμὸν εἰδικῶν διδασκαλισσῶν τῶν μαθημάτων τούτων δὲν ὑπῆρχον ἰδιαίτερα σχολεῖα πλὴν τῆς ἰδιωτικῆς «σχολῆς τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑλληνίδων». Αἱ ἀπόφοιτοι αὐτῆς ὑπεβύλλοντο εἰς ἐξετάσεις καὶ αἱ εὐδοκιμοῦσαι ἐλάμβανον πτυχίον, τὸ ὁποῖον παρεῖχε τὸ δικαίωμα διορισμοῦ εἰς δημοσίαν θέσιν. Τοιοῦτον δικαίωμα διορισμοῦ μετ' ἐξέτασιν ἀπέκτησαν οἱ ἐξῆς: 1) οἱ δημοδιδάσκαλοι καὶ νηπιαγωγοί, 2) οἱ πτυχιούχοι τοῦ σχολείου τῶν Καλῶν τεχνῶν, 3) οἱ πτυχιούχοι τῆς ᾠδικῆς καὶ τῆς ἐνοργάνου μουσικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ᾠδείου (Λότνερ), τοῦ ᾠδείου Πειραιῶς, ᾠδείου Ἀθηνῶν καὶ Ἀθηναϊκῆς Μανδολινάτας.

Τοιοιτοτρόπως ἐμορφώθησαν διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι τῶν τεχνικῶν μαθημάτων καὶ τὰ μαθήματα ταῦτα ἤρχισαν νὰ διδάσκωνται εἰς τὰ διδασκαλεῖα, τὰ ἀστικά σχολεῖα θηλέων καὶ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ὅπου ὑπῆρχον δύο εἰς μίαν πόλιν.

Σπουδαίαν προσπάθειαν πρὸς μόρφωσιν διδακτικοῦ προσωπικοῦ διὰ τὰ τεχνικὰ μαθήματα ἀποτελεῖ ἡ ἵδρυσις τοῦ διδασκαλείου τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως διὰ τοῦ νόμου 572 τοῦ 1915 τροποποιηθέντος διὰ τοῦ νόμου 940 τοῦ 1917. Δι' αὐτοῦ ιδρύθη ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν ἐνιαυσίων τάξεων, εἰς τὰς ὁποίας διδάσκονται φυσικοτεχνία, χημικοτεχνία, τεχνολογία, μαθηματικά καὶ ἐμπορικά, σχολικὴ χειροτεχνία, ἐλευθέρα ἱχνογραφία γεωμετρία εἰς σχέδια, τεχνικὰ σχέδια, πλαστικὴ καὶ γυψουργία, καλλιγραφία, χειρισμὸς τῶν ἐργαλείων, ἱστορία τῶν τεχνῶν, ὕγιεινὴ τῶν ἐργαστηρίων καὶ τῶν ἐπαγγελμάτων, στενογραφία καὶ γυμναστικὴ καὶ σκοποβολία. Ἐν αὐτῷ ἐνεγράφοντο οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον γυμνασίου ἢ πτυχίον δημοδιδασκάλου καὶ ἡλικίαν ἀπὸ 16—30 ἐτῶν. Οἱ πτυχιούχοι τοῦ διδασκαλείου ἀπέκτων τὸ δικαίωμα νὰ διορίζωνται ὡς διδάσκαλοι τῆς καλλιγραφίας καὶ ἱχνογραφίας ἢ τῆς χειροτεχνίας ἐπὶ ἀρχικῷ μηνιαίῳ μισθῷ δραχμῶν 200.

Ἡ λειτουργία τοῦ διδασκαλείου ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1915—1916.

Δυστυχῶς οἱ προσελθόντες πρὸς ἐγγραφὴν ἦσαν ἐλάχιστοι διότι παρετηρήθη μεγάλη ἀπροθυμία πρὸς ἀπόκτησιν τοιοῦτου πτυχίου. Οὕτω κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1919—1920 ἐφοίτων μόνον 28 καὶ εἰς τὰς τρεῖς τάξεις.

Πρὸς μόρφωσιν δὲ τῶν ἤδη ὑπηρετούντων δημοδιδασκάλων καὶ διδασκάλων τῶν τεχνικῶν μαθημάτων ιδρύθη ἰδιαιτέρα τάξις προσηρτημένη. Εἰς αὐτὴν ἐδιδάσκετο σειρὰ τεχνικῶν, ἐπὶ ἓν ἔτος, ἐφοίτων δὲ εἰς αὐτὴν προσκαλούμενοι δημοδιδάσκαλοι. Οὗτοι λαμβάνοντες ἐκπαιδευτικὴν ἄδειαν μὲ πλήρεις ἀποδοχὰς ἐκालοῦντο ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου καὶ παρηκολούθουν ἐπὶ ἓν ἔτος σειρὰν μαθημάτων, τὰ ὅποια ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων τοῦ διδασκαλείου τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Πρὸς τόνωσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ σχολείου τὸ Ὑπουργεῖον προσεκάλεσε ξένον γάλλον ὀργανωτὴν. Δυστυχῶς τὸ μὲν τριτάξιον διδασκαλεῖον ἑλλείπει μαθητῶν διέκοψε τὸ 1921 τὴν λειτουργίαν, ἡ δὲ προσηρτημένη τάξις τῶν μετεκπαιδευομένων ἐξηκο-

λούθει λειτουργοῦσα μὲ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ἀλλὰ τῷ 1926 ἡ κυβέρνησις Παγκάλου διὰ λόγους οἰκονομικοῦς κατήργησε τὸ διδασκαλεῖον τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ οὕτω ἐσταμάτησε πᾶσα ἡ κίνησις πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων τεχνικῶν μαθημάτων εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τοσαύτην ὑπόληψιν ἀπέκτισαν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τὰ χειροτεχνικὰ μαθήματα, ὥστε νὰ ὀνομάζουν τὸ νέον σχολεῖον, «σχολεῖον ἐργασίας».

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐκφράσωμεν συντόμως τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ἢ τὴν κυρίαν κατεύθυνσιν τῆς ἀγωγῆς τῆς ἐκπαιδεύσεως ἡμῶν ἀπὸ τοῦ 1453—1927 θὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς. Ἀπ' ἀρχῆς ἡ ἐκπαίδευσις μας ἦτο *κλασικὴ*. Δι' αὐτοῦ ἐννοοῦμεν ὅτι ἐζητήσαμεν τὰ ἰδανικά της εἰς τὸ παρελθόν, προσεπαθήσαμεν νὰ πραγματοποιήσωμεν τὰς *ἀξίας* τοῦ παρελθόντος χωρὶς νὰ συνδυάσωμεν αὐτὰς πρὸς *νέας ἀξίας* ἵνα παραχθῇ ἰδανικὸν ἀγωγὴς πραγματοποιήσιμον εἰς τὸ παρόν.

Ἐζητήσαμεν νὰ μορφώσωμεν ὅπως ἔγραψεν ὁ Κοραῖς Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλεις. Ἐβάρυνεν εἰς τοὺς ὅμους μας ἡ προγονικὴ κληρονομία. «Ἐλκομεν τὸ γένος ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἃς πεираθῶμεν λοιπὸν νὰ καταστῶμεν ἄξιοι τοῦ ὀνόματος». Αὐτὸ ἦτο τὸ ἔμβλημα τὸ κυριαρχῆσαν καθ' ὅλην τὴν περίοδον τὴν ὁποίαν περιεγράψαμεν. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξε οἷον βλέπομεν αὐτὸ σήμερον. Οἱ μαθηταὶ μετὰ ἑπταετῇ ἔξαντλητικὴν διδασκαλίαν ἐπὶ πολλὰς καθ' ἑβδομάδα ὥρας εἰς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναγνώσουν ἀκόπως τὸν ἀπλούστερον ἑλληνα πεζὸν συγγραφέα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου.

Οἱ γειτονικοὶ λαοὶ Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι μὴ ἔχοντες τὴν ἐκείνην κληρονομίαν ἐνωρὶς ἀπηλλάγησαν τοῦ ἀκρά-

του κλασικισμοῦ προσαρμοσθέντες πρὸς τὸ παρόν, ἡμεῖς ὁμῶς βραδέως βαίνομεν πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν.

Ἡ ἐποχὴ τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ δὲν ἐπέφερε παρ' ἡμῖν σπουδαίας μεταβολὰς εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

Σπουδαιότατον κώλυμα πρὸς τοῦτο ὑπῆρξε καὶ ὁ μακρὸς ἀγὼν πρὸς λύσιν τοῦ **γλωσσικοῦ ζητήματος**. Καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ μακρὸν διάστημα τόσον ἀπησχόλησε τὰ ἰσχυρότερα καὶ εὐφύεστερα πνεύματα τοῦ Ἑθνους μας, ὥστε ἐὰν θελήσῃ τις νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐλλήνων θὰ ἴδῃ ὅτι οὐσιωδῶς γράφει ἱστορίαν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Πέριξ αὐτοῦ ἐπάλαισαν οἱ περισσότεροι μεταρρυθμισταὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ πρὸς αὐτὸ διηυθύνθη ἡ προσοχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἐλλήνων. Ὅσακις πρόκειται νὰ γίνῃ μεταρρυθμίσις τις πρὸς ἄλλην κατευθύνσιν ἐμφανίζεται αὐτὸ εἰς τὸ μέσον ἵνα ἐπισκοτήσῃ τὰ πνεύματα, διεγείρῃ παλαιὰ πάθη καὶ παρακωλύσῃ τὴν νέαν προσπάθειαν. Ἐλησμονήσαμεν ὅτι δὲν ἔχομεν σχολικὰ οἰκήματα, οὔτε ὄργανα. Ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι δὲν διδάσκονται τελεσφόρως, ὅτι δὲν προετοιμάζομεν τοὺς ἐλληνόπαιδας διὰ τὴν ζωὴν, ὅτι 60 % τῶν ἐλλήνων εἶναι ἀκόμη ἀγράμματοι, κλπ. καὶ παλαίομεν ἂν πρέπει νὰ λέγωμεν τὸ **ψωμί, ἄρτον καὶ τὸ νερό, ὕδωρ**.

Ἐλησμονήσαμεν ὅτι ἔχομεν ἐκπαιδευτικὸν ὄργανισμὸν πολὺ παλαιὸν καὶ ὅτι χρειάζεται ριζικὴ μεταρρύθμισις αὐτοῦ ἵνα καταστήσωμεν αὐτὸν συγχρονισμένον.

Τοὺς τελευταίους δὲ χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1916 μέχρι σήμερον ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάστασις ἐχειροτέρευσε. Ἡ ἐλλειπὴς λειτουργία τῶν σχολείων, αἱ ἀδιάκοποι μεταβολαὶ τοῦ προσωπικοῦ, ἡ παροχὴ πανεπιστημιακοῦ πτυχίου καθηγητῶν εἰς νέους οὐδόλως φοιτήσαντας, ἡ ἀναγνώρισις προσφύγων ὡς διδασκάλων καὶ καθηγητῶν χωρὶς οὐδὲν πτυχίον, ἡ διαρκὴς ἔκδοσις ἐπικεικῶν διαταγμάτων περὶ ἐξετάσεων κ. α. Πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα ἀκόμη ἔκαμαν ὥστε τὸ ἐπίπεδον τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τῶν ἐκ τῶν γυμνασίων καὶ ἄλλων σχολείων ἀπολυομένων νὰ κατέλθῃ πολὺ χαμηλά. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸ πανεπιστήμιον νὰ ὀρίσῃ εἰσιτηρίους ἐξετάσεις. Οἱ καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου διαρκῶς

παραπονούνται διὰ τὴν ἔλλειψιν στοιχειωδῶν γνώσεων ἀπὸ τοὺς φοιτητάς.

Πάντα ταῦτα πρέπει νὰ πείσουν ἡμᾶς ὅτι ἡ ἐκπαιδευσίς μας νοσεῖ καὶ ὅτι εἶναι ἐπείγουσα ἀνάγκη ταχείας θεραπείας. Σταματῶμεν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος ἔργου δὲν εἶναι νὰ ὑποδείξωμεν τὰ μέσα τῆς θεραπείας, ἀλλὰ νὰ δηλώσωμεν ἀπλῶς τὸ γεγονός. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι ἡ πολλάκις ἀποδειχθεῖσα ζωτικότης τῆςφυλῆς ἡμῶν θὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς τοιαύτης σήψεως.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τὸ παράρτημα τοῦτο ὁμολογῶ ὅτι δὲν δίδει πλήρη εἰκόνα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐλλήνων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον. Τοῦτο δὲ διότι ἀπ' ἀρχῆς ἀπεφάσισα νὰ μὴ γράψω περισσοτέρας τῶν 100 σελίδων. Ἐν τῇ ἐκθέσει λοιπὸν πάντων τῶν γεγονότων ἠναγκάσθην νὰ φανῶ σύντομος καὶ νὰ παραλείψω πολλὰ κεφάλαια, ὡς εἶναι τὸ περὶ ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως, τῶν ὀρφανοτροφείων, τῶν ἰδιωτικῶν σχολείων, τῶν ἱερατικῶν σχολῶν κλπ.

Ἐλπίζω ὅτι εἰς τὴν δευτέραν ἐκδοσιν νὰ πράξω τοῦτο, ἢ ὅτι ἄλλος τις ἱκανώτερος ἐμοῦ θὰ λάβῃ ἀφορμὴν νὰ γράψῃ πληρέστερον ἔργον.

Ἐν τέλει δὲ παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην μου νὰ παρίδῃ τυπογραφικὰ τινα σφάλματα, τὰ ὅποια ἔνεκα τῆς ταχείας ἐκτυπώσεως παρεξέφωρσαν εἰς τὸ κείμενον.

Ὁ Συγγραφεύς.

Π Ι Ν Α Ξ

τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχολείων, μαθητῶν καὶ διδασκάλων
κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1926—27.

Α. ὑφ. ἀριθ.	ΕΙΔΗ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ἀρρένων	θηλέων	μικτὰ	Σύνολον	Μαθηταὶ	Μαθήτριά	Σύνολον
1	Δημοτ. σχολεῖα	1235	1150	4684	7069	}		
2	Νηπιαγωγεῖα			297	297			595455
3	Ἑλλην. σχολεῖα	405	23		428	46448	12424	58872
4	Ἀστ. σχολ. θηλέων		16		16		2247	2247
5	Ἡμιγυμνάσια			72	72	2210	493	2703
6	Γυμνάσια 4τάξια	87			87	}		
7	» 5 »	4			4			
8	» 6 »	39			39		22788	27989
9	» θηλέων		6		6			
10	Πρακτικὰ λύκεια	13			13	1248	120	1368
11	Ἰδιωτικὰ σχολεῖα				193			26774
	᾽Αθροισμα				8224	72694	20485	715408

Προσωπικὸν δημοσίων σχολείων

α' Δημοτ. ἐκπαιδεύσεως

Δημοδιδάσκαλοι	6020
Δημοδιδασκάλισσαι . .	3585
Νηπιαγωγοὶ	250
Προσωρινοὶ	460
	<u>10315</u>

β' Μέσης ἐκπαιδεύσεως

Καθηγηταὶ πτυχιούχοι .	1727
» Γαλλικῆς . .	141
Διδάσκαλοι	275
» Τεχνικῶν . .	139
	<u>2282</u>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κατωτέρω παραθέτομεν τὰ βοηθήματα, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιήσαμεν κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἔργου.

Μαρίνου Βεργωτῆ. «Ἱστορικαὶ μελέται περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας»· τόμος πρῶτος, ἀρχαῖοι χρόνοι. Ἀθῆναι 1877.

Ἀδαμαντίου Κοραῆ. Προλεγόμενα.

Ματθαίου Παρανίκα. «Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων». Κωνσταντινούπολις 1867.

Ἡλία Βουτιερίδου. «Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, τόμ. Α'». Ἀθῆναι 1924.

Σπ. Δὲ Βιάζου. «Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν Ἑπτανήσῳ». Περιοδικὸν «Ἐθνικὴ ἀγωγή» 1904.

Τριαντ. Εὐαγγελίδου. «Περὶ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῶν ἑλληνικῶν κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους» Περιοδικὸν «Ἀγωγή» τόμ. Α', τοῦ 1915.

Στ. Παρίση. «Συλλογὴ νόμων, Βασ. Διαταγμάτων κλπ. ἀπὸ τοῦ 1833—1893». Τόμ. 2.

Γ. Βενθύλου. Θεσμολόγιον τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τοῦ 1833—1893»· τόμοι 3.

Ἰ. Πανταξίδου. Γυμνασιακὴ παιδαγωγική». Ἀθῆναι 1889.

Χριστοδ. Λέφα. «Ἡ ἐξέλιξις τῆς νομοθεσίας τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τοῦ 1281 μέχρι σήμερον». Ἀθῆναι, 1921.

Χριστ. Λέφα. «Ἐκπαιδευτικὸς κῶδιξ». Τόμ. 2. Ἀθῆναι. 1924.

Χ. Θεοδωρίδου. «Τὸ πανεπιστήμιον» εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν δελτίο τοῦ 1925.

Δημ. Γληνοῦ. «Ἕνας ἄταφος νεκρός». Ἀθήνα 1925.

Δημ. Γληνοῦ. «Δημιουργικὸς, ἱστορισμός». Ἀθήνα 1920.

Χ. Μπρατσιώτη. «Ἑβραίων παιδων ἀγωγή». Ἀθῆναι 1990.

Ἀθ. Εὐταξίου. «Ἡ διαβάθμισις τῆς γενικῆς παιδείας». Ἀθῆναι, 1907.

«Τὰ πρακτικὰ τοῦ Α'. Ἑλληνικοῦ» Ἐκπαιδευτικοῦ συνεδρίου».

Ἀθ. Εὐταξίου. «Ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ 1899». Αἰτιολογικὴ ἔκθεσις καὶ ἀγορεύσεις ἐν τῇ βουλῇ.

Ἡλ. Γοντῆς. «Ἡ ἐξέλιξις τῆς δημοτικῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδεύσεως» Περιοδικὸν «δημοτικὸν σχολεῖον» 1909.

Μ. Στεφανίδου. «Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως». Ἀθῆναι 1926.

Σπένσερ. «Ἡ ἀγωγή», μετάφρ. Δ. καὶ Π. Α. Λασκάρεως. Ἀθῆναι 1910.

Ἰ. Α. Κομενίου. «Μεγάλῃ Διδακτικῇ», μετάφρ. Ὀλυμπίου. Ἀθῆναι.

Π. Π. Οικονόμου. «Neugriechische Schulwesen». Ἐγκ. Rein. τόμος 6. σελ. 180 κ. ἐ.

Kipper P. μετάφρ. Δ. Αὐξεντιάδου. «Ἱστορία τῆς ἐν Ἑλλάδι δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως». Ἀθῆναι 1906.

Ἐκθέσεις τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1883 πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀποσταλέντων ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν.

Compayré «ὁ Πεσταλότσης», μεταφρ. Μελᾶ (Ἑταιρ. Ὠφελίμων βιβλίων).

G. Chassiotis. «L' instruction publique chez les Grecs». Παρίσιοι 1881.

G. Compayré. «Histoire de la pédagogie», 26 ἔκδ. Παρίσιοι 1914.

Fr. Guex. «Histoire de l' instruction et des l' éducation», 2α ἔκδ., Παρίσιοι 1913.

J. Dubois. «Le problème pedagogique». Παρίσιοι 1911.

Ed. Demolins. «L' éducation nouvelle». Παρίσιοι 1898.

G. Le Bon. «Psychologie de l' éducation», νέα έκδοσις. Παρίσι 1914.

Oct. Gréard. «Éducation et instruction», 4η έκδοσις Παρίσι 1904.

W. Zenz. «Geschichte der Pädagogick». Βιέννη 1910.

Fr. Bartholome. «Kurtze Geschichte der Pädagogick». Freiburg 1911.

H. Weimer. »Geschichte der Pädagogick», 5η έκδοσις Λειψία 1921.

Th. Ziegler. «Geschichte der Pädagogick» 5η έκδοσις. Μόναχον 1909.

A. Messer. «Geschichte der Pädagogick». τομ. 3. Breslau 1926.

A. Messer. Pädagogick der Gegenwart». Βερολίνον 1926.

S. Freud. «Vorlesungen sur Einführung in die Psychoanalyse». Βιέννη 1920.

O. Pfister. «Die Psychoanalytische Methode». Λειψία 1924.

O. Pfister. «Was bietet die Psychoanalyse dem Frzieher». Λειψία 1923.

J. Dürr. «Das griechische Unterrichtswesen». Λειψία 1910.

ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Abelard 63.	Basedow 138-143.
Αγησίλαος 23.	Βασιλόπουλος 255.
Agricola 76.	Βενθύλος 284, 338.
*Αθανάσιος ὁ μέγας 54—55.	Βενιαμίν 259, 260, 267, 268, 307.
Αἰσωπος 84, 265, 304.	Bell 13, 197.
Alcuin 60—61.	Bergemann 226, 227.
Αἰμύλιος 126—133.	Βεργωτῆς 338.
*Αλέξανδρος ὁ μέγας 35—37.	Βησσαρίων 68.
*Αλέξανδρος 81.	Βιάζης 274, 275, 338.
*Αλλάτιος 258.	Βιργίλιος 58, 72.
Altenstein 188.	Βικέλας 313.
Alsted 101.	Βιτάλης 259.
*Anna 157	Βοκκάκιος 59, 70.
*Αποστόλης 69.	Βολταίρος 91, 147.
*Απολλινάριος 56.	Βοναπάρτης 162, 196.
*Αριμάν 15.	Βούλγαρης 252, 253, 255, 261,
265, 267, 271, 277.
Armensberg 287	Βουτιερίδης 245, 248, 338.
Arner 160.	Bourgogne 110.
*Αριστοφάνης 29.	Breuchilin 76.
*Αρίσταρχος 38.	Brenz 85.
*Αρσάκης 329.	Bruns 143, 144.
*Αρχιμήδης 38.	Βυζάντιος 259.
*Αρτεμῖς 20.	Bussuet 91.
*Αριστοτέλης 28, 30, 34-37, 40, 63,
71, 89, 95, 97, 212, 215, 263,
264, 266.	Buddle 225.
*Ασώπιος 287.	Burger 260.
	Buss 161.
Βάκων 94, 95, 98, 108, 220.	
Bahrd 141, 142.	Campe 141, 142.
Βάμβας 258.	Chrodegang von Metz 59.
Βαρβάρα 156.	Chassiotis 339.
Barbt 224.	Chon 230.
Bartholome 240	Conrad 186.
Barop 174.	Compayré 339.
Βαρδαλάχος 158.	Cousin 171.
Βασίλειος ὁ μέγας 54, 55, 67.	Γαζής 254, 278.
	Γαλιλαῖος 92.

- Γεώργιος 254.
 Γεώργιος Α' 309.
 Γεωργακάκις 238, 240.
 Γεννάδιος 263, 284.
 Γενουήνσιος 265,
 Γεωργαντᾶς 322.
 Γεράσιμος 259.
 Γερτρούνδη 160.
 Γερμανός 258.
 Γκιούμα 255.
 Γληνός 8, 338.
 Γοργίας 28.
 Γοργῶ 22.
 Γόρδιος 256.
 Γουδῆς 3 6.
 Γουλιέλμος II 190.
 Γουλιέλμος IV 190.
 Γούνας 257.
 Γρηγόριος Ε' 258.
 Γρηγόριος ὁ Νανξιανζηνός 54,
 55, 67.
 Γρηγορόπουλος 69.
 Γυίλφορντ 257, 286.
 Δαμασκηνός 264.
 Δαμφδός 262, 277.
 Δάντης 69, 70.
 Δεινοκράτης 38.
 Demolins 339.
 De Messel 76.
 Δενδρινός 259.
 Δέλλιος 295.
 Dewey 240.
 Desjardin 284.
 Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς 39.
 Δημοσθένης 71, 72, 265, 266.
 Diesterweg 169, 193.
 Diltey 226, 228, 236.
 Διονύσιος ὁ Θράξ 38.
 Διονύσιος ἐπίσκ. 274.
 Διογένης 35, 45.
 Δομιτιανός 49.
 Donat 58 81, 84.
 Δρόσος 292, 293, 309.
 Δούκας Δ. 69.
 Δούκας Γ. 245, 268.
 Δροσίνης 313.
 DuBois 339.
 Dürr 340.
 Ἐγγελοῦ 177.
 Eiler 190.
 Ἐλσα 161.
 Ἐξαρχόπουλος 326.
 Ἐπιφανίου 255.
 Ἐπιφάνιος 257.
 Ἐπίκτητος 106.
 Epinay 133.
 Ἐρατοσθένης 38.
 Ἐρασμος 73-76, 84.
 Ἐρβαρτος 9, 172, 177-187, 218
 221, 224.
 Ἐρμόδωρος 248, 258.
 Ἐρνέστος ὁ εὐσεβὴς 113-115, 192
 Ernesti 150.
 Εὐαγγελίδης 338.
 Εὐκλείδης 39, 265.
 Εὐγένιος 260.
 Euker 225.
 Εὐταξίας 339.
 Ζαμπέλιος 265.
 Ζαγγογιάννης 322.
 Ζηνόδοτος ὁ ἐφέσιος 38.
 Ζερζούλης 225.
 Ζυγομαλᾶς Θεόδωρος 246, 276.
 Ζυγομαλᾶς Θεοδόσιος 248.
 Ζωροάστρης 15.
 Ζωσιμᾶς 256.
 Fellenberg 162, 282.
 Fenelon 147, 260.

Fichte 132. 177.
 Fleury 147.
 Frank 119-124, 168, 184, 217.
 Frank 169.
 Franz 138.
 Freud 238.
 Frick 184.
 Fröbel 169 174-176.
 Füssli 160.

Gargatua 96.
 Gaudig 225, 226, 240, 241.
 Gesner 148-151.
 Gedike 151.⁹
 Girardin 127.
 Girard 169-173, 197, 218.
 Göthe 132, 133.
 Gréard 340.
 Guex 24, 186, 339.
 Guisot 196, 198.
 Guts-Muts 141, 142.

Haberlin 233.
 Harnisch 193.
 Hecker 124.
 Hegius 76.
 Hegel 173. 188.
 Herbach 266.
 Herder 133, 151.
 Hermann 189.
 Heyne 149, 150.
 Humbolt 151, 152 188.
 Hummel 160.
 Ἡράκλειος ὁ δίδυμος 53.
 Ἡρόδοτος 14, 45, 265.
 Ἡσίοδος 27.

Θεμιστὸς 264.
 Θέογνις 27.
 Θεοδόσιος 260.
 Θεοδωρίδης 338.

Θεοτόκης 261, 278.
 Θεοφάνης 248.
 Θουκυδίδης 37, 45, 266.

Ἱερεμίας 262.
 Ἱερεμίας Δ. 269.
 Ἱερόθεος 259.
 Ἱερόνυμος 54.
 Ἱεχωβά 16.
 Ἰησοῦς Χριστὸς 89.
 Ἰμβριώτης 238.
 Ἰουβενάλιος 57, 48.
 Ἰσοκράτης 263, 266.
 Iselin 160.
 Itschner 226.
 Ἰωαννούλιος 256.
 Jahn 143.
 Jacotot 200, 201.

Καβαδίας 261,
 Καβαλιώτης 256.
 Καίσαρ 39.
 Καίρης 269. 260, 269.
 Καλλέργης 69.
 Κακοῦρος 240.
 Καλλιάφας 240.
 Καλλίνικος 254.
 Καμαριώτης 252.
 Κανέλλος 270.
 Κάντιος 132-137, 177, 228, 255, 266.
 Καπλάνης 255.
 Καποδίστριας 262, 282-286, 303.
 Καραβίας 259.
 Καραγιάννης 255.
 Κάρολος ὁ μέγας 60, 61, 64, 192.
 Καρνεάδης 45.
 Καρτέσιος 91, 95.
 Κασαβέτης 254.
 Καυσοκαλυβίτης 253, 271.
 Κέπλερος 93.
 Kern 185.

- Κεραμεὺς 259.
 Kerschensneider 235, 237, 240, 241.
 Kessler 225, 226.
 Κικέρων 47, 48, 58, 71, 72, 97.
 Kirper 339.
 Κλεόβουλος 253.
 Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς 53, 55,
 Κοδρικᾶς 248,
 Köhler 237.
 Κοκκῶνης 285, 291, 292, 304.
 Κομφούκιος 14.
 Κομένιος 101-108, 113, 114, 125,
 139, 168, 217, 229.
 Κοντολέων 69.
 Κονδύλης 320.
 Κοραῆς 249, 255, 268, 270, 272,
 274, 277, 280.
 Κορήσιος 264.
 Κόρκ 291,
 Κοπέρνικος 93.
 Κοφινιάτης 294.
 Κουίντιλιανὸς 47-49, 72, 73.
 Κουγέας 40.
 Κούμας 246, 259, 267.
 Κούσης 294.
 Κορυδαλὸς 257, 264, 265.
 Κουταλιανὸς 259.
 Κρούσιος 246, 276.
 Κριτόλαος 45.
 Krause 175.
 Küssi 161.
 Kriek 229.
 Κύρος 15, 34,
 Κωνσταντᾶς 254, 280
 Κωνσταντίνου 264.
 Lacroix 258.
 La Mettrie 146.
 Λαμπαδάριος 324.
 Lancaster 197.
 Langenthal 175.
 Λάσκαρης Ἰανὸς 68.
 Λάσκαρης 265.
 Lay 233.
 Λεβνίτιος 257.
 Le Bon 340.
 Λειχούδας 261.
 Λεονάρδος 258.
 Λεόντιος 193.
 Λεοντιάδης 256.
 Levasseur 126.
 Λέφας 338.
 Λεωνίδας 21.
 Λιβάνιος 54.
 Λιβαδάς 276.
 Litt 233.
 Λίβιος Ἀνδρόνικος 45.
 Λούβαρις 236.
 Λούθηρος 76-78, 81-83, 86, 99, 192.
 Loyola 88.
 Λουκιανὸς 46, 265, 266.
 Λυκοῦργος 17.
 Λυσίας 45, 266.
 Λώγκιος 63, 108, 109, 125, 132, 252,
 266.
 Macé 198.
 Μακρῆς 255.
 Μαρούτσης 255.
 Μαρουλῆς 302.
 Μαρσέλλος 266.
 Marenholtz 175.
 Μαριελάος 261.
 Maurer 285, 288.
 Μαυροκορδάτος 250, 252, 264, 276.
 Μέδικος 68.
 Μελάς 305.
 Μελάχθων 78, 82—84, 86.
 Μέττερνιχ 188.
 Metzberg 266.
 Messer 230—232.
 Meumann 233, 234.

Μηνιάτης 262, 276.
 Μιχαήλ ὁ Ψελλὸς 67.
 Μιχαηλίδης 240.
 Μοισιόδαξ 271.
 Μολιέρως 91.
 Montesquieu 91.
 Montaigne 95—97, 125, 132.
 Morat 170.
 More 76.
 Μουσούρος 69.
 Μοῦσαι 26, 39.
 Μουστοξύδης 274, 285
 Μπαλάνος 256, 254, 271.
 Μπρατζιώτης. 339.
 Μπενιζέλος 257.
 Μωραΐτης Σ. 295, 296.
 Natorp 222, 226, 227.
 Naef 160.
 Necker 133.
 Neander 87.
 Νεύτων 93.
 Νικοτόπουλος 282.
 Νίτσε 147.
 Ντέκας 257.

Ξενοφῶν 15, 30, 33, 34, 266, 273.

Οἰκονόμου 259, 278.
 Οἰκονόμου Π. 294, 295, 296, 298, 305.
 Ὅθων 189, 285, 286 305.
 Ὅμηρος Γ. 259.
 Ὅμηρος 20, 27, 111, 265, 266.
 Ὅρμουζ 15.
 Ostwald 228.

Παῖσιος 257.
 Παλαιολόγος 194, 240.
 Παλαμᾶς Π. 253, 256, 257.
 Παλαμᾶς Γ. 257.
 Παλαμᾶς Ι. 257.
 Πάγκαλος 320.

Pantagruel 96.
 Παπαδόπουλος 284.
 Παπαρηγόπουλος 251.
 Παπαμάργου 293, 296, 305, 322.
 Παταμαῦρος 240.
 Πανταζίδης 338.
 Παρανίκας 250, 261, 338.
 Πάριος 258, 267.
 Πατούσας 265.
 Πάτμιος 259.
 Pauzié 285.
 Πausanías 22.
 Παυλάτος 294.
 Παυλίνα 54.
 Παυλίδης 303.
 Πέζαρος 264.
 Peccio 281.
 Περραιβὸς 262.
 Πεσταλότσης 7, 11, 155—169, 177,
 192, 193, 197, 217, 218, 221, 240, 273,
 282.
 Pesth 266.
 Πετρίδης. 302.
 Πετράρχης 69.
 Piccolomini 76.
 Πίνδαρος 266.
 Pfister 237, 239.
 Πλέσσας 255.
 Πλίνιος 47, 48.
 Πλάτων 7, 10, 11, 28, 30—37, 45, 97,
 106, 253, 263, 266.
 Πλούταρχος 47, 49, 72, 73, 266, 274.
 Πολίτης. 295,
 Rouquaille 256.
 Πούλιος 294.
 Πραξιτέλης 37.
 Πρόδικος 20.
 Προκρούστης 157,
 Πρωταγόρας 25.
 Πτολεμαῖος 39, 58.
 Pueriobladi 88.

Rabelais 95—97.
 Ραδινός 284.
 Ratichius 98-101, 113, 114, 217, 220.
 Ραγκαβής 305.
 Ρενάν 91.
 Reyer 113, 114.
 Rein 184, 187, 224.
 Ρήγας ό Φεραίος 254.
 Ribot 199.
 Ροβινσών 130, 141.
 Rochow 143, 144, 192.
 Rollin 147.
 Ρούφος 257.
 Ρουσσώ 7, 11, 31, 109, 125 - 137, 164, 168, 217, 221, 240.
 Salle 116-119, 196, 197.
 Saltzmann 141, 142.
 Σαράζινος 285.
 Σαμουήλ 253.
 Σαράφης 260.
 Σενέκας 47, 106.
 Scheling 175.
 Schiller 132, 185.
 Schutze 188.
 Schleiermacher 230.
 Σεβαστόπουλος 259.
 Σκούφος 276.
 Σοφία 131.
 Σοφινός 174, 275.
 Σούτσος 283.
 Σουγδουρή 255.
 Spilleke 191, 192.
 Spranger 139, 277.
 Σπένσερ 109, 203—209.
 Σπάθης 293, 294.
 Σπαρτιάτης Δ. 69.
 Stael 133.
 Stahl 190.
 Stapfer 161, 170.
 Steiger 177.

Stern 235.
 Στεφανίδης 267.
 Στουραϊτης 305.
 Stoy 183-185, 224.
 Sturm 87, 89.
 Stuve 141.
 Suvern 153.
 Συγγρός 304.
 Συνέσιος 265.
 Σχολάριος 247, 252.
 Σωτήρης 257.

Τερτυλλιανός 55.
 Terenz 84, 99, 100.
 Τηλέμαχος 112.
 Thiersch 189.
 Tobler 111.
 Trapp 141, 142, 144.
 Trotzendorf 86, 87.
 Τριαντάφυλλος 255.
 Τσίπουρας 255.
 Τσεχούλης 255.

Ulrich vor Hutten 76.
 Ustern 194.

Φερελών 110—112.
 Φειδίας 37.
 Φιλανθρωπινός 255.
 Φιλήτας 266.
 Φιλιππίδης 254.
 Φιλόπονος 166.
 Φώτιος 67.
 Φωτιάδης 276.
 Χαϊζελ 228.
 Χριστόφορος 161.
 Χρυσολωράς 69, 265.
 Χρυσόστομος 54, 55, 67, 266.
 Χρύσανθος 256.
 Χρυσόγελως 285.

Ψαλίδας 255, 265.

ᾠριγένης 53,

Veggio Mafeo 76.

Victorino von Feltre 69, 76.

Vikars 131.

Vilaume 141.

Vowickel 237,

Wagner 230, 233.

Warens 126.

Waitz 185.

Weimer 340.

Willmann 185, 224.

Wolf 87, 152, 177, 188, 252.

Wundt 22.

Zedlitz 151.

Zenz 340.

Ziegler 340.

Ziller 182—185, 187.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Υποκείμενον τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς.	σελ.	5 - 7.
2. Χρησιμότης τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς.	»	8—11.

Κεφάλαιον 1. Ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς

Α'. Ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς.	σελ.	12 - 17.
Β'. Ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας.	»	17—36.
Γ'. Ἡ ἀγωγή κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους	»	37—40.
Δ'. Ἡ ἀγωγή εἰς τοὺς Ῥωμαίους.	»	41—50.

Κεφάλαιον 2. Ἡ ἀγωγή κατὰ τὸν μεσαίωνα

1. Οἱ πρῶτοι χριστιανοί.	»	51—56.
2. Σχολεῖα μονῶν ἐπισκοπῶν καὶ ἐνοριῶν.	»	56—60.
3. Κάρολος ὁ μέγας.	»	60—61.
4. Σχολαστικοί.	»	61—63.
5. Ἡ ἐκπαίδευσις τῶν λαϊκῶν	»	64—66.

Κεφάλαιον 3. Ἀναγέννησις

1. Πρόδρομοι τῆς ἀναγεννήσεως.	»	67—70.
2. Οἱ ἀνθρωπισταί.	»	71—76.
3. Θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις καὶ ἀνθρωπισμός.	»	76—87.
4. Καθολικισμός καὶ ἀνθρωπισμός.	»	87—91.

Κεφάλαιον 4. Ἐποχὴ τοῦ ρεαλισμοῦ

1. Ἐννοια αὐτοῦ.	»	92—93.
2. Οἱ δημιουργοὶ τοῦ ρεαλισμοῦ.	»	94—98.
3. Οἱ ὅπαδοι τοῦ ρεαλισμοῦ.	»	98—112.
4. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα.	»	113—119
5. Ὁ εὐσεβισμός καὶ τὰ ἰδρύματα τοῦ Franke	»	119—124.

Κεφάλαιον 5. Ἑποχὴ τοῦ διαφωτισμοῦ

1. Ἑννοια αὐτοῦ.	»	125
2. Ρουσσώ.	»	126-132.
3. Οἱ μιμηταὶ τῶν ιδεῶν τοῦ Ρουσσώ.	»	133-137.
4. Οἱ φιланθρωπισταί.	»	137-144.

Κεφάλαιον 6. Νεοανθρωπισμὸς

1. Ἑννοια αὐτοῦ.	»	145-147.
2. Οἱ νεοανθρωπισταί.	»	147-152.
3. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύ-
σεως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεοανθρωπισμοῦ
καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰδεαλισμοῦ.	»	153-154.

Κεφάλαιον 7. Οἱ μεγάλοι παιδαγωγοὶ

1. Πεσταλότης.	»	155-169.
2. Οἱ διάδοχοι τοῦ Πεσταλότη.	»	169-176.
3. Ἑρβартος.	»	177-187.

Κεφάλαιον 8. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα

Α'. Ἑν Γερμανίᾳ.	»	188-195.
Β'. Ἑν Γαλλίᾳ.	»	195-201.
Γ'. Ἑν Ἀγγλίᾳ.	»	201-209.

Κεφάλαιον 9. Ἀνακεφαλαίωσις

1. Αἱ ἐποχαί.	»	210-214.
2. Οἱ παιδαγωγικοὶ τύποι.	»	214-211.
3. Ἱστορικοὶ καὶ παιδαγωγικοὶ νόμοι.	»	219-222.

Κεφάλαιον 10. Ἡ σημερινὴ παιδαγωγικὴ

1. Θεωρία.	»	223-238.
2. Πράξις.	»	239-242

Παράρτημα. Σύντομος ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐλλήνων

Κεφάλαιον 1. Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

1. Διάλυσις τῆς ἐλληνικῆς παιδείας.	»	245-249.

2. Κοινὰ σχολεῖα.	»	247—248.
3. Ἀνώτερα σχολεῖα.		
1. Πλῆθος αὐτῶν.	»	248—262.
2. Ὀργανισμὸς καὶ πρόγραμμα.	»	263—266.
3. Μαθηματικά καὶ φυσιογνωστικά.	»	266—269.
4. Μέθοδος τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν.	»	269—272.
5. Γλῶσσα.	»	272—279.

**Κεφάλαιον 2. Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως
μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ὁθωνος.**

1. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν.	»	280—282.
2. Ἐπὶ Καποδιστρίου.	»	282—244.
3. Ἰόνιος Ἀκαδημία.	»	286.

Κεφάλαιον 2. Ἀπὸ τοῦ Ὁθωνος μέχρι σήμερον.

1. Δημοτικὴ ἐκπαίδευσις. Α' περίοδος (1833—1878).

1. Ὁ ὀργανικὸς νόμος τοῦ 1834.	»	287—290.
2. Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τοῦ 1834.	»	290—295.

Β' Περίοδος (1878—1927).

1. Ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία.	»	295—296.
2. Τὸ διδασκαλεῖον τῆς 6' περιόδου.	»	297—299.
3. Ὑποδιδασκαλεῖα.	»	299—300.
4. Ὁ εὐεργετικὸς νόμος τοῦ 1895.	»	300—302.
5. Ἀπὸ τοῦ 1895 μέχρι σήμερον.	»	302—305.

2. Μέση ἐκπαίδευσις.

1. Ὀργανικὸς νόμος τοῦ 1837.		
2. Ἑλληνικὰ σχολεῖα.	»	305—307.
3. Γυμνάσια.	»	307—309.

2. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὀργανισμοῦ.

1. Γενικὴ μὀρφωσις τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων.	»	309—312.
2. Α' Ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον.	»	312—315.

3. Ἡ Διοίκησις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως	»	315—320.
4. Παιδαγωγικὴ μόρφωσις τῶν λειτουργῶν τῆς μέ- σης ἐκπαιδεύσεως.	»	321—326.
5. Πρακτικὰ λύκεια.	»	326—329.
6. Μέση ἐκπαίδευσις θηλέων	»	329—331.
7. Τεχνικὴ ἐκπαίδευσις	»	332—334.
Γενικὸν συμπέρασμα.	»	334—336.
Ἐπίλογος.	»	336.
Πίναξ σχολείων.	»	337.
Βιβλιογραφία.	»	338—340.
Πίναξ κυρίων ὀνομάτων.	»	341—347.
Πίναξ τῶν περιεχομένων.	»	348—351.

024000028323

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

